

Vizyoner

Dergisi

CİLT:15 SAYI:41 YIL:2024 ISSN: 1308-9552

Süleyman Demirel University

Visionary

VOLUME:15 ISSUE:41 YIL:2024 Journal

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. Mehmet SALTAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi Adına / On Behalf of Süleyman Demirel University)

Editör / Managing Editor

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Onur DEMİREL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Durmuş ACAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin DALGAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Metin TOPCUOĞLU Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Reşad Şahbazoğlu MURADOV Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. Şeref KALAYCI Karadeniz Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aykut SEZGİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Erdal EKE Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Seil S. NAZHIMUDINOVA Kyrgyz-Turkish Manas University	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Tiago André LOPES Oporto Global University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Metin DURGUT Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi	Prof. Dr. Murat BASKICI Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa LAMBA Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SAKAL Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe KUMRAL Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Prof. Dr. Şenol BABUŞCU Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aygun ALASGAROVA Azerbaijan State University of Economics
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saadet GANDILOVA Azerbaijan State University of Economics	Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Habeebullah ZAKARIYAH International Islamic University

Amaç / Aim

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde 2009 yılında yayın hayatına başlayan hakemli bir e-dergidir. Derginin amacı, İktisadi ve idari programları kapsayan tüm alanlarla ilgili bilimsel çabalara öncülük etmek için bilim insanlarının bilgi, görüş ve önerilerini paylaştıkları, özgür bilimsel düşünce gücünü destekleyen uluslararası bilimsel bir platform oluşturmaktır. Bu anlamda Vizyoner Dergisi'nin en temel vizyonu evrensel ölçekte bilgi üreterek toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere ilham ve yön veren uluslararası bir dergi olmasıdır.

Süleyman Demirel University Visionary Journal is a refereed e-journal that begun to be issued in 2009 within the body of Süleyman Demirel University. In order to pioneer scientific endeavors related to all the fields of economic and administrative sciences the aim of the journal is to form an international scientific platform where the knowledge, opinion and proposals of the scientists are shared, and that supports free scientific thoughts. In this context, the major vision of Visionary Journal is to be an international journal that would inspire and direct social, economic and political developments according to the needs and expectations of the society by producing universal knowledge creation.

Kapsam / Scope

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda Türkçe veya İngilizce hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate veya Turnitin intihal programından geçirilmektedir. Vizyoner Dergisi açık erişim politikası benimsemiş bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmaktadır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts research articles and review articles on all the subjects of the fields of economics and administrative sciences that are written in Turkish or English. The journal is published four times in a year, namely in February, May, August and November. Evaluation fee and application fee are not charged from the articles sent to the journal. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics. In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics). The articles that are sent to the Journal are going to be scanned thought the iThenticate or the Turnitin plagiarism program. Visionary Journal is a journal that adopts open access policy. All the papers published in the Journal are licensed by Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY 4.0). The opinions in articles published in the journal are not the views of the journal. All responsibility belongs to the authors. The journal does not pay any royalties to authors.

Dizgi / Type Setting

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

Kapak Tasarım / Cover Design

Grafiker / Graphic Designer Durmuş Ali GÜRTOKLU

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi
Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür, Isparta / TURKEY
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner>
vizyoner@sdu.edu.tr
+90 246 2110548

İndeksler / Indexes

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Süleyman Demirel University Visionary Journal are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

EBSCOHOST (2011)

Academic Resource Index (ResearchBib) (2016)

MIAR (2016)

Journal Factor (2016)

Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD) (2017)

Arastirmax (2017)

CiteFactor (2017)

Akademik Dergiler Endeksi (ajindex.com) (2017)

TR Dizin (2017)

Eurasian Scientific Journal Index (2019)

Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2019)

EuroPub (2019)

Open Academic Journals Index (OAJI.net) (2020)

Directory of Research Journals Indexing (2022)

Rootindexing (2022)

Online Dergi Platformu ve İndeksleme Derneği (OJOP) (2022)

Scientific Indexing Services (SIS) (2022)

International Institute of Organized Research (I2OR) (2022)

Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Ahmet AYHAN
Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ
Gaziantep Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ
Atatürk Üniversitesi
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Akif ARVAS
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURUNÇ
Antalya Bilim Üniversitesi
- Prof. Dr. Ufuk SELEN
Bursa Uludağ Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Alper ALTINANAHTAR
Yeditepe Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aziz BOSTAN
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ekrem SEVİM
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Eylem BAYRAKÇI
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gülay TAMER
İstanbul Beykent Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Güngör ŞAHİN
Milli Savunma Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hakan Murat ARSLAN
Düzce Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Haşmet GÖKIRMAK
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hüseyin ASLAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL
Kırklareli Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Melih DUMAN
Aksaray Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mustafa TAYTAK
Uşak Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Ceylan ALKAN
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Elif ÇİRKİN
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Gürçem ÖZAYTÜRK
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hülya ÖCAL
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Koray ÇETİNCELİ
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Neslihan KÜNYE POLAT
Ankara Bilim Üniversitesi
- Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Doğan UYSAL
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
- Prof. Dr. Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU
Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Neslihan DERİN
İnönü Üniversitesi
- Prof. Dr. Seyfettin ARTAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Yasemin ÖZDEMİR
Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
İzmir Demokrasi Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Çiğdem AKMAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Emel COŞKUN
Düzce Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Fatih KAHRAMAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gülpembe OĞUZHAN
Tarsus Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hakan KARA
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Halil ŞENGÜL
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hülya AĞCASULU
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. İsmail AKDOĞAN
Bursa Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat Kemal KELEŞ
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Abdulhalim ÇELİK
Kocaeli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Çağatay KARAKÖY
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Gamze AYDIN TOPRAK
İstanbul Arel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hülya DİĞER
Erzurum Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. İlknur UNCUOĞLU YOLCU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mehmet ERÇORUMLU
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Özlem EŞTÜRK
Ardahan Üniversitesi

Vizyoner

Dergisi

Yıl / Year: 2024

Cilt / Volume: 15

Sayı / No: 41

ISSN: 1308-9552

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Saadet TULUM
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Uğur YILDIRIM
Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Tülay YEL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Zeynep DEMİRGİL
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Hakem kurulu listesi, dergimizin bu sayısında yayınlanan ve yayınlanması uygun bulunmayan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list of Reviewer Board constitutes of the referees that evaluate the articles that are published in this volume of our Journal and the articles that are found to be insufficient to be published. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. B. Dilek ÖZBEZEK

Dr. Buket SEZER

Dr. Öğr. Üyesi Meryem GÜL

Proaktif Kişiliğin Yaratıcı Performans Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık Rolü
The Mediating Role of Psychological Empowerment in the Effect of Proactive Personality on Creative Performance

1-13

Arastırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. İbrahim DURMUŞ

Üniversite Öğrencilerinin Akademik Rekabet ve Hedef Belirleme Yaklaşımları: Ölçek Geliştirme Araştırması
Academic Competition and Goal Setting Approaches of University Students: A Scale Development Research Period

14-40

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZMERDİVANLI

Dr. Evin AKGÜN

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: G20 Ülkelerinde Bir Uygulama
The Relationship Among Foreign Direct Investment, High-Tech Exports and Economic Growth: An Application in G20

41-57

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Gülhan GÖK

Sağlık Personeli Adaylarının İşe Hazırbulunuşluk Düzeylerinin Belirlenmesi
Determination of Work Readiness Levels of Health Personnel Candidates

58-76

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Eyüp GERGİN

Bütünleştirilmiş AHP-ARAS Yaklaşımıyla Lojistik Partner Seçimi: Otomotiv Yan Sanayi Yedek Parça Sektöründe Bir Uygulama
Logistics Partner Selection by Integrated AHP-ARAS Approach: A Case Study in the Automotive Sub-Industry Spare Parts Sector

77-101

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI

Emre MEMİŞ

NATO ve Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinden ABD ve Çin Rekabetinin Analizi
Analysis of the USA and China Competition Through NATO and Shanghai Cooperation Organization

102-120

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Öğr. Üyesi Şerif DURMUŞ

Öğr. Gör. Ahmet Fatih ÖZYILMAZ

Çalışanların A Tipi Kişilik Özelliklerinin Yengeç Sendromu Üzerine Etkisi: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma
The Effect of Employees' Type A Personality Traits on Crab Syndrome: A Study on Service Sector Employees

121-136

Arastırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Dr. Özgür TUNÇEL

İş/Kişisel Yaşam Sınırı Yönetimi Ölçeklerinin Yapısökümüne Uğratılması ve Yeniden Yapılandırılması: Bir Meta-Sentez
Deconstructing and Reconstructing of Work/Personal Life Boundary Management Scales: A Meta-Synthesis

137-166

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Savaş TARKUN

Küresel Güç Adayları: Brezilya, Çin ve Rusya Arasındaki Öncül/Ardıl İlişkisi ve Volatilite Yayılımı
Global Power Candidates: Lead/Lag Relationship and Volatility Spillover Between Brazil, China, and Russia

167-180

Arastırma Makalesi / Research Article

Dr. Taner ABİŞ

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ÇAPAR

Tıbbi Tanı ve Tedavi Cihazlarının Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi
The Impact of Medical Diagnostic and Therapeutic Devices on Health Expenditures

181-193

Arastırma Makalesi / Research Article

Öğr. Gör. Nazife ŞAHİN MACİT

Asya Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının CILOS Temelli CoCoSo Yöntemi ile Değerlendirilmesi
Evaluation of Innovation Performances of Asian Countries by CILOS-Based CoCoSo Method

194-215

Arastırma Makalesi / Research Article

Ebru ARMUTCU

Assoc. Prof. Dr. Arzu YİĞİT

The Analysis of The Performances of The Health Systems of Countries During the COVID-19 Pandemic
COVID-19 Pandemisinde Ülkelerin Sağlık Sistemleri Performanslarının Analizi

216-231

Arastırma Makalesi / Research Article

Emine ÇALIŞKAN

Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK

Bütçe Hakkının Etkinliği Bakımından Türkiye ve Güney Kore Karşılaştırılması
Comparison of Türkiye and South Korea in Terms of the Effectiveness of the Power of Purse

232-251

Arastırma Makalesi / Research Article

Ercüment AYDIN

Prof. Dr. M. Kemal ÖKTEM

Arş. Gör. Dr. Leyla ÇİFTÇİ

Teknoloji Temelli Kamu Hizmeti Sunumu ve Personel Memnuniyeti
Technology Based Public Service Provision and Personnel Satisfaction

252-276

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmet Anıl KITKİT

Dr. Öğr. Üyesi Yunus GÜLCÜ

Türkiye’de Hane Halkı Tüketim Harcamalarının Belirleyicileri: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modelden Kanıtlar
Determinants of Household Consumption Expenditures in Turkey: Evidence from Autoregressive Distributed Lag Model

277-298

Araştırma Makalesi / Research Article

Merve Nur ALPASLAN

Doç. Dr. Ümit ÇIRAKLI

Sağlıkta Dönüşüm Programının Sağlık Hizmeti Kullanımına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz
The Effect of the Health Transformation Program on Healthcare Use: An Econometric Analysis

299-311

Araştırma Makalesi / Research Article

Yusuf OKUR

Doç. Dr. Tahsin AKÇAKANAT

Vatandaşlık Baskısı Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Validity and Reliability of the Turkish Version of the Citizenship Pressure Scale

312-327

Derleme Makalesi / Review Article

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet TORTUMLU

Doç. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK

Uzaktan Çalışmaya Genel Bir Bakış: Avantajlar, Dezavantajlar ve Temel Unsurlar
A General Overview of Remote Work: Advantages, Disadvantages, and Key Elements

328-341

Derleme Makalesi / Review Article

Öğr. Gör. Belemir ŞENGÜL

Gökhan MURAT

Küresel İklim Krizinin Sosyal Boyutu ve Sosyal Politika Önlemleri
The Social Dimension of the Global Climate Crisis and Social Policy Measures

342-358

Derleme Makalesi / Review Article

Pınar ÖKE KARAKAYA

Assoc. Prof. Dr. Necla YILMAZ

Historical Transformation of Diagnosis and Medical Cosmologies
Tanı Sürecinin Tarihsel Dönüşümü ve Tıbbi Kozmolojiler

359-367

ETİK İLKELER

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE ([Committee on Publication Ethics](https://publicationethics.org)) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özette aşağıdaki etik sorumlulukları taşıması beklenmekte olup, her türlü etik vakası “başarılı bir editöryal ofis için etik araç kiti ((ethics toolkit for a successful editorial office), bilimsel yayıncılıkta şeffaflık ve en iyi uygulama İlkeleri (transparency and best practice in scholarly publishing), tıbbi vaka raporlarının yayınlanmasına yönelik rızanın sağlanması için dergilerin en iyi uygulamaları: COPE'den rehberlik (journals' best practices for ensuring consent for publishing medical case reports: guidance from COPE), hakem değerlendiriciler için etik ilkeler (ethical guidelines for peer reviewers)” vb. gibi COPE tarafından oluşturulan rehber ve politikalarda (<https://publicationethics.org/guidance/Guidelines>) belirtilen kurallara göre değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Yazarların Etik Sorumlulukları:

- Yazarlar dergiye gönderdikleri makaleleri başka bir yerde yayınlamamış ya da yayınlamak üzere göndermemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara kaynak göstermiş olmalıdır.
- Yazarlar makalenin kendi çalışmaları olduğunu, hiçbir şekilde intihal yapmadıklarını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmeli ve tüm yazarların makale üzerinde eşit sorumluluğa sahip olduğu bilinmelidir.
- Sorumlu yazar makalede adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli katkılar sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır. Bunun dışındaki kişilere teşekkür kısmında yer verilmelidir.
- Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları veya çıkar çatışmasını beyan etmekte yükümlüdür.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşım imkanı sağlamalıdır.
- Yazarlar dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleleri Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesine uygun olarak hazırlamış olmalıdır. Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları:

- Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya makaleyi hızlı bir şekilde değerlendirmesinin imkansız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bu durumu bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.
- Hakemler kendilerine ulaşan makaleleri gizli tutmak ve hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler.
- Hakemler raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır ve editörün izni olmadan yazarlarla doğrudan iletişim kurmamalıdır.
- Hakemler makaledeki potansiyel etik meseleler konusunda özenli olmalı ve bunları editörün dikkatine sunmalıdır. Buna, değerlendirmedeki makale ile hakemin kişisel bilgi sahibi olduğu herhangi başka bir yayınlanmış çalışma arasındaki özlü benzerlik ve örtüşme dâhildir.
- Hakemlik nesnel bir şekilde yapılmalıdır. Yazarlara dair kişisel eleştirilerde bulunulmamalı, değerlendirmeler yapıcı, dürüst ve kibar olmalıdır.
- Hakemler yazarlarından herhangi biriyle rekabetçi, işbirlikçi veya başka türlü bir ilişki veya bağlantıdan kaynaklanabilecek potansiyel bir çıkar çatışmasına sahip olduğu bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce editöre danışmalıdır.

Editör Kurulunun Etik Sorumlulukları:

- Editör kurulu, bilimsel yayıncılıktaki şeffaflık ilkelerine bağlı kalarak hakemlere, yazarlara, akademisyenlere ve okuyuculara açık ve şeffaf bir iletişim sağlamaya özen göstermelidir.
- Editör kurulu, kör hakem incelemesi ve değerlendirme süreçleri politikalarına bağlı kalarak, yazarların ve hakemlerin kişisel bilgilerinin gizliliğini sağlamalı ve öngörülen süreler içerisinde tarafsız değerlendirmelerin yapılmasını kolaylaştırmalıdır.
- Editör kurulu değerlendirme süreci sırasında yazarlar ve hakemler arasındaki olası çıkar çatışmalarının veya işbirliklerinin varlığını titizlikle değerlendirmelidir.

- Editör kurulu, gönderilen makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasını ön planda tutmalı, makalelerde adı geçen tüm katılımcıların açık ve belgeli onamlarının alınması gerektiğinin altını çizmeli ve katılımcılar için etik kurul onayı ve deneysel araştırma izni bulunmayan makaleleri reddetmelidir.
- Dergide hangi makalelerin yayınlanacağına karar vermek editör kurulunun sorumluluğundadır. Yazarların makalelerini değerlendiren editör kurulu; ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmalıdır. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanmalıdır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.
- Editör veya herhangi bir editör kurulu üyesi, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir makale hakkında bilgi ifşa etmemelidir.
- Sunulan bir makalede açıklanan yayınlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya editör kurulunun kendi araştırmalarında kullanılmamalıdır.

Yayıncının Etik Sorumlulukları:

- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayıncısı olan Süleyman Demirel Üniversitesi, kâr amacı gütmeyen bir devlet üniversitesidir ve Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'ne ilişkin etik sorumluluklarının bilinciyle hareket etmektedir.
- Süleyman Demirel Üniversitesi açısından, dergi editör kurulu gönderilen çalışmaların tüm süreçlerinden sorumludur. Bu çerçevede ekonomik ya da politik kazançlar göz önüne alınmaksızın karar verici statüsündedir.
- Süleyman Demirel Üniversitesi, bağımsız ve şeffaf bir şekilde editör kurulu kararı oluşturulmasını taahhüt etmektedir.
- Süleyman Demirel Üniversitesi, editör kuruluna ilişkin her türlü bilimsel suistimal, atıf çeteciliği ve intihalle ilgili önlemleri alma sorumluluğuna sahiptir.

Etik Dışı Durum Bildirimleri:

- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız vizyoner@sdu.edu.tr adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

YAYIN POLİTİKASI

Kapsam:

- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan hakemli bir e-dergidir.
- Dergiye iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda hazırlanmış araştırma makaleleri ve derleme makaleler gönderilebilir. Dergide yayımlanan derleme makale sayısı toplam makale sayısının %25'ini geçemez. Makale türü yazarların önerilerine göre değil, yapılan inceleme sonunda editör kurulu tarafından belirlenmektedir.
- Kongre veya sempozyumlarda sunulan ve tam metni bildiriler kitabında yayımlanan bildiriler dergimize gönderilemez. Sadece tam metni yayımlanmayan bildiriler, bu durumu belirtmek şartıyla gönderilebilir.
- Dergiye makale gönderen bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz. Dolayısıyla dergide yayımlanması için birden fazla makale gönderen yazarlar bu kuralı kabul etmiş sayılmaktadır.
- Dergide yayımlanan makalelerin en fazla %25'i aynı kurumdan olabilir. Aynı kurumdan olan kabul edilmiş makale sayısı bu oranı aştığı takdirde makaleler geliş tarihi, türü, konusu ve yayın dili gibi hususlar dikkate alınarak yayın sürecine alınmaktadır.
- Etik ilkeler ve yayın politikasına uygun olmayan makalelerin başvuruları kabul edilmeyecektir. Eksiklikleri sonradan tespit edilen makalelerin ise hangi aşamada olduğuna bakılmaksızın değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
- Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir ve tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Ücret Politikası:

- Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır.

İntihal Politikası:

- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate veya Turnitin intihal programlarından geçirilmektedir.
- Makalenin değerlendirme sürecine geçebilmesi için benzerlik indeksi oranının %20'den az olması gerekmektedir.
- Makaleye ilişkin intihal değerlendirmesi dergi tarafından yapılacak olup, yazarların herhangi bir intihal raporu göndermesine gerek bulunmamaktadır.
- Benzerlik indeksi oranı %40'ın üzerinde çıkan makaleler doğrudan reddedilmektedir. Benzerlik indeksi oranı %20-%40 arasında olan makalelerde ise sorumlu yazardan gerekli şartı sağlaması için düzenleme yapması istenmektedir.
- Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.

Özel Sayı Yayımlama Politikası:

- Dergi, normal aralıklarla çıkarılan düzenli sayılarına ek olarak belli bir temayı kapsayan makalelerden veya kongre/sempozyum vb. etkinlik bildirilerinden oluşan özel sayı çıkarabilir.
- Özel sayılar normal periyodun 1/3'ünden fazla olamaz. Kongre bildiri özetlerini içeren özel sayılar bu kapsama dâhil edilmezler.
- Özel sayıda konuk editör olabilir.
- Derginin etik ilkeler ve yayın politikası ile yazım kuralları özel sayılar için de geçerlidir. Fakat özel sayılarda; derleme makalelerdeki %25 kısıtı, bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz kısıtı ve yayımlanan makalelerin en fazla %25'i aynı kurumdan olabilir kısıtı aranmaz.

Başvuru Süreci:

- Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
- Makaleler web sayfamızdan elde edilebilecek dergi makale şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır.
- Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmelidir.
- Makaleler ile birlikte tüm yazarlar tarafından imzalanarak hazırlanmış Makale Başvuru Formunun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlar; unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim bilgilerini ve Orcid ID bilgilerini sisteme eksiksiz bir şekilde eklemelidir.
- DergiPark sistemi üzerinden makale gönderemeyen yazarlar vizyoner@sdu.edu.tr adresine mail atarak teknik destek alabilirler.

Etik Beyanlar:

- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır.
- Yayın etiği konusunda yazarların COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini dikkate alması gerekmektedir.
- Dergiye gönderilen makalelerin bir bölümünün veya tamamının Yapay Zeka (AI) araçlarıyla yazılması kesinlikle yasaktır. Yapay zeka araçları şekil veya grafik oluşturmak, yazım ve dilbilgisini geliştirmek ve makalenin genel okunabilirliğini artırmak gibi amaçlarla kullanılabilir. Bu gibi durumlarda yazarların yapay zeka araçlarının bilimsel çalışmalarda kullanımına ilişkin olarak COPE'nin bu yöndeki beyanına katılmaktadır: “Araştırma yayınlarında ChatGPT veya Geniş Dil Modelleri gibi yapay zeka (AI) araçlarının kullanımı hızla artmaktadır. COPE'un, diğerlerinin yanında WAME ve JAMA Network gibi yan kuruluşları, yapay zeka araçlarının bir makalenin yazarı olarak listelenemeyeceğini belirtmektedir. Yapay zeka araçları, sunulan çalışmanın sorumluluğunu üstlenemedikleri için yazarlık gereksinimlerini karşılayamazlar. Yasal varlıklar olmadıkları için, çıkar çatışması olup olmadığını iddia edemezler ve telif hakkı ve lisans anlaşmalarını yönetemezler. Bir makalenin yazılmasında, görsel öğelerin üretilmesinde veya verilerin toplanması ve analizinde yapay zeka araçlarını kullanan yazarlar, makalenin Materyal ve Metodlar (veya benzeri bölümünde) yapay zeka aracının nasıl kullanıldığını ve hangi aracın kullanıldığını açık bir şekilde belirtmek zorundadır. Yazarlar, yapay zeka aracı tarafından üretilen bölümler de dahil olmak üzere, makalelerinin içeriğinden tamamen sorumludur ve bu nedenle tüm yayın etiği ihlallerinden sorumludur.”
- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmadan çalışmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın etik kurul izin belgesi istenmektedir.
- Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Dolayısıyla etik kurul izin belgesi gerektirdiği halde bu belgeyi göndermeyen makaleler değerlendirmeye alınmayacak ve reddedilecektir.
- Dergiye gönderilen makalelerde araştırmacıların katkı oranı beyanına, varsa destek ve teşekkür beyanına ve çatışma beyanına yer verilmelidir.

Değerlendirme Süreci:

- Dergiye gönderilen bir makale ön kontrol, değerlendirme ve yayım süreci şeklinde üç aşamadan geçmektedir.
- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak ön kontrol aşamasından geçirilmektedir. Bu aşama, makale gönderildiği tarihten itibaren en geç 30 gün içerisinde tamamlanmaktadır. Bu aşamada makalenin etik ilkeler ve yayım politikası ile yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilmektedir. Yapılan değerlendirme çerçevesinde makalenin hakem değerlendirme sürecine geçebileceği, hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği veya hakem değerlendirme sürecine alınması ve yayımlanmasının uygun olmadığı kararı verilebilmektedir. Makaleye ilişkin hakem değerlendirme sürecine geçebilmesi için belirtilen eksikliklerin giderilmesi gerektiği kararı verilirse yazarlar tarafından en geç 30 gün içerisinde bu eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ön kontrol aşamasında iThenticate veya Turnitin intihal programları aracılığıyla intihal kontrolünden geçirilmektedir. Makalenin değerlendirme sürecine geçebilmesi için benzerlik indeksi oranının %20'den az olması gerekmektedir.
- Ön kontrol aşamasından sonra makaleler değerlendirme aşamasına geçmektedir. Değerlendirme aşamasının başında makaleler editör kurulu veya yayım kurulu tarafından kalitesi, özgünlüğü ve bilime katkısı açısından incelenmekte ve en geç 10 gün içerisinde makalenin hakem değerlendirme sürecinin başlamasına veya hakem değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmesine karar verilmektedir.
- Makalenin hakem değerlendirme süreci başlayabilir kararından sonra ise makale içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme (çift kör hakeme) gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Makale, hakemlerine gönderildikten sonra makaleleri değerlendirip değerlendiremeyeceği kararını en geç 10 gün içerisinde vermeleri, değerlendirmeyi kabul ettikleri takdirde 30 günlük süre içerisinde değerlendirme raporlarını göndermeleri istenmektedir. Verilen sürede geri dönüş yapmayan hakemlere uyarıda bulunularak en fazla iki defa olmak üzere 10'ar günlük ek süre verilmektedir. Hakemin verilen ek sürelerde de geri dönüş yapmaması durumunda makaleye yeni bir hakem atanmaktadır. Hakemler ilk tur değerlendirmesini tamamladıktan sonra ikinci ve üçüncü tur değerlendirmelere ihtiyaç duyarsa yukarıda belirtilen süreler tekrar baştan işlemektedir.

- Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir. Bu süreçte makalenin düzeltilmiş versiyonu dışında yapılan düzeltmeleri gösteren özet bir düzeltme raporunun da gönderilmesi zorunludur. Aksi durumda makalenin değerlendirme süreci sonlandırılacak ve makale reddedilecektir.
- Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, editör kurulu makaleyi üçüncü bir hakeme gönderebilir veya hakem raporları çerçevesinde makalenin reddedilmesine karar verebilir. Dolayısıyla dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanabilmesi için en az iki ayrı hakemden olumlu görüş alması gerekmektedir.
- Değerlendirme aşamasından başarıyla geçen makaleler kabul edilerek yayın süreci aşamasına geçmektedir. Yayın süreci aşamasında makaleler; geliş tarihi, makale türü, makale konusu ve yayın dili dikkate alınarak editör kurulu kararına göre yayın sürecine alınmaktadır. Bu aşamada her ne sebeple olursa olsun makalelerin yayım sürecini öne çekmeye ilişkin yazarların istekleri dikkate alınmamaktadır. Bu anlamda Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi belli bir sayıda yayımlanmak için makale kabul etmemekte, yazarlar istedikleri zaman dergiye makale gönderebilmektedir.
- Yayın süreci aşamasında, makalenin yayınlanma sırası geldiğinde dizgi ve mizanpaj işlemleri başlamaktadır. Dizgi ve mizanpaj işlemleri bittikten sonra makale kontrol amaçlı son bir kez yazarlarına gönderilmektedir. Yazardan gelecek geri dönüşten sonra makaleler mizanpaj editörümüzün son kontrolünden geçecek ve makaleye DOI numarası verilerek yayın süreci başlayacaktır. Yazarlar kontrollere ilişkin belirtilen süre içinde geri dönüş yapmadıkları takdirde editör kurulu kararıyla makale bir sonraki sayıya kaydırılacak veya mevcut haliyle yayımlanacaktır.

Düzeltilme ve Geri Çekme Politikası:

- Yazarlar, yayın öncesi makalelerini değerlendirme süreçleri tamamlandıktan sonra yayın sürecine alınmaya kadar her aşamada geri çekebilir.
- Yayın sonrası çeşitli nedenlerle yazarlar veya editör kurulu bir makale için geri çekme veya düzeltme talebinde bulunulabilir. Bu talepler [COPE yönergeleri](#) doğrultusunda işleme alınır.
- Yazarlar veya editör kurulu yayımlanan makalede, bulguları, yorumları ve sonuçları etkilemeyen küçük hatalar tespit ederse düzeltme yayınlanmasını talep edebilir. Bulguları ve sonuçları geçersiz kılan büyük hatalar ve ihlaller söz konusu olduğunda, makaleyi geri çekmek değerlendirilebilir.
- Yazarlar tarafından araştırma veya yayımı kötüye kullanmaya yönelik olasılık söz konusu ise; bulguların güvenilir olmadığına ve yazarların kurumlarının olayı soruşturmadığına dair kanıtlar var veya olası soruşturma haksız veya sonuçsuz görünüyor ise editör kurulu endişe ifadesi yayımlayabilir.

Açık Erişim ve Telif Hakkı Politikası:

- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.
- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Açık Erişim politikasını benimsemiş bir dergi olup, [Budapeşte Açık Erişim Girişimi \(BOAI\) deklarasyonunu](#) kabul eder.
- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) tanımına uygun olarak hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel çalışmaların, internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabilir, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olmasını kabul etmektedir. Yazarlar ve telif hakkı sahipleri bütün kullanıcıların ücretsiz olarak erişim olanağına sahip olduğunu kabul ederler. Makaleleri kabul edilen yazarlar telif hakkının korunması ve Creative Commons Attribution License altında bulunan derginin haklarının korunması için çalışmalarında yer alan bilgilerin referans gösterilerek paylaşılmasını kabul etmiş sayılırlar.
- Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nin yayımlayacağı bütün makaleler [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı \(CC BY\)](#) ile lisanslanmıştır.
- Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler dergi makale şablonu kullanılarak “MS Office Word 2010” veya üzeri bir versiyonda, A4 boyutlarında hazırlanmalıdır. Uzunluğu en az 6000 kelimedenden oluşmalı ve dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir. Sayfa düzeni; Üst: 5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
2. Dergi makale şablonunda belirtilen kısımlara yazar bilgileri, makale ek bilgileri ve yazar beyanları dergi kurallarına uygun olarak eklenmelidir.
3. Başlık sayfası ve genişletilmiş özet sayfası hariç olmak üzere makale, 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmamalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
4. Makalenin başlık sayfasında; tek satır aralığında ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan tek paragraf halinde Türkçe ve İngilizce öz, en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ve en fazla 5 tane olmak üzere JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodları verilmelidir. Dili İngilizce olan makalelerde başlık, öz, anahtar kelimeler ve JEL sınıflandırma kodları, önce İngilizce sonra Türkçe olarak verilmelidir.
5. Makalede, dergi sayfa formatına göre toplamda 1 sayfayı geçmeyecek şekilde minimum 700, maksimum 1200 kelimedenden oluşan genişletilmiş özet bulunmalıdır. Genişletilmiş özet, Türkçe makaleler için İngilizce, İngilizce makaleler için Türkçe hazırlanmalıdır. Genişletilmiş özet; amaç ve kapsam (purpose and scope), yöntem (design/methodology/approach), bulgular (findings) ve sonuç ve tartışma (conclusion and discussion) şeklinde dört alt başlıktan oluşmalıdır. Her alt başlık tek paragraf halinde, 9 punto, tek satır aralığı, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk kullanılarak ve başlıklar arasında ilave boş satır bırakılmadan yazılmalıdır.
6. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.1.2.**, **1.1.2.1.** gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Numaralandırmaya “Giriş” başlığından başlanmalı ve “Sonuç” başlığına kadar devam etmelidir. Giriş ve sonuç başlıklarına alt başlık açılmamalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıkların ve alt başlıkların hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır. Sadece ana başlıklarda paragraftan önce 12nk paragraftan sonra 6nk boşluk bırakılmamalıdır.
7. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo ve şeklin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-9 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tablolarda sadece yatay çizgiler olmalı, dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makalede ondalık ayrıcalık olarak Türkçe çalışmalarda virgül, İngilizce çalışmalarda nokta kullanılmalıdır. Binlik ayrıcalık olarak ise Türkçe çalışmalarda nokta, İngilizce çalışmalarda virgül kullanılmalıdır. Makale metni içerisinde 0-9 arasındaki sayılar yazıyla ifade edilmeli, 10 ve üstündeki sayılar ise rakamla yazılmalıdır.
9. Makalede denklem, model ve formüller sola yaslı yazılmalı, her biri sıralı bir şekilde numaralandırılmalı ve numaralar parantez içerisinde sağa yaslı yazılmalıdır. Denklem, model ve formüller öncesi ve sonrasında satır boşluğu bırakılmamalıdır.
10. Makalede madde işaretli metinler sola yaslı olarak paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir.
11. Makalede bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı 40 kelimenin altında ise alıntı yapılacak ifadeler tırnak içerisinde alınarak ve kaynak gösterilerek metin içerisinde kullanılmalıdır. Alıntı 40 kelimeyi aştığında ise alıntılar normal metinde değil; yeni bir satırda, sol ve sağdan içe 1,25 cm girintili şekilde, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak ve kaynak gösterilerek yapılmalıdır.
12. Makalede “ek” yapılacaksa eklere, ek başlığı (**Ek 1.**, **Ek 2.**, vb. gibi) verilmek suretiyle kaynakçadan sonra yer verilmelidir.
13. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (**APA 7**) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde, iki yana yaslı, 8 punto ve Times New Roman karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak yazılmalıdır.
14. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. 2 yazarlı çalışmalarda yazar isimleri arasında dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “&” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda atıf yapılırken önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.

- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu, 2001, s. 28).
 - **2 yazarlı yayınlarda atıf:** (Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **3 ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf:** (Çarıkçı vd., 2009, s. 55).
 - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934, s. 66; Wood, 2005, s. 36; Acar ve Tetik, 2018, s. 60).
 - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995).
 - **İkincil kaynağa atıf:** (Freud, 1901, aktaran Bonomi, 1998).
15. Yazar adı olarak kısaltması olan bir grup kullanılıyorsa ilk atıfta kısaltma yapılmazken, daha sonraki atıflarda kısaltılarak kullanılır. Kısaltması olmayan gruplarda ise ilk ve sonraki atıflarda farklılık yoktur.
- **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa ilk atıf:** (Süleyman Demirel Üniversitesi [SDÜ], 2022).
 - **Yazar adı kısaltması olan bir grupta kaynağa sonraki atıf:** (SDÜ, 2022).
16. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Bebington ve Song, 2004).
 - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.
- (Kirzner, 1973a, s. 30).
 - (Kirzner, 1973b, s. 45).
18. Yazar adının cümle içerisinde geçtiği anlatsal alıntılarda, çalışma 2 yazarlı ise dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve”, İngilizce ise “and” kullanılmalıdır. 3 ve daha fazla yazarlı çalışmalarda ise önce ilk yazarın soyadı yazılmalı, ardından Türkçe makalelerde “vd.” ifadesi, İngilizce makalelerde “et al.” ifadesi kullanılmalıdır.
- Moran’a (1994, s. 36) göre,
 - Acar ve Tetik (2018)
 - Çarıkçı vd. (2009)
19. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en eski tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynaklar ilk satır sola yaslı, sonraki satırlar 1,25 cm sol içeriden başlatılmalıdır. Bunun için paragraf seçeneğindeki “ilk satır” kısmı “asılı” olarak değiştirilmeli ve değer olarak 1,25 girilmelidir. Kaynakça Times New Roman karakteri ile 10 punto, tek satır aralığı kullanılarak ve paragraftan önce ve sonra 0nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada her kaynak arasında 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynakçada dergi adı hariç tüm yayınlarda (makale adı, kitap adı, bölüm adı, tez adı, vb) başlığın ilk harfi büyük, diğerleri ise özel isim veya kısaltma değilse küçük harfle yazılmalıdır. Dergi adında ise her kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. 2 ve daha çok yazarlı çalışmalarda son yazardan önce dergiye gönderilen makalenin dili Türkçe ise “ve” ifadesi kullanılmalı, İngilizce ise “virgül” ve “&” işareti kullanılmalıdır. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18. Baskı). Beta Basım Yayıncılık.

Acar, D. ve Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16. Baskı). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B. ve Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.), Yayınevi, (Orijinal eserin yayın tarihi).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2. Baskı). (H. Koçak, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2013).

Editörlü Kitaplar:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bölümün adı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* içinde (Baskı sayısı, Bölümün sayfa aralığı). Yayınevi.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. H. H. Aygül ve E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* içinde (s. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Makaleler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin adı*, Cilt(Sayı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>
- Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.
- Oruç, K. O. ve Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>
- Beyaz, R., Güngör, A. Y. ve Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks' internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Tezler:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tez başlığı* [Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi]. Üniversitenin / Kurumun Adı.
- Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Sempozyum/Konferanslar:

- Yazarın Soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bildirinin adı. *Sempozyum/Konferans Adı* (Sayfa Aralığı). Sempozyum / Konferansın gerçekleştiği şehir, Ülke.
- Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. ve Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (s. 673-689). Isparta, Türkiye.

Araştırma Raporları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Çalışmanın başlığı* (Rapor No. xxx). Yayıncı. İnternet Adresi
- Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T. ve Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Medya Kaynakları (Film/Video vb.):

- Yapımcının/Konuşmacının Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Filmin/konuşmanın adı* [Film / Video / Sesli]. Prodüksiyon şirketi. Varsa İnternet Adresi
- Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931
- Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo's nest* [Film]. United Artists.

Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme Kararları:

- Kanun/Yönetmelik/Uluslararası Sözleşme/Mahkeme adı. (Yayınlanma tarihi). İnternet Adresi
- Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, 27 Ocak). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, 20 Nisan). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

İnternet Kaynakları:

- Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yayınlanma tarihi / Erişim tarihi). *Başlık*. URL adresinden tarihinde alınmıştır.
- Bebbington, J. ve Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. <http://www.europe.canterbury.ac.nz/> adresinden 14 Temmuz 2008 tarihinde alınmıştır.
- Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53> adresinden 17 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon> adresinden 10 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.
- Gökçe, D. (2019, 19 Temmuz). *Çin'de 1992'den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522> adresinden 15 Ocak 2020 tarihinde alınmıştır.

20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

ETHICAL PRINCIPLES

In terms of publication ethics Süleyman Demirel University Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by [COPE \(Committee on Publication Ethics\)](#). Accordingly, all the articles that do not comply with the accepted standards of ethics are rejected. The rule also applies for those articles that contains discrepancies which are detected after the publication. In the scope of publication ethics, in summary all stakeholders are expected to bear the following ethical responsibilities, and any ethical case would be evaluated according to all guidelines and policies created by COPE (<https://publicationethics.org/guidance/Guidelines>), such as 'ethics toolkit for a successful editorial office,' 'principles of transparency and best practice in scholarly publishing,' 'journals' best practices for ensuring consent for publishing medical case reports: guidance from COPE,' 'ethical guidelines for peer reviewers,' etc.

Ethical Responsibilities of Authors:

- Authors should send those articles which have not been published elsewhere or which have not been sent anywhere.
- Authors should give references to all the citations in their articles.
- Authors are accepted to declare that the article belongs to themselves, they do not plagiarise, all the responsibilities due to plagiarism belong to themselves and the journal does not have any responsibility in such cases.
- Authors should guarantee that they give scientific contribution to the article and it should be accepted that all the authors of the article have equal responsibility.
- Corresponding author should guarantee that all the co-authors mentioned in the article have an agreement on the publication of the article and on being named as co-authors. All the writers who give crucial contributions to the article should be named as co-authors. Others should be given place in the acknowledgement.
- Authors are responsible for declaring the supporting institutions, financial sources or conflicts of interest.
- In case of necessity authors should give access to the data sets utilised in the articles.
- The authors should prepare the articles to be published in the Journal in accordance with the Scientific Research and Publication Ethics Directive of the Council of Higher Education. For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented.

Ethical Responsibilities of Reviewers:

- Any reviewer who is selected for reviewing the article but whose qualifications do not match with the subject of the article and/or to whom the time limitation of the review process is not appropriate should inform the editor and ask for her/his removal from the review process.
- Reviewers are responsible for the concealment of the articles they received and for not using the information attained from the reviewing process for personal interests.
- Reviewers should not share their evaluations reports or information about the article with others and should not directly communicate with the authors without the permission of the editor.
- Reviewers should be intente about potential ethical incidences in the article and should present them to the editor. This includes similarities and overlapping's with the studies of the reviewer published elsewhere.
- Reviewing should be done objectively. Personal criticisms should be avoided and the evaluations should be constructive, honest and polite.
- Reviewers who may have potential conflict of interest with (at least) one of the authors due to a competitive, collaborative of other types of relationships or connections should inform the editor before accepting the reviewing process.

Ethical Responsibilities of Editorial Board:

- Adhering to the principles of transparency in scholarly publishing the editorial board should strive to provide open and transparent communication to reviewers, authors, academics, and readers.
- The editorial board should ensure the confidentiality of personal information of authors and reviewers and facilitate unbiased evaluations within the specified timelines, in accordance with policies on blind peer review and evaluation processes.
- The editorial board should meticulously assess the potential conflicts of interest or collaborations between authors and reviewers during the evaluation process.
- The editorial board should prioritize the protection of human and animal rights in submitted articles, emphasize the necessity of obtaining clear and documented consent from all participants mentioned in the articles, and reject articles lacking ethical committee approval and experimental research permits for participants.

- The decision of the selection of articles to be published in the Journal is under the responsibility of the editorial board. The editorial board should carry out the evaluation independent of race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. The decision to be made should be based on the accuracy, validity and importance of the article, and its relevance with the scope of the Journal. Legal necessities should also be consulted in cases of slander, copyright infringement and plagiarism.
- The editor or any member of the editorial board should not reveal any information about the article except for the related authors, reviewers, potential reviewers, other editorial consultants and publishers.
- The information in any article presented but not published should not be used in any research of the editor or of the member of the editorial board without express written permission of the authors.

Publisher's Ethical Responsibilities:

- Süleyman Demirel University, the publisher of Süleyman Demirel University Visionary Journal, is a non-profit state university and operates with awareness of its ethical responsibilities regarding Süleyman Demirel University Visionary Journal.
- From the perspective of Süleyman Demirel University, the journal's editorial board is responsible for all processes related to the submitted works. Within this framework, they hold decision-making status regardless of economic or political gains.
- Süleyman Demirel University promises the creation of an independent and transparent editorial board decision-making process.
- Süleyman Demirel University bears the responsibility to take measures against any form of scientific misconduct, citation manipulation, and plagiarism related to the editorial board.

Unethical Conduct Reporting:

- If you encounter any unethical behaviour or content beyond the ethical responsibilities mentioned above in Süleyman Demirel University Visionary Journal, please report it via email to vizyoner@sdu.edu.tr.

PUBLICATION POLICY

Scope:

- Süleyman Demirel University Visionary Journal is a peer reviewed e-journal and published four times a year in February, May, August and November.
- Research and review articles on all subjects related to economics and administrative sciences may be submitted to the Journal. The rate of review articles to the total number of articles could not outnumber 25%. The type of the article is not determined according to the declaration of the authors but according to the decision of the board of editors following their inspection.
- The papers presented in the congresses or symposiums and published as full text in proceedings book could not be sent to the Journal. Only those papers that are not published as full text, providing that the related information is given could be sent to the Journal.
- A single author cannot publish two articles in succeeding two volumes or in one year. Therefore, those authors who send more than one article to the Journal are accepted to approve the rule.
- The maximum percentage of articles published in the journal from the same institution can be 25%. If the number of accepted articles from the same institution exceeds this ratio, the articles are accepted for publication based on the factors such as submission date, type, subject, and language of publication.
- Applications for articles that do not comply with ethical principles and publishing policy would not be accepted. The review processes of those articles who are found to be deficient later would be terminated and the articles would be rejected regardless of the stage of evaluation process they are in.
- The opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal and all the responsibility belongs to the authors.

Price Policy

- No fee is charged from the articles sent to the journal for evaluation or for application.

Plagiarism Policy:

- The articles submitted for publication in the journal are checked through iThenticate or Turnitin plagiarism detection programs.
- In order for the article to proceed to the evaluation process, the similarity index ratio must be less than 20%.
- The plagiarism evaluations of the articles are going to be made by the Journal; hence the author(s) do(es) not need to attach plagiarism report.
- Articles with a similarity index ratio exceeding 40% are directly rejected. For articles with a similarity index ratio between 20% and 40%, the responsible author is asked to make revisions to meet the required condition.
- The authors who submit their papers are accepted to have declared that they do not plagiarize; they accept any sanction caused by any plagiarism; and they admit that the Journal have no responsibility on such situations.

Special Issue Publishing Policy:

- In addition to its regular issues released at regular intervals, the journal may publish special issues consisting of articles covering a specific theme or comprising conference/symposium proceedings and similar event reports.
- Special issues cannot exceed more than 1/3 of the regular period. Special issues containing conference abstracts are not included in this coverage.
- Guest editors may be accepted for special issues.
- The ethical principles, publishing policy, and writing rules of the journal also apply to special issues. However, in special issues, the restrictions on compilation articles, the limitation on publishing more than one article by an author in two consecutive issues and multiple issues within the same year, and the limitation on the maximum of 25% of published articles from the same institution are not enforced.

Application Process:

- The articles should be written either in Turkish or in English.
- The articles should be prepared by using the article template to be attained from the web site of the Journal.
- The articles should be prepared in accordance with the spelling rules and should be uploaded to the DergiPark system.
- Together with the article(s) the Article Application Form that is signed by all the authors should be uploaded to the system. The authors should add their titles, institutions where they work/study, contact information and Orcid ID information to the system.
- Those authors who cannot upload their papers through the system may take technical support by e-mailing to vizyoner@sdu.edu.tr.

Ethical Declarations:

- The articles sent to the Journal in order to be published should be prepared by the author(s) in accordance with research and publication ethics.
- Authors must adhere to the publication ethics principles, standards, and recommendations established by the Committee on Publication Ethics (COPE) regarding publication ethics.
- It is strictly prohibited to write any part or the entirety of the articles submitted to the journal using Artificial Intelligence (AI) tools. AI tools may be used for purposes such as generating figures or graphics, improving writing and grammar, and enhancing the overall readability of the article. In such cases, authors are required to provide a clear and comprehensive explanation regarding the application of AI tools in their work. The journal adheres to COPE's following statement regarding the use of artificial intelligence in scientific research: *"The use of artificial intelligence (AI) tools such as ChatGPT or Large Language Models in research publications is expanding rapidly. COPE joins organisations, such as WAME and the JAMA Network among others, to state that AI tools cannot be listed as an author of a paper. AI tools cannot meet the requirements for authorship as they cannot take responsibility for the submitted work. As non-legal entities, they cannot assert the presence or absence of conflicts of interest nor manage copyright and license agreements. Authors who use AI tools in the writing of a manuscript, production of images or graphical elements of the paper, or in the collection and analysis of data, must be transparent in disclosing in the Materials and Methods (or similar section) of the paper how the AI tool was used and which tool was used. Authors are fully responsible for the content of their manuscript, even those parts produced by an AI tool, and are thus liable for any breach of publication ethics."*
- A document of the approval of ethical committee is required from any type of studies that utilise qualitative or quantitative approaches and that necessitate data collection through questionnaires, interviews, focus group studies, observations, experiments, meeting techniques and the date of the study does not change this requirement.
- For the research made in the article and for clinical and experimental studies on human and animal that necessitate ethics committee approval separate ethics committee approvals should be taken and these approvals should be mentioned in the article and should be documented. In those articles necessitating ethics approval, approval-related information (name of the committee, date and number) should be given in the method part and also in the first/last page of the article. Therefore, in the cases that necessitate ethics committee approval, those articles that do not send these documents would not be evaluated and would be rejected.
- In the articles submitted to the Journal, the declarations of contribution rate and if any support and thanksgiving, and conflict should be included.

Review Process:

- An article sent to the Journal follows three stages: pre-control, evaluation and publication stage.
- The articles sent to the Journal for publication are initially checked in the pre-control stage. The stage is completed at the latest in 30 days following the submission date of the article. In this stage, the article is checked for its compliance with our publication principles, spelling rules, the rules of publication ethics and being scientific. At this stage, the compliance of the article with ethical principles, publishing policy, and writing rules is being checked. Within the scope of the pre-control three decision may be made: send to the reviewer (evaluation) process, for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made, and insufficient for sending to the reviewer and for publishing. If the second decision – for the article to be sent to the reviewer some alterations should be made – is taken, the author(s) has/have 30 days for making the alterations and resend the article. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated, and the article would be rejected.
- Articles submitted for publication in the journal undergo plagiarism checks using iThenticate or Turnitin plagiarism detection programs during the initial screening stage. In order for the article to proceed to the evaluation process, the similarity index ratio must be less than 20%.
- Following the pre-control stage, the articles pass to the evaluation stage. In the beginning of the evaluation stage, the articles are inspected by the editorial board or publication board for the quality, originality and scientific contribution and within 10 days at most, the article is sent to the reviewers or is rejected without sending to the reviewers.
- After the decision that the article may be sent to the reviewers for the evaluation stage, the article is sent at least two reviewers (double blind reviewers) for a control in terms of content and format. No information is given to the authors about the identities of the reviewers or to the reviewers about the owner(s) of the article. The reviewers are requested to make a decision whether they are going to evaluate the article or not within 10 days and if they accept to evaluate the article to finish their evaluation within 30 days and send their evaluation reports. Those reviewers who do not send the reports within the duration are warned and additional time of 10 days may be given for twice at most. In case of not sending the reports event within the additional duration, the article is sent to another new reviewer. If the reviewers need a second or third time evaluation following the first one, the aforementioned durations are initiated from the beginning.

- In accordance with the evaluation reports from the reviewers, the paper may be published, may be re-sent to the author(s) for correction, or may be rejected. In case of a correction all correction(s) should be made within at the latest 1 months and sent to the Journal. Within the process, in addition to the revised version of the paper, a revision report should be sent. Otherwise, the evaluation process of the article would be terminated, and the article would be rejected.
- If one of the reviews is positive while the other is negative, the editorial board may send the article to the third reviewer or may reject the article in accordance with the reviewer report. Therefore, in order for an article to be published, it should take positive decisions from at least two separate reviewers.
- Those articles that are found to be sufficient in the evaluation stage are sent to the publication stage. In the publication stage, the articles are included in the publication stage according to the decision of editorial board by taking the date of arrival, type of article, subject of the article and publication language. In this stage, the requests of the authors for their articles to be published earlier are refused whatever the reason of the authors. In this respect, Süleyman Demirel University Visionary Journal do not accept any article for publishing it in a particular volume and the authors may submit articles to the Journal at any time they desire.
- In the publication stage, when the publication turn comes, the typesetting and layout processes are initiated. After the completion of typesetting and layout processes, the article is sent to the author(s) once more for a last-check. After the return of the author, the articles are checked by the editor for the last time and the publication process of the article is initiated after giving a DOI number to the article. If the author(s) do(es) not return in the determined time duration, the article may be shifted to the following volume or may be published with its last format.

Correction and Retraction Policy:

- Authors may withdraw their manuscripts at any stage until the completion of the review process and initiation of the publication process.
- Authors or the editorial board may request retraction or correction of an article for various reasons after publication. These requests are processed in accordance with [COPE guidelines](#).
- If authors or the editorial board identify minor errors in the published article, they may request a correction when the corrections do not affect the findings, interpretations, or conclusions. When significant errors and violations that invalidate the findings and conclusions are identified, retracting the article may be considered.
- If there is a possibility of research or publication misconduct by the authors, and if there is evidence suggesting that the findings are unreliable and that the authors' institutions have not investigated the matter, or if a possible investigation appears unjust or inconclusive, the editorial board may issue an expression of concern.

Open Access and Copyright Policy:

- Süleyman Demirel University Visionary Journal adopts the principle that offering scientific research to the public for free would enhance the global sharing of knowledge and provides instant open access to its content.
- Süleyman Demirel University Visionary Journal is a journal that adopts an Open Access policy and accepts the [Budapest Open Access Initiative \(BOAI\) declaration](#).
- Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts that peer-reviewed scientific research, in line with the Budapest Open Access Initiative (BOAI) definition, should be freely accessible, readable, downloadable, copyable, distributable, printable, scannable, linkable to full texts, indexable, transferable to software as data, and available for any legal purpose via the internet without financial, legal, or technical barriers. The authors and copyright owners accept that all the users have the right to access the studies without any fee. The authors whose articles are published by the Journal accept that their studies can be cited under the provisions of the protection of copyrights and Commons Attribution License.
- All the articles to be published in Süleyman Demirel University Visionary Journal are licenced with [Creative Commons Atif 4.0 International License \(CC BY 4.0\)](#).
- The Journal does not pay any royalties to the author(s) of the articles published.

WRITING RULES

1. The papers should be prepared in A4 paper size with “MS Office - Word 2010” or with a higher version and by utilising the article template of the Journal. The length of the paper should be at least 6,000 words and be no longer than 30 pages with the journal template. The articles must be less than 30 pages with the template. Page margins should be as follows: Top: 5 cm, Bottom: 2.5 cm, Left: 2.5 cm and Right: 2.5 cm.
2. The author(s) information, article additional information and author declarations should be added to the parts declared in the Journal article template in accordance with the Journal rules.
3. Excluding the title page and expended abstract page, the article should be written with “Times New Roman”, 10pt size and single spacing. There should be one space after points and commas. No indents should be used for the paragraphs and 6pt spaces should be left before and after the paragraphs. Between the paragraphs no extra blank lines should be used.
4. In the title page of the article; single spacing and 3nk spacing before and after the paragraph should be used. Turkish and English titles should be 11pt size. Turkish and English abstracts should be 9pt size, between 120 and 200 words and single paragraph. There should be 3 to 5 keywords in Turkish and English. There should be max. 5 JEL (Journal of Economic Literature) codes. For those articles whose language is English, first English versions of title, abstract, keywords and JEL codes should be given and then the Turkish versions should be included.
5. In the article, an extended abstract that is not more than 1 page in accordance with Journal page format and that involves min 700, max 1200 words should be included. The extended abstract should be prepared in English for the articles in Turkish, and in Turkish for the articles in English. The extended abstract should be composed of four sub-headings: purpose and scope, design/methodology/approach, findings, and conclusion and discussion. Each sub-heading should be one paragraph, 9pt size, single spacing, 3nk spacing before and after the paragraph and without any extra spacing between titles.
6. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered decimally such as **1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1.** The numbering should be initiated from the “Introduction” part and should be continued till the “Conclusion” part. No titles for introduction and result part should be used. All the letters in main headings should be capital; only the first letters of the words in the sub-headings should be capital. No spacing should be made before and after the main and sub-headings. Only in the main headings 12nk spacing before the paragraph, and 6nk spacing after the paragraph should be applied.
7. All the tables and figures in the article should be given centered and in their proper places. All the tables and figures should be numbered in bold (**Table 1., Figure 2.,** etc.) and given titles in normal fonts. The titles should be above the Tables and Figures, should be centered, 10 pt., and only the initial letters should be capital, with a line spacing of 6nk before and after the paragraph. The text inside the Tables and Figures should be written in Times New Roman with 8-9 font sizes and with single spacing. All the visuals such as graphs, charts, maps, drawings and photographs should be specified as Figures. For the Tables only horizontal lines should be preferred, vertical lines should not be used. All the Tables and Figures should fit the aforementioned rules and should be legible. The sources in Tables and Figures should be given under the Table and Figure with 8 font size and 3nkt distance must be set before and after the paragraph. No blank line should be given before and after the Tables and Figures.
8. In those articles written in Turkish comma should be preferred as the decimal point, while point should be preferred in those articles written in English. For thousand separators, point should be used in Turkish articles while comma should be used in English articles. The numbers between 0 and 9 should be written with letters while 10 and larger numbers should be written numerically.
9. The equations, models and formulas in the article should be left justified, all of them should be numbered and the numbers should be written in parentheses and right justified. No blank line should be given before and after the equations, models and formulas.
10. The bulleted texts in the article, should be left justified and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
11. If the quotation from a source is less than 40 words, the expressions should be in quotation marks and the study quoted should be cited intext. If the quotation is more than 40 words, the quotation should be given in a new line; 1.25 cm tabbed from left and right, 3nk distance must be set before and after the paragraph and the study quoted should be cited.
12. If the article include any “appendix”, titles (**Appendix 1., Appendix 2.,** etc.) should be given to them and they should be given after the References part.
13. Intext citations, footnotes and reference lists in the papers should be prepared according to American Psychological Association (**APA 7**) style. The intext references should be given with author-date-page method. The explanations should be given at the button of the page as a footnote, as justified, with 8 font size and Times New Roman, single line spacing and 3nk distance must be set before and after the paragraph.
14. Intext citations should include the surname of the author(s), year of the source, and page number, respectively. In the articles written by 2 authors, between the names of the authors “and” should be used if the article is written in Turkish; “&” should be used if the article is written in English. When referring an article that is written by 3 or more authors, the surname of the first authors should be written first, and then “vd.” should be used in Turkish articles; “et al.” should be used in English articles.

- **Works by a single author:** (Dulupçu, 2001, p. 28).
 - **Works by 2 authors:** (Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Works by 3 or more authors:** (Çarıkçı et al., 2009, p. 55).
 - **Citing more than one source:** (Schumpeter, 1934, p. 66; Wood, 2005, p. 36; Acar & Tetik, 2018, p. 60).
 - **Citing whole source:** (Drucker, 1995).
 - **Reference to secondary sources:** (Freud, 1901, as cited in Bonomi, 1998)
15. If a group including author abbreviations is used, while no abbreviation is used for the first reference, for the following references abbreviations are used. For those groups having no abbreviation, there is no difference between the first and the following references.
- **First reference:** (Süleyman Demirel University [SDÜ], 2022).
 - **Following references to a group including author name abbreviation:** (SDÜ, 2022).
16. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of Access.
- **If the author's name and publication year is known:** (Bebbington & Song, 2004).
 - **If the author's name and publication year is not known:** (Rekabet Kurumu, 2008).
17. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year.
- (Kirzner, 1973a, p. 30).
 - (Kirzner, 1973b, p. 45).
18. In narrative references in which the name of the author is written in the sentence, if the study has 2 authors “ve” should be used if the article is written in Turkish; “and” should be used if the article is written in English. In the studies written by 3 or more authors, first the surname of the first author should be written, then “vd.” and “et al.” should be used in Turkish and English articles, respectively.
- According to Moran (1994, p. 36),
 - Acar and Tetik (2018)
 - Çarıkçı et al. (2009)
19. In the articles, all kind of sources should be included in the References part. All the sources, without discriminating according to the type (thesis, book, article, report etc.), should be sorted alphabetically according to the surname of the authors. The studies of a particular author should be sorted in the References part from the oldest to the newest. Sources should be left justified in the first line, and 1.25 cm tabbed from left in the following lines. For that purpose, in the paragraph preferences “first line” should be adjusted to “hanging” and the value should be adjusted to 1.25 cm. References part should be prepared with Times New Roman, 10 pt size, single spacing and Onk spacing before and after the paragraph. In the References part, a blank line should be left between each publication. In the References part, the first letter of the name of all publications (article title, book title, chapter title, thesis title etc.) except Journal title should be capital, and the rest of the title should be lower case, if they are not proper name or abbreviation. For the title of a journal, the first letters of all words should be capital. In those studies, written by 2 or more authors, if the language of the article is Turkish, “ve” should be used before the last author; if the article language is English, “comma” and “&” should be used. The reference page should be prepared according to example shown below.

Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). Publisher.

Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18th ed.). Beta Basım Yayım.

Acar, D., & Tetik, N. (2018). *Genel muhasebe* (16th ed.). Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M. A., Gövdere, B., & Songur, H. (2013). *İnsani ücret*. İGİAD Yayınları.

Translated Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Name of the book* (Number of editions). (First letter of the translator. Surname of the translator, Trans.), Publisher, (The publishing date of the original work).

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital* (2nd ed.). (H. Koçak, Trans.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Original work published 2013).

Edited Books:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Section title. In First letter of the editor. Surname of the editor (Ed.), *Title of the book* (Number of editions, Pages of the section), Publisher.

Eke, E. (2019). Türkiye’de dijital bağımlılığa yönelik politikalar üzerine bir betimleme. In H. H. Aygül, & E. Eke (Ed.), *Dijital çocukluk ve dijital ebeveynler: Dijital nesillerin teknoloji bağımlılığı* (p. 207-252). Nobel Akademik Yayıncılık.

Articles:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the article. *Journal title*, Vol(No), Pages. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

Özkul, G. (2007). Kapitalist sistemin sürükleyici aktörleri: Ekonomik teoride girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.

Oruç, K. O., & Çolak, M. (2019). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile yem seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 495-510. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.611033>

Beyaz, R., Güngör, A. Y., & Kılıçarslan, Ş. (2021). The effects of banks’ internal marketing and market orientation approaches on performance. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 812-825. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.833838>

Thesis:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Thesis title* [Master’s Thesis/ Ph.D. Dissertation]. Name of University / Institution

Sezgin, A. (2014). *Turizm sektöründe konaklama tesisi fiyatlandırmasının mekânsal ve niteliksel belirleyicileri: Antalya Körfezi örneği* [Ph.D. Dissertation]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Symposiums/Congresses:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). Title of the paper. *Symposiums/Congresses Name* (Pages). The city where the Symposium / Congress is organised, Country.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E., & Ömürbek, N. (2014). Borsa performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. 15. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (p. 673-689). Isparta, Turkey.

Research Reports:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Year). *Title of the paper* (Report No. xxx). Publisher. Internet address

Eliasson, G., Fölster, S., Lindberg, T., Pousette, T., & Taymaz, E. (1990). *The knowledge based information economy* (IUI Working Paper No. 256). Research Institute of Industrial Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/95060/1/wp256.pdf>

Media Sources (Film/Video et al.):

Surname of the Producer / Speaker, First letter of her/his name. (Year). *The name of the film/speak* [Film / Video / Audible]. Production company. Internet Address (if any)

Anadol, R. (2020, July). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Conferences. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t-931

Forman. M. (Yönetmen). (1975). *One flew over the cuckoo’s nest* [Film]. United Artists.

Law/Regulation/International Convention/Court Orders:

Name of Law/Regulation/International Convention/Court. (Release Date). Internet Address.

Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1995, January 27). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, April 20). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm>

Internet Sources:

Surname, First letter of the name of the author(s). (Date of publication / Date of access). *Title*. Retrieved from URL

Bebbington, J., & Song, E. (2004). *The adoption of IFRS in the EU and New Zealand*. Retrieved July 14, 2008 from <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>

Rekabet Kurumu. (2010). *Rekabet hukukunun esasları*. Retrieved March 17, 2010 from <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>

Süleyman Demirel Üniversitesi. (2020). *Misyon & vizyon*. Retrieved January 10, 2020 from <https://w3.sdu.edu.tr/sayfa/5528/misyon-vizyon>

Gökçe, D. (2019, July 19). *Çin’de 1992’den bu yana en düşük büyüme*. Akşam. Retrieved January 15, 2020 from <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/deniz-gokce/cinde-1992den-bu-c2yana-en-dusuk-buyume/haber-990522>

20. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

PROAKTİF KİŞİLİĞİN YARATICI PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRMEİNİN ARACILIK ROLÜ*

THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT IN THE EFFECT OF PROACTIVE PERSONALITY ON CREATIVE PERFORMANCE

Doç. Dr. B. Dilek ÖZBEZEK¹

Dr. Buket SEZER²

Dr. Öğr. Üyesi Meryem GÜL³

ÖZ

Günümüzün dinamik iş ortamında işletmelerin varlıklarının devamı ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi konusunda çalışan yaratıcılığı oldukça değerlidir. Özellikle insan ve hizmet ilişkisinin öncelikli olduğu sağlık sektöründe insan hayatını ve yaşam kalitesini arttırabilmek için yaratıcılık ve yenilikçi uygulamalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, proaktif kişilik özelliğine sahip çalışanların psikolojik olarak güçlendirilmelerinin yaratıcılıklarını arttıracakları düşünülmektedir. Bu çalışmada proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Gaziantep ilinde görev yapan doktor, hemşire/ebe/sağlık memuru, sağlık teknisyeni/teknikeri ve diğer sağlık personellerinden oluşan 243 sağlık sektörü çalışanına kolayda örnekleme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler açımlayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA), korelasyon ve bootstrap regresyon analizine tabi tutulmuştur. Proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve psikolojik güçlendirmenin bu iki değişken arasındaki ilişkide aracı rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Proaktif Kişilik, Yaratıcı Performans, Psikolojik Güçlendirme.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M13, M19.

ABSTRACT

In today's dynamic business environment, employee creativity is very valuable for businesses to continue their existence and gain sustainable competitive advantage. In order to increase human life and quality of life, there is a greater need for creativity and innovative practices, particularly in the health sector, where the human and service relationship is a priority. The study examines the mediating role of psychological empowerment in the effect of proactive personality on creative performance. However, it is believed that the psychological empowerment of employees with proactive personality traits would increase their creativity. For this purpose, a questionnaire is applied to 243 health sector workers, consisting of doctors, nurses / midwives / health officers, health technicians / technicians and other health personnel working in the province of Gaziantep, with convenience sampling method. The ability of businesses to manage their human resources in the most effective way has a significant contribution to achieving their goals. It is thought that the psychological empowerment of employees with proactive personality traits who already have intrinsic motivation would increase their creativity. The data obtained are subjected to exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA), correlation, and bootstrap regression analysis. It is concluded that proactive personality positively affects creative performance and psychological empowerment plays a mediating role in the relationship between these two variables.

Keywords: Proactive Personality, Creative Performance, Psychological Empowerment.

JEL Classification Codes: M10, M13, M19.

* Bu çalışma için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Etik Kurulundan 2022/7/1 sayılı ve 31.03.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, dilekozbezek@gmail.com

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, buketsezer86@gmail.com

³ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Düziçi Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, mgul90@hotmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In today's dynamic business environments, employee creativity is believed to play a crucial role in sustaining businesses and gaining a sustainable competitive advantage. In order to increase human life and quality of life, there is an ever-increasing need for creativity and innovative practices, particularly in the health sector, where the human and service relationship is a priority. The purpose of the study is to examine the role of psychological empowerment as a mediator between proactive personality and creative performance. The study includes health personnel (doctor, nurse/midwife/health officer, health technician/technician, and other health personnel) employed by a Gaziantep-based private hospital. Although previous studies indicate that proactive personality positively affects creative performance (e.g., Li et al., 2020; Choi et al., 2021), the study is unique in that it examines the effect of proactive personality on creative performance along the axis of psychological empowerment.

Design/methodology/approach:

For the study, data are collected by a questionnaire technique after the ethics committee approval is obtained from Osmaniye Korkut Ata University Social Sciences Ethics Committee with the decision number 2022/7/1 dated 31.03.2022. Within the scope of the study, 243 health workers are contacted, and data is gathered. 20.2% of the research participants are physicians, 46.5% are nurses/midwives/health officers, 7% are health technicians/technicians, and 26.3% are other health workers. Within the scope of the study, a reliability analysis of the scales created with the IBM SPSS 25 and AMOS 24 programs is conducted, as well as explanatory and confirmatory factor analyses to determine their validity. While correlation analysis is used to examine the relationships between proactive personality, creative performance, and psychological empowerment, regression analyses based on the bootstrap method are conducted using Andrew Hayes's (2018) PROCESS v3.4 macro application running on IBM SPSS to test the research hypotheses.

Findings:

It is determined that proactive personality has a positive and statistically significant effect on creative performance (H_1 accepted). Second, it is determined that proactive personality has a statistically significant and positive effect on psychological empowerment (H_2 acceptance). Third, with the inclusion of psychological empowerment in the model, the effect of psychological empowerment on creative performance is positive and statistically significant. Although the effect of proactive personality on creative performance decreases, it is found to be positive and statistically significant (H_3 and H_4 accepted). The study demonstrates not only the direct effect of proactive personality on creative performance, but also the indirect effect of proactive personality on creative performance via psychological empowerment.

Conclusion and Discussion:

The ability of businesses operating in a global environment in which competition is intensifying to manage their human resources in the most efficient manner contributes significantly to their success in reaching their objectives. The results of the study indicate that healthcare professionals with a proactive personality have a perception of psychological empowerment in their work, indicating that they exhibit creative performance. On the basis of the study's findings, it can be suggested that businesses seeking a competitive advantage, innovative products and services, and a creative and innovative organizational culture should consider the personality traits of their employees when selecting human resources. In addition, managers must support proactive employees in order to increase creative performance. Again, managers should inform their employees that they are the business's owners and have a say in their work, and employees should be encouraged to participate in decision-making. When the employee is psychologically strengthened in this manner, his motivation and creativity would increase. Again, the creation of an appropriate organizational culture should be attempted. To attract proactive employees to an organization, the workplace must be appealing and provide opportunities for the proactive employee. The study makes both conceptual and empirical contributions to explain how proactive personality affects the creative performance of employees and the mediating role of psychological empowerment on this level of influence. Similar to other research, the study has limitations. The most significant limitation of the study is its research design, which consisted of a single questionnaire administered at a single time. Future studies are advised to consider a mixed-method design that combines quantitative and qualitative research. In contrast, the study is restricted to healthcare professionals employed in a private hospital. It may be possible to obtain more generalizable results of the study is repeated with larger samples of healthcare professionals employed in private and public hospitals.

1. GİRİŞ

Uzun ömürlü olmak isteyen örgütlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmesinde çalışan yaratıcılığının kilit rol oynadığı düşünülmektedir. Alışılmışın dışına çıkarak farklı ve çeşitlendirilmiş bir dizi beceri, bilgi, deneyim ve yeteneğin kullanılması olarak tanımlanan yaratıcılık (Choi vd., 2021, s. 3; Horng vd., 2016, s. 26); günümüzün dinamik ve sürekli değişen iş ortamlarında örgütlerin rekabet avantajını koruyan temel bir unsur olarak giderek daha fazla kabul görmektedir (Hon, 2012, s. 130). Birçok araştırmacı tarafından çalışanların yaratıcı performanslarının artırılmasının, rekabet avantajı elde etmek isteyen örgütlerin atması gereken bir adım olduğu tartışılmaktadır (Oldham ve Cummings, 1996, s. 607).

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, yaratıcı performans üzerinde olumlu etkisi olduğuna değinilen kavramlardan birinin de proaktif kişilik olduğu görülmektedir (Choi vd., 2021, s. 2). Proaktif kişilik, insanların mevcut durumlarını değiştirmek için harekete geçme eğilimlerindeki bireysel farklılıklarını tanımlayan bir yapıdır. Bu yapı sayesinde insanlar çevrelerinde olup bitene karşı kayıtsız kalmak ve pasif bir izleyici olmak yerine mevcut olanı değiştirmek konusunda harekete geçebilmektedir (Crant, 2000, s. 439). Bateman ve Crant (1993, s. 105) proaktif kişiliğe sahip bir bireyi “durumsal güçler tarafından nispeten kısıtlanmayan ve çevresel değişimi etkileyen kişi” olarak tanımlamaktadır.

Proaktif kişilerin, öz yeterlilikleri yüksek bireyler arasından çıktığı (Bozbayındır ve Alev, 2018, s. 295); dolayısıyla karar verme sürecinde daha aktif oldukları, değişime karşı dirençlerinin daha az olduğu ve olaylar karşısında proaktif adımlar attıkları, yüzleştikleri problemler karşısında birden fazla çözüm bulmaya çalıştıkları, sayısız ve farklı kaynaklardan bilgi topladıkları belirtilmektedir (Iloke vd., 2021, s. 1161). Proaktif kişilik özelliğine sahip çalışanların, burada bahsedilen özelliklerinin yanına psikolojik olarak güçlendirilmeleri de eklendiğinde, yaratıcı performanslarında ve üretkenliklerinde artış olacağı düşünülmektedir.

Proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerinde olumlu etkisi olduğuna yönelik araştırmalar mevcut olması ile birlikte (örneğin, Li vd., 2020; Choi vd., 2021), bu çalışma Türkiye’de bulunan sağlık çalışanlarının (doktor, hemşire/ebe/sağlık memuru, sağlık teknisyeni/teknikeri ve diğer sağlık personelleri) proaktif kişiliklerinin yaratıcı performansları üzerindeki etkisini incelemesi bakımından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Ayrıca bu çalışma, proaktif kişiliğin, yaratıcı performans üzerindeki etkisi psikolojik güçlendirme ekseninde incelenmiştir. Bununla birlikte, iki değişken arasındaki ilişkide aracı rol oynayan değişkenlerden birisinin de psikolojik güçlendirme olması ve deneysel olarak araştırılması açısından literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Proaktif kişiliğin, yaratıcı performans üzerine etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünün söz konusu olup olmadığı bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak ilgili kavramlara ilişkin literatür taraması yapılmış ve hipotezler geliştirilmiş, yöntem kısmında çalışmanın amacına, modeline, kullanılan ölçeklere yer verilmiştir. Son olarak ise bulgular yorumlanarak sonuç ve öneriler paylaşılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

2.1. Proaktif Kişilik ve Yaratıcı Performans

Amabile ve diğerleri (2005, s. 367) yaratıcılığı, orijinal ve faydalı fikirlerin veya bir problem için çözümlerin üretilmesi olarak tanımlamıştır. Tierney ve Farmer’a (2011, s. 278) göre yeni ve değerli fikirlerin veya çözümlerin üretilmesi anlamına gelen yaratıcılık, fikir geliştirme ve uygulamayı da içeren daha geniş inovasyon sürecinin ilk adımudur. Örgütsel büyüme için önemli ve kalıcı faydalar sağlayacak ürün, hizmet ve süreçleri yenilemek için yaratıcı performans gereklidir (Juyumaya ve Torres, 2022, s. 32). Yaratıcı performans, çalışanların işyerinde yaratıcı, yenilikçi ve yeni fikirleri uygulama becerisi olarak ifade edilebilir (Sumaneeva vd., 2021, s. 81). Li ve diğerleri (2020, s. 1), yaratıcı performans çalışanların iş ortamında ürünler, hizmetler veya süreçlerle ilgili yeni faydalı fikirler üretme derecesi olarak tanımlamıştır. Örgütsel etkinliği artırmak için yeni yaklaşımların kullanılmasını içeren yaratıcı performans (Khan ve Abbas, 2022, s. 3), yaratıcı potansiyelin davranış şeklinde ortaya çıkmasıdır (Kaynak vd., 2022, s. 666).

Daha önce yapılan çalışmalarda yaratıcılığın artmasını sağlayan faktörler olarak proaktif kişilik, öz yeterliliğe sahip olma, yaratıcı kişilik, vizyoner, girişimci vb., gibi bireysel özellikler üzerinde durulduğu görülmektedir (Bozbayındır ve Alev, 2018; Choi vd., 2021; Zhang vd., 2021; Kim vd., 2010; Iloke vd., 2021, s. 1161). Bunun yanı sıra Crant’a (1995, s. 532) göre proaktif bireyler, durumsal baskılarla daha az kısıtlanır, statükoya meydan

okuyabilir ve hatta değişiklik yapmak için çevreyi etkileyebilir. Bununla birlikte, fırsatları kovalarlar, inisiyatif alırlar, harekete geçerler ve önemli değişiklikleri gerçekleştirmek için sarsılmaz bir kararlılığa sahiptirler (Hornig vd., 2016, s. 26). Proaktif bireyler, görevlerini yapmanın yeni yollarını keşfedebilen, hedeflerini başarabilen ve performanslarını geliştirmek için yeni fikirler üretebilen kişilerdir (Choi vd., 2021, s. 38).

Proaktif bireylerin eylemleri sadece örgüt sınırları içerisinde değildir. Bu bireyler hem örgüt içinden hem de örgüt dışından çeşitli paydaşlarla bilgi alışverişinde bulunmaktadırlar (Zhang vd., 2021, s. 3). Proaktif kişilik özelliğine sahip çalışanların yeni yaklaşımlar aramaya yönelik içsel motivasyonları sayesinde yaratıcı fikirler üretme olasılıklarının, diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Kim vd., 2009, s. 93). Ayrıca yaratıcı kişilik gibi karakteristik özelliklerin çalışanların yaratıcılığı üzerinde etkisi olduğu belirtilmektedir (Oldham ve Cummings, 1996, s. 607). Seibert ve diğerleri (2001), proaktif kişiliğin çalışan yaratıcılığı ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Kim ve diğerleri (2010), proaktif kişiliğin yaratıcılığı etkileyen kişisel bir özellik olduğunu tespit etmiştir. Choi ve diğerleri (2021), proaktif kişiliğe sahip çalışanların, yeni fikirler üretmek ve değişiklikleri uygulamak için inisiyatif almalarının yanı sıra yeni ürün ve hizmetler oluşturmada, mevcut ürün ve hizmetlerde değişiklik yapılmasında ve yeni görev prosedürleri geliştirmede aktif rol aldıklarını belirtmektedir. Proaktif kişilik özelliğine sahip olan çalışanlar, aynı zamanda kişisel gelişimleri için sıklıkla öğrenmeye dayalı örgütsel faaliyetlere katılırlar. Bu öğrenme girişimi yeni bilginin edinilmesini ve bunun örgüt tarafından verilen görevlere yaratıcı bir şekilde uygulanmasını teşvik eder ve bu durum çalışanların yaratıcı performansı artırır. Dolayısıyla proaktif kişilik özelliğine sahip olan çalışanların, farklı paydaşlardan bilgi edinmeleri, yeni fikirler öne sürmeleri, bir fikri geliştirmeleri, yaratıcı düşünceleri, yenilik ve değişime aktif bir şekilde katkıda bulunmaları varsayımıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Proaktif Kişilik ve Psikolojik Güçlendirme

Psikolojik güçlendirme, bireylerin veya grupların kendi işleri üzerinde kontrol sahibi olduklarını düşünmelerini sağlayan bir dizi koşuldur (Maan vd., 2020: 3). Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte küresel rekabetin artması dikkate alındığında, psikolojik güçlendirmenin örgütsel etkililik için son derece önemli olduğu kabul edilmektedir (Iloke vd., 2021, s. 1161). Psikolojik güçlendirme, çalışanların işi iyi yapmaya yönelik eylemleri başlatmasını ve düzenlemesini etkileyen motivasyonel bir yapı olarak açıklanmaktadır (Yıldız vd., 2017: 347). Altındış ve Özutku'ya (2011, s. 165) göre güçlendirme, bireylerin öz yeterlilik inançlarını arttıran bir süreç şeklinde ele alınabilir. Güçlendirme, çalışanların örgüt içinde etkin bir rol oynamaları gerektiği düşüncesinden hareketle, işi yapanın işin sahibi haline getirilmesini amaçlayan ve işe ilişkin kararların, o işi yerine getiren kişi tarafından alınmasını öngören bir süreçtir (Koçel, 2010, s. 410).

Thomas ve Velthouse (1990, s. 51), öz yeterliliğe sahip olan kişilerin bir sorunla karşılaştıklarında bu sorunu çözmek ya da üstesinden gelmek için çaba sarf ettiklerine değinmektedir. Proaktif kişilerin de öz yeterlilik sahibi insanlar olduğu, karşılarına çıkan bir engel karşısında yılmadıkları, dahası sorunu çözmek için aktif olarak hareket ettikleri bilinmektedir (Kim vd., 2010; Iloke vd., 2021, s. 1161). Doğan ve Demiral (2009, s. 51) çalışmalarında, bireyin kendisine verilen bir görevi başarılı bir şekilde yerine getireceğine ilişkin inancının, kendisine daha fazla güvenmesine neden olacağını, dolayısıyla bunun da çalışma hayatına yansımalarının olumlu yönde olacağını belirtmektedirler. Uncuoğlu-Yolcu ve Çakmak (2017) çalışmalarında, proaktif kişilik özelliğine sahip çalışanların, daha yüksek düzeyde psikolojik güçlendirme algıladıklarını ve bu algının da proaktif çalışma davranışını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışanların proaktif kişilik özelliklerinin, psikolojik güçlendirme üzerinde etkisi olduğu varsayımıyla aşağıda yer alan hipotez geliştirilmiştir:

H₂: Proaktif kişiliğin psikolojik güçlendirme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Psikolojik Güçlendirme ve Yaratıcı Performans

İşletmelerin daha rekabetçi olabilmeleri için çalışanların kendi başlarına inisiyatif alabilen, yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilen bireylere dönüşmesinin önemi giderek artmaktadır. Bunu sağlamanın en etkin yolu ise güçlendirmedir (Kılınç, 2020, s.255). Psikolojik güçlendirme, bireyin iş rolüne aktif yönelimini gösteren bir kavramdır. Güçlendirilmiş çalışanlar, iş çevrelerinin kendilerinin eylemleri ile şekillenebileceğinin farkındadırlar, bu da onların yaratıcı davranışlarını arttırmaktadır (Maan vd., 2020, s. 5). İşlerinde kontrolün kendisinde olduğunu ve örgütsel çıktılarını etkilediğini bilen yani kendilerini güçlendirilmiş hissedilen çalışanların, yaratıcılık ve yenilikçilik kavramlarının oluşmasına zemin hazırladığına değinilmektedir (Fırın, 2021, s. 5). Psikolojik güçlendirme,

çalışanın enerji ve motivasyonunu arttıracığından, üretimin artmasını da sağlayacaktır (Öztürk ve Güney, 2022, s. 318).

Psikolojik olarak güçlendirilmiş çalışanlar kendilerini yetkin hisseder ve işlerine veya çalışma ortamlarına değerli katkılar sağlar (Yıldız vd., 2017, s. 347). Zhang ve Bartol'a (2010) göre bir çalışan, işinin gereksinimlerinin anlamlı ve kişisel olarak önemli olduğunu algıladığında, bir sorunu birden çok açıdan anlamak, birden çok kaynaktan çok çeşitli bilgileri kullanarak bir çözüm aramak ve yenilikçi çözümler üretmek için daha fazla çaba harcayacaktır. Maan ve diğerleri (2020), güçlendirilmiş bireyler kendilerini örgütün önemli bir parçası olarak gördüklerini, amaçlarına ulaşmada yetkin olduklarını, işlerine sahip çıkma duygusu yaşadıklarını ve örgütü olumlu yönde etkileyen faaliyetlerde bulduklarını belirtmektedir. Yeşiltaş ve diğerleri (2013, s. 131), bulunduğu örgütte önemli olduğunu ve işinin tamamından sorumlu olduğunu hisseden çalışanın içsel motivasyonunun artacağını, bunun da yenilikçi davranış gösterme konusunda istekli davranmasına neden olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla, proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerine etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı rol oynayacağı varsayımıyla aşağıda yer alan hipotezler kurulmuştur:

H₃: Psikolojik güçlendirmenin yaratıcı performans üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

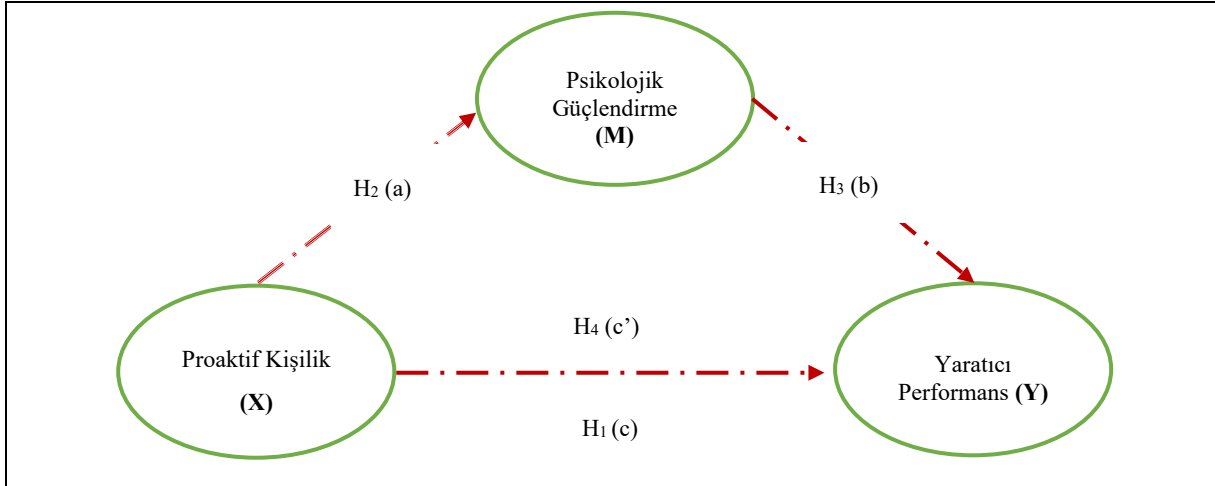
H₄: Psikolojik güçlendirmenin, proaktif kişilik ile yaratıcı performans arasındaki ilişkide aracılık rolü vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmada, proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerine etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü Gaziantep ilinde faaliyet gösteren bir özel hastanede görevli sağlık çalışanları (doktor, hemşire/ebe/sağlık memuru, sağlık teknisyeni/teknikeri ve diğer sağlık personeli) bağlamında incelemeyi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda proaktif kişilik (X) bağımsız değişken, yaratıcı performans (Y) bağımlı değişken ve psikolojik güçlendirme (M) aracı değişken şeklinde ele alınmıştır. Araştırma desenine göre oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırma Etiği

Bu çalışma için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 31.03.2022 tarih ve 07 nolu toplantısında alınan 2022/7/1 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma kapsamında, veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik soruların yanı sıra yaratıcı performans, proaktif kişilik ve psikolojik güçlendirme olmak üzere 5'li Likert şeklinde tasarlanmış üç temel ölçekten oluşmaktadır.

Yaratıcı Performans Ölçeği; 7 madde ve tek boyutlu olup, George ve Zhou (2001) tarafından geliştirilmiştir. Çiçek ve Çiçek (2020, s. 274) tarafından Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,952 olarak hesaplanmıştır (Bilkay ve Çiçek, 2022, s. 2172).

Proaktif Kişilik Ölçeği; 10 madde ve tek boyutlu olup, Bateman ve Crant (1993) tarafından geliştirilmiştir. Akgündüz, Gök ve Alkan (2017, s. 60) tarafından Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,912 olarak hesaplanmıştır.

Psikolojik Güçlendirme Ölçeği; 12 madde ve dört boyutlu olup, Spreitzer (1995) tarafından geliştirilmiştir. Sürgevil, Tolay ve Topoyan (2013, s. 5378) tarafından Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı anlamlılık boyutu için 0,890; yeterlilik boyutu için 0,851; özerklik boyutu için 0,835 ve etki boyutu için 0,847 olarak hesaplanmıştır (Sürgevil vd., 2013, s. 5387).

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmanın evreni Gaziantep'te faaliyet gösteren bir özel hastanede görev yapan 600 sağlık çalışanından (doktor, hemşire/ebe/sağlık memuru, sağlık teknisyeni/teknikeri ve diğer sağlık personeli) oluşmaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004, s. 50) belirli bir evren için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü tablosu dikkate alınarak, %95 güven düzeyinde ve %5 hata payı ile 217 ile 254 arası katılımcının evreni temsil edebileceğine karar verilmiştir. Araştırmaya kolayda örnekleme yöntemi ile gönüllü olarak katılmayı kabul eden 300 sağlık personeline anket formu dağıtılmış, ancak 243 anket formu analizler için uygun bulunmuştur.

Örnekleme oluşturan sağlık personelinin %56,8 kadın ve %43,2'si evlidir. Araştırmaya katılan sağlık personelinin %16,5'i lise; %20,2'si ön lisans; %42,4'ü lisans ve %21'i lisansüstü düzeyde eğitim almıştır. Bu sağlık personelinin büyük çoğunluğu 31-35 yaş aralığında olup, bu oran %39,9'dur. Örnekleme oluşturan sağlık personelinin %20,2'si doktor; %46,5'i hemşire/ebe/sağlık memuru; %7'si sağlık teknisyeni/teknikeri ve %26,3'ü diğer sağlık personellerinden oluşmaktadır.

4. BULGULAR VE YORUM

Araştırmada kullanılan "Psikolojik Güçlendirme Ölçeği" "Proaktif Kişilik Ölçeği" ve "Yaratıcı Performans Ölçeği"nin yapı geçerliliğini doğrulamaya yönelik hem açımlayıcı faktör analizi (AFA) hem de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Tablo 1'de temel birleşenler analizi ve varimax rotasyon yöntemi uygulanarak yapılan AFA sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Soru	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans	K-M-O Değeri	Barlett Küresellik Testi	Sig.	Cronbach α
Yaratıcı Performans	9	0,653-0,874	4,257	60,820	0,883	913,894	0,000	0,887
Proaktif Kişilik	10	0,630-0,849	5,634	56,344	0,895	1449,056	0,000	0,913
Psikolojik Güçlendirme	Anlamlılık	3	0,805-0,913	2,394	74,955	1317,663	0,000	0,735
	Yeterlilik	3	0,758-0,870	2,327				
	Özerklik	3	0,799-0,819	2,265				
	Etki	3	0,834-0,907	2,008				

Tablo 1'de yaratıcı performans (KMO=0,883; $\chi^2=913,894$; $p=0,000$), proaktif kişilik (KMO=0,895; $\chi^2=1449,056$; $p=0,000$) ve psikolojik güçlendirme (KMO=0,764; $\chi^2=1317,663$; $p=0,000$) ölçeklerinin KMO değerlerinin 0,60'tan büyük olmasının yanı sıra Barlett Küresellik Testi sonucu ki-kare değerinin istatistiksel olarak anlamlı olması verilerin faktör analizi açısından uygun olduğunu göstermektedir. Yaratıcı performans ölçeğinin orijinal formuna uygun olarak tek faktörlü yapıda toplam varyansın %60,820'sini açıkladığı; proaktif kişilik ölçeğinin orijinal formuna uygun olarak tek faktörlü yapıda toplam varyansın %56,344'ünü açıkladığı ve psikolojik güçlendirme ölçeğinin orijinal formuna uygun olarak dört faktörlü yapıda toplam varyansın %74,955'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, yaratıcı performans ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklerinin 0,653 ile 0,874 arasında, proaktif kişilik ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklerinin 0,630 ile 0,849 arasında ve psikolojik güçlendirme ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklerinin 0,758 ile 0,913 arasında olduğu tespit edilmiştir. Diğer

tarafından kullanılan her bir ölçeğe ait Cronbach Alpha katsayısının da 0,70'den büyük olması güvenilirliğin sağlandığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre araştırma için kullanılan her bir ölçeğin faktör yapı geçerliliğinin doğrulandığı ve yüksek derecede güvenilir olduğunu söylemek mümkündür (Ural ve Kılıç, 2006, s. 286; Çokluk vd., 2010, s. 197).

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekler	N	Ortalama	Std. Hata	Çarpıklık	Basıklık
Yaratıcı Performans	243	3,7202	0,8544	-0,984	0,735
Proaktif Kişilik	243	3,6724	0,9019	-0,921	0,543
Psikolojik Güçlendirme	243	3,8254	0,4710	-0,451	0,149

Tablo 2'de hem psikolojik güçlendirme ölçeğinin ortalamasının (3,8254±0,4710) hem de yaratıcı performans ölçeğinin ortalamasının (3,7202±0,8544) proaktif kişilik ölçeğinin ortalamasından (3,6724±0,9019) daha yüksek olduğu görülmektedir. Öte yandan, psikolojik güçlendirme ve proaktif kişilik ölçeklerinin normal bir dağılıma sahip olduğunu söyleyebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 133).

AFA sonrası psikolojik güçlendirme ölçeğinin dört faktörlü yapısını, proaktif kişilik ölçeğinin tek faktörlü yapısını ve yaratıcı performans ölçeğinin tek faktörlü yapısını doğrulamaya yönelik birinci düzey DFA uygulanırken, psikolojik güçlendirme ölçeğinin geneline yönelik ikinci düzey DFA analizi uygulanmıştır. Tablo 2'de DFA sonucuna göre elde edilen uyum indeksleri yer almaktadır.

Tablo 3. DFA Sonucu Elde Edilen Uyum İyiliği İstatistikleri

Değişkenler	Modeller	$\Delta\chi^2$	df	$\Delta\chi^2/df \leq 3$	RMSEA $\leq,08$	AGFI $\geq,90$	GFI $\geq,90$	CFI $\geq,95$	NFI $\geq,90$
Proaktif Kişilik	Birinci Düzey	51,298	23	2,230	0,071	0,913	0,963	0,980	0,965
Yaratıcı Performans	Birinci Düzey	25,775	12	2,148	0,069	0,932	0,971	0,985	0,972
Psikolojik Güçlendirme	Birinci Düzey	71,128	48	1,482	0,045	0,925	0,954	0,982	0,947
Psikolojik Güçlendirme	İkinci Düzey	86,601	50	1,732	0,055	0,915	0,945	0,971	0,936

Tablo 3'te görüldüğü gibi DFA sonucu elde edilen model uyum indeksi değerleri açısından psikolojik güçlendirme, proaktif kişilik ve yaratıcı performans ölçeklerinin model uyum indekslerinin iyi/kabul edilebilir sınırlar içerisinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Meydan ve Şeşen, 2011, s. 37). Bu sonuçlara göre araştırma için kullanılan her bir ölçeğin test edilen yapılarının doğrulandığını söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında, hipotezleri test etmeden önce değişkenler arası ilişkilerin yönü ve şiddetinin belirlenebilmesine yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Yaratıcı Performans	Proaktif Kişilik	Psikolojik Güçlendirme
Yaratıcı Performans	—		
Proaktif Kişilik	0,600**	—	
Psikolojik Güçlendirme	0,279**	0,261**	—

**p<0,01

Tablo 4'te görüldüğü gibi korelasyon analizi sonucu yaratıcı performans ile proaktif kişilik (0,600**) arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilirken, psikolojik güçlendirme ile yaratıcı performans (0,279**) ve proaktif kişilik (0,261**) arasında pozitif yönlü ve düşük düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Proaktif kişiliğin yaratıcı performansa etkisinde psikolojik güçlendirme aracılığı etkisinin değerlendirilmesi amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından ortaya konulan nedensel adımlar yaklaşımı (a, b ve c yolları) dikkate alınarak, Tip I hatayı en fazla minimize eden Bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi uygulanmıştır (Preacher ve Hayes, 2008, s. 880; Zhao vd., 2010, s. 198). Bootstrap tekniği ile yapılan aracı etki analizleri için de Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Makro uygulaması (www.processmacro.org) kullanılmıştır. Aracı etkinin değerlendirilmesi amacıyla araştırmanın kavramsal modeline uygun olarak 4 numaralı model seçilmiştir.

Bu modelde, psikolojik güçlendirme aracı değişkeni (*M*) proaktif kişilik bağımsız değişkeni (*X*) ve yaratıcı performans bağımlı değişkeni (*Y*) temsil etmektedir. Analizler için Bootstrap tekniğiyle 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilerek %95 anlamlılık (Bootstrap 95%CI) düzeyinde sapma düzeltilmeli güven aralıkları belirlenmiştir. Bu yöntemle yapılan analiz sonucundaki güven aralığının alt ve üst sınırının sıfır değerini içermemesi durumunda dolaylı etkinin anlamlı olduğuna karar verilmektedir (Preacher ve Hayes, 2004, s. 719).

Tablo 5. Proaktif Kişiliğin (*X*) Yaratıcı Performans (*Y*) Üzerindeki Etkisi

Tahmin Değişkeni	Sonuç Değişkeni	b	SE	t	p	R ²	Model F	Model p
Proaktif Kişilik	Sabit	1,634	0,185	8,849	0,000*	0,360	135,273	0,000
	Yaratıcı Performans	0,568	0,049	11,631	0,000*			

(X) → (Y) %95 CI [BootLLCI=0,472—BootULCI=0,664]

Tablo 5'te proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu (%95CI [0,472—0,664]; b=0,568; t=11,631; p<0,001) ve yaratıcı performanstaki değişimin %36'sının proaktif kişilik vasıtasıyla açıklanabildiği (R²=0,360; F=135,273; p<0,001) görülmektedir. Bu etki, modelde c yolu ile tanımlanan H₁ hipotezini desteklemektedir.

Tablo 6. Proaktif Kişiliğin (*X*) Psikolojik Güçlendirme (*M*) Üzerindeki Etkisi

Tahmin Değişkeni	Sonuç Değişkeni	b	SE	t	p	R ²	Model F	Model p
Proaktif Kişilik	Sabit	3,324	0,123	27,078	0,000*	0,068	17,650	0,000
	Psikolojik Güçlendirme	0,136	0,032	4,201	0,000*			

(X) → (M) %95CI [BootLLCI=0,072—BootULCI=0,200]

Tablo 6'da proaktif kişiliğin psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu (%95CI [0,072—0,200]; b=0,136; t=4,201; p<0,001) ve psikolojik güçlendirmedeki değişimin %6,8'inin proaktif kişilik vasıtasıyla açıklanabildiği (R²=0,068; F=17,650; p<0,001) görülmektedir. Bu etki, modelde a yolu ile tanımlanan H₂ hipotezini desteklemektedir.

Tablo 7. Psikolojik Güçlendirmenin (*M*) Modele Dahil Edilmesiyle Proaktif Kişiliğin (*X*) Yaratıcı Performans (*Y*) Üzerindeki Etkisi

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkeni	b	SE	t	p	R ²	Model F	Model p
Proaktif Kişilik	Sabit	0,844	0,367	2,298	0,022**	0,375	72,153	0,000
	Yaratıcı Performans	0,536	0,050	10,699	0,000*			
Psikolojik Güçlendirme		0,238	0,096	2,479	0,014**			

(X) → (Y) %95CI [BootLLCI=0,437—BootULCI=0,634]
(X) → (M) %95CI [BootLLCI=0,049—BootULCI=0,426]

Tablo7'de psikolojik güçlendirmenin yaratıcı performans üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olması (%95CI [0,049—0,426]; b=0,238; t=2,479; p<0,05) ve psikolojik güçlendirmenin modele dahil olmasıyla birlikte, proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisinin azalmasına rağmen pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olması (%95CI [0,437—0,634]; b=0,536; t=10,699; p<0,001) aracılık etkisinin varlığının (kısmi aracılık) yanı sıra yaratıcı performanstaki değişimin %37,5'inin proaktif kişilik ve psikolojik güçlendirmenin birlikte açıklayabileceğini göstermektedir. Bu, ayrıca modelde b yolu ile tanımlanan H₃ hipotezinin desteklenmesine de işaret etmektedir.

Tablo 8. Proaktif Kişiliğin (X) Yaratıcı Performans (Y) Üzerindeki Toplam, Doğrudan, Dolaylı ve Tam Standardize Etkileri

	Etki	BootSE	t	p	BootCI	
					BootLLCI	BootULCI
Proaktif Kişiliğin Yaratıcı Performans Üzerindeki Toplam Etkisi (c yolu)	0,568	0,049	11,631	0,000	0,472	0,664
Proaktif Kişiliğin Yaratıcı Performans Üzerindeki Doğrudan Etkisi (c' yolu)	0,536	0,050	10,699	0,000	0,437	0,634
Proaktif Kişiliğin Yaratıcı Performans Üzerindeki Dolaylı Etkisi (a.b)	0,032	0,016			0,004	0,069
Proaktif Kişiliğin Yaratıcı Performans Üzerindeki Tam Standardize Dolaylı Etkisi	0,034	0,018			0,005	0,072

Tablo 8’de proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki toplam etkisi (c yolu) ile doğrudan etkisi arasındaki fark (c’ yolu), psikolojik güçlendirmenin vasıtasıyla gerçekleşen dolaylı etkinin %3,2 (0,032) düzeyinde gerçekleştiği (kısmi aracılık) göstermektedir. Preacher ve Kelley’e (2011) göre tam standardize etki büyüklüğü $K^2= 0,01$ ’e yakın olması düşük, $K^2= 0,09$ ’a yakın olması orta, $K^2= 0,25$ ’e yakın olması yüksek aracılık etkisi şeklinde yorumlanabilir (Akçakanat vd., 2019, s. 89). Bu bağlamda, proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerine etkisinde psikolojik güçlendirmenin düşük bir aracılık etkisinin ($K^2= 0,034$) olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın odak noktası proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisini ve özellikle de bu etki düzeyine psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü sağlık çalışanları bağlamında incelemektir. Bu amaç doğrultusunda kapsamlı literatür incelemesiyle oluşturulan araştırma hipotezlerini doğrulamak için nicel bir araştırma tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında veri toplamak için Gaziantep’te faaliyet gösteren bir özel hastanede görev yapan sağlık çalışanları (doktor, hemşire/ebe/sağlık memuru, sağlık teknisyeni/teknikeri ve diğer sağlık personeli) ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında ilk olarak proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur (H_1 kabul). Bu sonuç proaktif kişiliğe sahip olan bireylerin fırsatları arayarak ve inisiyatif alarak ve değişiklikleri yapmak için harekete geçerek çevresel değişiklikleri etkilediğini gösteren daha önceki araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (örneğin, Kim vd., 2010; Akgündüz vd., 2017; Li vd., 2020; Choi vd., 2021). Genel olarak, proaktif kişiliğe sahip olan sağlık çalışanların proaktif olmayan diğer sağlık çalışanlarına kıyasla daha yüksek yaratıcı performans sergileme eğiliminde olabileceği söylenebilir.

İkinci olarak, proaktif kişiliğin psikolojik güçlendirme üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur (H_2 kabul). Bu sonuç da proaktif kişiliğe sahip olan bireylerin durumsal faktörlerden etkilenmediği ve kendilerini yetkili hissettiklerini gösteren araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Uncuoğlu-Yolcu ve Çakmak, 2017). Genel olarak, proaktif kişiliğe sahip olan sağlık çalışanların proaktif olmayan diğer sağlık çalışanlarına kıyasla işlerinde yetkin, etkin ve üretken olabileceği söylenebilir.

Üçüncü olarak, psikolojik güçlendirmenin modele dâhil edilmesiyle birlikte, psikolojik güçlendirmenin yaratıcı performans üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunun yanı sıra proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisinin azalmasına rağmen pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki etkisinde psikolojik güçlendirmenin kısmi aracılık etkisinin olduğuna işaret etmektedir (H_3 ve H_4 kabul). Sonuç olarak, mevcut araştırma sadece proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerindeki doğrudan etkisini değil, aynı zamanda psikolojik güçlendirmenin aracılığı ile proaktif kişiliğin yaratıcı performans üzerinde dolaylı etkilerini olduğunu da ortaya koymuştur. Spesifik olarak, proaktif kişilik özelliğine sahip sağlık çalışanlarının daha yüksek düzeyde psikolojik güçlendirme algısına sahip oldukları; bu algı ile birlikte daha yüksek düzeyde yaratıcı performans sergiledikleri söylenebilir.

Daha önce yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçların da bu çalışmanın sonuçları ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Bozbayındır ve Alev (2018, s. 295), çalışmalarında öz yeterlilik, proaktif kişilik ve değişime karşı açıklık arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğunu saptamışlardır. Zhang vd. (2021) Çin’de bulunan bir işletmede 500 çalışandan veri toplayarak yürüttükleri çalışmanın sonucunda, proaktif kişiliğin, çalışan

yaratıcılığının iki boyutu olan artımsal ve radikal yaratıcılık üzerinde etkisi olduğunu ve bu etkide bilgi değişiminin aracı rol oynadığını belirtmişlerdir. Kim vd. (2009), proaktif kişilik ve çalışan yaratıcılığı arasında pozitif ilişki olduğunu, çalışan yaratıcılığının da kariyer memnuniyeti ve içsel motivasyon ile anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğunu saptamışlardır. Oldham ve Cummings (1996) çalışmalarında, 170 imalat sektörü çalışanından elde ettikleri veriler sonucunda yaratıcılığa ilişkin karakteristik özelliklere sahip olan çalışanların yaratıcı performans göstermeye daha yatkın olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kim vd. (2010), Güney Kore'de 157 çalışan-denetmen çiftinden oluşan bir örneklem üzerinde yaptıkları saha çalışması sonucunda, proaktif kişilik ve çalışan yaratıcılığı arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Fırın (2021), psikolojik güçlendirmenin, yenilikçi davranış üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte, Maan vd. (2020), hizmet sektöründe 936 çalışanın katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü ve proaktif kişiliğin de düzenleyici rolünü incelemişlerdir. Algılanan örgütsel desteğin, psikolojik güçlendirme ve iş tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, çalışanların proaktif kişiliği yüksek olduğunda, algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasındaki ilişkinin daha zayıf olduğu da ortaya çıkmıştır. Proaktif kişiliği düşük olan çalışanların ise örgütsel destek sunarak psikolojik olarak güçlendirilmeleri gerektiğine değinilmektedir. Seibert vd. (2001), 180 tam zamanlı çalışan ve onların amirlerinden oluşan örneklem üzerine yaptıkları çalışmada proaktif kişiliğin yenilik, politik bilgi ve kariyer girişimi ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Bu çalışmanın sonuçları bağlamında örgütler/işletmeler açısından bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Çalışmanın sonuçlarına dayanarak, rekabet avantajı elde etmek, inovatif ürün ve hizmet üretmek, yaratıcı, yenilikçi bir örgüt iklimi oluşturmak isteyen işletmelerin, insan kaynakları seçiminde çalışanların kişilik özelliklerine dikkat ederek iş gören tedariki yapmaları önerilebilir. Bunun yanı sıra yaratıcı performansın artırılması için proaktif çalışanların yöneticileri tarafından desteklenmeleri şarttır. Yine yöneticilerinin, çalışanlarına işin sahibinin kendileri olduğu ve işleri üzerinde söz sahibi oldukları dile getirilmeli ve çalışanların kararlarına katılımı sağlanmalıdır. Bu sayede çalışan psikolojik olarak güçlendirildiğinde motivasyonu ve yaratıcılığı artmış olacaktır. Yine buna uygun bir örgüt kültürü yaratılmaya çalışılmalıdır. Proaktif çalışanların işletmeye çekilmesi için iş yeri cazip hale getirilmeli ve proaktif çalışana fırsatlar sunulmalıdır.

Bu çalışma, proaktif kişilik yaratıcı performans ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin aracılık etkisini ortaya koyarak literatüre katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı tasarımıdır, yani verilerin tek bir zamanda tek bir anket kullanılarak toplanmış olmasıdır. Gelecekteki çalışmalarda nicel ve nitel araştırma yöntemlerini içeren karma yöntem tasarımının dikkate alınması önerilebilir. Diğer taraftan araştırma özel bir hastanede görevli sağlık çalışanlarıyla sınırlıdır. Bu çalışmanın, özel ve kamu hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarını kapsayan daha büyük örneklemle tekrarlanmasının sonuçların genellenebilirliğini mümkün kılacağı düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akçakanat, T., Erhan, T. ve Uzunbacak, H. H. (2019). Meslek aşkının iş tatmini üzerine etkisi: akış deneyiminin aracı rolü. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 80-95.

Akgündüz, Y., Adan-Gök, Ö. ve Alkan, C. (2017). Örgütsel destek algısı, iş stresi, işin anlamlılığı ve proaktif kişilik özelliklerinin çalışanların yaratıcılığına etkisi: beş yıldızlı bir otel çalışanlarında uygulama. *International Journal of Economics And Administrative Sciences, Special issue* 1,50-68.

Altındış, S. ve Özutku, H. (2011). Psikolojik güçlendirme ve güçlendirmeyi etkileyen faktörler: Türkiye'deki devlet hastanelerinde bir araştırma, *Sosyal Bilimler Dergisi* 13(1), 161-191.

- Amabile, T. M., Barsade, S. G., Mueller, J. S. ve Staw, B. M. (2005). Affect and creativity at work, *Administrative Science Quarterly*, 50(2005), 367-403, <https://doi.org/10.2189/asqu.2005.50.3.367>
- Baron, R. M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bateman, T. S. ve Crant, J. M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 103-118.
- Bilkay, S. ve Çiçek, B. (2022). Akıllı telefon bağımlılığının öz düzenleme ve yaratıcı performans üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2168-2181.
- Bozbayındır, F. ve Alev, S. (2018). The analysis of the relationship between self-efficacy, proactive personality and openness to change perceptions teachers. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 19(2), 293-311. <https://doi.org/10.17679/inuefd.346666>
- Choi, S. B., Ullah, S. E. ve Kang, S. W. (2021). Proactive personality and creative performance: mediating roles of creative self-efficacy and moderated mediation role of psychological safety. *Sustainability*, 13, 12517,1-14. <https://doi.org/10.3390/su132212517>
- Crant, J. M. (1995). The proactive personality scale and objective job performance among real estate agents. *Journal of Applied Psychology*, 80(4), 532-537
- Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26(3), 435-462.
- Çiçek, B. ve Çiçek, A. (2020). İşyeri nezaketsizliğinin yaratıcı çalışan performansı üzerindeki etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 267-282.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*, Pegem A Yayıncılık.
- Doğan, S. ve Demiral, Ö. (2009). Örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirme ve psikolojik sözleşmenin etkisine ilişkin bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 32(48), 47-80.
- George, J. M. ve Zhou, J. (2011). When openness to experience and conscientiousness are related to creative behavior: an interactional approach. *Journal of Applied Psychology* 86(3), 513-524.
- Fırın, S. (2021), *Psikolojik güçlendirme, yenilikçi davranış ve kişilik özellikleri*. Iksad Publishing House.
- Hayes (2018). <https://www.processmacro.org/index.html> adresinden 11 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Hon, A. H. Y. (2012). When competency-based pay relates to creative performance: the moderating role of employee psychological need. *International Journal of Hospitality Management* 31, 130-138.
- Horng, J. H., Tsa, C. Y, Yang, T. C., Liu, C. H. ve Hu, D. C. (2016). Exploring the relationship between proactive personality, work environment and employee creativity among tourism and hospitality employees. *International Journal of Hospitality Management*, 54, 25-34.
- Iloke, S. E., Joe, A., Chiamaka O., Joe-Akunne, Ikenna, G., Ezeh ve Leonard, N. (2021). Relationship between proactive personality traits and transformational leadership style among workers: moderating role of psychological empowerment. *International Journal of Current Science Research and Review*, 4(9), 1160-1166. <https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V4-i9-12>

- Juyumaya, J. ve Torres, J. P. (2022). Effects of transformational leadership and work engagement on managers' creative performance. *Baltic Journal of Management*, 18(1), 34-53.
- Kaynak, İ., Akıllıbaş, E. ve Çiçek, B. (2022). The role of narcissistic leadership in the effect of internal marketing on creative employee performance, *BMIJ*, 10(2), 664-682. <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i2.2014>
- Kim, T. Y., Hon, A. H. Y. ve Crant, J. M. (2009), Proactive personality, employee creativity, and newcomer outcomes: A longitudinal study. *J Bus Psychol*, 24, 93-103. <https://doi.org/10.1007/s10869-009-9094-4>
- Kim, T.Y., Hon, A. H. Y., ve Lee, D. R. (2010). Proactive personality and employee creativity: the effects of job creativity requirement and supervisor support for creativity. *Creativity Research Journal*, 22(1), 37-45. <https://doi.org/10.1080/10400410903579536>
- Kılınc, E. (2020), İnsan kaynakları yönetiminde personel güçlendirmenin algılanan performans üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Verimlilik Dergisi*, 4, 141-257. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.633774>
- Koçel, T. (2010). *İşletme yöneticiliği*. Beta Basım.
- Khan, S. M. ve Abbas, J. (2022). Mindfulness and happiness and their impact on employee creative performance: Mediating role of creative process engagement. *Thinking Skills and Creativity* 44(2022), 101027, 1-12.
- Li, H., Jin, H., ve Chen, T. (2020). Linking proactive personality to creative performance: the role of job crafting and high-involvement work systems. *The Journal of Creative Behavior*, 54(1), 196-210. <https://doi.org/10.1002/jocb.355>
- Maan, A. T., Abid, G., Butt, T. H., Ashfaq, F. ve Ahmed, S. (2020). Perceived organizational support and job satisfaction: A moderated mediation model of proactive personality and psychological empowerment. *Future Business Journal*, 6(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s43093-020-00027-8>
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Oldham, G. R. ve Cummings, A. (1996). Employee creativity: personal and contextual factors at work. *The Academy of Management Journal*, 39(3), 607-634. <https://doi.org/10.2307/256657>
- Öztırak, M. ve Güney, S. (2022). The mediator role of proactive personality in the effect of psychological empowerment on self-leadership: a study for the aviation industry. *Journal of Aviation*, 6(3), 318-324. <https://doi.org/10.30518/jav.1104838>
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effect in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731.
- Preacher, Kristopher J. ve Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Preacher, K. J., ve Kelley, K. (2011). Effect size measures for mediation models: quantitative strategies for communicating indirect effects. *Psychological Methods*, 16(2), 93.
- Seibert, S. E., Kraimer, M. L., ve Crant, J. M. (2001). What do proactive people do? A longitudinal model linking proactive personality and career success. *Personnel Psychology*, 54(4), 845-874. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2001.tb00234.x>
- Sumaneeva, K. A., Karadas, G. ve Avci, T. (2021). Frontline hotel employees' proactive personality, I-deals, work engagement and their effect on creative performance and proactive customer service performance. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 20(1), 75-100. <https://doi.org/10.1080/15332845.2020.1821429>

- Sürgevil, O., Tolay, E. ve Topoyan, M. (2013). Yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri. *Journal of Yasar University*, 8(31), 5371-5391.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: dimensions, measurement, and validation. *The Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). Pearson.
- Tierney, P. ve Farmer, S. M. (2011). Creative self-efficacy development and creative performance over time. *Journal of Applied Psychology*, 96(2), 277-293.
- Thomas, K. W. ve Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: an “interpretive” model of intrinsic task motivation. *The Academy of Management Review*, 15(4), 666-681.
- Uncuoğlu-Yolcu, İ. U. ve Çakmak, F. (2017). Proaktif kişilik ile proaktif çalışma davranışı ilişkisi üzerinde psikolojik güçlendirmenin etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 425-438.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (2. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Detay Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M., Kanten, P., Kanten, S., Çeken, H. ve Zorlu, Ö. (2013). Öğrenme odaklılığın ve işin özelliklerinin yenilikçi davranışlar üzerindeki etkisi. *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*. Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi Yayınları, Kayseri.
- Yıldız, B., Uzun, S., ve Coşkun, S. S. (2017). Drivers of innovative behaviors: The moderator roles of perceived organizational support and psychological empowerment. *International Journal of Organizational Leadership*, 6, 341-360.
- Zhang, X. ve Bartol, K. M. (2010). Linking empowering leadership and employee creativity: The influence of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement. *Academy of management journal*, 53(1), 107-128.
- Zhang, A., Li, X. ve Guo, Y. (2021) Proactive personality and employee creativity: a moderated mediation model of multisource information exchange and LMX. *Front. Psychol.* 12:552581, 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.552581>
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering baron and kenny: myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK REKABET VE HEDEF BELİRLEME YAKLAŞIMLARI: ÖLÇEK GELİŞTİRME ARAŞTIRMASI*

ACADEMIC COMPETITION AND GOAL SETTING APPROACHES OF UNIVERSITY STUDENTS: A SCALE DEVELOPMENT RESEARCH

Doç. Dr. İbrahim DURMUŞ¹

ÖZ

Üniversiteler, öğrencilerin gelecek hedeflerini inşa etmelerinde oldukça değerli bir yere sahiptir. Öğrenciler eğitim-öğrenim faaliyetlerinde birçok etkenle rekabet halindedir. Araştırmada literatürde oldukça sınırlı çalışılan, üniversite öğrencilerinin akademik rekabetlerini ve hedef belirleme yaklaşımlarını ölçmek amacı ile beş farklı değişken oluşturulmuştur. Bu değişkenlerden birinde öğrencilerin hedef belirlemede etkili olan; hedeflerine bağlılıkları ve akademik çabaları incelenmiştir. Diğer taraftan öğrencilerin akademik rekabet düzeyleri; pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve akademik kıskançlık rekabeti ölçekleri oluşturulmuştur. Araştırma örneklemini Bayburt Üniversitesi'nde farklı seviyelerde eğitimi devam eden 391 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın genel modelinde öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin; hedeflerine bağlılığı, kişisel gelişim rekabetlerini ve akademik kıskançlık rekabetlerini pozitif yönde etkilemiştir. Öğrencilerin akademik kıskançlık rekabetleri hedeflerine bağlılıklarını negatif, hedeflerine bağlılıkları ise akademik çabalarını pozitif yönde etkilemiştir. Spesifik modellerde öğrencilerin akademik çaba, akademik kıskançlık rekabeti, not ortalaması, hedef sayısı, eğitim düzeyi ve aylık gelirlerinin düzenleyici, kişisel gelişim rekabetinin ise aracı etkileri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akademik Çaba, Hedefe Bağlılık, Pozitif Akademik Rekabet, Kişisel Gelişim Rekabeti, Akademik Kıskançlık Rekabeti.

JEL Sınıflandırma Kodları: I20, I21, I23, I26.

ABSTRACT

Universities have a very valuable place in helping students build their future goals. Students compete with many factors in their educational activities. In the study, five different variables are created to measure the academic competition and goal-setting approaches of university students, which are very limited in the literature. One of these variables, which is effective in students' goal setting; their commitment to their goals and academic efforts are examined. On the other hand, the academic competition levels of the students; positive academic competition, personal development competition, and academic jealousy competition scales are created. The research sample consists of 391 students studying at different levels at Bayburt University. In the general model of the study, positive academic competition levels of students; commitment to their goals, personal development rivalries, and academic jealousy rivalries affect positively. Students' academic jealousy rivalries negatively affect their commitment to their goals, and their commitment to their goals positively affect their academic efforts. In specific models, students' academic effort, academic jealousy competition, grade point average, number of goals, education level, and monthly incomes are the moderators, while personal development competition has mediator effects.

Keywords: Academic Effort, Goal Commitment, Positive Academic Competition, Personal Growth Competition, Academic Jealousy Competition.

JEL Classification Codes: I20, I21, I23, I26.

* Bu çalışma için Bayburt Üniversitesi Etik Kurulundan 122626-51 karar sayılı ve 07.03.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, ibrahimdurmus@bayburt.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

University students can set one or more goals for the future and carry out activities in line with these goals. Students put forward some efforts to reach these goals. In addition, they may make changes in their goals in some cases, depending on time and their wishes (or expectations). This makes it necessary to examine their commitment to the goal. Students can compete with many of their friends in the education process in line with their goals. This indicates that competition can have both positive and negative consequences. Students may also compete with themselves in terms of their personal development. In this respect, university students' positive academic competition, personal development competition, and jealousy competition towards their other friends can be examined. Students' efforts, commitment, and performance determine the direction of their goals. Academic effort contributes to the development of students in terms of their education. Especially the success they have achieved in their actions toward their lessons is the result of this effort. On the other hand, there may be many factors (material or moral) that students sacrifice for their goal or goals. Variables such as their future goals, and which profession or job they will prefer to play a role in their commitment to their goals. In terms of these relations, it is aimed to clarify the academic competition and goal-setting approaches of university students with the scales developed in the study.

Design/methodology/approach:

The study is applied to students studying at Bayburt University in Turkey in 2023. The voluntary participation of students participating in the study is taken into account. In the study, the variables of academic effort and goal commitment related to students' future goal-setting approaches are examined. In terms of academic competition among university students, positive academic competition for their education, personal development competition, and jealousy competition variables are included. In the study, the electronic questionnaire method is applied to the students. All of the students who participated in the research have previously taught face-to-face training at the university. Students are accessed via their e-mail accounts.

Findings:

The study is carried out with the participation of 391 students in total. The majority of the students who voluntarily participated in the research are males (225 people - 57.5%). Considering the continuing education of the students, they are listed as an undergraduate (176 people - 45%), associate degree (134 people - 34.3%), and graduate (81 people - 20.7%) education levels. In terms of age, it is seen that the majority of students are between the ages of 19-22 (186 people - 47.6%). When the monthly income is taken into account, the majority of students with an income of 1,500TL and below (168 people - 43%) and 4,501TL and above (151 people 38.6%) constitute the majority. Considering the number of students' goals for the future, it is observed that there are quite a lot of people who set 2 goals (132 people - 33.8%) and 3 goals (123 people - 31.5%). When the grade point averages, which are generally evaluated out of 4, are taken into account, it is understood that there are quite a lot of students with 2-3 grades (221 people - 56.5%). In the development of the scales, it is observed that factor analysis, discriminant validity, reliability variables, and model fit meet the literature.

Conclusion and Discussion:

In the direct effect hypotheses of the study; it is concluded that students' positive academic competition levels affect their commitment to their goals positively and significantly. Students' positive academic competition levels strongly and significantly affect their personal development competition. Students' positive academic competition levels affect their academic jealousy competition positively and significantly. In the analysis, the personal development competitions of the students affect their commitment to their goals positively and significantly. Students' academic jealousy rivalries negatively and significantly affect their commitment to their goals. In the study, students' commitment to their goals affects their academic efforts in a very strong, positive, and meaningful way. In research moderator-effective analysis; academic effort has a moderating effect on the effect of students' positive academic competition levels on their personal development competition and their commitment to their goals, and on the relationship between personal development competition and goal commitment. Academic jealousy competition has a moderating effect on the effect of students' positive academic competition levels on their personal development competition and their commitment to their goals and on the relationship between personal development competition and goal commitment. In the study, it is observed that grade point averages have a negative and significant moderator effect on the effect of the positive academic competition of students on their commitment to their goals. Education level has a negative and significant moderator effect on the effect of students' positive academic competition on their commitment to their goals. Grade point averages have a positive and significant moderator effect on the effect of students' goal commitment on their academic efforts. It is observed that the number of goals has a positive and significant moderator effect on the effect of students' goal commitment on their academic efforts. In the study, education levels have a positive and significant moderator effect on the effect of students' goal commitment on their academic efforts. It is observed that income has a positive and significant regulatory effect on the effect of students' goal commitment to their academic efforts. In the analysis, it is seen that academic jealousy rivalries have a positive and significant moderator effect on the effect of students' positive academic rivalries on their commitment to their goals. In the study, it is observed that students' academic efforts have a negative and significant moderator effect on the effect of positive academic competition on their commitment to their goals.

1. GİRİŞ

Üniversite öğrencileri, geleceğe yönelik bir veya birçok hedef belirleyebilmekte ve bu hedefleri doğrultusunda faaliyetler yürütmektedir. Öğrenciler bu hedeflere erişmek için birtakım çabalar ortaya koymaktadır. Ayrıca zamana ve isteklerine (veya beklentilerine) bağlı olarak bazı durumlarda hedeflerinde değişiklikler yapabilmektedirler. Bu durum hedefe bağlılıklarının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Öğrenciler hedefleri doğrultusunda eğitim süreçlerinde birçok arkadaşı ile rekabete girebilmektedir. Bu durum rekabetin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarının olabileceğini gösterir. Öğrenciler kişisel gelişimleri açısından kendileri ile de rekabet halinde olabilir. Bu açıdan üniversite öğrencilerinin pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve diğer arkadaşlarına yönelik kıskançlık rekabetleri incelenebilir.

Literatürde hedef belirleme yaklaşımında; hedefler çaba, bağlılık ve performansa göre şekil almaktadır (Ordenez vd., 2009, s. 9). Öğrencilerin çabaları, bağlılıkları ve performansları hedeflerinin yönünü belirler. Akademik çaba, öğrencilerin eğitimleri açısından gelişimlerine katkı sağlar. Özellikle derslerine yönelik eylemlerinde elde ettikleri başarılar, bu çabanın neticesidir. Hedefe bağlılıkta ise öğrencilerin hedef ya da hedefleri için fedakârlıkta buldukları birçok faktör (maddi veya manevi) olabilir. Hedeflerine bağlılıklarında geleceğe yönelik amaçları, hangi mesleği veya işi tercih edecekleri gibi değişkenler rol oynar.

Akademik rekabet kaçınılmaz olduğu için öğrencilerin rekabeti anlamaları, doğru rekabet etmeyi öğrenmeleri gerekir (Zhao, 2016, s. 10). Öğrenciler doğru rekabet etmeyi öğrenememeleri durumunda, arzu edilmeyen neticeler oluşabilir. Özellikle çevrelerine zarar verici davranışlar ile rekabet halinde olmaları olumsuz sonuçlara yol açar. Bu çerçevede öğrencilerin kıskançlık rekabeti davranışları görülebilir. Akademik kıskançlık, öğrencilerin eğitim hayatlarında ciddi problemlere yol açar. Kıskançlık rekabeti yoğun olan öğrenciler, çevrelerine zarar verir. Eğitim alanında arkadaşını kıskanan öğrenci, sınıf ortamında gizli veya açık olumsuz duygular sergileyebilir. Bu durum öğrencilerdeki akademik rekabet algısında, kıskançlığın etkili olabileceğini gösterir.

Eğitim dünyası, insan kaynağını geliştirme fonksiyonuna sahiptir. Öğrenciler okullarında iyi neticeler almak için sürekli bir yarış içerisinde (Sitiñjak, 2016, s. 716). Bu durum öğrenciler arasında akademik rekabete yol açmaktadır. Eğitimleri açısından pozitif akademik rekabet ve kişisel gelişim rekabetlerinin, akademik kazanımlar oluşturmaları oldukça yüksektir. Pozitif akademik rekabet sergileyen öğrenciler, olumlu duygular ile daha fazla performans sergiler. Öğrencilerin kişisel gelişimleri için ortaya koydukları rekabet, pozitif ve tatmine yönelik duygular oluşturur. Kişisel gelişimine sürekli yatırım yapan öğrenciler, eğitimleri açısından daha motive olabilir.

Üniversite öğrencilerinin; iş hayatına atılmalarında dikkate değer bir yeri olan eğitimlerinin, rekabet ve hedefleri arasındaki etkileşim açısından incelenmesi literatüre değerli katkılar sağlayabilir. Öğrencilerin hedef belirleme yaklaşımlarında akademik çabaları ve hedeflerine bağlılıkları etkilidir. Onların akademik rekabet davranışlarında ise eğitim açısından pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve kıskançlık rekabetlerinin rolü araştırılabilir. Araştırma bu çerçevede üniversite öğrencilerinin, gelecek hedeflerine erişmek için rekabetleri açısından ortaya koydukları davranışlara yeni bir perspektif katmaktadır.

2. HEDEF BELİRLEME YAKLAŞIMI

Hedef, genel olarak belirli bir süre içerisinde elde edilmek istenen performans yeterlilik seviyesidir (Latham ve Locke, 2006, s. 332). Hedefler bireylerin başarmaya ya da kaçınmaya çalıştıkları hedefin içeriğini, zihinsel olarak temsil etme işlevine sahiptir. Bireylerin eylemlerini yönlendirir, duygularına rehberlik eder ve bireylerin çabasını düzenlemek için beklenti ve değer inançları ile birlikte işlev görür (Liem ve Senko, 2022, s. 2168). Üniversite öğrencilerinin hedef belirleme ve bu hedefler çerçevesinde faaliyetlerini yürütmek için birçok çaba sarf edebilirler. Öğrencilerin hedefleri için sergiledikleri performans, hedefe erişmek için ortaya koyulan mücadelenin (veya çabanın) bir yansımasıdır.

Hedef belirleme, bireylerin hangi hedefleri takip etmek istediklerini ve başarıyı değerlendirmek için hangi kriterlerin belirlenmesi gerektiğini ortaya koyar (Mann vd., 2013, s. 488). Hedeflerin netice olarak başarıya dönüştürülmesi için öğrencilerin, çaba ve bağlılık sergilemesi gerekebilir. Öğrencilerin gelecek kariyerleri için günden güne yaptıkları eylemler ve hedeflerine bağlılıkları, sabır ve çaba ile şekillenir. Özellikle eğitim hayatlarında kendilerini geleceğe hazırlayan dersler, hedeflerine erişmelerinde aracılık görevine sahiptir. Öğrencilerin akademik faaliyetlerinde notları, gelecek hedeflerine erişmek için değerli bir kriter olabilir.

Öğrencilerin belirlemiş oldukları hedeflerin; kötü, düşük veya başarı açısından motivasyon eksikliğine sebep olabilecek nitelikte olması, kötü notlara yol açar (Morisano, 2013, s. 503). Ayrıca çok yüksek hedeflerin belirlenmesi de moral bozucu niteliğe sahip olur (Locke, 1996, s. 123). Her iki durum öğrencilerin hedeflerini dengeli bir amaç güderek belirlemeleri gerektiğini gösterir. Çok yüksek, düşük veya yanlış hedeflerin belirlenmesi, öğrencilerde başarısızlığa ve motivasyon eksikliğine sebep olur. Bu açıdan üniversitede eğitimi devam eden öğrencilerin eğitim aldıkları alana ilişkin dengeli hedefler belirlemeleri, uyumlu ve etkili (veya başarılı) sonuçlar doğurabilir.

Üniversite öğrencilerinin belirlediği hedeflerde, ailelerinin, arkadaş çevrelerinin, toplumsal koşulların, genel olarak çevrenin ve eğitimcilerin (özellikle öğretmenlerinin) etkisi olabilir. Hedef belirlemede genellikle nihai kararı öğrencilerin kendilerine ait olsa da bazı durumlarda baskın olan farklı etkenler (aile gibi) olabilir. Literatürde Zimmerman vd. (1992, s. 672) ailelerin öğrencileri için hedefler belirlemelerinde önceki sınıf başarılarına güvendiklerini, öğrencilerin ise hedef belirlerken öz-yeterlik inançlarına ve ailelerinin onlar için istekli olmalarına güvendiklerini ortaya koymuşlardır.

2.1. Akademik Çaba

Hedefler için sergilenen çaba, hedefe erişmeyi destekleyen, koruyan, eylemleri planlayan ve yürüten bir sistemdir (Mann vd., 2013, s. 488). Yüksek öz-yeterlik duygusuna sahip olan bireyler, başarıyı görselleştirerek daha fazla çaba sergiler (Shih, 2019, s. 25). Öğrencilerin sergilediği çabanın miktarı, bilgi ve yeteneklerinin bir uygulaması olarak değerlendirilebilir (Fisher ve Ford, 1998, s. 398). Bu açıdan öğrencilerin akademik yönden hedeflerine erişmeleri için ortaya koydukları çaba, birçok fedakârlığı beraberinde getirir. Öğrenciler kariyerleri için eğitim gördükleri üniversitelerde yıllarca eğitim almakta, kendilerini geleceğe hazırlamaktadır. Bu durum öğrencilerin yeteneklerinin yanında, kişisel gelişimleri için ortaya koydukları çabanın (emeğin) bir yansımasıdır. Eğitim faaliyetlerinde bilgi seviyelerini artırmalarının yanında, eğitim ve gelişimlerine yönelik yeni tecrübeler edinirler.

İşbirlikçi öğrenme tecrübesi olmayan öğrenciler, birlikte çalışma konusunda eğitime ihtiyaç duyarlar. Eğitim açısından planlamalara ve uygulamalara fazla katılım öğrencilerin iyiliğinedir. Öğrenciler için sorumlulukların paylaşılması, gerçek çabanın ortaya konulması demektir (Wynne, 1995, s. 11). Bu durum üniversite öğrencilerinin gerek öğretmenleri gerek farklı eğitimciler tarafından destek almalarının akademik çabalarını yönlendirebileceğini gösterir. Öğrencilerin geleceğe yönelik meslek seçimlerinde, kariyer planlarında ve faaliyetlerini gerçekleştirme şekillerinde eğitimci desteğine ihtiyaçları söz konusu olabilir.

Öğrencilerin görevlerine odaklandıkları bilgiler; yetenekleri, stratejileri uygulama çabaları ve memnuniyet duygularını ortaya koyar (Ames, 1992, s. 263). Öğrencilerin bu bilgiler ile ortaya koydukları çabanın bir bütün olarak başarılarını ve geleceklerini etkilemesi söz konusudur. Literatürde çaba ve sabrın; tercih, karar verme, planlama ve hedef belirlemede etkili olduğu ifade edilmektedir (Berry ve West, 1993, s. 367). Bu açıdan Champion ve Lord (1982, s. 268) düşük performansın çabada bir değişiklik oluşturmayacağını belirtmişlerdir. Brophy (1983, s. 201) birçok motivasyon araştırmasında sosyal öğrenmenin öğrencilerde pekiştirme davranışına katkıda bulunduğunu, öğrencilerin faaliyetleri için gerçekleştirdikleri çabanın, ödüllendirilecek sonuçlar üretme arzusu ile motive edildiklerini (görev dışı ödüller aracılığı ile) ifade etmiştir. Miller vd. (1993, s. 11) öğrencilerin bilgiler açısından konuya verdikleri değer, çabalarını etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Üniversite öğrencilerinin çabalarında; iç, dış, maddi veya manevi etkenler faaliyetlerini etkileyebilir. Aile baskısı bir iç sebep faktörü olabilirken, yakın veya uzak çevrenin toplumsal beklentileri önemli bir dış etken olabilir. Öğrencinin eğitimini devam ettirebilmesi için gerekli olan parasal destek maddi bir faktörden, geleceğe yönelik hedeflerini gerçekleştirmek için sergilenen çaba manevi bir etken olabilir. Literatürde Pekrun vd. (2002, s. 99) öğrencilerin akademik motivasyonlarında can sıkıntısı ve umutsuzluğun, akademik çabayla negatif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Khoo ve Oakes (2003, s. 272) öğrencilerde başarısızlığın çaba eksikliğinden kaynaklanması, başka bir çalışma girişimini (bireysel rekabet stratejisini) destekleyen başa çıkma stratejisinin tercih edilmesinden kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir.

2.2. Hedefe Bağlılık

Öğrencilerin akademik çalışmalarının sosyal açıdan koordine etmelerinde bilişsel, duygusal ve motivasyonel yetenekleri ile hedeflerine bağlılıkları arasında ilişkiler söz konusudur (Volet, 1997, s. 252). Öğrencilerin akademik faaliyetleri açısından hedeflerine bağlılıkları, eğitim hayatları boyunca amaçları doğrultusunda hareket etmeleri ile ilişkilidir. Bu hedeflere bağlılıkta öğrencilerin; akademik rekabet ortamı, bilinçli faaliyetleri, inançları, duygusal edinimleri, sosyo-kültürel değerleri ve yetenekleri gibi birçok faktör etkili olabilir.

Zorlu hedefler olumlu sonuçlar üretir (Ordenez vd., 2009, s. 7). Ayrıca yakın hedefler uzak hedeflere göre daha çok motivasyon sağlar (Schunk, 1990, s. 74). Bireyler belirledikleri hedefe erişemediklerinde, hedefe bağlılıkları açısından, çabalarını artıracak ve hedefe erişmek için stratejilerini değiştireceklerdir (Latham ve Locke, 2006, s. 332). Bu durum öğrencilerin hedef ya da hedeflerinin içeriğine hakim olmaları ile daha net sonuçlar alabileceklerini gösterir. Hedeflerinin zorluk derecesi, ortaya koydukları çabanın bir sonucu olacaktır.

Hedefe bağlılık, üniversite öğrencilerinin akademik faaliyetlerinin yönünü ve sınırını belirler. Bağlılık eğitim açısından daha fazla merak, bilgi, araştırma, öğrenme ve uygulama alanı oluşturur. Literatürde Sen (1985, s. 351-352) kişisel hedeflerin seçiminin red edilmesinin hedeflerin genişlemesi ile yakalanamayan bir bağlılık oluşturduğunu belirtmiştir. Hollenbeck vd. (1989, s. 21) öğrencilerin akademik hedeflerini inceledikleri araştırmalarında hedefe bağlılık ile başarı ihtiyacı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Volet (1997, s. 251) öğrencilerin kişisel bağlılıklarının öğrenme süreçleri ve çıktuları üzerinde katkısı olduğunu ortaya koymuştur. Andriessen vd. (2006, s. 842) geleceğe yönelik hedeflerinde olumlu bağlantı algılayan öğrencilerin, okullarındaki görevlerine daha fazla motive olduklarını ve derin öğrenmeye daha istekli davrandıklarını ortaya koymuşlardır. Sharma ve Yukhymenko-Lescroart (2018, s. 489) ise amaç duygusu yüksek olan öğrencilerin daha fazla bağlılık davranışı sergilediğini ortaya koymuşlardır.

3. AKADEMİK REKABET

Farklı geçmişlere sahip insanoğlu kendisini başkaları ile karşılaştırması normaldir. İnsanlar farklı deneyimlere, yeteneklere, programlara, öz düzenlemelere ve motivasyon stratejilerine sahiptir. Rekabetin sağlıklı olması için bireylere karşı değil, kişisel sınırlamalara yönelik mücadele etmek gerekir (Reyna ve Designer, 2021, s. 359). Bu açıdan akademik rekabet, üniversite öğrencilerinin çalışma alanlarında akranlarına yönelik geliştirdikleri duygusal bir iç davranış şeklidir. Akademik rekabette hem pozitif hem de negatif duyguların gelişmesi söz konusudur. Pozitif duygular, öğrencilerin akademik çabalarına ve hedefe bağlılıklarına katkı sağlayacaktır. Negatif duygular ise öğrencilerin akademik faaliyetlerinin birçok açıdan sekteye uğramasına neden olur.

Bazı araştırmalarda öğrencilerin sergiledikleri rekabetin amacının biyolojik (hayatta kalmak için) olduğu, sosyal anlamda ise etki veya güç gibi hakimiyet sağlamaya yardımcı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca idealist teori açısından rekabetin, toplumun sosyal yapısından kaynaklandığını, toplum tarafından öğretilen bir tutum veya davranış stratejisi olduğu ifade edilmektedir (Fülöp, 2004, s. 135). Literatürde Watkins (2010, s. 81) öğrencilerin birçoğunun (%81,3) okullarının kendilerini birbirleri ile rekabet etmeye teşvik ettiğini belirtmiştir. Tholen (2013, s. 12) öğrencilerin eğitimleri ve işgücü rekabetinin birbirleri ile ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Zhao (2016, s. 21) yapılan birçok çalışma ile (Çin toplumu için) eğitimde rekabetin; öğrencilerde bireysel özgürlüğe, yaratıcılığa, yetenek gelişimine ve sıkı çalışmanın gerçekleşmesine yol açacağını vurgulamıştır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak akademik rekabette, öğrencilerin toplum tarafından etkilendiği, eğitim kurumlarının bu rekabeti oluşturmada etkili olduğu, rekabetin bireyin gelişimine genel olarak katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

3.1. Pozitif Akademik Rekabet

Eğitim açısından akademik rekabet, öğrencilerin yeteneklerini test etmelerine imkân veren ve onları motive eden bir unsurdur. Öğrencilerin hayatları boyunca başarılı olmaları için eğitim, onların potansiyellerini güçlü bir şekilde zorlamalıdır (Eker, 2022, s. 82). Bu çerçevede öğrenciler yeteneklerini ortaya koyabilmek için, eğitimlerine yönelik birçok çaba sergilemektedirler. Birçok zorluğun üstesinden gelebilen öğrenciler için gelecek hedeflere yönelik başarı kaçınılmaz olacaktır. Özellikle hedefleri ve sorumlulukları açısından farkındalığa sahip öğrencilerde, mücadele ruhu oldukça yoğun yaşanır.

Öğrenciler yüksek çalışma performansı ile disiplin gerektiren rekabetçi bir eğitim ortamına erişemediklerinde, ilerleyen hayatlarında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilmek adına başarısızlık sergileyebilir (Eker, 2022, s. 76). Bu durum akademik rekabetin öğrencilerin gelişimlerine ve geleceğe yönelik hedeflerine ciddi katkıları olabileceğini gösterir. Rekabetin olmadığı ortamlarda, öğrencileri tetikleyen ve aktif olmaları sağlayan bir etken olmayacaktır. Öğrencilerin pozitif akademik rekabeti; faaliyetleri ve gelecekleri için doğru bir şekilde kullanmaları hedeflerine katkı sağlar.

Eğitim için gerçekleştirilen pozitif rekabet ortamı, öğrencilerin derslerine ve diğer bütün faaliyetlerine yansiyabilir. Özellikle sınıf ortamında, sınıf arkadaşları ile olan akademik rekabet, öğrencilerin motivasyonlarına katkıda bulunabilir. Literatürde Kitsantas vd. (2017, s. 283) belirli bir dereceye kadar kontrollü rekabet faaliyetlerinin bazı öğrenciler için

ilgi çekici olduğunu, öğretmenlerin rekabeti teşvik etmeden önce öğrencilerin rekabetin olmadığı ortamlarda kavramsal olarak anlayış geliştirme, uygulama ve pratik yapma özelliklerine sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

3.2. Kişisel Gelişim Rekabeti

Bilgi, beceri ve tecrübe, öğrencilerin üniversite yıllarında akademik deneyimleri ve okulları aracılığı ile geliştirilir (Tholen, 2013, s. 8). Yani üniversiteler öğrencilerin kişisel gelişimlerinde etkili bir role sahiptir. Üniversitelerin hem akademik hem sosyal açıdan öğrencilere sağladığı olanaklar, öğrencilerin kişisel gelişimlerine yön verir. Bu durum öğrencileri ve akranları arasında kişisel gelişim açısından bir rekabet oluşturabilir.

Artan üretkenlik gereksinimleri, öğrencilerin gereksinimlerine daha az, kariyerlerine ve gelişimlerine daha fazla odaklanmalarına yol açar (Cleary vd., 2016, s. 17). Bu durum öğrencilerin geleceğe yönelik aktiviteleri veya hedefleri için kişisel gelişimlerini dikkate almaları gerektiğini gösterir. Üretkenliğin birçok alan için değer arz etmesi, alanında uzmanlaşan elemanlara çok fazla gereksinim olduğunu ortaya koyar. Üniversite öğrencileri için kişisel gelişim, özellikle benzer faaliyetler için bir rekabet oluşturabilir.

Akademik rekabet öğrencilerin gelişimine katkıda bulunur. Öğrencilerin kişisel gelişim rekabeti çerçevesinde kendilerine sağladıkları katma değer, genel olarak topluma da fayda sağlar. Ancak rekabette aşırıya gidilmesi, öğrencilerin kişisel gelişimlerinin dışında farklı sonuçlara sebep olabilir. Özellikle kişisel gelişimin hırsa dönüşmesi, öğrencilerin kendilerine içten zarar verici bir niteliğe dönüşebilir. Literatürde Watkins (2010, s. 84) akademik rekabete olumlu bakmayan öğrencilerin genel olarak düşük başarıya sahip oldukları, motivasyon problemi yaşadıklarını ifade etmiştir. Menesini vd. (2018, s. 243) kişisel gelişim rekabetinin toplum yanlısı davranışla pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Humphrey ve Vaillancourt (2021, s. 257) aşırı rekabetçiliğin (her şeyde en iyi olmak açısından okul, spor, iş gibi) bireylerin kullandıkları ifadelerle yansıdığını belirtmişlerdir. Araştırmalarında bireyin aşırı rekabet ile dedikodu, dışlama ve aşağılama gibi tepkileri olduğu (dolaylı saldırganlık olarak ifade etmişlerdir), bu açıdan dolaylı saldırganlığının sadece önemli ilişkileri kaybetmeye yönelik davranışsal bir strateji olmadığını, diğerlerinden daha fazla performans sergilemek için uygulanan bir strateji olduğunu vurgulamışlardır.

3.3. Akademik Kıskançlık Rekabeti

Rekabetin çalışmak, çabalamak ve performans artışı açısından yararlı sonuçları olduğu gibi, yalan söylemek ve hile yapmak gibi potansiyel olarak yıkıcı ve zararlı sonuçları da olabilmektedir (Kesebir vd., 2019, s. 720). Öğrenciler için yıkıcı rekabet, zihinsel ve fiziki yorgunluğa, duygusal olarak bireyleri düşmanlaştırmaya ve kıskançlık gibi kötü duygulara yol açar (Fülöp, 2004, s. 135). Bu durum öğrencilerin akademik rekabetlerinde, kıskançlık davranışlarının incelenebileceğini gösterir. Kıskançlık rekabeti, öğrencilerin hem kendilerine hem de sınıf arkadaşlarına zarar vermesine yol açabilir.

Kıskançlığın genellikle gizlenmesi ve tespit edilememesi durumlarında, öğrencilerde öğrenme sorunlarına sebep olduğu ifade edilmektedir (Heikkinen vd., 2003, s. 267). Eğitim açısından kıskançlık duygularını yönetmek; kişinin zayıflıklarını anlaması, kabul etmesi, sağlıklı ve tatmin edici bir yaşam sürmesi için değerlidir (Fazaldad vd., 2020, s. 497). Bu açıdan okullarda rekabetin oluşturduğu kıskançlık davranışının incelenmesi değerli olabilir. Öğrencilerin kıskançlıkla baş edebilmeleri için yönlendirilmeleri; eğitim-öğrenimlerine, çabalarına, hedeflerine ve gelişimlerine katkıda bulunabilir.

Öğrenciler akademik ortamlarda hem başarıları hem de geleceğe yönelik hedefler gerçekleştirebilmeleri için birçok çaba sarf etmektedirler. Öğrencilerin bu faaliyetlerinde daha başarılı kişiler ile kendilerini kıyaslamaları, akademik kıskançlık oluşturabilir. Bu durum öğrencilerin rekabet halinde oldukları kişileri rakip olarak değerlendirmeleri ile ilişkilidir. Rakip ne kadar başarılı olur ise kıskançlık seviyesi o kadar artar. Literatürde Buunk vd. (2016, s. 800) birey için rakip olarak görülen kişi ne kadar düşmanca algılanır ise o kadar fazla kıskançlığa sebep olduğunu ortaya koymuşlardır. Reyna ve Designer (2021, s. 359) akademik kıskançlığın herkesi etkileyebilecek olumsuz sonuçlara (üretkenliği, yaratıcılığı azaltıcı, ilişkiler ve sağlık durumlarını olumsuz etkileyici) sebep olabileceğini belirtmişlerdir. Yayla ve Çevik (2022, s. 973) ise öğrenciler arasındaki rekabetin, kin ve kıskançlık gibi birçok olumsuz duyguya sebep olabileceğini vurgulamışlardır.

4. HİPOTEZLERİN GELİŞTİRMESİNDE LİTERATÜR ARAŞTIRMALARI

Literatürde hedef belirleme yaklaşımının ilgilenmediği birçok motivasyonel problem ve araştırılabilecek ilginç teorik konuların var olduğu ifade edilmektedir (Locke, 1996, s. 123). Literatürde ayrıca rekabetin başarı ihtiyacı

ve hakimiyet için önemli yapılar oluştursa da rekabet için etkili olabilecek başka faktörlerin de araştırılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Houston vd., 2002, s. 296). Hedef belirleme ve rekabete ilişkin boşluk dikkate alınarak araştırmada; akademik rekabeti temsil edebileceği düşünülen değişkenlerin (pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve kıskançlık rekabeti) ve öğrencilerin hedef belirleme yaklaşımlarının (akademik çaba ve hedefe bağlılık) etkileşimi incelenmiştir.

Üniversite öğrencilerinin hedef (veya hedefler) oluşturmalarında, çevrelerinde gözlemedikleri veya tecrübe edindikleri rekabet anlayışlarının ve başarı faktörlerinin etkisi olabilir. Ayrıca öğrencilerin hedeflerine yönelik çabaları hedeflerinin önemli bir belirleyicisi olarak değerlendirilebilir. Literatürde Campion ve Lord (1982, s. 283) öğrencilerin başarısızlıklarının hem büyüklüğü hem de sıklığının çabalarındaki artışlar ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında başarının yükseltilmesi ile başarısızlıkla sonuçlanan hedeflerin düşme eğiliminde olduğunu, hedef seviyelerinin sık ve ardışık başarısızlıklardan etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Brophy (1983, s. 200) bireylerin belirli hedeflere ulaşma girişimlerinde sergileyecekleri çabanın, amaca ulaşmaya verdikleri değer ve hedefe ulaşma beklentisinin bir fonksiyonu olduğunu vurgulamıştır. Volet (1997, s. 236) öğrencilerin hedefleri çerçevesinde, gerekli zaman ve çabayı sergileyebileceklerini, motivasyonları ile rakiplerinin (rekabet açısından) eylemlerine rağmen öğrenme niyetlerini hayata geçirebileceklerini ifade etmiştir. Oettingen vd. (2000, s. 709) bireylerin başarı beklentilerinin düşük olması durumunda çok çaba sarf edeceklerini, başarı beklentilerinin yüksek olması durumunda ise yeterince çaba göstermeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Literatürde Vecchio (2000, s. 164) Makyavelist bireylerin rekabetçi yönleri açısından duygularını gizleme eğiliminde olacaklarını, bu durumun kıskançlığı artırabileceğini belirtmiştir. Klein vd. (2001, s. 52) hedefe bağlılığın davranışlar ve hedefler arasındaki ilişkinin arabulucusu olduğunu ifade etmişlerdir. Oettingen vd. (2001, s. 745) hedef belirleme ve hedefe erişme açısından; öğrencilerin olumlu başarı beklentileri hissettiklerinde kendilerini enerjik ve eylemi hızlı bir şekilde gerçekleştirme eğiliminde olduklarını, oysa düşük başarı beklentileri olduğunda daha az enerjik hissettiklerini ve eyleme geçmeyi red ettiklerini belirtmişlerdir. Khoo ve Oakes (2003, s. 258) akademik yönden zayıf olan öğrencilerde; karşılaştırma boyutunun rekabetle manipüle edilmesinin, başarılı olma ihtimalini düşüreceğini ve etkisiz olacağını ifade etmişlerdir. Onlar bu öğrencilerin yakınlığı azaltmak için başkaları ile ilişkilerini değiştirecekleri, çalışmalara çaba (veya ilgi) ve motivasyon göstermeyeceklerini belirtmişlerdir.

Araştırmalarda Sideridis (2005, s. 373) öğrencilerdeki çoklu hedef oryantasyonunun, çabaları ve bağlılıkları üzerinde pozitif etkileri olduğunu, bağlılığın matematik başarısına katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Latham ve Locke (2006, s. 337) bireylerde değerli bir hedef ne kadar zor olur ise ona erişmek için gösterilen çabanın o kadar yoğun olacağını ve elde edildikten sonra aynı düzeyde başarı hissiyatı yaşatacağını vurgulamışlardır. Pizzolato (2006, s. 65) eğitim ve becerileri açısından öğrencilerin benliklerine olan bağlılıklarının, rekabetçi süreçleri ve karşılaştırmalar ile çalışmalarını üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Morisano vd. (2010, s. 260) öğrencilerin akademik performanslarının iyileştirilmesi için gerçekleştirilen müdahaleler (hedef belirleme programı ile) ile kişisel hedef belirlemenin, akademik başarıyı artırmada etkili olduğunu vurgulamışlardır. Araştırmalarında müdahale edilen öğrencilerin not ortalamalarının arttığı eğitimi devam ettirme olasılıklarının arttığı ve olumsuz duyguların azaldığını belirtmişlerdir. Komarraju ve Nadler (2013, s. 70) öğrencilerdeki düzenli çabanın genel not ortalamalarına pozitif ve anlamlı katkıları olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatürde Tebeanu ve Macarie (2013, s. 815) rekabetin motive edici olduğunu ifade eden öğrencilerde, rekabetin birçok değişken içerisinde (olgunluk, sorumluluk gibi) öğrencilerin çabalarına ve üretkenliklerine katkıda bulunduğunu ortaya koymuşlardır. West vd. (2013, s. 440) bireylerin daha zorlu hedefler için daha fazla çaba sergilediklerini ifade etmişlerdir. Newby ve Klein (2014, s. 890) bireylerin rekabetleri ile kişisel tatmin ve motivasyon yaşadıkları, performanslarının rekabetleri tarafından arttığını ifade etmişlerdir. Zhao (2015, s. 63) akademik rekabette öğrencilerin avantaj elde etmeleri için bilgi saklayabildiklerini, bu durum özellikle farklı okul türlerinde güvensizliğe ve kıskançlığa sebep olduğunu ifade etmiştir. Araştırmada yüksek başarı ortaya koyan okullarda ise öğrencilerin bilginin var olduğu konulara daha fazla yoğunlaştıklarını açıklamıştır.

Araştırmalarda Menesini vd. (2018, s. 243) kişisel rekabetin eğitim ve kariyer kimliğinin oluşmasına yardımcı olsa da kontrole ve başarı ihtiyacına dayalı başkaları ile karşılaştırmayı içerdiğini ifade etmişlerdir. Araştırmalarında bu durumun olumlu ilişkilere müdahale edebileceğini ve olumsuz, baskın davranışlara yol açabileceğini açıklamışlardır. Sonuç olarak bireyin kişisel gelişimi üzerinde zararlı olabileceğini belirtmişlerdir. Kesebir vd. (2019, s. 734) kadınların kişilerarası rekabetin olumlu sonuçlarına inanma olasılığının erkeklerden daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Fazaldad vd. (2020, s. 496) öğrencilerdeki başarı için akademik rekabet ortamının motive edici bir yanı olduğunu, aşırı rekabetin öğrencilerde kıskançlık duygusunun gelişmesine sebep

olabileceğini ifade etmişlerdir. Simamora (2021, s. 18) insanların rakip olarak değerlendirdikleri kişilerin duygularını tahmin ettiklerini, kıskançlık duygusunu kullandıklarını ve rekabetçi konumlarını artırmak için çabaları neticesinde başkalarının mutsuzluğuna sevindiklerini ifade etmiştir.

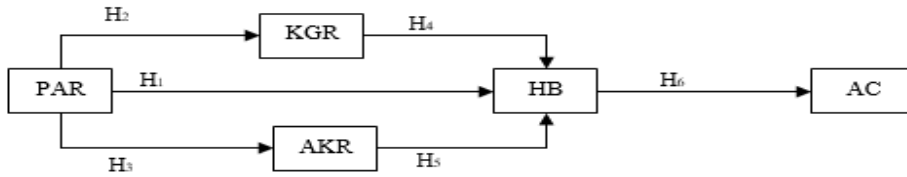
Literatürde Liem ve Senko (2022, s. 2184) öğrencilerin öğretmenleri, ebeveynleri ve sınıf arkadaşları gibi sosyal araçların, öğrencilerin akademik hedefler belirlemelerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında sınıf arkadaşlarının akademik başarı, eğitim ve tutum açısından öğrencilerin akademik hedeflerini benimsemelerinde, tamamlayıcı veya zıt bir role sahip olabileceklerini vurgulamışlardır. Wang vd. (2022, s. 7-8) Çin kültüründe yetişen erkek öğrencilerin rekabetçi davranışlarının aileleri tarafından desteklendiğini, erkek öğrencilerin sosyal rekabetçi davranışlarının zorbalığa yol açmasının (başarı için diğer insanlara zorbalık yapmanızda problem değildir anlayışı) kabul edilebilir olduğunu belirtmişlerdir. Onlar akademik rekabetin sosyal bilişsel ve zorbalık davranışları açısından değerlendirilmesinin ilginç olabileceğini vurgulamışlardır. Mensah vd. (2023, s. 13) öğrencilerin araştırmalarına ilişkin yararlılık algısının ve öz-yeterliliklerinin çabalarını artırdığını ortaya koymuşlardır.

5. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZ MODELLERİ

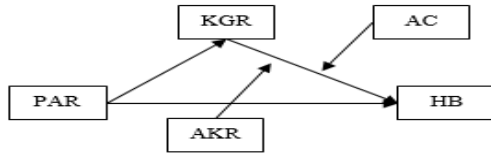
Aşağıda Şekil 1’de araştırmanın amacına yönelik modellere ilişkin değişkenlere ve hipotezlere yer verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Hipotez Modelleri

Araştırmanın Direkt Etkili Genel Modeli

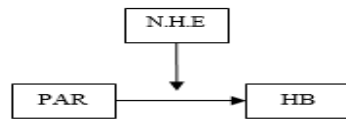
Araştırmanın Aracı ve Düzenleyici Etkili Modeli (Hayes Model 16)

PAR-HB ilişkisinde *KGR*'nin aracı, PAR-KGR-HB ilişkisinde *AC* ve *AKR*'nin düzenleyici (moderator) etkileri:

- H7: PAR → KGR → AC → HB (Moderator)
 H8: PAR → KGR → AKR → HB (Moderator)
 H9: PAR → KGR → AC → HB (Mediator)
 H10: PAR → KGR → AKR → HB (Mediator)

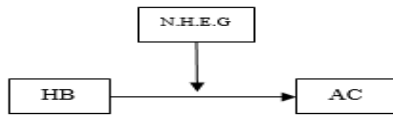
PAR-HB ilişkisinde Not Ortalaması, Hedef Sayısı ve Eğitimin Düzenleyici Etkili Modeli (Hayes Model 1)

PAR-HB ilişkisinde öğrencilerin *not ortalaması*, *hedef sayısı* ve *eğitim seviyelerinin* düzenleyici etkileri:

- H11: PAR → N → HB (Moderator)
 H12: PAR → H → HB (Moderator)
 H13: PAR → E → HB (Moderator)

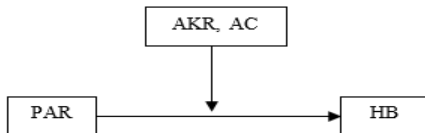
HB-AC ilişkisinde Not, Hedef, Eğitim ve Aylık Gelirin Düzenleyici Etkili Modeli (Hayes Model 1)

HB-AC ilişkisinde öğrencilerin *not ortalaması*, *hedef sayısı*, *eğitim seviyesi* ve *aylık gelirlerinin* düzenleyici etkileri:

- H14: HB → N → AC (Moderator)
 H15: HB → H → AC (Moderator)
 H16: HB → E → AC (Moderator)
 H17: HB → G → AC (Moderator)

PAR-HB ilişkisinde AKR ve AC'nin Düzenleyici Etkili Modeli (Hayes Model 1)

PAR-HB ilişkisinde öğrencilerin *akademik kıskançlık rekabeti* ve *akademik çabalarının* düzenleyici etkileri:

- H18: PAR → AKR → HB (Moderator)
 H19: PAR → AC → HB (Moderator)

Araştırma modelleri ile hem doğrudan (direkt) etkiler hem de düzenleyici ve aracı etkiler ortaya koyulmuştur. Araştırmanın spesifik modellerine öğrencilerin demografik bilgileri dahil edilmiştir. Uygulamada özellikle eğitim durumu, not ortalaması, gelir ve geleceğe yönelik hedeflerinin sayısına ilişkin düzenleyici etkiler incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada; PAR=Pozitif Akademik Rekabet; KGR=Kişisel Gelişim Rekabeti; AKR=Akademik Kıskançlık Rekabeti; HB=Hedefe Bağlılık; AC=Akademik Çaba; N=Not Ortalaması; H=Hedef Sayısı; E=Eğitim Düzeyi; G=Aylık Gelir; Aracı=Mediator; Düzenleyici=Moderator temsil etmektedir.

5.1. Araştırma Ölçeklerinin Geliştirilmesi

Araştırmada üniversite öğrencilerinin geleceğe yönelik hedefleri ve diğer öğrencilere yönelik rekabet edebilme durumları incelenmiştir. Araştırmada Hedefe Bağlılık Ölçeği Hollenbeck vd.'nin (1989, s. 20) araştırmalarından, Akademik Çaba Ölçeği Akmal vd. (2020, s. 8), Eğitime İlişkin Pozitif Rekabet Ölçeği Newby ve Klein (2014, s. 888), Kişisel Gelişim Rekabeti Kesbir vd. (2019, s. 723) ve Akademik Kıskançlık Rekabeti Ölçeği Vecchio'nun (2000, s. 169) araştırmalarından türetilerek yeni ölçek soruları geliştirilmiştir. Ölçeklere ilişkin oluşturulan maddeler, özellikle üniversite eğitimi devam eden öğrencilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Ölçek soruları geliştirilirken öğrencilerin beklentileri ve geleceğe yönelik kariyerleri açısından hedeflerinin neler olabileceği dikkate alınmıştır. Araştırma ölçeklerine ilişkin öncelikle 60 öğrenciye ölçek soruları yöneltilmiş ve açımlayıcı faktör analizi sonucu ilgili ölçek sorularının nihai hali öğrencilere yöneltilmiştir. Araştırmada üniversite öğrencilerine özellikle eğitim ortamlarına yönelik ölçek maddeleri yöneltilmiştir. Öğrencilerin hem geleceğe yönelik hedefleri hem de bugünden hedefleri için eğitim ortamlarındaki davranış şekilleri irdelenmiştir. Ölçek maddelerinde öğrencilere yönlendirilen bazı ifadelerde, ders ortamında öğretmenin ve sınıf ortamının etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

5.2. Araştırma Metodolojisi

Araştırma 2023 yılı içerisinde Türkiye'de Bayburt Üniversitesi'nde eğitim gören öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin gönüllü katılımları dikkate alınmıştır. Araştırmada öğrencilerin geleceğe yönelik hedef belirleme yaklaşımlarına ilişkin akademik çaba ve hedefe bağlılık değişkenleri incelemeye alınmıştır. Üniversite öğrencilerinin akademik rekabetleri açısından ise eğitimlerine yönelik pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve kıskançlık rekabeti değişkenlerine yer verilmiştir. Literatürde Krejcie ve Morgan (1970, ss. 607-608) araştırmalarında ' $s = \frac{X^2NP(1-P)}{d^2(N-1) + X^2P(1-P)}$ ' formülünü dikkate alarak, evren ve örneklem karşılaştırmasında pratik bir tablo oluşturmuşlardır. Bu tabloda ortalama 20000 kişilik evren için 377 örneklemin yeterli olabileceğini vurgulamışlardır. Araştırma uygulaması 391 kişi ile gerçekleştirilmesi yeterli örnekleme karşılamaktadır. Araştırmanın ölçekleri ve demografik bilgilerine ilişkin etik kurul izni, Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 07.03.2023 karar tarihli (evrak tarihi 08.03.2023), 122626 sayı numarası (karar sayısı 51) ve etik kurul üyelerinin oy birliği ile etik ilkelere uygun bulunmuştur.

Araştırmada öğrencilere elektronik anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin hepsi üniversitede daha önce yüz yüze eğitimle ders işlemişlerdir. Öğrencilere mail hesapları ile erişim sağlanmıştır. Literatürde Simsek ve Veiga (2000, s. 96) elektronik anket yönteminde araştırmanın evren ve örnekleme çerçevesinin belirlenmesi ile örnekleme seçimi ve örnek boyutunun e-posta yolu ile toplanan veriler için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarında örneklemin çerçevesinin belirlenmesi ile örneklemin kontrolünün sağlanabileceğini ve zorlukların azaltılabileceğini vurgulamışlardır. Jansen vd. (2007, s. 4) e-posta yolu ile gönderilen elektronik anketlerin çok sayıda kişiye hızlı ve ucuz bir erişim imkânı sağladığını vurgulamışlardır. Mcpeake vd. (2014, s. 24) elektronik anketlerin avantajlarına vurgu yapmış, e-posta yolu ile gönderilen anketlerin tanıtımlar aracılığı ile ilgili kişilere sunulabileceği ifade edilmiştir.

5.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada elde edilen verilere ilişkin analizler gerçekleştirilirken 3 farklı programdan 4 farklı uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle ölçek sorularının geliştirilmesinde; açımlayıcı faktör analizleri (AFA) ve katılımcıların demografik bilgilerini ölçmek için SPSS paket programından faydalanılmıştır. Araştırmada daha sonra oluşturulan modellerde direkt etkilerin ortaya koyulduğu genel modele ilişkin sonuçlar GSCA ve AMOS paket programlarından yararlanılmıştır. Analizde genel model dışında spesifik ilişkileri ortaya koymak için Hayes'in Model 1 ve Model 16'ya ilişkin SPSS bağlantılı process macro uygulamasından faydalanılmıştır (Hayes, 2018, s. 584-592).

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Cinsiyet	f	%	Devam Eden Eğitim Durumu	f	%
Kadın	166	42.5	Önlisans	134	34.3
Erkek	225	57.5	Lisans	176	45.0
			Lisansüstü	81	20.7
Toplam	391	100.0	Toplam	391	100.0
Yaş	f	%	Aylık Gelir	f	%
28 veya altı	21	5.4	1500TL veya altı	168	43.0
19-22 yaş	186	47.6	1501-2500TL	44	11.3
23-26 yaş	92	23.5	2501-3500TL	14	3.6
27-30 yaş	54	13.8	3501-4500TL	14	3.6
31 ve üzeri yaş	38	9.7	4501TL ve üzeri	151	38.6
Toplam	391	100.0	Toplam	391	100.0
Hedef Sayısı	f	%	Not Ortalaması	f	%
En az 1 hedef	60	15.3	0-1	27	6.9
2 hedef	132	33.8	1-2	39	10.0
3 hedef	123	31.5	2-3	221	56.5
4 hedef	27	6.9	3-4	104	26.6
5 ve üzeri hedef	49	12.5	Toplam	391	100.0
Toplam	391	100.0			

Araştırmaya gönüllü katılım sağlayan öğrencilerin çoğunluğu erkeklerden (225 kişi - %57.5) oluşmaktadır. Öğrencilerin devam eden eğitimleri dikkate alındığında lisans (176 kişi - %45), önlisans (134 kişi - %34.3) ve lisansüstü (81 kişi - %20.7) eğitim düzeyi olarak sıralanmaktadır. Yaş açısından en fazla 19-22 yaş (186 kişi - %47.6) aralığında olan öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Aylık gelir dikkate alındığında 1500TL ve altında (168 kişi - %43) ve 4501TL ve üzerinde (151 kişi %38.6) gelire sahip olan öğrenciler çoğunluğu oluşturmaktadır. Öğrencilerin geleceğe yönelik hedef sayıları dikkate alındığında 2 hedef (132 kişi - %33.8) ve 3 hedef (123 kişi - %31.5) koyanların oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak 4 üzerinden değerlendirilen not ortalamaları dikkate alındığında ise 2-3 not aralığına (221 kişi - %56.5) sahip öğrencilerin oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır.

5.4. Araştırmanın Ölçüm Modeli Sonuçları

Literatürde GSCA uygulamalarında model uyumu için gösterilen değişkenler incelendiğinde; FIT ve AFIT değerlerinin oluşturulan modelin açıklanan varyansını ve AFIT değerinin aynı zamanda model karmaşıklığını hesapladığı açıklanmaktadır. GFI ve SRMR değerlerinin model parametreleri tarafından üretilen kovaryanslar arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu ifade edilmektedir. OPE'nin araştırma modellerinde genel çapraz doğrulama indeksi olduğu belirtilmektedir. Bu endeksin belirli bir modelin görünmeyen gözlemlerinin (örnek dışı tahmin hatalarını) tahmin gücünü gösterdiği ve farklı modelleri karşılaştırmak için kullanılabileceği ifade edilmektedir. OPEm ölçüm modelinin tahmin gücünü, OPEs ise yapısal modelin tahmin gücünü gösterdiği vurgulanmaktadır (Cho vd., 2019, s. 506-511). Araştırmalarda SRMR değerinin 0.08'den küçük olması gerektiği belirtilmektedir (Henseler vd., 2016, s. 12). Ayrıca tüm değişkenlerin (gösterge ve bileşen) açıklanan toplam varyansı ifade eden FIT değerinin 0 ile 1 arasında değerler aldığı, değer ne kadar büyük olur ise belirtilen modelin değişkenlerde varyansı o kadar açıkladığı ifade edilmektedir. FIT'in kabul edilebilir bir aralığının olmadığı da vurgulanmaktadır (Hwang vd., 2023, s. 13). Analizlerde GFI değerinin ise 0.90'm üzerinde değerler alması ile model uyumunun gerçekleşebileceği belirtilmektedir (Suryani vd., 2014, s. 192). Araştırma genelinde %95 güven aralığı ve 0.05 hata payı dikkate alınmıştır.

Tablo 2. Araştırmanın Model Uyumu Analiz Sonucu

Model Fit	Estimate	SE	95%CI	
SRMR	0.049	0.003	0.05	0.063
FIT	0.682	0.011	0.659	0.706
AFIT	0.681	0.012	0.657	0.704
FITs	0.273	0.021	0.234	0.313
FITm	0.755	0.011	0.733	0.779
GFI	0.988	0.003	0.978	0.989

OPE=0.322 / OPEs=0.736 / OPEm=0.248

Analiz sonucu SRMR değerinin 0.08'den düşük (0.049) olduğu kovaryanslar arasında sergilenen ilişkide uyumun olduğu anlaşılmaktadır. Uygulama sonucunda genel olarak FIT, AFIT, FITs ve FITm değerleri açısından, modeldeki değişkenlerin açıklanan varyansı karşıladığı gözlemlenmektedir. Analizde GFI değerinin 0.90'ın üzerinde (0.988) olduğu ve kovaryanslar arasındaki ilişkiler ile model uyumuna katkıda bulunduğu görülmektedir. Araştırmada OPE, OPEs ve OPEm değerlerinin modelin tahmin gücünü, hem ölçüm hem de yapısal model için uyumlu sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Erişilen sonuçlar genel olarak araştırmanın uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Literatürde GSCA'da ortaya koyulan güvenilirlik ölçütleri ile araştırma modelinin kalitesinin ortaya koyulduğu belirtilmektedir (Yudha ve Pradana, 2022, s. 230). Araştırmanın iç tutarlılığına ilişkin güvenilirliği ortaya koyan Cronbach Alpha değerinin 0.7'den büyük olması gerektiği ifade edilmektedir (Henseler vd., 2016, s. 12). Farklı araştırmalarda ise Alpha değerinin ve Rho değerinin 0.6'nın üzerinde değerler alması ile güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu vurgulanmaktadır (Yusnita ve Nurlinawaty, 2022, s. 263). Araştırmalarda AVE değerinin gizil değişkenler tarafından açıklanan göstergelerdeki varyans miktarını ifade ettiğini ve bu değer 0.5'ten büyük olması gerektiği belirtilmektedir. AVE'nin bu oranın üzerinde değer alması ile gösterge varyansının %50'den fazlasının gizil değişkenler tarafından açıklandığı vurgulanmaktadır (Benitez vd., 2020, s. 10).

Tablo 3. Araştırma Genel Modeline İlişkin Güvenirlik ve Ortalama Açıklanan Varyans Değerleri

Faktörler	Alpha	Rho	AVE	Dimensionality
PAR	0.953	0.963	0.811	1.0
KGR	0.947	0.959	0.825	1.0
AKR	0.904	0.926	0.677	1.0
HB	0.926	0.942	0.73	1.0
AC	0.913	0.935	0.743	1.0

PAR=Pozitif Akademik Rekabet, KGR=Kişisel Gelişim Rekabeti, AKR=Akademik Kıskançlık Rekabeti, HB=Hedefe Bağlılık, AC=Akademik Çaba.

Analizde güvenilirlik ölçütleri sonucu, araştırma modelinin kaliteli olduğunu göstermektedir. Araştırmada hem Alpha değerlerinin hem de Rho değerlerinin 0.70 veya 0.60'ın çok üzerinde değerlere sahip oldukları görülmektedir. Araştırmada en güvenilir değişkenin öğrencilerin pozitif akademik rekabeti (PAR; Alpha=0.953; Rho=0.963) ölçeğinin olduğu anlaşılmaktadır. AVE değerleri açısından incelendiğinde bütün değerlerin 0.5'in üzerinde değerler aldığı, en fazla gizil değişkenler tarafından açıklanan değişkenin öğrencilerin kişisel gelişim rekabeti (KGR; AVE=0.825) olduğu gözlemlenmektedir. Erişilen sonuçlar genel modelin güvenilir sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir.

Araştırmalarda Fornell Larcker kriteri ayırt edici geçerliliğinde, köşegen değerlerinin satır ve sütun içerisindeki çapraz öğelerden büyük değerler alması gerektiği belirtilmektedir (Lowry ve Gaskin, 2014, s. 136). Literatürde HTMT ayrışma geçerliliğinin iki gizil değişkenin istatistiksel olarak farklı olup olmadığını ortaya koyduğu belirtilmektedir. HTMT değerinin 0.85'ten veya 1'den küçük olması durumunda değişkenlerin istatistiksel olarak farklı oldukları ve ayırt edici geçerliliğe sahip oldukları vurgulanmaktadır (Benitez vd., 2020, s. 10).

Tablo 4. Fornell-Larcker Kriteri ve HTMT Ayırışma Geçerliliği

Faktörler	F-L C					HTMT			
	PAR	KGR	AKR	HB	AC	İlişkiler	Oran	İlişkiler	Oran
PAR	0.901					PAR-KGR	0.812	KGR-HB	0.458
KGR	0.788	0.908				PAR-AKR	0.258	KGR-AC	0.373
AKR	0.244	0.239	0.823			PAR-HB	0.46	AKR-HB	0.003
HB	0.44	0.438	0.001	0.855		PAR-AC	0.411	AKR-AC	0.106
AC	0.385	0.349	0.09	0.674	0.862	KGR-AKR	0.253	HB-AC	0.724

Araştırma sonucunda Fornell-Larcker kriterinde bütün köşegen değerlerinin satır ve sütunlar içerisindeki çapraz öğelerden büyük değerlere sahip olduğunu, dolayısı ile ayırt edici geçerliliği sağladığı anlaşılmaktadır. Araştırmanın ayırışma geçerliliği sonucunda ise bütün ilişkiler HTMT oranının 0.85 değerinin altında değerlere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar araştırma modelinin hem Fornell-Larcker kriterini hem de HTMT ayırışma geçerliliklerini sağladığını ortaya koyar.

5.5. Araştırmanın Ölçüm Modeli Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

Literatürde faktör analizlerinde tek boyutlu ölçeklerde tüm maddelerin faktör yüklerinin en az 0.60'ın üzerinde pozitif değerler alması gerektiği ve KMO değerinin de 0.6'dan büyük olması gerektiği belirtilmektedir (Hoque vd., 2018, s. 26; Bankia vd., 2019, s. 5). Araştırma ölçüm modeline ilişkin AFA sonuçları hem SPSS hem de GSCA analiz programları ile gerçekleştirilmiştir. SPSS'de her bir ölçeğin hem ayrı ayrı hem de genel model uyumu olarak sonuçları ortaya koyulmuştur. GSCA analiz programında ise genel model uyumu dikkate alınarak faktör yükleri ortaya koyulmuştur. İlgili sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 5. Hedefe Bağlılık Ölçeği AFA Sonuçları

HB	Hedefe Bağlılık Ölçek Maddeleri	SPSS	GSCA
HB1	Geleceğe yönelik hedeflerime (veya hedefime) önem veririm.	.840	.837
HB2	Geleceğe yönelik gerçekçi hedefler belirlerim.	.872	.872
HB3	Geleceğe yönelik hedeflerimden asla vazgeçmem.	.863	.868
HB4	Geleceğe yönelik hedeflerimi sürekli aklıma getiririm.	.838	.844
HB5	Geleceğe yönelik hedeflerime erişebileceğime inancım tamdır.	.870	.864
HB6	Maddi ya da manevi geleceğe yönelik hedeflerim bana birçok şey kazandırır.	.847	.842

KMO=.905, Chi-Square=1679.939, Sig.=.000, Variance=73.077, Cronbach's Alpha=.925

Hedefe bağlılık ölçeğinde bütün değişkenlerin literatürde genel olarak ifade edilen 0.60'ın üzerinde faktör yüklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hedefe bağlılık ölçeğinde en yüksek faktör yüküne sahip değişken ise HB2 (.872) olmuştur. Bu değişkende öğrenciler geleceğe yönelik gerçekçi hedefler belirlediklerini ifade etmişlerdir. Hedefe bağlılık ölçeğinin KMO ve Alpha değerlerinin literatürde belirtilen değerlerin üzerinde değerlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Akademik Çaba Ölçeği AFA Sonuçları

AC	Akademik Çaba Ölçek Maddeleri	SPSS	GSCA
AC1	Geleceğe yönelik hedeflerime erişebilmem için fazla çaba gösteririm.	.875	.876
AC2	Hedeflerim için günden güne çok çaba göstermem, beni daha fazla motive eder.	.863	.868
AC4	Hedeflerime kolaylıkla erişebilmem ders ortamındaki performansına bağlıdır.	.792	.774
AC5	Hedeflerim çerçevesinde üstesinden gelmem gereken engeller için mücadele ederim.	.909	.909
AC6	Eğitim açısından gelecek hedeflerim için bugünden mücadele etmeyi severim.	.868	.877

KMO=.887, Chi-Square=1322.458, Sig.=.000, Variance=74.358, Cronbach's Alpha=.913

Çıkarılan Ölçek Maddesi AC3 = Hedeflerime erişebilmem için akademik olarak daha fazla çaba göstermem gerekir.

Öğrencilerin akademik çaba ölçeği literatürde kabul edilen faktör yüklerinin üzerinde değerlere sahip olduğu, geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Faktör analizi sonucu AC3 değişkeni faktör yükü ve

genel model uyumu dikkate alınarak ölçek maddelerinde çıkartılmıştır. Literatürde faktör yükü düşük olan değerlerin yapı geçerliği açısından tek boyutta incelenen ölçeğe herhangi bir katkı sağlamadığı ifade edilmiştir. Ayrıca ,30'un altında kalan faktör yüklerinin ölçekten çıkarılabileceği belirtilmiştir (Kayri ve Günüş, 2009, s. 166). AC3 değişkeninin faktör yükü (.47) düşük olduğu düşünülerek araştırmadan çıkartılmıştır. Öğrencilerin akademik çabalarında en yüksek faktör yüküne sahip olan madde AC5 (.909) olmuştur. Bu madde ile öğrenciler hedefleri çerçevesinde üstesinden gelmeleri gereken engeller için mücadele ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Pozitif Akademik Rekabet Ölçeği AFA Sonuçları

PAR	Pozitif Akademik Rekabet Ölçek Maddeleri	SPSS	GSCA
PAR1	Sınıf ortamında arkadaşlarım ile eğitime yönelik rekabetin oluşması güzeldir.	.887	.883
PAR2	Sınıfta ders notlarımın arkadaşlarımdan notundan yüksek olması hoşuma gider.	.832	.821
PAR3	Eğitimim açısından rekabet etmeyi severim.	.909	.899
PAR4	Sınıf arkadaşlarımdan daha başarılı olmam için rekabete girmem beni mutlu eder.	.929	.928
PAR5	Eğitime yönelik rekabet beni daha fazla çalışmaya motive eder.	.947	.955
PAR6	Eğitim hayatımda sınıf arkadaşlarımla rekabete girmemem notlarıma pozitif katkısı vardır.	.900	.913

KMO=.891, Chi-Square=2563.571, Sig.=.000, Variance=81.252, Cronbach's Alpha=.954

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet ölçeğinde tüm maddelerin literatürde kabul edilen faktör yüküne sahip olduğu ve geçerli, güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Pozitif akademik rekabet maddelerinde en yüksek faktör yükü PAR5 (.947; .955) maddesi ile sağlanmıştır. Bu madde ile öğrenciler eğitimlerine yönelik rekabetlerinin onları daha fazla çalışmaya motive ettiğini belirtmişlerdir.

Tablo 8. Kişisel Gelişim Rekabeti Ölçeği AFA Sonuçları

KGR	Kişisel Gelişim Rekabeti Ölçek Maddeleri	SPSS	GSCA
KGR1	Eğitim açısından rekabetin insanları daha güçlü yaptığına inanırım.	.927	.937
KGR2	Eğitimde rekabetin varlığı pozitif karakter oluşturur.	.906	.896
KGR3	Eğitimde rekabet bireyin kendine güvenini artırır.	.915	.907
KGR4	Sınıf ortamında var olan rekabet gelişimime katkıda bulunur.	.921	.927
KGR5	Eğitim açısından sınıf arkadaşlarımla olan rekabetim, algı düzeyimi geliştirir.	.875	.873

KMO=.892, Chi-Square=1893.138, Sig.=.000, Variance=82.625, Cronbach's Alpha=.947

Çıkarılan Ölçek Maddesi KGR6 = Eğitim hayatım beni diğer insanlardan hep bir adım öne taşımıştır.

Öğrencilerin kişisel gelişimleri ölçeğinde tüm maddelerin literatürde ifade edilen faktör yüklerine sahip olduğu, geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Kişisel gelişim rekabetinde en yüksek değere sahip madde KGR1 (.927; .937) olmuştur. Öğrenciler bu seçenekte eğitim açısından rekabetin insanları daha güçlü yaptığını ifade etmişlerdir. Kişisel gelişim ölçeğinde KGR6 maddesi modelin genel uyumu ve faktör yükü dikkate alınarak araştırma uygulamasından çıkartılmıştır. Araştırmada yapı geçerliliğinin tam anlamı ile sağlanabilmesi için KGR6 maddesi ölçekten çıkartılmıştır (Kayri ve Günüş, 2009, s. 166).

Tablo 9. Akademik Kıskançlık Rekabeti Ölçeği AFA Sonuçları

AKR	Akademik Kıskançlık Rekabeti Ölçek Maddeleri	SPSS	GSCA
AKR1	Eğitim açısından okulda herhangi bir öğretmenin sınıf arkadaşlarımla hakkında pozitif konuşması beni rahatsız eder.	.818	.808
AKR2	Eğitim açısından okulda herhangi bir öğretmenin sınıf arkadaşlarıma daha fazla ilgi göstermesi beni huzursuz eder.	.797	.796
AKR3	Ben varken öğretmeninim sınıf arkadaşlarımdan herhangi birinden yardım istemesi, beni gücendirir.	.857	.859
AKR4	Herhangi bir öğretmeninim sınıftaki arkadaşlarımdan birinin benden daha zeki olduğunu düşünmesi hoşuma gitmez.	.778	.78
AKR5	Sınıftaki arkadaşlarımdan biri veya daha fazlasının sınav notlarının benden yüksek olması hiç hoşuma gitmez.	.832	.838
AKR6	Sınıfta benden daha başarılı olan öğrencileri hiç sevmem.	.851	.852

KMO=.854, Chi-Square=1462.911, Sig.=.000, Variance=67.702, Cronbach's Alpha=.901

Akademik kıskançlık rekabeti ölçeğinde tüm maddeler literatürde kabul edilen faktör yüklerinin üzerinde değerlere sahip olup, geçerli ve güvenilir sonuçlar ortaya koymuştur. Öğrencilerin akademik kıskançlık rekabeti ölçeğinde en yüksek faktör yüküne sahip olan madde AKR3 (.857; .859) olmuştur. Bu madde öğrenciler kendileri varken öğretmenlerinin sınıf arkadaşlarının herhangi birinden yardım istemelerinin, kendilerini gücendirdiğini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Araştırma Ölçeklerinin Tamamı AFA Sonucu (SPSS)

Madde	HB	V	Madde	AC	V	Madde	PAR	V	Madde	KGR	V	Madde	AKR	V
HB1	.776		AC1	.788		PAR1	.785		KGR1	.732		AKR1	.833	
HB2	.813		AC2	.748		PAR2	.794		KGR2	.830		AKR2	.793	
HB3	.777	18.245	AC4	.786	16.719	PAR3	.874	14.878	KGR3	.821	14.104	AKR3	.845	12.966
HB4	.738		AC5	.824		PAR4	.835		KGR4	.729		AKR4	.765	
HB5	.829		AC6	.738		PAR5	.799		KGR5	.731		AKR5	.804	
HB6	.784					PAR6	.724					AKR6	.844	

KMO=.905, Chi-Square=10666.432, Sig.=.000, Variance=76.912, Cronbac's Alpha=.935 / Ölçekten Çık.; AC3 ve KGR6, V=Varyans

AFA sonucu tüm maddelerinin ait oldukları ölçekler altında toplandığı görülmektedir. Araştırmada model uyumunun sağlanması için iki ölçekten iki madde (AC3 ve KGR6) çıkartılmıştır. Araştırma ölçek maddeleri hem faktör yükleri, hem de geçerlik ve güvenilirlik değerleri açısından literatürü karşıladığı gözlemlenmektedir. Bu sonuç araştırma modelinin uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Araştırma modelinin toplam açıklanan varyans değeri 76.912'dir. Ayrıca ayrı ayrı ölçekler dışında genel model uyumunda faktör yüklerinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu açıdan öğrencilerin hedefe bağlılıkları ölçeğinde en yüksek faktör yükü HB5 (.829) maddesi ile sağlanmıştır. Bu madde ile öğrenciler geleceğe yönelik hedeflerine erişebileceklerine inançlarının tam olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin akademik çabalarında en yüksek faktör yüküne sahip madde AC5 (.824) olmuştur. Öğrenciler hedefleri çerçevesinde üstesinden gelmeleri gereken engeller için mücadele ettiklerini vurgulamışlardır. Öğrencilerin pozitif akademik rekabetleri ölçeğinde en yüksek değere PAR3 (.874) sahip olmuştur. Öğrenciler eğitimleri açısından rekabet etmeyi sevdiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin kişisel gelişim rekabeti ölçeğinde en yüksek değere KGR2 (.830) sahip olmuştur. Öğrenciler eğitimde rekabetin varlığının pozitif karakter oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin akademik kıskançlık rekabetlerinde ise en yüksek değere AKR3 (.845) maddesi sahip olmuştur. Öğrenciler kendileri varken öğretmenlerinin sınıf arkadaşlarının herhangi birinden yardım istemelerinin, kendilerini gücendirdiğini ifade etmişlerdir.

5.6. Araştırmanın Yapısal Modeli Sonuçları

Literatürde GSCA ile uygulanan yapısal eşitlik modellemelerinde yapısal modelin, yapılar ve gizil değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi test ettiğini, modelin uygulanabilirliğini ölçmeyi ve deneysel verilere göre doğrulamayı amaçladığı ifade edilmektedir (Purwanto vd., 2020, s. 528). Araştırmalarda f^2 değerinin 0.02'den küçük olması durumunda önemli bir etkinin olmadığı, 0.02 ile 0.15 arasında zayıf etkinin olduğu, 0.15 ile 0.35 arasındaki değerlerde orta etki ve 0.35'in üzerindeki değerlerde güçlü etki olduğu vurgulanmaktadır (Hair vd., 2013, s. 7). Araştırmalarda ayrıca R^2 değerlerinin 0.02'de küçük, 0.13'te orta ve 0.26'da büyük etkiler ortaya koyduğunu belirtilmektedir (Cohen, 1988, s. 414).

Tablo 11. Araştırmanın Yapısal Modeline İlişkin f^2 ve R^2 Değerleri

f^2	PAR	KGR	AKR	HB	AC	R^2	R^2
PAR		1.638	0.063	0.078		PAR	-0.0
KGR				0.069		KGR	0.621
AKR				0.016		AKR	0.06
HB					0.833	HB	0.23
AC						AC	0.454

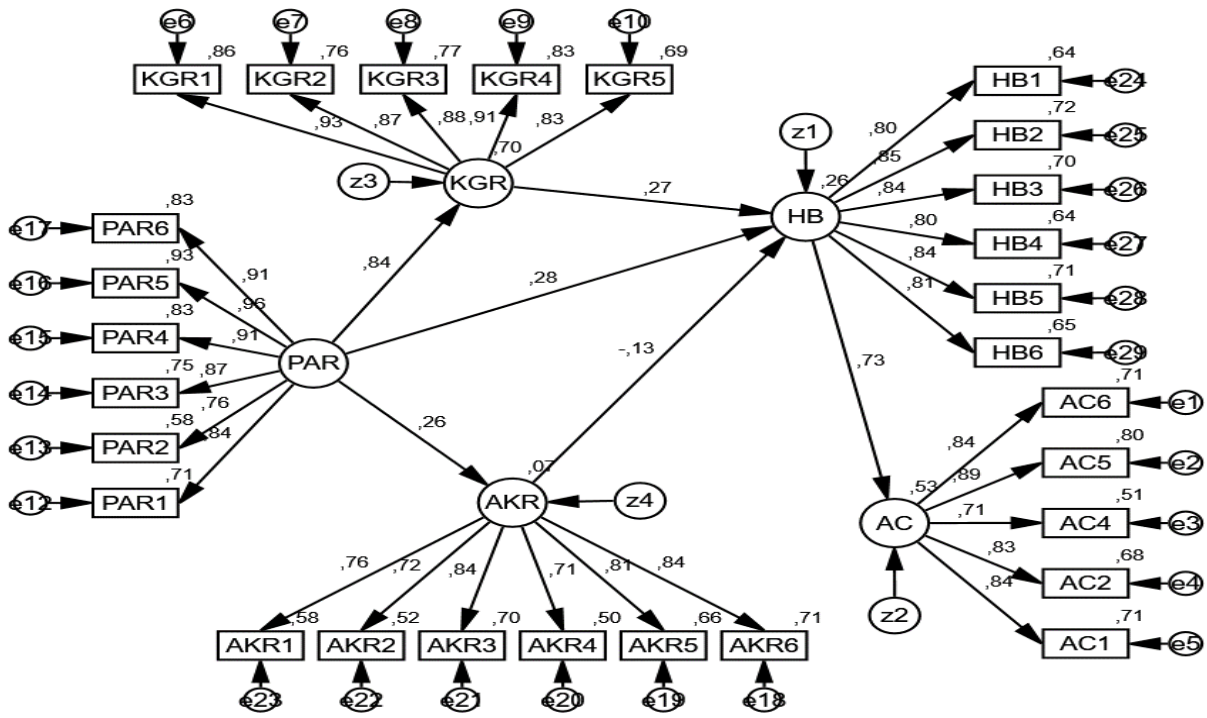
PAR=Pozitif Akademik Rekabet, KGR=Kişisel Gelişim Rekabeti, AKR=Akademik Kıskançlık Rekabeti, HB=Hedefe Bağlılık, AC=Akademik Çaba

Araştırmada f^2 değerleri incelendiğinde; AKR-HB (0.016) ilişkisinde f^2 değerinde önemli bir etkinin olmadığı, KGR-HB (0.069), PAR-HB (0.078), PAR-AKR (0.063) ilişkilerinde f^2 değerleri arasında zayıf bir etkinin olduğu, HB-AC (0.833) ve PAR-KGR (1.638) ilişkisinde f^2 değerleri arasında güçlü etkilerin olduğu anlaşılmaktadır. Analizde R^2 değerleri incelendiğinde AKR'nin (0.06) küçük ve orta etki arasında, HB'nin (0.23) orta ve büyük etki arasında, AC (0.454) ve KGR'nin (0.621) ise büyük etkiler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

5.7. Araştırmanın Yol Katsayıları Genel Yapısal Modeli Sonucu

Araştırmanın direkt etkilerine ilişkin genel model sonuçları aşağıdaki gibidir.

Şekil 2. Genel Model Yol Katsayıları

Araştırma direkt etkili genel modele ilişkin sonuçlar dikkate alındığında; öğrencilerin pozitif akademik rekabetlerinin hedefe bağlılıkları üzerinde pozitif etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin pozitif akademik rekabetlerinin kişisel gelişim rekabetleri üzerinde de pozitif etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Analizde pozitif akademik rekabetin akademik kıskançlık rekabeti üzerinde de pozitif bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada öğrencilerin kişisel gelişim rekabetlerinin hedefe bağlılıkları üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Öğrencilerin akademik kıskançlık rekabetleri ise hedefe bağlılıkları üzerinde negatif etkiye sahip olmuştur. Araştırmada öğrencilerin hedeflerine bağlılıklarının akademik çabaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın hem direkt etkili hem de detaylı etkilerinin ortaya koyulduğu hipotez modellerine ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 12. Araştırmanın Yol Katsayıları ve Hipotez Modellerine İlişkin Genel Sonuçlar

Hipotez	İlişki	Direkt Etkili Model Sonuçları				P	Sonuç
		Etki	S.E.	C.R.			
H1: PAR -> HB	(+)	0.189	0.063	2.989	0.003	Kabul	
H2: PAR -> KGR	(+)	0.926	0.049	18.826	0.000	Kabul	
H3: PAR -> AKR	(-)	0.235	0.049	4.790	0.000	Red	
H4: KGR -> HB	(+)	0.162	0.057	2.843	0.004	Kabul	
H5: AKR -> HB	(-)	-0.92	0.037	-2.465	0.014	Kabul	
H6: HB -> AC	(+)	0.941	0.070	13.445	0.000	Kabul	

Düzenleyici ve Aracı Etkili Model (Hayes Model 16) Sonuçları								
Düzenleyici Etkiler	İlişki	Etki	se	t	P	LLCI	ULCI	Sonuç
H7: PAR->KGR->AC->HB	(Moderator)	-.1096	.0269	-4.0778	.0001	-.1625	-.0568	Kabul
H8: PAR->KGR->AKR->HB	(Moderator)	.0803	.0243	3.3056	.0010	.0325	.1281	Kabul
Aracı Etkiler	İlişki	Etki	BootSE	BootLLCI		BootULCI		Sonuç
H9: PAR->KGR->AC->HB	(Moderated Mediation)	-.0848	.0303		-.1400		-.0210	Kabul
H10: PAR->KGR->AKR->HB	(Moderated Mediation)	.0621	.0237		.0141		.1087	Kabul
PAR-HB İlişkisinde Not Ortalaması, Hedef Sayısı ve Eğitimin Düzenleyici Etkileri (Hayes Model 1)								
	İlişki	Etki	se	t	P	LLCI	ULCI	Sonuç
H11: PAR->N->HB	(Moderator)	-.0939	.0429	-2.1868	.0294	-.1783	-.0095	Kabul
<i>(PAR-HB İlişkisinde Not Ortalamasının Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.3955	.0506	7.8125	.0000	.2960	.4951	
	Orta	.3203	.0338	9.4645	.0000	.2537	.3868	
	Üst	.2450	.0458	5.3511	.0000	.1550	.3350	
H12: PAR->H->HB	(Moderator)	-.0461	.0261	-1.7669	.0780	-.0975	.0052	Red
<i>(PAR-HB İlişkisinde Hedef Sayısının Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.3676	.0492	7.4709	.0000	.2708	.4643	
	Orta	.3126	.0340	9.1943	.0000	.2458	.3794	
	Üst	.2576	.0428	6.0259	.0000	.1736	.3417	
H13: PAR->E->HB	(Moderator)	-.1606	.0513	-3.1299	.0019	-.2615	-.0597	Kabul
<i>(PAR-HB İlişkisinde Eğitim Düzeyinin Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.4520	.0517	8.7458	.0000	.3504	.5536	
	Orta	.3347	.0338	9.9076	.0000	.2683	.4011	
	Üst	.2175	.0492	4.4212	.0000	.1208	.3142	
HB-AC İlişkisinde Not Ortalaması, Hedef Sayısı, Eğitim ve Aylık Gelirin Düzenleyici Etkileri (Hayes Model 1)								
	İlişki	Etki	se	t	P	LLCI	ULCI	Sonuç
H14: HB->N->AC	(Moderator)	.1468	.0407	3.6051	.0000	.0667	.2269	Kabul
<i>(HB-AC İlişkisinde Not Ortalamasının Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.6503	.0458	14.2114	.0000	.5603	.7403	
	Orta	.7680	.0417	18.4078	.0000	.6860	.8500	
	Üst	.8857	.0539	14.9290	.0000	.7691	1.0024	
H15: HB->H->AC	(Moderator)	.1108	.0409	2.7068	.0071	.0303	.1913	Kabul
<i>(HB-AC İlişkisinde Hedef Sayısının Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.5927	.0518	11.4500	.0000	.4909	.6944	
	Orta	.7247	.0441	16.4466	.0000	.6380	.8113	
	Üst	.8567	.0772	11.0954	.0000	.7049	1.0085	
H16: HB->E->AC	(Moderator)	.2282	.0549	4.1585	.0000	.1203	.3361	Kabul
<i>(HB-AC İlişkisinde Eğitim Düzeyinin Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.5889	.0497	11.8453	.0000	.4911	.6866	
	Orta	.7555	.0408	18.5210	.0000	.6753	.8357	
	Üst	.9221	.0638	14.4596	.0000	.7967	1.0475	
H17: HB->G->AC	(Moderator)	.0685	.0216	3.1681	.0017	.0260	.1111	Kabul
<i>(HB-AC İlişkisinde Aylık Gelirin Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.5836	.0570	10.2364	.0000	.4715	.6957	
	Orta	.7095	.0397	17.8780	.0000	.6314	.7875	
	Üst	.8357	.0554	15.0976	.0000	.7269	.9445	
PAR-HB İlişkisinde Akademik Kıskançlık Rekabeti ve Akademik Çabanın Ayrı Ayrı Düzenleyici Etkileri (Hayes Model 1)								
	İlişki	Etki	se	t	P	LLCI	ULCI	Sonuç
H18: PAR->AKR->HB	(Moderator)	.1451	.0337	4.3028	.0000	.0788	.2114	Kabul
<i>(PAR-HB İlişkisinde AKR'nin Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.2188	.0446	4.9005	.0000	.1310	.3066	
	Orta	.3686	.0347	10.6223	.0000	.3004	.4368	
	Üst	.5248	.0544	9.6411	.0000	.4178	.6318	
H19: PAR->AC->HB	(Moderator)	-.0917	.0261	-3.5188	.0005	-.1429	-.0405	Kabul
<i>(PAR-HB İlişkisinde AC'nin Alt, Orta ve Üst Seviyelerdeki Değişimi)</i>	Alt	.2474	.0391	6.3240	.0000	.1705	.3243	
	Orta	.1629	.0292	5.5825	.0000	.1055	.2203	
	Üst	.0784	.0364	2.1538	.0319	.0068	.1500	

PAR=Pozitif Akademik Rekabet, KGR=Kişisel Gelişim Rekabeti, AKR=Akademik Kıskançlık Rekabeti, HB=Hedefe Bağlılık, AC=Akademik Çaba, N=Not Ortalaması, H=Hedef Sayısı, E=Eğitim Düzeyi, G=Aylık Gelir, Aracı=Mediator, Düzenleyici=Moderator P<0.05

Araştırmanın doğrudan etkilerinin ortaya koyulduğu sonuçlar dikkate alındığında; PAR'ın HB'yi pozitif (0.189) ve anlamlı ($p=0.003$) yönde etkilediği (H1 kabul) gözlemlenmektedir. Analizde PAR'ın KGR'yi pozitif (0.926) ve anlamlı ($p=0.000$) yönde etkilediği (H2 kabul) görülmektedir. Araştırmada PAR'ın AKR'yi pozitif (0.235) ve anlamlı ($p=0.000$) olarak etkilediği (H3 kabul) anlaşılmaktadır. Uygulamada KGR'nin HB'yi pozitif (0.162) ve anlamlı ($p=0.004$) bir şekilde etkilediği (H4 kabul) gözlemlenmektedir. Araştırmada AKR'nin HB'yi negatif (-0.92) ve anlamlı ($p=0.014$) bir şekilde etkilediği (H5 kabul) görülmektedir. Çalışmada HB'nin AC'yi pozitif (0.941) ve anlamlı ($p=0.000$) olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Analizde düzenleyici ve aracı etkili model sonucu incelendiğinde; PAR-KGR-AC-HB ilişkisinde AC'nin negatif (-1.096) ve anlamlı ($p=.0001$) bir düzenleyici etkisi (H7 kabul) olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada PAR-KGR-AKR-HB ilişkisinde AKR'nin pozitif (.0803) ve anlamlı ($p=.0010$) bir düzenleyici etkiye (H8 kabul) sahip olduğu görülmektedir. Uygulamada PAR-KGR-AC-HB ilişkisinde KGR'nin negatif (-0.0848) ve anlamlı bir aracı etkisinin (H9 kabul) olduğu görülmektedir. Analizde PAR-KGR-AKR-HB ilişkisinde ise KGR'nin pozitif (.0621) ve anlamlı bir aracı etki ortaya koyduğu (H10 kabul) anlaşılmaktadır.

Araştırmada PAR-HB ilişkisinde not ortalaması (N), hedef sayısı (H) ve eğitim düzeyinin (E) etkileri dikkate alındığında; PAR-N-HB ilişkisinde N'nin negatif (-0.0939) ve anlamlı ($p=.0294$) düzenleyici etkisi (H11 kabul) olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca N'nin alt (.3955), orta (.3203) ve üst (.2450) seviyelerde ayrı ayrı pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) etkiler ortaya koyduğu görülmektedir. Analizde PAR-H-HB ilişkisinde H'nin negatif (-0.0461) ve anlamsız ($p=.0780$) bir etkisi (H12 kabul) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak H'nin alt (.3676), orta (.3126) ve üst (.2576) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) etkilere sahip olduğu görülmektedir. Uygulamada PAR-E-HB ilişkisinde E'nin negatif (-1.1606) ve anlamlı ($p=.0019$) düzenleyici bir etkiye (H13 kabul) sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca E'nin alt (.4520), orta (.3347) ve üst (.2175) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Analizde HB-AC ilişkisinde not ortalaması (N), hedef sayısı (H), eğitim (E) ve aylık gelirin (G) düzenleyici etkileri incelendiğinde; HB-N-AC ilişkisinde N'nin pozitif (.1468) ve anlamlı bir düzenleyici etkiye (H14 kabul) sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca N'nin alt (.6503), orta (.7680) ve üst (8857) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) düzenleyici etkileri olduğu anlaşılmaktadır. HB-H-AC ilişkisinde ise H'nin pozitif (.1108) ve anlamlı ($p=.0071$) bir düzenleyici etkisi (H15 kabul) olduğu gözlemlenmektedir. H'nin alt (.5927), orta (.7247) ve üst (.8567) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) düzenleyici etkileri olduğu görülmektedir. Araştırmada HB-E-AC ilişkisinde E'nin pozitif (.2282) ve anlamlı ($p=.0000$) düzenleyici etkisi (H16 kabul) olduğu görülmektedir. E'nin alt (.5889), orta (.7555) ve üst (.9221) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) düzenleyici etkisi olduğu anlaşılmaktadır. HB-G-AC ilişkisinde G'nin pozitif (.0685) ve anlamlı ($p=.0017$) düzenleyici etkisi (H17 kabul) gözlemlenmektedir. Ayrıca G, alt (.5836), orta (.7095) ve üst (.8357) seviyelerde pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) etkilere sahip olmaktadır.

Araştırmada PAR-HB ilişkisinde akademik kıskançlık rekabeti ve akademik çabanın düzenleyici etkileri dikkate alındığında; PAR-AKR-HB ilişkisinde AKR'nin pozitif (.1451) ve anlamlı ($p=.0000$) düzenleyici etkisi (H18 kabul) olduğu görülmektedir. AKR'nin alt (.2188), orta (.3686) ve üst (.5248) seviyelerde de pozitif ve anlamlı ($p=.0000$) etkiler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Analizde PAR-AC-HB ilişkisinde AC'nin negatif (-0.0917) ve anlamlı ($p=.0005$) düzenleyici etkisi (H19 kabul) olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca AC'nin alt (.2474; $p=.0000$), orta (.1629; $p=.0000$) ve üst (.0784; $p=.0319$) seviyelerde pozitif ve anlamlı düzenleyici etkilere sahip olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ

Araştırmada ortaya koyulan modelde üniversite öğrencilerinin hedef belirleme yaklaşımları açısından farklı akademik rekabet düzeylerinin etkileri incelenmiştir. Bu açıdan öğrencilerin akademik çabaları ve hedeflerine bağlılıklarının; pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve akademik kıskançlık rekabetleri açısından etkilenme düzeyleri ortaya koyulmuştur. Araştırmada bu ilişkilerde etkili olabilecek demografik (not ortalaması, eğitim düzeyi, aylık gelir ve geleceğe yönelik hedef sayısı) değişkenler de araştırmanın spesifik modellerine dahil edilmiştir. Araştırmada hem geliştirilen ölçekler hem de uygulama sonuçları ile özellikle eğitim açısından literatüre ciddi katkılar sağlanabileceği düşünülmektedir. Araştırma ilişkin bulgular ve tartışmalar aşağıdaki gibidir.

Araştırmada öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin hedeflerine bağlılıklarını pozitif ve anlamlı yönde etkilediği sonucuna erişilmiştir. Bu durum öğrencilerin geleceğe yönelik hedeflerine bağlılıklarında; sınıf

ortamında sınıf arkadaşları ile oluşan rekabetin, eğitim açısından rekabet etmenin, rekabetin bir motivasyon kaynağı olmasının ve rekabetin okuldaki notlarına olumlu yansımalarının etkileri olduğunu göstermektedir. Literatürde Pizzolato (2006) eğitim ve beceri açısından öğrencilerin benliklerine olan bağlılıklarının, rekabetçi süreçleri ile çalışmalarını üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Bu durum hedefe bağlılığın öğrenciler tarafından özümsemesi ile rekabet açısından faaliyetlerinin şekillenmesini sağladığını göstermektedir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeyleri, kişisel gelişim rekabetlerini oldukça güçlü bir şekilde pozitif ve anlamlı olarak etkilemiştir. Bu durum öğrencilerin pozitif akademik rekabet ile aynı zamanda kendilerini kişisel olarak geliştirdiklerini ortaya koyar. Pozitif akademik rekabet; öğrencilerin kendilerini daha güçlü hissetmelerine, kendilerinde pozitif karakter oluşturmalarına, kendilerine güveni artırmaya ve algı düzeylerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Literatürde Newby ve Klein (2014) bireylerin rekabetleri sayesinde, kişisel tatmin ve motivasyon yaşadıkları, performanslarının arttığını belirtmişlerdir. Analizde rekabetin kişisel gelişime katkısı, motivasyon ve performansında etkili olabileceğini göstermektedir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeyleri akademik kıskançlık rekabetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Bu sonuç oldukça ilginçtir. Öğrencilerin eğitimleri ve sınıf ortamlarına ilişkin pozitif rekabet algıları akademik kıskançlıklarını artırmıştır. Bu durumu rekabetin seviyesi etkilemiş olabilir. Yani rekabet duygusunun güçlü olması, kıskançlık rekabetinin oluşmasını tetikleyebilir. Özellikle öğrencilerin sınıf arkadaşları ile girdiği rekabet ne kadar yoğun ise kıskançlığı artırması da o kadar fazla olabilir. Literatürde Vecchio (2000) Makyavelist bireylerin rekabetçi yönleri açısından duygularını gizleme eğiliminde olduklarını, bu durumun kıskançlığı artırabileceğini vurgulamıştır. Bu sonuca öğrencilerdeki makyavelist (veya manipülatif) davranışların etkisi olabilir. Zhao (2015) ise akademik rekabette öğrencilerin avantaj elde etmeleri için bilgi saklayabildiklerini, bu durumun kıskançlığa sebebiyet verdiğini belirtmiştir. Analiz sonuçları öğrencilerde rekabete bağlı olarak bilgi saklama davranışından ötürü kıskançlığın artabileceğini göstermektedir. Fazaldad vd. (2020) öğrencilerdeki başarı için akademik rekabet ortamının motive edici bir yanı olduğunu, aşırı rekabetin öğrencilerde kıskançlık duygusunun gelişmesine neden olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum analiz sonucunu desteklemektedir.

Analizde öğrencilerin kişisel gelişim rekabeti, hedeflerine bağlılıklarını pozitif ve anlamlı yönde etkilemiştir. Bu durum kişisel gelişimin hedefe bağlılığı güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle öğrencilerin gelecek hedeflerine erişebilmeleri için kendilerini kişisel olarak geliştirmeleri; hedeflerine önem vermelerine, gerçekçi hedefler belirlemelerine, hedeflerinden vazgeçmemelerine, hedeflerinin sürekliliğine ve hedeflerine erişebileceklerine olan inançlarına katkıda bulunmaktadır. Kişisel gelişim ile hedefe bağlılık arasında doğru bir orantı söz konusudur. Literatürde Menesini vd. (2018) kişisel rekabetin, eğitim ve kariyer kimliğinin oluşmasına yardımcı olsa da kontrole ve başarı ihtiyacına dayalı olduğunu vurgulamışlardır. Analizde kişisel gelişim rekabetinin hedefe bağlılığa olan katkısı, öğrencilerin başarı ihtiyacından kaynaklanmış olabilir.

Öğrencilerin akademik kıskançlık rekabetleri, hedeflerine bağlılıklarını negatif ve anlamlı yönde etkilemiştir. Bu durum öğrencilerde oluşan kıskançlığın verdiği rahatsızlığı (özellikle manevi) bir sonucu olabilir. Akademik kıskançlıkta öğrencilere sadece sınıf arkadaşlarını kıskanmalarını değil öğretmenlerini kıskanmalarına yönelik ifadeler de yöneltmiştir. Bu açıdan öğrencilerin hedeflerine bağlılıkları açısından okullarında; öğretmenlerinin herhangi bir sınıf arkadaşı hakkında pozitif konuşmasının, ona daha fazla ilgi göstermesinin, ondan yardım istemesinin, onun daha zeki olduğunu düşünmesinin verdiği rahatsızlığa ek olarak daha başarılı öğrencilerin ve daha yüksek notlara sahip olanların kıskançlığı tetiklediği anlaşılmaktadır. Bu durum öğrencinin hedefine bağlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Akademik kıskançlıkta sadece sınıf arkadaşının durumu değil öğretmenin sergilediği tutum da kıskançlığın oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Liem ve Senko (2022) öğrencilerin öğretmenleri, ebeveynleri ve sınıf arkadaşları gibi sosyal araçların, öğrencilerin akademik hedefler belirlemelerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda sınıf arkadaşlarına yönelik kıskançlık davranışı etkili olabilir. Araştırmada akademik kıskançlığın hedefe bağlılığı düşürücü etkisi söz konusudur.

Araştırmada öğrencilerin hedeflerine bağlılıklarının akademik çabalarını oldukça güçlü pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Öğrencilerin hedeflerine bağlılığı; geleceğe yönelik fazla çaba göstermelerini, motivasyonları açısından günden güne daha çok gayret etmelerini, ders ortamındaki performanslarını, engeller için mücadele etmelerini ve gelecek hedefleri için mücadele etmelerini desteklemiştir. Hedefe bağlılık ile akademik çaba arasında doğrusal, güçlü bir bağ söz konusudur. Öğrenci hedefe ne kadar bağlı ise o kadar fazla akademik çaba sergilemektedir. Literatürde Champion ve Lord (1982) başarının çabaya bağlı olduğunu, başarının artması ile başarısız hedeflerin azaldığını belirtmişlerdir. Analiz sonucu hedefe bağlılık sergilemenin, akademik çaba için

değerli olduğunu göstermiştir. Mensah vd. (2023) öğrencilerin araştırmalarına ilişkin fayda algısının, çabalarını artırdığını vurgulamışlardır. Öğrenciler için hedefe bağlılık değerli bir fayda algısı oluşturmuş olabilir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin kişisel gelişim rekabeti ve hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim rekabeti ile hedefe bağlılık ilişkisinde akademik çaba düzenleyici etkiye sahip olmuştur. Pozitif akademik rekabetin kişisel gelişim rekabeti ve hedefe bağlılık üzerindeki etkiyi ölçen modelde, kişisel gelişim rekabeti ve hedefe bağlılık ilişkisinde akademik çaba negatif düzenleyici etki oluşturmuştur. Bu durum modelde kişisel gelişimin hedefe bağlılık üzerindeki etkisinde, akademik çabanın bu ilişkiyi zayıflattığı anlaşılmaktadır. Oettingen vd. (2000) çabanın başarı beklentisi ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuca başarı beklentisinin etkisi olabilir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin kişisel gelişim rekabeti ve hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim rekabeti ile hedefe bağlılık ilişkisinde akademik kıskançlık rekabetinin düzenleyici etkisi olmuştur. Pozitif akademik rekabetin kişisel gelişim rekabeti ve hedefe bağlılık üzerindeki etkisini ölçen modelde, kişisel gelişim rekabeti ve hedefe bağlılık ilişkisinde akademik kıskançlık rekabeti pozitif düzenleyici etki oluşturmuştur. Bu durum kişisel gelişimin hedefe bağlılık üzerindeki etkisinde, akademik kıskançlık rekabetinin bu ilişkiyi güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Yani akademik kıskançlık, kişisel gelişim ve hedefe bağlılık ilişkisine pozitif katkı sağlamıştır. Literatürde Fülöp (2004) öğrencilerdeki olumsuz rekabet algısının kıskançlığa sebep olabileceğini belirtmiştir. Analizde kıskançlığın olumlu yönü açısından, gelişim ve hedefe bağlılığı artırıcı etkileri olabileceği anlaşılmaktadır.

Analizde öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin kişisel gelişim rekabeti ve hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim rekabeti ile hedefe bağlılık ilişkisinde akademik çabalarının düzenleyici rolünde, kişisel gelişim rekabetinin aracı etkisi söz konusu olmuştur. Modelde kişisel gelişim rekabetinin negatif ve anlamlı aracı etkisi olduğu anlaşılmıştır. Literatürde Zhao vd. araştırmalarında aracı etkili modellerde yol katsayılarının çarpımı, pozitif değerler alması durumunda tamamlayıcı aracılıktan, negatif değerler alması durumunda ise rekabetçi aracılıktan söz edilebileceğini belirtmişlerdir (Zhao vd., 2010, s. 204). Araştırma modelinde öğrencilerin kişisel gelişim rekabetlerinin, rekabetçi aracılık görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Literatürde Khoo ve Oakes (2003) akademik yönden zayıf olan öğrencilerin rekabetle manipüle edilebileceğini, bu durumda öğrencilerin çaba göstermeyeceklerini vurgulamışlardır. Analizde kişisel gelişimin rekabetçi aracılık işlevinde öğrenciler arasındaki manipülatif davranışların etkili olabileceğini gösterir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabet düzeylerinin kişisel gelişim rekabeti ve hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, kişisel gelişim rekabeti ile hedefe bağlılık ilişkisinde akademik kıskançlık rekabetlerinin düzenleyici rolünde, kişisel gelişim rekabetinin aracı etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Modelde kişisel gelişim rekabetinin pozitif ve anlamlı aracı etkisi olduğu görülmüştür. Bu durum modelde öğrencilerin kişisel gelişim rekabetlerinin, tamamlayıcı aracı görevine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçlar modelde akademik çabanın düzenleyici rolünde kişisel gelişim rekabetinin rekabetçilik, akademik kıskançlık rekabetinin düzenleyici rolünde kişisel gelişim rekabetinin tamamlayıcı bir işlevi olduğunu göstermektedir. Literatürde Cleary vd. (2016) artan üretkenlik gereksiniminin, öğrencilerin gelişimlerine daha fazla odaklanmalarını sağladığını vurgulamışlardır. Analizde kişisel gelişimin rolü bu sonucu desteklemektedir.

Araştırmada öğrencilerin pozitif akademik rekabetinin hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, not ortalamalarının negatif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Yani genel olarak not ortalaması pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. Analizde öğrencilerin not ortalamasının alt, orta ve üst seviyelerde ayrı ayrı pozitif ve anlamlı etkileri olduğu görülmüştür. Not ortalaması düşük olan öğrencilerde pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılıkları üzerindeki pozitif etkisi en fazla olmuştur. Not ortalaması orta seviyelerde olanlarda pozitif etki biraz daha azalmış ve not ortalaması yüksek olanlarda pozitif etki en aza inmiştir. Yani not ortalaması arttıkça pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisi pozitif yönde azalmıştır. Literatürde Komarraju ve Nadler (2013) öğrencilerdeki düzenli çabanın, genel not ortalamalarına pozitif katkı sağladığını belirtmişlerdir. Analizde not ortalaması ile rekabet ve hedefe bağlılık ilişkisinde ters bir orantı gözlemlenmiştir.

Analizde öğrencilerin pozitif akademik rekabetinin hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, hedef sayısı düzenleyici etkisi olmadığı (anlamsız) görülmüştür. Ancak analizde hedef sayısının alt, orta ve üst seviyelerde pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğu anlaşılmıştır. Hedef sayısı alt (az) seviyede olanlarda pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki pozitif etkisi en fazla olmuştur. Hedef sayısı orta seviyelerde olanlarda pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki pozitif etkisi biraz azalmıştır. Hedef sayısı üst (en fazla) seviyelerde

olan öğrencilerde ise pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki pozitif etkisi en aza inmiştir. Hedef sayısı ile pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisi arasında ters bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç hedef sayısının fazla oluşu öğrencilerde netlik açısından bir dezavantaj olabilir. Dolayısı ile hedef sayısı arttıkça pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılığı üzerindeki etkisini azaltabilir. Literatürde Klein vd. (2001) hedefe bağlılığın, davranışlar ve hedefler arasındaki ilişkiyi etkilediğini belirtmişlerdir. Bu sonuç öğrencilerin davranışlarının etkili bir rolü olduğunu gösterir.

Öğrencilerin pozitif akademik rekabetinin hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, eğitim seviyesi negatif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olmuştur. Bu durum eğitimin pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisini zayıflattığı anlaşılmaktadır. Eğitim seviyesinin alt (önlisans), orta (lisans) ve üst (lisansüstü) seviyelerde pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisini pozitif ve anlamlı yönde düzenlediği gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi arttıkça pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerinde etkisinin pozitif ve anlamlı yönde zayıfladığı görülmüştür. Öğrencilerin eğitim seviyesi ne kadar düşük ise pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki pozitif etkisi o kadar yüksek olmuştur. Bu durum öğrencilerin hedeflerine yakınlıkları ile ilişkili olabilir. Literatürde Oettingen vd. (2001) öğrencilerin olumlu başarı beklentileri hissettiklerinde hedef belirleme ve hedefe erişme açısından kendilerini enerjik ve eylemi hızlı bir şekilde gerçekleştirme eğiliminde olduklarını, düşük başarı beklentileri olduğunda daha az enerjik hissettiklerini ve eyleme geçmeyi red ettiklerini vurgulamışlardır. Analiz sonucu açısından öğrencilerin beklentileri etkili bir rol üstlenebilir. Eğitim seviyesinin artması beklentiye de artırmış olabilir. Dolayısı ile hedefe bağlılık isteğinde düşüş gözlemlenebilir.

Öğrencilerin hedefe bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinde, not ortalamaları pozitif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olmuştur. Bu sonuç not ortalamasının hedefe bağlılık ile akademik çaba ilişkisini güçlendirdiğini göstermektedir. Not ortalamasının alt, orta ve üst seviyelerde hedefe bağlılık ile akademik çaba arasındaki ilişkiyi pozitif ve anlamlı yönde etkilediği görülmüştür. Öğrencilerin not ortalaması arttıkça hedefe bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinin de pozitif bir şekilde arttığı anlaşılmaktadır. Literatürde Morisano vd. (2010) öğrencilerin gördükleri destekler (hedef belirleme programları gibi) sayesinde; kişisel hedefler belirlediği, akademik başarıyı ve not ortalamalarının arttığı vurgulamışlardır. Analiz sonuçları hedefe bağlılık ve akademik çaba ilişkisi açısından not ortalamasının artmasının etkili bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin hedefe bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinde, hedef sayılarının pozitif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç hedef sayısının, hedefe bağlılık ile akademik çaba arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini gösterir. Analizde hedef sayısının alt, orta ve üst seviyelerde hedefe bağlılığın akademik çaba üzerindeki etkisini pozitif ve anlamlı yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin hedef sayısı arttıkça (üst seviyelere geldikçe) hedeflerine bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinin de pozitif yönde arttığı gözlemlenmektedir. Literatürde Brophy (1983) hedefe erişmede çabanın değerli olduğunu belirtmişlerdir. Analizde bu ilişkiye ek öğrencilerin hedef sayılarının da etkili bir rol üstlendiği görülmektedir. Ayrıca Sideridis (2005) öğrencilerdeki çoklu hedeflerin, çabaları ve bağlılıkları üzerinde pozitif etkileri olduğunu belirtmiştir. Bu durum analiz sonucunu destekler.

Araştırmada öğrencilerin hedefe bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinde, eğitim düzeyleri pozitif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olmuştur. Bu durum eğitim seviyesinin hedefe bağlılık ve akademik çaba ilişkisini daha da güçlendirdiğini göstermektedir. Analizde eğitim seviyesinin alt (önlisans), orta (lisans) ve üst (lisansüstü) seviyelerde, hedefe bağlılık ile akademik çaba ilişkisine pozitif ve anlamlı etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Öğrencilerin eğitim seviyesi arttıkça hedefe bağlılığın akademik çaba üzerindeki pozitif etkisi de artmaktadır. Literatürde West vd. (2013) bireylerin zorlu hedefler için daha fazla çaba sergilediklerini vurgulamışlardır. Analiz açısından hedefe bağlılık akademik çaba ilişkisinde, eğitim değerli bir motivasyon aracı olabilmektedir.

Öğrencilerin hedefe bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinde, gelirin pozitif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmüştür. Öğrencilerin aylık geliri hedefe bağlılık ve akademik çaba ilişkisini güçlendirmiştir. Araştırmada aylık gelirin alt, orta ve üst seviyelerde hedefe bağlılık ile akademik çaba ilişkisine pozitif ve anlamlı etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin aylık geliri arttıkça hedeflerine bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinin de pozitif ve anlamlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Aylık gelirin yüksek olması hedefe bağlılık ve akademik çaba açısından; yeni faaliyetlerin gerçekleştirilmesine, ya da özel eğitimlere imkân sağlayabilir. Literatürde Latham ve Locke (2006) değerli bir hedef ne kadar zor olur ise ona erişmek için gösterilen çabanın o kadar yoğun olacağını belirtmişlerdir. Analizde öğrencilerin aylık geliri bu ilişkiyi güçlendirmiştir. Burada yoğun çabanın önemli bir aracı, öğrencilerin geliri olabilir.

Analizde öğrencilerin pozitif akademik rekabetlerinin hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, akademik kıskançlık rekabetlerinin pozitif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yani akademik kıskançlık rekabeti, pozitif akademik rekabet ile hedefe bağlılık ilişkisini güçlendirmiştir. Bu sonuç öğrencilerdeki akademik kıskançlığın, akademik rekabeti ve hedefe bağlılığı desteklediğini ortaya koymaktadır. Araştırmada akademik kıskançlığın alt, orta ve üst seviyelerde olmasının pozitif akademik rekabet ile hedefe bağlılık ilişkisini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Kıskançlık arttıkça pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisinin de pozitif yönde arttığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar öğrencilerdeki akademik kıskançlığın, akademik rekabet ile hedefe bağlılık davranışına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Literatürde Simamora (2021) insanların rakip olarak değerlendirdikleri kişilerin duygularını tahmin ettiklerini, kıskançlık duygusunu kullandıklarını ve rekabetçi konumlarını artırmak için çabaları neticesinde başkalarının mutsuzluğuna sevindiklerini belirtmiştir. Analiz sonucu dolaylı olarak bu ilişkiyi desteklemektedir.

Araştırmada öğrencilerin pozitif akademik rekabetlerinin hedeflerine bağlılıkları üzerindeki etkisinde, akademik çabalarının negatif ve anlamlı düzenleyici etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Yani akademik çaba, pozitif akademik rekabet ile hedefe bağlılık ilişkisini zayıflatmıştır. Analizde akademik çabanın alt, orta ve üst seviyelerde pozitif akademik rekabet ile hedefe bağlılık ilişkisine pozitif ve anlamlı katkıları olduğu görülmektedir. Akademik çaba arttıkça pozitif akademik rekabetin hedefe bağlılık üzerindeki etkisi azalmaktadır. Literatürde Volet (1997) öğrencilerin hedefleri çerçevesinde çabalar sergileyip, rekabet ile öğrenme niyetine sahip olacaklarını belirtmiştir. Akademik çabanın düzenleyici etkisinde, rekabetin ve hedeflerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Burada hedeflerin zorluk derecesi etkili olabilir. Ayrıca Tebeanu ve Macarie (2013) öğrencilerde rekabetin, çabalarına katkıda bulunduğunu vurgulamışlardır. Bu açıdan rekabet çabayı teşvik edebilir.

Araştırma sonucunda üniversitede önlisans, lisans ve lisansüstü seviyelerde eğitim gören öğrencilerin akademik rekabet düzeylerinin hedef belirleme yaklaşımları üzerinde dikkate değer etkileri olduğunu göstermektedir. Araştırmada geliştirilen ölçekler ile literatürde üniversite öğrencileri için oldukça sınırlı bir araştırma alanı bulan; akademik çaba, hedefe bağlılık, pozitif akademik rekabet, kişisel gelişim rekabeti ve akademik kıskançlık rekabeti değişkenlerine yeni bakış açıları kazandırılmıştır. Analizde direkt etkili modelin yanında hem değişkenlerin hem de eğitim, aylık gelir, not ortalaması ve hedef sayısı gibi demografik bilgilerin spesifik etkileri ortaya koyulmuştur. Araştırmada oldukça ilginç sonuçlara erişilmiştir. Öğrencilerin akademik çabaları ve hedeflerine bağlılıklarında akademik kıskançlığın olumlu, akademik çabanın olumsuz yönleri olduğu görülmüştür. Öğrencilerin hedeflerine bağlılıklarının akademik çabaları üzerindeki etkisinde not ortalamalarının, hedef sayılarının, eğitim düzeylerinin ve aylık gelirlerinin ciddi katkıları olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma Bayburt Üniversitesi'nde eğitim gören ve gönüllü katılım sağlayan 391 öğrenci ile sınırlı tutulmuştur. Gelecek araştırmalarda geliştirilen ölçekler ve ortaya koyulan sonuçların yanında üniversite öğrencilerinin akademik olgunlukları ve akademik iyimserliklerine ilişkin yeni araştırmalar gerçekleştirilebilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akmal, S. Z., Creed, P. A., Hood, M. ve Duffy, A. (2020). The positive career goal discrepancy scale: Development and initial validation. *Journal of Career Assessment*, 29(2), 1-17. <https://doi.org/10.1177/1069072720976376>

Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures, and student motivation. *Journal of Educational Psychology*, 84(3), 261-271. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.84.3.261>

Andriessen, I., Phalet, K. ve Lens, W. (2006). Future goal setting, task motivation and learning of minority and non-minority students in Dutch schools. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 827-850. <https://doi.org/10.1348/000709906X148150>

- Bankia, A. S., Awang, Z., Afthanorhan, A., Ghazali, P. L. ve Foziah, H. (2019). Exploratory Factor Analysis on occupational stress in context of Malaysian Sewerage Operations. *IACE*, 1-6. <https://doi.org/10.1063/1.5121111>
- Benitez, J., Henseler, J., Castillo, A. ve Schuberth, F. (2020). How to perform and report an impactful analysis using partial least squares: Guidelines for confirmatory and explanatory IS research. *Information & Management*, 57, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.im.2019.05.003>
- Berry, J. M. ve West, R. L. (1993). Cognitive self-efficacy in relation to personal mastery and goal setting across the life span. *International Journal of Behavioral Development*, 16(2), 351-379. <https://doi.org/10.1177/016502549301600213>
- Brophy, J. (1983). Conceptualizing student motivation. *Educational Psychologist*, 18(3), 200-215. <http://dx.doi.org/10.1080/00461528309529274>
- Buunk, A. P., Zurriaga, R., Gonzalez-Navarro, P. ve Monzani, L. (2016). Attractive rivals may undermine the expectation of career advancement and enhance jealousy. *An experimental study, European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(6), 790-803. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2016.1156085>
- Campion, M. A. ve Lord, R. G. (1982). A control systems conceptualization of the goal-setting and changing process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30(2), 265-287. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(82\)90221-5](https://doi.org/10.1016/0030-5073(82)90221-5)
- Cho, G., Jung, K. ve Hwang, H. (2019). Out-of-bag prediction error: A Cross validation index for generalized structured component analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 54(4), 505-513. <https://doi.org/10.1080/00273171.2018.1540340>
- Cleary, M., Walter, G., Halcomb, E. ve Lopez, V. (2016) An examination of envy and jealousy in nursing academia. *Nurse Researcher*, 23(6), 14-19. <https://dx.doi.org/10.7748/nr.2016.e1405>
- Cohen, J. (1988). Statistical power analysis for the behavioral sciences. *Multiple regression and correlation analysis*, Lawrence Erlbaum Associates.
- Eker, A. (2022). Competition Skills and Challenge Level Scale (CCS) in gifted and talented education: Development, validity and reliability. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 9(1), 75-84.
- Fazaldad, G., Iqbal, S. ve Hasan, B. (2020). Relationship between jealousy and subjective happiness among university students: Moderating role of self-esteem. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 35(2), 493-509. <https://doi.org/10.33824/PJPR.2020.35.2.21>
- Fisher, S. L. ve Ford, J. K. (1998). Differential effects of learner effort and goal orientation on two learning outcomes. *Personnel Psychology*, 51(2), 397-420. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1998.tb00731.x>
- Fülöp, M. (2004). Competition as a culturally constructed concept. *Budapest: Institute for Psychology, Hungarian Academy of Sciences*, 129-153.
- Hair, J. F., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2013). Partial Least Squares Structural Equation Modeling: Rigorous applications, better results and higher acceptance. *Long Range Planning*, 46, 1-12.
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis. D. A. Kenny ve D. Todd (Ed.), *Little methodology in the social sciences* (2. Baskı). The Guilford Press.
- Heikkinen, E., Latvala, E. ve Isola, A. (2003). Envy in a nurse education community. *International Journal of Nursing Studies*, 40, 259-268. [https://doi.org/10.1016/s0020-7489\(02\)00084-6](https://doi.org/10.1016/s0020-7489(02)00084-6)

- Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management & Data System*, 116(1), 2-20.
- Hollenbeck, J. R., Williams, C. R. ve Klein, H. J. (1989). An empirical examination of the antecedents of commitment to difficult goals. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 18-23. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.74.1.18>
- Hoque, A. S. M. M., Awang, Z. B., Siddiqui, B. A. ve Sabiu, M. S. (2018). Role of employee engagement on compensation system and employee performance relationship among telecommunication service providers in Bangladesh. *International Journal of Human Resource Studies*, 8(3), 19-37. <https://doi.org/10.5296/ijhrs.v8i3.13081>
- Houston, J. M., McIntire, S. A., Kinnie, J. ve Terry, C. (2002). A factorial analysis of scales measuring competitiveness. *Educational and Psychological Measurement*, 62(2), 284-298. <https://doi.org/10.1177/0013164402062002006>
- Humphrey, T. ve Vaillancourt, T. (2021). Longitudinal relations between hypercompetitiveness, jealousy, and aggression across adolescence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 67(3), 237-268. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.67.3.0237>
- Hwang, H., Cho, G. ve Choo, H. (2023). *GSCA Pro for Windows User's Manual*. www.gscapro.com, 1-48. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28162.61127>
- Jansen, K. J., Corley, K. G. ve Jansen, B. J. (2007). E-survey methodology. *Web Analytics Methods*, 1-8. <https://doi.org/10.4018/978-1-59140-792-8.ch001>
- Kayri, M. ve Günüş, S. (2009). The adaptation of internet addiction scale into Turkish: The study of validity and reliability. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 42(1), 157-175.
- Kesebir, S., Lee, S. Y., Elliot, A. J. ve Pillutla, M. M. (2019). Lay beliefs about competition: Scale development and gender differences. *Motivation and Emotion*, 43(5), 719-739. <https://doi.org/10.1007/s11031-019-09779-5>
- Khoo, A. C. E. ve Oakes, P. J. (2003). School misbehaviour as a coping strategy for negative social comparison and academic failure. *Social Psychology of Education* 6, 255-281. <https://doi.org/10.1023/A:1025678514399>
- Kitsantas, A., Bland, L. ve Chirinos, D. S. (2017). Gifted students' perceptions of gifted programs: An inquiry into their academic and social-emotional functioning. *Journal for the Education of the Gifted*, 40(3), 266-288. <https://doi.org/10.1177/0162353217717033>
- Klein, H. J., Wesson, M. J., Hollenbeck, J. R., Wright, P. M. ve Deshon, R. P. (2001). The assessment of goal commitment: A measurement model meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85(1), 32-55. <https://doi.org/10.1006/obhd.2000.2931>
- Komarraju, M. ve Nadler, D. (2013). Self-efficacy and academic achievement: Why do implicit beliefs, goals, and effort regulation matter? *Learning and Individual Differences*, 25, 67-72. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lindif.2013.01.005>
- Krejcie, R. V. ve Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.
- Latham, G. P. ve Locke, E. A. (2006). Enhancing the benefits and overcoming the pitfalls of goal setting. *Organizational Dynamics*, 35(4), 332-340. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2006.08.008>

- Liem, G. A. D. ve Senko, C. (2022). Goal complexes: A new approach to studying the coordination, consequences, and social contexts of pursuing multiple goals. *Educational Psychology Review*, 34, 2167–2195. <https://doi.org/10.1007/s10648-022-09701-5>
- Locke, E. A. (1996). Motivation through conscious goal setting. *Applied & Preventive Psychology*, 5(2), 117–124. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(96\)80005-9](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(96)80005-9)
- Lowry, P. B. ve Gaskin, J. (2014). Partial Least Squares (PLS) Structural Equation Modeling (SEM) for building and testing behavioral causal theory: When to Choose it and how to use it. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 57(2), 123-146.
- Mann, T., Ridder, D. ve Fujita, K. (2013). Self-Regulation of health behavior: Social psychological approaches to goal setting and goal striving. *Health Psychology*, 32(5), 487–498. <https://doi.org/10.1037/a0028533>
- Mcpeake, J., Bateson, M. ve O'Neill, A. (2014) Electronic surveys: How to maximise success. *Nurse Researcher*, 21(3), 24-26. <https://doi.org/10.7748/nr2014.01.21.3.24.e1205>
- Menesini, E., Tassi, F. ve Nocentini, A. (2018). The competitive attitude scale (CAS): a multidimensional measure of competitiveness in adolescence. *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, 9(3), 240–244. <https://doi.org/10.15406/jpcpy.2018.09.00528>
- Mensah, C., Azila-Gbetor, E. M., Nunynameh, C. R., Appietu, M. E. ve Amedome, S. N. (2023). Research methods anxiety, attitude, self-efficacy and academic effort: A social cognitive theory perspective. *Cogent Psychology*, 10(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/23311908.2023.2167503>
- Miller, R. B., Behrens, J. T., Greene, B. A. ve Newman, D. (1993). Goals and perceived ability: Impact on student valuing, self-regulation, and persistence. *Contemporary Educational Psychology* 18(1), 2–14. <https://doi.org/10.1006/ceps.1993.1002>
- Morisano, D. (2013). Goal Setting in the Academic Arena. E. A. Locke ve G. P. Latham (Ed.), *New developments in goal setting and task performance* içinde (s. 495–506). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Morisano, D., Hirsh, J. B., Peterson, J. B., Pihl, R. O. ve Shore, B. M. (2010). Setting, elaborating, and reflecting on personal goals improves academic performance. *Journal of Applied Psychology*, 95(2), 255–264. <https://doi.org/10.1037/a0018478>
- Newby, J. L. ve Klein, R. G. (2014). Competitiveness reconceptualized: Psychometric development of the competitiveness orientation measure as a unified measure of trait competitiveness. *The Psychological Record*, 64(4), 879–895. <https://doi.org/10.1007/s40732-014-0083-2>
- Oettingen, G., Hönig, G. ve Gollwitzer, P. M. (2000). Effective self-regulation of goal attainment. *International Journal of Educational Research*, 33(7-8), 705-732. [https://doi.org/10.1016/S0883-0355\(00\)00046-X](https://doi.org/10.1016/S0883-0355(00)00046-X)
- Oettingen, G., Pak, H. ve Schenetter, K. (2001). Self-regulation of goal setting: Turning free fantasies about the future into binding goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5), 736-753. <https://doi.org/10.1037//O022-3514.80.5.736>
- Ordonez, L. D., Schweitzer, M. E., Galinsky, A. D. ve Bazerman, M. H. (2009). Goals gone wild: The systematic side effects of overprescribing goal setting. *Academy of Management Perspectives*, 23(1), 6-16.
- Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W. ve Perry, R. P. (2002). Academic emotions in students' self-regulated learning and achievement: A program of qualitative and quantitative research. *Educational Psychologist*, 37(2), 91-105. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3702_4

- Pizzolato, J. E. (2006). Achieving college student possible selves: navigating the space between commitment and achievement of long-term identity goals. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 12*(1), 57-69. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.12.1.57>
- Purwanto, A., Asbari, M., Santoso, T.I., Paramarta, V. ve Sunarsi, D. (2020). Social and management research quantitative analysis for medium sample: Comparing of Lisrel, Tetrad, GSCA, Amos, SmartPLS, WarpPLS, and SPSS. *Jurnal Ilmiah Ilmu Administrasi Publik: Jurnal Pemikiran dan Penelitian Administrasi Publik, 9*(2), 518-532.
- Reyna, J. ve Designer, S. L. (2021). Do we hate it when our friends become successful? Envy in educational technology. *EdMedia + Innovate Learning, 356-361*.
- Schunk, D. H. (1990). Goal setting and self-efficacy during self-regulated learning. *Educational Psychologist, 25*(1), 71-86. http://dx.doi.org/10.1207/s15326985ep2501_6
- Sen, A. (1985). Goals, commitment, and identity. *Journal of Law, Economics, & Organization, 1*(2), 341-355.
- Sharma, G. ve Yukhymenko-Lescroart, M. (2018). The relationship between college students' sense of purpose and degree commitment. *Journal of College Student Development, 59*(4), 486-491. <https://doi.org/10.1353/csd.2018.0045>
- Shih, H-J. (2019). L2 Anxiety, self-regulatory strategies, self-efficacy, intended effort and academic achievement: A structural equation modeling approach. *International Education Studies, 12*(3), 24-35. <https://doi.org/10.5539/ies.v12n3p24>
- Sideridis, G. D. (2005). Goal orientation, academic achievement, and depression: Evidence in favor of a revised goal theory framework. *Journal of Educational Psychology, 97*(3), 366-375. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.97.3.366>
- Simamora, B. (2021). Silent competition among students: How schadenfreude and social envy influence rating-based achievement motivation. *Journal of Educational, Health and Community Psychology, 10*(1), <https://doi.org/10.12928/jehcp.v10i1.18129>
- Simsek, Z. ve Veiga, J. F. (2000). The electronic survey technique: An integration and assessment. *Organizational Research Methods, 3*(1), 93-115. <https://doi.org/10.1177/109442810031004>
- Sitinjak, C. (2016). Envious increasing student's academic performance. *Asean Conference 2nd Psychology & Humanity, 716-722*.
- Suryani, N. K., Sarmawa, I W. G. ve Wardana, M. (2014). Work family conflict, jobstress and job performance (Case study Spa employee in Bali). *European Journal of Business and Management, 6*(32), 189-195.
- Tebeanu, A. V. ve Macarie, G. F. (2013). Cooperation and competitiveness in the educational environment from the students' perspective. *An Essay Analysis. Social and Behavioral Sciences, 76*, 811-815. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.211>
- Tholen, G. (2013). The social construction of competition for graduate jobs: A comparison between Great Britain and the Netherlands. *Sociology, 47*(2), 267-283. <https://doi.org/10.1177/0038038512444815>
- Vecchio, R. P. (2000). Negative emotion in the workplace: Employee jealousy and envy. *International Journal of Stress Management, 7*, 161-179. <https://doi.org/10.1023/A:1009592430712>
- Volet, S. E. (1997). Cognitive and affective variables in academic learning: The significance of direction and effort in students' goals. *Learning and Instruction, 7*(3), 235-254. [https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(96\)00027-8](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(96)00027-8)

- Wang, S., Lambe, L., Huang, Y., Liu, X., Craig, W. ve Zhang, L. (2022). Perceived social competition and school bullying among adolescents: The mediating role of moral disengagement. *Current Psychology*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03515-y>
- Watkins, D. A. (2010). Motivation and competition in Hong Kong Secondary Schools: The Students' perspective C. K. K. Chan ve N. Rao (Ed.), *Revisiting the chinese learner: Changing contexts, changing education* içinde (s. 71-88). CERC Studies in Comparative Education 25. https://doi.org/10.1007/978-90-481-3840-1_3
- West, R. L., Ebner, N. C. ve Hastings, E. C. (2013). Linking goals and aging experimental and lifespan approaches. E. A. Locke ve G. P. Latham (Ed.), *New developments in goal setting and task performance* içinde (s. 439-459). Routledge Taylor & Francis Group.
- Wynne, E.A. (1995). *Cooperation-Competition: An Instructional Strategy*. Phi DeltaKappa Educational Foundation Bloomington, Indiana, 1-29.
- Yayla, A. ve Çevik, Ö. (2022). The effect of competition on moral development: A phenomenological study. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9, 967-977. <https://dx.doi.org/10.52380/ijpes.2022.9.4.926>
- Yudha, A. ve Pradana, A. (2022). Combination of financial knowledge and financial attitude in establishing good financial management behaviour for students after the COVID-19 pandemic. *Journal of Theoretical and Applied Management*, 15(2), 224-235. <https://doi.org/10.20473/jmtt.v15i2.37906>
- Yusnita, R. T. ve Nurlinawaty, R. (2022). How do work stress and work life balance in female workers mediate work family conflict with job performance? *Jurnal Manajemen dan Organisasi (JMO)*, 13(3), 257-269. <https://doi.org/10.29244/jmo.v13i3.40867>
- Zhao, X. (2015). The friendship dilemma: Competition and emotional isolation. *Competition and Compassion in Chinese Secondary Education*, 51-71.
- Zhao, X. (2016). Educating competitive students for a competitive nation: Why and how has the chinese discourse of competition in education rapidly changed within three decades? *Berkeley Review of Education*, 6(1), 5-27. <https://doi.org/10.5070/B86110043>
- Zhao, X., Lync, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.
- Zimmerman, B. J., Bandura, A. ve Martinez-Pons, M. (1992). Self-motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal setting. *American Educational Research Journal*, 29(3), 663-676. <https://doi.org/10.2307/1163261>

Ek 1. Araştırmada Geliştirilen Ölçek Maddeleri (Scale Items Developed in the Research)

<i>Hedefe Bağlılık Ölçek Maddeleri (Commitment to Goal Scale Items)</i>	
Geleceğe yönelik hedeflerime (veya hedefime) önem veririm.	I care about my future goals (or target).
Geleceğe yönelik gerçekçi hedefler belirlerim.	I set realistic goals for the future.
Geleceğe yönelik hedeflerimden asla vazgeçmem.	I will never give up on my future goals.
Geleceğe yönelik hedeflerimi sürekli aklıma getiririm.	I always remember my goals for the future.
Geleceğe yönelik hedeflerime erişebileceğime inancım tamdır.	I fully believe that I can achieve my future goals.
Maddi ya da manevi geleceğe yönelik hedeflerim bana birçok şey kazandırır.	My goals for the future, material or spiritual, give me a lot of things.
<i>Akademik Çaba Ölçek Maddeleri (Academic Effort Scale Items)</i>	
Geleceğe yönelik hedeflerime erişebilmem için fazla çaba gösteririm.	I work hard so that I can reach my future goals.
Hedeflerim için günden güne çok çaba göstermem, beni daha fazla motive eder.	It motivates me more when I work hard for my goals day by day.
Hedeflerime kolaylıkla erişebilmem ders ortamındaki performansımaya bağlıdır.	My ability to reach my goals easily depends on my performance in the classroom environment.
Hedeflerim çerçevesinde üstesinden gelmem gereken engeller için mücadele ederim.	I fight for the obstacles that I have to overcome within the framework of my goals.
Eğitim açısından gelecek hedeflerim için bugünden mücadele etmeyi severim.	I like to fight for my future goals in terms of education.
<i>Pozitif Akademik Rekabet Ölçek Maddeleri (Positive Academic Competition Scale Items)</i>	
Sınıf ortamında arkadaşlarım ile eğitime yönelik rekabetin oluşması güzeldir.	It is good that there is a competition for education with my friends in the classroom environment.
Sınıfta ders notlarının arkadaşlarımdan notundan yüksek olması hoşuma gider.	I like that my class grades are higher than my friends' grades in class.
Eğitimim açısından rekabet etmeyi severim.	I like to compete in terms of my education.
Sınıf arkadaşlarımdan daha başarılı olmam için rekabete girmem beni mutlu eder.	I am happy when I compete to be more successful than my classmates.
Eğitimime yönelik rekabet beni daha fazla çalışmaya motive eder.	Competition for my education motivates me to work harder.
Eğitim hayatımda sınıf arkadaşlarımla rekabete girmemin notlarıma pozitif katkısı vardır.	Competing with my classmates in my education life has had a positive effect on my grades.
<i>Kişisel Gelişim Rekabeti Ölçek Maddeleri (Personal Development Competition Scale Items)</i>	
Eğitim açısından rekabetin insanları daha güçlü yaptığına inanırım.	In terms of education, I believe that competition makes people stronger.
Eğitimde rekabetin varlığı pozitif karakter oluşturur.	The presence of competition in education creates a positive character.
Eğitimde rekabet bireyin kendine güvenini artırır.	Competition in education increases the self-confidence of the individual.
Sınıf ortamında var olan rekabet gelişimime katkıda bulunur.	The competition in the classroom environment contributes to my development.
Eğitim açısından sınıf arkadaşlarımla olan rekabetim, algı düzeyimi geliştirir.	In terms of education, my competition with my classmates improves my perception level.
<i>Akademik Kıskançlık Rekabeti Ölçek Maddeleri (Academic Jealousy Competition Scale Items)</i>	
Eğitim açısından okulda herhangi bir öğretmenin sınıf arkadaşlarımla hakkında pozitif konuşması beni rahatsız eder.	Educationally, it bothers me that any teacher at school speaks positively about my classmates.
Eğitim açısından okulda herhangi bir öğretmenin sınıf arkadaşlarıma daha fazla ilgi göstermesi beni huzursuz eder.	In terms of education, it makes me uneasy if any teacher at school shows more interest in my classmates.
Ben varken öğretmenin sınıf arkadaşlarımla herhangi birinden yardım istemesi, beni gücendirir.	It offends me if my teacher asks any of my classmates for help while I'm present.
Herhangi bir öğretmenin sınıfındaki arkadaşlarımdan birinin benden daha zeki olduğunu düşünmesi hoşuma gitmez.	I don't like if any of my teachers think one of my classmates is smarter than me.
Sınıftaki arkadaşlarımdan biri veya daha fazlasının sınav notlarımdan benden yüksek olması hiç hoşuma gitmez.	I don't like it when one or more of my classmates have higher exam grades than me.
Sınıfta benden daha başarılı olan öğrencileri hiç sevmem.	I don't like students who do better than me in class.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, YÜKSEK TEKNOLOJİLİ ÜRÜN İHRACATI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: G20 ÜLKELERİNDE BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP AMONG FOREIGN DIRECT INVESTMENT, HIGH-TECH EXPORTS AND ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION IN G20

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZMERDİVANLI¹

Dr. Evin AKGÜN²

ÖZ

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojileri ve liberalizasyon açısından dünyada meydana gelen hareketler geçmiş dönemlere göre doğrudan yabancı yatırımların ve yüksek teknolojlü ürün ihracatının artmasına imkan sağlamıştır. Bununla birlikte daha fazla yabancı yatırım alan ve yüksek teknolojlü ürün üretip ihraç eden ülkeler ekonomik büyüme açısından avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Ekonomik açıdan büyüyen ve gelişen ülkeler uluslararası platformda rekabet gücünü artırabilmekte ve daha hızlı bir şekilde kalkınabilmektedir. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknolojlü ürün ihracatı arasındaki ilişkilerin incelenmesi, geçmiş dönemlerden daha fazla önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknolojlü ürün ihracatı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda G20 ülkelerinde 2010 – 2021 dönemi için panel nedensellik analizleri kullanılarak araştırma yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgular ülke düzeyinde değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin var olduğunu ve bu ilişkilerin yönünün ülkeden ülkeye değiştiğini göstermektedir. Panel düzeyinde elde edilen bulgular ise doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknolojlü ürün ihracatı arasında çift yönlü bir etkileşim olduğunu ve bu değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Yüksek Teknolojlü Ürün İhracatı, Ekonomik Büyüme, G20, Panel Nedensellik Analizi.

JEL Sınıflandırma Kodları: F21, F40, O40, C33.

ABSTRACT

Movements in the world in terms of globalization, information and communication technologies and liberalization have allowed foreign direct investments and high-tech product exports to increase compared to previous periods. However, countries that receive more foreign investment and produce and export high-tech products have an advantageous position in terms of economic growth. Economically growing and developing countries can increase their competitiveness in the international platform and develop faster. In this context, examining the relations among foreign direct investments, high-tech product exports and economic growth is more significant than in previous periods. The aim of the study is to examine the relationship among foreign direct investments, high technology product exports and economic growth. In this context, research is conducted using panel causality analyses in G20 countries for the period 2010 – 2021. The results of the analysis show that there are causal relations between the variables at the country level and the direction of these relations varies from country to country. The findings obtained at the panel level reveal that there is a bidirectional interaction among high-tech product exports, foreign direct investments and economic growth, and that these variables affect each other.

Keywords: Foreign Direct Investments, High-Tech Product Exports, Economic Growth, G20, Panel Causality Analysis.

JEL Classification Codes: F21, F40, O40, C33.

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, arzuoz@kmu.edu.tr

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, evinakgun@kmu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Movements in the world in terms of globalization, information and communication technologies and liberalization have allowed foreign direct investments (FDI) and high-tech product exports to increase compared to previous periods. However, countries that receive more foreign investment and produce and export high-tech products have an advantageous position in terms of economic growth. Economically growing and emerging countries can increase their competitiveness in the international platform and develop faster. In this context, examining the relations between FDI, high-tech product exports and economic growth is more important than in previous periods. The aim of the study is to examine the relationship between FDI, high technology product exports and economic growth. Within the scope of the study, an econometric model is developed by using annual data of G20 countries and panel causality analysis for the period 2010 – 2021. The G20 constitutes the important countries of the global economic system. The Group of 20s was formally announced at the Washington Meeting of the G8 Finance Ministers on September 25, 1999. G20 countries, which make up about two-thirds of the world's population and 85 percent of the global economy; it consists of Turkey, Italy, USA, Canada, Germany, China, Argentina, Indonesia, Australia, South Korea, Brazil, England, France, Japan, South Africa, India, Mexico, Russia, and Saudi Arabia. Among the important goals of the G20 are to ensure political cooperation among the members, to improve the international financial structure and to encourage regulations that would prevent financial crisis in order to ensure world economic stability and sustainable growth.

FDI, high-tech product exports and economic growth are interrelated dimensions, and the relationships between these factors have been discussed frequently in recent times. However, studies generally examine the relations between these variables in a specific country group in pairs. However, the number of studies dealing with the relationship between these three variables together is not sufficient. Moreover, it is anticipated that it would contribute significantly to the literature since the study is carried out for G20 countries covering both developed and emerging countries.

Design/methodology/approach:

In the study examining the causal relationship between high technology product exports, FDI and economic growth in G20 countries, annual data of 20 countries for the period 2010 – 2021 are used, and there is a panel data structure. In analyses using panel data, it is necessary to examine the data in terms of cross-sectional dependence and homogeneity, and to perform tests in accordance with the results obtained. For this reason, as a method in the study, first of all, cross-section dependency tests; then, the Panel Bootstrap Causality test, which was introduced by Konya (2006) and investigated the causality relationship without the need for preliminary tests such as unit root and cointegration tests, is used

Findings:

The findings obtained as a result of causality analysis show that there are causality relationships between variables at country and panel level and the direction of these relationships varies from country to country. When the findings obtained at the country level are examined, it is seen that high-tech product exports affect FDI in the European Union, Saudi Arabia and France, and FDI affect high-tech product exports in South Africa, Italy, Germany, Argentina and Japan. However, the findings show that high technology exports influence economic growth in Germany, Australia, India and Japan, while economic growth affects high technology product exports in England, France, Indonesia and Russia; and the European Union, South Korea, Italy and Argentina show that both variables mutually affect each other. In addition, at the country level, economic growth affects FDI in Germany and Canada, while FDI affect economic growth in Saudi Arabia, Italy, Brazil and Russia; In India and Indonesia, findings have been obtained that economic growth and FDI mutually affect each other. The findings obtained at the panel level reveal that there is a bidirectional interaction between high-tech product exports, FDI and economic growth, and that these variables affect each other. No causal relationship was found between exports of high-tech products, economic growth and FDI in the USA, Turkey, Mexico and China.

Conclusion and Discussion:

It should be considered that the two-way relations between FDI, high-tech product exports and economic growth may have occurred because the technologies provided by foreign investments to the country are used in the production of value-added products, thereby increasing export revenues and thus increasing economic growth. For this reason, in terms of countries getting better in high-tech product exports; it is important to attract more investments to the country by implementing policies that encourage FDI, to produce new technologies by focusing on R&D studies, to follow current technological developments in international markets, to create a qualified workforce by using innovative and technological methods in the education sector, and to make legal arrangements that encourage technology.

1. GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınabilmesi açısından büyük öneme sahip olan ekonomik büyüme, ülkenin belirli bir dönemde üretim hacminde meydana gelen artış şeklinde ifade edilebilir. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her ülke ekonomik olarak gelişmeyi ve bu gelişmeyi sürdürülebilir kılmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte dönem dönem ülkeler arasında ekonomik açıdan farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu farklılıklar genel olarak teknoloji, nitelikli işgücü, doğal kaynaklar, sermaye, ekonomik ve siyasi istikrar gibi faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Ülkeler eğitime daha fazla kaynak tahsis ederek, diğer ülkelerle işbirliği yaparak, teknoloji transferine odaklanan doğrudan yabancı yatırımları teşvik ederek, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarını özendirerek ve yeni doğal kaynak arayışlarını hızlandırarak diğer ülkeler ile aralarındaki farkları kapatmaya çalışmaktadır (Göçer, 2013, s. 216).

Yüksek bir ekonomik büyüme oranı yakalamak ve bunu sürdürülebilir hale getirmek çok büyük oranda kaynak gerektirmektedir. Yurt içi tasarrufların ve kaynakların yeterli olmadığı durumda yabancı kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı kaynaklar içerisinde dış borçlanma, kredi gibi seçeneklere göre doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) maliyet avantajı sunmanın yanı sıra ev sahibi ülkeye çok yönlü katkı sağlamaktadır. Çok uluslu şirketlerin, ana merkezlerinin dışındaki ülkelerde üretim tesisleri kurarak ya da mevcut üretim tesislerini satın alarak gerçekleştirdikleri DYY'ler, sermaye oluşumuna ve istihdam artışına katkı sağlayarak, ihracatı artırabilmekte, bilgili, tecrübeli ve nitelikli insan kaynağı getirebilmekte, teknolojinin gelişmesine ve yayılmasına katkıda bulunabilmekte ve bu şekilde ülkede verimliliği artırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri DYY'ler, ev sahibi ülkelerde teknolojinin yayılmasını sağlayan ana kanallardan biridir. Bununla birlikte DYY ev sahibi ekonomiye ileri teknoloji sağlamakla birlikte, aynı zamanda yönetim deneyimi ve girişimcilik yetenekleri gibi bu teknolojilerin gerekli tamamlayıcılarını da sağlamaktadır. Gelişmiş yabancı firmaların ortaya çıkması, aynı sektörde faaliyet gösteren yerli firmaları, yabancı firmalarla yaşanan yoğun rekabette ayakta kalabilmek için mevcut teknolojilerini geliştirmeye ve daha verimli ve güncel bir teknolojiyi benimsemeye zorlayabilir (Dhrifi, 2015, s. 383). Bu sayede yerli firmalar yüksek teknolojiye sahip malları üretmeye ve ihraç etmeye başlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.

Gerek ülke içerisinde yapılan Ar-Ge harcamaları ile üretilmeye çalışılan, gerekse DYY veya ithalat aracılığıyla yurt dışından transfer edilen yüksek teknoloji, üretimde etkinlik sağlayarak kaynakların daha verimli kullanılmasını desteklemekte ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesini ve ihraç edilmesini sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Bu çalışmada G20 ülkelerinde DYY, yüksek teknoloji ürün ihracatı (YTİ) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında 2010 – 2021 dönemi için G20 ülkelere ait yıllık veriler üzerinden panel nedensellik analizi uygulanarak ekonometrik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. G20, küresel ekonomik sistemin önemli ülkelerini oluşturmaktadır. 20'ler Grubu, G8 Maliye Bakanlarının 25 Eylül 1999'daki Washington Toplantısında resmen ilan edilmiştir. Dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini ve küresel ekonominin yüzde 85'ini oluşturan G20 ülkeleri; Türkiye, ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, İngiltere, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya ve Suudi Arabistan'dan oluşmaktadır. Dünya ekonomik istikrarının ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için üyeler arasında politik işbirliğini sağlamak, uluslararası finansal yapıyı geliştirmek ve finansal krizi önleyecek düzenlemeleri teşvik etmek G20'nin önemli hedefleri arasındadır (Yeni Şafak, 2022).

DYY, yüksek teknolojiye sahip ürün ihracatı ve ekonomik büyüme birbiriyle ilişkili büyüklükler olup son dönemlerde bu faktörler arasındaki ilişkiler sıklıkla ele alınmaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda genellikle bu değişkenler arasındaki ilişkiler ikili gruplar halinde belirli bir ülke grubu incelenmektedir. Bununla birlikte bu üç değişken arasındaki ilişkiyi birlikte ele alan çalışma sayısı yeterli düzeyde değildir. Ayrıca hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri kapsayan G20 ülkeleri açısından bir araştırma yapıldığından literatüre önemli ölçüde katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Çalışma yedi bölümden oluşmakta olup girişin ardından ikinci bölümde çalışmada kullanılan değişkenler tanıtılarak aralarındaki teorik ilişkiler ele alınmış, üçüncü bölümde ampirik literatür sunulmuş, dördüncü bölümde çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler tanıtılmış, beşinci bölümde analiz yöntemleri incelenmiş, altıncı bölümde analizler sonucu elde edilen bulgular ortaya konmuş ve yedinci bölümde ise sonuç ve genel değerlendirme ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küreselleşmenin artması ile birlikte ticaret politikalarında serbestleşme, beraberinde sermayenin ülkeler arasında serbest dolaşımı gündeme gelmiş, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı bu sermaye birikimi sorununu gidermenin en etkin yolu doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. DYY kavramını uluslararası kabul gören ölçütlerden biri olarak ele alan OECD, bir ekonomide yerleşik bulunan yatırımcının başka bir ekonomide yerleşik bulunan bir işletmeyle kalıcı ilişkiler kurmak amacı ile yaptığı uluslararası bir yatırım olarak tanımlamaktadır (OECD, 2008, s. 17). Yatırımın kapsamının detaylandırıldığı bir diğer tanıma göre ise DYY, diğer ülkede bulunan firmalara yapılan teknoloji, yatırımcının kontrol yetkisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getiren yatırımlardır (Karluk, 1983, s. 14). En kapsamlı ifade ile DYY, çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından yatırımın ülke sınırlarına yayılmak üzere ana merkez dışındaki ülkelere üretim tesisi kurulması veya mevcut üretim tesislerinin satın alınması ya da sermayesini artıracak biçimde kendine bağlı bir şirket konumuna getirilmesidir (Seyidoğlu, 2001, s. 397).

Tasarruf açığını kapatarak sermaye yetersizliğini karşılamasının yanında DYY'ler aynı zamanda ülkenin know-how, teknoloji, işletmecilik ve pazarlama bilgisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. 1970'li ve 1980'li yıllarda daha çok sermaye ihraç eden gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar, 1990'lı yıllarla birlikte artan oranlarda gelişmekte olan ülkelere de gitmeye başlamıştır. 1980'lerin sonunda yaşanan borç krizi ile borçlu ülkelerin çoğunun, borçlarının faizini dahi ödeyemez hale gelmeleri gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların akmasını teşvik etmiştir (Yörük, 2019).

DYY, bilgiyi ev sahibi ülkelere işgücü ile yeni yönetsel ve örgütsel uygulamalar transferi yoluyla aktararak mevcut bilgi stokunu artırmakta, bununla birlikte ev sahibi ekonomide sermaye birikimi yoluyla yerel firmalarda ileri teknolojinin kullanımını teşvik etmektedir (Almfracı vd., 2014). Gelişmekte olan ülkeler için önemli bir teknoloji ve bilgi kaynağı olan DYY ile yalnızca üretim bilgisi değil, portföy sermayesi de dahil olmak üzere diğer tüm yatırım biçimlerinden ayrılan yöntem becerileri ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki yüksek insan sermayesi de gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktadır. İthal edilen beceriler, ev sahibi ülkelerdeki sermaye stokunun marjinal verimliliğini artırarak büyümeyi teşvik etmektedir (Balasubramanyam vd., 1996). Bu açıdan ele alındığında DYY'nin, ekonomik büyümenin arka planında çok önemli bir faktör olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ekonomik büyüme literatüründe DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisine büyüme yönünde etkisi olması neo-klasik büyüme teorisinde yer bulsa da asıl etkileri içsel büyüme teorisi ile ortaya çıkmıştır (Başarır, 2013). İçsel büyüme teorileri, 1980'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan finansal ve dış ticaret liberalizasyonları ile birlikte daha yoğun bir şekilde gerçekleştirilen yabancı yatırımlarla kaynak açığının giderilmesini vurgulayarak geleneksel büyüme teorilerinden farklılaşmıştır (Özgür ve Demirtaş, 2015, s. 80).

İçsel büyüme teorilerinde büyümenin kaynağı her ne kadar sermaye birikiminin yanı sıra teknoloji transferi, işgücü eğitimi ve yetenekler olsa da DYY'lerin ev sahibi ülkelerde ekonomik büyüme sağlayıp sağlamadığına dair tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak literatürdeki bu tartışmalı sonuçlara rağmen DYY'nin ekonomik büyüme için kilit role sahip olduğu baskın görüştür ve teorik olarak gelişim, etkinlik, verimlilik gibi unsurların büyüme üzerinde etkili olduğu görüşünü ortaya koyan içsel büyüme modelleriyle desteklenmektedir (Ayaydın, 2010). Zhang'a (2006) göre DYY ekonomik büyümeyi; ev sahibi ülkenin milli gelirine, sermaye birikimine ve istihdamına, dış ticaret hacmine katkıda bulunarak, ev sahibi ülkeye know-how, yönetim bilgisi sağlayarak, nitelikli işgücü kazandırarak ve bu yolla markalaşmaya katkıda bulunarak ve teknoloji transferi yoluyla pozitif dışsallıklara katkıda bulunarak etkilemektedir.

Uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlayarak ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkı sağlayan teknoloji kavramı en geniş anlamda üretim, yönetim, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı şeklinde ifade edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998, s. 3). Yüksek teknoloji, yenilikçi ve ileri teknoloji firmaları ve endüstrileri tarafından ortaya konulan mal ve hizmetler anlamında kullanılmaktadır. Bu tür firmalar genellikle gelişmiş bilimsel ve teknolojik uzmanlığa sahiptirler ve işgücünde yüksek Ar-Ge harcaması (istihdam) ile karakterize edilirler. Havacılık araçları, bilgisayar, ilaç, bilimsel alet ve elektrikli makine üreten yüksek teknoloji sektörlerinde, ileri teknoloji altyapıları geliştiren ülkeler sonunda daha iyi ekonomik büyüme seviyelerine ulaşabilmektedirler (Kabaklarlı vd., 2018, s. 48).

OECD, sektörlerin ihraç ettiği ürünleri, Ar-Ge harcamaları ile üretimdeki girdi ve ara ürün teknoloji düzeyini dikkate alarak yüksek teknoloji, orta-yüksek teknoloji, orta-düşük teknoloji ve düşük teknoloji başlıkları altında sınıflandırmaktadır. Yüksek teknoloji endüstrileri grubunda uçak, bilgisayar ve ilaç; orta-yüksek teknoloji

grubunda, motorlu taşıtlar ve elektrikli ekipman; orta-düşük teknoloji grubunda, kauçuk, plastik, temel metaller ve gemi; düşük teknoloji endüstriler arasında ise gıda işleme, tekstil, giyim ve ayakkabı yer almaktadır (OECD 2011).

Ekonomik büyümeye dair ortaya konulan teoriler, teknoloji unsurunu önce dışsal olarak ifade etmiş daha sonra içsel bir şekilde modellere dâhil etmeye başlamıştır. Teknolojinin dışsal olarak kabul edildiği Solow-Swan Büyüme Modelinden, bilginin başka bir deyişle teknolojik gelişmenin içsel kabul edildiği büyüme modellerine doğru evrilen bir süreç yaşanmıştır (Dura ve Yılmaz, 2022, s. 83). Dışsal büyüme modelleri, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye unsurlarının ekonomik unsurlardan etkilenmediğini bununla birlikte uzun vadede ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktör olduğunu savunmaktadır. Bu modeller uzun vadede ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin teknolojik gelişme olduğunu iddia etmesine rağmen teknolojik gelişmenin belirleyici unsurlarını açıklama açısından yetersiz olmaktadır. Dışsal büyüme modellerinin yetersiz olduğu bu durum içsel büyüme modelleri ile tamamlanmaya çalışılmıştır. İçsel büyüme modelleri teknolojik gelişmenin, ekonomik birimlerin aldığı kararlardan etkilenen bir parametre olduğunu belirterek teknolojik gelişmeyi içselleştirmişlerdir (Özel, 2012). Bu bağlamda büyüme modelleri açısından teknoloji, en önemli güç kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir (Dura ve Yılmaz, 2022, s. 83).

Teorik çerçeve genel olarak değerlendirildiğinde, ekonominin finansmanında ve teknolojinin transfer edilmesinde doğrudan yabancı yatırımların oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte teorik literatür; yüksek ihracat geliri, uluslararası piyasalarda elde edilen rekabet ve itibar avantajı açısından yüksek teknoloji ürün ihracatının kritik bir faktör olduğunu ve hızlı bir şekilde büyüyen ve kalkınan bir ekonominin yarattığı cazibe ile elde edilebilen yabancı yatırım ve teknoloji transferi açısından ise ekonomik büyümenin gerekli olduğunu göstermektedir. Teorik literatürde elde edilen bulgular çerçevesinde DYY, YTI ve ekonomik büyüme unsurlarının birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yerli ve yabancı literatürde YTI ile DYY'nin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bununla birlikte DYY'nin büyümeye etkisine ilişkin kayda değer ampirik literatür 1990'lı yıllardan itibaren oluşmaya başlamışken, yüksek teknoloji mal ihracatının etkisi son dönemlerde incelenmeye başlanmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan üç değişken arasındaki ilişkiyi bir arada inceleyen çalışma sayısı nispeten daha az sayıda olmakla birlikte; büyüme, yüksek teknoloji ihracatı ve Ar-Ge arasındaki korelasyonu ele alan çalışmalar da mevcuttur. Genel bir değerlendirme yapıldığında farklı ülke gruplarında ve farklı dönemlerde iki değişkenin ekonomik büyümeye etkisinin incelendiği çalışmalarda farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. DYY ve yüksek teknoloji ihracatının ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu çalışmaların yanında bu iki değişkenin büyümeye etkisinin olmadığı çalışmalar da literatüre girmiştir.

Yerli literatürdeki çalışmalarda genel olarak söz konusu değişkenler arasında pozitif korelasyona rastlanmaktadır. Örneğin DYY'nin ekonomik büyümeye etkisinin Türkiye için analiz edildiği Sarımaden (2021) ve Ayaydın'a (2010) ait çalışmalarda değişkenler arasında pozitif yönlü korelasyon tespit edilmiştir. 1992-2020 arasındaki çeyrek dönemler itibarıyla büyümeden DYY'lere doğru nedensellik olduğu ortaya konulmuş, 1970-2007 dönemi verileri ile yapılan VAR nedensellik varyans ayrıştırmasıyla DYY'den GSMH'ye doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır. DYY'lerin Türkiye'nin ihracat performansına etkilerinin ortaya konulduğu çalışmalarda 2005/1-2008/7 dönemine (Akman, 2019) ve 2005/1-2018/7 dönemine (Basılğan ve Akman, 2019) ait veriler kullanılmış, elde edilen ampirik bulgular sonucunda DYY girişlerinin ihracat üzerindeki etkilerinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Özer ve Çiftçi'ye (2009) ait 19 OECD ülkesi üzerinde yapılan çalışmada ise Ar-Ge yatırımları ile genel ihracat ve yüksek teknoloji ihracatı arasında pozitif ve yüksek oranlı bir korelasyon olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

DYY, ekonomik büyüme ve YTI büyüklüklerinin bir arada karşılaştırıldığı çalışmalar da mevcuttur. Kabaklarlı ve Konya (2019) seçilmiş 14 OECD ülkesi için ekonomik büyüme ile YTI arasındaki ilişkinin varlığını test etmiş; YTI ve DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir korelasyon bulmuştur. Aynı şekilde Çeştepe vd. (2022) çalışmalarında YTI ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda yüksek teknoloji ürün ihracatının DYY'ye göre ekonomik büyümeyi daha fazla artırdığı ve ekonomik büyüme ile YTI ve DYY arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular tespit edilmiştir. Yalman'a (2019) ait çalışmada, yüksek teknoloji içeren ürünlerin sağladığı katma değer

artırılmasında DYY, karbon emisyonu ve enerji tüketiminin önemli olduğu vurgulanmış ve BRICS ülkeleri ile Türkiye için elde edilen sonuçlarda değişkenler arasında eşbütünlük olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

DYY, yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisine dair zengin bir yabancı literatür olduğunu söylemek mümkündür. Bu değişkenlerden DYY ile ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında, DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilere yol açtığı görülmektedir. Almfraji vd. (2014), Sandu ve Ciocanel (2014), Mello (1999), Mencinger (2003), Khaliq ve Noy (2007) ve Herzer vd. (2008) çalışmalarında Katar, Mena ülkeleri, OECD ve OECD dışı ülkeler ile Ortadoğu ve Avrupa ülkeleri gibi farklı ülke gruplarında, farklı dönemlerde DYY ile büyüme arasındaki ilişki mercek altına alınmıştır. Almfraji, vd. (2014), Sandu ve Ciocanel (2014), Mello (1999) tarafından yapılan çalışmalarda ele alınan ülke gruplarında yabancı yatırım girişleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğu, DYY'lerin sağlayacağı teknolojik gelişme ile ekonomide uzun vadeli büyümenin sağlanacağı sonucuna ulaşılmıştır. Mencinger (2003), Khaliq ve Noy (2007) ve Herzer vd. (2008) tarafından yapılan çalışmalarda ise önceki çalışmaların tam tersi yönünde etkiler tespit edilmiştir. Mencinger (2003) çalışmasında DYY'ler ile büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Khaliq ve Noy'a (2007) ait çalışmada DYY'lerin toplam düzeyde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisine karşın, sektörel düzeyde DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri farklılık göstermiştir. Çok az sayıda sektörün DYY'nin olumlu etkisini gösterdiği bulunmuştur. Hatta madencilik ve taşocağı sektöründe DYY girişlerinin olumsuz etkisi gözlemlenmiştir. Herzer vd.'ye (2008) ait çalışmada ise ülkelerin büyük çoğunluğunda DYY'nin büyüme üzerinde uzun ya da kısa vadeli etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, DYY'nin büyüme etkisi ile kişi başına düşen gelir düzeyi, açıklık derecesi ve gelişmekte olan ülkelerdeki finansal piyasa gelişme düzeyleri arasında da net bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Yüksek teknoloji ürün ihracatı, DYY ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi 1970-1985 dönemi ve 46 gelişmekte olan ülke için ele alan (Balasubramanyam vd., 1996), çalışması sonucunda DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkide bulunduğunu ve içe dönük ticaret politikası izleyen ülkelere göre dışa dönük ticaret politikası izleyen ülkelerde bu etkinin daha güçlü olduğunu tespit etmiştir.

Yüksek teknoloji ihracatının ekonominin farklı alanlardaki etkilerinin yanında, dinamiklerinin ve belirleyicilerinin de araştırıldığı zengin bir yabancı literatür mevcuttur. Karakostas (2022) çalışmasında Almanya'da 1993-2018 dönemi için orta ve yüksek teknoloji ürün ihracatını belirleyen faktörleri araştırmış, ihracatın en fazla döviz kuru ve ara malı ihracatından etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Fayaz ve Kaur (2019) ve Moraes ve Luna (2018) çalışmalarında sırasıyla Hindistan ile Latin Amerika ve Karayipler'de 1980-2016 ve 2005-2016 dönemlerinde yüksek teknoloji ihracatını belirleyen faktörleri incelemişlerdir. Sonuçlar, Hindistan yüksek teknoloji ihracatının; dünya talebi, DYY ve Ar-Ge ile olumlu ve uzun vadeli ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedenselliğinin sonuçları, teknolojik faaliyetler ve ticaret açıklığı arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Yüksek teknoloji ihracatından DYY'ye tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Latin Amerika ve Karayipler'e ait DYY girişlerinin ise yüksek teknolojili ürün ihracatının artmasına önemli bir katkısının olmadığı görülmüştür.

4. VERİ

Bu çalışmada G20 ülkelerinde DYY, YTI ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. G20 ülkeleri için 2010-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler Gauss paket programı kullanılarak çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamında bulunan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması	Kaynak
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	DYY	(Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi + Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışı) /GSYH	Dünya Bankası
Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı	YTI	Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı/Toplam İhracat	Dünya Bankası
Ekonomik Büyüme	GSYH	GSYH Yıllık % Değişim	

5. YÖNTEM

G20 ülkelerinde yüksek teknoloji ürün ihracatı, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin 20 ülkenin, 2010 – 2021 dönemine ait yıllık verileri kullanılmakta olup panel veri şeklinde bir yapılanma söz konusudur. Panel verilerin kullanıldığı analizlerde verilerin yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik açısından incelenmesi ve elde edilen sonuçlara uygun testlerin yapılması gerekmektedir. Çalışmada nicel yöntemler kullanılmış olup teknik olarak da yatay kesit bağımlılığına ilişkin testler ve birim kök ve eş bütünleşme testleri gibi ön testlere ihtiyaç duymadan nedensellik ilişkisi araştırın ve Könya (2006) tarafından ortaya konulan Panel Bootstrap Nedensellik testi uygulanmıştır.

5.1. Yatay Kesit Bağımlılığına İlişkin Testler

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri şeklinde yapılan bir modelde yer alan yatay kesit birimlerine ait hata terimleri arasında ilişki olduğunu belirtmektedir. Panel veri çalışmalarında genel varsayım yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduğu şeklinde olup (Yerdelen Tatoğlu, 2013, s. 9) küreselleşme ve ülkeler arası entegrasyonun artması ile birlikte bir ülkede yaşanan şokların diğer ülkeleri etkileyebilmesi nedeniyle ülkeler (yatay kesit birimleri) arasında korelasyon beklenmektedir (Awad ve Warsame, 2022, s. 4). Yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olması halinde gerekli olan testlerin yapılması ve daha sonraki analizlerde buna uygun yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.

Yatay kesit bağımlılık testleri içerisinde yaygın bir şekilde kullanılan ve Breusch – Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi hata terimleri arasında bağımlılık olmadığını belirten sıfır hipotezi altında aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Baltagi vd., 2012, s. 165):

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \rho_{ij}^2 \quad (1)$$

ρ_{ij} genel bir panel veri regresyon modelinden yatay kesit birimleri için hesaplanan hata terimleri arasındaki korelasyon katsayısını belirtmektedir. LM testi $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile asimptotik χ^2 dağılımı göstermekte olup $N \rightarrow \infty$ durumunda kullanılamamaktadır. Bu sorun Pesaran (2004) tarafından ortadan kaldırılmış ve CD_{LM} testi geliştirilmiştir. CD_{LM} testinin gösterimi aşağıdaki gibidir (Baltagi vd., 2012, s. 165):

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \rho_{ij}^2 - 1)} \quad (2)$$

$N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ iken asimptotik olarak standart normal bir dağılıma sahip olan CD_{LM} testi (Baltagi vd., 2012, s. 165), N 'nin T 'ye göre büyük olduğu durumlarda sapma gösterebilmektedir. Hem $T > N$ hem de $N > T$ durumunda ($N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$) kullanılabilen ve söz konusu sapmayı düzelteren CD testi Pesaran (2004) tarafından geliştirilmiştir. CD testi aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Kar vd., 2011, s. 691):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \right)} \quad (3)$$

CD testi, popülasyonun ikili korelasyonlarının sıfır olduğu durumlar için yeterli olmadığından, Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testini geliştirmişlerdir. LM_{adj} testi aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Mutascu, 2016, s. 169):

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}} \quad (4)$$

5.2. Bootstrap Panel Nedensellik Testi

Bootstrap panel nedensellik analizi Kónya (2006) tarafından geliştirilmiş olup değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırırken görünüşte ilişkisiz regresyon ve Wald testini kullanmaktadır. Bu testin doğasında bulunan bootstrap yaklaşımı, eğitim parametrelerinde heterojenliğe ve ülkeler arası bağımlılığa izin vermektedir. Test aynı zamanda eşbütünleşme ve birim kök testlerine ihtiyaç duymamakta, panelin heterojen olduğunu varsayarak her ülkenin ayrı ayrı test edilmesine olanak sağlamakta ve birimler arasında mevcut olan eş zamanlı korelasyonu dikkate almaktadır (Akam vd. 2022, s. 19500).

Bootstrap panel nedensellik testi için geliştirilen denklem seti içerisinde çalışmada kullanılan bazı değişkenler (DYY ve YTİ) yerleştirilmiş ve örnek olması açısından formülasyon aşağıdaki gibi gösterilmiştir (Kónya, 2006, s. 981):

$$DYY_{1,t} = a_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,1,i} DYY_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,1,i} YTİ_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \quad (5)$$

⋮

$$DYY_{N,t} = a_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,N,i} DYY_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,N,i} YTİ_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$YTİ_{k,1,t} = a_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,1,i} DYY_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,1,i} YTİ_{k,1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \quad (6)$$

⋮

$$YTİ_{k,N,t} = a_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,N,i} DYY_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,N,i} YTİ_{k,N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}$$

Yukarıda gösterilen denklemlerde i ($i = 1, 2, \dots, N$) yatay kesit birimlerini (ülkeleri), t ($t = 1, 2, \dots, t$) zaman kesitini, l ise gecikme uzunluğunu belirtmektedir. Panel nedensellik analizlerine ilişkin sıfır hipotezleri, birinci denklem seti (Denklem 5) açısından YTİ değişkeninin DYY değişkenine neden olmadığını, ikinci denklem seti açısından (Denklem 6) DYY'nin YTİ değişkenine neden olmadığını belirtmektedir. Denklem sistemi içerisinde herhangi bir i ülkesi için β parametrelerinin tümü sıfırsa, δ parametrelerinin tümü sıfır değilse YTİ'den DYY'ye doğru tek yönlü, β parametrelerinin tümü sıfır değilse δ parametrelerinin tümü sıfırsa DYY'den YTİ'ye doğru tek yönlü, her iki parametrenin hiçbiri sıfır değilse DYY ve YTİ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu; her iki parametrenin tümü sıfır ise DYY ve YTİ arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı ifade edilmektedir (Kónya, 2006, s. 985).

6. BULGULAR

Bulgular içerisinde değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine, yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına ve nedensellik test sonuçlarına yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler Tablo 2, 3 ve 4'te sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde YTİ değişkenine ait en yüksek ortalamaların Güney Kore (31,903) ve Çin'e (30,824), en düşük ortalamaların ise Suudi Arabistan'a ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Jarque-Bera test istatistiğine ait olasılık değerleri, Suudi Arabistan dışındaki diğer ülkelerde normal dağılımın olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin reddedilemediğini ve YTİ değişkeninin bu ülkelerde normal dağıldığını, Suudi Arabistan'da ise normal

dağılmadığını göstermektedir. G20 ülkeleri arasında Güney Kore'nin yüksek teknolojlili ürün ihracatında öne çıkmış olması, teknolojik alt yapıyı güçlendirici yatırımlara önem verilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Tablo 2. YTI Değişkenine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Std. Sap.	Çarp.	Basık.	Jarque-Bera	Olas.
Avrupa Birliği	16,296	0,695	-0,128	3,111	0,039	0,981
İngiltere	23,043	0,559	-0,298	1,742	0,969	0,616
ABD	20,300	1,314	0,453	2,303	0,652	0,722
Türkiye	2,901	0,491	-0,711	1,921	1,592	0,451
Güney Afrika	6,120	0,716	-0,029	2,247	0,285	0,867
Suudi Arabistan	0,712	0,201	2,313	7,587	21,218	0,000*
Meksika	20,777	0,737	0,060	2,350	0,218	0,897
Güney Kore	31,903	2,819	0,343	1,943	0,794	0,672
İtalya	7,945	0,318	0,461	2,476	0,563	0,755
Almanya	16,626	0,932	0,008	1,767	0,761	0,684
Fransa	26,052	1,878	-1,076	3,209	2,338	0,311
Çin	30,824	0,715	0,179	2,209	0,377	0,828
Kanada	15,090	0,583	-0,084	2,163	0,364	0,834
Brezilya	12,826	1,949	-0,215	2,461	0,238	0,888
Avustralya	19,206	1,868	0,341	1,856	0,887	0,642
Arjantin	7,126	1,563	-0,178	2,091	0,477	0,788
Hindistan	8,744	1,222	0,591	2,007	1,191	0,551
Endonezya	9,125	1,398	0,763	2,714	1,204	0,548
Japonya	17,928	0,577	0,373	2,669	0,333	0,847
Rusya	11,377	2,530	0,703	2,341	1,206	0,547

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

DYY değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler (Tablo 3) en yüksek DYY ortalamasının Avrupa Birliği'nde (7,260), ülke bazında en yüksek ortalamanın Kanada'da (6,421), en düşük ortalamanın ise Türkiye'de (1,967) gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Tablo 3'te sunulan Jarque-Bera olasılık değerleri incelendiğinde, Güney Afrika ve Endonezya dışındaki ülkelerde normal dağılımı belirten sıfır hipotezinin reddedilemediği, bu ülkelerde DYY değişkeninin normal dağıldığı ve Güney Afrika ve Endonezya'da ise normal dağılmadığı görülmektedir. Kanada'nın doğrudan yabancı yatırımlar açısından cazip olmasının nedenleri arasında; dünyanın en istikrarlı finans ve bankacılık sektörlerine sahip olması, şirketler hukuku açısından yabancı şirketlerin ulusal şirketlerle eşit haklara sahip olması, devletin yabancı yatırımlara yönelik teşvikler uygulaması gibi faktörler yer almaktadır (Tremglobal, 2023). Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlar açısından son sıralarda olmasında, 2016 yılından itibaren yatırımların düşüş eğilimine geçmesi, yabancı yatırımların istikrarlı gelişmiş ekonomilere yönelmesi gibi faktörler etkili olmuş olabilir.

Tablo 3. DYY Değişkenine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Std. Sap.	Çarp.	Basık.	Jarque-Bera	Olas.
Avrupa Birliği	7,260	3,681	-0,311	2,356	0,401	0,818
İngiltere	3,739	4,731	0,702	2,685	1,034	0,596
ABD	3,407	1,262	-1,365	3,615	3,913	0,141
Türkiye	1,967	0,408	0,474	2,712	0,491	0,782
Güney Afrika	2,665	2,474	2,180	7,208	18,360	0,000*
Suudi Arabistan	2,728	1,507	1,445	3,902	4,581	0,101

	Ort.	Std. Sap.	Çarp.	Basık.	Jarque-Bera	Olas.
Meksika	3,592	0,884	0,655	2,357	1,065	0,587
Güney Kore	2,963	0,565	0,538	4,315	1,443	0,486
İtalya	1,999	1,499	-0,517	2,787	0,557	0,757
Almanya	5,902	1,542	0,334	3,000	0,224	0,894
Fransa	3,846	1,785	0,594	3,105	0,711	0,701
Çin	3,377	0,820	0,343	2,202	0,554	0,758
Kanada	6,421	1,444	0,199	2,653	0,140	0,933
Brezilya	4,154	0,728	-1,081	4,031	2,869	0,238
Avustralya	3,893	1,181	-0,302	2,551	0,284	0,868
Arjantin	2,009	0,621	0,035	2,312	0,239	0,887
Hindistan	2,207	0,378	0,151	1,964	0,582	0,747
Endonezya	2,589	1,221	-1,684	5,881	9,819	0,007*
Japonya	3,478	1,290	0,049	2,288	0,259	0,879
Rusya	4,213	1,812	-0,183	1,979	0,589	0,745

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 göz önünde bulundurulduğunda en yüksek GSYH ortalamasının Çin'e (7,261), en düşük ortalamanın ise İtalya'ya (0,037) ait olduğu görülmektedir. Jarque-Bera olasılık değerleri ise GSYH verilerinin Türkiye, Suudi Arabistan, Güney Kore, İtalya, Almanya, Çin, Brezilya, Arjantin ve Rusya'da normal dağıldığını, Avrupa Birliği, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika, Meksika, Fransa, Kanada, Avustralya, Hindistan, Endonezya ve Japonya'da ise normal dağılmadığını göstermektedir. Dünyada en hızlı büyüyen ekonomilerden biri olan Çin'in ekonomik büyümesinin itici güçleri arasında, tüketim, yatırım ve ihracat gelirleri yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022).

Tablo 4. GSYH Değişkenine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Std. Sap.	Çarp.	Basık.	Jarque-Bera	Olas.
Avrupa Birliği	1,303	2,651	-1,406	5,383	6,795	0,033*
İngiltere	1,398	4,258	-2,067	7,629	19,255	0,000*
ABD	2,142	1,921	-0,841	5,760	5,223	0,073***
Türkiye	5,984	3,472	0,170	1,901	0,662	0,718
Güney Afrika	1,337	2,731	-1,840	6,534	13,016	0,001*
Suudi Arabistan	2,816	3,495	0,008	3,502	0,126	0,939
Meksika	1,949	3,443	-2,152	7,023	17,352	0,000*
Güney Kore	3,064	1,680	-0,014	4,991	1,983	0,371
İtalya	0,037	3,680	-0,893	4,823	3,255	0,196
Almanya	1,545	2,056	-1,223	4,671	4,389	0,111
Fransa	1,102	3,261	-1,400	6,407	9,722	0,008*
Çin	7,261	2,034	-0,876	4,616	2,842	0,242
Kanada	1,822	2,455	-2,084	6,943	16,459	0,000*
Brezilya	1,265	3,469	-0,074	2,322	0,241	0,887
Avustralya	2,339	0,895	-1,269	5,975	7,643	0,022*
Arjantin	1,192	5,817	0,024	2,608	0,078	0,962
Hindistan	5,693	4,145	-2,371	7,742	22,489	0,000*
Endonezya	4,649	2,225	-2,521	8,296	26,736	0,000*
Japonya	0,773	2,020	-1,245	5,392	5,961	0,051**
Rusya	1,871	2,453	-0,573	2,259	0,932	0,628

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Çalışmada yatay kesit (ülke) 20, zaman kesiti ise 12 birimden oluşmakta olup yatay kesit sayısı (N) zaman kesitinden (T) büyüktür. Bu yüzden yatay kesit bağımlılığı tespit edilirken hem $T > N$ hem de $N > T$ durumunda kullanılan CD testinin sonuçlarının dikkate alınması daha uygun olacaktır. Değişkenlere ait CD test sonuçları (Tablo 5) incelendiğinde bütün modellerde yatay kesit bağımlılığı olmadığını belirten sıfır hipotezinin reddedildiği ve bütün değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Test	YTİ				DYY				GSYH			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.
LM	208,733	0,000*	211,282	0,000*	177,926	0,000*	185,784	0,000*	136,893	0,001*	142,522	0,000*
CD _{LM}	8,727	0,000*	8,916	0,000*	6,443	0,000*	7,026	0,000*	3,402	0,000*	3,819	0,000*
CD	-2,864	0,002*	-2,882	0,002*	-2,714	0,003*	-2,723	0,003*	-2,437	0,007*	-2,451	0,007*
LM adj	3,693	0,000*	4,221	0,000*	0,939	0,174	0,561	0,287	-0,798	0,788	-1,004	0,842

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Çalışmada yer alan değişkenler yatay kesit bağımlılığına sahip olup gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri içine alan G20 grubu ülkelerinin kendilerine özgü farklı özelliklere sahip olmalarından dolayı heterojen bir yapı sergilediği söylenebilir. Bu durumda hem yatay kesit bağımlılığının hem de heterojenliğin olduğu durumlarda kullanılabilen ve birim kök ve eş bütünleşme gibi ön testleri gerektirmeyen Panel Bootstrap Nedensellik Testi uygulanarak nedensellik ilişkisi araştırılmış ve bulgular Tablo 6, 7, ve 8'de sunulmuştur

Tablo 6. Panel Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

Ülkeler	H0: YTİ DYY'nin nedeni değildir.			H0: DYY YTİ'nin nedeni değildir.		
	Wald	Olas.	YTİ → DYY	Wald	Olas.	YTİ ← DYY
Avrupa Birliği	3,451	0,063***	→	0,8500	0,357	
İngiltere	0,255	0,880		1,599	0,450	
ABD	0,000	0,999		0,406	0,524	
Türkiye	0,930	0,335		0,071	0,790	
Güney Afrika	2,011	0,366		9,228	0,010*	←
Suudi Arabistan	39,454	0,000*	→	2,720	0,257	
Meksika	0,133	0,936		0,904	0,636	
Güney Kore	0,397	0,528		0,488	0,485	
İtalya	0,345	0,842		62,969	0,000*	←
Almanya	1,572	0,456		5,886	0,053***	←
Fransa	7,235	0,007*	→	0,357	0,550	
Çin	0,378	0,539		0,027	0,871	
Kanada	0,354	0,838		0,58	0,748	
Brezilya	1,434	0,231		0,668	0,414	
Avustralya	0,030	0,862		0,104	0,748	
Arjantin	1,342	0,511		9,188	0,010*	←
Hindistan	1,385	0,239		2,170	0,141	
Endonezya	0,023	0,880		0,098	0,754	
Japonya	1,233	0,540		23,001	0,000*	←
Rusya	1,465	0,481		2,445	0,295	
Panel	74,615	0,001*	→	132,099	0,000*	←

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 6 göz önünde bulundurulduğunda YTI'nin DYY'nin nedeni olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin Avrupa Birliği, Suudi Arabistan ve Fransa'da reddedildiği ve bu ülkelerde YTI'den DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte Güney Afrika, İtalya, Almanya, Arjantin ve Japonya'da ise DYY'nin YTI'nin nedeni olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedildiği ve söz konusu ülkelerde DYY'den YTI'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. İngiltere, ABD, Türkiye, Meksika, Güney Kore, Çin, Kanada, Brezilya, Avustralya, Hindistan, Endonezya ve Rusya'da ise YTI ile DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bütün ülkelerin oluşturduğu panel sonuçları, araştırma kapsamındaki ülkeler için YTI ve DYY arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Panel Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

Ülkeler	H0: YTI GSYH'nin nedeni değildir.			H0: GSYH YTI'nin nedeni değildir.		
	Wald	Olas.	YTI → GSYH	Wald	Olas.	YTI ← GSYH
Avrupa Birliği	6,260	0,044**	→	8,370	0,015**	←
İngiltere	0,187	0,666		3,055	0,081***	←
ABD	0,327	0,567		0,162	0,687	
Türkiye	0,276	0,871		2,805	0,246	
Güney Afrika	0,044	0,978		0,504	0,777	
Suudi Arabistan	1,089	0,297		0,627	0,428	
Meksika	0,591	0,744		3,016	0,221	
Güney Kore	14,319	0,001*	→	15,495	0,000*	←
İtalya	9,404	0,009*	→	17,165	0,000*	←
Almanya	20693,01	0,000*	→	0,071	0,965	
Fransa	3,713	0,156		18,33	0,000*	←
Çin	0,016	0,899		0,116	0,734	
Kanada	1,125	0,289		0,192	0,662	
Brezilya	2,034	0,154		0,630	0,427	
Avustralya	8,796	0,003*	→	0,542	0,462	
Arjantin	13,382	0,001*	→	130,991	0,000*	←
Hindistan	3,225	0,073***	→	0,235	0,628	
Endonezya	0,864	0,649		139,677	0,000*	←
Japonya	10,401	0,006*	→	0,650	0,723	
Rusya	2,761	0,251		12,183	0,002*	←
Panel	386,492	0,000*	→	362,364	0,000*	←

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde YTI'nin GSYH'nin nedeni olmadığını belirten sıfır hipotezinin, Almanya, Avustralya, Hindistan ve Japonya'da; GSYH'nin YTI'nin nedeni olmadığını belirten sıfır hipotezinin ise İngiltere, Fransa, Endonezya ve Rusya'da reddedildiği görülmektedir. Bu bağlamda Almanya, Avustralya, Hindistan ve Japonya'da YTI'den GSYH'ye doğru tek yönlü; İngiltere, Fransa, Endonezya ve Rusya'da GSYH'den YTI'ye doğru tek yönlü ve Avrupa Birliği, Güney Kore, İtalya, Arjantin ve panelin genelinde ise YTI ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu söylenebilir. ABD, Türkiye, Güney Afrika, Suudi Arabistan, Meksika, Çin, Kanada ve Brezilya'da ise YTI ile GSYH arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 8. Panel Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

Ülkeler	H0: GSYH DYY'nin nedeni değildir.			H0: DYY GSYH'nin nedeni değildir.		
	Wald	Olas.	GSYH → DYY	Wald	Olas.	GSYH ← DYY
Avrupa Birliği	0,207	0,649		0,266	0,606	
İngiltere	1,364	0,243		0,26	0,610	
ABD	0,787	0,675		0,851	0,654	
Türkiye	0,024	0,876		2,214	0,137	
Güney Afrika	0,237	0,626		1,324	0,250	
Suudi Arabistan	2,987	0,225		10,042	0,007*	←
Meksika	1,214	0,545		1,554	0,460	
Güney Kore	0,045	0,832		0,016	0,899	
İtalya	3,316	0,190		243,857	0,000*	←
Almanya	160,566	0,000*	→	0,155	0,925	
Fransa	1,404	0,496		3,589	0,166	
Çin	1,067	0,586		1,639	0,441	
Kanada	8,244	0,004**	→	0,025	0,873	
Brezilya	12,149	0,002		11,556	0,003*	←
Avustralya	0,683	0,409		0,603	0,437	
Arjantin	0,292	0,864		1,376	0,502	
Hindistan	210,86	0,000*	→	25,442	0,000*	←
Endonezya	3026,515	0,000*	→	23,699	0,000*	←
Japonya	0,005	0,944		0,022	0,883	
Rusya	0,001	0,978		4,208	0,040**	←
Panel	373,589	0,000*	→	341,315	0,000*	←

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 8'de yer alan bulgular Almanya ve Kanada'da GSYH'nin DYY'nin nedeni olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin; Suudi Arabistan, İtalya, Brezilya ve Rusya'da ise DYY'nin GSYH'nin nedeni olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddildiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak Almanya ve Kanada'da GSYH'den DYY'ye doğru; Suudi Arabistan, İtalya, Brezilya ve Rusya'da DYY'den GSYH'ye doğru tek yönlü, Hindistan, Endonezya ve panelin genelinde ise GSYH ile DYY arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği, İngiltere, ABD, Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Güney Kore, Fransa, Çin, Avustralya, Arjantin ve Japonya'da ise GSYH ile DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Balasubramanyam, vd. (1996), Mello (1999), Almfraji vd. (2014), Sandu ve Ciocanel (2014), Moraes ve Luna (2018) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile genel olarak benzerlik göstermektedir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada G20 ülkelerinde (Avrupa Birliği, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Güney Afrika, Suudi Arabistan, Meksika, Güney Kore, İtalya, Almanya, Fransa, Çin, Kanada, Brezilya, Avustralya, Arjantin, Hindistan, Endonezya, Japonya ve Rusya) 2010-2021 dönemi için yüksek teknoloji ürün ihracatı, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Öncelikle panel veri analizlerinde kullanılacak yöntemin belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken yatay kesit bağımlılık testleri yapılmış ve çalışmada kullanılan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu ortaya konmuştur. Daha sonra birim kök ve eş bütünleşme gibi ön testlerin yapılmasını gerektirmeyen Panel Bootstrap Nedensellik Analizi gerçekleştirilmiştir.

Nedensellik analizi sonucunda elde edilen bulgular; ülke ve panel düzeyinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin var olduğunu ve bu ilişkilerin yönünün ülkeden ülkeye değiştiğini göstermektedir. Ülke düzeyinde elde edilen bulgular incelendiğinde, Avrupa Birliği, Suudi Arabistan ve Fransa'da yüksek teknoloji ürün ihracatının doğrudan yabancı yatırımları etkilediği ve Güney Afrika, İtalya, Almanya, Arjantin ve Japonya'da doğrudan yabancı yatırımların yüksek teknoloji ürün ihracatını etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte bulgular, Almanya, Avustralya, Hindistan ve Japonya'da ileri teknoloji ihracatının ekonomik büyümeyi etkilediğini, İngiltere, Fransa, Endonezya ve Rusya'da ekonomik büyümenin yüksek teknoloji ürün ihracatını etkilediğini ve Avrupa Birliği, Güney Kore, İtalya ve Arjantin'de ise her iki değişkenin de birbirini karşılıklı olarak etkilediğini göstermektedir. Ayrıca ülke düzeyinde Almanya ve Kanada'da ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları etkilediği, Suudi Arabistan, İtalya, Brezilya ve Rusya'da doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği ve Hindistan ve Endonezya'da ise ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımların karşılıklı olarak birbirini etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir. Panel düzeyinde elde edilen bulgular, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve YTI arasında çift yönlü bir etkileşim olduğunu ve bu değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ortaya koymaktadır. ABD, Türkiye, Meksika ve Çin'de YTI, ekonomik büyüme ve DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. ABD, Türkiye, Meksika ve Çin açısından elde edilen sonuçlar genel olarak literatür ile farklılık göstermekte olup analiz dönemi, analiz yöntemi, kullanılan veriler ve örneklem farklılığı nedeniyle gerçekleşmiş olabilmektedir. Bununla birlikte nedensellik analizi sonucu elde edilen bulgular genellikle kısa dönem açısından değerlendirildiğinden söz konusu ülkeler için uzun dönemli ve detaylı bir inceleme yapılarak YTI, ekonomik büyüme ve DYY arasında ilişki bulunması muhtemeldir.

Uluslararası piyasalarda verimli ve etkin bir şekilde üretim yapabilmek ve küresel pazarda rekabet edebilmek için teknoloji büyük önem arz etmektedir. İhracata dayalı büyümeyi destekleyen stratejiler uygulayan ülkeler katma değeri yüksek ileri teknolojiye sahip ürünleri ihraç ederek ekonomik büyümeyi artırmaktadırlar. Bu bağlamda yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeyi etkilemesinde, Ar-Ge çalışmalarına ağırlık veren ve yüksek teknolojiye sahip ürün ihraç eden ülkelerin yüksek ihracat geliri elde etmesi etkili olmuş olabilmektedir. Ekonomik büyümenin yüksek teknoloji ürün ihracatını etkilemesi ise, ekonomik büyümenin arttığı ülkelerin uluslararası piyasalarda itibarının yükselmesi, doğrudan yabancı yatırımlar çekmesi ve teknolojiyi transfer etmesi nedeniyle gerçekleşmiş olabilmektedir.

Yüksek teknoloji ürünlerin üretilebilmesi için gerekli olan sermaye ülke içerisindeki kaynaklardan sağlanamadığı zaman, doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla ülkeye getirilebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde üretim, yönetim becerisi gibi unsurların yanında teknoloji de transfer edilebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların yüksek teknoloji ürün ihracatını etkilemesi, doğrudan ülkeye gelen yabancı yatırımın teknolojiyi de getirmesi ve bu teknolojiyi kullanarak üretim ve ihracat yapılması nedeniyle gerçekleşmiş olabilir. Yüksek teknoloji ürün ihracatının doğrudan yabancı yatırımları etkilemesinde ise, ileri teknoloji ile katma değer yaratan ürünleri ihraç eden ülkelerin yatırım açısından cazip görülmesi ve uluslararası yatırımları çekmesi etkili olmuş olabilir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşim, yabancı yatırımlar ile birlikte transfer edilen teknolojinin kullanılmasıyla üretilen katma değerli ürünün ihraç edilerek yüksek gelir elde edilmesi ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin artması şeklinde ortaya çıkmış olabilmektedir. Ekonomik büyümesi yüksek olan ülkelerin yabancı yatırımcı açısından cazip görülmesi ve daha fazla doğrudan yatırım çekmesi de etkileşimin nedenleri arasında yer alabilir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, YTI ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü ilişkilerin ortaya çıkmasında; yabancı yatırımların ülkeye sağladığı teknolojilerin katma değerli ürün üretiminde kullanılarak ihracat gelirlerini artırması ve bu sayede ekonomik büyümenin de artması nedeniyle gerçekleşmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımları teşvik eden politikaların uygulanarak daha fazla yatırımın ülkeye çekilmesi, Ar-Ge çalışmalarına ağırlık verilerek yeni teknolojiler üretilmesi, uluslararası piyasalardaki güncel teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, eğitim sektöründe yenilikçi ve teknolojik yöntemler kullanarak nitelikli işgücünün oluşturulması, teknolojiyi teşvik eden yasal düzenlemelerin yapılması ülkelerin yüksek teknoloji ürün ihracatında iyi duruma gelmesi açısından önem arz etmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akam, D., Nathaniel, S. P., Muili, H. A. ve Eze, S. N. (2022). The relationship between external debt and ecological footprint in SANE countries: insights from Konya panel causality approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 19496–19507. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-17194-y>
- Akman, A. S. (2019). *Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Almfraji, M. A., Almsafir, M. K. ve Yao, L. (2014). Economic growth and foreign direct investment inflows: The case of Qatar. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 109, 1040-1045. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.586>
- Awad, A. ve Warsame, M. H. (2022). The poverty-environment nexus in developing countries: Evidence from heterogeneous panel causality methods, robust to cross-sectional dependence. *Journal of Cleaner Production*, 331, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.129839>
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 133-145.
- Balasubramanyam, V., Salisu, M. ve Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. *The Economic Journal*, 106(434), 92-105. <https://doi.org/10.2307/2234933>
- Baltagi, B. H., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170, 164–177. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2012.04.004>
- Basılğan, M. ve Akman, A. S. (2019, Haziran 22). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 168-208.
- Başarır, Y. (2013). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine etkisi (Türkiye uygulaması)* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Çeştepe, H., Tüzün, O. ve Aybudak, H. G. (2022). Yüksek teknolojlili ürün ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi: E7 ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 1-15.
- Dhrifi, A. (2015). Foreign direct investment, technological innovation and economic growth: empirical evidence using simultaneous equations model. *Int Rev Econ*, 62, 381–400. <https://doi.org/10.1007/s12232-015-0230-3>
- Dura, Y. C. ve Yılmaz, E. G. (2022). Does export of high-tech products provide advantage for economic growth? Empirical evidence from developed countries. *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, 3(1), 82-94.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojlili ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165, 215-240.

- Herzer, D., Klasen, S. ve Lehmann D., N. L. (2008). In search of FDI-led growth in developing countries: the way forward. *ScienceDirect Economic Modelling*, 25(5), 783-810. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2007.11.005>
- Kabaklarlı, E., Duran, M. S. ve Telli Üçler, Y. (2018). High-technology exports and economic growth: Panel data analysis for selected OECD countries. *Forum Scientiae Oeconomia*, 6(2), 47-60. https://doi.org/10.23762/FSO_VOL6NO2_18_4
- Kabaklarlı, E., ve Konya, S. (2019). OECD ülkelerinde yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeye etkisinin panel tahmini. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(48), 4418-4426.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. ve Ağır, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: BOOTSTRAP panel granger causality analysis. *Economic Modelling*, 28, 685-693. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.05.015>
- Karakostas, E. (2022). What determines the medium and high technology products exports: The case of Germany. *International Journal of Advanced Economics*, 4(3), 40-52. <https://doi.org/10.51594/ijae.v4i3.316>
- Karluk, R. (1983). *Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları*. Taştan Matbaası.
- Khaliq, A., ve Noy, I. (2007, Ekim 1). *Foreign direct investment and economic growth: empirical evidence from sectoral data in Indonesia* (Working Papers No. 200726). University of Hawaii at Manoa, Department of Economics. http://www.ekonomiks.hawaii.edu/research/workingpapers/WP_07-26.pdf.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>
- Mello, L. R. (1999). Foreign direct investment-lef growth: Evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133-151. <https://doi.org/10.1093/oeq/51.1.133>
- Mencinger, J. (2003). Does foreign direct investment always enhance economic growth? *Kyklos*, 56(4), 491-508. <https://doi.org/10.1046/j.0023-5962.2003.00235.x>
- Moraes, J., ve Luna, I. (2018). Dynamic and determinants of high technology exports in Latin America and the Caribbean: A network and a panel data analysis. *Industria e Desenvolvimento Economico: Desafios e Perspectivas*, 5(1), 1-16.
- Mutascu, M. (2016). A bootstrap panel Granger causality analysis of energy consumption and economic growth in the G7 countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 63, 166-171. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2016.05.055>
- OECD. (2008). *OECD Benchmark definition of foreign direct investment* (Fourth Edition).
- OECD. (2011). *Directorate for science, technology and industry, economic analysis and statistics division*. <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özer, M., ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 1-9.

- Özgür, M. I. ve Demirtaş, C. (2015). _Finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. 10(3), 76-91.
- Pesaran, H. M. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (IZA Discussion Paper No. 1240). <http://repec.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, H. M., Aman Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias – adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Sandu, S., ve Ciocanel, B. (2014). Impact of R&D and innovation on high-tech export. *Procedia Economics and Finance*, 15, 80-90. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00450-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00450-X)
- Sarımaden, A. (2021). *Finansal serbestleşme ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası finans*. Güzem Yayınları.
- Tremglobal. (2021, 24 Ağustos). *Yabancı yatırımcılar neden Kanada'yı tercih ediyor?* <https://www.tremglobal.com/tr/articles/why-do-foreign-investors-prefer-canada> adresinden 28 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yalman, İ. N. (2019). Yüksek teknolojlili ürün ihracatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, enerji tüketimi ve karbon emisyonunun ekonomik büyüme ile ilişkisi: BRICS-T ülkeleri örneği. *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 128-149.
- Yeni Şafak. (2022, 21 Kasım). *G20 ülkeleri hangileri*. <https://www.yenisafak.com/g20-nedir-g-20-ulkeleri-siralamasi-h-3891225> adresinden 28 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel veri ekonometrisi Statla uygulamalı*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Yörük, B. (2019). *Çok uluslu şirketler ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine etkileri: Türkiye örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Zhang, K. H. (2006). Foreign direct investment and economic growth in China: A panel data study for 1992-2004. *The Conference of WTO, China and Asian Economies* (s. 24-25). China.

SAĞLIK PERSONELİ ADAYLARININ İŞE HAZIRBULUNUŞLUK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ*

DETERMINATION OF WORK READINESS LEVELS OF HEALTH PERSONNEL CANDIDATES

Dr. Öğr. Üyesi Gülhan GÖK¹

ÖZ

Türkiye 2020-2023 yılları içerisinde iki büyük afetle karşı karşıya kalmıştır. Bu afetlerden birisi Covid-19 pandemisi iken diğeri Kahramanmaraş ilinde gerçekleşen ve tüm Türkiye'yi etkileyen depremlerdir. Bu afetler nedeniyle Türkiye'de uygulamalı dersler de olmak üzere tüm dersler belirli bir süre uzaktan eğitim şeklinde yürütülmüştür. Bu durumun üniversite hayatından sonra sağlık personeli olacak kişilerin uygulama becerileri üzerinde olumsuz bir etki oluşturması muhtemeldir. Bu araştırma ile uygulamalı dersleri belirli bir süre uzaktan eğitim şeklinde alan sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 250 sağlık personeli adayından anket yöntemiyle toplanılan veriler ve 14 sağlık personeli adayıyla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu bağlamda araştırmada hem nicel hem de nitel veriler kullanılmıştır ve araştırma karma bir yaklaşıma sahiptir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerinin 10 puan üzerinden yaklaşık 7 puan olduğu ancak bazı konularda kendilerini yetersiz hissettikleri belirlenmiştir. Bazı katılımcıların mesleki uygulamalar konusunda özgüvenlerinin olmadığı, meslekleriyle ilgili uygulamaları tam olarak gerçekleştirebilme konusunda endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların görüşleri doğrultusunda uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yönlerine değinilmiştir. Araştırmada katılımcıların görüşleri de dikkate alınarak işe yeni başlayacak sağlık personelinin işe hazırbulunuşluk düzeylerinin artırılabilmesi amacıyla çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşe Hazırbulunuşluk, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Personeli, Covid-19, Uzaktan Eğitim.

JEL Sınıflandırma Kodları: I21, I23, J24, J44, M12.

ABSTRACT

Turkey has faced two major disasters in the 2020-2023 period. One of these disasters is the Covid-19 pandemic, while the other is the earthquakes that took place in the province of Kahramanmaraş and affected all of Turkey. Due to these disasters, all courses, including applied courses, were conducted in the form of distance education for a certain period of time. This situation is likely to have a negative impact on the practical skills of those who would become health personnel after university life. With the study, it is aimed to determine the work readiness levels of health personnel candidates who took practical courses in the form of distance education for a certain period of time. For this purpose, data collected from 250 health personnel candidates by questionnaire method and data obtained from interviews with 14 health personnel candidates are analysed. In this context, both quantitative and qualitative data are used in the study and the study has a mixed approach. As a result of the analyses made, it is determined that the work readiness level of the participants is approximately 7 points out of 10 points, but they felt inadequate in some subjects. It is concluded that some participants do not have self-confidence about professional practices, and they are worried about performing their professional practices fully. In addition, in line with the opinions of the participants, the positive and negative aspects of distance education are mentioned. In the study, taking into account the opinions of the participants, various recommendations are presented in order to increase the readiness level of the health personnel who would start to work.

Keywords: Work Readiness, Health Services, Health Personnel, Covid-19, Distance Education.

JEL Classification Codes: I21, I23, J24, J44, M12.

* Bu çalışma için Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan 125074 sayılı ve 06.04.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Amasya Üniversitesi, Sabuncuoğlu Şerefeddin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, gulhan.gok@amasya.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

With the study, it is aimed to determine the work readiness levels of health personnel candidates and to obtain information about the effect of the applied courses they have taken in the form of distance education on their work readiness levels. The universe of this study consists of students who are in the last year and last semester of the programs (medical documentation and secretariat, first and emergency aid, medical laboratory techniques, physiotherapy, disability care and rehabilitation, etc.) who would work as health personnel when they graduate. Groups such as medicine, nursing and midwifery, whose education period is longer than the other groups, and who are assumed to have the opportunity to complete their deficiencies during their education period, are not included in the study. The sample is not determined within the scope of the research. During the data collection period, it is aimed to share the questionnaire form in as many groups as possible and to reach as many people as possible. Data belonging to 250 participants from the data collected during the data collection period are analysed. In addition, semi-structured interviews are conducted with 14 participants in order to discover the views of health personnel candidates about the distance of applied courses. In this context, both quantitative and qualitative data are used in the research and the study has a mixed approach.

Design/methodology/approach:

Questionnaire and interview methods are used to collect the research data. The created questionnaire consists of two parts. In the first part, five multiple-choice questions are included in order to determine the opinions of the participants about the applied courses they took/are taking during the distance education period. In the second part of the questionnaire, the Work Readiness Scale is used. SPSS program is used in the analysis of the answers given by the participants to the survey questions. Two-step cluster analysis is used in order to reveal the vocational readiness levels by classifying the participants according to their opinions about the practical courses being in the form of distance education. In addition, in the second part of the research, the opinions of the health personnel candidates about the practical courses being given by distance education are tried to be determined. In this context, four questions are asked to the students. The answers of the students are analysed by content analysis method.

Findings:

It is determined that the majority of the people participating in the research (78.8%) are female participants and students from the medical documentation and secretarial department (44%). It is determined that one of the two participants in the study do not find the practical courses taken in the form of distance education sufficient (50.8%). Only 24.4% of the participants states that they become ready to do their profession thanks to the practical courses given by distance education. It is determined that the work readiness level of the participants is approximately 7 points out of 10 points. According to the answers given by the participants to the scale propositions, it is found that the organizational intelligence level is 8.538 out of 10, the social intelligence level is 7.7415, the job competency level is 7.0594 and the personal work characteristics level is 6.2695. It is determined that three clusters are formed in the classification of professional readiness status according to the opinions of the participants about the applied courses. According to the characteristics of the participants in these clusters, the first cluster is named as "The Cluster of Those Who Feel Ready for the Work", the second cluster as "The Cluster of Undecideds" and the third cluster as "The Cluster of Those Who Do Not Feel Ready for the Work". Among the three clusters, it is determined that the highest number of participants is in the Cluster of Those Who Do Not Feel Ready for Work, and the least number of participants is in the Cluster of Those Who Feel Ready for the Work. As a result of the interviews conducted within the scope of the study, it is seen that the opinions of the participants are gathered under eight themes (Personal Anxiety, Positive Sides of Distance Education, Class Participation, Weaknesses of Distance Education, Communication Problems, Weaknesses of Distance Education in Terms of Professional Practices, Positive Aspects of Applied Face-to-face Education, Expectations from Managers).

Conclusion and Discussion:

It is concluded that the students who participated in the study feel ready to do their works. In addition, it is understood that they negatively evaluate the application of applied courses in the form of distance education. It is determined that they experience some problems (negatively affecting their self-confidence, weakening of their hand skills, forgetting old learned ones, etc.) due to the fact that they do not take the applied courses face-to-face during the distance education process.

1. GİRİŞ

Yüksek nitelikli ve deneyimli üst düzey çalışan eksikliği nedeniyle genç üniversite mezunları, işletmeler için geleceğin en değerli kaynakları olarak görülmektedir. Bu nedenle yüksek yetenekli çalışanları elde etmek için işletmeler arasında bir rekabet söz konusudur. Bununla birlikte yeni mezun olmuş kişilerin işe alınması ve seçimi, diğer çalışanların işe alım sürecinden birçok bağlamda farklılık göstermektedir. Bu bağlamlardan en önemlisi yeni mezunların genellikle işle ilgili deneyimden yoksun olmalarıdır (Caballero ve Walker, 2010, s. 13). Yeni mezunlar genellikle kendilerini güvensiz hissederler, işe yeterince hazırlıklı değildirler (Suganandam vd., 2021, s. 348). Bir eğitim ortamından doğrudan meslek hayatına ve uygulama ortamına geçiş, çoğunlukla bir stres kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca kişinin kendisinden beklenenlerle ilgili bilgi eksikliğinin olması bir rol karmaşası yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum literatürde “gerçeklik şoku” olarak ifade edilmektedir (Casey vd., 2011, s. 646; Duchscher, 2009, s. 1104; Patterson vd., 2008, s. 412).

Dünya nüfusu sürekli artmaktadır. Buna bağlı olarak sağlık hizmetlerine ve sağlık personeline duyulan ihtiyaç da artış göstermektedir. Özellikle hastaya doğrudan müdahalede bulunacak yeni mezun olmuş sağlık personelinin hızlı bir şekilde mesleğe başlaması, bu kişilerin sorunsuz bir şekilde uygulama yapabilmeye “hazır” olup olmadığına dair küresel bir kaygının oluşmasına neden olmaktadır (Wolff vd., 2010, s. 1). Diğer taraftan sağlık personeli adaylarının günümüzün hızla değişen sağlık bakımı ortamında güvenli, etkili ve şefkatli bir şekilde uygulama yapabilmesi için hazır hale getirilmesi son derece zorlu bir iştir (Casey vd., 2011, s. 646). Yeni mezunların, uzmanlık düzeyinde olmasa da kaliteli sağlık hizmeti sunumu için güvenli ve yetkin bir şekilde uygulama yapabilmeleri esastır. Bu bağlamda eğitmenin ve eğitimin rolü, mesleki açıdan yeterli bir iş gücünün geliştirilmesi ve elde tutulması için kritik öneme sahiptir (Hautala vd., 2007, s. 65). Ayrıca kişinin yeterlik inancı, sahip olduğu güven düzeyine bağlı olarak gerçekleştirilecek işin başarısını etkilemektedir (Pagarra vd., 2020, s. 4714).

Hazırlık, bir aktivitenin gerçekleşmesi için ön gerekliliktir. Bu hazırlık olmadan zihinsel süreçler gerçekleşmez. İşe hazırbulunuşluk ise kişinin bir işi gereklerine uygun şekilde, zorluklarla ve engellerle karşılaşmadan, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşarak tamamlayabilme yeteneğidir (Kurniawan vd., 2020, s. 326). Sağlık personeli için işe hazırolma ise güvenli bir şekilde hasta bakımının sağlanması, etik ilkelere uygun davranılması, teorik ve pratik bilginin uygulamaya konulabilmesi ile ilgilidir (Wolff vd., 2010, s. 1). İşe hazırbulunuşluk, mesleki beceri ve bilgiden ziyade hastane ortamındaki talepleri karşılayabilmek için hazır hale gelmek ve işi başarılı bir şekilde tamamlayabilmektir (Li vd., 2020, s. 2). Caballero ve Walker, işe hazırbulunuşluğu “Mezunların kendilerini çalışma ortamında başarıya hazır kılan tutum ve niteliklere (sosyal zekâ, kişisel iş özellikleri, iş yeterliliği ve örgütsel zekâ) sahip olarak algılanma derecesi.” şeklinde tanımlamışlardır (Caballero ve Walker, 2010, s. 16). İşe hazırbulunuşluk için gerekli olan kriterlerden sosyal zekâ; bir dizi insanla (hekim, hemşire, tekniker, teknisyen, idareci, hasta ve hasta yakınları vb.) iletişim kurma, ekip olarak çalışma, kişilerarası çatışmaları yönetme ve destek arama becerisini ifade etmektedir. Sağlık hizmetleri çok disiplinli bir alandır ve bu disiplinler arasında işbirliğinin olması son derece önemlidir. Bu bağlamda gerek yeni mezunlar gerekse belirli bir süredir çalışmakta olanlar için sosyal zekânın sağlık hizmetlerinin sunumunda kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Hayter, 2017, s. 25; Walker vd., 2013, s. 121). İşe hazırbulunuşluğun bir diğer kriteri kişisel iş özellikleridir. Kişisel iş özellikleri; personelin dayanıklılığı, esnekliği ve stres yönetimi ile ilgili becerilerinden oluşmaktadır. Dayanıklılık; stresli, olumsuz veya travmatik olaylar karşısında olumlu davranış geliştirebilme ve uyum sağlayabilme, bu olaylar karşısında sağlıklı gelişimine odaklanarak çalışmalarını devam ettirebilme yeteneğidir. Esneklik; tamamlanması gereken görevlerin farkında olmak, beklenmeyen durumlara hazırlıklı olabilmek ve beklenmeyen durumlarla başa çıkmak için gerektiğinde görevleri devredebilmektir (Hayter, 2017, s. 26; Walker vd., 2013, s. 121). Stres yönetimi ise işle ilgili öngörülemeyen problemlere yönelik açık fikirli ve esnek olmak, zamanı iyi yönetebilmek ve öncelikli durumları belirleyebilmek için kişisel stres yönetimi becerilerini kullanabilmektir (Baumann vd., 2019, s. 828).

Sağlık hizmetlerinde işe hazırbulunuşluğun iş yeterliliği kriteri; klinik becerileri, teknik bilgiyi, deneyimi, güveni ve sorumluluğu yansıtmaktadır (Hayter, 2017, s. 26). Bu kriter; klinik yeterlilik, işle ilgili yeterli becerilere ve teknik bilgiye sahip olma, kişinin becerilerine ve bilgisine güvenmesi, eleştirel düşünme, kanıta dayalı karar verebilme ve hastaların refahı ve tedavi kararlarından sorumlu olma gibi niteliklerle bağlantılıdır (Baumann vd., 2019, s. 829). Sağlık kurumu yöneticileri, mezun olmuş sağlık profesyonellerinin işe başlamadan önce üniversitedeyken yeterli klinik beceriye ve bilgiye sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle işverenler, mezunların işe girmeden önce bu iş yeterliliklerine sahip olmalarını beklemektedir (Walker vd., 2013, s. 121). Sağlık hizmetlerinde işe hazırbulunuşluğun son kriteri olan organizasyon zekâsı ise sağlık personelinin

hastanedeki servislerin, hastane politikaları ve prosedürlerinin hakkında bilgi sahibi olmasına ve çalışma ortamının talepleriyle sakin ve amaçlı bir şekilde başa çıkabilmesine ilişkin becerilerini ifade etmektedir (Hayter, 2017, s. 26; Walker vd., 2013, s. 121).

Mesleki açıdan hazır olma için gereken çoğu beceri ve yeterliliğin, sağlık personeli adaylarının mezun olmadan önce katıldığı eğitim programlarıyla kazanılması beklenmekle birlikte yapılan araştırmalarda bu konu ile ilgili bazı sorunların olduğu anlaşılmaktadır. Akademik eğitim programı sırasındaki klinik deneyimlerin, sağlık personeli adaylarının çalışma ortamına hazırlanmasında yeterli olmadığı belirtilmektedir (Casey vd., 2011, s. 646; Hickey, 2009, s. 36; Prikshat vd., 2019, s. 369). Yeni mezun sağlık personelinin mesleki hazırbulunuşluğunun yeterli düzeyde olmaması hem kendilerinin (Walker vd., 2015, s. 632) hem de diğer sağlık personelinin stres düzeylerinin ve iş yükünün artmasına neden olmaktadır (Hautala vd., 2007, s. 68). Bu nedenle sağlık personeli adaylarının doğrudan karşılaşmamış olabilecekleri ancak hazırlıklı olmaları gereken klinik zorluklarla yüzleşmeye hazırbulunuşluk düzeyleri çok önemlidir (Casey vd., 2011, s. 652). Ayrıca işverenler de iletişim, problem çözme, ekip çalışması, iş yerinde sürekli öğrenmeye bağlılık ve yenilikçilik gibi temel işyeri becerilerinin ve yeterliliklerinin değerini giderek daha fazla vurgulamaktadırlar (Beyhan ve Ergün, 2022, s. 231; Syed Aznal vd., 2019, s. 33). Hatta uzun vadeli başarı için, çalışanların bu yeterliliklerin ötesinde çeşitli becerilere ve niteliklere sahip olmasını beklemektedirler. Son zamanlarda yapılan araştırmalar; işe hazır olma durumunu, mezunların işe alım oranlarına paralel olarak artan bir ilgi alanı ve bugün işverenler tarafından giderek daha fazla değer verilen bir yapı olarak tanımlamıştır. İşyerinin hızla değişen doğası göz önüne alındığında, mezunların ne ölçüde “çalışmaya hazır” oldukları, iş performansı ve kariyer gelişimi açısından potansiyellerinin bir göstergesi olarak görülmektedir (Caballero ve Walker, 2010, s. 13). Yeni mezun sağlık personelinin işe hazırbulunuşluğunun artırılması sağlık kurumlarının, yüksek öğrenim okullarının ve politika yapıcıların hizmet sunum sürecinde ortaya çıkabilecek sorunları hem anlamaları hem de bunlara çözüm üretebilmeleri bakımından önemlidir (Duchscher, 2009, s. 1104). Diğer taraftan birisi tüm dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi süreci olmak ve diğeri Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem olmak üzere Türkiye’yi etkileyen iki farklı afet nedeniyle üniversitelerdeki sağlık hizmetlerine ilişkin uygulamalı derslerin teorik kısımlarının sekron ve asekrone şeklinde yürütülmesine karar verilmiştir.

Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) konuya ilişkin pandemi döneminde yapmış olduğu açıklamada uygulamalı derslerin uygulama kısımlarının sıkıştırılmış takvim programı ile gerçekleştirilmesinin planlandığı kamuoyuna duyurulmuştur (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2020). Pandeminin etkilerinin azaldığı ve normal eğitim-öğretim sürecinin başladığı 2022-2023 akademik yılının güz yarıyılı yüz yüze ve çevrimiçi eğitimlerle tamamlandıktan sonra bahar yarıyılında yaşanan deprem felaketi nedeniyle YÖK tarafından üniversitelerde yeniden uzaktan eğitime geçildiğine ilişkin duyuru yapılmıştır (YÖK, 2023a). YÖK tarafından yapılan açıklamada uzaktan eğitim kararının nisan ayı itibarıyla yeniden değerlendirileceği ve uygulamalı şekilde olan derslerin teorik kısımlarının uzaktan eğitim sürecinde verilmesi ve uygulama kısımlarının nisan ayından sonraya bırakılması belirtilmiştir. Uzaktan eğitim sürecinin nisan ayından sonra da devam etmesi durumunda ise alınacak kararlarla uygulamaların yaz döneminde yürütüleceği ya da bir sonraki eğitim-öğretim döneminde gerçekleştirilebileceği veya uygulamalı projelerle tamamlanabileceği duyurulmuştur. Uygulamalı derslere sahip bazı bölümlerin öğrencileri ise uzaktan eğitim kapsamı dışında tutulmuştur. YÖK’ün almış olduğu kararda uzaktan eğitim kapsamı dışında tutulacak öğrenci grupları olarak sağlık hizmetleriyle ilgili tıp fakültelerinin 5, 6 ve 7. sınıflarında, diş hekimliği fakültelerinin 4 ve 5. sınıflarında eğitim alan öğrenciler, hemşirelik ve ebellek programlarındaki öğrencilerden işletmelerde mesleki eğitim uygulaması yapacak olanlar yer almıştır (YÖK, 2023b). Ancak sağlık hizmetleri sadece hekimler, hemşireler ve ebelleklerle yürütülmeyen çok disiplinli bir alandır ve bu alanlar birbirlerine fonksiyonel açıdan son derece bağlıdır. Hizmet sunum süreçlerinin herhangi bir basamağında yer alan sağlık personelinin tam olarak yerine getiremediği her görev diğer süreçlerin de sağlıklı bir şekilde ilerlemesini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir (Saygılı ve Özer, 2020, s. 445). Bu süreçlerin herhangi birinde yaşanan sorunlar çoğu zaman doğrudan veya dolaylı olarak hizmet kalitesini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir ve insan hayatını tehdit edici bir soruna dönüşebilmektedir. Bu nedenle sağlık personelinin her birinin kendi üzerine düşen sorumluluğu tam olarak yerine getirmesi beklenmektedir (Çıraklı vd., 2015, s. 142).

Sağlık personelinin görevini tam olarak yerine getirememesinin pek çok nedeni (ekip çalışması, liderlik, iş stresi, iş yükü, tükenmişlik vb.) olabilmekle birlikte personelin mesleki açıdan kendisini işe hazır hissediyor olmasının da görev başarısı üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Ancak mesleki açıdan uygulama yapma yeterliliği kazanamamış veya kendini bu anlamda yetersiz hisseden sağlık personeli adaylarının bu mesleki sorumlulukları ne oranda yerine getirebilecekleri tartışmalı bir konudur (Beyhan ve Ergün, 2022, s. 231). Bu bağlamda sağlık

personeli adaylarının mesleki uygulamalara daha hazır olabilmelerine katkı sağlayacak olan uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde verilmiş olmasının sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeyi üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun belirlenmesi önemli bir sorunsala dönüşmüştür. Bu araştırma ile sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeylerine ve uzaktan eğitim şeklinde almış oldukları uygulamalı derslerin işe hazırbulunuşluk düzeylerine etkisine ilişkin bir bilgi elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda toplanılan verilerden elde edilen sonuçlara göre çeşitli önerilerin geliştirilmesi ve sağlık personeli adaylarının işe daha hazır hale getirilmesinin sağlanabilmesi hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sağlık hizmetlerinin sunumu son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Çünkü sağlık hizmetlerinde uzmanlaşma çok yüksektir ve her uzmanlık alanı bir diğerine fonksiyonel açıdan bağlıdır. Bu nedenle sunulan sağlık hizmetlerinin başarısı ve kaliteli hizmet sunumu her sağlık personelinin kendi sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi ve etkili bir ekip çalışmasıyla yakından ilgilidir. Etkili ekip çalışmasının olmaması, iletişim sorunları, iş yükü, yöneticilerin özellikleri gibi pek çok faktör sağlık hizmetlerinin başarısını ve kalitesini etkilemektedir (Gür vd., 2023, s. 46; Spence Laschinger ve Leiter, 2006, s. 260). Bununla birlikte sağlık personelinin kendi sorumluluklarını tam olarak yerine getirebilmesinin ve görev başarısının, kendisini işini yapabilmek için hazır hissetmesiyle de ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Sağlık personeli adaylarının mesleki açıdan kendilerini işe hazır hissetmelerinde öğrenim süreci içerisinde almış oldukları uygulamalı eğitimlerin son derece etkili olduğu (Almarzoky Abuhussain vd., 2021, s. 977) düşünülmektedir. Bu nedenle Covid-19 pandemisi ve deprem nedeniyle uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde gerçekleşmiş olmasının sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeyi üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu araştırma ile hem sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeylerinin hem de uzaktan eğitim şeklinde almış oldukları uygulamalı derslerin işe hazırbulunuşluk düzeylerine etkisi belirlenerek elde edilen sonuçlar doğrultusunda çeşitli öneriler geliştirilmesi ve işe yeni başlayacak olan sağlık personeli adaylarının işe hazırbulunuşluk düzeylerinin artırılması amaçlanmıştır. Araştırma, uygulamalı derslerini uzaktan eğitim şeklinde almış olan sağlık personeli adaylarının işlerine başlatılmadan önce kendilerine olan özgüvenlerinin artırılması, etkili ekip çalışmasının sağlanabilmesi ve bu kapsamda ihtiyaç duydukları desteğin verilebilmesi bağlamında çeşitli çözüm önerileri sunması bakımından önemlidir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini mezun olduklarında sağlık personeli olarak görev yapacak tekniker grubu içerisinde yer alan (tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik, ilk ve acil yardım, tıbbi laboratuvar teknikleri, fizyoterapi, engelli bakım ve rehabilitasyon, vb.) programların son sınıfında ve son döneminde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya hekimlik, hemşirelik ve ebelik gibi öğrenim süreleri diğer gruplara göre daha uzun olan ve öğrenim süreleri içerisinde eksikliklerini tamamlama imkanlarının olacağı varsayılan gruplar dahil edilmemiştir. Araştırmanın nicel verileri 20/04/2023-20/05/2023 tarihleri arasında Google formlar aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Araştırma kapsamında örneklem belirlenmemiştir. Veri toplama süresi içerisinde mümkün olduğunca fazla Whatsapp grubunda anket formunun paylaşılması ve olabildiğince fazla kişiye erişilmesi amaçlanmıştır. Veri toplama süresi içerisinde 263 kişiden geri dönüt alınmıştır. Bu kişilerden 13'ü uygulamalı derslerini hiçbir zaman uzaktan eğitim şeklinde almadıklarını belirttikleri için araştırmadan çıkarılmışlardır. Bu bağlamda 250 katılımcıya ait veriler analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın nitel verileri ise 15-22/05/2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcılara ilk olarak görüşme soruları dijital ortamda gönderilerek bilgilendirme yapılmıştır. Yapılan bilgilendirmeden sonra görüşme yapmayı kabul eden kişilerle 5-32 dakika aralığında değişen sürelerde görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada sağlık personeli adaylarının uygulamalı derslerin uzaktan olmasıyla ilgili görüşlerinin keşfedilmesi ve bu konu hakkındaki düşüncelerinin ortaya çıkarılması amacıyla farklı meslekleri yerine getirecek adaylardan en az ikişer kişi olmak üzere katılımcılar belirlenerek amaçlı örnekleme yolu tercih edilmiştir. Ayrıca bu şekilde farklı görüşlerin de ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Amaca yönelik örneklemede örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde doygunluk ve aşırılık temel ölçütü kullanılmaktadır. Yani katılımcılardan yeni hiçbir bilgi edinilmediğinde yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmış olur (Merriam, 2018, s. 79). Bu bağlamda 14 katılımcıdan sonra katılımcıların cevaplarının birbiriyle aynı içeriğe sahip olması nedeniyle görüşmeler sonlandırılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında anket ve görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların uzaktan eğitim sürecinde aldıkları veya almakta oldukları uygulamalı derslere ilişkin görüşlerini saptamak amacıyla beş çoktan seçmeli soruya yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde İşe Hazır Olma Ölçeği kullanılmıştır. Literatürde işe hazır olma düzeyinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiş farklı ölçek formlarına rastlamak mümkündür. Bu araştırmada Caballero vd. (2011) tarafından genel bir mezun popülasyonunun çalışmaya hazır olma düzeyini belirlemek üzere geliştirilmiş ve Walker vd. (2015) tarafından mezun hemşirelerin işe hazır olma düzeylerini belirlemek üzere uyarlanmış olan ölçek kullanılmıştır. Walker vd. (2015) tarafından orijinal İşe Hazır Olma Ölçeği'nin iyileştirilmesi, doğrulanması ve orijinal dört faktörlü yapının desteklenip desteklenmediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 64 önermeden oluşan (Caballero vd., 2011) orijinal ölçekten 51 madde ve mezun hemşirelerle ilgili dokuz yeni madde içeren 60 maddelik bir ölçek formu oluşturulmuştur. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin dört faktörlü (sosyal zekâ, kişisel çalışma özellikleri, örgütsel zekâ ve iş yeterliliği) yapısı doğrulanmıştır. Oluşturulan yeni ölçek formu ise 46 maddeden oluşmuş, mükemmel güvenilirlik göstermiş ve varyansın %73,55'ini açıklamıştır. Ölçek maddeleri 10'lu Likert Ölçeği şeklinde tasarlanmış (1= kesinlikle katılmıyorum ve 10= tamamen katılıyorum) olup yüksek puanlar daha yüksek işe hazır olma düzeyini temsil etmektedir.

Caballero vd. (2011) geliştirmiş oldukları 64 maddeden oluşan orijinal ölçek daha sonra Syed Aznal vd. (2019) tarafından tıp, eczacılık ve diş hekimliği mezunlarının işe hazır olma düzeyinin belirlenmesinde kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Walker ve arkadaşlarının kullandığı ölçekle uyumlu bir ölçek elde edilmiştir. Walker vd. tarafından yeni mezun hemşirelerin işe hazır olma düzeyinin belirlenmesi amacıyla uyarladıkları ölçek formunun Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması ise Beyhan ve Ergün (2020) tarafından yapılmıştır. Beyhan ve Ergün (2020) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan ölçek formu 46 madde ve dört alt boyuttan (İş Yetkinliği, Sosyal Zekâ, Örgütsel Zekâ ve Kişisel İş Özellikleri) oluşmaktadır. Sorulara verilen yanıtlar bir çizelge üzerinde 0 ile 10 arasında puanlanmaktadır (0 = kesinlikle katılmıyorum ve 10 = kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin İş Yetkinliği, Sosyal Zekâ ve Örgütsel Zekâ alt boyutları için yüksek puan alınması işe daha hazır olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Kişisel İş Özellikleri alt boyutunun önermeleri ise olumsuz ifadeler içermektedir. Bu nedenle bu boyuttan düşük puan alınması işe daha hazır olduğunu göstermektedir. Analizler sırasında ise bu boyuta ait ifadeler ters kodlanarak değerlendirilmeler yapılmıştır. Yani değerlendirmelerde bu boyuta ait alınan puanların da yüksek olması işe hazır bulunuşluğun yüksekliğini göstermektedir.

Ayrıca araştırmanın ikinci kısmında uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle verilmiş olmasına ilişkin sağlık personeli adaylarının görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilere şu sorular yöneltilmiştir:

- Pandemi ve deprem dolayısıyla almış olduğunuz uzaktan eğitim sürecindeki eğitimlerin sizi iş hayatına, işinizi yapmaya hazır hale getirip getirmemesi ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
- Bu süreçlerde uygulamalı derslerde almış olduğunuz eğitimi yeterli buluyor musunuz?
- Bu süreçte aldığınız uygulamalı derslerin teknik becerilerinizin, pratiğinizin gelişmesine katkısı ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?
- Mesleğinize başladığınızda kendinizi daha hazır hissetmeniz için neler yapılabilir?

Yöneltilen bu sorulara verilen cevaplar içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında nitel ve nicel veriler analiz edilmiştir ve araştırma, karma yaklaşımla yürütülmüş olup tanımlayıcı ve keşfedici niteliktedir. Araştırmanın nicel verilerinin analizinde -katılımcıların anket sorularına vermiş oldukları yanıtların analizinde- SPSS programından yararlanılmıştır. Öncelikle araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği hesaplanmıştır. Ölçek güvenilirliğinin belirlenmesinde Cronbach Alfa Katsayısından yararlanılmıştır. Analiz sonucunda ölçek genelinin Cronbach Alfa Katsayısı 0.940; ölçek alt boyutlarından İş Yetkinliği, Sosyal Zekâ, Örgütsel Zekâ ve Kişisel İş Özellikleri boyutlarına ait Cronbach Alfa Katsayısı değerleri ise sırasıyla 0.933, 0.913, 0.961 ve 0.880 olarak bulunmuştur. Cronbach Alfa Katsayısına göre $0.80 < R^2 < 1.00$ değer aralığı yüksek düzeyde güvenilirliği ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 331). Bu bağlamda ölçeğin ve ölçeğe ait alt boyutların yüksek güvenilirlikte olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerinin belirlenmesi için araştırmada kullanılan ölçeğe ve ölçeğe ait alt boyutlara yönelik katılımcı görüşlerinin ortalamalarından yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde olmasına ilişkin görüşlerine göre sınıflandırılarak mesleki hazırbulunuşluk düzeylerinin ortaya konulması amacıyla iki aşamalı kümeleme analizinden (two-step cluster) yararlanılmıştır. Kümeleme analizi, birbirine yakın ya da benzer ham değişkenleri ya da veri matrisindeki gözlemleri (ürünler, hastalık türleri, hastaneler, ülkeler vb.) sahip oldukları özelliklere göre homojen alt gruplara ayırmak amacıyla kullanılmaktadır (Alpar, 2021, s. 319). Aşamalı ve aşamalı olmayan kümeleme yöntemleri olmak üzere iki tür kümeleme yöntemi bulunur. Bu iki yöntemde de veriler niteliksel ya da niceliksel değişkenlerden oluşmak zorundadır. Verilerin hem niteliksel hem de niceliksel özellikte olması durumunda bu iki kümeleme analizi yönteminin dışında iki aşamalı kümeleme analizinden yararlanılabilir. İki aşamalı kümeleme analizinde (two-step cluster) niceliksel veriler niteliksel verilere (düşük-yüksek, düşük-orta-yüksek, başarılı-başarısız, vb.) dönüştürülerek uygun uzaklık-yakınlık ölçüleri oluşturacak matrisler aracılığıyla analiz gerçekleştirilir (Alpar, 2021, s. 347).

Araştırmada uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde gerçekleştirilmesinin önlisans programlarının son sınıf son döneminde öğrenim gören öğrencilerin işe hazırbulunuşluğunu nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu amaçla toplanılan nitel veriler ise içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Katılımcıların ifadeleri analiz edilirken katılımcı kodlamaları K1, K2, K3,..., K14 şeklinde yapılmıştır.

2.5. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın etik ilkelere uygun yürütülmesinin sağlanması kapsamında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan 06.04.2023 tarih ve 125074 sayılı karar ile onay alınmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıları tanımlayıcı verilerin istatistiksel dağılımlarına, katılımcıların mesleki hazırbulunuşluk düzeyinin belirlenmesiyle ilgili analizlere, uygulamalı derslerin çevrimiçi olmasıyla ilgili katılımcı görüşlerine göre hangi kümelerin oluştuğuna, oluşan bu kümelerin özelliklerine ve katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelere ilişkin analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Katılımcıları Tanımlayıcı İstatistikler ve Katılımcıların Mesleki Hazırbulunuşluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın nicel verilerinin analizine toplamda 250 kişiden elde edilen veriler dahil edilmiştir. Bu kişileri tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	197	78,8
	Erkek	53	21,2
Öğrenim Görülen Program	İlk ve Acil Yardım	56	22,4
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	110	44,0
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	18	7,2
	Fizyoterapi	23	9,2
	Engelli Bakım ve Rehabilitasyon	33	13,2
	Diğer	10	4,0
Akademik Başarı Durumu	Çok Kötü	1	0,4
	Kötü	6	2,4
	Orta	131	52,4
	İyi	100	40,0
	Çok İyi	12	4,8
Sağlık Meslek Lisesinde Öğrenim Görme Durumu	Öğrenim Gören	94	37,6
	Öğrenim Görmeyen	156	62,4

Araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunu (%78,8) kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Öğrenim görülen programa göre yapılan oransal değerlendirmede ise en fazla katılımın tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik bölümü öğrencilerinden (%44) olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısı (%52,4) akademik başarı durumunu orta düzeyde değerlendirirken çok düşük bir kısmı kötü (%2,4) ve çok kötü (%0,4) şeklinde değerlendirmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılım sağlayan kişilerin %62,4'ü sağlık meslek lisesinden mezun olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Uygulamalı Derslerin Uzaktan Eğitim Şeklinde Olmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	n	%
Uzaktan Eğitim Şeklinde Alınan Uygulamalı Derslerin Yeterlilik Durumu	Yeterli Olduğunu Düşünen	54	21,6
	Kararsız Olan	69	27,6
	Yetersiz Olduğunu Düşünen	127	50,8
Uzaktan Eğitim Şeklinde Alınan Uygulamalı Dersler Sayesinde Mesleki Hazırbulunuşluk Durumu	Hazır Olduğunu Düşünen	61	24,4
	Kararsız Olan	78	31,2
	Hazır Olmadığını Düşünen	111	44,4
Uzaktan Eğitimle Alınan Uygulamalı Dersler Sayesinde Mesleki Tüm Uygulamaları Sorunsuz Gerçekleştirebilme Durumu	Sorunsuz Gerçekleştireceğini Düşünen	49	19,6
	Kararsız Olan	77	30,8
	Sorun Yaşayacağını Düşünen	124	49,6

Araştırmaya katılan iki kişiden biri uzaktan eğitim şeklinde alınan uygulamalı dersleri yeterli bulmadığını (%50,8) ve uzaktan eğitimle alınan uygulamalı derslerle mesleğine ait tüm uygulamaları yerine yetirirken sorun yaşayacağını (%49,6) belirtmiştir. Katılımcıların sadece %24,4'ü uzaktan eğitimle verilen uygulamalı dersler sayesinde kendisinin mesleğini yapmaya hazır hale geldiğini ifade etmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Mesleki Hazırbulunuşluk Düzeyi

Ölçek Alt Boyutları ve Ölçek Geneli	n	Ortalama	Std. Sapma
İş Yetkinliği Düzeyi	250	7,0594	1,57798
Sosyal Zekâ Düzeyi	250	7,7415	1,66548
Örgütsel Zekâ Düzeyi	250	8,538	1,49526
Kişisel İş Özellikleri Düzeyi	250	6,2695	1,99298
İşe Hazırbulunuşluk Düzeyi	250	7,4021	1,26970

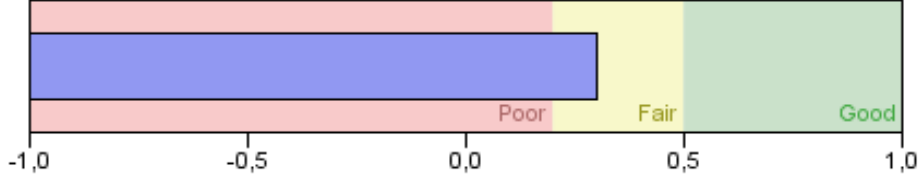
Katılımcıların mesleki hazırbulunuşluk düzeyinin belirlenmesi amacıyla kullanılan ölçek önermeleri 0 ile 10 arasında puanlanmaktadır (0 = kesinlikle katılmıyorum ve 10 = kesinlikle katılıyorum). Ölçekten ve alt boyutlarından alınan puanların ortalamasının 10'a yaklaşması işe daha hazır olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılan kişilerin ölçek önermelerine vermiş oldukları yanıtların ortalamalarına bakıldığında katılımcıların örgütsel zekâ düzeylerinin (Ortalama=8,538) sosyal zekâ (Ortalama=7,7415), iş yetkinliği (Ortalama=7,0594), kişisel iş özellikleri (Ortalama=6,2695) ve işe hazırbulunuşluk düzeylerine (Ortalama=7,4021) göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

3.2. İki Aşamalı Kümeleme Analizine İlişkin Bulgular

Katılımcıların uzaktan eğitim şeklinde almış oldukları mesleki uygulama derslerine ilişkin görüşlerine göre mesleki hazırbulunuşluk düzeylerinin gruplandırılması amacıyla iki aşamalı kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan analizlere ilişkin bulgular aşağıdaki gibi raporlaştırılarak sunulmuştur.

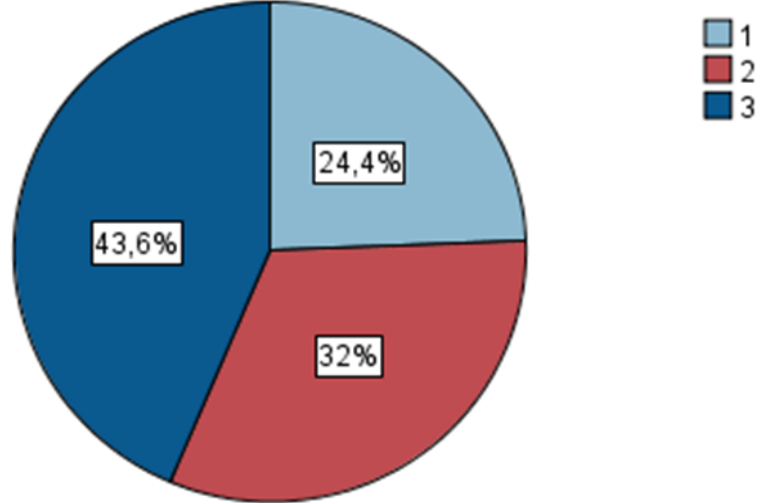
Kümeleme analizinde oluşturulan modelin kümelere ayırma gücünün belirlenmesinde Silhouette Ölçüsü kullanılmaktadır. Bu ölçüye göre modelin kümeleme kalitesi zayıftan iyiye doğru renklendirilerek gösterilir (Alpar, 2021, s. 354).

Şekil 1. Kümeleme Kalitesi

Yapılacak olan kümeleme analizine ait ilk bulgu, kümeleme analizinin kalitesini gösteren Silhouette kümeleme kalitesine ait grafikdir. Şekil 1’de yer alan grafikte çubuğun ulaştığı değer (0,30) ve bulunduğu renkli alan dikkate alındığında kümeleme kalitesinin makul olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu doğrultusunda gerçekleştirilen analiz sonucunda katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin görüşlerine göre mesleki hazırbulunuşluk durumlarının sınıflandırılmasında üç kümenin oluştuğu belirlenmiştir. Bu kümelerin büyüklüklerini gösteren pasta grafiği Şekil 2’deki gibidir:

Şekil 2. Küme Büyüklükleri

Şekil 2’ye göre birinci kümenin uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle alınmasının mesleki hazırbulunuşlukları, bu derslerin yeterliliği ve mesleklerine ilişkin uygulamaları sorunsuz bir şekilde yerine getirebilme konusunda olumlu düşünen 61 öğrenciden (%24,4); ikinci kümenin uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle alınmasının mesleki hazırbulunuşlukları, bu derslerin yeterliliği ve mesleklerine ilişkin uygulamaları sorunsuz bir şekilde yerine getirebilme konusunda kararsızlık yaşayan 80 öğrenciden (%32) ve üçüncü kümenin ise uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle alınmasının mesleki hazırbulunuşlukları, bu derslerin yeterliliği ve mesleklerine ilişkin uygulamaları sorunsuz bir şekilde yerine getirebilme konusunda olumsuz düşünen 109 öğrenciden (%43,6) oluştuğu tespit edilmiştir. Bu nedenle oluşan kümelerden birinci küme “İşe Hazır Hissedenler Kümesi”, ikinci küme “Kararsızlar Kümesi” ve üçüncü küme “İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu kümelerde yer alan öğrencilerin işe hazırbulunuşluk durumları ile ilgili değerlendirmeler ise Tablo 4’teki gibidir.

Tablo 4. Katılımcıların Uygulamalı Derslere İlişkin Görüşlerine Göre Mesleki Hazırbulunuşluk Durumları

	1. Küme (İşe Hazır Hissedenler Kümesi)	2. Küme (Kararsızlar Kümesi)	3. Küme (İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi)
	Kendini İşe Hazır Hissetme Durumu	Kendini İşe Hazır Hissetme Durumu	Kendini İşe Hazır Hissetme Durumu
Sayı	42	78	109
%	68,85	97,5	100
	Tüm Mesleki Uygulamaları Sorunsuz Yapabilme Durumu	Tüm Mesleki Uygulamaları Sorunsuz Yapabilme Durumu	Tüm Mesleki Uygulamaları Sorunsuz Yapabilme Durumu
Sayı	60	48	96
%	98,36	60,00	88,07
	Çevrimiçi Uygulamalı Eğitimleri Yeterli Bulma Durumu	Çevrimiçi Uygulamalı Eğitimleri Yeterli Bulma Durumu	Çevrimiçi Uygulamalı Eğitimleri Yeterli Bulma Durumu
Sayı	40	37	83
%	65,57	46,25	76,14
	İş Yetkinliği	İş Yetkinliği	İş Yetkinliği
Ortalama	7,96	6,90	6,67
	Sosyal Zekâ	Sosyal Zekâ	Sosyal Zekâ
Ortalama	8,43	7,59	7,47
	Kişisel İş Özellikleri	Kişisel İş Özellikleri	Kişisel İş Özellikleri
Ortalama	6,57	6,35	6,04
	Örgütsel Zekâ	Örgütsel Zekâ	Örgütsel Zekâ
Ortalama	8,96	8,38	8,42
	İşe Hazırbulunuşluk	İşe Hazırbulunuşluk	İşe Hazırbulunuşluk
Ortalama	7,98	7,30	7,15

Katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin görüşlerine göre mesleki hazırbulunuşluk durumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda İşe Hazır Hissedenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerini yansıtan ortalamaların diğer kümelerde yer alan katılımcılardan daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerini yansıtan ortalamaların ise diğer kümelerdeki katılımcılardan daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Sadece örgütsel zekâ boyutuna ait ortalama değerinin Kararsızlar Kümesi'nde İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi'ndekinden daha düşük olduğu saptanmıştır.

3.3. Nitel Verilerin Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde yapılmasının işe hazırbulunuşluklarını ne yönde ve nasıl etkilediğini keşfetmek amacıyla gerçekleştirilmiş görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu amaçla katılımcılara dört açık uçlu soru yöneltilmiştir. Katılımcıların bu sorulara vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda sekiz tema belirlenmiştir. Belirlenen temalar ve bu temaların oluşturulmasında kullanılan ifadeler Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Uygulamalı Derslerin Uzaktan Eğitim Şeklinde Gerçekleştirilmesinin İşe Hazırbulunuşluk Durumlarına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Temalar	Öne Çıkan İfadeler	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 12	K 13	K 14	f
Kişisel Kaygılar	Kendimi işe hazır hissetmiyorum.	*	*	*			*			*			*	*	*	8
	Kendimi uygulamalar için yetersiz hissediyorum.		*	*		*				*		*	*		*	7
	Uygulamaları yapabileceğim konusunda endişeliyim.	*	*	*	*	*				*	*	*		*		9
Uzaktan Eğitimin Olumlu Yanları	Teorik bilgiler eksiksiz verildi.	*	*		*	*				*		*	*		*	8
	Ders kayıtlarını istediğim zaman izleyebiliyorum.	*	*				*					*	*			5
Derse Katılım	Yüzyüze eğitimde derslere mecburen katılıyordum.	*											*		*	3
	Uzaktan eğitimde tam katılım sağlamıyorum.	*	*					*	*					*	*	6
	Her derse katılmıyorum.				*									*	*	3
	Bazı derslere katılmayı sonradan bıraktım.		*	*	*								*	*	*	6
Uzaktan Eğitimin Zayıf Yönleri	Aktif dinleyemiyorum. Ders sırasında başka şeylerle uğraşıyorum.			*	*		*						*	*	*	6
	Daha verimsiz oluyor.	*					*				*			*	*	5
	Sorularımı soramıyorum.		*				*	*			*	*		*	*	7
	Yüzyüze eğitim daha etkili.				*			*	*					*	*	5
	Daha pasifiz. Sadece dinliyoruz.	*		*	*										*	4
	Birbirimizden öğrenemiyoruz.	*	*						*			*	*	*	*	7
	İnternetle ilgili sorunlar yaşadım.							*				*				2
	Soru sorarken zaman kaybı oluyor.	*					*				*	*			*	5
Uygulamalı dersler için süre yetersiz.						*				*			*		3	
İletişim Sorunları	Sosyalleşemedik, diğer kişilerle (arkadaşlar vs.) etkileşim kuramadık.	*				*	*					*	*		*	6
	Öğretim elemanları ile iletişimde sorun yaşıyorum.				*		*	*		*					*	4
Uzaktan Eğitimin Mesleki Uygulamalar Açısından Zayıf Yönleri	El becerilerimi geliştiremedim.		*	*	*	*			*	*	*			*		8
	Hastaya müdahale etmek için özgüvenim olumsuz etkilendi.	*	*	*			*			*	*	*	*	*	*	10
	Hastalarla iletişim kurmayı öğrenemedim.						*	*	*	*						4
	Yüzyüze de olsa her şeyi tam yapamayacaktık ama böyle daha çok olumsuz etkilendik.	*	*		*											3
	El becerilerim zayıfladı.		*			*								*		3
	Sadece teorik bilgi unutuluyor.					*								*	*	2
Uygulamalı Yüzyüze Eğitimin Olumlu Yönleri	Eski öğrendiğimiz uygulamaları da unutuyoruz.		*					*						*	*	4
	İşimi uygulamalar sayesinde sevdim.									*			*	*	*	4
	Tecrübe etmek uygulama yapabilmek açısından önemli.		*	*	*			*					*			5
	İşimin önemini uygulamaları yaparken anladım.		*									*		*	*	4

Temalar	Öne Çıkan İfadeler	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	f
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Yöneticilerden Beklentiler	Tecrübeli bir çalışanın destek olmasını isterim.	*		*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	11
	Uygulamalara ilişkin yeniden eğitim verilmesini isterim.	*		*	*	*		*	*	*				*	*	10
	Uygulamaları bizim yapmamız için motive edilmek isterim.			*									*			2
	Empati yapılmasını, anlayışlı olunmasını isterim.					*	*			*	*	*	*			6
	Aktif öğrenebileceğim yerde görevlendirilmek isterim.													*	*	2

Araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda katılımcıların görüşlerinin sekiz temada toplandığı görülmüştür. Bu temalardan kişisel kaygılar temasında katılımcıların en fazla uygulamaları yapabileceği konusundaki endişelerini ifade ettikleri belirlenmiştir (9 katılımcı). Uzaktan eğitimin olumlu yanlarıyla ilgili temada ise uygulamalı derslerin teorik olarak tekrar işlenmesi nedeniyle teorik bilgilerin eksiksiz olarak verildiğine en fazla değinildiği saptanmıştır. Katılımcılar tarafından değinilen bir diğer konunun derse katılımı ile ilgili olduğu görülmüştür. Bu temada en fazla ifade edilen durumlar ise derslere tam katılım sağlanmadığı (6 katılımcı) ve derslere katılmanın sonradan bırakıldığı yönündedir (6 katılımcı).

Katılımcılar tarafından uzaktan eğitimin zayıf yönleriyle ilgili konulara da değinilmiştir. Bunlar arasında en fazla ifade edilen durumlar, sorularını soramamaları (7 katılımcı) ve birbirlerinden öğrenememeleridir (7 katılımcı). Bu temada internetle ilgili sorunlar ise en az değinilen durum olarak belirlenmiştir (2 katılımcı). Bazı katılımcılar iletişim konusunda da sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sorunlar arasında diğer kişilerle (arkadaşları vb.) (6 katılımcı) ve öğretim elemanlarıyla (4 katılımcı) iletişim kuramamanın yer aldığı saptanmıştır.

Görüşmelerde uzaktan eğitimin mesleki uygulamalar açısından zayıf yönlerine ilişkin 7 ifadeye değinildiği belirlenmiştir. Bu ifadelerden en fazla belirtileni hastaya müdahale etme hususunda özgüvenlerinin olumsuz etkilendiği yönündedir (10 katılımcı). Bununla birlikte katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin eğitimlerin uzaktan yapılması nedeniyle el becerilerini geliştiremedikleri yönünde ifadelerde buldukları tespit edilmiştir (8 katılımcı). Ayrıca 4 katılımcı eski öğrendikleri uygulamaları da unuttuklarını, hastalarla iletişim kurmayı öğrenemediklerini, 3 katılımcı el becerilerinin zayıfladığını ve 2 katılımcı sadece teorik bilginin unutulduğunu belirtmiştir. Katılımcılar ayrıca daha önceki dönemlerde görmüş oldukları uygulamalı dersler ve mesleki uygulamaların bazı konularda kendilerini olumlu yönde etkilediğine değinmişlerdir. Bu olumlu yönleri yansıtan ifadeler kendilerinin deneyimleyerek yaptıkları uygulamaların daha sonra uygulama yapabilmek açısından önemli olduğu (4 katılımcı), işlerini uygulamalar sayesinde sevdiğikleri (3 katılımcı) ve işlerinin önemini uygulama yaparken anladıkları (3 katılımcı) şeklindedir.

Katılımcılar mesleklerine ilişkin uygulamalı dersleri uzaktan sadece teorik olarak almış olmaları nedeniyle işe başladıklarında kendilerinin işe hazırbulunuşluklarının artırılması için sağlık kurumu yöneticilerinden beklentilerine de değinmişlerdir. Katılımcılar tarafından en fazla ifade edilen beklenti işe başladıklarında tecrübeli bir çalışan tarafından destek olunması (11 katılımcı) ve mesleklerine ilişkin uygulamalara yönelik yeniden bir eğitim verilmesi yönündedir (10 katılımcı).

4. TARTIŞMA

Covid-19 pandemisi ve deprem nedeniyle uygulamalı derslerini uzaktan eğitim şeklinde alan sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu son sınıf son dönem öğrencilerinin mesleki hazırbulunuşluk düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada araştırmaya katılan kişilerin %75,6'sının kendisini işini yapmaya hazır hissetmediği ya da işe hazır olma konusunda bir kararsızlık yaşadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan yaklaşık olarak her iki kişiden birisinin uzaktan eğitim şeklinde alınan uygulamalı dersleri yeterli bulmadığı (%50,8) ve mesleğine ait tüm uygulamaları yerine getirirken bir sorun yaşayacağını ifade ettiği (%49,6) saptanmıştır. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan öğrencilerin mesleki hazırbulunuşluklarına ilişkin kendilerini yetersiz hissettikleri ve mesleklerine ait uygulamaları yerine getirirken bazı sorunlar yaşayacaklarını düşündükleri ifade edilebilir. Missen vd. (2015, s. 31) 16 katılımcı ile nitel bir çalışma yürütmüştür. Bu araştırmanın sonucunda tüm katılımcıların sağlık kuruluşlarında yeni işe başladıklarında klinik uygulama rolleri için kendilerini yeterince hazır

hissetmediklerine ilişkin bir algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların almış oldukları eğitimlerle klinik çalışmalarını sorunsuz yapabilmeye ile ilgili endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Konu ile ilgili bir diğer çalışma Cantlay vd. (2017, s. 34) tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmada katılımcıların, klinik uygulamaya hazır olma algılarının büyük ölçüde olumlu olduğu ve kendilerini yeterince hazır olarak algıladıkları belirlenmiştir. Katılımcıların çoğunun eğitim programlarının kendilerini çalışmaya hazırladığı konusunda hemfikir olduğu ve klinik uygulamaya ilgili çoğu alanda kendilerini yeterince hazır hissettiklerini belirttikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçları ile literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçlarının birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılığın alınan eğitimlerin yeterliliğine ilişkin algılardan kaynaklanmış olabileceği ifade edilebilir.

Araştırma bulguları arasında katılımcıların işe hazırbulunuşluklarına ilişkin algıları da değerlendirilmiş olup katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerinin 10 puan üzerinden yaklaşık 7 puan olduğu tespit edilmiştir. İşe hazırbulunuşluk düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınan örgütsel zekâ düzeylerinin (Ortalama=8,538), iş yetkinliği (Ortalama=7,0594), sosyal zekâ (Ortalama=7,7415) ve kişisel iş özellikleri (Ortalama=6,2695) düzeylerine göre daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan kişilerin hastane ve hastanedeki birimlerin politikaları ve prosedürleri hakkında bilgi sahibi olma; çalışma ortamının talepleriyle sakin ve amaçlı bir şekilde başa çıkabilme durumuna ilişkin kendilerine güvenlerinin diğer hazırbulunuşluk kriterlerine göre daha yüksek olduğu söylenilebilir. Katılımcıların hastanedeki ya da çalışma ortamındaki diğer kişilerle (hekim, hemşire, tekniker, teknisyen, idareci, hasta ve hasta yakınları vb.) iletişim kurma, ekip olarak çalışma, kişilerarası çatışmaları yönetme ve destek arama gibi sosyal zekâ ile ilgili kriterler konusunda da kendilerini önemli ölçüde yeterli gördükleri ifade edilebilir. Diğer taraftan stresli, olumsuz veya travmatik olaylar karşısında olumlu davranış geliştirebilme, beklenmeyen durumlara hazırlıklı olabilme ve beklenmeyen durumlarla başa çıkabilme ve stres yönetimi ile ilgili yeterliliklerine yönelik değerlendirmelerinin ise diğer işe hazırbulunuşlukla ilgili yeterlilik algılarına göre daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca işle ilgili yeterli beceri ve teknik bilgiye sahip olma, kişinin becerilerine ve bilgisine güvenmesi, eleştirel düşünme, kanıta dayalı karar verebilme gibi niteliklere sahip olmayla ilgili de olumlu algıya sahip oldukları söylenilebilir. Bu sonuçlar doğrultusunda katılımcıların yaklaşık yarısı (%50,8) kendisini işe hazır hissetmediğini belirtmiş olsa da işe hazırbulunuşluk düzeyinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli kriterler açısından kendilerini yeterli hissettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum katılımcıların henüz mesleğe başlamamış olmaları, yeterli deneyime sahip olmamaları, eğitimleri sırasında mesleki uygulamalarına ilişkin becerileri tam olarak kazanmamış olmaları gibi nedenlerden dolayı kendilerini yetersiz olarak değerlendirmelerinden kaynaklanmış olabilir. Casey vd. (2011, s. 650) tarafından hemşirelik son sınıf öğrencileri ile yürütülen çalışmada da katılımcıların disiplinler arası ekip üyeleriyle rahat iletişim kurdukları (Ortalama = 3,20); problem çözme (Ortalama = 3,29), gerçek veya potansiyel güvenlik risklerini belirleme (Ortalama = 3,28), sorunları çözmek için harekete geçme (Ortalama = 3,19) yeterliliklerine sahip oldukları; yeteneklerine güvendikleri ve klinik kararlar vermek için mevcut kanıtları kullanabilmeye ilgili değerlendirmelerinin (Ortalama = 3,22) olumlu olduğu belirlenmiştir. Syed Aznal vd. çalışmasında (2019, s. 37) dört faktörden üçüne ait ortalama puanların (iş yetkinliği, organizasyon zekâsı ve sosyal zekâ) 4 puan üzerinden 3,3 ile 3,8 arasında olduğu; kişisel iş özellikleri ile ilgili faktöre ait ortalamanın ise 3,0'ün altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Suganandam vd. (2021, s. 351) hemşirelik öğrencilerinin uygulamaya hazır olma düzeylerini değerlendirmiş olduğu çalışmada ise önlisans mezunu hemşirelik bölümü öğrencilerinin uygulamaya hazır olma puanlarının 80 puan üzerinden 59,35±4,61 olduğu belirlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmaların sonuçları ile bu araştırma kapsamında elde edilen sonuçların benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin görüşlerine göre mesleki hazırbulunuşluk durumlarının belirlenmesi amacıyla iki aşamalı kümeleme analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda İşe Hazır Hissedenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerinin diğer kümelerde yer alan katılımcılardan daha yüksek olduğu; İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların ise diğer kümelerdeki katılımcılardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırma sonucunda katılımcıların kendilerine ilişkin değerlendirmeleriyle aynı doğrultuda bir kümeye dahil oldukları anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında ayrıca öğrencilerin işe hazırbulunuşluğu üzerinde uygulamalı derslerin uzaktan eğitim şeklinde verilmesinin nasıl bir etki oluşturduğunu belirlemek amacıyla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda katılımcıların görüşlerinin sekiz temada (Kişisel Kaygılar, Uzaktan Eğitimin Olumlu Yanları, Derse Katılım, Uzaktan Eğitimin Zayıf Yönleri, İletişim Sorunları, Uzaktan Eğitimin Mesleki Uygulamalar Açısından Zayıf Yönleri, Uygulamalı Yüzyüze Eğitimin Olumlu Yönleri, Yöneticilerden Beklentiler) toplandığı görülmüştür. Bu temalardan kişisel kaygılar temasında katılımcıların uygulamaları yapabilmeye konusundaki endişelerini en fazla ifade ettikleri belirlenmiştir (9

katılımcı). Bununla birlikte katılımcıların bazılarının kendilerini işe hazır hissetmedikleri (8 katılımcı) ve uygulama yapmak için yetersiz hissettikleri belirlenmiştir. Kürtüncü ve Kurt (2020, s. 71) tarafından gerçekleştirilen araştırmada pandemi döneminde hemşirelik bölümü öğrencilerinin uygulamalı dersleri uzaktan almalarının öğrencilerin kliniklerden uzak olmalarından dolayı birebir uygulama yaparak öğrenemediklerinden şikayetçi oldukları belirtilmiştir. Uzaktan eğitimin olumlu yanlarıyla ilgili temada ise uygulamalı derslerin teorik olarak tekrar işlenmesi nedeniyle teorik bilgilerin eksiksiz olarak verildiğine (8 katılımcı) ve ders kayıtlarının istenildiği zaman izlenebilir olduğuna değindikleri (5 katılımcı) saptanmıştır. Serçemeli ve Kurnaz (2020, s. 47) tarafından Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan 254 öğrenci ile gerçekleştirilen araştırmada da ders kayıtlarını tekrar izleyebilmenin öğrenciler tarafından olumlu değerlendirildiği bulunmuştur. Bu bağlamda pandemi döneminde uygulanan uzaktan eğitim şeklinin halen öğrenciler tarafından aynı şekilde değerlendirildiği ifade edilebilir.

Katılımcılar tarafından değinilen bir diğer konunun derse katılımı ile ilgili sorunlar olduğu görülmüştür. Bu sorunlar derslere tam katılım sağlanmadığı (6 katılımcı), derslere katılmayı sonradan bıraktıkları (6 katılımcı), her derse katılmadıkları (3 katılımcı) ve yüzyüze eğitimdeyken derslere mecburen katılım sağladıkları (3 katılımcı) şeklindedir. Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020, s. 50) çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Serçemeli ve Kurnaz'ın çalışmasına katılım sağlayan öğrencilerin derse katılımının aktif bir şekilde sağlanmadığına değindikleri belirlenmiştir. Literatürdeki diğer çalışmalardan ve bu araştırmanın sonucundan hareketle uzaktan eğitimde öğrencilerin derslere tam ve sürekli katılımının sağlanmasında hala bazı sorunların devam ettiği söylenebilir.

Araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin sekiz temadan birisi olan uzaktan eğitimin zayıf yönleriyle ilgili olarak; sorularını sormadıklarını (7 katılımcı), birbirlerinden öğrenemediklerini (7 katılımcı), dersleri aktif dinleyemediklerini ve ders sırasında başka şeylerle uğraştıklarını (6 katılımcı), uzaktan eğitimle derslerin daha verimsiz olduğunu (5 katılımcı), soru sorarken zaman kaybı olduğunu (5 katılımcı) ve uygulamalı dersler için ders sürelerinin yetersiz (3 katılımcı) olduğunu belirttikleri saptanmıştır. Bu temada internetle ilgili sorunlar ise en az değinilen durum olarak belirlenmiştir (2 katılımcı). Bazı katılımcılar iletişim konusunda da sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sorunlar arasında diğer kişilerle (arkadaşları vb.) (6 katılımcı) ve öğretim elemanlarıyla (4 katılımcı) iletişim kuramamanın yer aldığı tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalardan Kaleli Yılmaz ve Güven'in (2015, s. 312) çalışmasında sınıf öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik algıları değerlendirilmiştir. Bu araştırmada öğrencilerin ders öğretmenine soru sorma imkânlarının olmadığına, derslerde bazen teknik sorunların yaşandığına, uzaktan eğitimin verimsiz olduğuna, ders öğretmeni ile yeterince iletişime geçemediklerine, derse odaklanamadıklarına, sorularına anında cevap alamadıklarına ve bu nedenle derse karşı ilgilerinin azaldığına değindikleri belirlenmiştir. Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020, s. 47) çalışmasında ise muhasebe derslerinin uzaktan eğitimle verilmesinin en sakıncalı tarafının anlaşılabilen konuların sorulamaması olduğu belirlenmiştir (%70,4). Ayrıca katılımcıların okulda olmadıkları için evdeki bazı sorumluluklarını yerine getiremediklerine ve bu nedenle derslere sürekli katılmadıklarına, internete herkesin erişiminin olmadığına, uzaktan eğitimin eğitici ile iletişimi zorlaştırdığına (%45,6), uzaktan eğitim nedeniyle asosyalleştiklerine ve arkadaşları ile bilgi paylaşımında bulunamadıklarına değindikleri görülmüştür. Kürtüncü ve Kurt (2020, s. 71) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise pandemi döneminde hemşirelik bölümü öğrencilerinin çoğunun uzaktan eğitimi yetersiz buldukları belirlenmiştir. 1. ve 4. sınıf hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemi ile derslerin verimliliği konusunda endişeli olduğu ve 4. sınıf öğrencilerinin uygulamaya dayalı derslerin uzaktan verilmesinin yeterli olmadığını düşündüğü tespit edilmiştir. Chavan ve Carter (2018, s. 835) tarafından gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin üniversitede öğrenmelerinde güven oluşturabilecek bir destek ağına sahip olmaları durumunda öğrenmeleriyle daha fazla meşgul olabildiklerine ve sosyal ağların eğitim sürecini kolaylaştırdığına değinilmiştir. Bu bağlamda uzaktan eğitimin akran öğrenmesinin önünde bir engel oluşturduğu, öğretim elemanları ile iletişimi güçleştirdiği, uygulamalı derslerdeki uygulamaların yapılmasında sorun oluşturduğu, öğrencilerin anlatılan konuları tam öğrenememesine, konu ile ilgili akıllarındaki soruların yanıtız kalmasına ve derslerin veriminin düşmesine neden olduğu ifade edilebilir.

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde uzaktan eğitimin mesleki uygulamalar açısından zayıf yönlerine ilişkin yedi ifadeye değinildiği belirlenmiştir. Bu ifadelerden en fazla belirtileni hastaya müdahale etmek için özgüvenlerinin olumsuz etkilendiği yönündedir (10 katılımcı). Bununla birlikte katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin eğitimlerin uzaktan yapılması nedeniyle el becerilerini geliştiremediği yönünde ifadelerde buldukları tespit edilmiştir (8 katılımcı). Ayrıca 4 katılımcı; eski öğrendikleri uygulamaları da unuttuklarını, hastalarla iletişim kurmayı öğrenemediklerini, 3 katılımcı el becerilerinin zayıfladığını ve 2 katılımcı sadece teorik bilginin

unutulduğunu belirtmiştir. Katılımcılar daha önceki dönemlerde görmüş oldukları uygulamalı dersler ve mesleki uygulamaların bazı konularda kendilerini olumlu yönde etkilediğine değinmişlerdir. Bu olumlu yönleri yansıtan ifadeler; kendilerinin deneyimleyerek yaptıkları uygulamaların daha sonra uygulayabilmek açısından önemli olduğu (4 katılımcı), işlerini uygulamalar sayesinde sevdiğikleri (3 katılımcı) ve işlerinin önemini uygulama yaparken anladıkları (3 katılımcı) şeklindedir. Bu sonuçlara göre uygulamalı eğitimlerin öğrencilerin el becerilerinin ve özgüvenlerinin gelişmesinde etkili olduğu, meslekleriyle iç içe eğitim yapmanın mesleklerini sevmelerine ve mesleklerinin önemini daha iyi kavramalarına katkı sağladığı söylenebilir. Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalardan Casey vd. (2011, s. 650) tarafından yürütülen araştırmada da öğrencilerin uygulamaları birçok kez yapmalarının özgüvenlerini artırmak amacıyla kullandıkları bir strateji olduğu saptanmıştır. Walker vd. (2013, s. 121) çalışmasında klinik deneyim eksikliğinin mezunların becerilerine ve bilgilerine olan güvenlerini zayıflattığı ve stresli bir işyeri geçişine yol açtığı belirtilmiştir. Deneyimle güven artarken yeni mezun sağlık çalışanlarının başlangıçta daha yüksek stres yaşadıkları ifade edilmiştir. Edward vd. (2017, s. 20) tarafından 15 araştırma dahil edilerek gerçekleştirilen sistematik derleme çalışmasında ise öğrencilerin işe hazırbulunuşluğunun artırılması için yeterli düzeyde klinik ortama maruz kalmalarının gerektiği belirtilmiştir. Hayter'in (2017, s. 75) çalışmasında üniversite eğitiminin klinik becerileri geliştirmek için yeterli zaman ve deneyim sağlayarak öğrencilerin iş yeterliliğini etkileyebileceği ifade edilmiştir. Bu eğitimin ayrıca ekip çalışmasına ve sosyal zekânın geliştirilmesine katkı sağladığına değinilmiştir. Bu bağlamda literatürdeki diğer çalışmalarla araştırma sonuçlarının benzer olduğu görülmektedir.

Katılımcılar mesleklerine ilişkin uygulamalı dersleri uzaktan sadece teorik olarak almış olmaları nedeniyle işe başladıklarında kendilerinin işe hazırbulunuşluklarının artırılması için sağlık kurumu yöneticilerinden beklentilerine de değinmişlerdir. Katılımcılar tarafından en fazla ifade edilen beklenti işe başladıklarında tecrübeli bir çalışan tarafından destek sağlanması (11 katılımcı) ve mesleklerine ilişkin uygulamalara yönelik yeniden bir eğitim verilmesi yönündedir (10 katılımcı). Bunların dışında kendilerine empatik bir yaklaşım sergilenmesini, anlayışlı olunmasını (6 katılımcı) ve uygulamaları yapma girişiminde bulunmak için motive edilmek istediklerini (2 katılımcı) belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır. Baumann vd. (2019, s. 830) tarafından yürütülen araştırmada yeni mezun hemşirelerin işe hazırbulunuşluklarının artırılması için oryantasyon eğitiminin önemine ve gerekli desteğin sağlanmasına vurgu yapılmıştır. Gereken destek sağlanırsa yeni hemşirelerin etkili ve verimli çalışabileceği ifade edilmiştir. Goode vd. (2016, s. 85) çalışmasında mezuniyet sonrası eğitimlerin yeni mezun hemşirelerin otonomi kazanması için gerekli becerileri, yeterliliği ve güveni geliştirmelerine yardımcı olduğu belirtilmiştir. Baumann vd. (2018, s. 373) yürütmüş olduğu araştırmada klinik ortamdaki uzatılmış uyum eğitimlerinin yeni mezun hemşirelere yarar sağladığı, işgücü entegrasyonunun gelişimine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Almarzoky Abuhussain vd. (2021, s. 977) ise Suudi Arabistan'daki yeni mezun eczacıların işe hazırbulunuşluğunun artırılması için stajlar ve yaz eğitimi programları gibi işe entegre öğrenme programlarının oluşturulması gerektiğine değinilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya katılım sağlayan her iki kişiden birinin uzaktan eğitim şeklinde alınan uygulamalı dersleri yeterli bulmadığı ve bu eğitimlerden dolayı mesleğine ait tüm uygulamaları yerine getirirken sorun yaşayacağını belirttiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeyinin ise 10 puan üzerinden yaklaşık 7 puan olduğu tespit edilmiştir. Yapılan kümeleme analizi sonucunda ise katılımcıların uygulamalı derslere ilişkin görüşlerine göre mesleki hazırbulunuşluk durumlarının sınıflandırılmasında üç kümenin olduğu belirlenmiştir. Bu kümelerde yer alan katılımcıların taşıdığı özelliklere göre birinci küme "İşe Hazır Hissedenler Kümesi", ikinci küme "Kararsızlar Kümesi" ve üçüncü küme "İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi" şeklinde isimlendirilmiştir. Üç küme arasında en fazla katılımcının İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi'nde en az katılımcının ise İşe Hazır Hissedenler Kümesi'nde toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca İşe Hazır Hissedenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların işe hazırbulunuşluk düzeylerinin diğer kümelerde yer alan katılımcılardan daha yüksek olduğu; İşe Hazır Hissetmeyenler Kümesi'nde yer alan katılımcıların ise diğer kümelerdeki katılımcılardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmanın nitel verilerinin toplanmasına katkı sağlayan katılımcıların görüşleri doğrultusunda uzaktan eğitim sürecine ilişkin katılımcı görüşlerinin sekiz temada toplandığı görülmüştür. Bu temalarda en fazla öne çıkan ifadelerin uygulamaları yapabileme konusunda endişe duyma, uygulamalı derslerin teorik olarak tekrar işlenmesine bağlı olarak teorik bilgilerin eksiksiz olarak verilmesi, uzaktan eğitim derslerine tam katılım sağlanmaması, öğrencilerin öğretim elemanlarına sorularını sormaması ve birbirlerinden öğrenememeleri, diğer kişilerle (arkadaşları vb.) ve

öğretim elemanlarıyla iletişim kuramamaları, hastaya müdahale etmek için özgüvenlerinin olumsuz etkilenmesi, el becerilerini geliştirememeleri yönünde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların daha önceki dönemlerde görmüş oldukları uygulamalı dersler ve mesleki uygulamalar sayesinde mesleklerini sevdiklerini ve işlerinin önemini anladıklarını belirttikleri saptanmıştır. Sağlık kurumu yöneticilerinden ise işe hazırbulunuşluklarının artırılması için tecrübeli bir çalışan tarafından desteklenilme, mesleklerine ilişkin uygulamalara yönelik yeniden bir eğitim verilmesi, empatik bir yaklaşım sergilenmesi, anlayışlı olunması ve uygulamaları yapma girişiminde bulunmak için motive edilme gibi taleplerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ise şu önerilerde bulunulabilir:

- Sağlık kurumu yöneticileri tarafından yeni başlayan sağlık personelinin işe hazır hale getirilmesi, özgüvenlerinin ve işe uyumlarının artırılması için özellikle uygulamalı derslerini uzaktan eğitim şeklinde alan kişilerde oryantasyon eğitimlerinin sürelerinin daha uzun tutulmasının faydalı olabileceği söylenilebilir. Hatta bu kişilere belli bir süre kurs programlarıyla mesleki uygulamalara ilişkin destek sağlanabilir.
- Oryantasyon eğitimi sürecinde yeni başlayan kişilere mentorluk yapan eski personelin daha empatik yaklaşmasının, daha teşvik edici olmasının, yargılayıcı tutum içerisinde bulunmamasının ve uygulamalar sırasında destekleyici bir yaklaşım sergilemesinin bu kişilerin uyum sürecini kolaylaştırması bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.
- Akran destekli öğrenme ve akran mentorluğu eğitim sisteminde desteklenerek öğrencilerin birbirlerinden daha fazla öğrenmeleri sağlanabilir.
- Uzaktan eğitimde öğrencilerin derslere tam ve aktif katılımının sağlanması için gerekli düzenlemeler ilgili kurumlar tarafından yapılmalıdır.
- Öğrencilerin öğretim elemanlarıyla iletişimlerini kolaylaştıracak yeni iletişim kanalları oluşturulmalıdır.
- Uygulamalı derslerin özellikle sağlık hizmetlerinde öğrencilerin işe hazırbulunuşluğunu ve özgüvenlerini artırmak, el pratiklerini geliştirmek, hastane ortamına adaptasyonlarını kolaylaştırmak, hastane ortamındaki ilişkileri ve iletişim şekillerini de görmelerini sağlamak açısından sadece yüzyüze gerçekleştirilmesinin bir politika olarak benimsenmesi gerektiği söylenebilir. Bu konudaki sorumluluk hem üniversiteler hem sağlık kuruluşları hem de düzenleyici kurumlar arasında paylaşılmalıdır.
- Araştırmacılar tarafından ise sağlık kurumlarında uygulanan işe hazırbulunuşluk ve işe uyum düzeyini artırmak için yapılan uygulamaların neler olduğu, diğer personelin işe yeni başlayan personele karşı bakış açısı ve yaklaşımı, işe yeni başlayanların yaşadıkları kaygılar, sağlık hizmetlerinde işe hazırbulunuşluğu etkileyen faktörler gibi konularda da çeşitli araştırmalar yapılabilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Almarzoky Abuhussain, S. S., Elrggal, M. E., Salamatullah, A. K., Althobaity, A. A., Alotaibi, A. F., Almeleebia, T. M., Almangour, T. A. ve Alhifany, A. A. (2021). Work Readiness Scale for pharmacy interns and graduates: A cross-sectional study. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 29(9), 976-980. <https://doi.org/10.1016/j.jsps.2021.07.018>.

Alpar, R. (2021). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler* (6. Baskı). Detay Yayıncılık.

Baumann, A., Crea-Arsenio, M., Hunsberger, M., Fleming-Carroll, B. ve Keatings, M. (2019). Work readiness, transition, and integration: The challenge of specialty practice. *Journal of Advanced Nursing*, 75(4), 823–833. <https://doi.org/10.1111/jan.13918>

- Baumann, A., Hunsberger, M., Crea-Arsenio, M. ve Akhtar-Danesh, N. (2018). Policy to practice: Investment in transitioning new graduate nurses to the workplace. *Journal of Nursing Management*, 26(4), 373–381. <https://doi.org/10.1111/jonm.12540>
- Beyhan, A. ve Ergün, A. (2022). Reliability and validity of the Turkish version of Work Readiness Scale for graduate nurses among senior nursing students. *Journal of Nursology*, 25(4), 230-237. <https://doi.org/10.5152/JANHS.2022.222443>
- Caballero, C. ve Walker, A. (2010). Work readiness in graduate recruitment and selection: A review of current assessment methods. *Journal of Teaching and Learning for Graduate Employability*, 1(1), 13-25.
- Cantlay, A., Salamanca, J., Golaw, C., Wolf, D., Maas, C. ve Nicholson, P. (2017). Self-perception of readiness for clinical practice: A survey of accelerated masters program graduate registered nurses. *Nurse Education in Practice*, 24, 34-42. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2017.03.005>
- Casey, K., Fink, R., Jaynes, C., Campbell, L., Cook, P. ve Wilson, V. (2011). Readiness for practice: The senior practicum experience. *Journal of Nursing Education*, 50(11), 646–652. <https://doi.org/10.3928/01484834-20110817-03>
- Chavan, M. ve Carter, L. (2018). Management students – expectations and perceptions on work readiness. *International Journal of Educational Management*, 32(5), 825–850. <https://doi.org/10.1108/ijem-10-2016-0219>
- Çıraklı, Ü., Çelik, Y. ve Beylik, U. (2015). Etkili ekip çalışmasının sağıltaki önemi ve faydaları: Bir literatür çalışması. *Sağılık Akademisyenleri Dergisi*, 2(3), 140-146. <https://doi.org/10.5455/sad.2015131452108477>
- Duchscher, J. E. B. (2009). Transition shock: The initial stage of role adaptation for newly graduated registered nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 65(5), 1103–1113. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2008.04898.x>
- Edward, K. L., Ousey, K., Playle, J. ve Giandinoto, J. A. (2017). Are new nurses work ready - the impact of preceptorship. An integrative systematic review. *Journal of Professional Nursing*, 33(5), 326-333. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2017.03.003>
- Goode, C. J., Reid Ponte, P. ve Sullivan Havens, D. (2016). Residency for transition into practice. *The Journal of Nursing Administration*, 46(2), 82–86. <https://doi.org/10.1097/NNA.0000000000000300>
- Gür, Ş., Karakuş, K., Yeşilyurt, B. ve Eren, T. (2023). Sağılık hizmetleri performans yönetiminde kritik başarı faktörlerinin AAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 15(1), 40-48. <https://doi.org/10.29137/umagd.1110486>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hayter, K. (2017). *Work readiness of newly graduated nurses with implications for academia and employers*. [Doktora Tezi]. The University of Arizona.
- Hautala, K. T., Saylor, C. R. ve O’Leary-Kelley, C. (2007). Nurses’ perceptions of stress and support in the preceptor role. *Journal for Nurses in Staff Development (JNSD)*, 23(2), 64–70. <https://doi.org/10.1097/01.NND.0000266611.78315.08>
- Hickey, M. T. (2009). Preceptor perceptions of new graduate nurse readiness for practice. *Journal for Nurses in Staff Development (JNSD)*, 25(1), 35-41. <https://doi.org/10.1097/NND.0b013e318194b5bb>

- Kaleli Yılmaz, G. ve Güven, B. (2015). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 6(2), 299-322. <https://doi.org/10.16949/turcomat.75936>
- Kurniawan, A. W., Musa, M. I., Dipotatmodjo, T. S. ve Nurman, N. (2020). Determinants of university student's work readiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 9(1), 2277-3878. <https://doi.org/10.35940/ijrte.A1445.059120>
- Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (COVID-19 özel sayısı 2), 66-77.
- Li, J., Gong, Y., Chen, J., Wu, X., Qiu, W. ve Song, Y. (2020). Psychometric properties assessment of Chinese version of Work Readiness Scale for graduate nurses (WRS-GN) and associated factors of work readiness: Two cross-sectional studies. *Nurse Education Today*, 104416, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104416>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma (desen ve uygulama için bir rehber)* (3. Baskı). (S. Turan ve D. Yılmaz, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık, (2009).
- Missen, K., McKenna, L. ve Beauchamp, A. (2015). Work readiness of nursing graduates: Current perspectives of graduate nurse program coordinators. *Contemporary Nurse*, 51(1), 27-38. <https://doi.org/10.1080/10376178.2015.1095054>
- Pagarra, H, Irfan, M. ve Syawaluddin, A. (2020). Effectiveness of micro teaching learning on teaching basic skills: Do the facilities matter? *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(03), 4714-4719.
- Patterson, C., Curtis, J. ve Reid, A. (2008). Skills, knowledge, and attitudes expected of a newly-graduated mental health nurse in an inpatient setting. *International Journal of Mental Health Nursing*, 17(6), 410-418. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0349.2008.00572.x>
- Prikshat, V., Montague, A., Connell, J. ve Burgess, J. (2019). Australian graduates' work readiness – deficiencies, causes and potential solutions. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 10(2), 369-386. <https://doi.org/10.1108/heswbl-02-2019-0025>
- Saygılı, M. ve Özer, Ö. (2020). Sağlık çalışanlarında ekip çalışması tutumlarının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 444-454. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.656545>
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Suganandam, D. K., Ravindran, V. ve Sadan, V. (2021). Comparison of readiness for the practice among bacculerate and diplomate pregraduate nurses – are there any differences? *International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology*, 7(4), 348-354.
- Spence Laschinger, H. K. ve Leiter, M. P. (2006). The impact of nursing work environments on patient safety outcomes. *The Journal of Nursing Administration*, 36(5), 259-267. <https://doi.org/10.1097/00005110-200605000-00019>
- Syed Aznal, S. S., Nadarajah, V. D. V., Kwa, S. K., Seow, L. L., Chong, D. W., Molugulu, N., ... ve Keng, P. S. (2019). Validation of a "Work Readiness Scale" for health professional (HP) graduates. *Medical Teacher*, 43(sup1), 33-38. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2019.1697434>

- Walker, A., Storey, K. M., Costa, B. M. ve Leung, R. K. (2015). Refinement and validation of the Work Readiness Scale for graduate nurses. *Nursing Outlook*, 63(6), 632-638. <https://doi.org/10.1016/j.outlook.2015.06.001>
- Walker, A., Yong, M., Pang, L., Fullarton, C., Costa, B. ve Dunning, A. M. T. (2013). Work readiness of graduate health professionals. *Nurse Education Today*, 33(2), 116–122. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2012.01.007>
- Wolff, A. C., Regan, S., Pesut, B. ve Black, J. (2010). Ready for what? An exploration of the meaning of new graduate nurses' readiness for practice. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 7(1), 1-17. <https://doi.org/10.2202/1548-923x.1827>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020). *Basın açıklaması*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx> adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yükseköğretim Kurulu. (2023a). *Yükseköğretim genel kurulunca 2022-2023 bahar yarıyılı eğitim sürecine ilişkin alınan kararlar*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretim-genel-kurulunca-2022-2023-bahar-yariyili-egitim-surecine-iliskin-alinan-kararlar.aspx> adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yükseköğretim Kurulu. (2023b). *Yükseköğretim kurumlarımızda 2022-2023 bahar yarıyılı eğitim ve öğretimine ilişkin sorular ve cevaplar*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretim-kurumlarımızda-2022-2023-bahar-yariyili-egitim-ve-ogretimine-iliskin-sorular-ve-cevaplar.aspx> adresinden 13 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.

BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ AHP-ARAS YAKLAŞIMIYLA LOJİSTİK PARTNER SEÇİMİ: OTOMOTİV YAN SANAYİ YEDEK PARÇA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

LOGISTICS PARTNER SELECTION BY INTEGRATED AHP-ARAS APPROACH: A CASE STUDY IN THE AUTOMOTIVE SUB-INDUSTRY SPARE PARTS SECTOR

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Eyüp GERGİN¹

ÖZ

En uygun lojistik partnerin seçilmesi, tüm işletmelerin rekabet güçlerinde uzun vadeli işbirliklerini gerçekleştirmeleri açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için en uygun lojistik partnerin seçilmesini amaçlamaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmada dört aşamalı bir bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme yaklaşımı uygulanmıştır. İlk olarak çalışmada lojistik partner seçim kriterleri literatür araştırması ve yönetici görüşleri ile belirlenmiştir. Lojistik partner seçim kriterlerinin belirlenmesinin ardından, lojistik partner seçim kriterlerinin ağırlıkları Analitik Hiyerarşik Süreç (AHP) yöntemi ile tespit edilmiştir. Lojistik partner seçim kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesinin ardından çalışmada değerlendirilecek alternatifler işletme deneyimlerine göre belirlenmiştir. Son aşamada ise en uygun lojistik partner seçimi Additive Ratio Assesment (ARAS) yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, lojistik partner seçiminde en önemli kriterin "Lojistik Aktiviteler" olduğunu göstermiştir. ARAS yöntemine göre sonuçlar LF₁'in genel sıralamada işletme için en uygun lojistik partner olduğunu göstermektedir. Ayrıca şirket yöneticileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre önerilen modelin geçerli ve sağlam olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AHP, ARAS, Lojistik Partner, Otomotiv, Yedek Parça.

JEL Sınıflandırma Kodları: M19, R40, Z19.

ABSTRACT

Selecting the most proper logistics partner show up as a vital subject for all firms with regard to realize long-term cooperation in their competitive capacities. The study aims to choose the most proper logistics partner for a firm get into the acts in the automotive supply industry spare parts. In line with the stated aim, a four-phase an integrated Multi Criteria Decision Making approach is implemented in the study. In the study firstly, logistics partner selection criteria are specified via review of literature and managers opinions. After determining the logistics partner selection criteria in the research, the weights of logistics partner selection criteria are specified by Analytic Hierarchical Process (AHP) method. In the wake of the determining the logistics partner selection criteria weights, alternatives of the logistics partners to be assessable in the study are determined according to the firm experiences. Lastly, the most proper logistics partner selection is acquired via the Additive Ratio Assessment (ARAS) method. The consequences of the research demonstrated that the most significant criterion in the selection of logistics partners is "Logistic Activities". As to ARAS method, the consequences show that LF₁ is the most proper logistics partner for the firm in the general ranking. In addition, according to the data obtained from interviews with firm managers, the suggested model is detected to be valid and robust.

Keywords: AHP, ARAS, Logistics Partner, Automotive, Spare Parts.

JEL Classification Codes: M19, R40, Z19.

¹ Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, gergin@gumushane.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

During the globalizing world trade the subject of the logistics partner selection has increasingly picked up value, particularly with the raise in the activities in the logistics sector. In these day's conditions, it is essential for the firms which operating in the automotive sub-industry spare part sector to maintain without stoppage and in the same breath to minimize the costs caused by the activities. Seeking for solutions associated with suitable solution techniques to actual problems special to firms, both in the logistics sector and in the automotive sector, would be a pioneer for both the researchers and the sector. In the existing study aims to choose the most proper logistics partner for a business that get into the act in the automotive sub-industry spare parts sector. In the direction of this purpose, in the existing study, an actual case study implementation has been made in order to select to the most proper logistics partner in the automotive sub-industry spare part sector. For this aim, Analytic Hierarchy Process (AHP) and Additive Ratio Assessment (ARAS) methods which are a multi criteria decision making (MCDM) approaches, are used in this research. The consequences of the research show that "Logistics Activities" is the most significant criterion in the logistics partner selection. As to ARAS method, the consequences show that LF₁ is the most proper logistics partner for the firm in the general ranking.

Design/methodology/approach:

The firm, in which the case study is implemented in the research, carry on a business the automotive sub-industry spare parts sector in Istanbul. It is a big firm that renders services in the sales of products going to eighty-one provinces of Turkey and plays a significant role in the automotive sub-industry spare parts sector. In the application stage of the study, AHP and ARAS methods are utilized respectively. The importance weights of the criteria is determined via AHP and the most proper logistics partner is selected via ARAS. The AHP method is an extensive weighting approach that offer affordances the analysis of criteria. ARAS method is a MCDM techniques that can be utilized to ranking all alternatives. From the point of discussing an actual problem, the research is handled in one firm, which is the topic of the case, and investigation is executed on the existing situation. Five logistics partners involved in the implementation process are redefined by means of the codes "LF₁, LF₂, LF₃, LF₄ and LF₅" in the research. While acquisitioning the consequences of the research, AHP and ARAS methods are solved through Microsoft Office Excel program.

Findings:

The research aims to realize the most proper logistics partner selection by utilized integrated AHP-ARAS method from MCDM techniques. In line with this purpose, a four-stage approach is followed in the study. In the first phase, logistics partner selection criteria are determined by research of literature and managers opinions. In the second phase, the AHP technique is implemented to the before determined the logistics partner selection criteria and the significance weights of the logistics partner selection criteria are acquired. In the third phase, the alternatives to be assessable in the research are determined according to the firm experiences. The logistics partners are evaluated via implementing the ARAS technique associated with the criterion of significance weights acquired in the last phase of the research. As a consequences of the AHP process, the top five most significant logistics partner selection criteria are the Logistics Activities (0.2089), followed by Strong Supply Network/Distribution Network Capability (0.1709), Field Engineering (0.1120), Financial Condition (0.0947) and the Geographical Position (0.0679). According to the consequences of the ARAS process, the first logistics partner alternative is LF₁, followed by LF₂, LF₅, LF₄ and LF₃, respectively.

Conclusion and Discussion:

The logistics partner impact in the automotive sub-industry spare parts sector makes its mandatory for the firm operating to bring forth more significance to logistics partner selection studies so as to reduce their costs and increase their competitiveness. This research contributes to the literature on the suggestion of an integrated MCDM approach so as to realize the most proper logistics partner selection of the firm in which operating in the automotive sub-industry spare parts sector. In consequence of the application in logistics partner selection, it is specified that the most significant criterion is Logistics Activities. Strong Supply Network/Distribution Network Capability and Field Engineering are other significant criteria in the logistics partner selection. In consequences of assessment the alternatives utilized ARAS method, it is specified that the most proper logistics partners are LF₁, LF₂ and LF₅, respectively. When the consequences of the research are participated of with the decision makers in the expert group, it is specified that the results acquired are resemblance to the tissues of the firm. In future research, different fuzzy logic approaches can integrated with MCDM techniques in logistics partner selection. Also, sensitivity analyses can be implemented. Thuswise, the results acquired can be benchmarked with the current research consequences.

1. GİRİŞ

Günümüz ekonomik sistemlerinde birçok kuruluş ile işletmeler arasında işbirliğine odaklı ağların geliştirilmesi büyük önem kazanmıştır. Gerçekleştirilen işbirlikleri aracılığıyla oluşturulan ağlar, işletmelerin yeni Pazar ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine ve işletmelerin hedeflerine ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca oluşturulan işbirliği ağları aracılığıyla işletmeler yeni pazarlara erişimi, pazarlarda oluşan fırsatları karşılamayı, mevcut risk ve kaynakları paylaşmayı, bilgi akışının devamlılığını ve Ar-Ge çalışmalarının fazlalaştırılmasını sağlayarak rekabet güçlerini arttırabilmektedir.

Küresel ekonomik bütünleşmenin etkisiyle birçok işletme yerel, bölgesel ve hatta ülkeler ölçeğinde rekabet ya da işbirlikleri sebebiyle bir araya gelerek rekabet avantajı sağlamak için çeşitli işbirliği ağları oluşturmaktadır. İşletmeler arasında oluşturulan bu işbirliği ağları, ölçeklerine göre bünyesinde barındırdığı çeşitli faktörler nedeniyle ağ içerisinde yer alan partnerler arasında var olabilecek potansiyel uyumsuzluklar ve riskleri de beraberinde getirmektedir.

İşbirliği ağı içerisinde yer alan partnerlerin farklı hedeflere sahip olması, ağ içerisinde yer alan diğer partnerlerin birbirlerini net bir şekilde anlaması ve stratejik işbirliğinin sağlanabilmesi için ağdaki partnerlerin karşılıklı yarar sağlayan fırsatları birbirleri açısından değerlendirebilmesi başarılı bir işbirliği ağının sağlanması için temel esastır. Bu nedenlerden ötürü işletmeler oluşturulacak işbirliği ağlarında kendileri açısından en uygun ortağı seçmesi, işletmelerin karar vermesi gereken stratejik bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüz piyasalarında firmaların rekabet gücü genellikle diğer firmalarla olan ilişki kapasiteleri ile ilgilidir (Bianchini, 2018, s. 235). Bir tedarik zincirinin rekabet gücünün ve karlılığının artırılması iç faaliyetler, iş süreçleri ve iş prosedürleri gibi alanlarda birden fazla kuruluşla işbirliği yapılmasını ve yönetilmesini gerektirmektedir. (Narkhede et al., 2017, s. 1598). Günümüzde şirketlerin maliyetlerini düşürmek ve hizmet seviyelerini iyileştirerek rekabet gücü sağlayabilmeleri adına tedarik zincirlerinde katma değerler oluşturmak için çeşitli partnerler ile işbirliği kanalları oluşturmaları gerekmektedir (Aharonovitz vd., 2018, s. 284). Bu durum işletmelerin performanslarının iyileştirilmesini desteklemek için yapılan uzun vadeli lojistik partner seçimi içinde geçerlidir (Aharonovitz vd., 2018, s. 284).

Lojistik, ekonomik büyümenin, zenginlik yaratmanın ve istihdamın ana itici gücü haline gelmiştir (Gardas vd., 2019, s. 959). Günümüz dünyasında lojistiğin önemi tedarik zincirinin halkaları arasında kurulan bağlantı miktarına bakılarak anlaşılabilir (Gardas vd., 2019, s. 959). Her geçen gün daha fazla rekabetçi bir ortama dönüşen iş dünyasında uygun lojistik stratejileri ile rekabet avantajı yaratılabilmektedir. Bu nedenle rekabetçi iş dünyasında oluşturulan işbirliği ağlarında lojistik partner seçimi her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Stratejik işbirlikleri örgütler arası işbirliğinin önemli bir biçimidir (Gürcan vd., 2016, s. 227). Kurulan stratejik işbirlikleri aracılığıyla partnerler kendi hedeflerine ulaşmak, riskleri paylaşmak, bilgi edinmek ve yeni pazarlara erişim sağlamak için kaynaklarını ve güçlü yanlarını bir araya getirebilmektedir (Gürcan vd., 2016, s. 227). Lojistik partner seçimi işletmelerin performansına doğrudan etki eden bir karardır. Lojistik partner seçim kararı aynı anda dikkate alınması gereken birden fazla nicel ve nitel faktörü içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle yeterli bir lojistik partnerin seçimi yalnızca maliyeti dikkate almak yerine nitel ve nicel kriterlerin birlikte kullanılması ile gerçekleştirilebilir (Neto vd., 2017, s. 813).

Araştırmacılar tarafından lojistikte dış kaynak kullanımının vurgulanan önem düzeyi ile literatürdeki mevcut çalışmaların sayısı kıyaslandığında, lojistik partner seçimi için metodolojik bir yaklaşım sunan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca sektörel olarak bakıldığında otomotiv sektöründe lojistik partner seçimine yönelik kriterlerin bir araya getirildiği bir literatür bulunmamaktadır. Lojistik partner seçimi uzmanlar tarafından onaylanan çok sayıda nitel ve nicel faktör aracılığıyla en uygun alternatifi seçebilen bir karar destek sistemine ihtiyaç duyar. Birden çok kriterin varlığı ve uzman görüşlerinin değerlendirilmesi, en uygun alternatifin seçim sürecine yönelik karmaşıklığı arttıracaktır. Ayrıca lojistik partner seçim kararı işletmelerin performansını doğrudan etkileyen stratejik bir karardır. Son olarak gerçekleştirilen literatür araştırması sonucunda lojistik partner seçimine yönelik bütünleştirilmiş ÇKKV çalışmalarının sınırlı sayıda olması nedeniyle ilgili literatürde var olan mevcut boşluk bu çalışmada lojistik partner seçiminin değerlendirilmesi ihtiyacını oluşturmaktadır.

Mevcut çalışma aşağıda sıralanan hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmaktadır:

- Literatürde bulunan lojistik partner seçim kriterlerini belirleyerek bir kılavuz oluşturmaktır.

- Mevcut lojistik partner alternatifleri arasından en uygun alternatifin seçilmesine yardımcı olacak bir karar destek sistemi oluşturmak.
- Oluşturulan karar destek sisteminin sunduğu sonuçların sektör temsilcileriyle paylaşarak analiz edilmesi.

Bu çalışmanın amacı otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe işletmelerin lojistik partner seçimini gerçekleştirebilmeleri için bir karar verme yaklaşımı oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kapsamlı bir literatür araştırması ve uzman görüşleri yardımıyla lojistik partner seçim çerçevesi oluşturulmuştur. İlk olarak lojistik partner seçim kriterleri detaylı bir literatür araştırması ile derlenmiş, işletme yöneticilerinin görüşlerinden yararlanılarak çalışmada kullanılacak kriterler belirlenmiştir. Lojistik partner seçim kriterlerinin belirlenmesinin ardından çalışmada kullanılan kriterlerin önem dereceleri Analitik Hiyerarşik Süreç (AHP) yöntemi ile hesaplanmıştır. En uygun lojistik partner ise Additive Ratio Assessment (ARAS) yöntemi aracılığıyla tespit edilmiştir. Çalışmada önerilen yaklaşımın kullanılabilirliğini doğrulamak için otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe faaliyet yürüten bir işletmede vaka çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma lojistik partner seçimi gerçekleştirmek isteyen işletmeler için bir kılavuz olarak nitelendirilebilir. Beş bölümde gerçekleştirilen çalışmanın ikinci bölümünde lojistik partnerlik ile ilgili gerçekleştirilmiş çalışmaların yer aldığı literatür araştırması bulunmaktadır. Literatür araştırmasının ardından çalışmada önerilen bütünlük yaklaşımında faydalanılan AHP ve ARAS yöntemlerine yönelik teorik bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde önerilen yaklaşımın kullanılabilirliğini test edilmesi için yapılan vaka çalışmasından elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Son bölümde ise vaka çalışmasından elde edilen analiz sonuçları yorumlanarak gelecek çalışmalara yönelik tavsiyelerin yer aldığı sonuç ve öneriler bölümüne yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu çalışmada gerçekleştirilen literatür araştırması; “Lojistik Partner Seçim Çalışmalarında Faydalanılmış Kriterler”, “Çalışmada Kullanılan Lojistik Partner Seçim Kriterleri” ve “Lojistik Partner Seçim Çalışmalarına Yönelik Gerçekleştirilmiş Literatür Araştırması” olmak üzere üç alt bölümde gerçekleştirilmiştir.

2.1. Lojistik Partner Seçim Çalışmalarında Faydalanılmış Kriterler

Lojistik partner seçimi, birden fazla nitel ve nicel kriterle gerçekleştirilebilen bir karar verme problemi olarak tanımlanabilmektedir. İlgili literatürde lojistik partner seçiminde sıklıkla kullanılan kriterler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Lojistik Partner Seçimi Kriterlerinin İncelenmesi

Yazar (Yıl)	Ana Kriterler	Alt Kriterler
Tate, (1996)	Seçici Eşleştirme Bilgi Paylaşımı Rol Tayini Temel Kurallar Çıkış Hükümleri	-
Qureshi vd., (2007)	Hizmet Kalitesi Kalite Yönetimi BT Yeteneği Teslimat Performansı Bilgi Paylaşımı ve Güven Operasyonel Performans Uyumluluk Finansal İstikrar Coğrafi Yayılma ve Menzil Uzun Vadeli İlişki İtibar/Ün Optimum Maliyet Operasyon ve Teslimatta Esneklik	-

Yazar (Yıl)	Ana Kriterler	Alt Kriterler
Alkhatib vd., (2015)	Hizmetler	Depolama
		Stok
	Kaynaklar ve Yetenekler	Erteleme
		Müşteri Hizmetleri
Gürcan vd., (2016)	Performans	E-Lojistik
		Emniyet
	Uyumluluk	Güvenlik
		Maddi Kaynaklar ve Yetenekler
Prakash ve Barua, (2016a)	Kapasite	Maddi Olmayan Kaynaklar ve Yetenekler
		Finansal Performans
	Finansal Yetenek	Müşteri Tatmini
		Lojistik Süreçler
Prakash ve Barua, (2016a)	BT Sistemi	Öğrenme ve Geliştirme
		Hizmet Kalitesi
	Lojistik Aktiviteler	Zaman
		Coğrafi Konum
Prakash ve Barua, (2016a)	İş Ortağı İmajı ve Deneyimi	Kolaylık
		Depolama ve Onarım Tesisleri ve Kapasiteleri
	Lojistik Aktiviteler	Tesis
		İşleme
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Lojistik Maliyetler
		Yatırım Kapasitesi
	Coğrafi Konum	Gelişmiş Bileşenler ve Ekipmanlar
		Entegre Sistemler
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Ayrı ve Paylaşımlı İletişim
		RFID/EDI Özellikli Sistemler
	Coğrafi Konum	Bilgi Güvenliği Sistemi
		Hizmet Kalitesi
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Hizmet Seviyesi
		Özelleştirilmiş Hizmetler
	Coğrafi Konum	Problem Çözme Yeteneği
		Yetenekler
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Toplama
		Ayırma
	Coğrafi Konum	Depolama
		Taşıma
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Tamirat
		Geri Dönüşüm
	Coğrafi Konum	Yeniden Üretim
		İmha
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Destinasyon ve Pazar Kapsamı
		Gönderi
	Coğrafi Konum	Dağıtım ve Teslimat
		Fayda ve Risk Paylaşımı
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	Şirket Yapısı
		Kültür
	Coğrafi Konum	Yeterlilik
		Uyumluluk
Prakash ve Barua, (2016a)	Lojistik Aktiviteler	İşbirliği
		İşbirliği

Yazar (Yıl)	Ana Kriterler	Alt Kriterler
Prakash ve Barua, (2016b)	Firma Performansı	Zaman Esnek Kapasite Kolaylık
	Kaynak Kapasitesi	Yatırım Kapasitesi Gelişmiş Bileşenler ve Ekipmanlar Depo ve Depolama
	Hizmet Sunumu	Hizmet Seviyesi Özelleştirilmiş Hizmetler Problem Çözme Yeteneği
	Lojistik Aktiviteler	Toplama Ayrırma Depolama Taşıma Tamirat Geri Dönüşüm Yeniden Üretim İmha
	İletişim ve BT Sistemleri	Entegre Sistemler Ayrı ve Paylaşımlı İletişim RFID/EDI Özellikli Sistemler Bilgi Güvenliği Sistemi
	Coğrafi Konum	Destinasyon ve Pazar Kapsamı Gönderi Dağıtım
	İtibar ve Tecrübe	İmaj Fayda ve Risk Paylaşımı Şirket Yapısı Kültür
Narkhede vd., (2017)	Zamanında Teslimat Hükümet Onayları Kalite Kontrol Süreçleri Distribütörden Müşteriye Dağıtım Süreci Satış Sonrası Hizmet Nakliye Süreçleri Optimum Miktar Teslimatı İç ve Dış Kaynak Kullanımı	-
Neto vd., (2017)	Maliyet Finansal İstikrar Uyarlanabilirlik Operasyon Altyapısı Operasyon Yönetimi Esneklik İtibar/Ün Deneyim Kalite Yönetimi Bilgi Teknolojisi İnsan Kaynakları Güvenilirlik Sorumluluk Çevre	-

Yazar (Yıl)	Ana Kriterler	Alt Kriterler
Aharonovitz vd., (2018)	Zamana Riayet Fiyat Kalite Teknoloji Teslimat Güvenilirliği Sipariş Süresi İtibar/Ün Kültür Teslimat Hızı Taşıma Güvenliği Küresel Ağ Parite Fiyatı Proaktif Yenilik Kalite Sertifikasyonu İlişki Yönelimi Güvenilir Performans Hizmet İşleme Destek Kapasite Esneklik	-
Bianchini, (2018)	Hizmet Maliyeti Hizmet Seviyesi Profesyonellik Seviyesi Coğrafi Konum Aynı Sektördeki Spesifik Referanslar Yenilik Kapasitesi	-
Abidi vd., (2019)	Stratejik	BT Yetenekleri Ağ Bilgi Alışverişi Stok Devri Uzun Vadeli İlişkiler Güven
	Organizasyonel	Teknik Uzmanlık Kültürel Uyum İletişim Şirket Yapısı
	Finansal	Maliyetler Finansal İstikrar Gelir Paylaşımı Satışlar
	Performans	Hizmet Kalite Teslimat Büyüme
Gardas vd., (2019)	Maliyetler Hizmet Kalitesi Kalite Sertifikası ve Sağlık Güvenliği Teknoloji Yeniliği ve BT Yeteneği Çalışan ve Müşterilerle Sağlıklı İlişkiler Çeviklik ve Esneklik Güçlü Tedarik Ağı/Dağıtım Ağı Yeteneği Çalışanın Memnuniyet Düzeyi Çevresel Kalite Sertifikaları Hükümet Kuralları ve Düzenlemeleri ile Siyasi İstikrar Finansal Performans Sürdürülebilir Çevre Dostu Süreç/Geri Dönüşüm	-

Yazar (Yıl)	Ana Kriterler	Alt Kriterler
Govindan vd., (2019)	Finansal Pozisyon	
	Sahiplik Durumu	
	Optimizasyon Yetenekleri	
	Hizmetlerin Maliyeti	
	İtibar ve Pazar Konumu	
	Benzer Sektördeki Deneyimler	
	Coğrafi Konum	
	Çevre Koruma Politikaları	
	Uluslararası Standardizasyon Organizasyonu ile Uyumluluk	
	Yeşil Dağıtım Stratejileri ve Verimli Ulaşım Ağı	
	Depolama ve Yeşil Bina	
	Yeşil Girişimlere Katılım	
	Sağlık ve Güvenlik Uygulamaları	
	Personel Eğitimi	
	Uyumluluk	
	Yerel Topluluk Etkisi	
	Hizmetlerin Maliyeti	
	İtibar ve Pazar Konumu	
Teslimat Güvenilirliği		
Teknolojik Uzmanlık		
Coğrafi Konum		
Kaynak Tüketimi		
Uluslararası Standardizasyon Organizasyonu ile Uyumluluk		
Yeşil Dağıtım Stratejileri ve Verimli Ulaşım Ağı		
Çevre Koruma Politikaları		
Emisyon, Atık Sular ve Atık Üretimi		
Sağlık ve Güvenlik Uygulamaları		
Personel Eğitimi		
Öz Sermaye İşgücü Kaynakları		
Yerel Topluluk Etkisi		
Büyükköçkan ve Güler, (2022)	Tamamlayıcı Yetenekler	
	Finansal Sağlık	
	Maddi Olmayan Varlıklar	
	Ortaklarla Uyumluluk	
	Pazar Bilgisi Erişimi	
Yeterli Fiziksel Tesis ve Ekipman		
Gupta vd., (2022)	Mutabakat	
	Yetkinlik	
	İletişim	
	Yaratıcılık ve Özelleştirme	
	Koordinasyon ve İşbirliği	

Çalışmada yapılan literatür araştırması ekseninde Tablo 1; lojistik partner seçiminde *Lojistik Aktiviteler, İletişim ve BT sistemleri ile Finansal Durum*'un temel değerlendirme kriterleri olduğunu göstermektedir.

2.2. Çalışmada Kullanılan Lojistik Partner Seçim Kriterleri

Lojistik partner seçimiyle ilgili literatürde bulunan çalışmalarda kullanılan kriterler incelendiğinde nitel ve nicel olmak üzere çok farklı kriterlerin değerlendirilmeye alındığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan kriterler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Faydalanılan Lojistik Partner Seçim Kriterleri

Kriterler	Notasyon	Kaynak
Çıkış Hükümleri	K_1	Tate, 1996; Gupta vd., 2022
İletişim ve BT Sistemleri	K_2	Prakash ve Barua, 2016b; Abidi vd., 2019; Qureshi vd., 2007; Gardas vd., 2019; Prakash ve Barua, 2016a; Neto vd., 2017; Gupta vd., 2022
Uyumluluk ve Güven	K_3	Qureshi vd., 2007; Prakash ve Barua, 2016a; Gürcan vd., 2016; Govindan vd., 2019;
Finansal Durum	K_4	Qureshi vd., 2007; Gardas vd., 2019; Alkhatib vd., 2015; Gürcan vd., 2016; Govindan vd., 2019; Neto vd., 2017; Abidi vd., 2019
İlişki Yönetimi	K_5	Gardas vd., 2019; Gürcan vd., 2016; Abidi vd., 2019; Qureshi vd., 2007
İtibar/Ün	K_6	Prakash ve Barua, 2016b; Qureshi vd., 2007; Aharonovitz vd., 2018; Neto vd., 2017; Gürcan vd., 2016
Coğrafi Konum	K_7	Qureshi vd., 2007; Bianchini, 2018; Prakash ve Barua, 2016a; Govindan vd., 2019
Güçlü Tedarik Ağı/Dağıtım Ağı Yeteneği	K_8	Gardas vd., 2019; Abidi vd., 2019; Narkhede vd., 2017; Aharonovitz vd., 2018; Govindan vd., 2019
Kapasite	K_9	Prakash ve Barua, 2016b; Aharonovitz vd., 2018; Prakash ve Barua, 2016a; Bianchini, 2018
Çeviklik ve Esneklik	K_{10}	Aharonovitz vd., 2018; Gardas vd., 2019; Neto vd., 2017; Qureshi vd., 2007
Sürdürülebilir Çevre Dostu Süreç/Geri Dönüşüm	K_{11}	Gardas vd., 2019; Prakash ve Barua, 2016a
Lojistik Aktivitiler	K_{12}	Alkhatib vd., 2015; Prakash ve Barua, 2016a; Prakash ve Barua, 2016b; Narkhede vd., 2017; Aharonovitz vd., 2018; Govindan vd., 2019; Neto vd., 2017; Prakash ve Barua, 2016b; Abidi vd., 2019
Benzer Sektördeki Deneyimler	K_{13}	Bianchini, 2018; Alkhatib vd., 2015; Govindan vd., 2019; Neto vd., 2017
Fayda ve Risk Paylaşımı	K_{14}	Prakash ve Barua, 2016a
Teknik Uzmanlık	K_{15}	Bianchini, 2018; Govindan vd., 2019; Abidi vd., 2019

2.3. Lojistik Partner Seçim Çalışmalarına Yönelik Gerçekleştirilmiş Literatür Araştırması

Çeşitli beklenti ve hedeflerle oluşturulan lojistik partnerlikler diğer taşımacılık sektörlerine benzer şekilde ortak satın alma, yüklerin birleştirilmesi, araç rotalama planlarının bütünleştirilmesi gibi faaliyet ile maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olmaktadır. Ackerman (1996) çalışmasında lojistik ortaklıklarındaki gizli tehlikelerin belirlenmesine odaklanmıştır. Tate (1996) yaptığı çalışmasında başarılı bir lojistik ortaklığın unsurlarının belirlenmesini amaçlamıştır. Tang vd. (2001) yaptıkları çalışmada elektronik ticarete etkileşimli alıcı-tedarikçi ilişkisi için kavramsal bir model geliştirmişlerdir. Kuk (2004) gerçekleştirdiği çalışmasında satıcı tarafından yönetilen envanterin beklenen ve algılanan değerleri üzerindeki örgütsel büyüklük, çalışan katılımı ve lojistik entegrasyonu ile ilgili araştırma hipotezlerine yönelik bir çerçeve oluşturmuştur. Makukha ve Gray (2004) yapmış oldukları çalışmada nakliyeciler ve lojistik hizmet sağlayıcılar arasındaki lojistik ortaklıklarda kullanılan stratejilerin uygunluğunu değerlendirmişlerdir. Bottani ve Rizzi (2006)'nin yaptığı çalışmada, en uygun 3PL hizmet sağlayıcısının seçimi ve sıralamasını gerçekleştirmiştir. Wang ve Kess (2006) tarafından yapılan çalışmada ortaklık güdülerinin irdelenmesi ve üreticiler ile distribütörler arasında karşılıklı seçimlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Choy vd. (2007)'nin yaptığı çalışmada bakım lojistiği sağlayıcıları için tedarikçi ilişkilerinin yönetiminde performans ölçüm sistemi geliştirilmiştir. Crujssen vd. (2007) çalışmalarında lojistikte yatay işbirliklerinin faydalarını ve engellerini araştırmışlardır. Sheu (2007) çalışmasında çok kaynaklı tehlikeli atıkların bölgesel yönetimi için koordineli bir tersine lojistik sisteminin geliştirilmesine odaklanmıştır. Qureshi vd. (2007) gerçekleştirdikleri çalışmada üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının seçim sürecindeki rollerinin incelenmesi için entegre bir model geliştirmişlerdir. Büyüközkan vd. (2008) gerçekleştirdikleri çalışmada, e-lojistik tabanlı stratejik ittifak ortaklarının değerlendirilmesi için bir yaklaşım önermişlerdir. Jubg vd. (2008) tarafından yapılmış olan çalışmada üretici ile üçüncü taraf lojistik sağlayıcı arasında en az bilgi paylaşımına dayalı merkezi olmayan bir tedarik zinciri planlama çerçevesi önerilmiştir. Kinra ve Kotzab (2008) gerçekleştirdikleri çalışmada ulusların makro-kurumsal tedarik zinciri rekabet gücü oluşturabilmeleri için bir model geliştirmişlerdir. Marasco (2008) yaptığı çalışmasında üçüncü parti lojistik ile ilgili gerçekleştirilmiş çalışmalara yönelik literatür araştırması gerçekleştirmiştir.

Koskinen (2009) yapmış olduğu çalışmada kurumsal şirketlerin tedarik zinciri stratejilerinin analiz edilmesine odaklanmıştır. Laeequddin vd. (2009)'nin yapmış olduğu çalışmada tedarik zinciri ortaklarının risk değerlendirmesi yoluyla güven oluşturma süreci incelenmiştir. Ryu vd. (2009)'nin gerçekleştirdiği çalışmada alıcı-

tedarikçi ortaklıklarının geçmişleri incelenerek bu geçmişlerin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çelebi vd. (2010) yaptıkları çalışmada en iyi lojistik ortaklık stratejisinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Yang vd. (2010) yaptıkları çalışmada hava kargo lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimine yönelik bir ağ süreci yaklaşımı geliştirmişlerdir. Bourlakis ve Melewar (2011) çalışmalarında lojistik hizmet sağlayıcıların pazarlama perspektiflerini tanıtmışlardır. Liao vd. (2011) tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada küresel tedarik zinciri uyumlarını zorlaştıran koşullar belirlenmiştir. Bourlakis vd. (2012)'nin gerçekleştirdiği çalışmada, gıda zincirindeki stratejik ortakların değer sonuçlarındaki farklılıklar araştırılmıştır. Heaslip vd. (2012) yaptıkları çalışmada askeri ve yardım kuruluşları arasındaki insani işbirliğinde potansiyel lojistik ortakların belirlenmesi için bir karar modeli oluşturmuşlardır. Xi ve Qi (2012)'nin yapmış olduğu çalışmada değerlendirme mühendisliği kapsamında hurda otomobil üreticilerinin tersine lojistik iş ortaklarının değerlendirilmesine odaklanılmıştır. Yeung vd. (2012) gerçekleştirdikleri çalışmada üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının yeteneklerinin ihracatçıların performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Papadopoulou vd. (2013) yaptıkları çalışmada dördüncü taraf lojistik sağlayıcılarının ağ oluşumuna ilişkin mevcut uygulamalarını incelemişlerdir. Abdulrahman vd. (2014) yapmış oldukları çalışmada ikili lojistik ortaklık yoluyla endüstriyel markalaşmanın kurulmasını amaçlamışlardır. Chakraborty vd. (2014) tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada firma performansı üzerinde tedarik zinciri işbirliğinin etkisi incelenmiştir. Ramanathan vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada yeşil tedarik zincirlerinde işbirliklerinin rolü araştırılmıştır. Rooijen ve Quak (2014) yaptıkları çalışmada sürdürülebilir kentsel hareketliliği destekleme girişimi (CIVITAS) programının şehir lojistiğindeki gelişmelere etkisini değerlendirmişlerdir. Sharma ve Choudhury (2014) çalışmalarında bütünleştirilmiş lojistik işbirliğine yol açan ilişkilerin aşamalarını belirlemişlerdir.

Alkhatib vd. (2015) yaptıkları çalışmada, mevcut lojistik partner seçim kriterlerinin ve yöntemlerinin iş önceliklerine olan uyumlarının araştırılmasına odaklanılmışlardır. Gil ve McNeil (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada insani müdahale sisteminin aktörleri arasındaki dış kaynak kullanım düzeyi analiz edilmiştir. Vega vd. (2015) yaptıkları çalışmada lojistik hizmet sağlayıcıların insani yardımlardaki rollerini araştırmışlardır. Brekalo ve Albers (2016) yaptıkları çalışmada, lojistik ittifakların sağladığı katkıların verimliliklerini analiz etmişlerdir. Fulconis vd. (2016)'nin gerçekleştirdiği çalışmada lojistik hizmetlerin alıcıları ile tedarikçileri arasındaki ilişkilerde oluşan dengeler analiz edilmiştir. Gürcan vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada en iyi üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcısının seçimi gerçekleştirilmiştir. Kilibarda vd. (2016) yaptıkları çalışmada nakliyede lojistik hizmet kalitesinin ölçülmesini amaçlamışlardır. Prakash ve Barua (2016a) yaptıkları çalışmada üçüncü taraf tersine lojistik ortağının değerlendirilmesi ve seçimini gerçekleştirmişlerdir. Prakash ve Barua (2016b) tarafından yapılan çalışmada üçüncü taraf tersine lojistik iş ortağının değerlendirilmesi ve seçimi için bir yaklaşım geliştirilmiştir. Halder vd. (2017)'nin yapmış olduğu çalışmada en uygun üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcısının seçimine odaklanılmıştır. Liu vd. (2017)'nin gerçekleştirdiği çalışmada optimal sayıda lojistik hizmet sağlayıcısı için bir karar modeli geliştirilmiştir. Narkhede vd. (2017) gerçekleştirdikleri çalışmada üçüncü taraf lojistik uygulamaları ile kritik başarı faktörleri arasındaki bağlamsal ilişkiyi analiz etmişlerdir. Neto vd. (2017) yaptıkları çalışmada frigorifik lojistik hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi ve seçimi için bir karar modeli önermişlerdir.

Aharonovitz vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, lojistik hizmet sağlayıcıların lojistik performansı üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bianchini (2018) çalışmasında üçüncü taraf lojistik sağlayıcıların seçimini gerçekleştirmişlerdir. Navicelli ve De Carlo (2018) yaptıkları çalışmada yedek parça yönetiminde rekabet avantajı açısından üçüncü taraf lojistiğinin faydalarını incelemişlerdir. Rai vd. (2018) tarafından yapılmış olan çalışmada geleneksel lojistik hizmet sağlayıcılarının e-gelişmelere uyumları araştırılmıştır. Zhou vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilir geri dönüşüm ortağının seçimi gerçekleştirilmiştir. Abidi vd. (2019) gerçekleştirdikleri çalışmada, lojistik hizmet sağlayıcıları arasındaki stratejik ortakları değerlendirmek için bir modelin geliştirilmesi ve önerilen modelin stratejik ortakları değerlendirmek üzere bir başlangıç noktası olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştırmışlardır. Gardas vd. (2019) yaptıkları çalışmada üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcı seçimi için değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi ve modellenmesine odaklanılmışlardır. Govindan vd. (2019)'nin gerçekleştirmiş olduğu çalışmada sürdürülebilir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimi için bir karar verme modeli geliştirilmiştir. Balmer vd. (2020)'nin yapmış olduğu çalışmada, lojistik hizmet sağlayıcıların B2B ilişkilerinde kurumsal marka imajı incelenmiştir. Brodin vd. (2020) tarafından yapılmış olan çalışmada, sürdürülebilir lojistik uygulamalarını benimseme bağlamında lojistik hizmet sağlayıcıları ile nakliyeciler arasındaki uyumun geliştirilmesi amaçlanmıştır. Novais vd. (2020) yaptıkları çalışmada bulut bilişim teknolojisi kullanımının lojistik ve tedarik zinciri entegrasyonundaki rolü ve iş sonuçları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.

Trapp vd. (2020) gerçekleştirdikleri çalışmalarında kargoların konsolide edilemesinin faydalı olup olmadığını tespiti için taktik ve operasyonel planlama kararlarının geliştirilebileceği işbirliği ve rekabet durumlarının belirlenmesini amaçlamışlardır.

Jauhar vd. (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada tersine lojistik iş ortağı seçimi için bir model önerisi geliştirmişlerdir. Le vd. (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada inşaat tedarik zincirinde üçüncü taraf lojistik ortaklığıyla optimal bir karar alma modeli geliştirmişlerdir. Lei vd. (2021) yaptıkları çalışmada lojistik hizmet sağlayıcılarının seçim kararlarına odaklanmışlardır. Mancini vd. (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada merkezi işbirlikçi ulaşım sistemlerinde tutarlılık ve iş yükü dengesinin etkisini analiz etmişlerdir. Nevries ve Wallenburg (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada farklı lojistik hizmet sağlayıcıları ile müşteri arketiplerinin, lojistik dış kaynak kullanımı ilişkilerinde performans iyileştirmeleri sağlamak için gerçekleştirilen etkileşimleri araştırmışlardır. Pascucci (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada mülteci kamplarında insani iş ortaklıkları ve sürdürülebilirlik araştırılmıştır. Prativiera vd. (2021) yaptıkları çalışmada lojistik hizmet sağlayıcılarının işbirliğinin artırılmasına odaklanmışlardır. Tanksale vd. (2021) gerçekleştirdikleri çalışmada toplama, ayırma ve geri dönüşüm merkezlerinin konumu ve geri dönüştürülecek ya da yeni üretilip dağıtılacak plastik palet miktarı ile ilgili kararların optimize edilmesi için ağ tasarım modeli geliştirmişlerdir. Uren vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada atıktan enerji elde etme projelerinde ortak seçimi için bir model geliştirilmiştir. Ali vd. (2022) çalışmalarında lojistik dış kaynak kullanımının itici güçlerini araştırmışlardır. Badraoui vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada lojistik işbirliği kavramlarının bir tipolojisi çıkartılmıştır. Büyüközkan ve Güler (2022) yaptıkları çalışmada lojistik işletmelere stratejik işbirliklerini gerçekleştirebilmeleri için ortak seçimine yardımcı olmayı amaçlamışlardır. Ekeskar ve Rudberg (2022) yaptıkları çalışmada üçüncü taraf lojistik hizmetlerini tedarikçi ve nakliye hizmet sağlayıcılarının bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Guan (2022) yaptığı çalışmada yeşil lojistik iş ortağı seçimine odaklanmıştır. Gupta vd. (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sürdürülebilir hizmet kalitesi için lojistik sağlayıcılar değerlendirilmiştir.

Lojistik partner seçimi birden fazla kriter aracılığıyla gerçekleştirilebilen bir karar verme problemi olmasının yanı sıra çeşitli nitel araştırmalarında gerçekleştirilebildiği bir konudur. Bu noktadan hareketle literatürde yer alan lojistik partner çalışmalarına ilişkin bilgiler Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Lojistik Partner Çalışmalarının İncelenmesi

Çalışma	Kullanılan Yöntem(ler)	Uygulama Alanı	Tür
Abdulrahman vd., 2014	İçerik Analizi	Otomotiv	Açıklayıcı
Abidi vd., 2019	ANP	Lojistik	Vaka Çalışması
Ackerman, 1996	-	-	Açıklayıcı
Aharonovitz vd., 2018	Kısmi En Küçük Kareler/Yapısal Eşitlik Modeli	Perakende	Vaka Çalışması
Ali vd., 2022	Faktör Analizi/T-Testi	İlaç	Açıklayıcı
Alkhatib vd., 2015	Literatür Araştırması	-	Açıklayıcı
Badraoui vd., 2022	Literatür Araştırması	Tarım-Gıda	Vaka Çalışması
Balmer vd., 2020	Kısmi En Küçük Kareler/Yapısal Eşitlik Modeli	Lojistik	Açıklayıcı
Bianchini, 2018	AHP/TOPSIS	Gıda	Vaka Çalışması
Bottani ve Rizzi, 2006	FTOPSIS	Süt Ürünleri	Vaka Çalışması
Bourlakis vd., 2012	ANOVA/T-Testi	Gıda	Açıklayıcı
Bourlakis ve Melewar, 2011	Literatür Araştırması	Lojistik	Açıklayıcı
Brekalo ve Albers, 2016	Literatür Araştırması	Lojistik	Açıklayıcı
Brodin vd., 2020	Yarı Yapılandırılmış Görüşme	Taşımacılık	Açıklayıcı
Büyüközkan vd., 2008	FAHP/FTOPSIS	Lojistik	Vaka Çalışması
Çelebi vd., 2010	ANP	Elektronik	Vaka Çalışması
Chakraborty vd., 2014	Literatür Araştırması	Sağlık	Açıklayıcı

Çalışma	Kullanılan Yöntem(ler)	Uygulama Alanı	Tür
Choy vd., 2007	Anahtar Performans Göstergesi/Kıyaslama	Havacılık	Vaka Çalışması
Crujssen vd., 2007	Faktör Analizi	Lojistik	Açıklayıcı
Ekeskar ve Rudberg, 2022	Yapılandırılmış Görüşme	İnşaat	Vaka Çalışması
Fulconis vd., 2016	Literatür Araştırması	-	Vaka Çalışması
Gardas vd., 2019	Delphi/Yorumlayıcı Yapısal Modelleme/MICMAC	İlaç	Vaka Çalışması
Gil ve McNeil, 2015	Literatür Araştırması	İnsani Yardım	Açıklayıcı
Govindan vd., 2019	FAHP/TOPSIS/İki amaçlı Karma Tam Sayılı Programlama	Elektronik	Vaka Çalışması
Guan, 2022	TOPSIS/Çapraz Entropi	-	Açıklayıcı
Gupta vd., 2022	Faktör Analizi/FAHP/FTOPSIS	Lojistik	Açıklayıcı
Büyüközkan ve Güler, 2022	Tereddütlü FSAW/Tereddütlü TOPSIS	Lojistik	Vaka Çalışması
Gürcan vd., 2016	AHP	Lojistik	Vaka Çalışması
Haldar vd., 2017	VZA/TOPSIS/Doğrusal Programlama	Çimento	Vaka Çalışması
Heaslip vd., 2012	Yapılandırılmış Analiz ve Tasarım Tekniği/Sistem Arketip Yöntemi	İnsani Yardım	Vaka Çalışması
Jauhar vd., 2021	VZA/Çok Amaçlı Karma Tam Sayılı Doğrusal Programlama	Elektronik	Vaka Çalışması
Jubg vd., 2008	Doğrusal Programlama	-	Açıklayıcı
Kilibarda vd., 2016	SERVQUAL Analizi	Taşımacılık	Vaka Çalışması
Kinra ve Kotzab, 2008	AHP	-	Açıklayıcı
Koskinen, 2009	Anahtar Performans Göstergesi/Kıyaslama	Kâğıt	Vaka Çalışması
Kuk, 2004	ANOVA/Yolak Çözümlemesi	-	Açıklayıcı
Laequddin vd., 2009	Regresyon Analizi	Gıda	Açıklayıcı
Le vd., 2021	Karma Tam Sayılı Programlama	İnşaat	Vaka Çalışması
Lei vd., 2021	AHP/Ağırlıklı Yoğunluk Tabanlı Hiyerarşik Küme Analizi	Sağlık	Vaka Çalışması
Liao vd., 2011	Yapılandırılmamış Görüşme	Otomotiv	Açıklayıcı
Liu vd., 2017	Karışık Tam Sayılı Doğrusal Olmayan Programlama/ Genetik Algoritma	Lojistik	Vaka Çalışması
Makukha ve Gray, 2004	Delphi	-	Açıklayıcı
Mancini vd., 2021	Karma Tam Sayılı Programlama/ Tekrarlanan Yerel Arama Algoritması	Taşımacılık	Açıklayıcı
Marasco, 2008	Literatür Araştırması	-	Açıklayıcı
Narkhede vd., 2017	Interpretive Ranking Process (IRP)	Çimento	Vaka Çalışması
Navicelli ve De Carlo, 2018	Geri Ödeme Süresi Yöntemi/Net Bugün ki Değer Analizi	Kamu	Vaka Çalışması
Neto vd., 2017	AHP	Süt Ürünleri	Vaka Çalışması
Nevries ve Wallenburg, 2021	Çoklu Vaka Çalışması Yaklaşımı	-	Açıklayıcı
Novais vd., 2020	Yapısal Eşitlik Modeli	Gıda/Tekstil/Kimya/İlaç/Bilişim/Elektronik	Açıklayıcı
Papadopoulou vd., 2013	Toplam Kalite Yönetimi	Lojistik	Vaka Çalışması
Pascucci, 2021	Kartopu Örnekleme Yöntemi	İnsani Yardım	Açıklayıcı
Prakash ve Barua, 2016a	FAHP/FTOPSIS	Elektronik	Vaka Çalışması
Prakash ve Barua, 2016b	FAHP/VIKOR	Elektronik	Vaka Çalışması
Prataviera vd., 2021	Ağ Teorisi/Orta Menzil Teorisi	Market	Vaka Çalışması

Çalışma	Kullanılan Yöntem(ler)	Uygulama Alanı	Tür
Qureshi vd., 2007	Yorumlayıcı Yapısal Modelleme/FMICMAC	-	Açıklayıcı
Rai vd., 2018	Belge Analizi	Perakende	Açıklayıcı
Ramanathan vd., 2014	Örnekleme Yöntemi	Lojistik/Perakende	Vaka Çalışması
Rooijen ve Quak, 2014	Tematik Kümeleme Tekniği	Lojistik	Açıklayıcı
Ryu vd., 2009	Yapısal Eşitlik Modeli	Üretim/Taşımacılık/Gıda/İlaç	Açıklayıcı
Sharma ve Choudhury, 2014	Nitel Vaka Araştırması	-	Açıklayıcı
Sheu, 2007	Çok Amaçlı Doğrusal Programlama	Tersine Lojistik	Vaka Çalışması
Tang vd., 2001	Kavramsal Modelleme	E-Ticaret	Açıklayıcı
Tanksale vd., 2021	AHP/Çok Amaçlı Optimizasyon Modeli/ Artırılmış ε-kısıtlama yöntemi	Üretim	Açıklayıcı
Tate, 1996	-	-	Açıklayıcı
Trapp vd., 2020	Tamsayı Optimizasyon Modeli	Kargo	Açıklayıcı
Uren vd., 2021	Tümevarım/ Tümdengelim	Enerji	Vaka Çalışması
Vega vd., 2015	Literatür Araştırması	İnsani Yardım	Açıklayıcı
Wang ve Kess, 2006	Çapraz Vaka Analizi	Üretim	Vaka Çalışması
Xi ve Jiang, 2012	TOPSIS	Otomotiv	Vaka Çalışması
Yang vd., 2010	ANP	Lojistik	Vaka Çalışması
Yeung vd., 2012	Yapısal Eşitlik Modeli	İhracat	Açıklayıcı
Zhou vd., 2018	FDEMATEL/AEW/FVIKOR	Üretim	Vaka Çalışması

Mevcut literatüre göre lojistik partner çalışmalarında en fazla nitel araştırma yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinin ardından lojistik partner çalışmalarında sıklıkla faydalanılan diğer araştırma yöntemlerinin sırasıyla İstatistikî yöntemler ve Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda kullanılan istatistikî yöntemler arasında en fazla kullanılan teknik Yapısal Eşitlik Modeli iken, ÇKKV tekniklerinde ise en fazla faydalanılan yöntem AHP, ANP ve TOPSIS olarak saptanmıştır.

Mevcut çalışma ile lojistik partner seçimine yönelik gerçekleştirilmiş olan çalışmalar kıyaslandığında AHP yönteminin farklı çalışmalarda (Kinra ve Kotzab, 2008; Gürcan vd., 2016; Neto vd., 2017; Bianchini, 2018; Lei vd., 2021; Tanksale vd., 2021) kullanıldığı, ARAS yönteminin ise lojistik partner seçim çalışmalarında kullanılmadığı görülmüştür. Ayrıca gerçekleştirilen literatür araştırması sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda lojistik partner seçimine yönelik farklı ÇKKV yöntemlerinin bütünleştirilerek kullanıldığı sınırlı sayıda çalışma (Bianchini, 2018; Guan, 2022) olduğu, bütünleşik AHP-ARAS yaklaşımını kullanan bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle mevcut çalışma, ilgili literatürde otomotiv sektöründe lojistik partner seçimine yönelik kullanılabilir kriterleri oluşturan ve diğer çalışmalar ile faydalanılan yöntemler açısından karşılaştırıldığında lojistik partner seçimine yönelik AHP-ARAS yöntemlerini bütünleştirip uygulayan ilk çalışmadır. Bu noktada gerçekleştirilen çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

3. METODOLOJİ

Otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe lojistik partner seçiminin gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada yer alan uygulamada AHP ve ARAS yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada yer alan kriterlerin ağırlıklarının tespit edilmesinde AHP yönteminden, alternatiflerin sıralamasının belirlenmesinde ise ARAS yönteminden yararlanılmıştır.

3.1. AHP Yöntemi

AHP yöntemi karar vericilerin ikili karşılaştırma matrisi aracılığıyla birden fazla kriterin ağırlıklarının tespit edilebildiği bir ÇKKV yöntemidir (Bera vd., 2022, s. 5). AHP yöntemi karar verme durumlarında çok sayıda kriterin yanı sıra çok sayıda karar vericiyi bünyesinde barındıran karmaşık problemlerin çözümüne yardımcı olmak için tasarlanmış bir araçtır (Ogonowski, 2022, s. 4411).

Tüm kriterlerin ikili olarak birbirleri ile karşılaştırılmasından oluşan AHP yöntemine ilişkin hesaplama prosedürü aşağıdaki aşamalarla gerçekleştirilmektedir (Pathak vd., 2022; Varghese ve Karande, 2022):

Aşama 1. Karar Probleminin Tanımlanarak Verilerin Toplanması

Bu aşamada ilk olarak çalışmada belirlenen amaç doğrultusunda faydalanılacak kriterler belirlenerek hiyerarşik sıralama ile sunulur. Kriterlerin belirlenmesinin ardından çalışmada faydalanılacak veriler oluşturulan uzman grupta yer alan karar vericiler tarafından Saaty tarafından geliştirilmiş nitel bir ölçeğe göre yapılan ikili karşılaştırmalar aracılığıyla elde edilir. Verilerin toplanmasında faydalanılan nitel ölçek Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. AHP'de Faydalanılan Nitel Ölçek

Önem Derecesi	Tanımlar	Açıklamalar
1	Üstünlük açısından eşit	Her iki kriterin de amaca olan katkısı eşittir.
3	Üstünlük açısından orta	Deneyim ve değerlendirmelere bağlı olarak bir kriterin diğer kriterle kıyasla biraz daha üstün olması durumudur.
5	Üstünlük açısından güçlü	Deneyim ve değerlendirmelere bağlı olarak bir kriter diğer kriterle kıyasla çok fazla üstündür.
7	Üstünlük açısından çok güçlü	Bir kriter diğer kriterle göre çok güçlü olacak şekilde üstündür.
9	Kesinlikle üstün	Bir kriter diğer kriterle göre mutlak derece üstündür.
2,4,6,8	Uzlaşma gerektiren durum değerleri	Bir kıyaslama durumunda uzlaşma gerektiren hallerde tercih edilmektedir.

Kaynak: (Tutak ve Koçer, 2023, s. 9).

Aşama 2. İkili Karşılaştırma Matrisinin Tasarlanması ve Normalizasyonu

Uzman grupta yer alan karar vericiler tarafından her bir kriter için yapılan ikili karşılaştırmalar ekseninde toplanan veriler, köşegeni "1" olan kare matris olarak düzenlenir. Her karar vericinin ikili karşılaştırma matrisinin oluşturulmasının ardından tüm ikili karşılaştırma matrisleri geometrik ortalama ile birleştirilerek tek bir matris haline dönüştürülür. Geometrik ortalama ile oluşturulan ikili karşılaştırma matrisinin ardından normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Her karar vericiden elde edilen ikili karşılaştırma matrisi (K) (1) ve normalizasyon işleminde faydalanılan formül (2) aşağıda gösterilmektedir.

$$K = \begin{bmatrix} 1 & k_{12} & k_{13} & \dots & k_{1n} \\ k_{21} & 1 & k_{23} & \dots & k_{2n} \\ k_{31} & k_{32} & 1 & \dots & k_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{n1} & k_{n2} & k_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$G.O. = \left(\frac{k_{ij}}{\sum_{i=1}^n k_{ij}} \right) \quad (2)$$

Aşama 3. Kriterlerin Ağırlıklarının Belirlenmesi

Bu aşamada çalışmada faydalanılan kriterlerin önem ağırlıkları tespit edilmektedir. Kriterlerin önem ağırlıklarının tespit edilmesinde faydalanılan formül (3) aşağıda gösterilmektedir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{n} \quad (3)$$

Formül (3)'te yer alan r_{ij} değeri normalizasyon işlemi uygulanmış matrisin i. satırında bulunan j. değeri ifade etmekteyken, n değeri ise i. satırda yer alan değerlerin sayısını temsil etmektedir. Formül (3) aracılığıyla elde edilen önem ağırlık değerleri (w_i) çalışmada kullanılan kriterlerin önem ağırlıklarını ifade etmektedir.

Aşama 4. Tutarlılık Oranının Belirlenmesi

AHP yönteminin son aşamasında tutarlılık oranı hesaplanmaktadır. AHP yönteminin yapısında yer alan sübjektiflik nedeniyle gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda tutarsızlık oluşabilmektedir. İkili karşılaştırmalar sonucunda hesaplanan tutarlılık oranının izin verilen tutarlılık oranını aşması durumunda yapılan ikili karşılaştırmalar yeniden değerlendirilmelidir.

Gerçekleştirilen uygulamanın tutarlılık oranının 0,1'den düşük olması çalışmanın tutarlı olduğunu göstermektedir (Saaty, 1994). Tutarlılık oranının belirlenebilmesi için ilk olarak tutarlılık indeksinin (CI) hesaplanması gerekmektedir. Tutarlılık indeksi aşağıda gösterilen formül (4) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$CI = \left(\frac{\lambda_{max} - n}{(n-1)} \right) \quad (4)$$

Formül (4)'te yer alan λ_{max} notasyonu matrisin en büyük özdeğerini, n değeri ise matriste yer alan eleman sayısını göstermektedir (Tutak ve Koçer, 2023, s. 9). Tutarlılık indeksinin belirlenmesinin ardından Tutarlılık Oranının (CR) hesaplanabilmesi için rassal indeks değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. AHP yönteminde tutarlılık oranı için faydalanılan rassal indeks değerleri Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. AHP'de Faydalanılan Rassal İndeks Değerleri

Eleman Sayısı (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rassal İndeks Karşılığı (RI)	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49	1,52	1,54	1,56	1,58	1,59

Kaynak: (Ogonowski, 2022, s. 4412).

Tutarlılık indeksi ve rassal indeks değerinin tespit edilmesinin ardından tutarlılık oranı hesaplanabilmektedir. Tutarlılık oranının hesaplanmasında faydalanılan formül (5) aşağıda gösterilmektedir.

$$CR = CI/RI \quad (5)$$

3.2. ARAS Yöntemi

Turskis ve Zavadskas tarafından 2010 yılında ilk kez uygulanan ARAS yöntemi en iyi alternatifleri seçmek için nicel ölçümleri ve fayda teorisini bünyesinde barındıran bir ÇKKV yöntemidir (Sivalingam vd., 2022, s. 6). Karmaşık olguların basit karşılaştırmalarla anlaşılabilirliği fikrine dayanan ARAS yönteminde alternatifler optimalite derecesine göre sıralanmaktadır (Mostafaiepour vd., 2020, s. 15930).

ARAS yönteminin hesaplanmasına yönelik aşamalar aşağıda gösterilmektedir (Ramezanalı vd., 2020; Balezentis ve Streimikiene, 2017).

Aşama 1. Amaç Fonksiyonlarının Oluşturulması

Bu aşamada çalışmada yer alan amaç fonksiyonları fayda ve maliyet açısından değerlendirilerek durumları belirlenmektedir.

Aşama 2. Karar Matrisinin Oluşturulması (KM)

Bu aşamada mevcut bilgilere dayalı olarak karar matrisi olarak adlandırılan bir matris oluşturulur. Oluşturulan karar matrisi (KM) (6) aşağıda gösterilmektedir.

$$KM = \begin{bmatrix} k_{01} & \dots & k_{0j} & \dots & k_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{i1} & \dots & k_{ij} & \dots & k_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ k_{m1} & \dots & k_{mj} & \dots & k_{mn} \end{bmatrix}; \quad i=0,1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (6)$$

Fayda ve maliyet durumları açısından optimal değer hesaplaması aşağıdaki eşitlik (7) aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$k_{0j} = \begin{cases} \text{Eğer } j \text{ fayda fonksiyonu ise, } \text{Max } k_{ij} \\ \text{Eğer } j \text{ maliyet fonksiyonu ise, } \text{Min } k_{ij} \end{cases} \quad (7)$$

Aşama 3. Karar Matrisinin Normalizasyonu (\bar{KM})

Karar matrisinin normalizasyonu aşamasında fayda ve maliyet fonksiyonu durumuna göre işlem gerçekleştirilmektedir. Karar matrisinin normalizasyon işlemi fayda fonksiyonunun normalizasyon işlemi kullanılan formül (8) aşağıda gösterilmektedir.

$$\bar{k}_{ij} = \frac{k_{ij}}{\sum_{i=0}^m k_{ij}} \quad (8)$$

Maliyet fonksiyonlarının normalizasyon işleminde faydalanan formül (9) aşağıda gösterilmektedir.

$$\bar{k}_{ij} = \frac{(1/k_{ij})}{\sum_{i=0}^m 1/k_{ij}} \quad (9)$$

Aşama 4. Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Oluşturulması

Normalize karar matrisinin ardından ağırlıklandırılmış normalize matris oluşturulur. Çalışmada kullanılan normalize değerler $0 < w_j < 1$ aralığında yer almalıdır (Ramezanali vd., 2020, s. 4). Ağırlıklandırılmış normalize matris aşağıda gösterilen formül (10) yardımıyla oluşturulmaktadır.

$$\hat{k}_{ij} = \bar{k}_{ij} \times w_j \quad ; i=0,1,2,\dots,m \quad (10)$$

Formül (10)'da yer alan w_j j. kriterin ağırlık değerini, \bar{k}_{ij} ise j. kriterin normalize edilmiş değerini ifade etmektedir.

Aşama 5. Optimallik Fonksiyonun Belirlenmesi

Bu adımda alternatifler için optimallik fonksiyonu (S_i) aşağıdaki formül (11) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{k}_{ij} \quad ; i=0,1,2,\dots,m \quad (11)$$

Alternatifler S_i değerine göre sıralanır. En iyi ve en kötü alternatifler sırasıyla en yüksek ve en düşük S_i 'ye sahip olan alternatiflerdir.

Aşama 6. Fayda Derecesinin (B_i) Hesaplanması

S_i değerlerinin optimal değere (S_0) oranlanmasıyla fayda derecesi (B_i) tespit edilir. Tespit edilen B_i değerleri azalan önem sırası biçiminde düzenlenir. B_i değerleri aşağıdaki formül (12) aracılığıyla hesaplanabilmektedir.

$$B_i = \frac{S_i}{S_0} \quad ; i=0,1,2,\dots,m \quad (12)$$

Uygulanan aşamalar sonucunda en yüksek B_i değerine sahip olan alternatif en uygun alternatif olarak değerlendirilmektedir.

4. UYGULAMA

Küresel ekonomide artan rekabetle birlikte lojistik partner seçimi işletmelerin varlığını doğrudan etkilemektedir. Uygun lojistik partner seçimi ise işletmeler açısından önemli rekabet silahlarından biri haline dönüşmüştür. Bu çalışmada işletmelerin gerçekleştirdikleri operasyonlarda aktif bir şekilde var olan lojistik partnerlerin seçimine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışmada lojistik partner seçimine yönelik probleme bütünleştirilmiş AHP-ARAS yaklaşımıyla çözüm aranmıştır.

Çalışmada yer alan işletme otomotiv yan sanayi sektöründe on yıldan fazla tecrübesiyle Türkiye'deki seksen bir ilde müşteriye sahiptir. Pazar payı açısından ise otomotiv yan sanayi sektörünün en büyük ilk on kuruluşundan biridir. Çalışmanın amacı doğrultusunda uygulamada izlenen adımlar Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Uygulama Adımları

4.1. Kriterlerin Belirlenmesi

Çalışmada faydalanılan kriterlerin belirlenebilmesi için öncelikle lojistik partner seçim kriterleri ile ilgili yapılan literatür araştırması doğrultusunda bir kriter havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan kriter havuzu Tablo 1’de sunulmuştur. Kriter havuzunun oluşturulmasının ardından beş ila on beş yıllık deneyim aralığına sahip lojistik partner seçim sürecine dahil olmuş beş firma yöneticisinin görüşleri ekseninde çalışmada faydalanılan kriterler Delphi yöntemi aracılığıyla elde edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan kriterler Tablo 2’de sunulmuştur.

4.2. Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Bir önceki aşamada belirlenen lojistik partner seçim kriterlerinin önem ağırlıkları uluslararası literatürde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde sıklıkla kullanılan AHP yönteminden faydalanılarak belirlenmiştir. Kriter ağırlıklarına beş ila on beş yıllık deneyim aralığına sahip lojistik partner seçim sürecine dahil olmuş beş firma yöneticisinin görüşleri sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek ulaşılmıştır. Karar vericiler tarafından gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda Tablo 4’te sunulmuş olan ölçekten faydalanılmıştır. Karar vericiler tarafından yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda oluşan karar matrisi ve kriter yönleri (KY) Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Lojistik Partner Seçim Kriterlerinin Karar Matrisi

KY	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda
K _n	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄	K ₁₅
K ₁	1,0000	0,7137	0,5253	0,2071	1,9332	1,0845	0,2656	0,1721	0,2755	1,0371	5,0000	0,1528	0,8394	0,7248	0,2841
K ₂	1,4011	1,0000	0,5173	0,2661	1,3026	1,3797	0,3511	0,1748	0,4434	0,9417	6,1185	0,1415	0,9221	0,4503	0,2316
K ₃	1,9037	1,9332	1,0000	0,3333	2,3714	2,1411	0,4573	0,1936	0,5094	0,8027	6,1185	0,1603	1,5518	1,2723	0,6988
K ₄	4,8287	3,7585	3,0000	1,0000	4,8287	4,0201	1,1247	0,3385	0,9311	2,2369	7,3608	0,3385	4,3597	3,5944	0,6988
K ₅	0,5173	0,7677	0,4217	0,2071	1,0000	0,7402	0,1870	0,1662	0,2144	0,3920	3,6801	0,1453	0,9029	0,3801	0,2233
K ₆	0,9221	0,7248	0,4670	0,2487	1,3510	1,0000	0,2453	0,1634	0,2601	0,5173	4,0760	0,1513	1,0696	0,5439	0,2335
K ₇	3,7645	2,8484	2,1867	0,8891	5,3481	4,0760	1,0000	0,3333	0,9221	1,2457	5,7203	0,1870	1,4963	1,3797	0,3413
K ₈	5,8091	5,7203	5,1648	2,9542	6,0152	6,1185	3,0000	1,0000	3,6801	3,2141	8,5588	0,9029	6,1531	4,8287	1,4841
K ₉	3,6297	2,2552	1,9633	1,0739	4,6632	3,8446	1,0845	0,2717	1,0000	1,5518	6,4339	0,2366	1,3510	1,2011	0,2971
K ₁₀	0,9642	1,0619	1,2457	0,4471	2,5508	1,9332	0,8027	0,3111	0,6444	1,0000	4,5844	0,1634	1,3933	0,7248	0,2316
K ₁₁	0,2000	0,1634	0,1634	0,1359	0,2717	0,2453	0,1748	0,1168	0,1554	0,2181	1,0000	0,1168	0,2717	0,2136	0,1528
K ₁₂	6,5444	7,0681	6,2386	2,9542	6,8818	6,6081	5,3481	1,1076	4,2273	6,1185	8,5588	1,0000	6,4339	3,9363	3,0000
K ₁₃	1,1914	1,0845	0,6444	0,2294	1,1076	0,9349	0,6683	0,1625	0,7402	0,7177	3,6801	0,1554	1,0000	0,4670	0,3069
K ₁₄	1,3797	2,2206	0,7860	0,2782	2,6307	1,8384	0,7248	0,2071	0,8326	1,3797	4,6821	0,2540	2,1411	1,0000	0,4366
K ₁₅	3,5195	4,3174	1,4310	1,4310	4,4777	4,2823	2,9302	0,6738	3,3659	4,3174	6,5444	0,3333	3,2588	2,2902	1,0000

Tutarlılık Oranı: 0,0331

Karar matrisinde yer alan veriler çalışmada yer alan beş uzmandan ayrı ayrı elde edilen görüşlerin birleşiminden oluşmaktadır. Beş uzmandan ayrı ayrı elde edilen görüşler geometrik ortalama aracılığıyla tek bir matris haline dönüştürülmüştür. Gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalar neticesinde oluşan tutarlılık oranının 0,10’u aşmaması nedeniyle çalışmada kullanılan verilerin tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Çalışmada kullanılan lojistik partner seçimine ait kriterlerin önem ağırlıkları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Lojistik Partner Seçimi Kriterlerinin Önem Ağırlıkları

Kriterler	Önem Ağırlıkları	Önem Sırası
K ₁	0,0290	12
K ₂	0,0306	10
K ₃	0,0453	8
K ₄	0,0947	4
K ₅	0,0214	14
K ₆	0,0252	13
K ₇	0,0679	5

Kriterler	Önem Ağırlıkları	Önem Sırası
K ₈	0,1709	2
K ₉	0,0664	6
K ₁₀	0,0405	9
K ₁₁	0,0106	15
K ₁₂	0,2089	1
K ₁₃	0,0300	11
K ₁₄	0,0466	7
K ₁₅	0,1120	3

Tablo 7’de yer alan bilgilere göre lojistik partner seçiminde en önemli kriter 0,2089 önem ağırlık puanıyla K₁₂ (Lojistik Aktiviteler) olarak tespit edilmişken, en düşük önem ağırlığına sahip olan kriter ise 0,0106 önem ağırlık puanıyla K₁₁ (Sürdürülebilir Çevre Dostu Süreç/Geri Dönüşüm) olarak belirlenmiştir.

4.3. Alternatiflerin Belirlenmesi

En uygun lojistik partnere karar verme amacıyla söz konusu firmanın çeşitli zaman dilimleri içerisinde çalıştığı beş farklı lojistik firması karar vericilerin görüşleri doğrultusunda bu çalışmanın alternatifleri olarak belirlenmiştir. İlgili lojistik firmaları ile yapılan görüşmeler doğrultusunda üç firmadan isminin kullanılabilmesi için izin alınabilmiş, iki firma ise isminin kullanılmasına izin vermemiştir. Bu nedenle çalışmada yer alan karar vericiler ile alınan karar doğrultusunda alternatifleri oluşturan firmaların LF₁, LF₂, LF₃, LF₄ ve LF₅ olarak adlandırılmasına karar verilmiştir.

4.4. En Uygun Lojistik Partnerin Belirlenmesi

Çalışmada en uygun lojistik partnerin belirlenmesi için ARAS yöntemi kullanılmıştır. ARAS yöntemi uygulanırken Tablo 7’de gösterilen kriter ağırlıklarından yararlanılmıştır. Lojistik partner seçimi için gerekli olan başlangıç karar matrisi, karar vericilerin her bir lojistik partneri her bir kriter açısından değerlendirmesi ile elde edilmiştir. Karar vericiler lojistik partnerlerin seçimine yönelik değerlendirmelerini gerçekleştirebilmek adına çok düşük ve çok yüksek aralığına sahip 7’li bir skaladan yararlanmıştır. Lojistik partner seçimi için karar vericiler tarafından kullanılan ölçek ile çalışmada yer alan alternatiflere ait başlangıç karar matrisi Tablo 8’de, alternatiflerin sıralamasına ilişkin bilgiler ise Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 8. Lojistik Partner Seçimi İçin Başlangıç Karar Matrisi

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄	K ₁₅
LF ₁	3,4	5,2	3	2,6	4,4	4,4	3,8	5,2	6,2	4,4	3,6	2,4	2,8	4,8	4
LF ₂	3	2,4	5,2	4,2	5	3,6	3	2,6	2,8	3,2	4,6	3,8	4,8	4,8	4,8
LF ₃	5	2,6	2,8	2,2	3,8	4,4	5,4	4,6	3,2	4	3,2	3,8	3,2	2,4	3,8
LF ₄	4,6	3,8	3,8	4,8	3,2	3,4	2	3,4	6	3,2	5	4	1,8	4,8	3,8
LF ₅	4,6	4,2	3,4	4,2	3,2	3,4	5,2	4,4	3	4,6	2,6	2,6	3,8	5,2	3,6

*Çalışmada belirlenen lojistik partner seçim kriterlerine göre yukarıda belirtilen lojistik partnerlerin belirlenen kriterlere uygunluk derecelerini ifade ediniz

1: Çok Düşük 2: Orta Derece Düşük 3: Düşük 4: Orta 5: Yüksek 6: Orta Derece Yüksek 7: Çok Yüksek

Tablo 9. Lojistik Partner Seçim Sıralamasına İlişkin Bilgiler

Alternatifler	Optimum	LF ₁	LF ₂	LF ₃	LF ₄	LF ₅
S _i	30,813	24,686	24,153	22,591	23,759	23,999
K _i	1,0000	0,8012	0,7839	0,7332	0,7711	0,7789
Sıralama	Optimal	1	2	5	4	3

ARAS yöntemi ile yapılan analiz sonucunda oluşturulan Tablo 9’a göre çalışmada yer alan lojistik partnerler artan önem sıralamasına göre aşağıdaki biçimde ifade edilebilir:

$$LF_3 < LF_4 < LF_5 < LF_2 < LF_1$$

Artan önem derecesine göre çalışmada belirlenen lojistik partner seçim kriterleri açısından vaka çalışmasının gerçekleştirildiği otomotiv yan sanayi yedek parça işletmesi için LF_1 lojistik firmasının en uygun lojistik partner, LF_3 lojistik firmasının ise lojistik partnerlik açısından tüm alternatifler arasında en kötü lojistik partnerlik performansına sahip olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Otomotiv sektöründe meydana gelen gelişimler doğrusal olarak otomotiv yan sanayi sektöründeki rekabetin yoğunlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Otomotiv yan sanayi sektöründeki rekabetin yoğunlaşması ise otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe faaliyetler yürüten işletmelerin artan rekabet ile mücadele edebilmelerinde çalıştıkları lojistik partnerlerin seçiminin daha stratejik bir noktaya evrilmesine sebep olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında farklı kriterlerin önem arz ettiği lojistik partner seçimi işletmeler açısından oldukça önemli bir karar verme problemi olarak görülebilmektedir. Ayrıca otomotiv sektörünün günlük hayattaki yeri ve bünyesinde barındırdığı istihdam olanakları düşünüldüğünde lojistik partnerlerde doğru işbirliği ve seçim hem ekonomik hem de sosyal yaşam açısından daha kritik bir sürece dönüşmüştür.

Bu çalışma, otomotiv yan sanayi sektöründe en uygun lojistik partnerin seçimi için bütünleştirilmiş bir ÇKKV modeli önererek ilgili alana katkıda bulunmaktadır. Ayrıca otomotiv yan sanayi yedek parça sektöründe faaliyette bulunan bir işletmeye yönelik vaka çalışmasını da içeriğinde barındırmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak lojistik partner seçiminde faydalanılan kriterlere yönelik gerçekleştirilen literatür araştırması sonucunda elde edilen kriterlerden oluşan bir kriter havuzu oluşturulmuştur. Kriter havuzunun oluşturulmasından sonra beş ila on beş yıllık deneyim aralığına sahip lojistik partner seçim sürecine dahil olmuş beş firma yöneticisinin görüşleri neticesinde lojistik partner seçiminde kullanılacak kriterler netleştirilmiştir.

Lojistik partner seçimi kriterlerinin belirlenmesinin ardından çalışmada faydalanılacak bu kriterlerin sahip oldukları önem ağırlıklarını elde etmek için AHP yöntemi uygulanmıştır. Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra belirlenen kriterler ekseninde en uygun lojistik partnerin tespit edilmesi için gerekli olan alternatifler işletmenin sahip olduğu deneyimler çerçevesinde belirlenmiştir. Son aşamada ise belirlenen alternatifler arasında en uygun lojistik partnerin tespiti için ARAS yönteminden faydalanılmıştır.

Çalışmada gerçekleştirilen analiz sonucunda lojistik partner seçiminde en fazla önem ağırlığına sahip ilk üç kriterin sırasıyla *Lojistik Aktiviteler (0,2089)*, *Güçlü Tedarik Ağı/Dağıtım Ağı (0,1709)* ve *Teknik Uzmanlık (0,1120)* olduğu tespit edilmiştir. En uygun lojistik partner seçimi için belirlenen kriterlerin kullanılarak çalışmada yer alan alternatifler arasında ARAS yöntemiyle gerçekleştirilen uygulama sonucunda oluşan sıralamaya göre en uygun lojistik partnerin LF_1 olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın sonuçları vaka analizinin gerçekleştirildiği işletme ile paylaşılarak elde edilen sonuçların işletmenin davranışlarıyla uyumlu olup olmadığı sorgulanmıştır. İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmeler neticesinde lojistik partnerlerle ilgili karar alma durumlarında genel olarak lojistik firmalarının sunmuş oldukları lojistik aktivite çeşitliliğine çok fazla önem verdiklerini ayrıca lojistik firmalarının sahip olduğu dağıtım ağı genişliğinin çalışılacak olan lojistik partnerler için pozitif bir etki oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Vaka analizi yapılan işletmede görev yapan yöneticilerle alternatifler ile ilgili yapılan görüşmelerde, ARAS yöntemiyle elde edilen sıralamada ilk sırada yer alan LF_1 'in genel olarak çalışılan lojistik partnerler arasında en az sorun yaşanan lojistik firması olduğunu beyan etmişlerdir. Bu bilgilere dayanarak çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların araştırmanın gerçekleştirildiği işletmenin davranışlarıyla büyük bir oranda paralellik gösterdiği anlaşılmıştır. Bu sonuç çalışmada önerilen modelin işletmenin sahip olduğu dokularla uyuştuğunu göstermektedir.

Çalışmada kullanılan bilgiler, lojistik partnerler ile ticari görüşmelerde bulunmuş olan şirketin üst düzey beş yöneticiden elde edilmiştir. Bunun sonucunda çalışmada ortaya çıkan sonuçların yalnızca vaka analizinin gerçekleştirildiği işletmenin sahip olduğu dokuyu yansıtması çalışmanın ilk kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca bütünleştirilmiş AHP-ARAS yönteminin özündeki subjektiflikten kaynaklı olarak araştırmaya farklı lojistik partner seçim kriterlerinin dahil edilmesi, çalışmada kullanılan lojistik partner seçim kriterlerinden herhangi birinin çıkartılması ve çalışmada yer alan alternatiflerin sayısında oluşacak artış veya azalış durumunda mevcut sonuçların farklılaşabilecek olması bu çalışmanın bir diğer kısıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bu çalışmada faydalanılan kriterler yedek parça sektörüne hizmet veren lojistik firmalarında deneyime sahip olan uzmanlarında görüşlerine yer verilerek fikir birliği oluşturan yöntemler (Nominal Grup, Delphi vb.)

kullanılarak geliştirilebilir. Otomotiv yan sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ile lojistik hizmet sunan firmalar bir araya getirilerek otomotiv yan sanayi sektöründe verilen lojistik hizmetlerin özelleştirilmesini sağlayan bir araştırma gerçekleştirilebilir. Son olarak gelecek çalışmalarda lojistik partner seçimini etkileyen kriterlerin arasındaki ilişkileri belirleyen farklı ÇKKV yaklaşımları bulanık mantık yaklaşımlarıyla bütünleştirilerek lojistik partner seçimi literatürüne katkı sağlanabilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abdulrahman, N. A., Melewar, T. C. ve Sharif, A. M. (2014). The establishment of industrial branding through dyadic logistics partnership success (LPS): The case of the Malaysian automotive and logistics industry. *Industrial Marketing Management*, 43, 67-76. <http://dx.doi.org/10.1016/j.indmarman.2013.09.003>
- Abidi, H., Dullaert, W., Leeuw, S. D., Lysko, D. ve Klumpp, M. (2019). Strategic partner evaluation criteria for logistics service provider networks. *The International Journal of Logistics Management*, 30(2), 438-466. <https://doi.org/10.1108/IJLM-07-2017-0178>
- Ackerman, K. B. (1996). Pitfalls in logistics partnerships. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 26(3), 35-37. <https://doi.org/10.1108/09600039610115018>
- Aharonovitz, M. C. S., Vieira, J. G. V. ve Suyama, S. S. (2018). How logistics performance is affected by supply chain relationships. *The International Journal of Logistics Management*, 29(1), 284-307. <https://doi.org/10.1108/IJLM-09-2016-0204>
- Ali, A., Cao, M., Allen, J., Liu, Q., Ling, Y. ve Cheng, L. (2022). Investigation of the drivers of logistics outsourcing in the United Kingdom's pharmaceutical manufacturing industry. *Multimodal Transportation*, 2(1), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.multra.2022.100064>
- Alkhatib, S. F., Darlington, R. ve Nguyen, T. T. (2015). Logistics service providers (LSPs) evaluation and selection Literature review and framework development. *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 8(1), 102-134. <https://doi.org/10.1108/SO-12-2014-0028>
- Badraoui, I., Boulaksil, Y. ve Van Der Vorst, J. G. A. J. (2022). A typology of horizontal logistics collaboration concepts: An illustrative case study from agri-food supply chains. *Benchmarking*, 29(4), 1214-1240. <https://doi.org/10.1108/BIJ-02-2021-0082>
- Balezentis, T. ve Streimikiene, D. (2017). Multi-criteria ranking of energy generation scenarios with Monte Carlo simulation. *Applied Energy*, 185(1), 862-871. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2016.10.085>
- Balmer, J. M. T., Lin, Z., Chen, W. ve He, X. (2020). The role of corporate brand image for B2B relationships of logistics service providers in China. *Journal of Business Research*, 117, 850-861. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.03.043>
- Bera, A., Mukhopadhyay, B. P. ve Das, S. (2022). Groundwater vulnerability and contamination risk mapping of semi-arid Totko river basin, India using GIS-based DRASTIC model and AHP techniques. *Chemosphere*, 307(2), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2022.135831>
- Bianchini, A. (2018). 3PL provider selection by AHP and TOPSIS methodology. *Benchmarking: An International Journal*, 25(1), 235-252. <https://doi.org/10.1108/BIJ-08-2016-0125>

- Bottani, E. ve Rizzi, A. (2006). A fuzzy TOPSIS methodology to support outsourcing of logistics services. *Supply Chain Management: An International Journal*, 11(4), 294-308. <https://doi.org/10.1108/13598540610671743>
- Bourlakis, M. ve Melewar, T. C. (2011). Marketing perspectives of logistics service providers: Present and future research directions. *European Journal of Marketing*, 45(3), 300-310. <https://doi.org/10.1108/03090561111107203>
- Brekalo, L. ve Albers, S. (2016). Effective logistics alliance design and management. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 46(2), 212-240. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-08-2014-0201>
- Brodin, M. H., Sweeney, E. ve Evangelista, P. (2020). Environmental alignment between logistics service providers and shippers - A supply chain perspective. *The International Journal of Logistics Management*, 31(3), 575-605. <https://doi.org/10.1108/IJLM-04-2019-0101>
- Büyüközkan, G. ve Mukul, E. (2022). Fuzzy MCDM method to evaluate agile supply chain success factors. *Proceedings of IAC 2022 in Prague* (s. 157-165). Prague, Czech Republic.
- Büyüközkan, G., Feyzioğlu, O. ve Nebol, E. (2008). Selection of the strategic alliance partner in logistics value chain. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 148-158. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2007.01.016>
- Chakraborty, S., Bhattacharya, S. ve Dobrzykowski, D. D. (2014). Impact of supply chain collaboration on value co-creation and firm performance: A healthcare service sector perspective. *Procedia Economics and Finance*, 11, 676-694. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00233-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00233-0)
- Choy, K. L., Chow, H. K. H., Lee, W. B. ve Chan, F. T. S. (2007). Development of performance measurement system in managing supplier relationship for maintenance logistics providers. *Benchmarking: An International Journal*, 14(3), 352-368. <https://doi.org/10.1108/14635770710753149>
- Cruijssen, F., Cools, M. ve Dullaert, W. (2007). Horizontal cooperation in logistics: Opportunities and impediments. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(2), 129-142. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2005.09.007>
- Çelebi, D., Bayraktar, D. ve Bingöl, L. (2010). Analytical Network Process for logistics management: A case study in a small electronic appliances manufacturer. *Computers & Industrial Engineering*, 58(3), 432-441. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2009.09.002>
- Ekeskar, A. ve Rudberg, M. (2022). Third-party logistics in construction: Perspectives from suppliers and transport service providers. *Production Planning & Control*, 33(9-10), 831-846. <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1837932>
- Fulconis, F., Nollet, J. ve Pache, G. (2016). Purchasing of logistical services: a new view of LSPs' proactive strategies. *European Business Review*, 28(4), 449-466. <https://doi.org/10.1108/EBR-06-2015-0054>
- Gardas, B. B., Raut, R. R. ve Narkhede, B. E. (2019). Analysing the 3PL service provider's evaluation criteria through a sustainable approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 68(5), 958-980. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-04-2018-0154>
- Gil, J. C. S. ve McNeil, S. (2015). Supply chain outsourcing in response to manmade and natural disasters in Colombia, a humanitarian logistics perspective. *Procedia Engineering*, 107, 110-121. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.06.064>

- Govindan, K., Agarwal, V., Darbari, J. D. ve Jha, P. C. (2019). An integrated decision making model for the selection of sustainable forward and reverse logistic providers. *Annals of Operations Research*, 273(1), 607-650. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135058>
- Guan, T. (2022). Green logistics partner selection based on pythagorean hesitant fuzzy set and multiobjective optimization. *Mathematical Problems in Engineering*, 2022, 1-8. <https://doi.org/10.1155/2022/6993066>
- Gupta, A., Singh, R. K. ve Mangla, S. K. (2022). Evaluation of logistics providers for sustainable service quality: Analytics based decision making framework. *Annals of Operations Research*, 315, 1617-1664. <https://doi.org/10.1007/s10479-020-03913-0>
- Gürcan, Ö.F., Yazıcı, İ., Beyca, Ö. F., Arslan, Ç. Y. ve Eldemir, F. (2016). Third party logistics (3PL) provider selection with AHP application. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 226-234. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.018>
- Haldar, A., Qamaruddin, U., Raut, R., Kamble, S., Kharat, M. G. ve Kamble, S. J. (2017). 3PL evaluation and selection using integrated analytical modeling. *Journal of Modelling in Management*, 12(2), 224-242. <https://doi.org/10.1108/JM2-04-2015-0016>
- Heaslip, G., Sharif, A. M. ve Althonayan, A. (2012). Employing a systems-based perspective to the identification of inter-relationships within humanitarian logistics. *International Journal of Production Economics*, 139(2), 377-392. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2012.05.022>
- Jauhar, S. K., Amin, S. H. ve Zolfagharinia, H. (2021). A proposed method for third-party reverse logistics partner selection and order allocation in the cellphone industry. *Computers & Industrial Engineering*, 162, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2021.107719>
- Jung, H., Chen, F. F. ve Jeong, B. (2008). Decentralized supply chain planning framework for third party logistics partnership. *Computers & Industrial Engineering*, 55(2), 348-364. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2007.12.017>
- Kilibarda, M., Nikolicic, S. ve Andrejic, M. (2016). Measurement of logistics service quality in freight forwarding companies: A case study of the Serbian market. *The International Journal of Logistics Management*, 27(3), 770-794. <https://doi.org/10.1108/IJLM-04-2014-0063>
- Kinra, A. ve Kotzab, H. (2008). A macro-institutional perspective on supply chain environmental complexity. *International Journal of Production Economics*, 115(2), 283-295. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2008.05.010>
- Koskinen, P. (2009). Supply chain strategy in a global paper manufacturing company: a case study. *Industrial Management & Data Systems*, 109(1), 34-52. <https://doi.org/10.1108/02635570910926582>
- Kuk, G. (2004). Effectiveness of vendor-managed inventory in the electronics industry: determinants and outcomes. *Information & Management*, 41(5), 645-654. <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.002>
- Laequddin, M., Sardana, G. D., Sahay, B. S., Abdul Waheed, K. ve Sahay, V. (2009). Supply chain partners' trust building process through risk evaluation: the perspectives of UAE packaged food industry. *Supply Chain Management*, 14(4), 280-290. <https://doi.org/10.1108/13598540910970117>
- Le, P. L., Jarroudi, I., Dao, T. M. ve Chaabane, A. (2021). Integrated construction supply chain: an optimal decision-making model with third party logistics partnership. *Construction Management and Economics*, 39(2), 133-155. <https://doi.org/10.1080/01446193.2020.1831037>

- Lei, T., Lv, Y., Yajie, Z. ve Xiaohua, C. (2021). Logistics service provider selection decision making for healthcare industry based on a novel weighted density-based hierarchical clustering. *Advanced Engineering Informatics*, 48, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.aei.2021.101301>
- Liao, K., Marsillac, E., Johnson, E. ve Liao, Y. (2011). Global supply chain adaptations to improve financial performance: Supply base establishment and logistics integration. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 22(2), 204-222. <https://doi.org/10.1108/17410381111102225>
- Liu, W., Shen, X. ve Xie, D. (2017). Decision method for the optimal number of logistics service providers with service quality guarantee and revenue fairness. *Applied Mathematical Modelling*, 48, 53-69. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2017.03.058>
- Makukha, K. ve Gray, R. (2004). Logistics partnerships between shippers and logistics service providers: the relevance of strategy. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 7(4), 361-377. <https://doi.org/10.1080/13675560412331322952>
- Mancini, S., Gansterer, M. ve Hartl, R.F. (2021). The collaborative consistent vehicle routing problem with workload balance. *European Journal of Operational Research*, 293(3), 955-965. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2020.12.064>
- Marasco, A. (2008). Third-party logistics: A literature review. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 127-147. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2007.05.017>
- Mostafaiepour, A., Dehshiri, S. J. H. ve Dehshiri, S. S. H. (2020). Ranking locations for producing hydrogen using geothermal energy in Afghanistan. *International Journal of Hydrogen Energy*, 45(32), 15924-15940. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2020.04.079>
- Narkhede, B. E., Raut, R., Gardas, B., Luong, H. T. ve Jha, M. (2017). Selection and evaluation of third party logistics service provider (3PLSP) by using an interpretive ranking process (IRP). *Benchmarking: An International Journal*, 24(6), 1597-1648. <https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2016-0055>
- Navicelli, A. ve De Carlo, F. (2018). Third-party logistics as a competitive advantage in Utilities spare parts management. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 600-605. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.384>
- Neto, G.C.O., Oliveira, J.C. ve Librantz, A.F.H. (2017). Selection of logistic service providers for the transportation of refrigerated goods. *Production Planning & Control*, 28(10), 813-828. <https://doi.org/10.1080/09537287.2017.1319986>
- Nevries, F. ve Wallenburg, C. M. (2021). Performance improvements in logistics outsourcing relationships: The role of LSP and customer organizational culture archetypes. *International Journal of Operations & Production Management*, 41(12), 1807-1843. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-02-2021-0122>
- Novais, L., Maqueira Marin, J.M. ve Moyano-Fuentes, J. (2020). Lean Production implementation, cloud-supported logistics and supply chain Integration: interrelationships and effects on business performance. *The International Journal of Logistics Management*, 31(3), 629-663. <https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2019-0052>
- Ogonowski, P. (2022). Integrated AHP and TOPSIS method in the comparative analysis of the internet activities. *Procedia Computer Science*, 207, 4409-4418. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.09.504>
- Papadopoulou, E. M., Manthou, V. ve Vlachopoulou, M. (2013). 4PL network partnerships: the pre-selection phase. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(3), 175-192. <https://doi.org/10.1080/13675567.2013.809708>

- Pascucci, E. (2021). More logistics, less aid: Humanitarian-business partnerships and sustainability in the refugee camp. *World Development*, 142, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105424>
- Pathak, S. K., Sharma, V., Chougule, S. S. ve Goel, V. (2022). Prioritization of barriers to the development of renewable energy technologies in India using integrated Modified Delphi and AHP method. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 50, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.seta.2021.101818>
- Prakash, C. ve Barua, M. K. (2016a). An analysis of integrated robust hybrid model for third-party reverse logistics partner selection under fuzzy environment. *Resources, Conservation and Recycling*, 108, 63-81. <http://dx.doi.org/10.1016/j.resconrec.2015.12.011>
- Prakash, C. ve Barua, M. K. (2016b). A combined MCDM approach for evaluation and selection of third-party reverse logistics partner for Indian electronics industry. *Sustainable Production and Consumption*, 7, 66-78. <http://dx.doi.org/10.1016/j.spc.2016.04.001>
- Prataviera, L. B., Creazza, A., Dallari, F. ve Melacini, M. (2023). How can logistics service providers foster supply chain collaboration in logistics triads? Insights from the Italian grocery industry. *Supply Chain Management*, 28(2), 242-261. <https://doi.org/10.1108/SCM-03-2021-0120>
- Qureshi, M. N., Kumar, D. ve Kumar, P. (2007). An integrated model to identify and classify the key criteria and their role in the assessment of 3PL services providers. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20(2), 227-249. <https://doi.org/10.1108/13555850810864579>
- Rai, H. B., Verlinde, S. ve Macharis, C. (2018). How Are Logistics Service Providers Adapting to Omnichannel retail?. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 588-593. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.382>
- Ramanathan, U., Bentley, Y. ve Pang, G. (2014). The role of collaboration in the UK green supply chains: an exploratory study of the perspectives of suppliers, logistics and retailers. *Journal of Cleaner Production*, 70, 231-241. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.02.026>
- Ramezanali, A. K., Feizi, F., Jafarirad, A. ve Lotfi, M. (2020). Application of Best-Worst method and Additive Ratio Assessment in mineral prospectivity mapping: A case study of vein-type copper mineralization in the Kuhsiah-e-Urmak Area, Iran. *Ore Geology Reviews*, 117, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.oregeorev.2019.103268>
- Rooijen, T. V. ve Quak, H. (2014). City Logistics in the European CIVITAS Initiative. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 125, 312-325. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1476>
- Ryu, I., So, S. ve Koo, C. (2009). The role of partnership in supply chain performance. *Industrial Management & Data Systems*, 109(4), 496-514. <https://doi.org/10.1108/02635570910948632>
- Saaty, T. L. (1994). How to make a decision: The analytic hierarchy process. *Interfaces*, 24(6), 19-43. <https://doi.org/10.1287/inte.24.6.19>
- Sharma, S. ve Choudhury, A. G. (2014). A qualitative study on evolution of relationships between third-party logistics providers and customers into strategic alliances. *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 7(1), 2-17. <https://doi.org/10.1108/SO-08-2013-0015>
- Sheu, J. B. (2007). A coordinated reverse logistics system for regional management of multi-source hazardous wastes. *Computers & Operations Research*, 34(5), 1442-1462. <https://doi.org/10.1016/j.cor.2005.06.009>
- Sivalingam, V., Kumar, P. G., Prabakaran, R., Sun, J., Velraj, R. ve Kim, S. C. (2022). An automotive radiator with multi-walled carbon-based nanofluids: A study on heat transfer optimization using MCDM techniques. *Case Studies in Thermal Engineering*, 29, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.csite.2021.101724>

- Tang, J. E., Shee, D. Y. ve Tang, T. I. (2001). A conceptual model for interactive buyer supplier relationship in electronic commerce. *International Journal of Information Management*, 21(1), 49-68. [https://doi.org/10.1016/S0268-4012\(00\)00050-5](https://doi.org/10.1016/S0268-4012(00)00050-5)
- Tanksale, A. N., Das, D., Verma, P. ve Tiwari, M. K. (2021). Unpacking the role of primary packaging material in designing green supply chains: An integrated approach. *International Journal of Production Economics*, 236, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2021.108133>
- Tate, K. (1996). The elements of a successful logistics partnership. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 26(3), 7-13. <https://doi.org/10.1108/09600039610115045>
- Trapp, A. C., Harris, I., Rodrigues V. S. ve Sarkis, J. (2020). Maritime container shipping: Does cooperation improve cost and environmental efficiencies?. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 87, 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102507>
- Tutak, E. ve Koçer, G. (2023). 21. yüzyıl deniz gücünün askeri ve ticari perspektiften analizi için yeni bir yaklaşım önerisi: Türkiye örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23(1), 1-17. <http://dx.doi.org/10.25294/auibfd.1165880>
- Uren, V., Miller, T., Da Campo, R. ve Dadzie, A. S. (2021). A model for partner selection criteria in energy from waste projects. *Journal of Cleaner Production*, 279, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123582>
- Varghese, B. ve Karande, P. (2022). AHP-MARCOS, a hybrid model for selecting gears and cutting fluids. *Materials Today: Proceedings*, 52(3), 1397-1405. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.11.142>
- Vega, D. ve Roussat, C. (2015). Humanitarian logistics: the role of logistics service providers. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 45(4), 352-375. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-12-2014-0309>
- Wang, L. ve Kess, P. (2006). Partnering motives and partner selection: Case studies of Finnish distributor relationships in China. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 36(6), 466-478. <https://doi.org/10.1108/09600030610677410>
- Xi, F. ve Jiang, W. Q. (2012). Study on scrap automobile manufacturers reverse logistics partners base on evaluation engineering. *Systems Engineering Procedia*, 5, 213-221. <https://doi.org/10.1016/j.sepro.2012.04.034>
- Yang, Y. H., Hui, Y. V. Leung, L. C. ve Chen, G. (2010). An analytic network process approach to the selection of logistics service providers for air cargo. *Journal of the Operational Research Society*, 61(9), 1365-1376. <https://doi.org/10.1057/jors.2009.111>
- Yeung, K., Zhou, H., Yeung, A. C. L. ve Cheng, T. C. E. (2012). The impact of third-party logistics providers' capabilities on exporters' performance. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 741-753. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.10.007>
- Zhou, F., Wang, X., Lim, M. K., He, Y. ve Li, L. (2018). Sustainable recycling partner selection using fuzzy DEMATEL-AEW-FVIKOR: A case study in small-and-medium enterprises (SMEs). *Journal of Cleaner Production*, 196, 489-504. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.05.247>

NATO VE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜZERİNDEN ABD VE ÇİN REKABETİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF THE USA AND CHINA COMPETITION THROUGH NATO AND SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI¹
Emre MEMİŞ²

ÖZ

Soğuk Savaş dönemi koşullarında güçlenerek ve kurumsallaşarak büyük bir tecrübe edinen NATO, genişlemeye ve derinleşmeye devam etmiştir. Süper güç ABD'nin örgüt içerisindeki öncü konumu, belirleyici etkisi devam etmektedir. Uluslararası sistemin dengeleyici unsurlarından birisi olmaya aday olan Çin ise kendi öncülüğünde ortaya çıkan ŞİÖ ile giderek gücünü ve kendisine olan ilgiyi artırmaktadır. ABD'nin NATO üzerinden etki ve müdahale sahasını genişletme arayışı Çin'i rahatsız etmektedir. Aynı şekilde Çin'in de ŞİÖ üzerinden etki alanını genişletme arayışı Batı dünyasında endişe ile takip edilmektedir. NATO, Çin'i direkt tehdit olarak algılamasa da ABD, Çin'i direkt tehdit olarak görmektedir. Her iki örgütünde başat aktörleri olan ABD ve Çin, var olagelen rekabetlerini her bir platformda yürüttükleri gibi NATO ve ŞİÖ üzerinden de yürütmektedirler. Çalışmada ABD ve Çin rekabeti, NATO ve ŞİÖ üzerinden incelenmiştir. ABD'nin NATO üzerinden Çin'i sınırlandırma arayışında olduğu, Çin'in ise kendi bölgesinde ABD'yi ŞİÖ üzerinden dengeleme ve var olan statükoyu ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izlediği sonucuna ulaşılmıştır. NATO ve ŞİÖ mukayese edildiğinde ŞİÖ'nün NATO'nun alternatifi olabilecek potansiyele sahip olmaktan henüz uzak olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ABD, Çin, NATO, ŞİÖ, Güvenlik.

JEL Sınıflandırma Kodları: F50, F51, F52, F53.

ABSTRACT

NATO, which gained a great experience by strengthening and institutionalizing under the conditions of the Cold War period, continued to expand and deepen. The leading position and decisive influence of the superpower USA in the organization lasts. China, which is a candidate to be one of the stabilizing elements of the international system, is gradually increasing its power and interest in itself with the SCO that emerged under its leadership. The USA's pursuit of expanding its sphere of influence and intervention through NATO disturbs China. Likewise, China's pursuit of expanding its sphere of influence through the SCO is followed with concern in the Western world. Although NATO does not perceive China as a direct threat; the USA sees China as a direct threat. The USA and China, which are the dominant actors in both organizations, conduct their existing rivalries through NATO and SCO as well as on each platform. In the study, the competition between the USA and China is examined through NATO and SCO. It is concluded that the USA is seeking to limit China through NATO, and that China follows policies in its own region to balance the USA over the SCO and to eliminate the existing status quo. When NATO and SCO are compared, it is seen that the SCO is far from having the potential to be an alternative to NATO.

Keywords: USA, China, NATO, SCO, Security.

JEL Classification Codes: F50, F51, F52, F53.

¹ Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sahincayli@duzce.edu.tr

² Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, emrememis@outlook.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

With the Monroe, Truman, Eisenhower, Guam, Carter, Reagan and Bush Doctrines that it has declared since its establishment, the US foreign policy, which has evolved greatly from isolationist policies in foreign policy to expansionist and interventionist policies, has taken on a flexible and powerful structure. The USA, the winner in World War I, which turned into a superpower after World War II, became the only superpower after the Cold War by defeating the Soviets. The USA has a huge war experience and a strong sense of security against China. The USA, which takes part in the establishment of the world's most important economic, political, commercial and security organizations such as the United Nations, World Trade Organization, International Monetary Fund, World Bank, and NATO, and directs these organizations within the framework of its own interests, has a significant experience in foreign policy. The United States, the winner of the Cold War, has managed to gather the Western world under the umbrella of NATO, with the understanding of security it built during and after the Cold War. With its huge defense industry and its bases in the world, the USA, which has reached the capacity to intervene anywhere in the world, also provides the change in international security to a large extent. The USA, which manages the change in security, would not hesitate to use the power it holds under NATO as a tool in its competition with the rising and gaining power of China. China, which has the largest population in the world, is increasing its power in the international system as a developing power with its economy that broke records after the Cold War. Against the power of the USA and its effectiveness in institutionalized international organizations all over the world, China is looking for alternative formations in every field, especially in the economic, commercial and security fields. Alternative policies and dynamic foreign policy carried out by China against the USA draw attention all over the world. Experiencing the same problems as the developing countries, China needs more integration with the world for the continuation of its development. At this point, the biggest obstacle in front of China is the USA, which has the largest economy in the world. The USA, which sees China as one of its biggest rivals in power competition, implements policies to surround its rival. Responding to the status quo policies of the USA with revisionist steps, China is taking steps to break the hegemony of the USA in order to ensure its security in its region. At this point, the most important step taken was the implementation of the SCO. Every step to be taken with the SCO to weaken and destroy the US hegemony would bring NATO, which has a US-centered security understanding, and the SCO against each other. Although the USA became the only superpower in the unipolar world with the end of the Cold War, it suffered a significant loss of power with the September 11 terrorist attacks. After the Cold War, China has managed to attract the attention of the whole world with the developments in its economy and trade since the end of the Cold War. NATO, which was established against the USSR during the war and gained great experience with the collapse of the USSR, continues on its way by undergoing a great change and transformation in the unipolar world. SCO, on the other hand, has become an important power in its region with its members solving the border problems among themselves to a large extent and the economic steps they have taken together.

Design/methodology/approach:

A literature review is conducted for the study. In addition, previous statistics are used to compare the actors. There are various studies in the academic literature on the rivalry between the USA and China. The originality of the study from other studies is the analysis of the USA-China rivalry through NATO and SCO. The multi-dimensional rivalry between the two great states is going to a different dimension as NATO continues to gain power and the SCO gradually gains strength. Within the scope of the study, the security perceptions of the two states, the positions they took against security problems and the policies they produced in this context are discussed. The power and capacity of NATO and the power and capacity of the SCO are compared. This comparison is made through the comparison of the influence capacity of the USA and China in these organizations.

Findings:

The decisions and steps to be taken by NATO and the SCO in the 21st century would be very important in terms of international security and the course of international peace. Bringing the issue of anti-Americanism to the surface, the SCO is on the way to become the "NATO of the East" with the steps it has taken and would take in the field of security. When the defense expenditures and capacities of both organizations are examined closely, it is possible to talk about NATO's superiority over the SCO in terms of military investments, institutional structure and impact. The USA and China use NATO and SCO as a tool in the competition among themselves. The differences in the security perceptions of the USA and China and the countries in these security organizations would determine the course of international security.

Conclusion and Discussion:

It is predicted that the USA would include more NATO in its security policies as a tool to contain the rising China. It would use its influence on the Western world against China through NATO. China, which has deep and hard-to-solve problems such as Hong Kong, Taiwan, the South China Sea, and the Uyghur, follows security policies aimed at weakening the hegemony of the USA in its region. Although the SCO, which it was effective in starting to operate, is an important security step; it is necessary to develop important policies in the international system in economic, political and commercial terms. In this context, the security policies implemented within the scope of the SCO organization remain very weak when compared to the NATO organization. NATO's experience, weapons, deep-rooted and institutional policies would provide the USA with a significant power to limit China. The rivalry between the USA and China and the security policies to be created within the scope of NATO-SCO would form the basis of future developments in international security.

1. GİRİŞ

20. Yüzyılda yaşanan iki Dünya Savaşı ve bir Soğuk Savaş insanlığın sahip olduğu tarihi tecrübeyi bambaşka bir boyuta ulaştırmıştır. Soğuk Savaş sonrası güvenlik olgusunun mahiyetindeki değişimle birlikte, devletlerin güvenliğin sağlanmasına ilişkin araç ve politikalar da çeşitlenmiş ve güvenlik kavramı da uluslararasılaşmıştır. Devletler arasındaki güç mücadelesi bütün hızıyla her alanda devam ederken, güvenlik meselesi devletlerin daha fazla öncelendiği bir alan haline gelmiştir. Devletlerin kendi güvenliği, bölgesel ve küresel güvenlik iç içe geçerek kompleks bir hal almıştır. Bu durum devletlerin güvenliklerini kendi imkanlarıyla müstakil olarak sağlamalarının zorunluluğunun yanında, bölgesel ve küresel işbirlikleri kurarak kolektif, uluslararası güvenlik örgütleri içerisinde yer almalarını da zorunlu hale getirmiştir. Aynı zamanda devletlerin kendi güvenliğini sağlamada yaşadıkları zorluklar ve yaşanan güç rekabetleri ortak güvenlik anlayışıyla bir güvenlik örgütü altında kümelenmeyi zorunlu kılmaktadır.

Uluslararası güvenlik örgütleri içerisindeki güç dağılımındaki farklılıklar örgüt içerisindeki konumlanmayı da doğrudan etkilemektedir. Örgütün kurulması ve gelişmesinde liderlik eden güçlü ülkeler, kendi çıkar ve rekabetlerinde örgütleri araçsallaştırmaktadırlar. Lider ülke kendi güvenlik anlayışını ve politikalarını örgüt içerisindeki diğer ülkelere kabul ettirmektedir. Bu politikaların somut tezahürü ise silah alım-satım ve kullanım politikalarından, büyük bir silah pazarını kontrol etmekten, ulusal ve uluslararası tüm güvenlik politikalarına kadar uzanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşından sonra süper güç olarak ortaya çıkan ABD kurulmasına öncülük ettiği uluslararası örgütler ile uluslararası sistemi dizayn etmiştir. Uluslararası örgütlerin hem kurulmasında hem yönetilmesinde öncülük eden ABD, bu örgütler üzerinden aynı zamanda uluslararası sistemi de şekillendirmiştir. ABD; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası örgütler üzerindeki güç tekeli muhafaza etmek istemektedir. Özellikle Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı (NATO) 'nda sahip olduğu etkinliği, sert gücünü koruması ve çıkarlarını devam ettirebilmesi açısından önemlidir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik büyüme rekorları kırarak etkinliğini artıran ve giderek önemli bir aktöre dönüşen Çin; ekonomiden, ticarete, siyasete ve güvenliğe kadar hemen her alanda ABD ile rekabet eder hale gelmiştir. Gelişmekte olan Çin güvenlik kaygılarını ortadan kaldırmak ve ABD'nin bölgesel ve küresel hegemonyasını kırmak için ŞİÖ üzerinden yeni politikalar geliştirmektedir. 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulması ve kuruluş amaçlarından birisinin de dünyada ki tek kutuplu yapıya son vermek olması, batı dünyası tarafından tepkiye neden olmuştur. Zaman içinde gelişip üye sayısını artıran ŞİÖ'nün artık bir Avrasya örgütü olduğunun değerlendirmeleri yapılmaktadır. NATO'nun son iki zirvesinde ve çıkardığı NATO 2030 raporunda Çin konusu oldukça fazla yer almıştır.

ABD'nin yönlendirmesiyle NATO, Soğuk Savaş sonrasında yeni misyon üstlenme ve coğrafi olarak görev sahasını genişletme arayışı içerisine girerek varlığını devam ettirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Çin tarafından kurulan ve yönlendirilen Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ) ise Çin'in güçlenmesine paralel bir gelişim seyri izlemiştir. ABD ve Çin birleriyle sürdürdüğü büyük rekabette NATO ve ŞİÖ'yü bir araç olarak kullanmaktadırlar. Çalışma kapsamında, Uluslararası sistemde birbirlerini dengeleme arayışında ve birbirine en yakın iki rakip aktör olan süper güç ABD ile gelişmekte olan Çin arasındaki var olan rekabet NATO ve ŞİÖ üzerinden incelenmiştir. ABD'nin NATO'da yerleştiği Batı dünyasını birleştiren kolektif güvenlik anlayışına karşı, Çin'de benzer bir yapılanmada kendi kolektif güvenlik anlayışını ŞİÖ üzerinden yerleştirmeye çalışmaktadır.

Uluslararası ilişkiler sahnesinde, ABD ve Çin arasındaki rekabet, gün geçtikçe artan bir öneme sahip olmaktadır. Bu iki büyük güç, kendi küresel etkilerini artırmak ve uluslararası ilişkilerde daha fazla söz sahibi olmak için stratejiler geliştirirken, bu süreç uluslararası düzeyde siyasi, askeri ve ekonomik dinamikler üzerinde büyük bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu rekabetin en önemli arenalarından biri, NATO ve ŞİÖ gibi büyük uluslararası organizasyonlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çalışmanın amacı, NATO ve ŞİÖ'nün ABD ve Çin arasındaki rekabete nasıl bir bağlam sağladığını ve bu bağlamın küresel güç dengesi ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemektir.

Bu çalışmanın temel hipotezi, ABD ve Çin'in NATO ve ŞİÖ içindeki faaliyetlerinin, uluslararası güç ilişkilerini yeniden tanımlayıcı bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Her iki örgütün de misyonları, politikaları ve üye ülkelerle kurduğu ilişkiler, bu büyük güçlerin stratejilerini ve rekabetlerini şekillendiren temel faktörler arasındadır. Bu bağlamda, çalışmamızın temel problemi şu sorular etrafında şekillenmektedir: NATO ve ŞİÖ, ABD ve Çin arasındaki rekabeti hangi yönde etkilemektedir? Bu iki büyük güç arasındaki rekabet, uluslararası güvenlik dinamiklerini ve küresel dengeyi nasıl etkilemektedir? ABD ve Çin'in NATO ve ŞİÖ örgütleri içindeki rolleri, bu

örgütlerin misyonlarını nasıl şekillendirmektedir? ABD ve Çin'in, NATO ve ŞİÖ aracılığıyla izledikleri stratejilerin sonuçları nelerdir? Çalışma bu sorulardan hareketle ABD ve Çin arasındaki rekabetin etkilerini analiz etmeyi hedeflemiştir. NATO ve ŞİÖ üzerinden hareketle iki ülke arasındaki rekabetin incelenmesinin literatüre farklı bir bakış açısıyla kaynaklık edeceği öngörülmüştür.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜVENLİK

Güvenlik kavramı son yıllarda özellikle uluslararası ilişkiler alanında çalışan ilgili akademisyenlerin üzerinde durduğu önemli bir kavramdır. 20. Yüzyılda gerçekleşen dünya savaşlarından sonra savunma kavramı önemini arttırmış olsa da son yıllarda özellikle terörizmin artmasıyla birlikte güvenlik kavramının ön plana çıktığı değerlendirilmektedir. Değişen dünya ve artan güvenlik ihtiyaçları, uluslararası ilişkilerde güvenlik konusunu daha popüler hale getirmektedir.

Güvenlik kavramı savaş, savunma veya diğer bütün kavramları kapsayan geniş bir bakış açısı sağladığı gibi genel anlamda bakıldığında sadece devletin güvenliği değil insanların, bireylerin güvenliğini ön planda tutan ve insanların herhangi bir şeyden yoksun olma durumunun ortadan kalkmasını ele alan bir kavramdır. Güvenliğin tanımı yapılırken sadece savaşlardan değil terörizmden, organize suç örgütlerinden, kuraklıktan, çevre sorunlarından ya da insanların imkânlarla ulaşabilme- ulaşamama sorunlarından bahsedilmektedir. Günümüzde güvenlik kavramı devlet merkezli olayları değerlendirmenin ötesine geçmeyi ve daha detaylı bir şekilde sorunları tespit etme ve sonrasında bunları tedavi etme imkânı sağladığı söylenebilir (Buzan, 1983, s. 214-242).

Güvenlik kelime anlamıyla varlığa dair tehditlerin olmamasıdır. Zarara veya tehlikeye karşı emniyette olma ve hissetme halidir. Uluslararası ilişkiler literatürüne bakıldığında güvenliği tanımlarken aktörlerin tehdit algılamalarına göre sorulan sorular değişmektedir (Balcı ve Kardeş, 2017, s. 226). Sorulara verilen cevaplar insanı güvenlik öznesi kavramına götürmektedir. Soğuk Savaş döneminde esas olarak güvenliğin öznesi devlettir. Devlet merkezli bir güvenlik yaklaşımı baskındır, varlığı tehdit edilen devlettir. Soğuk Savaş döneminde güvenlik tehdidi esas itibari ile askeri sorunlar merkezlidir ve iki kutup arasındaki güç çatışmasıdır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramı savunma kavramı ile özdeş olarak anılmıştır (Balcı ve Kardeş, 2017, s. 229).

Klasik güvenlik kavramları devletin güvenliği, sınırların korunması, devletin bekasının sağlanması, devletin amaçlarını gerçekleştirmek gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Savaş kuramları tarafından günümüze gelinceye kadar "Bir devlet ulusal çıkarlarını nasıl elde edebilir?" sorusuna yanıt aranmıştır. Gelenekselin dışına çıkan ve bugün modern hale gelmiş olan bu durumda sadece siyasi güvenlik konuları değil, bunun yanında askeri güvenlik, ekonomik güvenlik ya da insan güvenliği gibi kavramların ele alınmaya başlandığı görülmektedir (Özdemir, 2008, s. 127-128).

Güvenlik kavramının dönüşümü esas olarak 1970'lerde başlamıştır. 1972'deki Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ile çevre ve ekonomik sorunlarının da güvenlik kavramının tanımına dâhil edilmesine yönelik tartışmalar meydana gelmiştir. 1973'te petrol krizi ile birlikte ekonomik sorunların da bir güvenlik problemi haline gelebileceği tartışılmıştır ve esas milat Soğuk Savaş'ın sona ermesi olmuştur (Çalkıvık, 2018, s. 284).

Soğuk Savaş sonrasında güvenliğin öznelere ve güvenlik tehditleri çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Artık sadece devlet değil bireyler, toplumlar, azınlıklar, uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler, hatta küresel sistemin dahi güvenlik öznesi olduğu kabul edilmektedir. Günümüzde güvenlik tehdidi olarak sadece askeri sorunlar, nükleer çekişmeler kabul edilmemektedir. Güvenlik tehditleri; küresel ısınma, göç, grupların asimilasyonu, ekonomik tehditler, küresel sisteme ve bireylere yönelik her türlü tehdit, uluslararası ilişkiler literatüründe güvenlik kavramının içindeki tehdit anlayışını yansıtmaktadır (Sönmezoğlu, 2011, s. 48).

Soğuk Savaş Döneminin bitmesiyle ABD dünyadaki gelişmelere yön veren rakipsiz bir döneme geçmiştir. Soğuk Savaş döneminde güvenlik politikalarını SSCB'den gelen tehditlere göre şekillendirirken, bu blokun dağılmasıyla birlikte yeni bir öteki kurarak güvenlik tezleri ile boş kalan bu bloku şekillendirmeye çalışmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla güvenlik politikaları oluşturmanın uluslararası sistemde çıkan belirsizlik dönemi uzun sürmemiştir. ABD'ye karşı yapılan 11 Eylül terör saldırısı, uluslararası sistemdeki belirsizlik dönemini sona erdirmiş ve yeni güvenlik stratejileri belirlenmiştir (Çalkıvık, 2018, s. 290).

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik sorunlarına dair literatür genişlemiş ve yeni konular tartışılmaya başlanmıştır. Bu güvenlik sorunlarının doğrulanıp gerçeklere dönüşmesi bir anlamda 11 Eylül saldırısı ile test edilmiştir (Arıboğan, 2003, s. 113-134). 11 Eylül saldırılarından sonra terör, kullandığı yeni yöntemler sonucunda

insanlık tarihinde yeni olmamasına rağmen kazandığı küresel boyut ile yeni bir kimlik kazanmıştır. ABD'ye yapılan saldırılar sonucunda hiçbir ülkenin güvende olmadığı ve tahmin edilemeyecek yöntemler ve silahlar ile saldırılar gerçekleşebilir algısı oluşmuştur.

Güvenliğin, en temel meselelerinden birisi Soğuk Savaş boyunca devletin güvenliğine odaklanmasıdır. Devletin ve ulusun güvenliği, güvenliğin ana unsuru olarak ele alınmaktadır. Devletin/ulusun güvenliğine odaklanan klasik güvenlik kuramlarının en temel sorunsalı, devletler savaşmak istemedikleri zaman eğer kendi temel değerlerini feda etmek zorunda kalmıyorlarsa ve eğer savaşmaya karar verdiklerinde bu savaşı kazanabilecek kapasiteye yeteneklere sahiplerse, devletin/ulusun güvende olduğundan bahsedebiliriz denilmekteydi. Klasik güvenlik kuramları uluslararası ilişkiler teorileri üzerinden değerlendirildiğinde temel kuram realizm olarak görülebilir. Realizm ulusun güvenliğini ve devletin güvenliğini merkeze almaktadır. En önemli güvenlik aracı olarak askeri güvenliği görmektedir.

Askeri güvenliği temel olarak alan bu kuramların da kendi içerisinde ayrıldığı iddia etmek mümkündür. Realizmin önemli unsurlarından olan güç dengesi kuramları, bir devlet tehditle karşılaştığı zaman, kendi güvenliğini sağlamak için başka devletlerle ittifak yapmak durumunda olduğunu söyler. Güç dengesi kuramları yine dengelemenin ya başka devletlerle ittifak yaparak ya da kendi güvenliğini artıracak yeni yöntemler bularak mümkün olacağını, örneğin askeri harcamalarını artırarak bu dengelemeyi sağlayabileceğini, iddia eder (Balta, 2014, s. 273-275).

Klasik kuramlara başka bir örnek güvenlik ikilemi kuramıdır. Güvenlik ikilemi kuramına göre de bir devletin kendi güvenliğini artıracak önlemler alması karşısındaki devleti daha güvensiz hissettireceği için güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Güvenlik ikilemi kuramı da askeri güvenlik ve askeri yöntemlerle doğrudan ilişkilidir (Butterfield, 1951, s. 21).

Güvenlik ikilemi kuramlarına dair bir diğer önemli kuram ise güvenlik ikilemi kuramını ve güç dengesi kuramını rafine etmeye çalışan savunma saldırı dengesi kuramıdır. Savunma saldırı dengesi kuramında askeri silahlanmanın savunma odaklı mı olduğu yoksa saldırı odaklı mı olduğu ve bir devletin savunma ve saldırı pozisyonlarının birbirinden ayırt edilebilir olmasını, yine devletin güvenliğine önemli bir etkide bulunduğu iddia edilir (Açıkmeşe, 2011, s. 52).

Kolektif güvenlik, uluslararası ilişkilerdeki bir ilkedir ve bir ülkenin güvenliği, tüm uluslararası topluluğun güvenliği ile bağlantılıdır şeklinde tanımlanır. Yani, bir ülke ulusal güvenliği için sadece kendi çıkarlarını korumaya çalışmak yerine, uluslararası topluluğun bir parçası olarak, tüm üye ülkelerin güvenliğine katkıda bulunmayı taahhüt eder. Kolektif güvenlik ilkesine göre, bir ülkenin saldırısına uğraması, diğer üye ülkelerin de savunma çabalarına dahil olmalarını gerektirir (Thompson, 1953, s. 755). Kolektif güvenlik ilkesi, uluslararası örgütler ve anlaşmalar yoluyla uygulanır. Bu ilkenin en bilinen örneği, Birleşmiş Milletler Antlaşması'dır. BM Antlaşması'nın 5. maddesi, üye ülkelerin birbirlerine yönelik saldırıları durdurma taahhüdünü içerir ve uluslararası barışın korunmasını amaçlar.

Kolektif güvenlik anlayışı, bireysel devletlerin uluslararası sistemin istikrarını ve güvenliğini korumak için bir araya gelerek iş birliği yapmaları gerektiğini vurgular. Kolektif güvenlik anlayışı, uluslararası kurumların (örneğin Birleşmiş Milletler) bu tür krizlerin çözümünde merkezi bir rol oynaması gerektiğini vurgular. Kolektif güvenlik anlayışı, her ülkenin diğerlerinin güvenliğini de kendi güvenliği gibi önemsemesi gerektiğini savunur. Bir ülkenin güvenliği tehlikede olduğunda, diğer ülkeler yardım etmeli ve saldırganlığı engellemelidir. Kolektif güvenlik anlayışına göre, uluslararası topluluğun bir parçası olarak herhangi bir ülkenin saldırgan davranışlarına karşı caydırıcı tedbirler alınmalıdır. Bu, askeri müdahale gibi yöntemleri içerebilir. (Sönmezoğlu, 2017, s. 413) Kolektif güvenlik anlayışı, dünya çapında barış ve güvenliği teşvik etme amacı taşıırken, uygulanması ve etkili bir şekilde çalıştırılması karmaşık bir süreç olabilir ve uluslararası ilişkilerdeki diğer güvenlik anlayışlarıyla rekabet edebilir.

NATO, kolektif güvenlik ilkesini en iyi uygulayan örgütlerden biri olarak kabul edilir. NATO'nun kuruluş amacı, üye ülkeler arasında saldırı durumunda birbirlerine yardım etmek ve böylece kolektif bir savunma mekanizması oluşturmaktır. NATO Antlaşması'nın 5. maddesi, üye ülkelerin birbirlerine yönelik saldırılara karşı toplu bir savunma taahhüdünü içerir. Örneğin, 2001 yılında ABD'nin terör saldırılarına uğramasının ardından NATO, 5. maddeyi ilk kez devreye sokarak ABD'ye destek vermiştir. ŞİÖ ise, Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerinden oluşan bir örgüttür. ŞİÖ, kolektif güvenlik ilkesini bölgesel düzeyde uygular. Özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki güvenlik meselelerine odaklanır ve üye ülkeler arasında güvenlik iş birliği sağlar. ŞİÖ, üye ülkeler arasında askeri tatbikatlar düzenler, terörle mücadelede iş birliği yapar ve bölgesel istikrarı koruma amacını taşır (Yiğittepe, 2022, s. 111-114).

3. ULUSLARARASI GÜVENLİK KURULUŞLARI: NATO VE ŞİÖ

3.1. NATO

1949 yılında, 12 üye tarafından Sovyet tehdidine karşı bir kolektif savunma örgütü olarak kurulmuştur. Başlangıçtaki sorumluluk alanı Kuzey Amerika ve Avrupa'dır. Soğuk Savaş terminolojisi ile hür dünyayı Demirperde ülkelerinden ya da komünist yayılcılığından korumak için herhangi bir saldırı durumunda üye ülkelerin dayanışmasını temin etmek amacıyla vücuda getirilmiştir. NATO bir Soğuk Savaş ittifakıdır ve Soğuk Savaş tekniklerinin doğasına göre kurgulanmıştır. Soğuk Savaş sonrası belirsizlik ortamında NATO hala işlem görmekle birlikte bir görev arayışı içinde olmuştur. Kolektif savunmanın dışında kolektif güvenlik görevlerine de talip olarak kendini dünyada özellikle batı ittifakı açısından hala vazgeçilmez kılmaya çalışmaktadır. Bugün de özellikle Suriye'de, Ukrayna'da gerçekleştirdiği operasyonlar ve kazandığı güç sayesinde Rusya'nın tekrar yükselmesi ile NATO'nun eski işlevlerine geri döndüğü görülmektedir (Güvenç, 2015, s. 101-103).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile NATO'nun yeni işlevi Batılı merkez kapitalist devletlerin özellikle de ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın kapitalist sistemde hakimiyetini korumak ve güçlendirmek olmuştur. Bu kapsamda NATO'nun askeri kapasitesi Irak'ta, Bosna-Hersek'te, Kosova'da kullanılmıştır. Bu ülkelerde yapılan operasyonları Asya'da Afganistan ve Kuzey Afrika'da Libya müdahaleleri takip etmiştir (Sancaktar, 2016, s. 445). NATO kendine yeni görevler ve yeni genişleme alanları tayin ederek özellikle doğuya doğru bir genişleme politikası izlemiştir. 11 Eylül'den sonra NATO ilk kez kendi sorumluluk alanı dışına çıkarak asker göndermiştir. Afganistan'da terörle mücadele kapsamında ABD'nin gerçekleştirdiği operasyonda, tarihinde ilk kez NATO'nun beşinci maddesi işlerlik kazanmış ve tüm üye devletler o dönemde Amerika'ya destek vermiştir (Ereker, 2019, s. 2).

Soğuk Savaş sonrası dikkat çekici bir değişim sürecine giren NATO, ortaya koyduğu ortaklık politikası, alan dışı algılamasındaki değişim ve Afganistan operasyonu kapsamındaki küresel ortaklar söylemi ile önemli adımlar atmıştır. Bu noktada akıllı savunma politikası, ABD'nin Asya Pasifik Bölgesi'ndeki çıkarlarını daha fazla vurguladığı bir dönemde ittifaktaki yük paylaşımına bir çözüm bulma anlayışını ifade etmiştir. Akıllı savunma küresel finans krizinin yaşandığı bir dönemde, NATO'nun operasyonel faaliyetlerinin azaldığı bir dönemde ittifakın güçlenmesi için önemli bir fırsat olarak görülmüştür (Bağbaşıoğlu, 2016, s.221)

Küreselleşen dünyada terör örgütleri, küreselleşmenin sağladığı bütün alanlardan siber ya da uluslararası seyahatler, bilginin değişimi, teknolojiye erişim gibi nedenlerden, özellikle devlet otoritelerinin zayıfladığı, başarısız devletlerin bulunduğu bölgeleri suiistimal etmekte, kendilerini yaşatmakta, var etmekte, yeni üyeler bulup kaynaklara ulaşarak terörizmi yaygın hale getirmeye çalışmaktadır. Devletler ise buna karşılık olarak alternatif tedbirler geliştirmektedirler. Ortak bir anlayış oluşturma, tecrübe paylaşımı, karar alma süreçlerinin hızlandırılması, terörizmin kaynağında teşhisi gibi alternatif politikalar üretilmektedir (Ereker, 2019, s. 3).

NATO, 20. yüzyılda kurulmuş Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte blok politikalarından başarılı çıkmış, bugüne kadar kurulmuş olan en başarılı ve en etkili askeri ittifak olarak değerlendirilmektedir. NATO klasik olarak geleneksel yapısı içerisinde Soğuk Savaş döneminde kendi müttefiklerinin ve NATO sahasının güvenliğini sağlamakla görevli bir örgüttür. Bunu da ortaklaşa güvenlik kavramı çerçevesinde tüm üyelerin güvenliğini/savunmasını gerçekleştirerek, işbirliği halinde sağlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra NATO'nun kendisine rakip olarak gördüğü doğu bloğunun yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben ortaya çıkan uluslararası çerçevede yeni yapı içerisinde NATO'da kendine yeni roller ve stratejiler edinmiştir (Adanmış, 2019, s. 98).

Yeni yapı içerisinde bakıldığında NATO eskiden olduğu gibi sadece Sovyetler Birliği'nin yerine geçmiş olan Rusya'ya karşı bir savunma örgütü olmanın ötesine geçip dünyanın çeşitli bölgelerinde siyasi, askeri güvenlik konularına yönelen ve bunlara karşılık veren bir örgüte dönüşmüştür. Eskiden alan dışı denilen NATO ülkelerinin topraklarının dışında kalan bölgelerdeki bir takım güvenlik sorunlarına da cevap vermeye başlamıştır. Bunlar, Orta Doğu'da, Akdeniz'de, Ege Denizi'nde, Karadeniz de veya Avrupa'da NATO'nun üyesi olmayan ülke topraklarında gerçekleşmektedir (Adanmış, 2019, s. 99).

NATO'nun alan dışı görevlerine bakıldığında; Afganistan'daki Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde yapılan operasyona destek vermiştir. Kosova'da bir güvenlik operasyonu gerçekleştirmiştir. Akdeniz'de bir operasyon ve Afrika'da deniz korsanlarına karşı etkin hareketlerde bulunmuştur. 1994-1995 yılları arasında Bosna'da Sırlara yönelik hava harekâtı düzenlemiş ve 1998-1999 yıllarında Kosova'da Kosova Kurtuluş Ordusu'na operasyon yürütmüştür. Dolayısıyla NATO'nun da Soğuk Savaş dönemindeki askeri güvenliğin ötesine geçen, bazı ülkelerde neredeyse seçimlerin güvenliğini sağlanmasına kadar varan, çevresel güvenlik konuları

tartışan, askeri ortamlarda veya savaş ortamlarında kadınların ve çocukların rolünü tartışan kısımları ortaya çıkmaya başlamıştır. NATO'nun bu anlamda 21. yüzyılın ilk kısmında önemli bir uluslararası güvenlik aktörü olarak ortaya çıktığı değerlendirilmektedir (Oğuzlu, 2013, s. 13).

Türkiye'nin etkileşimini yoğunlaştırdığı bir yapılanma ve bir güvenlik örgütü olan NATO bir entelektüel kapasite yaratan ulusal düzeyde çözülemeyen sorunlara ilişkin olarak temel insan hakları ve benzeri alanlarda belirli ölçülerde güvenceler sağlayan bir yapıyı oluşturmaktadır. NATO'nun barış gücü operasyonlarına duyulan ihtiyacın arttığı dönemlerde veya kamu diplomasisi faaliyetlerinin belirgin bir şekilde tanımlandığı ortamlarda uluslararası barışa önemli katkılar yaptığını ifade etmek söz konusu olabilecektir. 'Barış İçin Ortaklık' kavramı dâhilinde örneğin Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından birçok ülkenin gelişmiş ülkeleri ile etkileşimini artırarak bunlardan birtakım öğrenmeler sağlamaları bakımından da önemli bir güvenlik örgütü olduğu söylenebilir (Karaosmanoğlu, 2014, s. 10).

3.2. Asya'dan Avrasya'ya: Şanghay İşbirliği Örgütü

Rusya, ABD'nin liderliğini oluşturduğu NATO'nun Avrupa'da genişlemesine karşılık olarak alternatif bir yapılanma içine girmiştir. ABD'den duyulan bu rahatsızlık döneminde Tayvan'da çıkan sorun sebebiyle Rusya, Çin ile kendini daha yakın görmüştür. 1997'nin Nisan ayında Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Rusya Savunma Bakanı Igor Rodinov, Rusya'nın bir bölgesel çatışma olasılığında Kuzey Kore-Çin ittifakının yanında olacağı imasında bulunmuştur (Ellison, 2001, s. 171).

Rusya ve Çin yöneticileri arasında gelişen ABD karşıtlığı, üç Orta Asya ülkesinin de katılması sonucu 'Şanghay Beşlisi' adıyla kurulan bir bölgesel örgüte dönüşmüştür. 1996 yılında Çin'in Şanghay şehrinde Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın imzaladıkları anlaşma ile Şanghay Beşlisi oluşturulmuştur (Altundağ, 2016, s. 104-105).

Kurulan yeni örgütün somut amaçlarından biri örgüte üye olan ülkeler arasındaki sınır bölgesiyle ilgili olarak güven artırıcı askeri önlemler almak olmuştur. Şanghay Beşlisi'ne üye olan ülkeler kendi sınır bölgelerinde yaptıkları tatbikatlar ve askeri kuvvetler hakkında birbirlerine önceden bilgi sağlayacaklarını bildirmişlerdir. Sınır güvenliği konusunda bir başka adım Nisan 1997'de Rusya'nın başkenti Moskova'da imzalanan antlaşmadır. İttifaka üye olan beş devlet Moskova Antlaşması'na göre Çin Rusya sınırında oluşturulacak 100 km'lik bölge içinde silahlarını ve asker sayılarını azaltmışlardır (Harada, 1997, s. 41). İttifaka üye olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Çin'in batısında yer alan Uygur bölgesindeki olan Doğu Türkistan'daki halklara destek vermeyecekleri konusunda Çin'e güvence vermişlerdir.

Şanghay Beşlisi ikinci zirve toplantısı 24 Nisan 1997 tarihinde Rusya'nın başkenti Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda üye ülkelerin sınırları ile ilgili önemli kararlar alınmıştır (Ekrem, 2003, s. 150). Üçüncü zirve 1998 yılında Kazakistan'da gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede diğerlerinden farklı olarak iktisadi konular görüşülmüştür. Daha önce oluşturulan bir tarafta Çin'in, diğer tarafta eski Sovyet Rusya'nın (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) olduğu iki cepheli sistem, terk edilmiştir. Yapılan değişiklik, sembolik gibi görünse de örgütün amacının sınır güvenliğinden çıkıp çok taraflı işbirliği örgütüne dönüşme aşamasının önemli bir adımı olmuştur (Ekrem, 2003, s. 151).

Rusya ve Çin Devlet Başkanlarının katılım gösterdiği dördüncü zirve 25 Ağustos 1999'da Bişkek'te gerçekleşmiştir. Bu zirve genel olarak Amerikan karşıtlığının birçok kez vurgulandığı ilk zirve olarak önem taşımaktadır (Ellison, 2001, s. 180). Bişkek'te gerçekleştirilen dördüncü zirve en sert ABD düşmanlığının sergilendiği Şanghay Toplantısı olmuştur.

11 Eylül saldırılarından önce Rusya'da devlet başkanı makamında meydana gelen değişiklik sonucunda ABD düşmanlığına dayalı Çin-Rusya ittifakında da bir değişiklik meydana gelmiştir. 2000 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelen Vladimir Putin ile birlikte Rusya pragmatik çıkarıcılık olarak adlandırabileceğimiz yeni bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu politikanın temeli Temmuz 2000'de imzalanan ulusal güvenlik çerçevesine indirgenmiştir (Ellison, 2001, s. 183).

Putin, Asya bölgesine de ağırlık vermeyi ihmal etmemiştir. Asya ekonomileri ile ilişkileri artırmak isteyen Putin, Japonya ile işbirliği istemiş fakat iki ülke arasındaki Kuril Adaları problemi bu işbirliğine engel teşkil etmiştir. Japonya ile işbirliğine gidemeyen Rusya için kıtanın büyüklerinden olan Çin ve Hindistan önem kazanmıştır (Duncan, 2002, s. 21-22).

2000 yılının temmuz ayında Tacikistan’da Şanghay Beşlisi’nin beşinci zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda ittifakın, geniş konular ışığında, oluşturulan işbirliğinin derinleşmesine yönelik meseleler konuşulmuştur. Yeni genişleme ile ilgili atılan adımlarla ilgili gelişme ile Orta Asya kamuoyunda örgüte duyulan ilgi artmıştır (Ekrem, 2003, s. 153). Haziran 2001’de ise Şanghay’da yapılan altıncı zirvede Özbekistan ittifaka üye olmuştur. Bu bölgesel ittifakın ismi “Şanghay İşbirliği Örgütü” olarak değiştirilmiştir.

Çin, kurulan bu örgüt sayesinde, kendi bölgesi ve uluslararası sistemde bir güvenlik mekanizması geliştirmiş ve Asya da hareketli ve gelişmekte olan pozisyonunu devam ettirmiş ve bu ittifakı bir kanal olarak kullanmıştır. Aynı zamanda bölgedeki diğer ülkeler ile işbirliğini geliştirecek bir zemin elde etmiştir. ŞİÖ’nün kurumsallaşma yolundaki adımları, ittifakın devleri Çin ve Rusya arasındaki çıkar mücadelesinde iki ülkeye de avantajlar sağlamıştır (Marketos, 2008).

Çin açısından ŞİÖ kurulma aşamasında, sınır komşuları ile gerginliğin azaltılması, kendisinin bölgedeki etkinliğini artırması, ürettiği malların satılması için yeni pazarların bulunması ve yeni hammadde yerleri, komşu ülkelerde ayrılıkçılık gösteren grupların barınmalarının ortadan kaldırılması, bölgede oluşacak sorunların ittifaka üye devletler ile birlikte çözülmesine dair görüş birliğinin sağlanması, ABD ve NATO’ya karşı bir blok vazifesi görme gibi amaçları gerçekleştirmek için kullanılacağı değerlendirilmiştir.

2003’de gerçekleşen Moskova’da ki zirvede ilk ŞİÖ Genel Sekreterliğine Çin’in Rusya Büyükelçisi Zhang Deguang getirilmiştir. Bu zirvede ayrıca bölgesel Anti Terör merkezi oluşturulmuş, ticaret ve yatırım konusunda somut işbirlikleri için konular görüşülmüştür (Dongfeng, 2003, s. 6). Şanghay İşbirliği Örgütü, 2003’te gerçekleştirdiği Moskova Zirvesi’nde temel organlarını belirlemiş ve 2004 belirlenen kurumlar göreve başlamıştır.

Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirveleri: 14 Haziran 2001-Şanghay, 07 Haziran 2002-St. Petersburg, 29 Mayıs 2003-Moskova, 17 Haziran 2004-Taşkent, 05 Temmuz 2005-Astana, 15 Haziran 2006-Şanghay, 16 Ağustos 2007-Bişkek, 28 Ağustos 2008-Duşanbe, 16 Haziran 2009-Yekaterinburg, 11 Haziran 2010-Taşkent Zirvesi, 15 Haziran 2011-Astana, 07 Haziran 2012-Pekin, 13 Eylül 2013-Bişkek, 12 Eylül 2014-Duşanbe, 10 Temmuz 2015-Ufa Zirvesi, 23-24 Haziran 2016-Taşkent, 8-9 Haziran 2017-Astana, 10 Haziran 2018- Qingdao, 13-14 Haziran 2019-Bişkek ve son olarak 17 Eylül 2021’de Duşanbe’de gerçekleştirilmiştir.

Ufa’da gerçekleştirilen 2015 Devlet Başkanları Zirvesi’nde Pakistan ve Hindistan’ın üyelik süreçleri başlamış ve 2017’de Astana’da tam üyelikleri kabul edilmiştir. Duşanbe’de düzenlenmiş olan 17 Haziran 2021 tarihli Liderler Zirvesi’nde ŞİÖ dokuzuncu üye olarak İran’ı kabul etmiştir. Suudi Arabistan, Mısır ve Katar’a diyalog ortağı statüsü verilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

4. ABD-ÇİN İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİK İKİLEMİ: NATO VE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

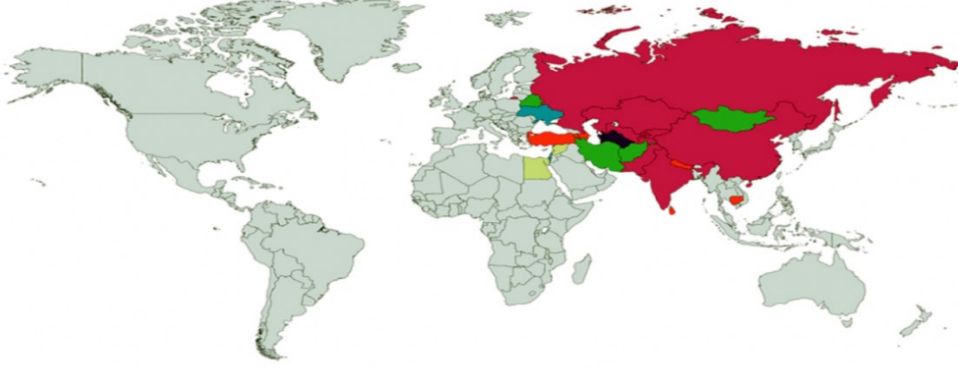
Şekil 1 ve Şekil 2’ye bakıldığında dünyanın önemli stratejik bölgelerini kapsayan bu iki örgüt, direkt etkisi altında olmayan diğer ülkeler üzerinde de etki kapasitelerini artırabilmek için büyük bir mücadele vermektedirler. Bu iki örgütün en önemli iki ülkesi olarak ön plana çıkan ABD ve Çin, bu iki örgüt üzerinden önemli bir güç mücadelesi yürütmektedirler.

Şekil 1. NATO’nun Dünya Haritasındaki Görünümü

Kaynak: (Ataman, 2022).

Şekil 2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Dünya Haritasındaki Görünümü

Kaynak: (İstikbal, 2019).

4.1. ABD'nin Güvenlik Algılaması ve NATO

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile NATO'da sorgulanır hale gelmiştir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte ittifaka üye olan devletlerin güvenlik alanının çıkarları birbirlerinden uzaklaşmış ve NATO'ya karşı muhalif konular ortaya çıkmıştır (Polat, 2020, s. 335).

İttifaka mensup üyeler ve dünyada gerçekleşen alternatif örgüt kurma girişimlerine rağmen NATO, zaman içinde gelişen tehditler çerçevesinde kendini geliştirmeyi başarmıştır. Özellikle kuruluşunun 50. yıl dönümünde Washington Zirvesinde alınan 'alan dışı' askeri operasyonlara başlayacağını açıklamış ve bu tarihi kararın bunun temelini atmıştır. Bu kapsamda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü çok yönlü dönüştürülmeye açık hale gelmiştir. Uluslararası terör, ırkçılık vb. problemleri çözüme ulaştırmaya çalışan bir kurum haline gelmiştir. Zirvede alınan 'alan dışı' kavramı sonucu ittifakın hem operasyon sahası hem de görev tanımı değişmiştir. NATO, savunma örgütü yapısından çıkmış ve uluslararası güvenlik örgütüne dönüşmüştür (Polat, 2020, s. 336).

NATO'nun kuruluşundan bu yana özellikle Soğuk Savaş sırasında ve bu değişim ve dönüşümde en büyük katkı ABD tarafından gelmiştir. Aynı zamanda ABD, Avrupa'da yer alan tüm ittifak üyelerine nükleer güvenlik çatısı da sağlamaktadır. Avrupa Birliği bölgesinde ki ortak güvenlik stratejilerini gerçekleştirmediği sürece önümüzdeki dönemlerde Avrupa'nın güvenliği NATO ve ABD eline bırakılabilir değerlendirmeleri yapılmıştır (NTV, 2017).

NATO bünyesinde liderlik ve sorumlulukların ABD ve Batı Avrupalı ittifak üyelerinin arasında paylaşılması durumu ittifak üyesi ülkeler arasında önemli bir sorundur. NATO'nun Soğuk Savaş döneminde yaptığı askeri harcamaların yarısından fazlasını ABD neredeyse hiç itiraz etmeden tek başına yapmıştır. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın bitmesi ile Avrupalı devletlerin daha fazla savunma harcaması yapmasını isteyen ABD, aynı zamanda kendi bölgelerinin güvenliğine daha fazla katkıda bulunmalarını istemiş ve bu harcamalarını NATO bünyesinde yapmalarını söylemiştir. Bunlar gerçekleşirse ABD'nin NATO açısından yükü hafifleyecektir, değerlendirmeleri yapılmıştır (Ringsmose, 2010, s. 391-338).

ABD'nin bu isteklerine rağmen Avrupalı müttefikler kendi birlikleri içinde ayrı bir güvenlik yapılanmasına gitmek istemiş ve bölgenin güvenliğinde söz sahibi olmak istemişlerdir. Bunun sonucunda ABD'nin gücünü dengelemek hedeflerinden biri olmuştur. Bazı Avrupa ülkeleri kendi birlikleri içinde savunma harcamalarını yaparken, bazıları NATO yanlısı politikalar geliştirmekte, bazıları da NATO içinde savunma harcamalarını çok düşük tutmaktadır. Böylesine gelişen bu ortam NATO açısından ortak güvenlik politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Polat, 2020, s. 337).

Şubat 2017'de gerçekleştirilen ve Trump'ın göreve gelmesinden önce olan 53. Münih Güvenlik Konferansı'nda NATO tartışmaları sürdürülmüştür. Trump, NATO'nun kaldırılmasından ziyade yenilikler ve reformlar yoluyla güncellemelerin olması gerektiğini söylemiştir. 2017 yılının Mayıs ayında Brüksel'de yapılan NATO zirvesinde bu konu görüşülmüş ve bu toplantıda Trump, ittifaka üye olan çoğu ülkenin NATO'ya gerekli katkıyı yapmadıklarını söylemiş ve ABD artık bu yükü tek yüklenemeyeceğini belirtmiştir (Master, 2017).

NATO'nun 2016 yılında toplam 921,5 milyar dolar askeri harcamasının %72'si olan 664 milyar dolar ABD yönetimi tarafından sağlanmıştır. Askeri harcamalara Almanya'nın 40 milyar, Fransa'nın 44 milyar ve Birleşik Krallık'ın 60 milyar dolar olarak katkıları olmuştur (Polat, 2020, s. 338).

Bir diğer sorun; Almanya ve Fransa ile birlikte Avrupa Birliği'ne üye diğer devletlerinde 2009 yılından sonra tek kutuplu dünyaya bir kutup daha kazandırmaya çalışan Rusya ve Çin ile kendi bölgelerinde ekonomik ilişkiler geliştirip Çin'in bir pazarının da Avrupa olmasını sağlamak olmuştur. ABD bu ülkelere dikkat ederken bir başka taraftan nükleer silah sorunu yaşanan İran'ın da son zamanlarda Avrupa Birliği ile ticaret hacmini artırması kuşkuyla izlenen başka bir nokta olmuştur (Sabah, 2017). Almanya ve Fransa'nın izledikleri bu politika, Avrupa Birliği'ni daha öncelikli görüp NATO ittifakını önemsizleştiriyor olarak değerlendirilmektedir.

ABD'nin başka bir sorun olarak nitelediği konu ise NATO'nun genişleme politikası doğrultusunda ittifakın üye sayısının artmasıdır. Genişleme politika ile güvenlik alanı genişlemiş ve bu kararın ittifaka yarar sağladığı değerlendirilmeleri yapılmıştır. Genişleme ile birlikte NATO'da kararlar oybirliği ile alındığı için bu bir sorun teşkil etmektedir. NATO'da ABD'nin kabul ettirmeye çalıştığı her karar Avrupalı devletlerce kolay kolay kabul edilmemektedir (Polat, 2020, s. 339).

AB, NATO'nun önceden belirlenmiş geleneksel olan kendi sınırlarında güç kullanmasını istemektedir. ABD ise NATO'nun küreselleşmesi ve güç kullanabilme yetisinin artması taraftarıdır (Hallams, 2009, s. 38-60). Dünyada meydana gelen kriz ve çatışmalar da NATO'ya bağlı Avrupalı üyelerden asker talebinde bulunulduğunda, Avrupalı devletler bu konuya sıcak yaklaşmamaktadır. Avrupa Birliği güvenliğini Kıta Avrupası'ndan dışarı çıkarmak istememektedir (Morkaya, 2014, 71-72).

4.2. Çin'in Güvenliğinde ŞİÖ

1990'lerden sonra ŞİÖ'nün hareket alanında Orta Asya'da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 1994'de NATO zirvesinde geliştirilen Barış İçin Ortaklık Projesi'nin kapsamından rahatsızlık duyan Çin ve Rusya, 2001 yılı itibarıyla 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan topraklarına gelen Amerikan askeri varlığı ile karşı karşıya kalmıştır. ŞİÖ'nün geleceğinde fırsatlar olduğu gibi tehditler ve belirsizliklerde ortaya çıkmaktadır. Örgütün devamlılığı hususunda Çin Yönetiminin takınacağı tutumlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Çin yöneticileri kendi çıkarlarını düşünüp, bölgede yayılcı politikalar geliştirirse bu ŞİÖ için kaçınılmaz bir son olacaktır. Pekin yöneticilerinin Rusya ve Orta Asya devletlerinin sorunları ile nasıl başa çıkacağı büyük önem taşımaktadır (Sutter, 2008, s. 3-10).

Çin'in sorun alanlarından birisi olarak gördüğü Sincan bölgesinden hareketle Rusya, ŞİÖ'de radikal hareketler ile ortak mücadeleyi önermiştir. Ancak burada Çin hükümetinin takındığı durum çok farklıdır. Çin Hükümeti topraklarında olan terörizm ve radikal hareketler konusunda uluslararası işbirliğine çok yatkın değildir (Raczka, 1998, s. 398).

Çin ve Rusya'nın çıkarları ile doğrudan bağlantılı olan ŞİÖ'nün bölgede kalıcılığı meselesi önemli konulardan biri olmuştur. Bölgesel bir kuruluşa ihtiyaç duyan Moskova yönetimi bu ihtiyacı ABD'nin bölgede artan nüfuzuna rağmen, kendisinin çıkarlarını korumak için bir zorunluluk olarak görmektedir. Çin yönetimi ise ŞİÖ sayesinde batı sınırlarını kontrol altına alacak ve bölgede istikrarlı bir ortam oluşturacaktır. Çin, Rusya'nın da egemen olmaya çalıştığı Orta Asya bölgesinde nüfusunu kurup lider olmaya çalışırsa Rusya'da Orta Asya'daki çıkarları doğrultusunda Çin Hükümetini dengelemeye çalışacaktır. ŞİÖ, Çin açısından iktisadi yönde Orta Asya bölgesinde işbirliklerinin gelişmesini sağlayacaktır. ŞİÖ kurulduktan sonra ilk resmi ziyaretini 2003'te Kazakistan ve Moğolistan'a gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonucunda Çin komşularıyla ilişkilerini geliştirmek niyetindedir, yorumları yapılmıştır.

Çok taraflı ilişkilerin gelişmesi için petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının üretimi ve lojistiği konusunda işbirlikleri önemli bir yer edinmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları meselesinde Hazar ve Sibirya'da bulunan kaynaklar, ŞİÖ çerçevesinde değerlendirilip, bu değerlendirme sonucunda bölgede ki Rusya ve Orta Asya devletleri arasında çıkabilecek çatışmalar dengelenebilecektir. Çin-Rus işbirliklerini geliştirecek bir diğer husus, enerjideki ŞİÖ çatısında birleşmedir ve bu durum aynı zamanda ticari konuda işbirliği zemini doğuracaktır (Çolakoğlu, 2004, s. 194-195).

Enerji kaynakları konusunda ŞİÖ'nün en önemli meselesi Sibirya Petrol Boru Hatları'dır. 1990'lar da başlayan Rusya Çin güzergâhında olan Sibirya Petrol Boru Hatları projesi Çin yönetimi için hayati bir önem taşımaktadır. Stratejik ortaklığın en somut adımlarından biri olan bu proje, Boris Yeltsin-Jiang Zemin döneminde başlayıp,

Vladimir Putin-Hu Jintao dönemi ile devam etmiştir. Boru hattı projesi birçok kez ikili zirvelerde görüşülmüş ve son olarak Mayıs 2013'te Putin-Hu zirvesinde görüşülmüştür (Çolakoğlu, 2004, s. 195).

11 Eylül sonrasında ABD'nin terörle mücadele misyonu sebebiyle ABD'nin yönünü Orta Asya'ya çevirmesi ile ŞİÖ burada kurumsal olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. ABD'nin bölgedeki etkinliğine karşı Orta Asya liderleri olarak görülen ne Rusya ne de Çin etkili bir politika izleyememiştir. Ancak tek kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya geçiş için Çin ve Rusya'nın önemli adımları sayesinde ŞİÖ'nün kurumsallaşıp küreselleşmesi etkili olacaktır. On yıl kadar aradan sonra gerçekleştirilen Hindistan Başbakanı Atal Behari Vajpayee'nin Pekin ziyareti Haziran 2003 de gerçekleşmiş ve Çin-Rusya-Hindistan üçgeninin temelleri atılmıştır (Çolakoğlu, 2004, s. 196).

Putin'in 2002 yılında Pekin ve Yeni Delhi'ye yaptığı ziyaretler, eski Dışişleri Bakanı Primakov'un ABD karşıtı olarak Avrasya'da ikinci bir denge oluşturma ideali gerçekleşmeye yakın olarak düşünülebilir. Diğer bölge ülkeleri de ŞİÖ'nün kurumsallaşma hızını da hesaba katarak üyeliğe sıcak bakmaya başlamışlardır. Hindistan'ın yanı sıra Pakistan, İran, Türkiye ve Moğolistan ŞİÖ'ye katılma niyetinde olduklarını beyan etmişlerdir (Bin, 2003, s. 131). Bu özellikle örgütün ana kurucusu olan Çin'in yeni pazarlar bulma politikası için bir başarı olarak görülebilir.

4.3. NATO Bakışı Açısıyla Yeni Öteki Çin

3-4 Aralık 2019 tarihlerinde İngiltere'nin başkenti Londra'da bir araya gelen NATO zirvesinin gündeminde, ilk kez teknolojik açıdan birçok alanda dikkatleri üzerine çeken ve dünyada hem ekonomik hem de politik nüfusunu artıran Çin yer almıştır. Yayınlanan NATO Zirvesi sonuç bildirisinde ilk defa Çin'in yükselen gücüne değinilerek "Çin'in artan nüfuzu ve uluslararası politikalarının ortaya çıkardığı fırsat ve sınamaları ittifak olarak birlikte ele almalıyız" vurgusu yapılmıştır (DW, 2019).

NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg "Çin dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ikinci ülkesi ve yakın zamanda da sergilediği gibi aralarında nükleer silahların da olduğu modern bir savunma gücüne sahip." olduğunu dile getirmiştir. Londra'da yapılan NATO zirvesinin sonuç bildirisinde Çin ilk defa "ittifak için olası bir tehlike" olarak nitelendirilmiştir. Bahsedilen metinde "Çin'in artan etkisinin ve izlediği uluslararası politikanın hem baş edilmesi gereken bir durum hem de bir fırsat anlamına geldiğinin farkındayız" ifadelerine yer verilmiştir (DW, 2019).

Londra'da ki zirvede yaptığı açıklamada, "NATO'nun Güney Çin Denizi'ne taarruz etmesinden söz etmiyoruz. Ancak Çin'in bize doğru yaklaştığını dikkate almamız lazım" diyen Stoltenberg, Çin yönetiminin silahlanma ile ilgisi olmasa da Arktika, Afrika ve Avrupa'daki faaliyetlerine vurgu yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Savunma Bakanı Mark Esper de, 5 Haziran 2019'da gerçekleşen Zirve'nin ardından yayınlanan sonuç bildirisinde, Çin'in şu an için bir düşman olarak görülmediği anlamındaki ifadelerini dile getirmiştir. NATO açısından Çin'in stratejik bir görev olarak kabullenilmesi gerektiğini söyleyen Esper, "Bazı şeylerin istediğimiz gibi gelişmemesi durumuna hazırlıklı olmalıyız." uyarısını da yapmayı ihmal etmemiştir (DW, 2019).

14 Haziran 2021'de NATO Genel Merkezi'nin de bulunduğu Belçika'nın başkenti Brüksel'de toplanan Zirve, sonrasında yayınladığı bildiri de Çin'i artık Batı'ya karşı bir güvenlik riski olarak nitelendirmiştir. Genel Sekreter Jens Stoltenberg de, üye ülkeleri Çin'e karşı birlikte hareket etmeye çağırmıştır (BBC, 2021).

Bildiri de, "Çin'in hırsları ve iddialı tavırları mevcut kurallara dayalı uluslararası düzene ve ittifakın güvenliğiyle ilgili alanlara sistematik olarak meydan okuyor" ifadeleri kullanılmıştır. Çin'in nükleer silah kapasitesini hızla genişlettiği, ordusunun modernizasyonunda "dışa kapalı" olduğu ve Rusya ile askeri işbirliği yaptığı bilinmektedir. Ayrıca "Çin'in sık sık şeffaf davranmamasından ve dezenformasyon kullanmasından kaygılıyız" açıklaması yapılmıştır (BBC, 2021).

Zirve toplantısı öncesinde Jens Stoltenberg yaptığı açıklamada, bu zirvede konuşulacak en önemli konulardan birinin de Çin olacağını belirtmiş ve "Yükselen Çin'e ortak yanıt vermeliyiz" demiştir. "Çin ile yeni bir Soğuk Savaş'a girmiyoruz ve Çin bizim hasmımız, düşmanımız değil" diyen Stoltenberg, NATO olarak Çin'in kendi güvenlikleri ile ilgili ittifak üyeleriyle beraber ortak adımlar atmaları gerektiğini söylemiştir (BBC, 2021).

"NATO 2030: Yeni Bir Çağ İçin Birliktelik" isimli rapor, ittifakın gelecek yıllarda küresel anlamda önüne çıkacak belirsizliklere uyum sağlaması konusunda tavsiyeler içermektedir. Yenilikçi ve revizyon sahibi ülkelerin güçlerini geliştirmeye çalıştıkları yeni dönemde büyük bir güç rekabetinin olacağını altı çizilmiştir. Raporda 2030 yılına doğru Çin'in sistemsal anlamda önemli hale geleceği vurgusu yapılmıştır. Raporda ayrıca NATO'nun "siyasi yoğunluklu bir strateji" geliştirmesi için ifadeler bulunmaktadır. Raporun yüzden fazla öneri sunduğu görülmekle

birlikte Rusya ve Çin gibi tehditlerin yanında karma tehditlerde öne çıkarken, oluşacak bu ortama NATO'nun yeni araçlar geliştirerek uyum sağlaması belirtilmektedir (İpekçi vd, 2021, s. 29-31).

NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg yaptığı açıklamada, 5G ağlarında Çin teknolojisinin kullanımı ve Rus gazı için Kuzey Akım 2 boru hattı üzerindeki tartışmalara atıfta bulunarak, Batılı ülkelerin ekonomik kar için güvenliği ikinci plana atmaması gerektiği uyarısını yaptı. Stoltenberg, İsviçre'nin Davos kasabesindeki Dünya Ekonomik Forumu'nda iş dünyası liderlerine verdiği demeçte, "Ekonomik seçimlerimizin güvenliğimiz için sonuçları olduğunu kabul etmeliyiz. Özgürlük serbest ticaretten daha önemlidir, değerlerimizin korunması kârdan daha önemlidir." diye konuştu. Stoltenberg ayrıca, "Çin ile ticarete karşı olmadığını ancak 5G ağları üzerindeki kontrolün güvenlik açısından hayati önem arz etmektedir" ifadelerinde bulunmuştur (Euronews, 2022).

Stoltenberg, "Batı'nın Çin'in yükselişini görmezden gelemeyeceğini ve bu nedenle İngiltere'nin güvenliğini sağlamak için Huawei'nin 5G ağındaki rolünü gözden geçirmesinin önemli olduğunu, ayrıca Çin'in Kuzey Kutbu'nda, siber uzayda ve telekomünikasyon da dahil olmak üzere kritik altyapıda çeşitli şekillerde Batı'ya yaklaşmaktadır." Açıklamasını yapmıştır. Stoltenberg BBC radyosuna verdiği demeçte, "Birleşik Krallık hükümetinin ağlarını, güvenli 5G ağlarına sahip olduğundan emin olacak şekilde tasarlayacağına güveniyorum. Bu nedenle, bunun tam olarak nasıl olduğundan emin olmak için yeni bir incelemenin yapılmasının da önemli olduğunu düşünüyorum" dedi (Reuters, 2020).

NATO 2030 Raporu'nda Çin'e önemli yer verilmiştir. Bu önem aslında genelde küresel anlamda gücünü arttırmaya çalışan tüm aktörlere ve devletlere verilmiştir. Bu anlayış ile rapor Çin'e ayrıca bir önem vermiş ve Çin'in gelecekte arttıracığı gücü ile dünya sisteminde güç merkezlerini Batı'dan alıp Asya-Pasifik bölgesine çekeceği öngörülmüştür. NATO'nun kuruluş amacı olan Rusya Federasyonu raporda doksan dört kez tekrar edilirken Çin toplamda seksen üç kez tekrarlanmıştır ve bu durum ile NATO'nun düşman algısının Rusya'dan Çin'e kaydığı değerlendirilmiştir (İpekçi vd, 2021, s. 29).

Raporda NATO, Çin'i henüz askeri bir tehdit olarak görmemektedir. Ancak Çin Rusya'dan farklı bir şekilde ittifak üyelerine meydan okuduğu değerlendirilmiştir. Çin kendi bölgesinde ekonomik ve askeri gücü ile birlikte politikalar oluşturduğu, Asya bölgesi dışında dahi gücünü kullanarak politikalar geliştirdiği ve komşularına güç kullandığı vurgulanmıştır. NATO, gelecek yıllar içerisinde Çin'in ittifakın muhtemel rakibi olacağını dile getirmiştir (Bourke, 2021).

NATO 2022 Stratejik Konsept belgesinde Çin'e ilk kez genişçe yer verilerek, "Çin'in hırsları ve zorlayıcı politikaları, çıkarlarımıza, güvenliğimize ve değerlerimize meydan okuyor. Çin küresel ayak izini ve proje gücünü arttırmak için geniş yelpazede siyasi, ekonomik ve askeri araçlar kullanırken, stratejisi, niyetleri ve askeri birikimi hakkında belirsizliğini koruyor." değerlendirmesi yapılmıştır (NATO, 2022). Bu stratejik konseptte stratejik rakiplerin (isim verilmemekle birlikte Rusya ve Çin) NATO'nun dayanıklılığını test ettiği, demokratik kurumlara müdahil olduğu, hibrit taktikler kullanarak vatandaşların güvenliklerini hedef aldığı, göçü araçsallaştırdığı, enerji kaynaklarını manipüle ettiği ve ekonomik baskı uyguladığı ifade edilmiştir (Oral, 2022). Çin'in NATO tarafından direkt hedef alınmasında ABD'nin ortaya koyduğu "Çin tehditi" söyleminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu noktada ABD uluslararası sistemde Çin'e bakışını NATO'nun Çin'e bakış açısıyla uyumlaştırmaya çalışmaktadır (Demir, 2022).

"Çin, kilit teknolojik ve endüstriyel sektörleri, kritik altyapıyı ve stratejik malzemeleri ve tedarik zincirlerini kontrol etmeye çalışıyor. Ekonomik gücünü stratejik bağımlılıklar yaratmak ve etkisini arttırmak için kullanıyor. Uzay, siber ve denizcilik alanları da dahil olmak üzere, kurallara dayalı uluslararası düzeni yıkmaya çalışıyor. Çin ile Rusya arasında derinleşen stratejik ortaklık ve kurallara dayalı uluslararası düzenin altını oymak için karşılıklı olarak güçlendirici girişimleri, değerlerimize ve çıkarlarımıza aykırıdır."(NATO, 2022).

4.4. ABD Karşısı Bir Örgüt Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü

Şanghay Beşlisi'nin yaptığı son zirve tarihi olan 2001 yılında örgüte Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü resmen kurulmuş ve kurucu altı devlet arasında "Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırıcılığa Karşı Şangay Anlaşması" imzalanmıştır. Üye ülkeler bu örgütün "Üçüncü taraflara karşı oluşturulmuş bir askeri ittifak olmadığını siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında bölgesel işbirliğini geliştirmeye yönelik bir danışma ve diyalog aracı olduğunu" vurgulamışlardır. Ayrıca resmi ağzılarından ŞİÖ'nün temel amacı "Üç şeytan güç" olarak adlandırılan etnik ayrılıkçılık, dini radikalizm ve uluslararası terörizm ile mücadele etmek" olarak tanımlanmıştır (Yuan, 2010, s. 862).

Açıklamalar örgütün kuruluş amacının askeri bir yapılanma olmadığını iddia etse de bir başka temel amaç küresel sistemde çok kutupluluğun savunulmasıdır. Bu durum, Rusya ve Çin'in örgütü sistemik düzeyde ABD politikalarına karşı bir araç olarak kullanma niyetlerinin olduğu yönündeki yorumlara kapı aralamıştır (Allison, 2004, s. 478).

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün temelde iki fonksiyona sahip olduğu söylenmektedir. Bölgedeki ortak güvenlik sorunlarına karşı ittifaka üye devletlerin işbirliği ile çözümler üretilirken aynı zamanda büyük dış güçlerin bölgeye etki etme arayışlarının karşısında durma çabası içine girdiği değerlendirilmektedir. ABD'nin 2000'li yıllardaki Afganistan operasyonu bu konu için önemli bir yer teşkil etmektedir. Afganistan müdahalesi ile ABD Orta Asya'da etkinlik kazanmıştır. Rusya ve Çin ABD'yi sadece uluslararası anlamda değil bölgesel anlamda da dengelemeye çalışmışlardır. O yıllarda, Rusya ve Çin açısından Şangay İşbirliği Örgütü bir anlamda böyle bir ihtiyaca da hizmet içerisinde olmuştur (Fraizer ve Ingersoll, 2010, s. 344).

2005 Astana Zirvesi'nde üye ülkelerin "ŞİÖ topraklarındaki askeri üslerini boşaltması için ABD'den bir zaman çizelgesinin belirlemesi" talep etmesi bu anlamda çok önemlidir. ABD'nin Özbekistan topraklarında bulunan K2 üssünden çekilmesinin istenmesi, ittifakın bölgede ve aynı zamanda dünyada enerji karteline dönüşmesi tehlikesi, 2007 yılında yapılan ve çok başarılı olan Barış Tatbikatı, ABD'de ve diğer NATO ülkelerinde endişelere yol açmıştır (Çomak ve Gökalp, 2010, s. 336).

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün ABD karşıtı bir blok olarak algılanması sadece bunlarla sınırlı değildir. İkili ilişkilerde gerginliğe yol açan olaylar bulunmaktadır. Operasyonun başında ABD'nin olduğu son teknolojilerin kullanıldığı "Çöl Fırtınası Operasyonu" tarihsel anlamda ilk örnek olarak değerlendirilmektedir. ABD-Çin ve ABD-Rusya arasında gerginleşen döneme denk gelen 1996'da Çin ve Rusya arasındaki stratejik ortaklık kararı bu anlamda dikkat çeken başka bir konu olmuştur.

2001 yılında gerçekleşen Çin ve ABD askeri uçaklarının çarpışması sonucunda Çin uçağının düşmesi ve pilotun kaybolması, BM kararı olmadan düzenlenen NATO Yugoslavya harekâtında Belgrad'da bulunan Çin büyükelçiliğinin ABD tarafından bombalanması ve saldırının %70 gibi bir kısmının ABD'nin üstlendiği bir olay olmuştur. Böylece ABD'nin tek başına karar alması tarihsel süreçte ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır (Zhao, 2007, s. 8-10).

ŞİÖ'nün, Çin ve Rusya tarafından ABD'nin güçlenmesine karşı bir denge unsuru olarak kullanılmakta olduğu değerlendirilmektedir. Çin ve Rusya arasındaki güç ve çıkar rekabetini de göz önünde bulundurulduğunda iki ülke de birbirlerinin fazla güçlenmesini istememektedir. Her iki ülkede karşı tarafın bölgede attığı adımları dikkatle takip etmektedirler. Bu bağlamda ŞİÖ, katı bir ABD karşıtı askeri blok olmaktan ziyade çok kapsamlı ve işlevli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.5. ABD ve Çin'in Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre; 2020'de toplam küresel savunma harcaması 2 trilyon dolara yükselmiştir. 2020 yılı toplamı, 2019'a göre yüzde 3,3'lük bir artışı temsil etmektedir. Harcamaların yüzde 62'sini oluşturan 2020'de en büyük harcama yapan beş ülke ABD, Çin, Hindistan, Rusya ve Birleşik Krallık olmuştur. Böylelikle bu iki Asya devleti ikinci defa askeri harcamalarda ilk üç içinde yer almıştır. 2020'deki küresel askeri harcamalar, küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yüzde 2,4'ünü temsil etmektedir (SIPRI, 2021).

ABD'nin askeri harcamaları 2020'de yüzde 4,4 artarak 778 milyar dolara yükselmiş ve küresel askeri harcamaların yüzde 39'unu oluşturmuştur. Bu verilere göre yalnızca 2020'de ABD harcamalarındaki 46 milyar dolarlık artış, Almanya ve Fransa (sırasıyla 52,8, 52,7 milyar dolar) gibi ülkelerin o yılki askeri harcamalarının neredeyse tamamına çok yakındır (Güler ve Kışman, 2020, s. 87-97).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin doğrudan bir sonucu olarak, Brüksel'de toplanan üye devletler savunma bütçelerinde önümüzdeki yıllarda ilave 200 milyar Euro'ya yakın artışlar olacağını ilan ettiler. 1999-2021 yılları arasında ABD %66, Rusya %292 ve Çin %592 savunma harcamalarını artırırken, AB'nin savunma harcamaları bu verilere karşılık %20 artmıştır. Brüksel'de gerçekleşen zirve sonrası AB yazılı olarak açıklama yapmıştır. "Koordineli bir yaklaşım olmadan, daha fazla parçalanmaya ve şimdiye kadar kaydedilen ilerlemeyi geri almaya yol açan harcamalardaki artışlar, savunma işbirliğini geliştirmeye yönelik AB girişimleri, aynı zamanda, daha adil bir Transatlantik yük paylaşımını ve NATO içinde daha etkili bir Avrupa katkısını güçlendirmeye yardımcı olur." ifadelerine yer verilmiştir (Europa, 2022).

Tablo 1. NATO Ülkelerinin Savunma Harcamaları (2014-2022, Milyon ABD Doları)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021e	2022e
Güncel fiyatlar ve döviz kurları									
ABD	653.942	641.253	656.059	642.933	672.255	750.886	770.650	793.990	821.830
Almanya	46.176	39.833	41.606	45.470	49.772	52.549	58.652	62.766	62.725
Arnavutluk	178	132	131	145	176	197	197	224	293
Belçika	5.200	4.204	4.258	4.441	4.845	4.761	5.324	6.245	7.361
Birleşik Krallık	65.692	59.505	56.362	55.719	60.380	59.399	63.500	71.938	72.171
Bulgaristan	747	633	671	724	962	2.159	1.121	1.276	1.430
Çek Cumhuriyeti	1.975	1.921	1.866	2.259	2.750	2.982	3.199	3.915	4.040
Danimarka	4.057	3.364	3.593	3.780	4.559	4.487	4.886	5.274	5.716
Estonya	514	463	497	541	615	637	719	749	869
Fransa	52.022	43.496	44.209	46.133	50.507	49.493	52.520	56.561	55.939
Hırvatistan	1.064	883	837	924	966	1.002	981	1.363	1.403
Hollanda	10.349	8.673	9.112	9.643	11.172	12.067	12.838	13.953	16.696
İspanya	12.634	11.096	9.975	11.889	13.200	12.630	12.828	14.849	14.810
İtalya	24.487	19.576	22.382	23.902	25.641	23.559	30.084	33.157	32.423
Kanada	18.172	18.689	17.708	23.700	22.399	22.572	23.330	26.153	28.106
Karadağ	69	57	62	65	75	74	83	91	107
Kuzey Makedonya	124	105	104	101	120	146	154	204	247
Letonya*	294	282	403	485	710	692	743	824	909
Litvanya*	428	471	636	817	1.057	1.094	1.176	1.308	1.690
Lüksemburg	253	250	236	326	356	381	426	403	523
Macaristan	1.210	1.132	1.289	1.708	1.615	2.190	2.767	3.112	3.045
Norveç	7.722	6.142	6.431	6.850	7.544	7.536	7.228	8.438	9.104
Polonya*	10.107	10.588	9.397	9.940	11.857	11.824	13.363	15.099	17.806
Portekiz	3.007	2.645	2.616	2.738	3.249	3.299	3.273	3.899	3.753
Romanya*	2.691	2.581	2.645	3.643	4.359	4.608	5.050	5.294	6.013
Slovak Cumhuriyeti	999	987	1.004	1.056	1.298	1.802	2.049	1.985	2.416
Slovenya	487	401	449	477	547	572	568	763	788
Türkiye	13.577	11.953	12.644	12.971	14.168	14.089	13.396	13.443	9.272
Yunanistan	5.234	4.520	4.637	4.752	5.388	5.019	5.492	8.006	8.393
NATO, AB ve Kanada	289.275	254.423	255.595	275.100	300.167	301.675	325.944	361.290	368.045
NATO Toplam	943.217	895.676	911.654	918.033	972.422	1.052.561	1.096.594	1.155.280	1.189.875

Kaynak: (North Atlantic Treaty Organization, 2022).

Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakıldığında savunma ve askeri harcamaları üzerinden iki örgütün gücü üzerine önemli bir kıyaslama yapabilmek mümkündür. NATO kapsamında yer alan ülkelere göre savunma harcamasında bariz üstünlüğünü bulunan ABD karşısında, ŞİÖ ülkeleri içinde Çin'in yaptığı askeri harcamalar dikkat çekmektedir.

SIPRI'nın yayınladığı verilere göre dünya genelinde ikinci sırada yer alan Çin'in savunma harcamaları 2020'de 252 milyar dolara çıkmıştır. Bu, 2019'a göre yüzde 1,9 ve 2011-2020 yılları arasında yüzde 76'lık bir artışı temsil etmiştir. 26 yıldır sürekli olarak savunma harcamalarında artış gösteren Çin, SIPRI Askeri Harcama Veri tabanındaki ülkeler arasında en uzun kesintisiz artış serisine sahip olmuştur (Güler ve Kışman, 2020, s. 93-95).

Tablo 2. Askeri Harcama ve ŞİÖ (2018)

Ülkeler	Askeri Harcama (Milyar Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Silah İhracatı (Milyar Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Silah İthalatı (Milyar Dolar)	Dünyadaki Payı (%)
Çin	250	13.8	1.04	3.7	1.56	5.6
Hindistan	66.5	3.6	0.046	0.16	1.53	5.5
Rusya	61.4	3.4	6.4	23.2	0.026	0.09
Pakistan	11.4	0.6	0.002	0.007	0.777	2.8
Kazakistan	1.61	0.08	-	-	0.309	1.1
Kırgızistan	0.24	0.01	-	-	0.013	0.04
Özbekistan	0.07	0.004	-	-	0.006	0.02
Tacikistan	0.07	0.003	-	-	0.003	0.01
Toplam	391.3	21.6	7.48	27.1	4.22	15.3

Kaynak: (Stockholm International Peace Research Institute, 2019).

SIPRI Kıdemli Araştırmacısı Dr Nan Tian, "Çin, geçen yılki pozitif GSYİH büyümesi nedeniyle askeri harcamalarını artırmasına rağmen 2020'de askeri yükünü artırmayan dünyadaki tek büyük harcama yapan ülke olarak öne çıkıyor", "Çin harcamalarında devam eden büyüme, kısmen ülkenin diğer önde gelen askeri güçleri yakalama arzusu doğrultusunda uzun vadeli askeri modernizasyon ve genişleme planlarından kaynaklanmaktadır." ifadelerine yer vermiştir (Haber7, 2021).

5. SONUÇ

NATO'nun kuruluşundan bu yana kadar uluslararası sistemde güç değişimi yaşanmıştır ve NATO'nun bunda etkisi bulunmaktadır. NATO zaman geçtikçe kendisini yenilemeyi başarabilen tecrübeli bir güvenlik örgütüdür. NATO'nun stratejilerinin kurumsal ve kapsamlı olduğunu ve bunun ABD'ye Çin ile rekabetinde avantaj sağladığı söylenilebilir. ABD, NATO ile küresel planlamalara imza atarken, Çin ŞİÖ ile bölgesel düzeyde adımlar planlamaktadır. ABD'nin tek kutuplu politikalar izlemesi, çok kutupluluğu savunan Çin ve Rusya'nın tepkisine neden olmaktadır. Rusya ve Çin bu tepkilerini göstermede ŞİÖ'yü bir araç olarak kullanmaktadır. NATO'nun doğruya doğru genişlemesi ve etki sahasını artırması, ŞİÖ'nün önemini daha da artırmaktadır.

21. yüzyılda NATO ve ŞİÖ'nün alacakları kararlar ve atacakları adımlar uluslararası güvenlik ve uluslararası barışın seyri açısından çok önemli olacaktır. Bu kapsamda NATO'nun 2000'lerin başında kabul ettiği "alan dışı" kavramıyla sorumluluk alanının genişletilmesi ve BM Şartı'nın 45-47. maddeleri gereğince küresel güvenlik sistemine katkısının artırılmaya çalışılması önemlidir. Bu süreçte ABD'nin NATO'ya verdiği ekonomik destek çok önemlidir. ABD verdiği destekle birlikte NATO'da en fazla söz söyleyen ülke konumunu devam ettirmekte ve kendi çıkarları doğrultusunda örgütü yönlendirmektedir.

ŞİÖ'nün sahip olduğu 37 milyon km² alan ile Avrasya bölgesinin %40'ını, sahip olduğu nüfus bakımından 2.7 milyar insan ile de dünya nüfusunun %40'ını oluşturmaktadır. ŞİÖ, dünyadaki nükleer güce sahip ülkelerin yarısına ve BM Güvenlik Konseyi'nin 2 daimi üyesine de sahiptir. Bu açıdan bakıldığında ŞİÖ dünya siyasetini derinden etkileme gücüne sahip bir örgütüdür. 2000 yıllarının başında ABD'nin NATO kuvvetleri ile yaptığı Irak ve Afganistan operasyonu ile bölgede bulunan Çin ve Rusya'nın yaşam alanlarına girmeye çalışmaları ŞİÖ'nün yaşadığı dönüşüm ve kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Amerika karşıtlığı konusunu daha da gün yüzüne çıkaran ŞİÖ, güvenlik alanında attığı ve atacağı adımlar ile "Doğu'nun NATO'su" olma yolunda ilerlemektedir. Çin'in Asya-Pasifik bölgesindeki artan etkisi ve deniz aşırı askeri üslerin inşası, NATO'nun bölgesel güvenliği ve güç dengesini göz önünde bulundurması gereken bir mesele haline getirmiştir. ABD ve Çin arasındaki rekabette, NATO ABD'ye önemli bir avantaj sağlamaktadır. NATO'nun uluslararası güvenlik konularında daha fazla deneyime, yeteneğe ve etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. ŞİÖ her ne kadar NATO kadar güçlü olmasada, her iki örgütün de uluslararası güvenliği korumak için birlikte çalışmaları gerekebilir.

Çalışmada karşılaştırılan NATO- ŞİÖ arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte NATO günümüzde, tarihsel ve stratejik olarak kıyaslandığında güçlü etkinliğini sürdürmektedir. NATO'ya kıyasla kısa bir geçmişe sahip olan ŞİÖ ise zaman içinde yaptığı yeniliklerle daha kurumsal bir görünüm kazanmıştır. Asya bölgesinde işlerliğini yürütmeye çalışan ŞİÖ bölgesel bir görünüm sergilemeye çalışmaktadır. NATO üyelerine

toprak bütünlüğü gibi garantiler verirken, ŞİÖ daha kapsamlı olarak, ekonomi, güvenlik, sınır gibi meselelerde garantörlük yapmaya çalışmaktadır. ŞİÖ, NATO'ya göre daha az askeri harcama yapmaktadır. Her iki örgütünde savunma harcamaları ve kapasitelerine yakından bakıldığında NATO'nun askeri yatırımlar, kurumsal yapı ve etki açısından ŞİÖ karşısında açık ara üstünlüğünden bahsetmek mümkündür.

NATO'nun askeri kapasitesi, geniş müttefik ağı ve deneyimi, uluslararası güvenlik sorunlarına etkili bir şekilde müdahale edebilme yeteneğini ortaya koymaktadır. ABD'nin Asya-Pasifik bölgesine yönelik artan ilgisi ve Çin'in yükselişi, NATO'nun uluslararası güvenlik tehditlerine yanıt verme kabiliyetini test etmektedir. NATO'nun Asya-Pasifik bölgesine daha fazla odaklanma potansiyeli, bu örgütün uluslararası güvenlik dinamiklerinde etkili bir aktör olarak kalmasından önemli bir etkidir.

20.Yüzyılda yaşanan iki Dünya Savaşı ve bir Soğuk Savaş sonrasında önemli değişimler meydana gelmiştir. ABD Soğuk Savaş bittikten sonra tek kutuplu dünyada uluslararası sistemde içeriği en fazla belirleyen ülke olmuş, NATO ile birlikte uluslararası güvenliği şekillendirmede etkili olmuştur. NATO-ŞİÖ kapsamında bu iki örgüte üye devletler arasında yaşanacak rekabet sonrasında güvenlik kavramına yeni yöntem, içerik ve stratejilerin ekleneceği tahmin edilebilir. Çin, ŞİÖ aracılığıyla bölgesel işbirliği ve ekonomik entegrasyon çabalarını desteklemekte ve böylece kendi ulusal çıkarlarını güçlendirmektedir. Bu durum, ABD ve Çin arasındaki rekabeti daha da karmaşık hale getirmektedir. ABD ve Çin kendi aralarındaki rekabette NATO ve ŞİÖ'yü araç olarak kullanmaktadırlar. Bununla birlikte bu iki büyük örgütü yönlendiren bu iki güçlü ülke, güvenlikteki değişimde yönlendirmeler yapacaklardır. ABD ve Çin arasındaki rekabet, uluslararası ilişkilerin temel dinamiklerinden biridir ve bu rekabetin sonuçları, NATO ve ŞİÖ gibi uluslararası örgütlerin stratejilerini ve uluslararası güvenliği nasıl şekillendireceğini belirleyecektir. ABD ve Çin'in ve bu güvenlik örgütlerindeki ülkelerin güvenlik algılamalarındaki farklılıklar uluslararası güvenliğin geleceğini şekillendirecektir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. A. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag okulu ve yeni klasik gerçekçilikte güvenlik tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), 43-73.
- Adanmış, Z. (2019). Soğuk Savaş sonrası NATO'nun güvenlik yaklaşımında yaşanan dönüşüm. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 6(2), 91-116.
- Allison, R. (2004). Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 80(3), 463-483.
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etüdüleri*, 49(1), 99-124.
- Arıboğan, D. Ü. (2003), *Tarihin sonundan barışın sonuna*, Timaş Yayınları.
- Ataman, O. O. (2022). *NATO üyesi ülkeler listesi, harita ve güç*. <https://www.avrupayolunda.com/nato-uyesi-ulkeler/> adresinden 1 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Bağbaşıoğlu, A. (2016). Güncelliğini yitirmeyen bir sorun olan yük paylaşımında yeni bir çözüm arayışı: Akıllı Savunma ve NATO. *Akademik Bakış*, 10(19), 209-225.
- Balcı, A. ve Kardaş, Ş. (2017). *Uluslararası ilişkilere giriş: Tarih, teori, kavram ve konular*. Küre Yayınları.
- Balta, E. (2014). *Küresel siyasete giriş uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler*. İletişim Yayınları.

- BBC. (2021). *NATO Zirvesi sonuç bildirgesi: Çin'in davranışları 'sisteme meydan okuma*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57471476> adresinden 6 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bourke, L. (2021). *Biden says world must prepare for 'long-term' competition with China*. <https://www.smh.com.au/world/europe/biden-says-world-must-prepare-for-long-term-competition-with-china-20210220-p5748h.html> adresinden 6 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Butterfield, H. (1951). *History and human relations*, Collins.
- Buzan, B. (1983). *People, states and fear: The national security problem in international relations*, Harvester Books, Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- Çalkıvık, E. A., (2014). Soğuk Savaş ve sonrası güvenlik siyaseti. E. Balta (Ed.) *Küresel siyasete giriş uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler*. İletişim Yayınları.
- Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 173-197.
- Çomak, H. ve Gökalp A. (2010), 2010'lu yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü'nün geleceği ve Türkiye, *Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*.
- Demir, E. (2022). *NATO'nun 200 stratejik konsepti: Yeni "Soğuk Savaş"ın inşasına devam*. <https://www.politikyol.com/natonun-2022-stratejik-konsepti-yeni-soguk-savasin-insasina-devam/> adresinden 12 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Dongfeng, R. (2003). *The Central Asia policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization Process: a view from China*. Stockholm, SIPRI.
- Duncan, P. (2002), *Westernism, Eurasianism and pragmatism: The foreign policies of the post-Soviet states, 1991-2001*, University College Londra.
- DW. (2019). *NATO'nun yeni rakibi: Çin*. <https://www.dw.com/tr/natonun-yeni-rakibi-%C3%A7in/a-51543880> adresinden 19 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ekrem, N. H. (2003), *Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası (1950-2000)*, ASAM.
- Ellison, H. J. (2001). Russia, Korea, and Northeast Asia. N. Eberstadt ve R. Ellings (Ed), *Korea's future and great powers*. Seattle, University of Washington Press.
- Ereker, F. A. (2019). Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.28, Ekim, s. 1-2. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO_FulyaAksuEreker_v.1.pdf.
- Euronews. (2022). *NATO Genel Sekreteri ekonomik çıkar için güvenliği riske atan ülkeleri uyardı*. <https://tr.euronews.com/2022/05/24/nato-genel-sekreteri-ekonomik-c-kar-icin-guvenligi-riske-atan-ulkeleri-uyard> adresinden 17 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Europa. (2022). *AB; Savunma, Endüstriyel ve Teknolojik Tabanını Güçlendirmek İçin Harekete Geçiyor: Ortak Savunma Tedariki İçin AB Çerçevesine Doğru*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3143 adresinden 20 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Frazier, D. ve Ingersoll, R. S. (2010). Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes, *European Journal of International Relations*, 16(4), 731-753

- Güler, M. A. ve Kışman, Z. A. (2010). Uluslararası silah ticareti ve savunma harcamaları. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 87-97.
- Güvenç, S. (2015). NATO'nun evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik güvenliğe katkıları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(45), 101-119.
- Haber7. (2021). *Pandemi bile durduramadı! 531 milyar dolarlık 'silah' rekoru.* <https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3169779-pandemi-bile-durduramadi-531-milyar-dolarlik-silah-rekoru> adresinden 06 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Hallams, E. (2009), The Transatlantic alliance renewed: The United States and NATO since 9/11. *Journal of Transatlantic Studies*, 7(1), 38-60.
- Harada, C. (1997). *Russia and North-East Asia*. Adelphi Paper.
- İpekçi, İ., Soydemir, A. ve Erciyas A. (2021). NATO'nun 2030 vizyonu. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 19-39.
- İstikbal, D. (2019). *Asya Savunma Platformu: Şanghay İşbirliği Örgütü.* <http://www.setav.org/asya-savunma-platformu-sanghay-isbirligi-orgutu/> adresinden 1 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2014). NATO'nun Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, (Özel Sayı: NATO'nun Dönüşümü ve 21. Yüzyılda Güvenlik), 2-38.
- Marketos, T. (2008). *China's energy geopolitics the Shangai Cooperation Organization and Central Asia*. Routledge.
- Master, C. (2017), *Trump tells German paper: NATO is 'obsolete'*, <https://thehill.com/homenews/administration/314432-trump-nato-is-obsolete/> adresinden 06 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Morkaya, M. A. (2014). *Avrupa Birliği'nin yönetsel askeri kapasitesi ve belirsiz müzakere başlığı "Dış güvenlik ve savunma politikası"*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- NATO. (2022). *Defence Expenditures of NATO Countries (2014-2022).* https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_197050.htm adresinden 13 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- NATO. (2022). *NATO 2022 Strategic Concept.* <https://www.nato.int/strategic-concept/> adresinden 16 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- NTV. (2017). *Trump: NATO miadını doldurdu, AB'den başka ülkeler de ayrılacak.* <https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpan-iki-avrupa-gazetesine-ozel-roportaj.GYUnIzbODkm3wQUOePe8Kw> adresinden 06 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Oğuzlu, T. (2012). NATO'nun dönüşümü ve geleceği. *Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz*, 4(40), 8-18.
- Oral, F. (2022). *NATO 2022 Strategic Concept.* <https://www.ankasam.org/natonun-yeni-stratejik-konsepti/> adresinden 12 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası ilişkilerde güç: Çok boyutlu bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 113-144.
- Polat, D. Ş. (2020). NATO'nun geleceği ve ABD'nin etkisi. T. Sakman, A. Yılmaz ve U. Çiçek (Ed.), *Yeni güvenlik ekosistemi ve çok taraflı bedeli*. Tasam Yayınları.

- Raczka, W. (1998). Xinjiang and its Central Asian Borderlands, *Central Asian Survey*, 17(3), 373-417.
- Reuters. (2020). *NATO Sekreteri Huawei hakkında şunları söyledi: İngiltere'nin 5G güvenliğini incelemesi önemlidir.* <https://www.reuters.com/article/us-britain-huawei-nato-idUSKBN23H0US> adresinden 15 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ringsmose, J. (2010). NATO Burden-Sharing Redux: Continuity and change after the cold war. *Contemporary Security Policy*, 31(2), 319-38.
- Sabah. (2017). *ABD-İran nükleer krizi büyüyor.* <https://www.sabah.com.tr/dunya/abd-iran-nukleer-krizi-buyuyor-4041500> adresinden 25 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.
- SIPRI. (2021). *Military expenditure.* <https://www.sipri.org/research/armament-anddisarmament/arms-and-militaryexpenditure/military-expenditure> adresinden 06 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sancaktar, C. (2016). NATO'nun Kosova müdahalesi: Emperyalist müdahaleye bir örnek. H. Çomak, C. Sancaktar ve S. Demir (Ed.), *Uluslararası güvenlik, yeni politikalar, stratejiler ve yaklaşımlar*. Beta Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2011). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası*. Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul.
- Sutter, R. (2008). Durability in China's strategy toward Central Asia-Reasons for Optimism, *China And Eurasia Quarterly*, 6(1).
- Thompson, K. W., 1953, Collective security reexamined. *The American Political Science Review*, 47(3), 753-772.
- Tian, N., Fleurant, A., Kuimova, A., Wezeman, P. D. ve Wezeman, S. T. (2019), *Trends in world military expenditure.* SIPRI Fact Sheet. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018.pdf adresinden 6 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). *Şanghay İşbirliği Örgütü*, <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> adresinden 06 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yiğittepe, L. (2022). *Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramsal analiz ve teorik yaklaşımlar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yu, B. (2003). China-Russia relations: Party time. *Comparative Connections*, 5(2).
- Yuan, J. (2010). China's role in establishing and building the Shanghai Cooperation Organization (SCO), *Journal of Contemporary China*, 19(67), 855-869.
- Zhao, H. (2007). Central Asia in China's diplomacy. E. B. Rumer, D. Trenin ve H. Zhao (Ed.) *Central Asia: The view from Washington, Moscow, and Beijing*. M.E. Sharpe.

ÇALIŞANLARIN A TİPİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YENGEÇ SENDROMU ÜZERİNE ETKİSİ: HİZMET SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

THE EFFECT OF EMPLOYEES' TYPE A PERSONALITY TRAITS ON CRAB SYNDROME: A STUDY ON SERVICE SECTOR EMPLOYEES

Dr. Öğr. Üyesi Şerif DURMUŞ¹
Öğr. Gör. Ahmet Fatih ÖZYILMAZ²

ÖZ

Çalışanların kişilik özellikleri, onların örgüt ortamındaki tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Çalışanların kişilik özelliklerinden kaynaklı takındıkları tutum ve sergilemiş oldukları davranışların örgütsel açıdan olumlu veya olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bu bağlamda insan ilişkilerinin yoğun olduğu hizmet sektörü çalışanlarının kişilik özelliklerinin ve potansiyel davranış kalıplarının bilinmesi önemli bir konu olmaktadır. Bu noktadan hareketle araştırmanın temel amacı, hizmet sektörü çalışanlarının A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sendromu üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Bu amaçla Karaman ilinde hizmet sektöründe çalışan 263 kişiye ulaşılmıştır. Veri toplamak için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Toplanan veriler SPSS ve AMOS programları vasıtasıyla çözümlenmiştir. Analiz kapsamında normallik testi, doğrulayıcı faktör analizi (DFA), t-test, ANOVA testi, korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre A tipi kişilik özelliğinin yengeç sendromu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışanların A tipi kişilik özelliği ve yengeç sendromu davranışlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet ve yaş grupları açısından farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: A Tipi Kişilik Özelliği, Kişilik, Yengeç Sendromu, Hizmet Sektörü Çalışanları.

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M12, M19.

ABSTRACT

The personality traits of the employees affect their attitudes and behaviors in the organizational environment. The attitudes and behaviors of the employees due to their personality traits have positive or negative organizational consequences. In this context, it is an important issue to know the personality traits and potential behavior patterns of the service sector employees, where human relations are intense. From this point of view, the main purpose of the study is to determine the effect of type A personality traits of service sector employees on the crab syndrome. For this purpose, 263 people working in the service sector in Karaman province are reached. Questionnaire technique is utilized to collect data. The collected data are analyzed using SPSS and AMOS programs. Within the scope of the analysis, normality test, confirmatory factor analysis (CFA), t-test, ANOVA test, correlation and regression analysis are applied. According to the findings, it is determined that type A personality trait had a significant and positive effect on the crab syndrome. In addition, it is determined that the views of the employees on the type A personality trait and the behaviors of the crab syndrome differ in terms of gender and age groups.

Anahtar Kelimeler: Type A Personality Trait, Personality, Crab syndrome, Service Industry Employees.

JEL Classification Codes: M10, M12, M19.

* Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Etik Kurulundan 09-2022/267 sayılı ve 06.12.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, serifdurmus@kmu.edu.tr

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazımkarabekir Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, fatihozyilmaz@kmu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Personality is all of the characteristics that distinguish people from others. In order to understand the individual differences of people, personality types and their unique characteristics have been an important subject for organizational behavior research. Personality types of employees are one of the important factors affecting their attitudes and behaviors. In business life, individuals may try to bring down people who are more successful than themselves. The personality of the individual has an important role in the basis of the feelings of jealousy and hatred, which is defined as the "Crab syndrome". In the A-B personality theory, which is one of the personality classifications, the A-type personality traits include competition, self-esteem, comparison, etc. may cause the crab syndrome to occur. The aim of the study is to determine the effect of type A personality traits of service sector employees on the crab syndrome. For the research, service sector employees, whose target audience is human, are reached. The study covers the employees operating in the service sector in Karaman province.

Design/methodology/approach:

The study is conducted on service sector employees in Karaman province. Questionnaire technique is used to collect data. The questionnaire form consists of three sections. The section for determining the demographic characteristics of the participants consists of 3 statements. The next section includes the "Crab syndrome" scale consisting of 5 statements developed by Uzun and Ozdemir (2020) to determine whether employees exhibit crab syndrome behavior. The last section of the questionnaire includes the "Type A personality" scale consisting of 4 dimensions and 25 statements adapted by Durak Batigun and Şahin (2006). The scales are created in 5-point Likert type. The data obtained from 263 employees are analyzed using SPSS and AMOS programs. Within the scope of the analysis, normality test, confirmatory factor analysis (CFA), independent sample t test, ANOVA test, correlation and regression analysis are applied.

Findings:

Normality test is applied to the data obtained as a result of the research. Skewness and kurtosis coefficients are analyzed by Kolmogorov-Smirnov test. As a result of the normality test, it is determined that the skewness and kurtosis values are between the reference values and showed a normal distribution. As a result of the descriptive statistics, it is determined that the participants exhibited a low level of crab syndrome behavior (mean: 1.86) and a medium level of type A personality trait (mean: 2.86). CFA is applied to both variables with structural equation modeling. It is seen that the fit indices are at acceptable values and the model is supported. Cronbach α coefficient values are examined to determine the reliability of the scales. Crab syndrome ($\alpha=0.836$) and Type A personality trait ($\alpha=0.889$) scales are found to have sufficient reliability. Correlation test is applied to the data and the relationships between the variables are examined. A positive and significant relationship is found between crab syndrome and Type A personality trait ($r=0.142, p<0.05$). Regression analysis is applied to test hypothesis H1. When the results of the regression analysis are analyzed, the model is found statistically significant ($F=5.41, p=0.02$). Type A personality trait is found to have a positive and significant effect on crab syndrome. In addition, it is determined that employees' views on Type A personality trait and crab syndrome behaviors differed according to gender and age groups.

Conclusion and Discussion:

It is an expected result that individuals with type A personality who are impatient, stressed, feeling time pressure, competitive, ambitious, aggressive and hostile would try to prevent people who are more successful than themselves and adopt a hostile attitude towards the other person. According to the findings obtained as a result of the analysis; it is determined that the type A personality traits of service sector employees have a significant and positive effect on the crab syndrome. When the domestic and foreign literature is examined, a limited number of studies on crab syndrome are found. Looking at the results of the research (Miller 2019; Soubhari & Kumar, 2014; Aydın & Oguzhan, 2019; Uzun et al. 2022), it is seen that type A personality traits are an important predictor of the crab syndrome behavior. Therefore, the results of the studies in the literature also support the results obtained from the study. The study is limited to the service sector enterprises in Karaman province, and the employees of other enterprises are not included in the study. It is thought that in future studies, the universe can be expanded, the data and results to be obtained can be compared between different provinces, or by conducting research in sectors other than the service sector, it is thought that a contribution to the literature can be made.

1. GİRİŞ

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz iş dünyasında üretim faktörlerinden biri olan insan kaynağı, örgütlerin farklılaşma stratejisinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. İnsan kaynağından verimli ve etkin şekilde yararlanabilmek, sürdürülebilir rekabet ve karlılık açısından örgütlere önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, çalışanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını şekillendiren unsurların bilinmesi önemli bir konu haline gelmektedir. Tutum ve davranışların hareket noktasının bilinmesi, çalışanların olumlu davranışlarının artırılması ve örgütte istenmeyen olumsuz ve yıkıcı davranışların önüne geçilmesinde hayati bir öneme sahiptir.

İnsanın duygu, düşünce ve davranışları, çevredeki dış uyaranlara bağlı olarak ortaya çıksa da doğuştan gelen, her bireyin sahip olduğu ve bireyin diğer bireylerden farklı tepkiler vermesini sağlayan benzersiz bir yapıdan etkilenmektedir. Kişilik olarak tarif edilen bu kavram, insan deneyimini organize eden, bireyin çevresiyle olan ilişkilerinde tutum, davranış ve tepkilerini şekillendiren psikolojik yapı ve süreçlerin tümüdür (Lazarus, 1971, s. 1-3). Bireyin doğuştan sahip olduğu ve yaşantılar sonucu çevreden etkilenerek şekillenen bu psikolojik yapı, bireyin tutum ve davranışlarının sergilenmesinde önemli bir role sahip olması nedeniyle araştırmalara konu edilmiştir. Bu araştırmalardan biri kardiyoloji uzmanı olan Friedman ve Rosenman'ın (1974) ortaya koyduğu A tipi ve B tipi kişilik kuramıdır. Buna göre A tipi kişiliğe sahip bireylerin, B tipi kişiliğe sahip bireylere göre daha heyecanlı, sabırsız, stresli, zaman baskısı hisseden, rekabetçi, hırslı, saldırgan, rekabet gereği düşmanca davranış sergileyebilen bireyler olduğu ortaya konulmuştur (Friedman ve Rosenman, 1974).

Kapitalizmin etkisiyle iş yaşamı ve sosyal hayatta, bireycilik ve rekabet kültürünün giderek daha fazla benimsendiği görülmektedir. Bu durum "yengeç sendromu" olarak bilinen davranışın ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisidir (Çavuş ve Sarpkaya, 2021, s. 315). Yengeç sendromu, "ben sahip olamazsam, sen de olamazsın" düşüncesinden hareketle bireyin kendinden daha başarılı olan kişileri aşağıya çekerek kimsenin başarısını istememesini ifade eden davranış şeklidir (Marques, 2009, s. 29; Bulloch, 2013, s. 234; Soubhari ve Kumar, 2014, s. 3022; Caples, 2016, s. 1; Bulloch, 2017, s. 63). Uzun vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, A tipi kişiliğin yengeç sendromunun öncülü olduğu ve A tipi kişilik özellikleriyle yengeç sendromu davranışı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Literatürdeki bilgiler ışığında araştırmanın temel amacı, hizmet sektörü çalışanlarının A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sendromu üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. A tipi kişilik özelliği veya yengeç sendromu davranışını ele alan çalışmaların kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir. Hedef kitlesi insan olan hizmet sektörü çalışanlarının kişilik özelliklerinin ve kişiliklerinden kaynaklı potansiyel davranış tarzlarının bilinmesi olumsuz davranışların önlenmesine katkılar sağlayabilir. Örgütlerde arzu edilmeyen davranışların ortaya çıkmasının engellenmesi, olumlu bir örgüt kültürünün oluşturulmasına, örgütsel barışın sağlanmasına, verimliliğin ve etkinliğin artırılmasına katkılar sağlayabilir. Yapılan bu çalışmanın, alan ile ilgilenen araştırmacılar ve yöneticiler için alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmaya konu olan değişkenlere ilişkin kavramsal bilgilere yer verilmiştir.

2.1. A Tipi Kişilik Özelliği

Antik Roma tiyatrosunda, oyuncuların "persona" adı verilen maskeleri taktıkları ve bu maskelerle oynadıkları rollerin kişilik özelliklerini yansıttıkları belirtilmektedir. Kişilik kavramının kaynağının "persona" kelimesinden geldiği söylene de günümüzdeki anlamıyla "kişilik" kavramının 18. yüzyıldan sonra ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Liebert ve Spiegler, 1993, s. 4). Robbins ve Judge (2017, s. 137) kişiliği, "bir bireyin başkalarına tepki verme ve diğerleriyle etkileşim kurma yollarının toplamı, bir kişinin sergilediği ölçülebilir özellikleri" şeklinde tanımlamaktadır. McShane ve Glinow (2016, s. 28) göre kişilik, "bir kişiyi karakterize eden nispeten kalıcı düşünce, duygu ve davranış kalıpları ile bu özelliklerin ardındaki psikolojik süreçler"dir. TDK sözlüğünde kişilik kavramı "bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü, şahsiyet" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Sözlüğü, 2023). Bireysel farklılıkları anlamak için kişilik tipleri ve bu tiplerin kendine has özellikleri örgütsel davranış araştırmaları için önemli bir konu olmuştur. Literatürde çeşitli kişilik tipleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de A Tipi-B Tipi kişilik tipidir (Carrell vd., 2006, s. 108).

Kordiyoloji uzmanı olan Friedman ve Rosenman, 1974 yılında yayımlanmış oldukları “Type A behavior and your heart” adlı eserde, muayenehanelerine gelen koroner hastalarında beslenme, sigara, hareketsiz hayat tarzı gibi standart nedenler dışında bir faktörün hastalığa sebep olduğundan bahsetmektedir. Hastaların kişilikleri ve sergilemiş oldukları davranışların kalp hastalığına yakalanmada önemli bir unsur olduğunu saptamış ve literatüre A tipi ve B tipi kişilik kavramlarını kazandırmışlardır (Friedman ve Rosenman, 1974, s. 53-67). Friedman ve Rosenman, hastalarının A tipi ve B tipi kişilik olarak adlandırdıkları birbirinden farklı iki davranış modeli sergilediklerini tespit etmişlerdir. A tipi kişilik sahibi bireylerin rekabeti seven, işine bağlı, sinirli, sabırsız ve hızlı çalışan kişiler olduğu, B tipi kişiliğe sahip bireylerin ise bunların tam tersi özellikleri taşıdıkları sonucuna varmışlardır. A tipi kişiliğe sahip bireylerin, B tipi kişiliğe sahip bireylere göre daha fazla koroner hastalığa yakalandığını ileri sürmüşlerdir (Carrell vd., 2006, s. 110).

A tipi kişiliğe sahip bireylerin hızlı konuşan, hareketli, hızlı yiyen, hızlı yürüyen, sabırsız, huzursuz, iki işi birden yapan, zamanını boşa harcamayan, sayı konusunda takıntılı, başarıyı niceliğe göre ölçen, agresif, saldırgan, rekabetçi, sürekli zaman baskısı altında hisseden bireyler oldukları belirtilmektedir (Steers ve Black, 1994, s. 601; Luthans, 1995, s. 304). A Tipi Davranış örüntüsü daha kısa sürede daha fazlasını başarmak bunun için gerekirse rekabete girecek diğer kişilerle agresif şekilde mücadele etmeyi gerektirecek bir eylem duygu kompleksidir. Bu durum bir psikoz, endişe veya korkudan ziyade sosyal açıdan kabul edilebilir hatta övülen bir çatışma biçimidir. Bu davranış örüntüsüne sahip kişiler, duruma göre ortaya çıkabilen olağanüstü derecede iyi rasyonelleştirilmiş bir düşmanlık sergileme eğilimindedirler (Friedman ve Rosenman, 1974, s. 67). A tipi kişiliğe sahip bireyler, kendilerine benzer veya kendisinden daha iyi performans gösteren başka kişilerle sürekli kendini kıyaslama ve üstün görme eğilimi göstermektedir (Taylor vd., 1984, s. 405). A tipi kişilik ile karakterize olan özellikler, çalışma hayatında veya sosyal yaşamda istenmeyen bazı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

2.2. Yengeç Sendromu

“Yengeç kovası”, “yengeç zihniyeti”, “yengeç düşüncesi” gibi isimlerle alınan yengeç sendromu bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır (Üzüm vd., 2022, s. 14). Bu metafor, yengeç avlayan balıkçının kovada duran yengeçleri izlemesiyle ortaya çıkmıştır. Balıkçının avlamış olduğu yengeçler bulunduğu kovanın ağzı açık olmasına rağmen dışarı çıkamamaktadır. Çünkü kovadan dışarı çıkmak üzere olan yengeci diğer yengeçler aşağı çekmektedir (Thompson, 1984, s. 10; Çavuş, 2021, s. 9). Buradan hareketle yengeç sendromu, bireyin “ben sahip olamazsam, sen de olamazsın” düşüncesiyle, bencil ve kıskanç bir şekilde davranış sergilemesi durumunu ifade etmektedir (Caples, 2016, s. 1).

Filipinler’de, kendinden daha başarılı kişileri aşağı çekmeye çalışan kişiler için “yengeç zihniyeti” kavramı yaygın şekilde kullanılmaktadır (Soubhari ve Kumar, 2014, s. 3022). Yengeç sendromu, örgüt düzenini sağlamak üzere konulan normları ihlal etmeye, bir grupta benzer statüdeki diğer kişilere zarar vermeye, onları küçük düşürmeye, zayıflatmaya ve morallerini bozmaya yönelik, genellikle sinsi şekilde gerçekleşen bir davranış olarak tanımlanmaktadır (Pegues 2018, s. 8; Miller, 2019, s. 354). Yengeç zihniyetine sahip kişiler, herkesin aynı seviyede olmasını istemekte dolayısıyla başarılı olanları aşağıya çekmeye çabalamaktadır (Bulloch, 2013, s. 234). Örgütlerde, yukarıya çıkmaya çalışanlar engellendiği ve aşağı çekildiği için hiç kimse ilerleyememek ve herhangi bir gelişim gösterememektedir (Marques, 2009, s. 29). Yengeç sendromunun kıskançlık, rekabet ve yük olma gibi temel motivasyon kaynakları bulunmaktadır. Kıskançlık gereği kişi, başkasının kendinden daha iyi olmasını arzulayabilir. Birey, rekabet gereği başkasının konumunu gasp etmeye veya ondan daha iyi olmaya çabalayabilir, başkasının başarısına ortak olarak onun başarısını azaltma yoluna gidebilir (Bulloch, 2017, s. 63). Konu ile ilgili, Amerika’da yaşayan Afrikalı siyahiler arasında söylenegelen bir tabir bulunmaktadır: Bir siyahi kendini yukarı çekmeye çalıştığında diğer bir siyahi “fıçıdaki yengeçler gibi” onu geri çekmeye çalışır. İşte, okulda veya herhangi bir toplulukta bir siyahi için düşman, bir başka siyahi olmuştur. Bunun altında yatan düşünce; aile, arkadaş veya bir meslektaşın başarısının, bir tehdit veya hakaret olarak görülmesidir (Garvey, 1923, s. 957; DeGruy, 2005, s. 213). Yengeç sendromunun ortaya çıkmasına neden olabilen bazı durumlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; gücü elinde tutanlar tarafından ezilen grupların içinde bulunduğu psikolojik durum, kişisel çıkarlar veya oportünizm düşüncesidir. Grup üyeleri, ödüllendirilme ve ayrıcalıklar için birbirlerinin altını oymaya çabalayabilmektedir. Bu durum yengeç sendromunun motivasyon kaynağı olarak görülmektedir (McPhail, 2010, s. 161; Miller, 2019, s. 354). Abrugar’a (2014) göre yengeç zihniyetli kişilerin bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle kendini beğenen, diğer kişilerin başarılarından rahatsızlık duyan, kibirli, kıskanç, kendilerinden başka herkesin başarısız olduğu düşüncesinde olan, iş birliği ve yardımlaşmadan ziyade rekabeti ilke edinen, bencil

ve merhametsiz, her şeyi sadece kendisinin bildiğini düşünen, fikirlerden ziyade kişileri konuşan ve hiçbir zaman yengeç zihniyetli olduğunu kabul etmeyen bir yapıya sahip olmaktadır.

2.3. A Tipi Kişilik Özelliği ve Yengeç Sendromu İlişkisi

Literatürde A tipi kişiliğe sahip bireylerin hızlı konuşan, hareketli, hızlı yiyen, hızlı yürüyen, sabırsız, huzursuz, aceleci, sürekli zaman baskısı hissedilen, aynı anda birden fazla işi yapabilen, hırslı, rekabetçi, rekabet gereği her türlü mücadeleye giren, düşmanlık sergileyen, kendini diğer kişilerden üstün gören kişiler olduğu belirtilmektedir (Friedman ve Rosenman, 1974, s. 67; Taylor vd., 1984, s. 405; Steers ve Black, 1994, s. 601; Luthans, 1995, s. 304). A tipi kişilik, az zamanda daha fazla başarı elde etmeyi amaçlayan, amansız bir mücadele içinde olan, sürekli hayali veya gerçek rakipleri olan kişilik tipidir. Bu kişilik tipinde, gizli statü güvensizliği ve yüksek düzeyde saldırganlık mevcuttur. Bu durum kişide öfke, saldırganlık ve başkalarına hatta kendine bile zarar verecek düzeyde düşmanlığa dönüşebilir (Friedman ve Ulmer, 1984, s. 33).

Yengeç sendromu davranışını sergileyen bireyler, kıskanç, kibirli, kendini beğenmiş, üstünlük taslayan, rekabetçi, bir başkasının başarısına katlanamayan, kendinden başka herkesi rakip gören ve kazanmak için her yolu mubah sayan, kural tanımayan ve düşmanca tavır ve davranış içinde olan kişilerdir (Garvey, 1923, s. 957; DeGruy, 2005, s. 213; McPhail, 2010, s. 161; Abrugar, 2014; Bulloch, 2017, s. 63; Pegues 2018, s. 8; Miller, 2019, s. 354).

Literatürde A tipi kişilik özelliği veya yengeç sendromu davranışını ele alan kısıtlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. A tipi kişilik özelliğiyle ilgili yapılan çalışmalarda, A tipi kişiliğin kariyerizm eğilimini (Erdem, 2021), tükenmişlik ve sinizmi (Ceyhan ve Çiçek, 2020) pozitif yönde etkilediği; duygusal zekâyı (Şahin vd., 2009), işi erteleme davranışını (Aksu vd., 2017) negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Uzum vd. (2022) tarafından yapılan bir çalışmada yengeç sendromu davranışı öncüllerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda A tipi, B tipi kişiliğin yengeç sendromu davranışının öncülleri arasında olduğu saptanmıştır. Ayrıca A tipi kişilik ile yengeç sendromu arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Literatürden anlaşıldığı üzere, A tipi kişilik veya yengeç sendromu davranışı sergileyen bireylerin özelliklerine bakıldığında önemli derecede benzerliklerin olduğu görülmektedir. İkisinde de düşmanlık, rekabet, hırs, saldırganlık, yenilgiye katlanamama, kendini üstün görme gibi özellikleri barındırması bu kavramların birbiri ile etkileşim içinde olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmaların sonuçlarının da bu yönde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H₁: A tipi kişilik özelliğinin yengeç sendromu üzerinde etkisi vardır.

H₂: A tipi kişilik özelliği cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₃: Yengeç sendromu cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₄: A tipi kişilik özelliği yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₅: Yengeç sendromu yaşa göre farklılık göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın kavramsal modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracı ve kullanılan ölçekler, araştırmanın yöntemi ve araştırmanın bulguları yer almaktadır.

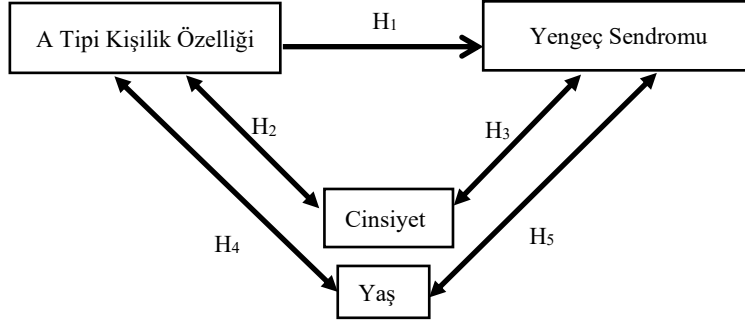
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, hizmet sektörü çalışanlarının A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sendromu üzerindeki etkisinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında; “hizmet sektörü çalışanlarının A tipi kişilik özelliklerinin, yengeç sendromu davranışı sergilemelerinde etkisi var mıdır?” ve “çalışanların yengeç sendromu davranışı sergilemelerinde yaş ve cinsiyet açısından fark var mıdır?” sorunsallarına yanıt aranmıştır. Ayrıca literatürde gerek yengeç sendromu gerekse de A tipi kişilik özellikleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalara rastlanmış fakat iki değişkenin bir arada incelendiği kısıtlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Çalışmanın bu yönüyle alan yazına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

3.2. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın değişkenleri olan A tipi kişilik özellikleri ve yengeç sendromu arasındaki etkileşim incelenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın hipotezlerine uygun olarak kurulan kavramsal modele Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Yetersizlik ve değersizlik hissi, kıskançlık, bencillik, korku, stres, anksiyete ve özgüven eksikliği gibi bireysel nedenlerle ortaya çıkan (Üzüm ve Özdemir, 2020, s. 243) yengeç sendromu davranışı, çalışma hayatının her alanı ve sektöründe görülebilmektedir. Özellikle performansa bağlı ödüllendirme, ücretlendirmenin yapıldığı veya çalışanlar için kariyer imkanının söz konusu olduğu sektör ve örgütlerde daha fazla yengeç sendromu davranışının görülmesi olası bir durumdur. Bu kapsamda 2021 yılı Türkiye iş kurumu işgücü piyasası araştırma Karaman ili raporunda belirtilen hizmet sektörü kollarından dördü (toptan ve perakende ticaret, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri) evren olarak belirlenmiştir. Bu dört hizmet sektörü kolu çalışan sayısının toplam 3207 olduğu tespit edilmiştir (İşgücü Piyasası Araştırmaları, 2021, s. 32). Araştırma için belirlenen evrenden örneklem olarak ulaşılmaması gereken sayıyı tespit etmek için $(n = Nt^2 pq/\alpha^2 (N-1) + t^2 pq)$ (Saruhan ve Özdemirci, 2005, s. 119) formülü kullanılmıştır. Hesaplama sonucunda 264 kişiye ulaşılmaması gerektiği tespit edilmiştir. Anket uygulaması sonucunda 263 kişiden geri dönüş alınmıştır. Örneklem sayısının değişken sayısının beş katı veya fazlası olması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda (Büyüköztürk, 2002, s. 480) örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini elde etmek için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik 3 soru (cinsiyet, kurumda çalışma süresi, yaş) anket formunun ilk bölümünü oluşturmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde çalışanların yengeç sendromu davranışı sergileyip sergilemediklerini belirlemek amacıyla Üzüm ve Özdemir (2020)’in geliştirdiği 5 ifade ve tek boyuttan oluşan “Yengeç sendromu” ölçeğine yer verilmiştir. Üzüm ve Özdemir (2020, s. 249) çalışmasında, ölçeğin Cronbach Alpha değerini 0,74 olarak bildirmektedir. 5’li likert tipinde olan ölçekte “1- Kesinlikle Katılmıyorum” ... “5- Kesinlikle Katılıyorum” ifade etmektedir.

Anket formunun son bölümünde ise Durak Batıgün ve Şahin (2006) tarafından uyarlanan 25 ifade ve “zamanlamaya verilen önem”, “hıza verilen önem”, “işe verilen önem” ve “sosyal etkinliklerden uzaklaşma” olmak üzere 4 boyuttan oluşan “A-Tipi kişilik ölçeği” bulunmaktadır. 5’li likert tipinde olan ölçekte “1- Kesinlikle Katılmıyorum” ... “5- Kesinlikle Katılıyorum” ifade etmektedir. Durak Batıgün ve Şahin (2006, s. 40), “A-Tipi kişilik ölçeği”nin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının 1. örneklem için 0,86, 2. örneklem için 0,90 olduğunu bildirmektedir. 25 ifadeden oluşan 1 ile 5 arasında puanlanan ölçekte 125 puana yaklaşıldıkça bireyin A tipi kişilik özelliklerini yoğun şekilde gösterdiği söylenmektedir (Durak Batıgün ve Şahin, 2006, s. 38). Araştırma kapsamında uygulanan anket, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 06.12.2022 tarih ve 09-2022/267 sayılı izni ile uygun bulunmuştur. Anketler gönüllülük esasına göre doldurtulmuştur.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu kısmında, araştırma kapsamında ulaşılan verilerin analiz sonuçları, bulguları ve yorumlara yer verilmiştir.

4.1. Normallik Testi

Araştırma kapsamında elde edilen verilere uygulanacak analizlerin tespit edilebilmesi için verilere normallik testi uygulanmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi ve çarpıklık basıklık katsayı değerleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ölçeklerin Normallik Analizi Sonuçları

	Statistic *	Sig.*	Çarpıklık	Basıklık
Yengeç Sendromu Ölçeği	0,160	0,00	1,218	2,353
A Tipi Kişilik Ölçeği	0,082	0,00	-0,400	0,525

*Kolmogorov Smirnov

Tablo 1’deki Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına bakıldığında her iki değişkenin p değerlerinin 0,05’ten küçük olduğu ve normal dağılmadığı görülmektedir. Araştırmalarda Kolmogorov-Smirnov test sonucu p değerinin genel olarak $p < 0,05$ çıkması nedeniyle, verilerin normal dağılıp dağılmadığını saptayabilmek için çarpıklık basıklık değerleri incelenmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2016, s. 241). Ölçek verilerinin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -3 ve +3 arasında olması durumunda, verilerin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanabilmektedir (Ak, 2009, s. 6-7; Gliner vd., 2017, s. 161). Buna göre her iki ölçeğin de normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırma verilerinin analizinde parametrik testler uygulanmıştır.

4.2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçeklere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir. Katılımcıların ölçek ifadelerine verdiği cevapların min, max, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve katılımcıların sergiledikleri yengeç sendromu davranışı ve A tipi kişilik düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikleri

	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma
Yengeç Sendromu Ölçeği	1,00	5,00	1,86	0,77
A Tipi Kişilik Ölçeği	1,00	4,92	2,86	0,65

Beşli likert tipi ölçeklerde, katılımcıların ölçek ifadelerine verdiği cevapların ortalamasının 4,20-5,00 arası “çok yüksek düzeyde”, 3,40-4,19 arası “yüksek düzeyde”, 2,60-3,39 arası “orta düzeyde”, 1,80-2,59 arası “düşük düzeyde”, 1-1,79 arası “çok düşük düzeyde” olduğu şeklinde yorumlanır (Özdamar, 2003, s. 32). Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcılar düşük düzeyde yengeç sendromu davranışı sergilemekte (ort: 1,86) ve orta düzeyde A tipi kişilik özelliği (ort: 2,86) göstermektedirler.

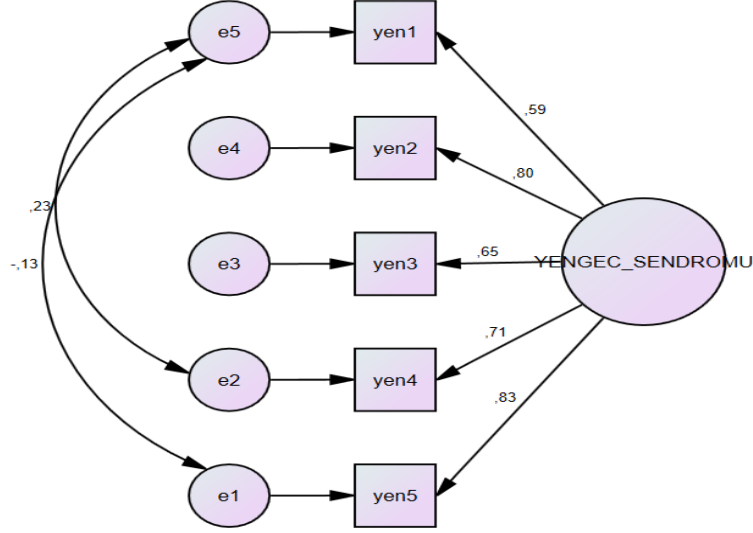
4.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Yengeç sendromu ve A tipi kişilik ölçeklerine yapısal eşitlik modellemesi yoluyla DFA uygulanmıştır. Yengeç sendromu ve A tipi kişilik ölçekleri ve A tipi kişilik ölçeği boyutlarının güvenilirliğinin tespiti için Cronbach α katsayısına bakılmıştır. Yapılan analiz ve sonuçlarına ilgili başlık altında yer verilmiştir.

4.3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapısal eşitlik modellemesinde, uyum iyiliği indekslerine göre analizi yapılan modelin desteklenip desteklenmediği tespit edilir. Uyum iyiliği indekslerinin (CMIN/df) ($0 \leq \chi^2/df \leq 3$) mükemmel, ($3 \leq \chi^2/df \leq 5$) kabul edilebilir, (GFI) 0,90 ve üzeri mükemmel, 0,80-0,89 arası kabul edilebilir, (CFI) 0,80-0,90 arası orta, 0,90-0,95 iyi, 0,95 ve üstü mükemmel, (RMSEA) 0-0,5 arası mükemmel, 0,05-0,08 kabul edilebilir değerler olarak yorumlanır (Dehon vd., 2005, s. 803; Simon vd., 2010, s. 239; Meydan ve Şeşen, 2015, s. 37; Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 342). Yengeç sendromu ölçeğine DFA uygulanmış ve elde edilen model Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yengeç Sendromu Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Model

Tablo 3. Yengeç Sendromu Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Model Sonuçları

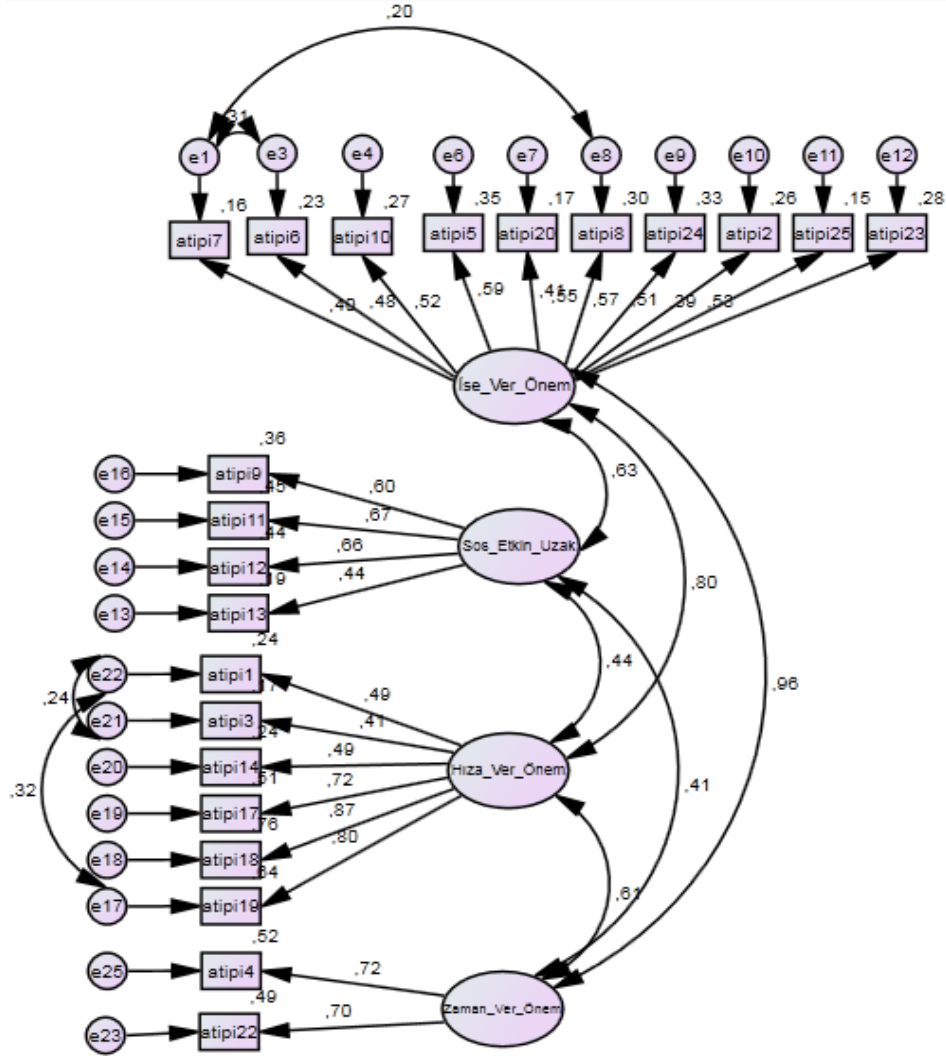
Maddeler	Yol	Faktörler	β_0	β_1	S.E.	C.R.	P	Label
yen5	<---	Yengec_Sendromu	0,826	1				
yen4	<---	Yengec_Sendromu	0,706	0,757	0,066	11,457	***	
yen3	<---	Yengec_Sendromu	0,651	0,806	0,081	9,967	***	
yen2	<---	Yengec_Sendromu	0,803	0,844	0,066	12,854	***	
yen1	<---	Yengec_Sendromu	0,586	0,604	0,073	8,28	***	

*** $p < 0,05$ β_0 =Standardize Puanlar, β_1 = Standardize Olmayan Puanlar

Yengeç sendromu ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizine ilişkin kurulan modelin $CMIN/df(x^2/df)=4,535$; $GFI=0,968$; $CFI=0,964$; $RMSEA=0,116$ olarak hesaplanmış ve tüm uyum indislerinin kabul edilebilir değerde olduğu fakat $RMSEA$ değerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olmadığı tespit edilmiştir. 1. ile 5. ve 1. ile 4., ifadelerinin hata katsayıları arasında kovaryans oluşturularak modele iyileştirme yapılmış ve analiz tekrarlanmış tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu tespit edilmiştir ($CMIN/df(x^2/df)=2,580$, $GFI=0,988$, $CFI=0,957$, $RMSEA=0,078$). Doğrulayıcı faktör analizi sonucu yengeç sendromu tek bir boyutta toplanmış ve bu boyut altındaki tüm maddelere ait yol katsayılarının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Tek boyutlu yengeç sendromu ölçeğinin yol katsayıları birinci ifadede $\beta_0:0,586$, ikinci ifadede $\beta_0:0,803$, üçüncü ifadede $\beta_0:0,651$, dördüncü ifadede $\beta_0:0,706$, beşinci ifadede $\beta_0:0,826$ olduğu görülmüştür.

25 madde ve dört boyuttan oluşan A tipi kişilik ölçeğine DFA uygulanmış ve elde edilen model Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. A Tipi Kişilik Ölçeğinin Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Model

Tablo 4. A Tipi Kişilik Ölçeğinin Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Model Sonuçları

Maddeler	Yol	Faktörler	β_0	β_1	S.E.	C.R.	P	Label
atipi7	<--	İse_Ver_Önem	0,398	1				
atipi6	<--	İse_Ver_Önem	0,477	1,37	0,221	6,205	***	
atipi10	<--	İse_Ver_Önem	0,521	1,484	0,275	5,399	***	
atipi5	<--	İse_Ver_Önem	0,588	1,721	0,303	5,682	***	
atipi20	<--	İse_Ver_Önem	0,41	1,162	0,244	4,768	***	
atipi8	<--	İse_Ver_Önem	0,545	1,645	0,27	6,102	***	
atipi24	<--	İse_Ver_Önem	0,571	1,651	0,294	5,615	***	
atipi2	<--	İse_Ver_Önem	0,509	1,407	0,263	5,34	***	
atipi25	<--	İse_Ver_Önem	0,393	1,102	0,237	4,652	***	
atipi23	<--	İse_Ver_Önem	0,528	1,464	0,27	5,428	***	
atipi13	<--	Sos_Etkin_Uzak	0,435	1				
atipi12	<--	Sos_Etkin_Uzak	0,662	1,334	0,238	5,611	***	

Maddeler	Yol	Faktörler	β_0	β_1	S.E.	C.R.	P	Label
atipi11	<--	Sos_Etkin_Uzak	0,669	1,573	0,279	5,628	***	
atipi9	<--	Sos_Etkin_Uzak	0,601	1,451	0,267	5,433	***	
atipi19	<--	Hıza_Ver_Önem	0,799	1				
atipi18	<--	Hıza_Ver_Önem	0,873	1,125	0,077	14,663	***	
atipi17	<--	Hıza_Ver_Önem	0,716	0,889	0,074	11,937	***	
atipi14	<--	Hıza_Ver_Önem	0,485	0,67	0,087	7,688	***	
atipi3	<--	Hıza_Ver_Önem	0,409	0,553	0,086	6,404	***	
atipi1	<--	Hıza_Ver_Önem	0,492	0,593	0,067	8,853	***	
atipi22	<--	Zaman_Ver_Önem	0,702	1				
atipi4	<--	Zaman_Ver_Önem	0,723	0,969	0,099	9,805	***	

*** $p < 0,05$ β_0 =Standardize Puanlar, β_1 = Standardize Olmayan Puanlar

A tipi kişilik ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizine ilişkin kurulan modelin faktör yükleri Şekil 3’de görülmektedir. Ölçekte yer alan işe verilen önem boyutu altında bulunan 16. ifade ve 21. ifade faktör yüklerinin düşük olması ve zamanlamaya verilen önem boyutu altında bulunan 15. ifadenin diğer boyutlar ile çapraz yükleme eğiliminde olması nedeniyle analizden çıkartılmıştır. Ayrıca uyum indis değerlerinin kabul edilebilir değerlerde olmaması nedeniyle 1. ile 19., 1. ile 3., 7. ile 6., 7. ile 8., ifadelerinin hata katsayıları arasında kovaryans oluşturularak modele iyileştirme yapılmış ve analiz tekrarlanmış tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (CMIN/df(x2/df)=2,306, GFI=0,859, CFI=0,856, RMSEA=0,071). Doğrulayıcı faktör analizi sonucu dört boyutlu A tipi kişilik ölçeğine ait 22 maddeye ait yol katsayılarının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu işe verilen önem boyutu altındaki 10 maddenin yol katsayıları ikinci ifadenin β_0 :0,509, beşinci ifadenin β_0 :0,588, altıncı ifadenin β_0 :0,477, yedinci ifadenin β_0 :0,398, sekizinci ifadenin β_0 :0,545, onuncu ifadenin β_0 :0,521, yirminci ifadenin β_0 :0,41, yirmi üçüncü ifadenin β_0 :0,528, yirmi dördüncü ifadenin β_0 :0,571 ve yirmi beşinci ifadenin β_0 :0,393; sosyal etkinliklerden uzaklaşma boyutu altındaki 4 maddenin yol katsayıları dokuzuncu ifadenin β_0 :0,601, on birinci ifadenin β_0 :0,669, on ikinci ifadenin β_0 :0,662 ve on üçüncü ifadenin β_0 :0,435; hıza verilen önem boyutu altındaki 6 maddenin yol katsayıları birinci ifadenin β_0 :0,492, üçüncü ifadenin β_0 :0,409, on dördüncü ifadenin β_0 :0,485, on yedinci ifadenin β_0 :0,716, on sekizinci ifadenin β_0 :0,873, on dokuzuncu ifadenin β_0 :0,799; zamanlamaya verilen önem boyutu altındaki 2 maddenin yol katsayıları dördüncü ifadenin β_0 :0,723, yirmi ikinci ifadenin β_0 :0,702 olduğu görülmüştür.

4.3.2. Güvenilirlik Analizi

Ölçeklerin güvenilirliğinin tespiti için Cronbach’s α katsayı değerlerine bakılmıştır. Araştırmanın ölçek ve alt boyutlarının Cronbach’s α katsayı değerleri Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Ölçeklerin Cronbach Alfa Değerleri

Ölçekler	Cronbach Alpha Değerleri
Yengeç Sendromu	α =0,836
A Tipi Kişilik Özelliği	α =0,889
İşe verilen önem	α =0,780
Sosyal etkinliklerden uzaklaşma	α =0,675
Hıza verilen önem	α =0,807
Zamanlamaya verilen önem	α =0,659

Tablo 5’te yer alan ölçeklere ait Cronbach’s α katsayı değerlerine bakıldığında ölçek ve alt boyutlarının yeterli düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s. 19; Kalaycı, 2010, s. 405).

4.4. Hipotez Testleri

Araştırmada kullanılan ölçeklere DFA ve Cronbach’s α katsayı testlerinin uygulanmasının ardından ölçeklere pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen veriler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Bulguları

	1.	2	2a	2b	2c	2d
Yengeç Sendromu	1,00					
A Tipi Kişilik Özelliği	0,142*	1,00				
2a. İşe Verilen Önem	0,199**	0,927**	1,00			
2b. Sosyal Etkinliklerden Uzaklaşma	-0,024	0,625**	0,445**	1,00		
2c. Hıza Verilen Önem	0,080	0,835**	0,661**	0,377**	1,00	
2d. Zamanlamaya Verilen Önem	0,154*	0,721**	0,686**	0,276**	0,487**	1,00

* p<0,05 (2-tailed)

**p<0,01 (2-tailed)

N=263

Pearson korelasyon testi bulgularına göre:

- Yengeç sendromu ile A tipi kişilik özelliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,142, p<0,05).
- Yengeç sendromu ile A tipi kişiliğin işe verilen önem boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,199, p<0,01).
- Yengeç sendromu ile A tipi kişiliğin sosyal etkinliklerden uzaklaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (r=-0,024).
- Yengeç sendromu ile A tipi kişiliğin hıza verilen önem boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (r=0,080).
- Yengeç sendromu ile A tipi kişiliğin zamanlamaya verilen önem boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,154, p<0,05).

Araştırma modeli kapsamında oluşturulan “*H₁: A tipi kişilik özelliğinin yengeç sendromu üzerinde etkisi vardır.*” hipotezinin test edilmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına ait verilere Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. A Tipi Kişilik Özelliği ile Yengeç Sendromu Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	β	R ²	F	P	Sonuç
A Tipi Kişilik Özelliği	0,161	0,142	0,02	5,41	0,02*	Desteklendi
Bağımlı Değişken Yengeç Sendromu	*p<0,05					

Tablo 7’de yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (F=5,41, p=0,02). Bağımlı değişken olan yengeç sendromundaki değişimin %2’si modele dâhil olan bağımsız değişken A tipi kişilik özelliği tarafından açıklanabilir. Buna göre çalışanların A tipi kişilik düzeylerindeki artışın yengeç sendromu davranışı sergilemelerini pozitif yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların A tipi kişilik özelliği ve yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmış ve ortaya çıkan sonuçlara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. A Tipi Kişilik Özelliği ve Yengeç Sendromuna İlişkin Cinsiyete Göre (t-test) Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ort.	SS	SD	t	P
A Tipi Kişilik Özelliği	Erkek	98	2,76	0,80	160	-2,60	0,01
	Kadın	165	3,00	0,59			
Yengeç Sendromu	Erkek	98	1,68	0,75	206	-2,97	0,003
	Kadın	165	1,97	0,76			

Tablo 8’de yer alan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre A tipi kişilik özelliği ($t_{(160)}=-2,60$; $p<0,05$) ve yengeç sendromuna ($t_{(206)}=-2,97$; $p<0,05$) ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir. Buna göre kadın çalışanlar, erkek çalışanlardan istatistiksel açıdan anlamlı şekilde daha fazla A tipi kişilik özelliği göstermektedir. Yengeç sendromu açısından cinsiyet değişkenleri arasındaki farklılaşmaya bakıldığında; kadın çalışanlar, erkek çalışanlardan istatistiksel açıdan anlamlı şekilde daha fazla yengeç sendromu davranışı sergilemektedir. Elde edilen bulgulara göre “ H_2 : A tipi kişilik özelliği cinsiyete göre farklılık göstermektedir.”, “ H_3 : Yengeç sendromu cinsiyete göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri desteklenmiştir.

Katılımcıların A tipi kişilik özelliği ve yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans (ANOVA) uygulanmış ve elde edilen sonuçlara Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. A Tipi Kişilik Özelliği ve Yengeç Sendromuna İlişkin Yaşa Göre (ANOVA) Karşılaştırılması

	Yaş	N	Ort.	SS	SD	F	P
A Tipi Kişilik Özelliği	18-25	180	2,94	0,66			
	26-35	27	2,67	0,80			
	36-45	43	2,82	0,69	4,258	2,627	0,035
	46-55	11	3,37	0,40			
	56 ve üstü	2	2,45	1,29			
Yengeç Sendromu	18-25	180	1,97	0,80			
	26-35	27	1,58	0,49			
	36-45	43	1,69	0,78	4,258	3,249	0,013
	46-55	11	1,45	0,38			
	56 ve üstü	2	1,80	0,28			

Tablo 9’da yer alan tek yönlü varyans (ANOVA) sonuçlarına göre katılımcıların A tipi kişilik özelliği ($F_{(4,258)}=2,627$; $p<0,05$) ve yengeç sendromuna ($F_{(4,258)}=3,249$; $p<0,05$) ilişkin görüşlerinin yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Katılımcıların A tipi kişilik özelliği ve yengeç sendromuna ilişkin görüşleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir. Tespit edilen bu farkın hangi yaş grubunda oluştuğunu tespit etmek için Games-Howell metodu uygulanmıştır. Buna göre 46-55 yaş arası katılımcıların A tipi kişilik özelliğine ilişkin görüşleri diğer yaş gruplarından (18-25, 26-35, 56 ve üstü) anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Katılımcıların yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin yaşlara göre gösterdiği farklılığın hangi yaş grubunda oluştuğunu tespit etmek için Games-Howell metodu uygulanmıştır. Buna göre 18-25 yaş arası katılımcıların yengeç sendromuna ilişkin görüşleri 26-35 ve 46-55 yaş gruplarından anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre “ H_4 : A tipi kişilik özelliği yaşa göre farklılık göstermektedir.”, “ H_5 : Yengeç sendromu yaşa göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri desteklenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Evrenin Karaman ilindeki hizmet sektörü işletmeleriyle sınırlı olması, araştırma sonuçlarının katılımcıların kişisel görüş, ön yargı ve tutumlarını yansıtması, katılımcıların verdikleri cevapların araştırmada kullanılan ölçeklerde ifade edilen davranış ve algılar ile sınırlı olması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Sabırsız, stresli, zaman baskısı hisseden, rekabetçi, hırslı, saldırgan, rekabet gereği düşmanca davranış sergileyebilen A tipi kişilik sahibi bireylerin “ben sahip olamazsam, sen de olamazsın” düşüncesiyle kendinden başarılı kişileri engellemeye çalışacağı ve düşmanca tavır içine gireceği beklenen bir sonuçtur. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda ulaşılan bulgulara göre; hizmet sektörü çalışanlarının A tipi kişilik özelliklerinin yengeç sendromu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Literatür incelendiğinde yengeç sendromu ile ilgili kısıtlı çalışmanın olduğu görülmektedir. Uzun vd. (2022) yapmış oldukları çalışma sonucunda A tipi kişilik ile yengeç sendromu arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu saptamışlardır. Miller (2019) çalışmasında yengeç sendromu davranışının nedenleri arasında çatışma, rekabet, diğer kişileri rakip olarak görme ve onların yaptıklarını değersizleştirme gayretinin de olduğunu vurgulamıştır. Soubhari ve Kumar (2014) yapmış oldukları çalışmada, bireyin yengeç sendromu sergilemesinde kişiliğin önemli

bir rolü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydın ve Oğuzhan (2019) çalışmasında yengeç sendromu davranışının temelinde kişinin benmerkezci düşünce yapısının olduğunu vurgulamışlardır. A tipi kişiliğe sahip bireyler heyecanlı, sabırsız, stresli, zaman baskısı hisseden, rekabetçi, hırslı, saldırgan, rekabet gereği düşmanca davranış sergileyebilen bireyler olmaktadır. Yapılan çalışma sonuçlarına bakıldığında A tipi kişilik özelliklerinin, yengeç sendromu davranışının sergilenmesinde önemli bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla literatürde yapılan çalışma sonuçları, araştırmayla elde edilen sonucu destekler mahiyettedir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda çalışanların yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin yaş ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre 18-25 yaş arası katılımcıların yengeç sendromuna ilişkin görüşleri 26-35 ve 46-55 yaş gruplarına göre farklılaştığı, katılımcıların yaşları büyüdükçe yengeç sendromu sergileme düzeylerinin düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı, kadınların erkeklere göre daha fazla yengeç sendromu sergileme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Çavuş (2021) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların yengeç sendromuna ilişkin görüşlerinin yaş ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamıştır. Bu sonuç ile araştırmada elde edilen sonuç örtüşmemektedir.

Araştırma sonucunda çalışanların A tipi kişilik özelliğine dair görüşlerinin yaş ve cinsiyete göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Araştırma sonucuna göre 46-55 yaş arası katılımcıların A tipi kişilik özelliğine ilişkin görüşleri diğer yaş gruplarından (18-25, 26-35, 56 ve üstü) anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Ayrıca katılımcıların A tipi kişilik özelliğine dair görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı, kadınların A tipi kişilik özelliği düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Fidan ve Bayraktar (2022) yapmış oldukları çalışmada A-B tipi kişiliğin cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre farklılık göstermediğini, Durna (2005) yapmış olduğu çalışmada A-B tipi kişiliğin cinsiyete göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar araştırma sonucunu desteklemeyen, Yavuzer vd. (2015) çalışmalarında A tipi kişiliğin yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Bu araştırma sonucu araştırmamızın sonucunu desteklemektedir.

Ayrıca ek bir bulgu olarak katılımcıların ölçek ifadelerine verdiği cevapların min, max, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve katılımcıların düşük düzeyde yengeç sendromu davranışı sergiledikleri (ort: 1,86) ve orta düzeyde A tipi kişilik özelliği (ort: 2,86) gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuca göre çalışanların bir başka çalışma arkadaşının başarılı olmasını engelleme, bu yönde düşmanlık sergileme çabasının düşük seviyede olduğu şeklinde yorum yapılabilir. Bununla birlikte hizmet sektörü çalışanlarının belirgin şekilde A tipi kişilik özelliklerini gösterdikleri söylenebilir. Yengeç sendromu davranışının düşük düzeyde görüldüğü örgütlerde, saldırgan davranışların, dedikodunun, asılsız söylentilerin, psikolojik tacizin, yalnızlaşmanın, üretim dışı davranışların ve benzeri pek çok arzu edilmeyen tutum ve davranışın daha az görülmesi beklenmektedir. Adaletli bir örgüt yapısının ve belirgin bir örgüt kültürünün var olduğu örgütlerde, yengeç sendromu davranışının daha az görüleceği düşünülmektedir. Bu noktada, çalışanların inisiyatif alabildiği, özgürce fikirlerini ifade edebildiği, açık ve net ölçütlerin olduğu kariyer fırsatlarından yararlanabildiği örgüt yapısının oluşturulması önemli bir husus olmaktadır. Ayrıca kişilik özelliklerinin örgütlerde olumlu ve olumsuz sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, işe ve örgüte uygun çalışanların belirlenmesinin, kişilik tiplerini ölçmeye yönelik testlerin uygulanmasının, çalışanların olumlu kişilik özelliklerinin desteklenmesinin, çalışma barışı, çalışanların motivasyonu, verimlilik ve etkinlik yönünden önemli katkıları olacağı umulmaktadır.

Araştırma Karaman ilindeki hizmet sektörü işletmeleriyle sınırlı kalmış, bunun dışında kalan işletme çalışanları araştırmaya dâhil edilmemiştir. Daha sonraki yapılacak araştırmalarda evrenin genişletilmesi, farklı iller arasında elde edilecek verilerin ve sonuçların karşılaştırılması veya hizmet sektörü dışındaki sektörlerde araştırma yapılarak literatüre katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Araştırmada Friedman ve Rosenman'ın kişilik tiplerinden sadece A tipi kişilik ele alınarak yengeç sendromu değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. İleride yapılacak araştırmalarda A tipi kişilik ve B tipi kişiliğin, yengeç sendromu üzerindeki etkileri karşılaştırılabilir. Diğer kişilik tiplerinin yengeç sendromuna etkileri incelenebilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abrugar, V. Q. (2014). *10 signs that a person has a crab mentality*. <https://faq.ph/10-signs-that-a-person-has-a-crab-mentality> adresinden 20 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ak, B. (2009). Verilerin düzenlenmesi ve gösterimi. Şeref Kalaycı (Ed.), *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (s. 1-47) Asil Yayın Dağıtım.
- Aksu, A., İra, N., Yalçınkaya, M. ve Yurttaş, A. (2017). Öğretim elemanlarının işi erteleme davranış düzeyleri ile A-tipi kişilik düzeyleri arasındaki ilişkiler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2445-2458.
- Aydın, G. Z. ve Oğuzhan, G. (2019). The “crabs in a bucket” mentality in healthcare personnel: a phenomenological study. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(2), 618-630. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.628375>
- Bulloch, H. C. M. (2013). Concerning constructions of self and other: auto-racism and imagining america in the christian philippines. *Anthropological Forum*, 23(3), 221-241. <https://doi.org/10.1080/00664677.2013.804400>
- Bulloch, H. C. M. (2017). Ambivalent moralities of cooperation and corruption: local explanations for (under) development on a philippine island. *Australian Journal of Anthropology*, 28, 56-71. <https://doi.org/10.1111/taja.12173>
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirme kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Caples, C. (2016). *Does the “Crabs in bucket syndrome” still exist?*. <https://medium.com/@CEOCaples/does-the-crabs-in-a-bucket-syndrome-still-exist-written-by-derrick-ceo-caples-4b823b2297ff> adresinden 23 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Carrell, M. R., Jennings F. D. ve Heavrin, C. (2006). *Organizational behavior*. Atomic Dog Publishing.
- Ceyhan, S. ve Çiçek, H. (2020). Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin A tipi kişilik özelliklerinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde genel sinizmin aracı rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 888-903. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.897510>
- Çavuş, B. (2021). Resmi ve özel liselerde “yengeç sepeti” olgusu. [Doktora Tezi], Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Çavuş, B. ve Sarpkaya, R. (2021). Measuring “crabs in a bucket” phenomenon at schools: a scale development study. *Psycho-Educational Research Reviews*, 10(2), 314-327. https://doi.org/10.52963/PERR_Biruni_V10.N2.22
- DeGury, J. (2005). *Post traumatic slave syndrome: America’s legacy of enduring injury and healing*, Portland: Joy DeGruy Publications Inc. <https://coalchicago.com/Images/2021/09/Post-Traumatic-Slave-Syndrome-Americas-Legacy-of-Enduring-Injury-and-Healing-by-Joy-DeGruy-1.pdf>
- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M., ve Berman, S. L. (2005). A cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.06.008>
- Durak Batıgün, A. ve Şahin, N. H. (2006). İş stresi ve sağlık psikolojisi araştırmaları için iki ölçek: A-tipi kişilik ve iş doyumu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 32-45.

- Durna, U. (2005). A tipi ve B tipi kişilik yapıları ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 275-290.
- Erdem, A. T. (2021). A tipi kişilik özelliğinin kariyerizm eğilimi üzerine etkisinde ahlaki çözümlene eğiliminin aracı rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 47-62. <https://doi.org/10.52642/susbed.897803>
- Fidan, Y. ve Bayraktar, O. (2022). A ve B tipi kişilik yapısına sahip yöneticilerin yaşam tarzları ve stres ilişkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 393-408. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1034910>
- Friedman, M ve Rosenman, R. H. (1974). *Type A behavior and your heart*. Alfred A. Knopf.
- Friedman, M. ve Ulmer, D. (1984) *Treating type a behavior and your heart*. Fawcett Crest.
- Garvey, M. (1923). *The negro's greatest enemy*. Current History (New York), 18(6), 955-957.
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., ve Leech, N. L. (2017). *Research methods in applied settings: An integrated approach to design and analysis*. Routledge.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayınları.
- Lazarus, R. S. (1971). *Personality* (2. Baskı). Englewood Cliffs.
- Liebert, R. M. ve Spiegler, M. S., (1993). *Personality: Strategies and Issues* (7. Baskı). Brooks/Cole Publishing Company.
- Luthans, F. (1995). *Organizational behavior* (7. Baskı). McGraw-Hill.
- Marques, J. (2009). Sisterhood in short supply in the workplace: it's often the women who hold back their female colleagues. *Human Resource Management International Digest*, 17(5), 28-31. <https://doi.org/10.1108/09670730910974341>
- McPhail, M. L. (2010). Dark menexenus: black opportunism in an age of racial anxiety. *Southern Communication Journal*, 75(2), 160-170. <https://doi.org/10.1080/10417941003613255>
- McShane, S. L. ve Glinow, M. A. V. (2016). *Organizational behavior* (3. Baskı). McGraw-Hill Education.
- Meydan, C. H., ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Miller, C. D. (2019). Exploring the Crabs in the Barrel Syndrome in Organizations. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 26(3), 352-371. <https://doi.org/10.1177/1548051819849009>
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Kaan Kitabevi.
- Pegues, D. A. (2018). *Professional and petty, an investigation into the socialand individual conditions that promote instigated acts of workplace incivility between black professionals*. [Doctoral Dissertation]. Columbia University.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2017). *Organizational behavior* (17. Baskı), Pearson.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2016). *Bilim, felsefe ve metodoloji*, Beta Basım.

- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2005). *Bilim, felsefe ve metodoloji araştırmada yöntem problemi (SPSS uygulamalı)*. Alkım Yayınevi.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., ve Härter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expect*, 13(3), 234-243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x>
- Soubhari, T. ve Kumar, T. (2014). The crab-bucket effect and its impact on job stress-an exploratory study with reference to autonomous colleges. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 2(10), 3022–3027. <https://doi.org/10.17762/ijritcc.v2i10.3342>
- Steers, R. M. ve Black, J. S. (1994). *Organizational behavior* (5. Baskı). HarperCollins College Publishers.
- Şahin, N.H., Güler, M. ve Basım, H. N. (2009). A tipi kişilik örüntüsünde bilişsel ve duygusal zekânın stresle başa çıkma ve stres belirtileri ile ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 243-254.
- Taylor, M. S. Locke, E. A., Lee, C. ve Gist, M. E. (1984). Type a behavior and faculty research productivity: what are the mechanisms? *Organizational Behavior and Human Performance*, 34(3), 402-418. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(84\)90046-1](https://doi.org/10.1016/0030-5073(84)90046-1)
- TDK Sözlüğü (2023). <https://sozluk.gov.tr> adresinden 23 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Thompson, M. (1984). The cultural construction of nature and the natural destruction of culture. *IIASA Working Paper WP-84-092. Laxenburg, Austria: International Institute for Applied Systems Analysis*, 1-24. <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/2426/1/WP-84-092.pdf>
- Uzum, B., Ozdemir, Y., Kose, S., Ozkan, O. S. ve Seneldir, O. (2022). Crab barrel syndrome: looking through the lens of type A and type B personality theory and social comparison process. *Frontiers Psychology*, 13, 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.792137>
- Üzüm, B. ve Özdemir, Y. (2020). Yengeç sendromu “ben yapamazsam sen de yapamazsın”: ölçek geliştirme çalışması. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 241-252.
- Üzüm, B., Özkan, O. S. ve Köse, S. (2022). Yaşam doyumunu yengeç sendromunun frenine basabilir mi?, 8. *Örgütsel Davranış Kongresi*, (s. 13-24). Muğla, Türkiye.
- Yavuzer, Y., Gündoğdu, R. ve Koyuncu, S. C. (2015). A tipi kişilik puanları kontrol edilerek çalışanların stres kaynaklarının demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(179), 241-250. <https://doi.org/10.15390/EB.2015.1613>
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- İşgücü Piyasası Araştırmaları. (2021). <https://media.iskur.gov.tr/66900/karaman.pdf> adresinden 9 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

İŞ/KİŞİSEL YAŞAM SINIRI YÖNETİMİ ÖLÇEKLERİNİN YAPISÖKÜMÜNE UĞRATILMASI VE YENİDEN YAPILANDIRILMASI: BİR META-SENTEZ

DECONSTRUCTING AND RECONSTRUCTING OF WORK/PERSONAL LIFE BOUNDARY MANAGEMENT SCALES: A META-SYNTHESIS

Öğr. Gör. Dr. Özgür TUNÇEL¹

ÖZ

Mevcut araştırma, mercek altına alınan çalışmaların ölçek ifadelerindeki belirgin veya gömülü anlamların; sistematik, karşılaştırmacı, yapısökümcü, yeniden yapılandırmacı ve sentezleyici bir tarzda teorik çerçeveye bilimsel kanıt köprüleri kurarak derinden sorgulanması bağlamında; ölçek yapılarının iş/yaşam sınırı yönetimi terminolojisini nasıl temsil ettiğine ve bu sınırların nasıl yönetilebileceğine dair yeni anlamlar, tasvirler, yorumlar, bilgiler ve içgörüler inşa etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden meta-sentez tasarımında gerçekleştirilmiş ve buna ilaveten araştırmada amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Veri analizi-sentezi sürecinde, araştırmaya dâhil edilen 18 ampirik uluslararası çalışmanın ölçeklerinin (46 ölçek ve ilgili 209 ölçek ifadesi) içerik geçerliliği; yapısökümcü okuma ve anlama tekniğiyle analiz edilmiş ve açığa çıkarılan gömülü anlamların derinlemesine yorumlanması veya ifadelerdeki açık anlamların betimlenmesi sonucunda sınır yönleri, mekanizmaları, alanları ve yapıları keşfedilerek sınıflandırılmıştır. Son olarak da incelenen çalışmaların ölçek ifadelerinin anlamlarının tematik sentezi gerçekleştirilerek kategori matrisleri oluşturulmuş ve bu matrislerden yola çıkılarak çok katmanlı bir sınır yönetimi modeli geliştirilmiştir. Mevcut araştırmanın; terminolojik karışıklık ve birbirine benzer ölçek yapılarının hızla gereğinden fazla çoğalması ana problemlerine yönelik farklı çözümler getirmesiyle ve iş/yaşam sınırlarının yönetimi için sınır koşullarının nasıl olması gerektiğine dair yeni ve derin bir bakış açısı ortaya koymasıyla bilimsel bilgi üretimine önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınır Teorisi, İş/Yaşam Sınırı Yönetimi, İçerik Geçerliliği, Yapısökümü, Meta-Sentez.

JEL Sınıflandırma Kodları: D23, M10, M12, M54, J81.

ABSTRACT

In the context of deeply questioning the explicit or embedded meanings in scale statements of the studies under scrutiny by building bridges of scientific evidence with the theoretical framework in a systematic, comparator, deconstructive, reconstructive and synthesizing way; the study purposes to construct new meanings, descriptions, interpretations, information, and insights into how scale structures represent work/life boundary management terminology and how these boundaries can be managed. The study is conducted in the design of meta-synthesis, which is one of the qualitative research methods, and besides, the purposeful sampling method is utilized in the research. In the data analysis-synthesis process, content validity of the scales (46 scales and related 209 scale statements) of 18 empirical international studies included in the study is analysed by deconstructive reading and comprehension technique and as a result of in-depth interpretation of the embedded meanings that emerge from the scale statements or clarification of the explicit meanings in the statements; boundary aspects, mechanisms, domains and structures are discovered and classified. Finally, category matrixes are created by performing the thematic synthesis of the meanings of scale statements of the studies, and a multi-layered boundary management model is developed based on these matrixes. It is predicted that the current research would make a significant contribution to the production of scientific knowledge by bringing different solutions for the main problems of terminological confusion and rapid overgrowth of similar scale structures, and by revealing a new and deep perspective on how border conditions should be for the management of work/life boundaries.

Keywords: Boundary/Border Theory, Work/Life Boundary Management, Content Validity, Deconstruction, Meta-Synthesis.

JEL Classification Codes: D23, M10, M12, M54, J81.

¹ Pamukkale Üniversitesi, Bekilli Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, otuncel@pau.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The study aims to decipher the main problems of construct proliferation and terminological confusion in boundary management measures, as well as to generate deep insight into what work/life boundary conditions should be and how to manage them. Within the framework of these primary problems, the study has four objectives: The first aim is to identify the methodological trends and scientific quality of the examined studies in the course of time. The second aim is to provide preliminary qualitative evidence for the content validity criteria (i.e., definitional correspondence and definitional distinctiveness) of the developed scales for work/life boundary management. The third aim, in connection with the second aim, is to organize and classify the necessary partial modifications and transformations in the relevant structures of the border management scales whose content validity cannot be met as it should be. The fourth aim is to reveal which layers shape work/life boundaries and to develop a comprehensive model of how these boundaries can be managed.

Design/methodology/approach:

The study is carried out in the design of meta-synthesis, which is one of the qualitative research methods, and in addition, the purposeful sampling method is used in the research. The data analysis-synthesis unit of the study constituted the quantitative measurements (46 scales and related 209 scale statements) of the included 18 studies based on work/life boundary management or boundary theory constructs. Although data collection and data analysis-synthesis are an inseparable whole, the data are collected in a period of two months and the analysis-synthesis of the collected data is completed in a period of seven months. The content of the studies included in the research is first analysed and then synthesized. In order to achieve the research purposes aforementioned, in addition to content analysis and thematic synthesis enriched with deconstructive reading and comprehension technique, descriptive analysis is also utilized.

Findings:

As a result of the analysis and synthesis of the data of 18 international studies, the notable findings reached in the study can be summarized as follows in the context of the research questions: (1) What are the similarities and differences between the research methodologies of the examined studies? It is found that these studies have some similarities (research methods, data collection techniques) and differences (sample and sample sizes). (2) How do the structures that characterize existing scales represent work/life boundary management terminology? In other words, how is the content validity of the boundary management scales? (3) How should partial modifications and transformations be organized for the structures that form the work/life boundary management scales? The scales representing the meaning of flexibility in A3 (flexibility), A6 (flexibility-ability), A12 (flexibility) and A14 (work-home practices) coded studies, the scales reflecting the meaning of permeability in A2 (cross-role interruption behaviours), A3 (permeability), A5 (permeability), A9 (boundary violations) and A16 (job conditions) coded studies, the role blurring-based scale in A7 and lastly the scales reflecting the meaning of S-I continuum in A3 (across-the border-communication), A8 (work-home boundaries), A10 (segmentation and integration/S-I), A11 (S-I), A12 (S-I) and A15 (work-life boundary enactment) coded studies are recognized. Thus, it can be interpreted that mentioned scale structures appropriately represent the work/life boundary management terminology. The scale structures of A2 and A6 coded studies in the form of control and flexibility, respectively, are partially modified as the S-I continuum. As a result, it can be interpreted that the measurement of these structures partially appropriately reflects the work/life boundary management terminology. The control structure representing the initial scale structures of the A11, A13 (work-related control), A16 and A18 coded studies is transformed into flexibility. Boundary strength and role blurring structures, which represent the first scale structures of A1 and A13 coded studies, are transformed into permeability. Inter-domain transitions and role blurring structures, which symbolize the original scale structures of the A6, A16, A17 and A18 coded studies, are transformed into S-I continuum. Thus, it can be interpreted that the mentioned scale structures do not appropriately represent the work/life boundary management terminology. (4) Which layers shape work/life boundaries? The layers of work/life boundaries revealed in the study; work and life domains/roles (management of work domain, management of personal life domain and co-management of work and personal life domain), boundary structures between domains (permeability, flexibility, role blurring, and S-I continuum), boundary aspects/movements (physical, temporal, behavioural, communicative-technological and psychological) and boundary mechanisms (preference, enactment, supply, demand). (5) How can work/life boundaries be managed? According to the developed model in the study, boundaries between work and life domains can be managed in line with the supply (flexibility supply, S/I supply) and demand mechanisms (permeability demand) of the perceived work/life environment and the harmony/discord that the person experiences in terms of boundary preferences (S/I preferences) and boundary enactments (S/I enactments).

Conclusion and Discussion:

The study provides a comprehensive conceptual-operational framework for future qualitative/quantitative empirical studies. The study advances theoretical and conceptual understanding by reconceptualizing the multiple-layers of boundary management. The study strengthens methodological understanding by combining deconstructive reading and comprehension technique and content validity criteria. Finally, along with the multidimensional model proposed in the study on what the boundary conditions should be and how to manage them, it is anticipated that the study would most likely support the creation of work/life boundary management programs for managers, employees and families.

1. GİRİŞ

Önceki çalışmaların da (Allen vd., 2014; Cobb vd., 2022) vurguladığı gibi sınır yönetimine yönelik nicel çalışma sayısının artmasına bağlı olarak birbirine benzer ölçek yapılarının hızla çoğalması ve yeni yapıların tanıtılmasının kavramsal olarak net olmaması, daha açık bir tabirle sınır yönetimi yapılarının ölçümlerinde, tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik kriterleri açısından içerik geçerliliğinin tam olarak kurulamaması; terminolojik karışıklığa yol açmakta ve aynı zamanda bu karışıklığı kronik hale getirme tehdidi oluşturmaktadır. Ölçek yapılarının anlam kaymasına uğraması ve içinde bulunduğu bağlamdan koparılıp adlandırılması; sınır yönetimi çalışmalarına ait bulguların yanlış yorumlanmasına sebebiyet vererek konu alanına özgü çeşitli disiplinlerde (ör., yönetim, sosyal psikoloji ve sosyoloji vb.) birikimli bilgi inşa etmeyi kuvvetle muhtemel sekteye uğratmaktadır.

Yukarıda izah edilen ana problem ve alt problemler çerçevesinde, bu araştırma dört ana amaca sahiptir: İlk amaç, incelenen çalışmaların zaman zaman içindeki metodolojik eğilimlerini ve bilimsel kalitelerini belirlemektir. İkinci amaç, iş/yaşam sınır yönetimi ile ilgili geliştirilen ölçeklerin; ölçmeyi tasarladığı yapıların kavramsallaştırmalarını net bir şekilde temsil edip edemediğine ve aynı zamanda sınır yönetimindeki ilgili yapılardan tanımsal açıdan ayırt edici olup olmadığına, kısacası içerik geçerliliğine dair nicel kanıtların haricindeki ön nitel kanıtları sağlamaktır. Ölçeklere yönelik nitel kanıt değerinden biri, mevcut ölçek ifadelerinin; mevcut sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımlarına karşılık gelip gelmediğinin keşfedilmesidir. Diğer bir nitel kanıt değeri ise ölçek yapılarının ilgili sınır yönetimi yapılarından tanımsal açıdan net bir şekilde ayırt edici olup olmadığını, başka bir deyişle ölçek ifadelerinin, sınır yönetimindeki ilgili yapılardan farklı ya da ilgi yapılarla benzer bir içerik alanını (bilgi kütesini veya terim dizisini) ölçüp ölçmediğinin açığa çıkarılmasıdır. Üçüncü amaç, ikinci amaçla bağlantılı olarak yapıları içinde (tanımsal uygunluk) ve arasında (tanımsal ayırt edicilik) içerik geçerliliğini olması gerektiği gibi karşılamadığı yorumu getirilen, diğer bir ifadeyle mevcut terminolojiyi net bir şekilde temsil edemediği anlamı çıkarılan sınır yönetimi ölçeklerinin ilgili yapılarında gerekli kısmi değişiklikleri ve dönüşümleri organize ederek bunları sınıflandırmaktır. Dördüncü amaç ise iş/yaşam sınırlarını hangi katmanların şekillendirdiğini ortaya çıkararak bu sınırların nasıl yönetilebileceğine dair kapsamlı bir model geliştirmektir. Bu doğrultuda, mevcut araştırmanın konumunu ve rotasını belirlemek adına hazırlanan araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Soru 1 (S1): İncelenen çalışmaların araştırma metodolojileri (yöntemi, örnekleme, örneklem büyüklüğü, veri toplama aracı ve sınır yönetimine ilişkin kullanılan ölçeklerin yapısı, alanı, ifade sayısı ve güvenilirlik analizi) arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- Soru 2 (S2): Mevcut ölçekleri niteleyen yapılar, iş/yaşam sınırı yönetimi terminolojisini nasıl temsil etmektedir? Diğer bir deyişle, sınır yönetimi ölçeklerinin içerik geçerliliği nasıldır? Bu bağlamda, sınır yönetimi ölçeklerini oluşturan ilgili yapıların hangilerinde ve neden kısmi değişikliklere ve dönüşümlere ihtiyaç vardır ya da yoktur? (a) Sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımları ile mevcut yapıları ölçmek için kullanılan ölçek ifadeleri birbirleriyle nasıl bir uyum ya da uyumsuzluk sergilemektedir? (b) Kavramsal tanımları ile ölçek ifadelerinin anlamları yönünden sınır yönetimi yapıları birbirlerinden nasıl bir farklılık ya da birbirleriyle nasıl bir benzerlik göstermektedir?
- Soru 3 (S3): İş/yaşam sınırı yönetimi ölçeklerini oluşturan yapılar için kısmi değişiklikler ve dönüşümler nasıl organize edilmelidir?
- Soru 4 (S4): İş/yaşam sınırlarını hangi katmanlar şekillendirmektedir?
- Soru 5 (S5): İş/yaşam sınırları nasıl yönetilebilir?

Önceki çalışmaların; sınır yönetimindeki odak noktaları ve ilgili alana yaptıkları katkıları şu şekilde özetlemek mümkündür: Desrochers ve Sargent (2004) tarafından yapılan incelemeye dayalı çalışmada herhangi bir amaç beyanı bulunamamasına rağmen ilgili çalışmada; literatürdeki sınır teorilerinin karşılaştırılması ve önceki nicel-nitel araştırmaların özetlenmesi bağlamında, iş-aile sınırları (segmentasyon-entegrasyon [S-E], geçirgenlik, esneklik, bulanıklık ve rol geçişleri) hakkında genel bir bakış ya da bilgi sağlaması dikkat çekmektedir. Allen vd. (2014) tarafından yapılan inceleme temelli çalışma; literatürdeki temel dinamiklerin (S-E, geçirgenlik, esneklik, kontrol, rol bulanıklığı, kesintiler, rol geçişleri ve sınır gücü) benzerliklerini ve farklılıklarını özetleyerek ilgili yapıların kavramsal-işlemsel gelişimine katkı sağlaması, başka bir deyişle bireysel iş-aile sınırı yönetimi ile alakalı teoriler, yapılar ve araştırmalar arasında anlayışı ve bütünleşmeyi daha da kolaylaştırması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, bahsedilen çalışmada, kişilerin iş-aile alanları arasındaki tercih ettikleri sınır yönetimi tarzlarını (S-E) uygulamaya koyabilmelerinin; esnekliğin bulunabilirliğine (çevreye) ve sınır yönlerine (fiziksel,

davranışsal ve psikolojik) bağlı olarak değişiklikler gösterebileceği (tercih-uygulama anlaşması ya da anlaşmazlığı) sınır yönetimi haritası aracılığıyla vurgulanmaktadır. Cobb vd. (2022) ise iş-iş dışı sınır yönetimine yönelik ele aldıkları nicel çalışmaların; ölçeklerindeki özellikleri ve yapılarındaki kavramsal-işlemsel boşlukları içerik analizi ile sistematik olarak incelemeleri ve aynı zamanda mevcut ölçek maddelerini sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımlarına göre düzenleyerek bir ölçüm sınıflandırmasına ulaşmaları kayda değerdir. Bu sınıflandırma; ölçekler ile alakalı yapıları (esneklik, geçirgenlik, S-E, sınır gücü, kontrol ve rol bulanıklığı), grupları (özellikler, değerlendirmeler, tercihler, tedarikler, talepler ve uygulamalar) ve yönleri (teknolojik, davranışsal, psikolojik, fiziksel ve zamansal) içermektedir.

Bu araştırmanın özgün değerini; yukarıda işaret edilen inceleme temelli çalışmalardan ve diğer çalışmalardan farklı yönleriyle birlikte teorik, metodolojik ve bağlamsal açıdan bilimsel bilgi ve içgörü üretimine sağladığı katkılar oluşturmaktadır. Mevcut araştırma; sınır yönetimi yapılarının nicel ölçümlerine (ölçek ifadelerine) odaklanmasıyla ve bunları içerik geçerlilikleri açısından yapıbozumuna uğratarak yeniden yapılandırmasıyla, Desrochers ve Sargent (2004) ve Allen vd. (2014) tarafından yapılan literatürdeki nicel ve nitel çalışmaların bulgularının özetlenmesine dayanan çalışmalardan oldukça farklı bir konuma sahiptir. Buna ilaveten, mevcut araştırma ile Cobb vd. (2022) tarafından yapılan çalışma; sınır yönetimi yapılarının ölçümü ile ilgili sorunları (ör., terminolojik karışıklık ve birbirine benzer yapıların çoğalması) vurgulamaları ve bu sorunlarını çözmek için bir ölçüm sınıflandırması oluşturmaları hususunda birbirleriyle örtüşmelerine rağmen, mevcut araştırma; bahsedilen problemlere yönelik yorumlayıcı, eleştirel ve yapılandırmacı paradigmlar minvalinde daha farklı çözüm önerileri ortaya koymasıyla, sınır yapılarını, sınır mekanizmalarını ve sınır yönlerini birleştirerek alanlara göre sınır yönetimi tanımlarını güncellemesiyle (ör., iş sınırının geçirgenliği, kişisel yaşam sınırının geçirgenliği, geçirgenlik talebi, geçirgenlik uygulaması vb.), veri analizini-sentezini bir arada gerçekleştirmesiyle ve ayrıca ölçek ifadelerinden oluşturduğu benzersiz kategori matrisleri ve Allen vd. (2014) tarafından ortaya atılan sınır yönetimi haritasını modifiye ederek matrislerden geliştirdiği çok katmanlı bir model (sınır yapıları, sınır alanları, sınır bölgeleri, sınır yönleri/hareketleri, sınır mekanizmaları, sınır özellikleri, algılanan iş/yaşam çevresinin tedarik ve talep mekanizmaları) aracılığıyla iş/yaşam sınırlarının nasıl yönetilebileceğine dair yeni anlamlar, tanımlamalar, bilgiler ve içgörüler inşa etmesiyle, diğer bir deyişle sınır yönetimine ilişkin sınır koşullarının nasıl olması gerektiğine dair yeni ve derin bir bakış açısı sunmasıyla önceki çalışmanın (Cobb vd., 2022) sınırlılıklarını mümkün mertebe gidermektedir.

Araştırmadan hariç tutulan diğer çalışmalar yönüyle, uluslararası çalışmaların büyük bir çoğunun nicel ampirik tarzda olmaları, başka bir deyişle tahmin, nedensellik ilişkisi ve genelleme amacı taşıdıklarının görülmesi ve ulusal çalışmaların (literatür incelemesi tarzındaki bir çalışma ve nicel ampirik tarzdaki iki çalışma hariç) iş-yaşam/aile dengesine ve çatışmasına nicel ampirik tarzda odaklanırken sınır yönetimi/sınır teorileri konularını ve ilgili yapılarını araştırmadıklarının tespit edilmesi dolayısıyla, bu araştırma; iş/yaşam sınır yönetiminin çok katmanlı doğasının bütüncül anlaşılmasına yönelik sınır yönetimi alan yazınındaki boşluğu kuvvetle muhtemel tamamlamaktadır. Açıkçası, mevcut araştırma, sınır yönetiminin çoklu katmanlarının bütüncül anlaşılmasında; meta-sentez yaklaşımını uygulaması, veri analizini ile sentezini bir arada kullanması, tümevarımsal ile tümdengelsel analitik mantık yaklaşımlarını birleştirmesi ve ölçeklerin içerik geçerliliğini (tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik) organize etmek için yeni metodolojik-teorik güdümlü yönergeler oluşturmaları (yapısökümcü anlayış ile içerik geçerliliği ölçütlerini birleştirmesi: ölçek yapısının tanınması, kısmi değişikliğe uğratılması ve dönüştürülmesi) yoluyla sınır yapılarını kavramsal-işlemsel olarak güçlendirmektedir. Bunlara ilaveten, bu araştırma; sınır yapılarını, hem ölçek ifadelerinden açığa çıkarılan gömülü anlamlara hem de sınır yönetiminin teorik tanımlarına göre birlikte açıklayarak ve bu yapıları yeniden kavramsallaştırarak hâlihazırdaki sınır teorisini genişletmektedir. Son olarak ise araştırma; sınır koşullarına yönelik yeni bağlamlar (iş çevresi ile yaşam çevresinin esneklik tedariki, S/E tedariki ve geçirgenlik talebi) ortaya koymakta ve kategori matrisleriyle birlikte yeni bir sınır yönetimi modeli geliştirmektedir. Bu bahsedilen yönleriyle halihazırdaki araştırmanın; bilimsel bilgi inşasına önemli katkılar sağlayacağı ve gelecekteki nitel/nicel ampirik, teorik/kavramsal ve inceleme temelli çalışmalara ilişkin benzersiz bir sınır yönetimi çerçevesi oluşturacağı öngörülmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Sınır yönetiminin teorik çerçevesini; Ashforth vd. (2000) tarafından geliştirilen sınır teorisi (boundary theory) ve Clark (2000) tarafından ortaya atılan iş/aile sınırı teorisi (work/family border theory) meydana getirmektedir. Bu minvalde, sınır teorisi (Ashforth vd., 2000); bireylerin; ev, iş ve üçüncü yerler (ör., öğle yemeği zamanında gidilen restoran, sağlık kulübü vb.) arasında sıklıkla meydana gelen ve tekrarlayan mikro rol geçişlerinin psikolojik (ör.,

psikolojik olarak bir rolden çıkıp diğerine girmek) ve fiziksel (ör., işe gidip gelmek) dinamiklerine odaklanmaktadır. Diğer bir yandan, terfi, transfer ve emeklilik gibi makro rol geçişleri sınırların kapsamı dışında tutulmaktadır. İş/aile sınırı teorisi (Clark, 2000) ise bireylerin; iş ve ev alanları arasındaki sınır çizgilerini fiziksel (alanla ilgili davranışın nerede gerçekleştiği), zamansal (alana özgü işlerin ne zaman yapıldığı) ve psikolojik (düşünme kalıpları, davranış kalıpları ve duyguların alanlara göre uygunluk durumunu yansıtan kişisel kurallar) yönlerden nasıl şekillendirdiği ve yönettiği ile ilgilenmektedir.

Her iki teorinin de sınırların oluşturulması ve yönetilmesi sürecine dair çizdikleri birbirine oldukça benzer teorik sınır çerçeveleri aracılığıyla, teorik ve kavramsal anlayışı ileriye taşıdıkları çıkarımında bulunmak mümkündür. Bu bağlamda, Ashforth vd. (2000) tarafından geliştirilen sınır teorisi; roller arasındaki sınırları kalın ve ince olarak ayırmasıyla, mikro rol geçişlerini üç boyutta (iş-ev, iş-iş ve iş-üçüncü yer) ele almasıyla, roller arasındaki psikolojik harekete/yöne odaklanmasıyla, rol segmentasyonunun ve entegrasyonunun özellikleriyle birlikte artılarını ve eksilerini çeşitli kilit kavramlarla (geçirgenlik, esneklik, rol kesintileri ve roller arası geçişler, rol sınırlarını oluşturma ve sürdürme, rol kimliği-rol kontrastı, rol kontaminasyonu, roller arası bulanıklık, geçiş törenleri, rollerdeki değişim büyüklüğü) detaylıca açıklanmasıyla konu alanına özgü çeşitli disiplinlerdeki anlayışa zengin katkılar sağlamaktadır. Clark (2000) tarafından ortaya koyulan iş/aile sınırı teorisi; bireylerin iş ve evi nasıl bölümlere ayırdığını ve bütünleştirdiğini ve onların ayrışma derecesinin mi yoksa bütünleşme derecesinin mi iş/aile alanları arasında dengeye yol açacağını sorgulamasıyla, bireylerin iş ile aile alanları arasındaki sınırları nasıl oluşturup yönettiğini incelemesiyle, bireylerin alanlar arasındaki fiziksel, zamansal ve psikolojik hareketine odaklanmasıyla, iş ve ev alanındaki sınır muhafızlarını ve diğer alan üyelerini betimlemesiyle, çeşitli anahtar sınır yapıları (S-E, geçirgenlik, esneklik, sınır gücü, karışma/harmanlama) sunmasıyla bilimsel bilgi üretimine önemli katkılarda bulunmaktadır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın nasıl yapıldığı; araştırma tasarımı, örnekleme ve veri toplama süreci, veri analizi-sentezi, geçerlilik-güvenilirlik ve araştırma sınırlılıkları aşamalarına göre kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

3.1. Araştırma Tasarımı

Hâlihazırdaki araştırma; nitel araştırma yöntemlerinden meta-sentez tasarımında yürütülmüştür. Meta-sentez; “belirli bir konudaki nitel literatürün bütünleşik bir incelemesi değildir. Ayrıca, seçilen çalışmalardan elde edilen birincil verilerin ikincil veri analizi değildir; daha ziyade, bu çalışmaların bulgularının bir analizidir.” Açıkçası, meta-sentez; incelenen çalışmaların birincil verilerindeki anlamlardan yeni yorumların ve anlamların üretilmesidir (Zimmer, 2006, s. 312). Mevcut anlaşılmanın yüzeyinin altına inme yönüyle meta-sentez; belirli bir olgu hakkında türetilmiş bilgi topluluğunu ve önceden onaylanan fikirlerin geçerliliğini yapıbozumuna uğratarak ve yorumlamak için daha kapsamlı anlama biçimiyle ya da bir şeyi teorileştirmenin daha sosyal olarak sorumlu biçimiyle ve yeni bir gerçeğin çekirdeğiyle daha sağlam türde ortaya çıkmaktır (Paterson vd., 2001). Yapıbozumu ise “alternatif anlayışları ayırt etmek için yapılarını aramaya ve onları sökmeye çalışan bir metnin hem takdir edici hem de eleştirel bir okuması” olarak tanımlanmaktadır. (Chiasson ve Davidson, 2012, s. 201).

Mevcut araştırmada; iş/yaşam sınır yönetimi yapıları ile alakalı geliştirilen ölçümlerdeki 18 yıllık değişim sürecini sistematik bir şekilde karşılaştırarak anlamak, ölçek ifadelerindeki gizli ve açık anlamları açığa çıkarıp derinlemesine yorumlamak, sınır yönetimindeki yapıların kavramsallaştırılmasına-işlemselleştirilmesine yönelik var olan anlayışı yapıbozumuna uğratarak gerekli görüldüğünde yeniden yapılandırmak ve iş ile yaşam alanları arasındaki sınırların nasıl yönetilebileceğine dair yeni anlamlar, tanımlamalar, yorumlar, bilgiler ve içgörüler inşa etmek amacıyla meta-sentez yaklaşımı kullanılmıştır. Bu amaçlara ulaşmak için izlenen yollar, veri analizi-sentezi sürecinde kapsamlı bir şekilde izah edilmiştir.

3.2. Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme türü kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminden; sınır yönetimi konusu ile alakalı yanıt aranan araştırma amaçları ve soruları hakkında kaliteli ve ayrıntılı örneklem verileri elde etme imkânı yaratması ve bu verilerin önceden belirlenen meta-sentez tasarımına uygun olmasını sağlaması ve son olarak anlamlı veri analizi yapmayı kolaylaştırması, yani bu verilerden potansiyel derin bilgiler açığa çıkarmayı ve katma değerli içgörüler üretmeyi elverişli hale getirmesi gerekçesiyle, mevcut araştırmada yararlanılmıştır. Akabinde, çalışmaların dâhil edilmesine ve hariç tutulmasına ilişkin gerekli özellikleri içinde barındıran araştırmanın örnekleme ölçütleri belirlenmiştir. Buna yönelik olarak araştırmaya dahil

edilen çalışmaların; (1) 2000 yılından sonra yayımlanması, (2) bilimsel ve hakemli dergilerde açık erişimli yayımlanan tam metin araştırma makalesi olması, (3) nicel ya da karma araştırma yöntemlerinde yürütülen birincil verilere sahip ampirik bir çalışma olması, (4) başlık, özet, giriş ve kavramsal çerçeve bölümlerinde, sınır yönetimine/sınır teorilerine veya ilgili yapılarına açıkça atıfta bulunulması (5) sınır yönetimi veya sınır teorisi yapılarının çalışan odaklı yeni bir nicel ölçümünü (özgün ölçekler/kapalı uçlu anketler) ele alması veya var olan yapıları önemli ölçüde değiştiren çalışan merkezli nicel ölçümleri (modifiye edilen ölçekler/kapalı uçlu anketler) içermesi şeklinde belirlenen özellikleri karşılamasına dikkat edilmiştir. Diğer bir taraftan, mevcut araştırmanın örneklemeden; (1) 2000 yılından önce yayımlanan, (2) bilimsel kitap, tez, bildiri, kavramsal/teorik, inceleme ve sınırlı erişimli/özet halinde yayımlanan veya yayımlanma aşamasındaki araştırma makalesi türlerinde olan, (3) nitel araştırma yöntemlerinde yürütülen birincil ampirik verileri içeren veya nitel/nicel ikincil verilere sahip olan, (4) sınır yönetimi/sınır teorileri konularını ya da ilgili yapılarını araştırma bölümlerinde ele almayan, (5) sınır yönetimi veya sınır teorisi yapılarının benzersiz/özgün bir nicel ölçümünü yansıtmayan veya ölçek maddeleri olmayan/özet halinde olan çalışmalar hariç tutulmuştur.

Araştırma verilerinin; doküman çeşitlerinden bilimsel ve hakemli dergilerde 2000 yılı sonrasında yayımlanan tam metin araştırma makaleleri aracılığıyla toplanmasına karar verilmiş ve bununla birlikte bahsi geçen verilerin fiilen 2021 yılının Aralık ayında toplanmasına; araştırma konusuna ve amacına uygun anahtar kelimelerin (ör., border/boundary management, border/boundary theory, work-life, work-family, work-home, work-nonwork, segmentation-integration, flexibility, permeability, role transitions, interruptions, role blurring, boundary violations, boundary strength, boundary control, sınır yönetimi, sınır teorisi, iş-yaşam, iş-aile, iş-ev, iş-iş dışı, segmentasyon-entegrasyon, esneklik, geçirgenlik, rol geçişleri, kesintiler, rol bulanıklığı, sınır ihlalleri, sınır gücü, sınır kontrolü) birbirleriyle çok çeşitli kombinasyonlarının Google akademik arama motorunda ve DergiPark veri tabanında sistematik olarak aranmasıyla başlanmıştır. Bu araştırmada, 2000 yılından sonraki çalışmaların örnekleme alınma gerekçesi olarak; sınır teorileri (boundary/border theories) konularında 2000 yılında yayımlanmalarıyla çığır açan iki çalışmanın (Ashforth vd., 2000; Clark, 2000); iş/ev rolleri ya da iş/aile alanları arasındaki sınırların çetrefilli doğasına ışık tutması ve bundan sonra yapılan çalışmaların da teorik arka planını temsil etmesi ileri sürülebilir. Diğer bir gerekçe ise, küresel ya da uluslararası işletmelerin teknolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik çevrelerindeki 21. yüzyılın beraberinde getirdiği hızlı değişimin; iş/yaşam sınırlarının esnekliğini, geçirgenliğini, bütünleşmesini ve bulanıklaşma potansiyelini arttırması ve buna bağlı olarak sınırların yönetilmesine dair hem kişisel hem de örgütsel düzeyde farklı paradigmaları meydana getirmesi olarak açıklanabilir.

Taranan 1.030 çalışmaya yukarıda bahsedilen örnekleme ölçütlerinin uygulanması sonucunda, halihazırdaki araştırmanın nihai veri setini; 2002-2020 yılları arasında yayımlanan, sınır yönetimi veya sınır teorisi yapılarının nicel ölçümlerini (46 ölçek ve ilgili 209 ölçek ifadesi) ele alan ve aynı zamanda nicel ya da karma araştırma yöntemleri minvalinde yürütülen 18 ampirik uluslararası çalışmanın temsil etmesi uygun görülmüştür. Bu uluslararası çalışmalara A1'den A18'e kadar kodlar atanmıştır. Bunun dışında, erişilen ulusal üç çalışmadan; ilkinin literatür incelemesi olması ve diğer ikisinin nicel yöntemlere göre yürütülen birincil ampirik verileri olmasına rağmen, sınır yönetimi veya sınır teorisi yapılarının benzersiz/özgün bir nicel ölçümünü yansıtmamaları, kısacası ilk çalışmanın ve diğer iki çalışmanın, sırasıyla önceden belirlenen örnekleme ölçütlerinin 3. ve 5. maddelerinde yer alan dahil edilme özelliklerini karşılamadıklarının, bunun yerine hariç tutulma özelliklerini karşıladıklarının anlaşılması dolayısıyla, bu sözü edilen çalışmaların araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Diğer ulaşılan ulusal çalışmaların ise iş-yaşam/aile dengesine ve çatışmasına odaklanırken sınır yönetimi/sınır teorileri konularını ve ilgili yapılarını araştırmadıklarının tespit edilmesi, daha geniş bir bakış açısıyla belirlenen örnekleme ölçütlerine uygun olmamaları gerekçesiyle, araştırmanın örnekleme içine alınmamıştır.

Ulaşılan çalışmaların ölçek ifadelerinden araştırma amaçlarına ve sorularına yönelik derinlemesine, yorumlayıcı ve anlamlı veri analizi yapma imkânının oluşması, özetle nicelikten ziyade nitelik açısından makul örneklem büyüklüğüne ulaşıldığının anlaşılması gerekçesiyle, araştırma verilerinin toplamı 2022'nin Şubat ayında durdurulmuştur. Yine de veri toplamaya devam edilip edilmeyeceği; veri analizi-sentezi sonucunda yeterli veri doygunluğuna (veri derinliğine) ulaşıp ulaşılmamasına bağlı olduğundan dolayı, bu durum, veri analizi-sentezi sürecinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

3.3. Veri Analizi ve Sentezi

Araştırma amaçlarına ulaşabilmek ve çalışma süresince gelişen araştırma sorularını anlamlandırabilmek için araştırma tasarımı kısmında detaylıca açıklanan meta-sentez yaklaşımı çerçevesinde, araştırmaya dâhil edilen

birincil çalışmaların içeriği yedi aylık bir zaman diliminde önce analiz edilmiş sonra ise sentezlenmiştir. Bu araştırmanın veri analizi-sentezi birimini, dâhil edilen çalışmaların sınır yönetimi veya sınır teorisi yapılarına dayanan nicel ölçümleri (ölçek ifadeleri) meydana getirmiştir. Diğer bir taraftan, bu çalışmaların; amaç, önem, bulgular (ör., verilerin istatistiksel analizi sonucunda elde edilen bilgiler ve bunların açıklamaları), tartışma, sonuçlar, çıkarımlar ve öneriler kısımları mevcut araştırmanın veri analizi-sentezi biriminin kapsamı dışında tutulmuştur. Veri toplama ve veri analizi-sentezi sürecinde hazırlanan çalışma seti; künyelerine (ör., yazar soyadı, çalışma yılı ve çalışma kodu), araştırma metodolojilerine, teorik yönelimlerine ve ele alınan sınır yönetimi yapılarının kavramsallaştırılmalarına (kavramsal tanımlarına) ve işlemselleştirilmelerine (ölçek ifadelerine) göre dosyalanmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların ölçek ifadelerinden açığa çıkarılan gömülü anlamların derinlemesine yorumlanmasıyla veya ifadelerdeki açık anlamların betimlenmesiyle; sınır yönleri, mekanizmaları, alanları ve yapıları keşfedilirken, kategori matrisleri inşa edilirken ve bir model geliştirilirken bir yandan da üretilen bu bilgiler ile sınır teorilerine (Ashforth vd., 2000; Clark, 2000), sınır modeline (Allen vd., 2014) ve sınır yönetimi literatürüne (Desrochers vd., 2005; Kreiner, 2006; Kossek vd., 2012; Hunter vd., 2019) göre yapıların kavramsallaştırılmaları arasında bilimsel kanıt köprüleri oluşturulmuştur. İşin aslı, bu çalışmada analitik mantığın tümevarımsal ile tümdengelimsel türleri birlikte uygulanarak verilerden kaliteli, derin, kapsamlı ve doyurucu bilgilerin üretilmesi sağlanmıştır. Verilerin analizinde ve sentezinde gerçekleştirilen adımlar, çalışma süresince gelişim gösteren araştırma soruları minvalinde irdelenmiştir. Bu doğrultuda;

Birincil çalışmaların; zaman içindeki metodolojik eğilimlerini ve bilimsel kalitelerini ortaya koyabilmek (S1) amacıyla, bu çalışmaların yönetsel içeriği betimsel olarak analiz edilmiştir. Uygulanan tümdengelimsel analitik mantık çerçevesinde, çalışmaların; araştırma metodolojilerinin özellikleri (yöntemi, örnekleme, örneklem büyüklüğü, veri toplama aracı ve sınır yönetimine ilişkin kullanılan ölçeklerin yapısı, alanı, ifade sayısı ve güvenilirlik analizi) açısından farklılıkları ve benzerlikleri tasvir edilmiştir. Ayrıca, çalışmaların örneklem büyüklüklerine ve güvenilirlik analizlerine (Cronbach alfa katsayısına) göre bilimsel kaliteleri değerlendirilmiştir.

Mercek altına alınan birincil çalışmaların mevcut ölçek yapılarının, iş/yaşam sınır yönetimi terminolojisini nasıl temsil ettiklerini, başka bir deyişle bu çalışmaların ölçeklerinin nasıl bir içerik geçerliliğine sahip olduklarını açığa çıkarmak (S2) ve yapılarla ilişkin gereken müdahaleleri gerçekleştirmek (S3) amacıyla, bu çalışmaların ölçek ifadelerinde var olan anlamları betimlenerek ya da gömülü anlamları açığa çıkarılarak mevcut ve ilgili yapıların sınır yönetimindeki kavramsal tanımlarıyla karşılaştırılmış ve yapı-sökümcü analize göre ölçek yapılarında gerekli tanımlar, kısmi değişiklikler ve dönüşümler organize edilerek sınıflandırılmıştır. Ölçek yapıları hakkında yeni içgörüler oluşturmak amacıyla, metinleri eleştirme ve takdir etme mantığına dayanan yapıbozumcu okuma ve anlama tekniği ile içerik geçerliliğinin mihenk taşlarından tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik kriterlerinin bu çalışmada birleştirilmesiyle, bu ölçek yapılarının; teorik bağlamı da dikkate alınarak yorumlayıcı bir tarzda içeriğinin analiz edilmesine yönelik aşağıdaki yönergeler oluşturulmuştur:

- Ölçek yapısının tanınması: Çalışmaların ölçek ifadelerindeki açık ya da gömülü olan anlamları ile mevcut yapıların sınır yönetimindeki teorik tanımları arasında belirgin bir uyumun varlığının anlaşılması ve ölçek yapılarının ilgili sınır yönetimi yapılarından tanımsal açıdan net bir biçimde ayırt edici olması durumunda, ölçeklerin yapı yönünden orijinal varlıkları kabul edilir.
- Ölçek yapısının kısmi değişikliğe uğratılması: İncelenen çalışmaların ölçek ifadelerinde var olan ya da gömülü haldeki anlamları, mevcut yapıların teorik kavramsallaştırmalarıyla yeterince uyumlu olmalarına rağmen, bahsedilen ifadelerin sınır yönetimindeki ilgili yapılardan tanımsal olarak gerektiği gibi ayırt edici olmamaları durumunda, ölçeklerin yapı açısından yeniden ayarlanması ya da modifikasyonu yapılır.
- Ölçek yapısının dönüştürülmesi: İncelenen çalışmaların ölçek ifadelerinin açık ya da gömülü anlamları ile teorik tanımları arasında anlam belirsizliklerinin keşfedilmesi ve bu ifadelerin sınır yönetimindeki ilgili yapılardan tanımsal olarak gereğince ayırt edici olmamaları durumunda, onlardan yeni anlamların üretilmesiyle ölçeklerin yapı bakımından metamorfozu/başkalaşımı gerçekleştirilir.

İş/yaşam sınırlarını hangi katmanların şekillendirdiğini ortaya koymak (S4) amacıyla, birincil çalışmaların ölçek ifadelerinin içeriği analiz edilmiştir. Yapılan içerik analizinde, tümevarımsal ve tümdengelimsel yaklaşımlar birlikte uygulanmıştır. Açıkça belirtmek gerekirse, ilk önce incelenen çalışmaların ölçek ifadelerinden hareket ederek ölçeklere ait yönler, mekanizmalar ve çekirdek alanlar keşfedilmiş daha sonra ulaşılan bu sonuçlar sınır teorilerine veya sınır yönetimi literatürüne istinaden bağlamsallaştırılarak sınıflandırılmıştır.

İş/yaşam sınırlarının nasıl yönetilebileceğini (S5), başka bir deyişle sınır yönetimine yönelik sınır koşullarının nasıl olması gerektiğini açığa çıkarmak amacıyla, birincil çalışmaların ölçek ifadelerinin tematik sentezi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada; ilk olarak tümevarımsal yaklaşıma daha sonra tündengimsel yaklaşıma göre tematik sentez yürütülmüştür. Açıkçası, ölçek ifadelerinden keşfedilen gömülü ya da açık anlamların teorik bağlamla bir köprü oluşturması sağlanmıştır. İncelenen çalışmaların ölçek ifadelerinin birbirleriyle sistematik olarak karşılaştırılması, okunması ve anlamlandırılmaya çalışılması sonucunda, ilk etapta olası kodlar ve aday alt kategoriler açığa çıkarılmıştır. Daha sonra yeniden okunan ölçek ifadelerinden açığa çıkarılan gömülü anlamların derinlemesine yorumlanması ve ifadelerdeki açık anlamların betimlenmesi sonucunda, ilk etapta fiili kodlara, kodların bütünleştirilmesiyle alt kategorilere, alt kategorilerden kategorilere ve son olarak bu kategorilerden de ana kategoriye (ana temaya) ulaşılmıştır. Ölçek ifadelerinden yeni anlamların, yeni kodların ve yeni temaların artık üretilemeyeceğinin idrak edilmesi gerekçesiyle, başka bir deyişle anlam derinliğine ve tematik yoğunluğa erişildiğinin düşünülmesinden dolayı veri doygunluğuna fiilen ulaşıldığı sonucuna varılmıştır. Erişilen veri doygunluğu nedeniyle, daha önceden durdurulan veri toplama ile birlikte veri analizi-sentezi de tam anlamıyla sonlandırılmıştır. Ölçeklerden elde edilen kategori matrislerinde yer alan iş/yaşam alanları arasındaki sınır yapısının, sınır mekanizmasının ve sınır yönünün/hareketinin teoriyle birleştirilmesiyle yeni bilgiler ve içgörüler üretilmiştir. Bu sayede, sınır yönetimi yapılarının yeniden kavramsallaştırılması şekillenmiştir. Yeniden üretilen anlamlardan ve tanımlanan kavramlardan yola çıkılarak sınır koşullarının nasıl olması gerektiğine ilişkin iş/yaşam sınır yönetiminin çok boyutlu bir modeli inşa edilmiş ve bu modelin çalışma prensibi çalışmada kurgulanan kapsamlı bir örnek yardımıyla derinlemesine yorumlanmıştır.

3.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın geçerliliğini sağlamak amacıyla, çalışmada şu işlemler yapılmıştır: Veri toplama ve veri analizi-sentezi ayrılmaz bir bütün olmakla birlikte, veriler iki aylık bir sürede toplanmış ve bu toplanan verilerin analizi-sentezi ise yedi aylık bir sürede tamamlanmıştır. Açıkçası, sistematik olarak incelenen veri setinden anlamlı bir sonuca varabilmek için hâlihazırda çalışmada uzun ve yeterli bir zaman dilimi ayrılmıştır. Çalışmada, veri çeşitleme yöntemlerinden veri analizi-sentezi ve teori çeşitlemelerinin gerçekleştirilmesi; veri doygunluğuna ulaşılmasına ve çalışma sonuçlarının güvenilirliğine katkı sağlamıştır. Veri doygunluğuna ulaşılması da zincirleme etki olarak çalışmanın içerik geçerliliğini sağlamıştır. Çalışmada kullanılan çeşitleme yöntemlerini biraz daha açmak gerekirse, veri analizi-sentezi çeşitlemesi sürecinde betimsel analiz, içerik analizi, yapışökümcü analiz ve tematik sentez olmak çoklu veri analizi ve sentezi stratejilerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada analitik mantığın tümevarımsal ile tündengimsel türleri birlikte uygulanarak mevcut veriler anlamlandırılmış ve bu sayede doyurucu bilgilerin açığa çıkması sağlanmıştır. Teori çeşitlemesinde ise sınır teorileri ve sınır yönetimi literatürü olmak üzere çoklu teorik bağlamlar verilerin analizinde ve sentezinde kanıt niteliğinde kullanılmıştır. Bunların dışında, veriler yalnızca doküman (bilimsel ve hakemli dergilerdeki tam metin çalışma makaleleri) yoluyla toplanmış, diğer bir deyişle veri toplama çeşitlendirmesi yapılmamıştır. Her ne kadar çalışmanın veri kaynağı olarak yalnızca makaleler belirlenmiş olsa da veri kaynağının kaynağı; çok çeşitli ülkelerde, sektörlerde, mesleklerde ve organizasyonlarda istihdam edilen çalışanlardan oluşmuştur.

Diğer araştırmacılar ya da okuyucular tarafından mevcut çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için çalışma süreci; şeffaf, ayrıntılı ve yoğun bir şekilde gerekçelendirilerek betimlenmiştir. Ayrıca, bu derin betimlemeler; figürler ve tablolar yardımıyla görselleştirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın; problem durumu, amacı, önemi, özgün değeri, çalışma soruları, kavramsal çerçevesi, tasarımı, örnekleme-veri toplama süreci, veri analizi-sentezi süreci, geçerliliği-güvenilirliği, bulguları, sonuçları-tartışmaları, sınırlılıkları-önerileri ve kaynakçası (ör., çalışmaya dahil edilen çalışmaların işaretlenmesi) en ince detayına kadar izah edilmiştir. Kısacası, bu çalışmada; neler yapılmak istendiği, çalışmanın nasıl yapıldığı, çalışmada nelerin açığa çıkarıldığı ve çalışmada açığa çıkarılanların anlamı derinlemesine yorumlanmış ve tasvir edilmiştir. Çalışmada hangi örnekleme yönteminin kullanıldığı (olasılıksız-amaçlı-ölçüt örnekleme), örnekleme yönteminin kullanılma gerekçesi ve örneklem seçiminin nasıl yapıldığı, başka bir deyişle çalışmaların çalışmaya dâhil edilmesindeki ve hariç tutulmasındaki ölçütler net bir şekilde tanımlanmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini oluşturmak amacıyla, çalışmada aşağıdaki işlemler gerçekleştirilmiştir: İncelenen çalışma setinin içeriğinin (ör., çalışmaların künyelerinin ve çalışma metodolojilerinin) betimlenmesiyle ölçeklerin daha kolay kavranması sağlanmıştır. Çalışma süresince yapılan işlemler; (ör., veri toplamada ulaşılan belgeler, veri-analizi sentezi süreci ve hazırlanan çalışma bulguları) alınan düşünce notlarıyla birlikte açık ve kapsamlı bir şekilde dosyalanmıştır. Çalışma, tek yazarlı yürütüldüğünden; meslektaşlar, uzmanlar veya diğer

araştırmacılar ile uzlaşmaya dayalı kodlama yapmak mümkün olmadığı gerekçesiyle, araştırmacının konuya ve ifadelere olan içgörü düzeyinin zaman içerisindeki değişimine dayanan içsel uzlaşmaya dayalı kodlama esas alınmıştır. Oluşturulan kodların ve kategorilerin kendi içlerinde ve birbirleriyle anlamlı ve tutarlı olmalarını sağlamak için birincil çalışmaların ölçek ifadeleri geniş bir zaman diliminde sistemli olarak incelenmiştir. Şöyle ki, araştırmada incelenen çalışmaların ölçek ifadeleri her ay düzenli olarak tekrar kodlanmış ve bu sayede farklı zamanlarda yapılan kodlamalardaki benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesiyle, potansiyel kodlardan ve aday kategorilerden fiili kodlar ve asli kategoriler açığa çıkarılmıştır. Veri analizi ve sentezi sonucunda oluşturulan kategori matrisleri; ölçek ifadelerinden ve teorik bağlamdan sunulan alıntılarla mütemediyen desteklenmiştir. Ölçek ifadelerinden keşfedilen gömülü ya da açık anlamlar ile teorik bağlam arasında bir köprü kurulması neticesinde, araştırmacı; kendini dolaylı olarak araştırmada yansıtmaya ve nesnellığe yaklaşmaya çalışmıştır. Son olarak, araştırmacının metodolojisi ile araştırma bulgularının tutarlı olup olmadığı kontrol edilmiş, bulgular şeffaf bir şekilde raporlanmış ve buna ilaveten bulgular sonuç bölümünde araştırma sorularıyla bağlantı oluşturularak uygun bir biçimde tartışılmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Mevcut araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde izah etmek mümkündür: Araştırmada veri kaynağı ve veri toplama araçlarının çeşitlenmesi yapılamamıştır. Şöyle ki, bilimsel ve hakemli dergilerde açık erişimli yayımlanan nicel ampirik verilere sahip tam metin araştırma makaleleri incelemeye alınmıştır. Diğer bir taraftan, tezler, bildiriler, teorik çalışmalar ve nitel ampirik verilere sahip makaleler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Veriler, gözlem ve görüşme yoluyla elde edilmemiştir; bilakis yalnızca dokümanlar aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin, araştırmanın amacına ve meta-sentez tasarımına uygun olmasını sağlamak için yalnızca nicel ölçümlere (ölçek ifadelerine) sahip olan çalışmalara odaklanılmıştır. Araştırmacı çeşitlenmesi gerçekleştirilememiştir. Diğer bir deyişle, araştırmada; meslektaş incelemesine, uzman görüşüne ve başka bir araştırmacı kontrolüne başvurulmamıştır. Bunun gerekçesi ve yapılan işlemler, güvenilirlik kısmında izah edilmiştir. Bu araştırmada; olasılıksız örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme türünden yararlanılmıştır. Yani, örnekleme çeşitlenmesi yapılamamıştır. Yine de elde edilen örneklem büyüklüğü; meta-sentez için veri doygunluğuna (anlam derinliğine ve tematik yoğunluğa) ulaşılmasını ve araştırma sorularına yönelik derin bilgilerin açığa çıkmasını sağlamıştır.

4. BULGULAR

İncelenen çalışmaların betimsel bulgularını meydana getiren; kodları, örneklem büyüklükleri, yazarları, yılları, ölçeklerine ait yapıları-alanları, güvenilirlik katsayıları ve ifade sayıları şekil 1’de sunulmaktadır.

Yazarlar açısından çalışmaların; ikiden fazla, iki ve tek yazarlı olduğu görülmektedir. Ulaşılan çalışmalar, 2002 ile 2020 yıl aralığını (f=18) kapsamakla birlikte 2002-2010 (f=9) ve 2012-2020 (f=9) alt yıl aralıklarından oluşmaktadır. İncelenen 18 çalışmadaki [A1-A18] toplam 209 ölçek ifadesini yansıtan 46 ölçeğin, 5 alandan (iş dışı, ev, aile, yaşam ve iş) ve 15 yapıdan meydana geldiği görülmektedir. Ölçekleri temsil eden bu yapılar; esneklik (f=7), kontrol (f=6), rol bulanıklığı (f=6), iş-ev uygulaması (f=4), S-E (f=3), geçirgenlik (f=3), roller arası kesinti davranışları (f=2), alanlar arası geçişler (f=2), sınır gücü (f=2), sınır ihlalleri (f=2), sınır ötesi iletişim (f=2), iş-ev sınırları (f=2), iş-yaşam sınır uygulaması (f=2), iş koşulları (f=1) ve sınır oluşturma (f=1) şeklinde tasnif edilmektedir.

Çalışmaların ölçeklerine ilişkin güvenilirliklerinin; $0,65 \leq \alpha \leq 0,95$ aralığında yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında, Cobb vd. (2022) tarafından da belirtildiği gibi tek maddeli ölçekler ve ortak değişkenlik göstermesi beklenmeyen maddeler için Cronbach alfa koşulları sağlanamamaktadır. Böylelikle, bu araştırmada yer alan tek maddeli ölçümlere sahip A8, A13, A14 ve A16 kodlu çalışmalarda ve Olson-Buchanan ve Boswell’in (2006) açıkladığı gibi mutlaka başka bir değişkenle birlikte değişim göstermesi beklenmeyen ölçek ifadelerine sahip A4 ve A18 kodlu çalışmalarda Cronbach alfa katsayılarına başvurulmadığı göze çarpmaktadır.

görülmektedir. Ele alınan çalışmaların örneklemi; çok çeşitli ülkelerde (ör., ABD, Kanada, İsviçre, Birleşik Krallık, Almanya, Avusturya, Belçika vb.), sektörlerde (ör., eğitim, sağlık, otelcilik, bilgi, finansal hizmetler vb.), mesleklerde (ör., yönetici, idari personel, akademik personel, din görevlisi, polis memuru, teknik personel, klinik personeli, bilgisayar destek personeli, büro hizmetleri personeli vb.) ve organizasyonlarda (ör., üniversiteler, oteller, hastaneler, klinikler vb.) istihdam edilen çalışan grubu meydana getirmektedir. Son olarak, ilgili çalışmaların örneklem büyüklüklerinin $100 \leq n \leq 4.527$ aralığında yer aldığı görülmektedir. Buna ilaveten, örneklem büyüklüklerinin dağılımına göre çalışmalar; 400 ve üstü ($f=8$), 300-399 ($f=6$), 200-299 ($f=4$) ve 100-199 ($f=3$) alt aralıkları içermektedir.

Tablo 1. İncelenen Çalışmaların Ölçeklerinin Yapısökümüne Uğratılması Sonucunda Tanınan, Kısmi Değişiklik Yapılan ve Dönüştürülen Ölçek Yapıları ve Umumi Alanları ile Birlikte Ölçek İfadelerinden Açığa Çıkarılan Ölçeklerin Yönü ve Mekanizması

ÇK	Ölçek Yapısı	Ölçek ve İlgili Umumi Alanı	Ölçek Mekanizması				Ölçek Yönü				
			Te	Uy	Ted	Ta	Fi	Za	Da	İl	Ps
A1	Geçirgenlik **	İşteki sınır geçişleri **		+			+	+	+	+	+
		Evdeki sınır geçişleri **		+			+	+	+	+	+
A2	Geçirgenlik	İş dışının, işi kesintiye uğratma davranışları		+			+	+	+	+	+
		S-E *	Sınır kontrolü			+				+	+
A3	Geçirgenlik	İş çevresindeki sınırın özellikleri: Geçirgenlik		+			+			+	+
		Esneklik	İş çevresindeki sınırın özellikleri: Esneklik			+		+			
	Geçirgenlik	Aile çevresinde sınırın özellikleri: Geçirgenlik		+			+			+	+
		Esneklik	Aile çevresindeki sınırın özellikleri: Esneklik			+		+			
S-E	İş arkadaşlarıyla aile hakkında iletişim		+			+	+	+	+	+	
S-E	Aileyle iş hakkında iletişim		+			+	+	+	+	+	
A4	S-E	İş dışı zamanlarda iletişim teknolojisi kullanımına yönelik sınırlar		+				+	+	+	
A5	Geçirgenlik	Sınırların geçirgenliği				+		+	+	+	
A6	Esneklik	İş esnekliği-becerisi			+		+	+	+		
		Aile esnekliği-becerisi			+		+	+	+		
	S-E *	İşte entegrasyon tercihi *		+			+	+	+		
		Ailede entegrasyon tercihi *		+			+	+	+		
S-E **	İşten aileye entegrasyon uygulaması **		+			+	+	+	+		
	Aileden işe entegrasyon uygulaması **		+			+	+	+	+		
A7	Rol bulanıklığı	İş-Aile Entegrasyonu-Bulanıklığı		+			+		+	+	
A8	S-E	Mekânsal Sınırlar		+			+			+	
		Teknolojik Sınırlar		+					+	+	
A9	Geçirgenlik	İşteki sınır ihlalleri				+				+	
		Ailedeki sınır ihlalleri				+				+	
A10	S-E	Segmentasyon tercihi		+			+		+	+	
		Segmentasyon tedariki			+		+		+	+	
A11	Esneklik **	Psikolojik iş kontrolü			+		+	+		+	
		S-E	Sınır yönetimi stratejisi		+			+	+	+	+
A12	S-E	Sınır yönetimi		+			+	+	+	+	
		Esnekliğin yönetimi		+				+	+	+	
A13	Geçirgenlik **	Normal çalışma saatleri dışında işle ilgili ilgili iletişim alınması		+			+			+	
		Eve iş getirmek		+			+		+		
	Esneklik **	Program kontrolü			+			+			
		İş otonomisi			+					+	
A14	Esneklik	İrade (Uzaktan İş)		+			+		+	+	
		İrade (Yarı zamanlı iş)		+			+		+	+	
		İş baskısı			+				+	+	
		Ev baskısı			+				+	+	

ÇK	Ölçek Yapısı	Ölçek ve İlgili Umumi Alanı	Ölçek Mekanizması				Ölçek Yönü				
			Te	Uy	Ted	Ta	Fi	Za	Da	İl	Ps
A15	S-E	İşten yaşama S / E uygulaması		+			+	+	+	+	+
		Yaşamdan işe S / E uygulaması		+			+	+	+	+	+
A16	S-E **	İşten aileye entegrasyon uygulaması **		+			+	+	+	+	+
		Program kontrolü				+					+
A17	Esneklik **	Geçirgenlik						+			
		Aşırı iş baskıları					+				
A18	S-E **	İşten aileye entegrasyon uygulaması **		+			+	+	+	+	+
		Program kontrolü				+			+	+	

Not: Te = Tercih; Uy = Uygulama; Ted = Tedarik; Ta = Talep; Fi = Fiziksel; Za = Zamansal; Da = Davranışsal; İl = İletişimsel; Ps= Psikolojik; ÇK = Çalışma kodu. * Kısmi değişiklik; ** Dönüşüm.

İncelenen çalışmaların; ölçek ifadelerinin içeriğinin yapışökmümcü okuma ve anlama tekniğiyle analiz edilmesi sonucunda, ölçeklerine ait yönleri, mekanizmaları, alanları ve yapıları tablo 1’de gösterildiği gibidir. Mercek altına alınan 18 çalışmadaki 209 ölçek ifadesinin anlamı; yapışökmümcü okuma ve anlama tekniğine göre hem tanıma (varlığını kabul etme) hem de eleştirme temelinde önce parçalara ayrılmış ve karşılaştırılmış ardından da ölçek ifadelerinin içeriği analiz edilerek derinlemesine yorumlanmıştır. Ölçek ifadelerindeki gizli anlamları yüzeye çıkarmak amacıyla, ilgili ifadelerden davranışsal, fiziksel, zamansal, iletişimsel (ör., iletişim kurma ve iletişim teknolojileri) ve psikolojik (ör., bilişsel ve duygusal) boyutlardan oluşan ölçek yönü ya da biçimi keşfedilmiştir. Ölçek biçimleri açısından, çalışmalardaki davranışsal yönün, diğer yönlere göre daha baskın olduğu görülmüştür. Buna ilaveten, ilgili ifadelerden uygulama (yürürlüğe koyma/sahneleme), tedarik, talep ve tercih bileşenlerini kapsayan bir ölçek mekanizmasının ortaya çıkması sağlanmıştır. Ölçek mekanizmaları bakımından; diğer mekanizmalara kıyasla uygulama temelli mekanizmanın çalışmalarda daha fazla yer aldığı görülmüştür. Ölçeklerin; ev, aile ve iş dışı alanları, kişisel yaşam alanı olarak yeniden biçimlendirilmiştir. Ölçeklerin; iş alanının yönetimi (ör., A3’deki iş çevresindeki sınırın geçirgenlik özelliği, A11’deki psikolojik iş kontrolü vb.), kişisel yaşam alanının yönetimi (ör., A9’daki ailedeki sınır ihlalleri, A10’daki segmentasyon tedariki vb.) ve iş ile kişisel yaşam alanlarının birlikte yönetimi (ör., A2’deki sınır kontrolü, A12’deki sınır yönetimi vb.) şeklinde üç çekirdek alanı keşfedilmiştir. Bu bağlamda, yaşam-iş (f=17; %36,96) ve genel iş/yaşam (f=5; %10,87) sınır yönetimlerine kıyasla iş-yaşam (f=24; %52,17) sınır yönetimini kapsayan, yani iş yaşamına göre kişisel yaşamın yönetimini içeren ölçeklerin çalışmalarda oldukça fazla yer aldığı belli olmuştur.

Diğer bir taraftan, mevcut ölçek ifadelerinin anlamı ile kavramsal tanımları arasındaki uyumu ve uyumsuzluğu (ör., anlam belirsizlikleri ve boşlukları) keşfetmek ve ifadelerden gömülü anlamları açığa vurmaya ve yeni anlamlar üretmek amacıyla, ilgili ifadeler yapıbozumuna uğratarak, ölçeklerden (f=46) yukarıda açığa çıkarılan üçlü çekirdek alana (yaşam-iş, iş-yaşam ve genel iş/yaşam) dokunulmaksızın, yalnızca tabloda işaretlenen umumi alanlarda (f=9) yeniden biçimlendirmeye gidilmiştir. Buna ilaveten, diğerlerinin (f=37) ise özgün hali tanınmıştır. Benzer bir şekilde, mevcut ölçekleri temsil eden yapıların bazılarının özgün hali tanınmış (f=29) olmakla birlikte bazılarında ise yeniden yapılandırılmaya [kısmi değişiklik yapılan (f=3) ve dönüşüme uğratan (f=14)] gidilmiştir. Yapılan müdahaleler sonucunda, orijinal yapılar yeniden biçimlendirilmiştir. Buna yönelik, önceki ve sonraki yapıya ait betimsel bulgular; şekil 1’de (f=15) ve tablo 1’de (f=4) sergilendiği gibidir. Ölçekleri temsil eden bu dört yapının; sırasıyla S-E sürekliliği (f=19; %41,30), esneklik (f=14; %30,43), geçirgenlik (f=12; %26,10) ve rol bulanıklığı (f=1; %2,17) şeklinde vücut bulması sağlanmıştır. Bu bağlamda, ölçek ifadelerini temsil eden ölçek alanlarında ve yapılarında gerçekleştirilen tanımlar, kısmi değişiklikler ve dönüşümler ve bunların ana gerekçeleri şu şekilde izah edilebilir:

İş/yaşam sınır terminolojisi bakımından, esneklik; “bir alanın veya diğerinin taleplerine bağlı olarak bir sınırın ne ölçüde daralabileceği veya genişleyebileceğidir” (Clark, 2000, s. 757). Esneklik, “mekânsal ve zamansal sınırların bükülebilme derecesidir.” Başka bir deyişle “esnek sınırlara sahip bir rol, çeşitli ortamlarda ve çeşitli zamanlarda sahnelenebilir” (Ashforth vd., 2000, s. 474). Aslında, esneklik, kişinin sınırları değiştirme kapasitesidir. Kişinin ailesi için iş yaşamını esnetmesi durumunda, aile ihtiyaçlarını ve taleplerini yerine getirmek için iş alanını genişletmesi mevcutken; işi için aile yaşamını esnetmesinde ise iş ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılamak için aile alanını genişletmesi söz konusudur (Allen vd., 2014). Bahsedilen teorik tanımlarla uyumlu bir şekilde; A3, A6 (beceri temelli esneklik) ve A12 kodlu çalışmalarda yer alan beş ölçeğin esneklik yapısının varlığı kabul edilmiştir. Daha geniş bir bakış açısıyla, ölçek ifadelerinin; esneklik yapısının yukarıdaki kavramsal tanımını olması gerektiği

gibi yansıttığının ve ilgili sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımlarından farklı bir içerik alanını temsil ettiğinin, başka bir tabirle farklı bir bilgi kütesini ya da terim dizisini ölçtüğünün anlaşılması gerekçesiyle, ölçek yapılarının özgün hali tanınmıştır. A14'deki dört ölçeğin yapısında, içerik geçerliliğinin mihenk taşlarından tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik kriterlerinin olması gerektiği gibi kurulması dolayısıyla, ölçek yapılarının özgün hali esneklik olarak tanınmıştır. Açıkçası, uzaktan işi ve yarı zamanlı işi kullanma iradesini ve algılanan iş ve ev baskılarını ele alan ölçek ifadelerindeki gömülü anlamın açığa çıkarılması sonucunda, iş-ev uygulaması biçiminde belirlenen ölçeğin yapısı esneklik olarak tasnif edilmiştir.

A11, A13, A16 ve A18 kodlu çalışmalardaki beş ölçeğin kontrol olarak belirtilen orijinal yapısında içerik geçerliliğinin layıkıyla sağlanamadığının anlaşılması gerekçesiyle, ölçeklerin mevcut yapısı esneklik olarak dönüştürülmüştür. Daha açık bir şekilde vurgulamak gerekirse, A11, A13, A16 kodlu çalışmaların ölçek ifadelerinin [ör., işin, kişinin işi nasıl yapacağı hususunda ona bağımsızlık fırsatı verme derecesi (A11), iş saatlerini zamanlamada işte sahip olunan kontrol seviyesi (A13), kişinin işe ne zaman başlayıp ne zaman bitireceğine kimin (kendisinin ya da başka birinin) ne ölçüde karar verdiği (A16)], Kossek vd. (2012, s. 114) tarafından "kişinin sınır çevresi üzerinde algıladığı kontrolünün psikolojik yorumları" şeklinde ileri sürülen kontrol yapısının kavramsal tanımını doğru bir şekilde temsil etmediği yorumuna varılabilir. İşin aslı, bu ölçekler; sınır çevresindeki kontrol yerine iş kontrolünü ölçmektedir. Kontrol yapısında tanımsal uygunluk kriterinin olması gerektiği gibi yakalanmamasına ilaveten ölçeklerin mevcut kontrol yapısı ile sınır yönetimindeki esneklik yapısının tanımsal olarak ayırt edici olmadığı da söylenebilir. A18 kodlu çalışmada ise iş kontrolü ile birlikte sınır çevresindeki esneklik ölçülmektedir. Açıkçası, ilgili çalışmanın ölçek ifadesinde [ör., kişisel veya ailevi sorumlulukları yönetmek için işte programlama esnekliğine sahip olma düzeyi (A18)] görüldüğü gibi kontrol yapısında tanımsal uygunluğun yeterli olarak yakalanmamasına ilaveten halihazırdaki kontrol yapısı ile esneklik yapısının benzer bir içerik alanını temsil ettiği ileri sürülebilir. Esneklik tedarikinin anlamlandırılması; yukarıdaki ölçeklerin, iş ile kişisel yaşam arasındaki sınırları yönetmede kişinin sahip olduğu otonomi, öz yeterlilik ve içsel kontrol düzeyleri ile birlikte sınır çevresinin etki derecesini düşündürmesinden kaynaklanmaktadır.

İş/yaşam sınır literatürü açısından, geçirgenlik; "diğer alanlardan gelen öğelerin girebilme derecesidir" (Clark, 2000, s. 754). Diğer bir deyişle geçirgenlik, "bir rolün kişinin fiziksel olarak rolün alanında yer almasına; ancak psikolojik veya davranışsal olarak başka bir role dahil olmasına izin verme derecesidir" (Ashforth vd., 2000, s. 474). Ashforth vd. (2000), S-E özelliklerini incelerken roller arası kesinti davranışına atıfta bulunmaktadır. Onun çalışmasına göre; roller arası kesintiye seyrek düzeyde izin veren sınırlar geçirimsiz; roller arası kesintiye sıklıkla izin veren sınırlar ise geçirendir. Clark (2000) ise fiziksel ve zamansal geçirgenliklerin kesintiler olarak algılandığını belirtmektedir. Schieman ve Glavin (2008), geçirgenlik kavramının; bir alanın yönlerinin başka bir alana izinsiz girebilme derecesini de kapsadığını ileri sürmektedir. Kreiner vd. (2009, s. 713), "bireyin bir davranışın, olayın veya etkinliğin arzu edilen iş-ev sınırının önemli bir yönünü ihlal ettiğine veya ihmal ettiğine dair algısı" olarak tanımladığı sınır ihlalleri kavramının izinsiz girişler ve mesafe ihlalleri şeklinde ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Hunter vd. (2019, s. 1288) ise sınır ihlallerini "aynı zamanda bir kesinti veya mevcut davranış akışında harici olarak oluşturulan, geçici bir durma" ile de yakından ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Son tahlilde, Allen vd. (2014), geçirgenliği; iş ve aile alanlarını birbirine bağlayan kesintiler ve rol geçişleri gibi diğer mevcut yapılardan oluşan gizli bir yapı olarak yorumlanabileceğini önermektedir. Değinilen teorisyenlerin görüşleri ile tutarlı bir şekilde; A3 ve A5 kodlu çalışmalarda konumlanan üç ölçeğin geçirgenlik yapısının varlığı kabul edilmiştir. Daha derinden bakıldığında, ölçek ifadelerinin; geçirgenlik yapısının kavramsal tanımını olması gerektiği gibi aksettirdiğinin ve ilgili sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımlarından farklı bir içerik alanını temsil ettiğinin anlaşılması nedeniyle, ölçek yapılarının özgün hali tanınmıştır. A2, A9 ve A16 kodlu çalışmalardaki beş ölçeğin, sırasıyla roller arası kesinti davranışları, sınır ihlalleri ve iş koşulları olarak belirtilen yapılarında, içerik geçerliliği biçimlerinden tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik ölçütlerinin olması gerektiği gibi karşılanması gerekçesiyle, ölçek yapılarının özgün hali geçirgenlik olarak tanınmıştır.

Clark (2000); geçirgenlik, esneklik ve karıştırma özelliklerinin bir araya gelmesini sınır gücü olarak tasvir etmektedir. Ayrıca, güçlü sınırların; geçirimsiz (sızdırmaz), esnek olmayan (inelastik) ve karışmaya izin vermeyen özelliklere sahip olduğunu; bilakis zayıf sınırların ise geçirgen, esnek ve karışmayı kolaylaştıran özellikler taşıdığını önemle belirtmektedir. Bu teoriye dayanarak, A1'deki iki ölçeğin orijinal yapısında içerik geçerliliğinin layıkıyla kurulamadığının anlaşılması sebebiyle, ölçeklerin başlangıç yapısı (sınır gücü) ve umumi alanları (işteki-evdeki sınır gücü), sırasıyla geçirgenlik ve işteki-evdeki sınır geçişleri olarak dönüşüme uğratılmıştır. Açıkçası, bahsedilen çalışmanın ölçek ifadelerinin (ör., evde çalışmak, mesai saatinden sonra çalışmak ve çalışırken özel yaşamı düşünmek), Clark (2000) tarafından açıklanan sınır gücü yapısının kavramsal tanımını doğru bir şekilde

temsil etmediği yorumu getirilebilir. Bunun yerine, ilgili ölçeklerin, geçirgenlik yapısının teorik tanımını net bir şekilde yansıttığı yorumu yapılabilir. Şöyle ki, sınır gücünün derecesini belirlemek için gerekli olan geçirgenlik özelliğinin ölçek ifadelerinde tamamen yansıtılmasına rağmen, sınırları değiştirme kapasitesi olarak bilinen esneklik özelliğinin ise ifadelerde baştan sona ihmal edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, sınır gücünün merkezine yalnızca geçirgenliği alan A1'deki çalışmada, bu geçirgenliğin hem sınır gücünün hem de S-E sürekliliğinin önemli bir bileşeni olduğunun belirtilmesiyle, içerik geçerliliğinin tanımsal ayırt edicilik kriterinin de göz ardı edildiği dikkati çekmektedir.

Rol bulanıklığı; yüksek düzeyde bütünleşmiş iş ve aile rollerinin bir sonucudur (Ashforth vd., 2000). Rol bulanıklaşması yerine rol karışması terimini kullanan Clark (2000) ise sınırlar çevresinde çok fazla geçirgenlik ve esneklik olduğunda böyle bir durumun ortaya çıktığını iddia etmektedir. Glavin ve Schieman (2012) geçirgenliğin rol bulanıklığından farklı olduğunu ve rol bulanıklığının oluşması için gerekli ancak yeterli olmayan bir koşulu temsil ettiğini belirtmektedir. Örneğin; eve iş getirmek, geçirgen bir iş-aile sınırını temsil eder, bu nedenle rol bulanıklığı olasılığını artırır; ancak rol bulanıklığının oluşması zorunlu değildir. Bu minvalde, A13'de yer alan iki ölçeğin rol bulanıklığı olarak adlandırılan orijinal yapısında içerik geçerliliğinin layıkıyla sağlanmadığının anlaşılması gerekçesiyle, ölçeklerin mevcut yapısı geçirgenlik haline getirilmiştir. Şöyle ki, mevcut çalışmanın ölçek ifadelerinden; normal çalışma saatleri dışında müşterilerden, iş arkadaşlarından ve yöneticilerden iş ile ilgili konularda iletişim alınması ve kişinin eve iş getirmesi rol bulanıklığı yapısının kavramsal tanımından ziyade geçirgenlik yapısının kavramsal tanımını net bir şekilde yansıttığı yorumuna varılabilir. Bu durum, Desrochers vd. (2005) tarafından ortaya atılan rol bulanıklığı tanımında vurgulanan iş-yaşam sınırlarını ayırt etmedeki belirsizlik veya zorluk algısından, ölçek ifadelerinde hiçbir şekilde bahsedilmemesine dayandırılabilir. Ayrıca, çalışmada; iş/yaşam alanlarında örtüşen rollere veya çoklu görevlere dair herhangi bir ölçek ifadesi de yer almamaktadır. Diğer bir önemli gerekçe ise rol bulanıklığı için esneklik ve geçirgenlik özelliklerinin her ikisinin şiddetli bir şekilde, başka bir tabirle iş yaşamının ve kişisel yaşamın entegrasyonunun aşırı derecede ölçek ifadelerinde bulunması gerekirken; bilakis bu ifadelerde iş yaşamının kişisel yaşama nüfuz etmesini ya da izinsiz girişlerini yansıtan bir geçirgenlik yapısının daha baskın gözükmesidir.

İş/yaşam sınırı terminolojisine istinaden, belirli bir rol çiftinin yüksek segmentasyondan yüksek entegrasyona kadar değişen bir süreklilik üzerinde düzenlenebileceğinden bahseden Ashforth vd. (2000) rol sınırlarını; esneklik, geçirgenlik ve rol kimliği (karşıtlık) kavramlarının birbirleriyle ilişkilerine göre açıklar. Onun çalışmasına göre, roller arasındaki kimliklerde büyük farklılıklara sahip (yüksek karşıtlık), belirli mekânlara ve zamanlara bağlı (esnek olmayan) ve birkaç roller arası kesintiye izin veren (geçirimsiz) roller oldukça bölümlere ayrılmışken; bunun aksine roller arasındaki kimliklerde büyük benzerliklere sahip (düşük karşıtlık), belirli yerlere ve zamanlara bağlı olmayan (esnek) ve roller arası kesintilere izin veren (geçirgen) roller ise oldukça bütünleşiktir. Ashforth vd. (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya benzer bir şekilde Allen vd. (2014) segmentasyonun; düşük esneklik ile düşük geçirgenlik birleştiğinde var olduğunu, entegrasyonun ise yüksek esneklik ile yüksek geçirgenlik birleştiğinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Clark (2000), iki dünya (iş/aile) arasında yer alan bir uçta segmentasyon bir uçta da entegrasyon sürekliliği olarak bilinen alanlardaki farklılıklarla insanların nasıl başa çıktığını psikolojik sınır yönünden ele almaktadır. Clark'a (2000, s. 755) göre, "ailesi ve işi tam olarak bütünleşmiş bir kişi, neyin eve ait olduğu ve neyin işe ait olduğu konusunda hiçbir ayırım yapmaz: görevin işle ya da evle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın, insanlar, düşünceler, entelektüel ve duygusal yaklaşımlar aynıdır." Segmentasyonda ise düşünceler, öngörüler, entelektüel ve duygusal yaklaşımlar ise tamamen farklıdır. Bahsedilen teorik tanımlar minvalinde; A10, A11 ve A12 kodlu çalışmalarda yer alan dört ölçeğin S-E sürekliliği yapısının varlığı kabul edilmiştir. Daha gür bir şekilde seslendirildiğinde, ölçek ifadelerinin; S-E yapısının yukarıda vurgulanan kavramsal tanımını olması gerektiği gibi yansıttığının ve ilgili sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımlarından farklı bir içerik alanını temsil ettiğinin anlaşılması gerekçesiyle, ölçek yapılarının özgün hali tanınmıştır. A3, A4, A8 ve A15 kodlu çalışmalardaki yedi ölçeğin, sırasıyla sınır ötesi iletişim, sınır oluşturma, iş-ev sınırları ve iş-yaşam sınır uygulaması şeklinde adlandırılan yapılarında, olması gerektiği gibi kurulan içerik geçerliliği biçimleri (tanımsal uygunluk ve tanımsal ayırt edicilik) dolayısıyla, ölçek yapılarının özgün hali S-E olarak tanınmıştır.

A2'deki ölçeğin orijinal yapısında içerik geçerliliğinin kısmen kurulduğunun anlaşılması nedeniyle, ölçeklerin başlangıç yapısındaki kontrol, S-E şeklinde kısmi değişikliğe uğratılmıştır. Daha belirginleştirmek gerekirse, kontrol yapısının içerik alanının mevcut ifadeler tarafından daha geniş bir sınır yönetimi çerçevesinde temsil edilebilirliğini sağlamak amacıyla, kişinin iş ve özel yaşamını ayrı tutup tutmadığını/birleştirip birleştirmediklerini kontrol etme derecesi ile ilgili ifadelerdeki gömülü anlam keşfedilerek, bahsedilen ölçeğin yapısı S-E sürekliliği

şeklinde organize edilmiştir. Şöyle ki, ölçek ifadelerinin, Kossek vd. (2012, s. 115) tarafından “bireyin iş ve aile arasındaki sınırları nasıl yönettiğine ilişkin algıladığı kontrol etme becerisi” şeklinde ileri sürülen kontrol yapısının kavramsal tanımını doğru bir şekilde temsil ettiğinin anlaşılmasına rağmen, ölçekteki mevcut kontrol yapısı ile sınır yönetimindeki esneklik yapısının tanımsal olarak ayırt edici olmadığı ve buna ilaveten ölçek ifadelerinden sınır kontrol tedarikini de kapsayan bir genel S-E tedarikinin ortaya çıktığı söylenebilir. Genel S-E tedarikinin anlamlandırılmasının ana nedeni; iş ile kişisel yaşamdaki sınırların değişip değişmediğinin aynı anda ve genel olarak kontrole tabi tutulmasıdır. Diğer bir neden ise bu ölçeğin, iş ile kişisel yaşam arasındaki sınırları kontrol etmede kişinin sahip olduğu otonomi, öz yeterlilik ve içsel kontrol düzeyleri ile birlikte sınır çevresinin etki derecesini, yani tedarik mekanizmasını hem S-E hem de kontrol için düşündürmesidir.

A6’daki iki ölçeğin orijinal yapısında içerik geçerliğinin kısmen kurulduğunun anlaşılması gerekçesiyle, ölçeklerin başlangıç yapısı (esneklik) ve umumi alanları (iş ve aile esnekliği-istekliliği), sırasıyla S-E yapısı ve işte ve ailede entegrasyon tercihi şeklinde kısmi değişikliğe uğratılmıştır. Daha da detaylandırmak gerekirse, esneklik yapısının içerik alanının mevcut ifadeler tarafından daha kapsayıcı bir sınır yönetimi çerçevesinde temsil edilebilirliğini sağlamak amacıyla, ölçek ifadelerindeki derin anlam açığa çıkarılarak, mevcut ölçeğin yapısı S-E sürekliliği olarak organize edilmiştir. Şöyle ki, ölçekte yer alan aile ve kişisel yaşam sorumluluklarıyla ilgilenmek için işten izin almaya istekli olup olmama, işle ilgili sorumlulukların üstesinden gelmek için arkadaşlar/aile ile yapılan planları iptal etmeye hazır olma derecesi ve işle ilgili bir sorumluluğu tamamlamak için evdeyken üzerinde çalışılan şeyi durdurma seviyesi ile ilgili ifadelerin; esneklik yapısının kavramsal tanımını net bir şekilde temsil ettiğinin anlaşılmasına rağmen, ölçekteki mevcut esneklik tercihi ile sınır yönetimindeki S-E tercihinin tanımsal olarak ayırt edici olmadığı ileri sürülebilir. Açıkçası, ölçek ifadelerinde birlikte yer alan esneklik ve geçirgenlik tercihlerinin derecesine bağlı olarak S-E tercihlerinin meydana gelmesi söz konusudur.

Bunun dışında, A6’daki diğer iki ölçeğin orijinal yapısında içerik geçerliğinin layığıyla kurulamadığının anlaşılması sebebiyle, ölçeklerin ilk yapısı (alanlar arası geçişler) ve umumi alanları (işte aileye-aileden işe geçişler), sırasıyla S-E yapısı ve işten aileye-aileden işe entegrasyon uygulaması şeklinde dönüştürülmüştür. Şöyle ki, mevcut çalışmanın ölçek ifadelerinin (ör., evdeyken işle ilgili e-postaları yanıtlama sıklığı, işle ilgili sorumluluklar için aileyle plan değiştirme sıklığı, işteyken aile üyelerinden arama alma sıklığı ve aile talepleri için işe geç gitme sıklığı), alanlar arası geçişler olarak belirtilen geçirgenlik yapısının kavramsal tanımından ziyade S-E yapısının kavramsal tanımını net bir şekilde yansıttığı yorumuna varılabilir. Başka bir deyişle, kişinin iş ile kişisel alanları arasındaki geçirgenlik ve esneklik derecelerinin her ikisinin ölçek ifadelerinde cereyan etmesi dolayısıyla S-E yapısının vücut bulduğu söylenebilir.

Sınır literatürü yönünden, segmentasyon; iş ve aile rolleri arasındaki sınırların oluşturulmasını ve sürdürülmesini kolaylaştırma, rol bulanıklığını azaltma, belirli mekanlara ve zamana bağlı olma (inelastik sınırlar), rol kesintilerine izin vermeme ve geçişleri zorlaştırma (geçirimsiz sınırlar) özelliklerine sahipken; diğer bir yandan entegrasyon ise iş ve aile rolleri arasındaki sınırların oluşturulmasını ve korunmasını zorlaştırma, rol bulanıklığını arttırma, belirli mekanlara ve zamana bağlı olmama (esnek sınırlar), rol kesintilerine izin verme ve geçişleri kolaylaştırma (geçirgen sınırlar) özelliklerini içinde barındırmaktadır (Ashforth vd., 2000). Bu görüşle tutarlı olarak, Desrochers ve Sargent (2004) daha bütünlüklük rol kümelerinin, rol geçişlerini daha az zorlaştırabildiğini; ancak bu roller arasındaki taleplerin de karışmasıyla rol bulanıklığı olasılığının artabileceğine dikkat çekmektedir. Desrochers vd. (2005, s. 443) tarafından iş-aile rol bulanıklığı; “kişinin sahip olduğu rollerin (ör., çalışan, ebeveyn veya eş rolü) son derece bütünlüklük olarak görüldüğünde ortaya çıkan, iş rolünü aile rollerinden ayırt etmedeki belirsizlik veya zorluk algısı” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, A7’deki ölçekte yer alan iş yaşamının nerede bittiğini ve aile yaşamının nerede başladığını söylemenin zor olduğunu algılayan birisi için rol bulanıklığının direkt sahnede olduğu; diğer bir yönden aynı ölçekte yer alan evde çalışan bir kişinin iş ve aile görevlerini bütünleştirme eğiliminde olması ile ilgili ifade, rol entegrasyonunun şiddet düzeyine bağlı olarak rol bulanıklığının potansiyel yönden veya dolaylı yönden sahneye çıkmaya hazır olduğu yorumu yapılabilir. İşin aslı, her sınır entegrasyonu; rol bulanıklığını oluşturmaz; bunun yerine rol bulanıklığı olasılığını açığa çıkarabilir şekilde bir yorum ortaya atılabilir. Olması gerektiği gibi kurulan içerik geçerliliği dolayısıyla, A7’deki çalışmanın ölçek yapısının (rol bulanıklığı) ve alanının (iş-aile entegrasyonu-bulanıklığı) özgün hali tanımlanmıştır.

İrdelenen teorik altyapıya dayanarak, A16, A17 ve A18 kodlu çalışmalarda üç ölçeğin orijinal yapısında içerik geçerliğinin layığıyla kurulamadığının anlaşılması nedeniyle, ölçeklerin başlangıç yapısı (rol bulanıklığı) ve umumi alanları (iş-aile rol bulanıklığı ve rol bulanıklığı), sırasıyla S-E ve işten aileye entegrasyon uygulaması olarak dönüşüme uğratılmıştır. Açıkçası, bahsedilen çalışmaların ortak ölçek ifadesinin [ev alanındayken ev ile iş

görevlerini eş zamanlı yapma sıklığı (çoklu görev)], Desrochers vd. (2005) tarafından yukarıda izah edilen rol bulanıklığı yapısının kavramsal tanımından ziyade S-E yapısının teorik tanımını net bir şekilde yansıttığı yorumu yapılabilir. Rol bulanıklığı ile ilgili bu kavramsal-işlemsel uyumsuzluk; bu üç çalışmanın ölçek ifadelerinde her ne kadar çoklu görev ibaresi yer alsada ölçeklerde iş/yaşam sınırlarını ayırt etmede belirsizlik veya zorluk algısından bahsedilmemesi ve buna ilaveten sınır entegrasyonunun aşırı derecede vurgulanmaması olarak gerekçelendirilebilir. Rol bulanıklığı yapısında tanımsal uygunluk kriterinin olması gerektiği gibi yakalanmamasına ilaveten, ölçeklerin mevcut rol bulanıklığı yapısı ile sınır yönetimindeki S-E yapısının tanımsal olarak ayırt edici olmadığı da söylenebilir. Şöyle ki, çoklu görev ifadesi hem rol bulanıklığını hem de S-E yapısını akla getirmektedir. Ayrıca hem rol bulanıklığı hem de S-E yapısı, sınırların esneklik ile geçirgenlik özellikleriyle tanımlanmaktadır.

Tablo 2. İş/Yaşam Sınırı Yönetiminin Esneklik Boyutuna İlişkin Kategori Matrisi

Ana Kategori	Kategoriler	Alt Kategoriler	Kodlar	İlgili Ölçeklerden Dolaylı Alıntılar	İncelenen Çalışmalar
İş/Yaşam Sınırı Esnekliği	İş Sınırının Esneklik Derecesi	İş yaşamında içsel dinamikler açısından algılanan esneklik tedariki	İşte sahip olunan esneklik becerisi, içsel kontrol odağı, otonomi, öz yeterlilik	İstenildiği zamanda işe gidip gelme serbestisi	A3, A6
				İşten erken ayrılabilme	A6
				İşteki otonomi derecesi	A11, A13
				İşe ne zaman başlayıp ne zaman bitireceğine karar vermekte kişinin serbest olma derecesi	A16
				Çalışma saatlerini programlamada iş yerinde sahip olunan kontrol ve esneklik düzeyi	A13, A18
				İş yerindeki boş zamanlarda iş dışı projelerin yürütülmesine işveren tarafından izin verilmesi	A3
	Kişisel Yaşam Sınırının Esneklik Derecesi	Kişisel yaşamda dışsal dinamikler açısından algılanan esneklik tedariki	İş çevresinin (iş yeri, işveren) esnek ya da katı olarak algılanması, algılanan dışsal kontrol, verilen otonomi, izinler, uygulanan baskılar	İşin nerede ve ne zaman yapılacağı hususunda kişinin kendi başına karar almasına iş yeri tarafından izin verilme derecesi	A11
				Uzaktan çalışmayı ve yarı zamanlı çalışmayı kullanma hususunda iş yerinden ya da işverenden baskı görme	A14
				Esneklik için yönetici ile gayri resmi olarak müzakere etmek	A12
				Ev ihtiyaçlarına uygun vardiyaları proaktif olarak talep etmek	A12
				İstenildiği zamanda eve gelip gitme ve ilaveten bir gün çalışabilme serbestisi	A3
				Kişisel yaşamına ait programını yeniden düzenleme serbestisi	A6
Kişisel Yaşam Sınırının Esneklik Derecesi	Kişisel yaşamda dışsal dinamikler açısından algılanan esneklik tedariki	Yaşam çevresinin (kişisel yaşam, aile) esnek ya da katı olarak algılanması, algılanan dışsal kontrol, verilen otonomi, izinler, uygulanan baskılar	Evdeki boş zamanlarda iş projelerinin yürütülmesine aile tarafından izin verilmesi	A3	
			Kişisel yaşamdaki sorumlulukların ve ailenin kişinin iş programını değiştirmesine (işe erken gitmesine ve işte uzun kalmasına) engel olmaması	A6	
			Uzaktan çalışmadan ve yarı zamanlı çalışmadan yararlanma hususunda özel yaşamdan baskı görme	A14	
			Çalışılan fazladan zamanın kaydedilmesi ve bunun yerine zaman alınmasının sağlanması	A12	
				Uzaktan işi ve yarı zamanlı işi kullanma	A14

İncelenen çalışmaların ölçek ifadelerinin sistemli bir şekilde mukayese edilerek ve bütünleştirilerek derinlemesine yeniden yorumlanması sonucunda açığa çıkarılan esneklik yapısının; kodları, alt kategorileri, kategorileri ve ana kategorisi tablo 2’de gösterildiği gibidir. Bu bağlamda, iş/yaşam sınırı esnekliği ana boyutu; iş ve kişisel yaşam

sınırlarının esneklik derecesi olmak üzere iki boyuttan meydana gelmektedir. İş yaşamında içsel ve dışsal dinamikler açısından algılanan esneklik tedariki ve esneklik uygulaması; iş sınırının esneklik derecesi boyutuna ait üç alt boyutu temsil etmektedir. Kişisel yaşamda içsel ve dışsal dinamikler açısından algılanan esneklik tedariki ve esneklik uygulaması; kişisel yaşam sınırının esneklik derecesi boyutuna ilişkin üç alt boyutu simgelemektedir. Esneklik yapısına yönelik inşa edilen bu kategori matrisi, öncelikle sınır yönetimi literatürüne göre şu şekilde temellendirilebilir:

Tercihler-tedarikler bakış açısına göre, Kreiner (2006); çevrenin (iş yerinin) bir kişinin ihtiyaçlarını, değerlerini ve tercihlerini karşılayıp karşılamamasına (tedarik etme derecesine) göre iki farklı senaryonun ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. Bir işyeri, çalışanın tercih ettiği tedarik düzeyini karşılayabildiğinde başka bir tabirle onun istediği kaynakları ve koşulları sağladığında kişi ile çevre arasında uyum oluşurken; diğer bir yandan o işyeri, çalışanın tercih ettiği tedarik düzeyini çok az veya çok fazla karşıladığında ise kişi ile çevre arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Allen vd. (2014, s. 115) “kişinin tercih edilen sınır yönetimi stratejisini uygulamaya koyma kapasitesinin çevrenin esnekliğinden etkilenmesini” esneklik tedariki (esnekliğin bulunabilirliği/kullanılabilir durumda olma derecesi) olarak işaret etmektedir. Ayrıca, esneklik becerisinin, kaynak alandan gelen destekle bir şekilde birleştiğini iddia etmektedir. Bununla ilgili, aile taleplerini yerine getirmek için işten daha erken ayrılabilme, potansiyel olarak yalnızca iş alanından kaynaklanan esnekliği değil, aynı zamanda iş organizasyonunun ve amirinin aileyi desteklediğini de gösterdiğini ileri sürmektedir. Kossek vd. (2012, s. 114), kontrol yapısının kişisel bir özellik değil, “kişinin sınır çevresi üzerindeki algılanan kontrolünün psikolojik yorumları” olduğunu savunmaktadır. Psikolojik sınırların nasıl oluştuğunu uygulama kavramına bağlayan Clark (2000, s. 756), bu kavramı “bireylerin çevrelerinde belirlenen öğeleri alıp mantıklı bir şekilde organize ettikleri bir süreç” olarak açıklamaktadır. Buna ilaveten, Allen vd. (2014) ise uygulama kavramını fiilen kullanma olarak adlandırmaktadır.

Oluşturulan bu kategori matrisinde bütünleştirilen iş/yaşam alanları arasındaki sınır yapısı (esneklik), sınır mekanizması (tedarik ve uygulama) ve sınır yönü/hareketi (başat yönler: zamansal ve fiziksel; diğer yönler: psikolojik, davranışsal ve iletişimsel); yukarıdaki literatürde sunulan bağlamın yeniden biçimlendirilmesiyle şu şekilde anlamlandırılabilir: Esneklik tedariki; kişinin sınır esnekliği ile alakalı istediği ya da ihtiyaç duyduğu desteklerin, kaynakların ve imkânların (ör., iki dünya arasındaki zamanı ve mekânı bükebilme imkânı), iş yaşamındaki ve kişisel yaşamındaki dışsal/çevresel dinamikleri (ör., yöneticiler, işverenler, mesai arkadaşları ve örgütsel yapı-uygulamalar, aile üyeleri, arkadaşlar, aile yapısı-uygulamaları) tarafından ne ölçüde kendisine temin edildiğine dair algısı ile birlikte kişinin içsel dinamikleri (ör., öz yeterlilik, beceri, kapasite, otonomi ve içsel kontrol) açısından ne kadar esnekliğe sahip olduğuna dair algısının birleşimi olarak yorumlanabilir. Açıkçası, esnekliğin bulunabilir durumda olma derecesi; kişinin sınırlarını genişletebilme kapasitesi ile birlikte algıladığı çevresinin kısıtlayıcı, destekleyici veya nötr potansiyel etki düzeylerinin (ör., iş yeri/aile tarafından alanlar arasında sınır esnekliğine izin verilip verilmemesi ya da tarafsız kalınması) bir arada değerlendirilmesi olarak anlamlandırılabilir. Esneklik uygulaması; kişinin iş ile kişisel yaşam alanları arasında esnekliği zamansal, fiziksel ve diğer yönlerden fiilen yürürlüğe koyma ve kullanma kapasitesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca, kişinin alanlar arasındaki çevrelerinde belirlenen esnek ya da katı özellikteki sınırları anlamlı olarak fiilen organize etme süreci olarak da tasvir edilebilir. Son olarak iş/yaşam sınır esnekliği ise kişinin iş ile yaşam alanları arasındaki fiziksel, zamansal ve diğer sınırlarda içsel-dışsal dinamikler açısından ne derecede esnekliğin bulunabilirliğini algıladığı ve esnekliği fiilen ne ölçüde uygulamaya koyduğu şeklinde anlamlandırılabilir. Buna ilaveten, iş/yaşam sınır esnekliği; iş sınırının esneklik derecesinin (yaşam için işi esnetme ölçüsünün) ve kişisel yaşam sınırının esneklik derecesinin (iş için yaşamı esnetme ölçüsünün) bütünsel bir bakış açısıyla yorumlanabilmesidir.

A3 ve A6 kodlu çalışmaların ortak ölçek ifadesinden iş sınırının esneklik derecesine ilişkin bir örnek canlandırmak gerekirse; bir çalışan aile ve kişisel yaşam taleplerini (sorumluluklar ve ihtiyaçlar) karşılamak amacıyla istediği zamanda işe gidip gelme serbestisi yüksekse; o çalışanın alanlar arasındaki zamansal ve fiziksel sınırlara bağlı olma derecesinin düşük olduğu, başka bir deyişle alanlar arasındaki hareket kabiliyetinin yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Böyle bir durum, çalışanın iş yaşamında içsel dinamikleri yönünden yüksek düzeyde algıladığı esneklik tedariki olarak anlamlandırılabilir. Her ne kadar kurgulanan bu örnek içsel dinamikler (ör., esneklik becerisi) yönünden direkt yargı bildiriyle sonuçlansa da dolaylı yönden ise çevresel dinamiklerin (ör., iş yerindeki yönetsel ve örgütsel yapının) esneklik hususunda çalışan üzerindeki destekleyici ve kolaylaştırıcı etkisini de düşündürmektedir. A3’deki ölçek ifadesinden kişisel yaşam sınırının esneklik derecesi ile ilgili bir örnek kurgulamak gerekirse; bir çalışanın evdeki boş zamanlarda iş projelerini yürütmesine ailesi tarafından sıklıkla izin verilmesi durumunda, ilgili çalışanın alanlar arasındaki fiziksel ve zamansal sınırları bükebilmesine veya

değiştirebilmesine yönelik tercih ettiği tedariklerin (ör., desteklerin, kaynakların ve imkânların) kişisel yaşamındaki çevresel dinamikleri (ör., aile üyeleri ve aile yapısı-uygulamaları) tarafından kendisine yüksek düzeyde sağlandığını algılamasıyla ilgili bir yorum getirilebilir. Daha ileri bir bakış açısıyla, ailenin sınır yönetimini kolaylaştırıcı etkisiyle yaratılan bu esnek sınırların, geçirgen sınırların doğasına yön verebileceği de öngörülebilir.

Tablo 3. İş/Yaşam Sınırı Yönetiminin Geçirgenlik Boyutuyla İlgili Kategori Matrisi

Ana Kategori	Kategoriler	Alt Kategoriler	Kodlar	İlgili Ölçeklerden Dolaylı Altıntılar	İncelenen Çalışmalar
İş/Yaşam Sınırı Geçirgenliği	İş Sınırının Geçirgenlik Derecesi	İş yaşamında algılanan geçirgenlik talebi	İş alanında deneyimlenen sınır ihlalleri ve kesintileri	Aile yaşamının iş sınırını arzu edilenden daha fazla ihlal etmesi ve kesintiye uğratması	A9
				İşteyken aile üyelerinin iletişime geçmesi	A3
		İş yaşamında geçirgenlik uygulaması	Geçirgenliği fiilen işte kullanma kapasitesi ve organize etme süreci	Kişisel ayak işlerini iş zamanında yapmak	A1
				Aile ve arkadaşlar ile iletişim kurmak için mesai saatleri içinde zaman ayırmaya çalışmak, çalışma zamanında kişisel iletişim araçlarını izlemek ve onlara yanıt vermek	A1, A2
				İş yerinde aile ile ilgili öğelere/eşyalara sahip olmak	A3
				Çalışırken kişisel meselelere odaklanmak ve ailevi/kişisel ihtiyaçlarla ilgilenmek	A1, A2
	Kişisel Yaşam Sınırının Geçirgenlik Derecesi	Kişisel yaşamda algılanan geçirgenlik talebi	Yaşam alanında deneyimlenen sınır ihlalleri ve kesintileri	Çalışırken/işteyken kişisel yaşamı ve aile üyelerini düşünmek	A1, A3
				Evde iş ile alakalı yazışmaları, aramaları ve sayfaları almak	A1, A3, A5, A13
		Kişisel yaşamda geçirgenlik uygulaması	Geçirgenliği fiilen kişisel yaşamda kullanma kapasitesi ve organize etme süreci	Beklenmedik zamanlarda işe çağrılmak	A5
				İşin, aile yaşamını arzu edilenden daha fazla ihlal etmesi ve kesintiye uğratması	A9
				İşin taleplerinin 8 saatlik bir iş gününde yapılabilecekleri aşma sıklığı	A16
				Mesai dışında çalışmak: Kahvaltıda veya akşam yemeğinde ve tatiller ya da izinler sırasında çalışmak	A1, A2
Kişisel Yaşam Sınırının Geçirgenlik Derecesi	Kişisel yaşamda geçirgenlik uygulaması	Geçirgenliği fiilen kişisel yaşamda kullanma kapasitesi ve organize etme süreci	Evde çalışmak, eve iş getirmek, evde ücretli veya ücretsiz herhangi bir işi yapma sıklığı	A1, A2, A13	
			Kişisel veya ailevi etkinliklere katılırken iş materyallerini yanında getirmek, evde işe ait öğelere/eşyalara sahip olmak	A2, A3	
			Kişisel zamanlarda işle ilgili iletişimlere (ör., e-postalar, metinler ve telefon görüşmeleri) yanıt vermek	A2	
				Evdeyken işle ilgili endişeleri düşünmek	A3

İncelenen çalışmaların ölçek ifadelerinin; meta-sentezi sonucunda ortaya çıkarılan alt kategorileri, kategorileri ve ana kategorisi tablo 3'de sahnelendiği gibidir. Bu doğrultuda, iş/yaşam sınırı geçirgenliği ana boyutu; iş ve kişisel yaşam sınırlarının geçirgenlik derecesi olmak üzere iki boyuttan meydana gelmektedir. İş yaşamında algılanan geçirgenlik talebi ve geçirgenlik uygulaması; iş sınırının geçirgenlik derecesi boyutuna ilişkin iki alt boyutu temsil etmektedir. Kişisel yaşamda algılanan geçirgenlik talebi ve geçirgenlik uygulaması; kişisel yaşam sınırının geçirgenlik derecesi boyutuna ait iki alt boyutu simgelemektedir. Geçirgenlik yapısı ile ilgili oluşturulan bu kategori matrisi, ilk olarak sınır yönetimi literatürüne göre şu şekilde temellendirilebilir:

İş ve aile yaşamındaki sınır ihlallerini ve bu ihlallere yönelik kişilerin verebileceği tepkileri araştıran Hunter vd. (2019), her bir alanın (iş/aile) diğeri tarafından kesintiye uğramasının yani aileden alıp işe vermenin ya da işten alıp aileye vermenin zararları olduğu kadar faydaları da olabileceğini tartışmaktadır. Örneğin, cep telefonun mevcudiyetinin sakınca olarak görülen yönü kişilerin her zaman her yerde müsait/bulunabilir hale gelmesi; diğer bir yandan avantaj olarak belirtilen yönü ise kişilerin hem iş hem de ev yaşamlarındaki hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmasıdır. Bu noktadan hareketle; Hunter vd. (2019) tarafından çalışmada, işteki/evdeki sınır ihlalleri ile alakalı ortaya çıkan sonuçlar son derece kayda değerdir. İşteki sınır ihlalleri yani aile yaşamının işi ihlal etmesi/ geçici olarak durdurması, kişide negatif bilişsel tepkiler oluşturuyorsa (ör., kişinin iş hedeflerine ulaşmasını engelliyorsa), bu kesintiye yönelik işte negatif duygusal tepkilere (ör., sıkıntılı, korkmuş, üzgün ve gergin hissetme) yol açarken; diğer bir yandan işteki sınır ihlalleri, kişide pozitif bilişsel tepkiler yaratıyorsa (ör., kişinin aile hedeflerine ulaşmasına yardımcı oluyorsa), bu kesintiye yönelik işte pozitif duygusal tepkilere (ör.,

aktif, heyecanlı, ilham verici ve güçlü hissetme) neden olur. Evdeki sınır ihlalleri yani iş yaşamının aileyi ihlal etmesi, kişinin aile hedeflerine ulaşmasını engelliyorsa (negatif bilişsel tepkiler), evde negatif duygusal değişikliklere (ör., sıkıntılı, korkmuş, üzgün ve gergin hissetme) yol açarken; bilakis evdeki sınır ihlalleri, kişinin iş hedeflerine erişmesini kolaylaştırıyorsa (pozitif bilişsel tepkiler), evde pozitif duygusal değişikliklere (ör., aktif, heyecanlı, ilham verici ve güçlü hissetme) neden olur.

Bu kategori matrisinde birleştirilen iş/yaşam alanları arasındaki sınır yapısı (geçirgenlik), sınır mekanizması (talep ve uygulama) ve sınır yönü/hareketi (baskın yönler: davranışsal, iletişimsel ve psikolojik; diğer yönler: zamansal ve fiziksel); bahsedilen literatürdeki bağlamın yeniden biçimlendirilmesiyle ve derinleştirilmesiyle şöyle yorumlanabilir: Geçirgenlik talebi, kişinin sınır çevresinden (iş/yaşam) gelen ihlalleri, kesintileri, izinsiz girişleri ve rol geçiş isteklerini/baskılarını; davranışsal, iletişimsel, psikolojik ve diğer yönlerden ne ölçüde deneyimlediğine dair algısı olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, kişinin alanlar arasında sınırlarının geçirgenliğine istinaden algıladığı çevresinin potansiyel olarak zorlaştırıcı, kolaylaştırıcı veya nötr etki düzeylerinin psikolojik yorumu olarak da tarif edilebilir. Geçirgenlik uygulaması, kişinin iş/yaşam alanları arasında geçirgenliği davranışsal, iletişimsel, psikolojik ve diğer yönlerden fiilen ne ölçüde kullandığı ya da sahnelediği şeklinde açıklanabilir. Buna ilaveten, kişinin sınır çevresinden gelen talepleri anlamlı olarak fiilen organize etme süreci olarak da yorumlanabilir. Son olarak iş/yaşam sınır geçirgenliği ise iş ve kişisel yaşam alanlarından (sınır çevresinden) davranışsal, iletişimsel, psikolojik ve diğer yönlerden ne ölçüde geçirgenlik talebinin algılandığı ve bu alanlar arasındaki baskın ve diğer yönlerden geçirgenliği fiilen ne derecede organize ettiği ve uygulamaya/sahneye koyduğu şeklinde anlamlandırılabilir. Ayrıca, iş/yaşam sınır geçirgenliği; iş sınırının geçirgenlik derecesinin (yaşamın iş alanına nüfuz etme ölçüsünün) ve kişisel yaşam sınırının geçirgenlik derecesinin (işin yaşam alanına nüfuz etme ölçüsünün) bütünsel bir görüş açısıyla yorumlanabilmesidir.

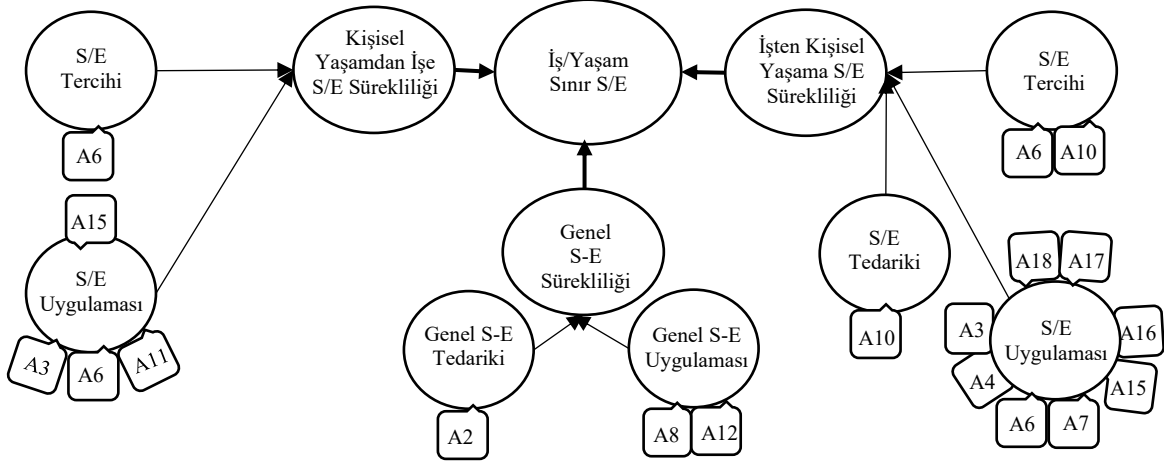
A1'deki ölçekten bir örnek oluşturulduğunda, bir kişi; kişisel ayak işlerini (ör., iş sırasında; postaneden kişisel işlerini halletmeye çalışması veya ev ihtiyaçları için dışarıdan alışveriş yapması vb.) iş yerinde ve iş zamanında sıklıkla yapmaktaysa, o kişinin iş yaşamında geçirgenliği fiilen uygulamaya koyma seviyesinin yüksek olduğu yorumu getirilebilir. İşin aslı, kişi; iş yerinde ve mesai saatlerinde olmasına rağmen, kişisel yaşamı ile alakalı role ve sorumluluğa fiziksel, zamansal ve davranışsal yönlerden sıklıkla dâhil olması, mevcut iş rolünü ve sorumluluğunu ihlal etmesi, kesintiye uğratması ve ihmal etmesi şeklinde izah edilebilir. Özetle, kurgulanan bu örnekte, kişinin kişisel yaşamı ile işi arasındaki sınırları yönetme tarzının uygulama mekanizması temelinde geçirgenlik düzeyine yakın olduğu yorumu yapılabilir.

Şekil 2'ye göre incelenen çalışma setinin ölçek ifadelerinin meta-sentezi sonucunda açığa çıkarılan S-E yapısı; iş/yaşam sınır S/E kategorisi ve genel S-E sürekliliği, kişisel yaşamdan işe S/E sürekliliği ve işten kişisel yaşama S/E sürekliliği kategorilerinden meydana gelmektedir. Bu kategorilerin alt kategorileri ise tedarik, tercih ve uygulama mekanizmalarına göre şekillenmektedir. İş/yaşam sınırı yönetiminin S-E sürekliliği boyutuna yönelik oluşturulan aşağıdaki kategori matrisi ilk olarak sınır yönetimi literatürüne göre şu şekilde temellendirilebilir:

Bireyler yalnızca iş ve evi ayırıştırma/bütünleştirme tercihlerinde farklılık göstermekle kalmaz, aynı zamanda işyerleri, belirli bir düzeyde ayırışmayı veya bütünleşmeyi mümkün kılan koşulları ve kaynakları tedarik etme derecesine göre değişir. Ayrıca, bütün işyerleri her çalışan için doğru bölümlendirme-birleştirme düzeyini sağlayamaz. Bu nedenle, tercih edilen ve algılanan iş-ev S/E arasındaki uyumun etkileri hakkında Kreiner (2006, s. 488) tarafından ortaya atılan varsayımlar dikkat çekicidir:

- İş-ev entegrasyonunu arzulayan bir kişi, bu entegrasyona izin veren bir işyerine uyacaktır, oysaki iş ile ev alanları arasında segmentasyon isteyen bir kişi, aynı işyerinde uyumsuz olacaktır.
- Segmentasyon veya entegrasyon isteyen; ancak işyerinde sağlanmayan kişi için ideal iş-ev sınırını oluşturmak ve sürdürmek için gerekli tedariklerin eksikliği (karşılanmayan ihtiyaçlar) çatışma doğuracaktır.
- İşyeri, segmentasyon tedarikini kişi tarafından tercih edilen seviyeye doğru arttırdıkça, ilgili kişi iş-aile sınırını kendi tercihlerine göre başarılı bir şekilde müzakere edebilecektir.

Şekil 2. İş/Yaşam Sınırı Yönetiminin S-E Sürekliliği Boyutuna Yönelik Kategori Matrisi

Şekil 2'deki kategori matrisinde sentezlenen iş/yaşam alanları arasındaki sınır yapısı (S-E), sınır mekanizması (tedarik, tercih ve uygulama) ve sınır yönü (baskın yönler: davranışsal ve fiziksel; diğer yönler: zamansal, iletişimsel ve psikolojik); bahsedilen literatürdeki bağlamın yeniden biçimlendirilmesi yoluyla şu şekilde tasvir edilebilir: S/E tedariki, başka bir tabirle S/E'nin bulunabilirlik derecesi/kullanabilir durumda olma derecesi; kişinin S/E ile ilgili istediği ya da ihtiyaç duyduğu desteklerin iş yaşamındaki ve kişisel yaşamındaki çevresinden ne ölçüde kendisine temin edildiğine dair algısı (ör., iki dünya arasındaki sınırları ayırabilme/birleştirebilme tercihinin yönelik iş yerinden ya da evden sağlanan imkânlar/fırsatlar ya da kaynaklar) olarak yorumlanabilir. Diğer bir yönden ise S/E tedarikinin, kişinin davranışsal, fiziksel ve diğer sınırlarını yönetirken sahip olduğu öz yeterlilik, otonomi ve içsel kontrol seviyelerini yansıttığı ileri sürülebilir. S/E uygulaması; kişinin iş ile kişisel yaşam alanları arasında segmentasyonu ya da entegrasyonu davranışsal, fiziksel ve diğer yönlerden fiilen ne ölçüde kullandığı ya da yürürlüğe/sahneye koyduğu şeklinde tanımlanabilir. Son olarak S/E tercihi ise kişinin davranışsal, fiziksel ve diğer yönlerden iş ile kişisel yaşamını birbirinden ne derecede ayırtmak ya da birbiriyle ne derecede bütünleştirmek istediği şeklinde tanımlanabilir. Açıkçası, bu durumdan; kişinin iş/yaşam sınırlarını nasıl yönetmeyi arzuladığı anlaşılabilir. Ayrıca, sınır yönetimi hususunda; kişinin çevresi tarafından sunulan kaynakları ve olanakları beğenip beğenmemesinin de bir tercih ihtiva ettiği söylenebilir. Son olarak iş/yaşam sınır S/E, yani iş ile yaşam alanları arasındaki davranışsal, fiziksel ve diğer sınırların ayırma ve bütünleşme derecesi; genel S-E, yaşamdan işe S/E ve işten yaşama S/E süreklilik ölçülerinin holistik bir bakış açısıyla yorumlanabilmektedir.

Genel S-E sürekliliği; tedarik (A2) ve uygulama (A8, A12) mekanizmalarına göre biçimlenmektedir. Süreklilik olguna dikkat çekmek gerekirse, tıpkı kaynama ile donma arasındaki sıcaklık düzeyindeki kademeli geçişte olduğu gibi ölçeklerdeki ifadeler de iş yaşamı ile kişisel yaşam arasındaki S-E değişim düzeyini dışı vurmaktadır. İşin aslı, bu ifadelerle verilen yanıtlar doğrultusunda segmentasyon azaldığında entegrasyon artacağı ya da tam tersi durum oluşacağı için S-E yapısı tam anlamıyla sürekliliği yansıtmaktadır. Tedarik temelli A2'deki ölçek ifadesinden bir örnek düzenlemek gerekirse, iş yaşamı ile kişisel yaşamı arasında belirgin sınırların olup olmadığını kontrol etme düzeyi yüksek olan bir kişinin, alanlar arasında psikolojik ve davranışsal yönlerden sınırlarını yönetmede içsel unsurlarının (ör., otonomi, öz yeterlilik ve içsel kontrol vb.) yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Dolaylı yönden ise iş/kişisel yaşam aktörleri (çevresel unsurlar) tarafından kendisine genel olarak alanlar arasındaki rollerini ayırtmaya/bütünleştirmeye yönelik gerekli desteğin ya da kaynağın kuvvetle muhtemel sağlandığı da anlaşılabilir. Uygulama mekanizmasına sahip A8'deki ölçek ifadesinde görüldüğü gibi, işte ve kişisel yaşamdaki telefon görüşmeleri için ayrı telefon hattına sahip olan kişilerin fiilen alanlar arasındaki rollerini ayrı tuttukları anlaşılırken; bu telefon görüşmelerini aynı telefon numarasını kullanarak yapan kişilerin ise fiilen alanlar arasındaki rollerini bütünleştirdikleri akla gelmektedir. Başka bir açıdan, ayrı telefon hattına sahip olan kişilerin; fiziksel, iletişimsel ve teknolojik yönlerden alanlar arasında sınır koymaya yöneldikleri dikkati çekmektedir.

Kişinin, kişisel yaşamını işten ne derece ayrı tuttuğunu veya kişisel yaşamını işle ne ölçüde bütünleştirdiğini gösteren kişisel yaşamdan işe S/E sürekliliği; tercih (A6) ve uygulama (A3, A6, A11, A15) mekanizmalarından meydana gelmektedir. A15'deki ölçek ifadesinden bir örnek oluşturulduğunda, bir kişi, iş yerinde fiziksel olarak iş dışı konularla sıklıkla ilgileniyorsa ve iş dışı meseleleri çözümlenmek adına sıklıkla işe geç gidiyorsa/erken ayrılıyorsa o kişinin sırasıyla yüksek geçirgenlik ve esneklik özelliklerini taşıyan bir sınıra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin sınır geçirgenliğinin ve esnekliğinin yüksek olması, başka bir deyişle kişinin sınır yönetim stratejisinde roller arası kesintiye izin verme düzeyinin yüksek ve belirli mekâna-zamana bağlı olma düzeyinin düşük olması fiilen kişisel yaşamını işle ne ölçüde birleştirdiğini gözler önüne sermektedir.

Kişinin, iş yaşamını kişisel yaşamdan ne kadar ayrı tuttuğunu veya iş yaşamını kişisel yaşamla ne derecede bütünleştirdiğini gösteren işten kişisel yaşama S/E sürekliliği; tedarik (A10), tercih (A6, A10) ve uygulama (A3, A4, A6, A7, A15, A16, A17, A18) mekanizmalarından oluşmaktadır. Tedarik temelli A10'daki ölçek ifadesi somutlaştırıldığında, kişinin çalıştığı iş yerinin insanların evdeyken işlerini unutmalarına izin verme seviyesi yüksekse, iş-yaşam sınır segmentasyonunu oluşturma ve sürdürme hususunda iş çevresinin kişi tarafından psikolojik yönden kolaylaştırıcı ve destekleyici olarak algılandığı söylenebilir. Tercih temelli A10'daki diğer bir ölçek ifadesinden bir canlandırma yapıldığında, bir kişinin iş yaşamını işte tutmayı tercih etme seviyesi düşük ise bu durum; o kişinin işini kişisel yaşamdan ayrı tutmayı isteme seviyesinin düşük olduğu, başka bir deyişle iş yaşamını kişisel yaşamla bütünleştirmeyi isteme derecesinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Açıkçası, o kişinin sınırlarını yönetme hususunda fiziksel yönden yüksek entegrasyon yapısına dönük seçim yaptığı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın amacı ve araştırma soruları minvalinde, kayda değer sonuçlara ulaşılmıştır. Ortaya atılan araştırma sorularından; İlk soru incelenen çalışmaların metodolojik eğilimleriyle, ikinci ve üçüncü sorular ölçek yapılarının içerik geçerliliğinin yapısökümüyle ve bu yapılarla yönelik gerçekleştirilen gerekli yeniden yapılandırmalarla, dördüncü ve beşinci sorular ise iş/yaşam sınırlarını oluşturan katmanlar ve bu sınırların nasıl yönetilebileceğiyle alakalıdır. 18 uluslararası çalışmanın analizi ve sentezi sonucunda bu çalışmada ulaşılan bulgular, araştırma soruları doğrultusunda detaylı bir şekilde aşağıda değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır:

S1: İncelenen çalışmaların araştırma metodolojileri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Bu araştırma sorusuyla ilgili olarak mercek altına alınan 18 çalışmanın; 209 ifadeden, 46 ölçekten, yapısökümüne uğratılmadan önce 5 alandan (iş dışı, ev, aile, yaşam ve iş) ve 15 yapıdan (esneklik, kontrol, rol bulanıklığı, iş-ev uygulaması, S-E, geçirgenlik, roller arası kesinti davranışları, alanlar arası geçişler, sınır gücü, sınır ihlalleri, sınır ötesi iletişim, iş-ev sınırları, iş-yaşam sınır uygulaması, iş koşulları ve sınır oluşturma) oluştuğu görülmüştür. Ele alınan çalışmaların; ölçüt örnekleme yöntemi gereğince nicel araştırma yönteminde yürütülen birincil ampirik verileri içermesi bakımından benzer oldukları tespit edilmiştir. Karma araştırma yönteminde yapılan iki çalışma mevcut araştırmaya dahil edilmiş olmasına rağmen, bu çalışmaların yalnızca nicel ampirik verileri değerlendirmeye alınmıştır. Veri toplama teknikleri bakımından incelenen çalışmalarda; ekseriyetle anket tekniğine başvurulduğu ve bunu takiben görüşme ve odak grubu tekniklerinden de yararlandığı görülmüştür. Örneklem özellikleri yönünden çalışmalar arasında birtakım farklılıklar bulunmuştur. Şöyle ki, çalışmaların örneklemelerini; ABD ülkesinde, eğitim sektöründe ve üniversite kurumunda istihdam edilen çalışanların çoğunlukla şekillendirdiği saptanmıştır. Ayrıca, çalışmaların örneklem büyüklüklerinin ise ağırlıklı olarak 400 ve üstü kişiden oluştuğu görülmüştür. Dolayısıyla, bu çalışmaların tahminlerinin güven düzeylerinin arttığı ve hata paylarının azaldığı ve buna ilaveten örneklemin evreni doğru bir şekilde temsil edebilme gücünün bir hayli yükseldiği yorumuna varabilmek mümkündür. Son olarak ise çalışmaların ölçeklerine ait içsel tutarlılıklarının (Cronbach alfa katsayısının) büyük bir çoğunluğunun kabul edilebilir seviyede olduğu ($\alpha \geq 0,70$) anlaşılmıştır. Bu durumda, çalışmaların sonuçlarının tekrar edilebilirliğinin yüksek olduğu çıkarımında bulunulabilir. Çalışmaların bilimsel kaliteleri; örneklem büyüklükleri ve güvenilirlik analizleri dışında, aşağıda görüldüğü gibi içerik geçerlilikleri yönünden de ortaya konulmuştur.

S2: Mevcut ölçekleri niteleyen yapılar, iş/yaşam sınır yönetimi terminolojisini nasıl temsil etmektedir? Diğer bir deyişle, sınır yönetimi ölçeklerinin içerik geçerliliği nasıldır? Bu bağlamda, sınır yönetimi ölçeklerini oluşturan ilgili yapıların hangilerinde ve neden kısmi değişikliklere ve dönüşümlere ihtiyaç vardır ya da yoktur? (a) Sınır yönetimi yapılarının kavramsal tanımları ile mevcut yapıları ölçmek için kullanılan ölçek ifadeleri birbirleriyle nasıl bir uyum ya da uyumsuzluk sergilemektedir? (b) Kavramsal tanımları ile ölçek ifadelerinin anlamları

yönünden sınır yönetimi yapıları birbirlerinden nasıl bir farklılık ya da birbirleriyle nasıl bir benzerlik göstermektedir? S3: İş/yaşam sınır yönetimi ölçeklerini oluşturan yapılar için kısmi değişiklikler ve dönüşümler nasıl organize edilmelidir? Tanımlanamayan bir şey ölçümlenemez; ölçümlenemeyen bir şey de yönetilemez. Açıkçası, bu araştırmada incelenen çalışmaların ölçek ifadelerinden açığa çıkarılan esneklik, geçirgenlik, S-E sürekliliği ve rol bulanıklığı yapılarının doğru ölçümlenebilmesinin kanıtlarından biri, bahsi geçen yapıların sınır yönetimi literatüründeki tanımları ile mevcut ölçek ifadelerinin anlamları arasındaki uyumun yakalanmasıdır. Diğer ise hangi yapıyı ölçtüğü bilinmeyen bir çalışmanın da yönetilmesinin güç olduğudur. Ölçek ifadelerinin anlam içeriğinin yapı-sökümüne uğratılması sonucunda; özgün hali tanıyan ve kısmi değişiklikleri-dönüşümleri yapılan ölçeklerin yapıları ve umumi alanları ile ilgili detaylı değerlendirmeler aşağıda sunulmaktadır:

A3 (esneklik), A6 (beceri yönüyle esneklik), A12 (esneklik) ve A14 (iş-ev uygulaması) kodlu çalışmalarda konumlanan esneklik anlamını taşıyan ölçeklerin; A2 (roller arası kesinti davranışları), A3 (geçirgenlik), A5 (geçirgenlik), A9 (sınır ihlalleri) ve A16 (iş koşulları) kodlu çalışmalarda geçirgenlik anlamını yansıtan ölçeklerin; A7'deki rol bulanıklığı temelli ölçeğin ve A3 (sınır ötesi iletişim), A8 (iş-ev sınırları), A10 (S-E), A11 (S-E), A12 (S-E) ve A15 (iş-yaşam sınır uygulaması) kodlu çalışmalarda yer alan S-E sürekliliği anlamını aksettiren ölçeklerin yapıları ve umumi alanları bakımından özgün halleri tanınmıştır. Diğer bir deyişle, bahsedilen ölçeklerin yapıları sırasıyla, esneklik, geçirgenlik, rol bulanıklığı ve S-E sürekliliği olarak kabul edilmiştir. Bu durum; çalışmaların ölçek ifadelerinde kastedilen anlamları ile mevcut yapıların sınır yönetimindeki kavramsal tanımları arasında belirgin bir uyumun varlığının anlaşılması ve ölçek yapılarının ilgili sınır yönetimi yapılarından tanımsal açıdan net bir biçimde ayırt edilebileceği şeklinde anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bahsedilen ölçek yapılarının, iş/yaşam sınır yönetimi terminolojisini uygun bir şekilde temsil ettiği yorumuna varılabilir.

Bu araştırmada, A3'deki çalışmada yer alan sınır ötesi iletişim başlıklı ölçeklerin özgün yapısının S-E sürekliliği şeklinde tanınmasıyla ulaşılan bu sonuç, Cobb vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada geçirgenlik olarak yapılaştırılan bulguyla uyumsuzdur. Diğer bir yandan, bu araştırmadaki sonuç, Clark'ın (2002, s. 45) A3 olarak kodlanan çalışmasında "bu çalışma; bireylerin iş arkadaşları ve aile üyeleri ile iletişim kurarak iş ve aile sorumluluklarını nasıl bütünleştirmeye, ayırmaya ve nihayetinde dengelemeye çalıştıkları hakkındadır." şeklinde sınır ötesi iletişim tasviri üzerinden ima ettiği S-E yapısını desteklemektedir. A3'deki ölçeklerde; evde fazladan zaman geçirmeyi gerektirebilecek aile etkinlikleri hakkında amirle görüşebilme derecesi, işyerinde fazladan zaman harcamayı gerektiren iş projeleri hakkında aileyle konuşabilme sıklığı, amirin aile taleplerini ve ailenin de iş taleplerini anlama ve kabul etme seviyeleri şeklinde belirtilen ifadeler esneklik ve geçirgenlik yapılarını eş zamanlı olarak akla getirmektedir. Hatta ve hatta burada esnekliğin proaktif bir versiyonu dikkat çekmektedir. Yöneticinin ve ailenin açık kapı politikasının ve uygulamasının ya da tam tersinin (kapalı sistemin) potansiyel mevcudiyeti, başka bir deyişle kişinin onlarla önceden iş ve aile alanları arasındaki sorumlulukları ve ihtiyaçları üzerine müzakere edip edememesi sınırları daraltma ve genişletme kapasitesini kuvvetle muhtemel etkilemektedir. Esneklik, geçişlerin akışını yasaklama ya da izin verme kabiliyetiyle de bir alandaki öğelerin diğer alana girip girememesi olarak bilinen geçirgen ya da geçirimsiz sınırların doğasına yön vermektedir. Bahsedilen çalışmanın ölçek ifadesinden bir örnek canlandırmak gerekirse, evde fazladan zaman geçirmeyi gerektirebilecek aile etkinlikleri hakkında amirle görüşebilme sıklığı yüksek olan bir kişinin esnekliği fiilen kullanma kapasitesinin yüksek olduğu düşünülür. Ayrıca, iş yerindeyken aile mevkularını amirle görüşebilen bir kişinin sahip olduğu bu esnekliğin, davranışsal ve iletişimsel yönlerden geçirgenliğe izin verme kabiliyeti de kuvvetle muhtemel dışa vurulmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu oluşturulan örnekteki kişinin; ailesi için iş yaşamını proaktif olarak esnettiği, yani aile taleplerini yerine getirebilmek adına iş alanını genişlettiği ve buna ilaveten amirle konuşma davranışını gerçekleştirerek kişisel yaşam alanından iş yaşamına geçirgenlik uyguladığı, başka bir deyişle roller arası kesintiye, ihmale, ihlale, izinsiz giriş ve geçişe izin veren bir sınıra sahip olduğu yorumlarına varılabilir. Bu bağlamda, incelenen çalışmada sınırların esneklik ile geçirgenlik özelliklerini içinde barındıran bir S-E sürekliliği yapısı açığa çıkmaktadır.

Aşağıdaki iki çalışmanın ölçek ifadelerindeki anlamları ile mevcut yapıların sınır yönetimindeki kavramsal tanımları arasında belirgin bir uyumun varlığının anlaşılmasına rağmen, ölçek yapılarının ilgili sınır yönetimi yapılarından tanımsal yönden gerektiği gibi ayırt edici olmadığını, yani ölçek ifadelerinin, sınır yönetimindeki ilgili yapılarla benzer bir içerik alanını temsil ettiğinin (benzer bir bilgi kümesini veya terim dizisini ölçtüğünün) idrak edilmesi gerekçesiyle, A2 ve A6 kodlu çalışmaların, sırasıyla kontrol ve esneklik şeklindeki ölçek yapıları, S-E sürekliliği olarak kısmi bir değişikliğe uğratılmıştır. Diğer bir yandan A2'deki sınır kontrolü şeklindeki ölçek alanı değiştirilmezken, A6'daki iş ve aile esnekliği-istekliliği şeklindeki ölçek alanında işte ve ailede entegrasyon tercihi olarak kısmi bir değişikliğe gidilmiştir. Açıkçası, A2 ve A6'daki ölçek yapılarının içerik alanının

hâlihazırdaki ifadeler tarafından daha kapsayıcı bir çerçevede temsil edilebilirliğini sağlamak amacıyla, ölçek ifadelerindeki gömülü anlam açığa çıkarılarak, bahsedilen ölçeklerin yapısı S-E sürekliliği şeklinde adlandırılmıştır. Böylelikle, birbirine benzer ölçek yapılarının hızla gereğinden fazla çoğalması sorununa; mevcut ölçeklerin çekirdek yapı altında sentezlenmesiyle ve buna uygun ölçek ifadelerinin oluşturulmasıyla çözüm getirilebileceği ümit edilmektedir. Sonuç olarak, bu yapıların ölçülmesinin, iş/yaşam sınır yönetimi terminolojisini kısmen uygun bir şekilde yansıttığı yorumuna ulaşılabilir.

Bu araştırmada, A2 kodlu çalışmada başlangıçta yer alan kontrol yapısının S-E sürekliliği şeklinde kısmi bir değişikliğe uğratılmıştır. Açıkçası, mevcut ölçeğe ilişkin kontrol yapısının S-E çatısı altında yapılandırılması; iş ile kişisel yaşamdaki sınırların değişip değişmediğinin genel ve eş zamanlı olarak kontrol edilmesinin, sınır kontrolünü de kapsayan bir genel S-E yapısını açığa çıkarması olarak anlamlandırılabilir. Allen vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ileri sürülen, durumun sunduğu esnekliğin (ör., esneklik bulunabilirliği/tedariki) çevrenin yorumlanmasını öngörmesi ve bununla birlikte sınır çevresi üzerinde algılanan kontrolün; kontrol odağı veya öz yeterlilik özelliklerini akla getirmesi, bu araştırma tarafından da desteklenmektedir. Buna ilaveten, mevcut araştırmada, genel S-E ile ilgili ölçek ifadelerini yorumlamada kontrol düzeyinden bir özellik olarak faydalanılması önerilmektedir.

Bu araştırmada, A6'daki çalışmanın orijinalinde yer alan esneklik yapısının S-E sürekliliği şeklinde kısmi bir değişikliğe uğratılmasıyla elde edilen bu bulgu; esneklik-isteklilik ölçeklerinin S-E tercihleriyle yüksek derecede örtüşmesine dair Allen vd. (2014) tarafından ortaya atılan öneriyi desteklemektedir. Başka bir deyişle, esneklik istekliliği ile S-E tercihi yapılarının birbirinden nasıl farklı olduğu belirsizleşmektedir. Ölçek ifadelerinin hem geçerliliği hem de esneklik tercihinin ön plana çıkarması sebebiyle, ölçeklerin yapı mekanizması olarak S-E tercihinin de düşündürmektedir. Yine de esneklik tercihi ile S-E tercihi arasındaki kavramsal ve işlemsel örtüşmenin önüne geçebilmek adına incelenen çalışmadaki içerik alanını kuvvetle muhtemel doğru bir şekilde yansıtabilecek genel S-E tercihi temelindeki ölçek ifadelerine ihtiyaç devam etmektedir.

A11, A13 (işle ilgili kontrol), A16 ve A18 kodlu çalışmaların başlangıç ölçek yapılarını temsil eden kontrol yapısı esneklik olarak, A1 ve A13 kodlu çalışmaların ilk ölçek yapılarını simgeleyen, sırasıyla sınır gücü ve rol bulanıklığı yapıları geçerlilik olarak ve A6, A16, A17 ve A18 kodlu çalışmaların orijinal ölçek yapılarını sembolize eden, sırasıyla alanlar arası geçişler ve rol bulanıklığı yapıları ise S-E sürekliliği olarak dönüştürülmüştür. Diğer bir taraftan, ölçek alanları bakımından; A1'deki işteki-evdeki sınır gücü yerine işteki-evdeki sınır geçişleri; A6'daki işten aileye-aileden işe geçişler yerine işten aileye-aileden işe entegrasyon uygulaması; iş-aile rol bulanıklığı (A16 ve A17) ve rol bulanıklığı (A18) yerine işten aileye entegrasyon uygulaması getirilerek gerekli dönüşümler organize edilmiştir. Bu çalışmaların, ölçek ifadelerinde kastedilen anlamları ile mevcut yapıların sınır yönetimindeki kavramsal tanımları arasında dikkate değer bir uyumsuzluğun vuku bulduğunun anlaşılması ve ölçek yapılarının ilgili sınır yönetimi yapılarıyla tanımsal yönden önemli ölçüde örtüşüğünün idrak edilmesi dolayısıyla, başlangıçtaki yapıları dönüşüme uğratılmıştır. Başka bir deyişle, kontrol, sınır gücü, alanlar arası geçişler ve rol bulanıklığı ölçeklerinde yer alan ifadelerdeki anlam belirsizliklerinden dolayı, anlamın yeniden bağlamsallaştırılması yoluyla onlardan yeni anlamlar üretilerek ölçeklerin yapı bakımından başkalaşımı gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde, bahsedilen ölçek yapılarının, iş/yaşam sınır yönetimi terminolojisini uygun bir şekilde temsil etmediği yorumuna varılabilir.

Bu araştırmada; A11, A13, A16 ve A18 kodlu çalışmalardaki ölçeklerin kontrolden esneklik haline dönüştürülmesi şeklinde üretilen bu sonuç; literatürün esneklik tedariki (esnekliğin bulunabilirliği) ve sınır kontrol yapılarının daha fazla ayrıştırılmasından yararlanması gerektiğine dair Allen vd. (2014) tarafından sunulan öneriyi desteklemekle birlikte, bu öneriyi bir adım daha ileriye götürerek, mevcut ölçeklere ait kontrol yapısının esneklik yapısı içinde bir özellik olarak yeniden yapılandırılmasıyla içerik geçerliğinin güçlendirilmesine katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Böyle bir yapılandırma; ölçek ifadelerinin kontrol yapısının kavramsallaştırılmış içerik alanını doğru bir şekilde yansıtmamasına ve esneklik ile otonomi ve esneklik ile kontrol yapıları arasında herhangi bir farklılık bulunmamasına, yani ilgili yapılar arasında kavramsal-işlemsel örtüşme saptanmasına ilaveten sınır esnekliğinin; sınır kontrolü ve otonomi kavramlarını kapsamına dayandırılabilir. Ayrıca, kontrol yapısının esneklik haline getirilmesinde; hem birbirine yapısal olarak benzeyen ölçek sayısındaki hızlı artışın önüne geçebilmek ve hem de terminolojik netliğe ulaşabilmek adına ölçek ifadelerinin esneklik yapısını daha geniş bir çerçevede ölçme veya temsil etme potansiyeline sahip olması yatmaktadır. Sonuç olarak, iş/yaşam sınırlarında algılanan esneklik tedarikinin içsel ve dışsal dinamikler açısından yorumlanmasında kontrol düzeyinden (ör., içsel kontrol odağı ve dışsal kontrol odağı) bir özellik olarak yararlanılması mümkün gözükmektedir.

İlk hali sınır gücü olan A1'deki ölçek yapısının, bu araştırmada geçirgenlik haline getirilmesinin gerekçelerinden biri mevcut ölçek ifadelerinin, iş-yaşam sınır yönetimi literatüründeki sınır gücü yerine geçirgenlik yapısının kavramsal tanımını daha doğru yansıtmasıdır. Diğeri ise geçirgenliğin hem sınır gücünün hem de S-E sürekliliğinin önemli bir bileşeni olduğunun A1'deki çalışma tarafından iddia edilmesi nedeniyle vuku bulan kavramsal-işlemsel örtüşmedir. Bu araştırmada elde edilen bu sonuç, bahsedilen çalışmanın neye atıfta bulunduğu ve yapıların birbirinden nasıl farklı olduğuna ilişkin Cobb vd. (2022) tarafından ulaşılan çalışma bulgularını desteklemektedir. Ayrıca, sınır gücü ile S-E sürekliliği kavramlarının her ikisinin birden geçirgenlik ve esneklik özelliklerini içinde barındırmalarından ve bunların birleşimi olarak kavramsallaştırılmalarından dolayı oldukça örtüşmeleri, sınır yönetimi terminolojisi açısından ciddi bir karışıklığa yol açmaktadır. Bu bağlamda, yapıların genel S-E uygulaması temelinde yeniden kavramsallaştırılmasına ve işlemselleştirilmesine mümkün mertebe ihtiyaç vardır.

Başlangıç yapısı rol bulanıklığı olan A13'deki ölçek yapısı geçirgenlik yapısına dönüştürülmüştür. Rol bulanıklığı için iş/yaşam sınır bütünleşmesinin yoğun bir şekilde veya iş/yaşam sınır esnekliği ile geçirgenliğinin aşırı derecede ölçek ifadelerinde bulunmasına ihtiyaç vardır. Hâlbuki bahsedilen ölçeğin, rol bulanıklığına kıyasla, sınır geçirgenliği yapısının kavramsal tanımını daha net aksettirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, sınır geçirgenliği her ne kadar rol bulanıklığı potansiyelini açığa çıkarsa da her geçirgen sınır da bulanık değildir. Mevzuyu kişinin eve iş getirmesi temasıyla biraz daha açmak gerekirse, şayet ki ilgili kişi ev içinde aile üyelerinden ayrılmış bir çalışma ofisine sahipse, oluşturduğu ve sürdürdüğü bu sınır segmentasyonu sayesinde rol bulanıklığının oluşmasına izin vermediği anlaşılırken; diğer bir taraftan evin herhangi bir odasında iş ile ilgili görevlerle uğraşmaya çalışıldığında, kurduğu ve sürdürdüğü bu sınır geçirgenliğine bağlı olarak rol bulanıklığı potansiyelini açığa çıkarabileceği yorumuna varılabilir. Fark edildiği gibi ortaya atılan bu örnekte rol bulanıklığı yalnızca olasılık halindedir. İlgili kişi, iş/yaşam alanları arasındaki sınırlarını aşırı derecede bütünleştirip bu sınırlarını ayırt etmeye yönelik deneyimlediği belirsizlik veya zorluk içgörüsünü dışa vurduğunda ve çoklu rollerini ya da çoklu görevlerini sahnelemeye çalışıldığında rol bulanıklığının resmen oluştuğu yorumuna varılabilir. Bu gerekçelerden dolayı, rol bulanıklığı yapısı yerine geçirgenlik yapısının adı geçen çalışmada vücut bulması kuvvetle muhtemel daha uygun gözükmektedir.

Özgün halleri rol bulanıklığı olarak belirtilmiş olan A16, A17 ve A18 numaralı çalışmaların ölçek yapıları S-E sürekliliği olarak dönüştürülmüştür. Bu araştırmada ulaşılan bulgular, adı geçen çalışmalardaki rol bulanıklığı yapısının işlemselleştirilme biçimine bağlı olarak, diğer sınır yönetimi yapılarından nasıl benzersiz olduğunu ayırt etmenin zor olduğu hakkında önceki çalışmaların (Cobb vd., 2022; Allen vd., 2014) bulgularını desteklerken; diğer bir yandan rol bulanıklaştırmanın, hem kavramsal hem de operasyonel olarak entegrasyon uygulaması ile gereksiz olduğuna dair Allen vd. (2014) tarafından ortaya atılan öneriyi desteklememektedir. Bunun yerine, yeniden yapılandırılan S/E sürekliliği ile ilgili ölçek ifadelerini yorumlamada rol bulanıklığı potansiyelinden ya da olasılığından bir özellik olarak yararlanabilmek mümkün gözükmektedir. Şöyle ki, yukarıda bahsedilen üç çalışmanın ortak ölçek ifadesi olan çoklu görev ile alakalı bir örnek kurgulamak gerekirse, ev alanındayken iş ve ev görevleri üzerinde sıklıkla aynı anda çalışma yapan bir kişinin fiilen işini kişisel yaşamla birleştirme derecesinin yüksek olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda, iş ile kişisel yaşam arasındaki sınır entegrasyonun yükselmesine bağlı olarak bu alanlar arasındaki rollerin bulanıklaşma olasılığının yükselebileceği yorumunda bulunabilir. Bir nüansı vurgulamak gerekirse, her bütünleştirilmiş sınır; rol bulanıklığını oluşturmayabilir, bunun yerine rol bulanıklığı olasılığını arttırabilir. Tam tersi durumda ise ev alanındayken iş ve ev görevleri üzerinde nadiren aynı anda çalışma yapan bir kişinin, fiilen işini kişisel yaşamından yüksek düzeyde ayırttığı söylenebilir. Bu sınır segmentasyonun yüksekliği, alanlar arasındaki rollerin bulanıklaşma olasılığının düşmesine neden olabilir. Şayet ki bu örnekteki çoklu görev ifadesi; A7'deki iş/aile alanlarının başlangıç ve bitiş sınırlarını anlatmakta zorlanma ifadesindeki gibi sınırlar arasındaki rollerin aşırı bütünleşmesinde yaşanan belirsizlik veya zorluk şeklinde kavramsallaştırılabilseydi rol bulanıklığı yapısı resmen oluşabilirdi. Sonuç olarak, sınırların davranışsal yönünü betimleyen çoklu görev ifadesi hem rol bulanıklığını hem de S-E yapısını her ne kadar akla getirirse de sınırların psikolojik yönünün (bilişsel ve duygusal) rol bulanıklığında kavramsal-işlemsel açılardan gelecek çalışmalarda vurgulandığı takdirde, bu iki yapı arasındaki ayırt edici geçerliliğe mümkün mertebe ulaşılmış olacaktır.

S4: İş/yaşam sınırlarını hangi katmanlar şekillendirmektedir? S5: İş/yaşam sınırları nasıl yönetilebilir? Bu araştırma sorularına yönelik incelenen çalışma setindeki ölçek ifadelerinin içeriğinin analiz edilip daha sonra meta-senteze tabi tutulması ve buna ilaveten Allen vd. (2014) tarafından sunulan sınır yönetimi haritasının modifiye edilmesi ve geliştirilmesi sonucunda, Şekil 3'de görüldüğü gibi iş ile yaşam sınırlarının yönetimine ilişkin çok boyutlu bir model inşa edilmiştir. Üretilen bu modelde, iş ile yaşam alanlarına ait sınır yapılarını; sınır yönlerine (fiziksel, zamansal, davranışsal, iletişimsel-teknolojik ve psikolojik) ve sınır mekanizmalarına (tercih, uygulama,

tedarik, talep) göre yönetmek mümkündür. Modelin; yatay eksenini S-E tercihleri oluştururken, dikey eksenini ise S-E uygulamaları meydana getirmektedir. Oluşturulan sınırlar ise temel karakteristikleri (rol bulanıklığı olasılığı, esneklik ve geçirgenlik) ve algılanan iş/yaşam çevresinin tedarik (esneklik tedariki, S/E tedariki) ve talep (geçirgenlik talebi) mekanizmaları doğrultusunda, dört farklı bölgede yorumlanabilir. 1. ve 3. bölge; kişinin sınır tercihleri ile sınır uygulamaları arasındaki uyumu temsil ederken; 2. ve 4. bölge ise kişinin sınır tercihleri ile sınır uygulamaları arasındaki uyumsuzluğu temsil etmektedir.

Bu araştırmada sınır yönetimi, bireyin; iş ile kişisel yaşam alanları, rolleri veya sorumlulukları arasında sınırlar oluşturması ve bu oluşturduğu sınırların varlığını etkin ve etkili bir şekilde devam ettirmek için sınır konumuna veya sınır rotasına (ör., kişinin; roller ya da alanlar arasındaki fiziksel, zamansal, psikolojik, davranışsal ve iletişimsel hareket kabiliyeti ile birlikte iş/yaşam çevresinden algıladığı talepler ve tedarikler doğrultusunda, S/E tercihleri ile S/E uygulamaları arasında yaşadığı uyum ya da uyumsuzluk) yönelik net ve derin bir içgörü oluşturması olarak tanımlanmaktadır. Ölçek ifadelerinin derinlemesine yeniden yorumlanması sonucunda açığa çıkarılan; iş alanının yönetimi, kişisel yaşam alanının yönetimi ve iş ile kişisel yaşam alanlarının birlikte yönetimi şeklindeki sınır yönetiminin üçlü çekirdek alanı bu araştırmada şu şekilde tasvir edilebilir: İş sınırının yönetimi, yaşam-ış çevresinden gelen talep ve tedarik derecesinin ve bununla birlikte işte sahip olunan otonomi düzeyinin kişi tarafından atfedilmesi bağlamında, ilgili kişinin kişisel yaşamına göre iş alanını nasıl yönetmeyi tercih ettiğine ve bunu fiilen ne derece uyguladığına dair içgörüsü olarak tanımlanabilir. Örneğin, bir kişi; iş yerinde ve mesai saatleri içinde olmasına rağmen, aile üyesinden birinin aile içindeki bir konuyu ya da sorunu paylaşmak için ilgili kişiyi telefonla araması veya ona mesaj atması ve e-posta göndermesi söz konusuysa, bu durum kişinin yaşam-ış sınır yönetimini ilgilendirdiği yorumunda bulunulabilir. Kişisel yaşam sınırının yönetimi, iş-yaşam çevresinden gelen talep ve tedarik düzeyinin kişi tarafından atfedilmesi doğrultusunda, ilgili kişinin iş yaşamına göre kişisel yaşamını nasıl yönetmeyi tercih ettiğine ve bunu fiilen ne düzeyde yürürlüğe koyduğuna dair içgörüsü olarak tarif edilebilir. Örneğin, bir kişi; mesai saatleri dışında ve evde olmasına rağmen, iş çevresinden birinin işle ilgili bir konuyu ya da sorunu tartışmak adına ilgili kişiyi telefonla araması veya ona mesaj atması ve e-posta göndermesi söz konusuysa, bu vaka kişinin iş-yaşam sınır yönetimini alakadar ettiği yorumuna varılabilir. İş ile kişisel yaşam sınırlarının birlikte yönetimi, iş/yaşam çevresinden gelen talep ve tedarik seviyesinin kişi tarafından yorumlanması minvalinde, ilgili kişinin hem iş yaşamını hem de kişisel yaşamını nasıl yönetmeyi (genel iş/yaşam sınırının yönetimi) arzuladığına ve bunu fiilen ne düzeyde sahnelediğine dair içgörüsü olarak açıklanabilir. Örneğin, kişinin; ister iş yerinde ve mesai zamanında isterse de evde ve kişisel zamanında olsun, hem aile çevresinden hem de iş çevresinden gelen aramaları ve mesajları yanıtlama hususunda kendisine belirli sınırlar koyması (ör., süre ve sayı sınırlamaları vb.) mevzubahisse, bu vaka ilgili kişinin genel iş/yaşam sınır yönetimine ait olduğu yorumu getirilebilir.

Yukarıda iş ile yaşam alanlarıyla ilgili oluşturulan ilk iki örnekte, sınırların iletişimsel ve teknolojik yönlerine ve talep mekanizmasına vurgu yapılırken; son örnekte ise sınırların; iletişimsel, teknolojik, davranışsal, psikolojik ve zamansal yönlerinin nasıl uygulandığı açığa vurulmaktadır. Örneklerdeki iletişimsel ve teknolojik yönlerin belirleyicisi; kişiye alanlar ötesinden telefon yoluyla gelen aramalar ve mesajlardır. Davranışsal yönün belirleyici ise kişinin bir alandayken diğer alandan gelen aramalara veya mesajlara yanıt verip vermeme hususunda belirli sınırlar yaratması, daha açık bir ifadeyle başka bir alana ne ölçüde dâhil olup olmadığıdır. Psikolojik yönün; başka bir alandan gelen telefon aramasını açıp açmama üzerine kişinin düşünmesini ve karar vermesini niteleyen bilişsel bir anlamı olduğu kadar alanlar arası aramanın yanıtlanıp yanıtlanmamasının kişinin kişisel yaşamı/iş yaşamı üzerinde duygusal bir anlamı (ör., motivasyon sağlaması, kaygı vermesi vb.) da mevcuttur. Zamansal yönün belirleyicisi; alanlar ötesinden gelen aramaların ve mesajların kişi tarafından alan dışı bir zaman diliminde (ör., mesai saati içinde/iş zamanında veya mesai saati dışında/kişisel zamanda) yanıtlanıp yanıtlanmama sıklığıdır. Fiziksel yön ise bu örneklerde söz konusu değildir. Şayet ki, kişi; mesai zamanında kişisel bir sorununu çözmek için iş yerinden evine gitseydi ya da aile ihtiyaçlarını karşılamak için iş yerinden alışverişe çıksaydı ve mesai saati dışında bir iş toplantısına katılmak için evinden iş yerine gitseydi ya da evden çalışmaya başlasaydı sınırların fiziksel yönünden bahsedilebilirdi.

açma serbestisine sahip olması) şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir deyişle, o kişinin arzu ettiği seviyede bir esneklik tedarikini veya entegrasyon tedarikini elinde bulundurduğu veya o kişinin tercih ettiği tedarik düzeyini karşılayabilen bir çevre algıladığı söylenebilir. Ayrıca, kişinin algıladığı iş/yaşam çevresinin kolaylaştırıcı rolü dışında, bu çevrenin nötr potansiyel etki düzeyinin; o kişinin yaşam ile iş sınırlarının yönetimine kendisinin karar verip uygulamasını, başka bir deyişle kişinin kendi sınır tercihlerini yürürlüğe koymasını (istediği zamanda telefonunu açabilmesi) sağladığı yorumunda bulunulabilir. Gelen aramanın yanıtlanma olasılığını arttıran başka bir öncül ise kişinin kişisel yaşamını işle bütünleştirmek istemesi, yani kişinin sınırlarını birleştirerek yönetmeyi arzulaması (sınır entegrasyonunu tercih etmesi) biçiminde ifade edilebilir. Sonuçlar açısından, aile taleplerini karşılamak için kişinin iş yerindeyken mesai saatleri içinde telefonunu kullanması (esnek sınırlar) ve aile üyesinden gelen aramanın kişi tarafından kabul edilmesi (geçirgen sınırlar), o kişinin kişisel yaşamı ile iş alanları arasında entegrasyonu fiilen uyguladığı şeklinde açıklanabilir. Böyle bir durumda; iletişimsel, teknolojik, davranışsal, psikolojik ve zamansal yönlerden kişinin sınır yönetimindeki bütünleşme eğiliminin artmasına bağlı olarak alanlar arasındaki bulanıklaşma olasılığı, yani kişisel yaşam rolünü iş rolünden ayırt etmedeki belirsizlik algısı yükselebilir. Özetle, bu 1. bölgede, kişinin ideal düzeyde algıladığı esneklik tedariki (sınırları değiştirebilme kapasitesi) ve entegrasyon tedariki (sınırları birleştirebilme kapasitesi) bağlamında, sınır yönetimindeki entegrasyon tercihleri ile entegrasyon uygulamaları arasında uyumlu bir ilişkinin varlığı gözler önüne serilmektedir.

2. bölge: Bu pozisyonda, kişinin; çağrıya yanıt vermek için toplantıdan ayrılmak istememesine veya toplantı sırasında aramayı yanıtlamak istememesine, daha doğrusu aile üyesini iş çıkışından/mesai bitiminden sonra aramak istememesine rağmen, bu tercihlerini fiilen yürürlüğe koyamadığı (telefona yanıt verdiği) bir durum vuku bulunmaktadır. Kişinin; alanlar arasındaki rollerini ayırıştırma tercihinin karşı bütünleşme uygulamasına dayanan bu sınır yönetimi stratejisi; öncülleri ve sonuçları ile beraber irdelenmelidir. Kişinin, gelen aramaya yanıt verme olasılığını arttıran öncüllerden biri; kişinin sınır segmentasyonu (kişisel yaşamın işten ayrı tutulması) ile ilgili tercih ettiği ya da ihtiyaç duyduğu desteklerin, kaynakların ve koşulların çevresinden çok az temin edildiğini algılaması olarak yorumlanabilir. Bunun dışında, kişinin iş/yaşam çevresini potansiyel olarak kısıtlayıcı ya da zorlaştırıcı olarak algılanması sonucunda, o kişinin sınır tercihlerini uygulayamadığı yorumuna varılabilir. Bu durum, kişinin sınırlarını tercih ettiği gibi yönetmede çok az esneklik becerisine (esneklik tedarikine), yani çok az seviyede öz yeterliliğe, içsel kontrole ve otonomiye sahip olarak kendisini algılaması biçiminde de tasvir edilebilir. Açıkçası, kişi ile çevresi arasında sınır yönetim yapısının tercih ve tedarik mekanizmaları yönünden bir ahenksizlik dikkati çekmektedir. Gelen aramanın yanıtlanma olasılığını azaltan öncül ise kişinin kişisel yaşamını işten ayırıştırma istemesi, yani kişinin sınırlarını birbirinden ayrı tutarak yönetmeyi arzulaması (sınır segmentasyonunu tercih etmesi) şeklinde ifade edilebilir. Sonuçlar açısından, gelen aramanın kabul edilmesi ya da telefon görüşmesinin gerçekleşmesi, kişinin yaşam-ış sınırları arasında entegrasyonu fiilen sahnelediği şeklinde açıklanabilir. Bu tarz bir durumda, iletişimsel, teknolojik, davranışsal, psikolojik ve zamansal yönlerden kişinin sınır yönetiminde; inelastik ve geçirimsiz sınır özelliklerini tercih etmesine rağmen, esnek ve geçirgen sınır özelliklerini aksettiren bütünleşme uygulamasının artmasına bağlı olarak kişisel yaşamı ile iş yaşamı arasında bulanıklaşma olasılığı artabilir. Özetle, bu 2. bölgede, kişinin arzu ettiği düzeyin altında algıladığı segmentasyon tedariki (sınırları ayırıştırabilme kapasitesi) ve esneklik tedariki doğrultusunda, sınır yönetimindeki segmentasyon tercihi ile entegrasyon uygulaması arasında uyumsuz bir ilişkinin varlığı açığa çıkmaktadır.

3. bölge: Bu noktada, kişinin hem aile üyesini iş çıkışından/mesai saatinden sonra aramayı arzuladığı hem de fiilen bu tercihinin hayata geçirdiği (telefona o anda yanıt vermediği) bir durum belirmektedir. Kişinin, yaşam ile iş rollerini ayırıştırma üzerine tasarladığı bu sınır yönetimi stratejisi; öncülleri ve sonuçları ile birlikte incelenmelidir. Kişinin, gelen aramaya yanıt verme olasılığını azaltan öncüllerinden biri, kişinin sınır segmentasyonu (kişisel yaşamın işten ayrı tutulması) ile ilgili tercih ettiği desteklerin, kaynakların ve koşulların çevresinden temin edildiğini algılaması, diğer bir yönüyle de kişinin sınırlarını arzu ettiği gibi yönetme kapasitesine (esneklik tedarikine) sahip olarak kendini algılaması biçiminde belirtilebilir. Ayrıca, kişinin algıladığı iş/yaşam çevresinin kolaylaştırıcı rolü haricinde, bu çevrenin nötr olası etki düzeyinin; o kişinin yaşam ile iş sınırlarının yönetimine kendisinin karar verip uygulamasını, başka bir deyişle kişinin kendi sınır tercihlerini yürürlüğe koymasını (mesai bitiminde telefona yanıt vermesi) sağladığı söylenebilir. Gelen aramanın yanıtlanma olasılığını azaltan diğer bir öncül ise kişinin kişisel yaşamını işten ayrı tutmak istemesi, yani segmentasyon tercihidir. Sonuçlar açısından, kişinin iş yerindeyken mesai saatleri içinde telefon kullanımını sınırlandırması ve aile üyesinden gelen aramanın reddedilmesi/yanıtlanmaması, kişinin yaşam-ış sınırları arasında segmentasyonu fiilen uygulamaya koyduğu şeklinde izah edilebilir. Bu durumda, iletişimsel, teknolojik, davranışsal, psikolojik ve zamansal yönlerden kişinin sınır yönetiminde, inelastik ve geçirimsiz sınır özelliklerini yansıtan ayırıştırma uygulamasının artmasına bağlı

olarak yaşam ile iş rolleri arasındaki bulanıklaşma olasılığı azalabilir. Özetle, bahsi geçen 3. bölgede, kişinin ideal derecede algıladığı segmentasyon tedariki ve esneklik tedariki bağlamında, sınır yönetimindeki segmentasyon tercihi ile segmentasyon uygulaması arasında uyumlu bir ilişkinin var olduğu görülmektedir.

4. bölge: Bu bölgede, kişinin; çağrıya yanıt vermek amacıyla toplantıdan ayrılmak istemesine veya toplantı esnasında aramayı yanıtlamak istemesine rağmen, fiilen bu tercihlerini kullanmadığı (telefona iş çıkışından/mesai zamanından sonra yanıt verdiği) bir durum ortaya çıkmaktadır. Kişinin; alanlar arasındaki rollerini birleştirme tercihinin karşılaştırma uygulamasına dayanan bu sınır yönetimi stratejisi; öncülleriyle ve sonuçlarıyla mercek altına alınmalıdır. Kişinin, gelen aramaya yanıt verme olasılığını azaltan öncüllerden biri; kişinin sınır entegrasyonu (kişisel yaşamın işle bütünleştirilmesi) ile ilgili tercih ettiği ya da ihtiyaç duyduğu desteklerin, kaynakların ve imkânların çevresinden çok az temin edildiğini algılaması olarak bahsedilebilir. Bunun haricinde, kişinin iş/yaşam çevresini potansiyel olarak kısıtlayıcı ya da zorlaştırıcı olarak algılaması sonucunda, o kişinin sınır tercihlerini yürürlüğe koyamadığı yorumuna varılabilir. Bu durum, kişinin sınırlarını tercih ettiği gibi yönetmede çok az esneklik becerisine (esneklik tedarikine), yani çok az öz yeterliliğe ve otonomiye sahip olarak kendisini algılaması biçiminde de belirtilebilir. Açıkçası, kişinin, aynı anda iki dünyada (kişisel yaşam ve iş); psikolojik, davranışsal, iletişimsel, teknolojik ve zamansal olarak bulunmak istemesi söz konusuysa, diğer bir yandan çevresinin bu duruma izin vermediği bir sınır yönetimi yapısı mevcuttur. Açıkça görülmektedir ki kişi ile çevresi arasında sınır yönetim yapısının tercih ve tedarik mekanizmaları yönünden bir ahenksizlik söz konusudur. Gelen aramanın yanıtlanma olasılığını arttıran öncül ise kişinin kişisel yaşamını işle bütünleştirmek istemesi, yani kişinin sınırlarını birleştirerek yönetmeyi arzulaması (sınır entegrasyonunu tercih etmesi) biçiminde ifade edilebilir. Sonuçlar açısından, gelen aramanın reddedilmesi veya telefon görüşmesinin mesai bitiminde yapılması kişinin yaşam-ış sınırları arasında segmentasyonu fiilen uyguladığı şeklinde açıklanabilir. Böyle bir durumda, kişinin sınır yönetiminde; esnek ve geçirgen özellikleri tercih etmesine rağmen, inelastik ve geçirimsiz özellikleri içinde barındıran segmentasyon uygulamasının artmasına bağlı olarak kişisel yaşamı ile iş yaşamı arasındaki bulanıklaşma olasılığı azalabilir. Özetle, bu 4. bölgede, kişinin arzu ettiği düzeyin altında olarak algıladığı entegrasyon tedariki ve esneklik tedariki doğrultusunda, sınır yönetimindeki entegrasyon tercihi ile segmentasyon uygulaması arasında uyumsuz bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda ayrıntılı yorumlanan bölgelerde, kişinin; iş yerindeki bir toplantı esnasında aile üyesinden kendisine gelen telefonu açma ya da açmama durumları çeşitli faktörlere bağlı olmasına rağmen, bu durumlar hâlihazırda araştırmada meta-sentez sonucu geliştirilen çok yönlü modele göre senaryolaştırılmıştır. Böylelikle, üretilen mevcut model aracılığıyla, model dışında görünen ya da görünmeyen faktörlerin sabit tutulmasıyla (ceteris paribus), yaşam ile iş alanları arasındaki sınırların nasıl yönetilebileceği mümkün mertebe açıkça ortaya konulmaya çalışılmış ve sınır yönetiminin çok katmanlı doğasının işleyiş biçimi gözler önüne serilmiştir.

Bu araştırmada inşa edilen sınır yönetimi modeline ve kategori matrislerine dayanarak gelecekteki nicel ampirik tarzdaki çalışmaların geliştirecekleri sınır yönetimi ölçeklerini; sınır alanlarına, sınır yapılarına, sınır yönlerine ve sınır mekanizmalarına göre birlikte ele almaları önerilmektedir. Ayrıca, çalışanların iş ile yaşam alanlarındaki S/E tercihlerine ve S/E uygulamalarına yönelik ölçekler geliştirilerek bunların arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılabilir. Hatta ve hatta çalışanların S/E tercihleri ve uygulamaları arasındaki ilişkide iş/yaşam sınır çevresinin S/E tedarikleri ve geçirgenlik talepleri yönünden aracılık etkisine bakılabilir. Bununla birlikte, nitel ampirik tarzdaki ve inceleme temelli çalışmaların; ele alacakları sınır yönetimi yapılarının kavramsallaştırılmasına rehberlik etmek ve bununla birlikte ortaya atacakları araştırma sorularını şekillendirmek amacıyla, bu araştırmada ileri sürülen iş/yaşam sınır yönetiminin çoklu katmanlarından ve bunların güncellenen tanımlarından yararlanılabilir. Kısacası, mevcut araştırmanın; gelecekteki nitel/nicel ampirik ve inceleme temelli çalışmalara çok kapsamlı bir kavramsal-ışlemsel çerçeve oluşturacağı, sınır yönetiminin çoklu boyutlarını yeniden kavramsallaştırmasıyla teorik ve kavramsal anlayışı ileriye taşıyacağı, yapısökümcü okuma ve anlama tekniği ve içerik geçerliliğini birleştirilmesiyle metodolojik anlayışı güçlendireceği ve son olarak sınır koşullarının nasıl olması gerektiğine dair önerilen modelle birlikte yöneticiler, çalışanlar ve aileler için iş/yaşam sınır yönetimi programlarının oluşturulmasına destek sağlayacağı öngörülmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Allen, T. D., Cho, E. ve Meier, L. L. (2014). Work-family boundary dynamics. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 99-121. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091330>
- Ashforth, B. E., Kreiner, G. E. ve Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. *Academy of Management Review*, 25(3), 472-491. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3363315>
- Chiasson, M. ve Davidson, E. (2012). Reconsidering deconstruction in information systems research. *European Journal of Information Systems*, 21(2), 192-206. <https://doi.org/10.1057/ejis.2011.55>
- Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770. <https://doi.org/10.1177/0018726700536001>
- Clark, S. C. (2002). Communicating across the work/home border. *Community, Work & Family*, 5(1), 23-48. <https://doi.org/10.1080/1366880020006802>
- Cobb, H. R., Murphy, L. D., Thomas, C. L., Katz, I. M. ve Rudolph, C. W. (2022). Measuring boundaries and borders: A taxonomy of work-nonwork boundary management scales. *Journal of Vocational Behavior*, 137(1), 103760. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2022.103760>
- Delanoeije, J. ve Verbruggen, M. (2019). The use of work-home practices and work-home conflict: Examining the role of volition and perceived pressure in a multi-method study. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-18. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02362>
- Desrochers, S. ve Sargent, L. D. (2004). Boundary/border theory and work-family integration. *Organization Management Journal*, (1)1, 40-48. <https://doi.org/10.1057/omj.2004.11>
- Desrochers, S., Hilton, J. M. ve Larwood, L. (2005). Preliminary validation of the work-family integration-blurring scale. *Journal of Family Issues*, 26(4), 442-466. <https://doi.org/10.1177/0192513X04272438>
- Glavin, P. ve Schieman, S. (2012). Work-family role blurring and work-family conflict: The moderating influence of job resources and job demands. *Work and Occupations*, 39(1), 71-98. <https://doi.org/10.1177/0730888411406295>
- Hecht, T. D. ve Allen, N. J. (2009). A longitudinal examination of the work-nonwork boundary strength construct. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 839-862. <https://doi.org/10.1002/job.579>
- Hunter, E. M., Clark, M. A. ve Carlson, D. S. (2019). Violating work-family boundaries: Reactions to interruptions at work and home. *Journal of Management*, 45(3), 1284-1308. <https://doi.org/10.1177/0149206317702221>
- Kossek, E. E., Lautsch, B. A. ve Eaton, S. C. (2006). Telecommuting, control, and boundary management: Correlates of policy use and practice, job control, and work-family effectiveness. *Journal of Vocational Behavior*, 68(2), 347-367. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2005.07.002>
- Kossek, E. E., Ruderman, M. N., Braddy, P. W. ve Hannum, K. M. (2012). Work-nonwork boundary management profiles: A person-centered approach. *Journal of Vocational Behavior*, 81(1), 112-128. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.04.003>
- Kreiner, G. E. (2006). Consequences of work-home segmentation or integration: A person-environment fit perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 27(4), 485-507. <https://doi.org/10.1002/job.386>

- Kreiner, G. E., Hollensbe, E. C. ve Sheep, M. L. (2009). Balancing borders and bridges: Negotiating the work-home interface via boundary work tactics. *Academy of Management Journal*, 52(4), 704-730. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.43669916>
- Lawson, K. M., Davis, K. D., Crouter, A. C. ve O'Neill, J. W. (2013). Understanding work-family spillover in hotel managers. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 273-281. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.09.003>
- Matthews, R. A., Barnes-Farrell, J. L. ve Bulger, C. A. (2010). Advancing measurement of work and family domain boundary characteristics. *Journal of Vocational Behavior*, 77(3), 447-460. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2010.05.008>
- McDowall, A. ve Lindsay, A. (2014). Work-life balance in the police: The development of a self-management competency framework. *Journal of Business and Psychology*, 29(3), 397-411. <https://doi.org/10.1007/s10869-013-9321-x>
- Olson-Buchanan, J. B. ve Boswell, W. R. (2006). Blurring boundaries: Correlates of integration and segmentation between work and nonwork. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 432-445. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2005.10.006>
- Paterson B. L., Thorne S. E., Canam C. ve Jillings C. (2001). *Meta-study of qualitative health research: A practical guide to meta-analysis and meta-synthesis*. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CAW-g4DrVgwC&oi=fnd&pg=PR9&dq=paterson adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır>.
- Schieman, S. ve Glavin, P. (2008). Trouble at the border? Gender, flexibility at work, and the work-home interface. *Social Problems*, 55(4), 590-611. <https://doi.org/10.1525/sp.2008.55.4.590>
- Schieman, S. ve Glavin, P. (2016). The pressure-status nexus and blurred work-family boundaries. *Work and Occupations*, 43(1), 3-37. <https://doi.org/10.1177/0730888415596051>
- Schieman, S. ve Badawy, P. J. (2020). The status dynamics of role blurring in the time of COVID-19. *Socius*, 6, 1-14. <https://doi.org/10.1177/2378023120944358>
- Sonnentag, S., Kuttler, I. ve Fritz, C. (2010). Job stressors, emotional exhaustion, and need for recovery: A multi-source study on the benefits of psychological detachment. *Journal of Vocational Behavior*, 76(3), 355-365. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.06.005>
- Wepfer, A. G., Allen, T. D., Brauchli, R., Jenny, G. J. ve Bauer, G. F. (2018). Work-life boundaries and well-being: Does work-to-life integration impair well-being through lack of recovery? *Journal of Business and Psychology*, 33(6), 727-740. <https://doi.org/10.1007/s10869-017-9520-y>
- Zimmer, L. (2006). Qualitative meta-synthesis: A question of dialoguing with texts. *Journal of Advanced Nursing*, 53(3), 311-318. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2006.03721.x>

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

KÜRESEL GÜÇ ADAYLARI: BREZİLYA, ÇİN VE RUSYA ARASINDAKİ ÖNCÜL/ARDIL İLİŞKİSİ VE VOLATİLİTE YAYILIMI

GLOBAL POWER CANDIDATES: LEAD/LAG RELATIONSHIP AND VOLATILITY SPILLOVER BETWEEN BRAZIL, CHINA, AND RUSSIA

Dr. Savaş TARKUN¹

ÖZ

Bu çalışmada, küresel ekonomide gelecekte önemli ekonomik güç olabilecek Çin, Rusya ve Brezilya ülkeleri arasında getiri ve volatilité yayılımı, Koutmos (1996) tarafından önerilmiş olan çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile incelenmiştir. Çalışma, 01/11/2012-18/11/2022 dönemine ait 2621 adet günlük veriden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Brezilya piyasasından Çin piyasasına yaklaşık %13,4 ve Brezilya piyasasından Rusya'ya piyasasına yaklaşık %15,0 düzeyinde getiri yayılımı mevcuttur. Elde edilen bu oranlar, Brezilya'dan diğer iki ülkeye getiri yayılımının yüksek olduğunu göstermektedir. Brezilya'dan Rusya'ya volatilité yayılımı yaklaşık %4,5 ve Brezilya'dan Çin'e yaklaşık %1,5 düzeyinde elde edilmiştir. Bu sonuçlar, Brezilya'dan diğer iki ülkeye getiri yayılımında olduğu gibi volatilité yayılımının simetrik değil asimetric yayılım olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Brezilya'nın Çin ve Rusya'ya volatilitéyi veren; Çin'in ise Rusya ve Brezilya'dan volatilitéyi alan piyasalar olduğunu sonucuna varılmıştır. Öte taraftan, olumsuz haberlerin olumlu haberlere göre etkisini gösteren asimetrisinin göreceli önemi yüksek olan piyasalar sırasıyla Rusya (3,21); Brezilya (2,89) ve Çin (2,58) olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BRC Ülkeleri, Öncül/Ardıl İlişki, Volatilité Yayılımı, Koşullu Korelasyon.

JEL Classification Codes: C32, G11, G15.

ABSTRACT

In the study, the multivariate VAR-EGARCH model created by Koutmos is used to evaluate the spread of return and volatility across China, Russia, and Brazil, which may one day become significant economic powers in the world economy (1996). The study uses 2,621 days of data from November 1, 2012, through November 11, 2022. The findings show that there is a return spread of approximately 13.4% from the Brazil market to the Chinese market and approximately 15% from the Brazil market to the Russian market. These ratios show that the spillover of returns from Brazil to the other two countries is high. In addition, volatility spillover from Brazil to Russia is approximately 4.5%, and from Brazil to China, it is approximately 1.5%. These results show that the volatility spillover is asymmetrical rather than symmetrical, as is the return spread from Brazil to the other two countries. Also, Brazil is giving volatility to China and Russia, and it is concluded that China is the one who takes volatility from Russia and Brazil. On the other hand, the markets with a high relative importance of asymmetry, which shows the effect of negative news compared to positive news, are Russia (3.21), Brazil (2.89) and China (2.58), respectively.

Keywords: BRC Countries, Lead/Lag Relationship, Volatility Spillover, Conditional Correlation.

JEL Classification Codes: C32, G11, G15.

¹ Bağımsız Araştırmacı, savastarkun@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Economic crises, epidemics, disasters etc. occur in global markets. Through the transmission mechanism, contagious effects can spread from country to country or from region to region. This situation, these structural changes in the financial markets, can also be reflected in the stock markets of many countries. However, in some cases, unusual or sudden movements may occur in the economic variables of a particular country. If the country's economic measures are insufficient, it also affects its foreign trade or foreign investors investing in the country, and therefore the financial markets. Therefore, the effect of this volatility in the stock markets of countries spreads to the stock markets of other countries. Brazil, Russia, and China (BRC) are the three emerging markets that have started to gain an important place in the global economy and are considered as global power candidates. Besides, in a study that determined that there are spillover effects between the stock markets of other countries and the stock markets of other countries, it is emphasized that these countries, which contain more than 25% of the world's territory and a significant part of the world population, affect the economies of other existing developed and developing countries.

Design/methodology/approach:

In the study, the VAR-EGARCH model, which is the continuation of the EGARCH model developed by Nelson (1991), and Koutmos (1996) and which is a different structure of the multivariate EGARCH model, is utilised. The VAR-EGARCH model allows to model together the possibility of transfer/dispersion/between multiple variables and/or their stock exchanges, return shocks in one variable, and volatility as an indicator of the conditional first moment and conditional second moment in the other market. In order to model the short-term dynamic relationship between the markets, VAR and the multivariate VAR-EGARCH model associated with this model are determined as the application method of the study. The data used in the study consists of daily observations on the index values of S&P Brazil BMI, S&P China BMI, and S&P Russia BMI, which measure the market performances of the countries prepared by S&P for the relevant countries. The data set consists of a total of 2,622 observations and the study period covers the period from 1 November 2012 to 18 November 2022.

Findings:

According to the results of the return spread in the BRC countries, the one-day lagged value of Brazil with the highest interaction has a positive effect of approximately 15.2% on the current values of Russia. Another high return spread is that Brazil's one-day lagging value is around 13.4% over China's current period with a positive spread. In the study, all of the parameters representing the asymmetry and leverage effects are found to be negative and statistically significant. The leverage effect, or the asymmetric effect of past innovations on current volatility, is significant and shows that the interaction between markets is also asymmetrical. In addition, in all three countries, the impact of negative news affects a larger market than positive news in other markets. As a result, there is a return spread of about 15.0% from the Brazilian market to the Russian market, while the volatility spread from Brazil to Russia is about 4.5%. Similarly, while there is a 13.4% return spread from the Brazilian market to the Chinese market, it is determined that the volatility spillover is 1.5%. Therefore, it is concluded that the volatility spread is not symmetrical but asymmetric, as is the return spread from Brazil to the other two countries.

Conclusion and Discussion:

In the study, the return and volatility interactions between the stock markets of Brazil, China and Russia, which are major power candidate countries in the global economy, are examined. These markets are the countries that can have a say in the global economy in the future. Lag/Lead relationships and volatility interactions are handled with the multivariate VAR-EGARCH model. Undoubtedly, one of the important features of the study that distinguishes it from other studies is that China, which is one of the countries that can have a say in the global economy, is the country where the COVID-19 epidemic broke out, and Russia, which is under war and sanctions. In particular, it can be said that the Chinese economy, which has risen more than the other two economies from the BRC countries, is the growth locomotive of the BRC countries due to its export-oriented policy and accumulated foreign investments. As a result, any potential structural changes in these and other economies that have an impact on the global economy would unavoidably have an impact on the economies and financial markets of other nations. Surely, the study would benefit from looking at the spreads of returns and volatility between each of these nations and various unstable economies.

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi ile finansal olarak bütünleşen piyasalar, yerel bir piyasada meydana gelen oynaklığın, toprak parçası ile sınırı olmayan bölgeleri veya ülkeleri etkisi altına alabilmektedir (Harvey, 1991). Diğer bir deyişle, küresel piyasalarda meydana gelen ekonomik kriz, salgın, afet, vb. faktörler, ülkeden ülkeye veya bölgeden bölgeye aktarım mekanizması ile etki edebilmektedir. Özellikle finansal piyasalarda meydana gelen bu yapısal değişiklikler birçok ülkenin borsalarına da yansıtılabilmektedir. Ancak bazı durumlarda belirli bir ülkenin ekonomik değişkenlerinde olağan dışı veya ani hareketler de yaşanabilmektedir. Bu durum, ülkenin ekonomik önlemlerinin yetersiz kalması durumunda, dış ticaretini veya ülkeye yatırım yapan yabancı yatırımcıları ve dolayısıyla finans piyasalarını da etkilemektedir. Dolayısıyla, ülkelerin borsalarında yaşanan bu oynaklığın etkisi diğer ülke borsalarına da yayılmaktadır.

Dünyanın tüm bölgelerindeki hisse senedi piyasaları arasındaki bütünleşik ilişkiler; riskten korunmak, ticaret stratejileri ve finansal piyasa düzenlemeleri açısından önemlidir. Bu durumda, yatırımcı açısından uluslararası portföy çeşitlendirmesinden kazanç elde etmek ve piyasa riskini azaltmak için piyasalardaki oynaklığın doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkileri ortaya koyularak yatırım stratejileri geliştirilmektedir.

Genel anlamda volatilité (oynaklık), bir zaman serisinin belirli bir gözlem aralığındaki, ani hareketi veya ani dalgalanması olarak tanımlanmaktadır (Çelik, vd. 2018, s. 10). Özelde, finansal piyasalarda meydana gelen ani dalgalanmalar literatürde volatilité yayılımı kavramı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Getiri ve volatilité yayılımının ölçülmesi ya da tahmin edilmesi, portföy çeşitlendirmesini amaçlayan yatırımcıların risk düzeyini öngörebilme ve ürün stratejisi geliştirebilmesi adına önem arz eden bir kavramdır. Dolayısıyla getiri ve volatilité yayılımının belirlenebilmesi ilgili ülke veya finansal enstrümana yatırım kararında önemli rol oynamaktadır.

Brezilya, Rusya ve Çin (BRC) (Yalçınkaya & Aydın, 2017, p. 415), üç yükselen piyasa olarak küresel ekonomide önemli yer edinmeye başlayan ve küresel güç adayı olarak nitelendirilen ülkelerdir. Bunun yanında; ülkelerinin borsaları ile diğer ülke borsaları arasında yayılma etkilerinin olduğunu belirleyen bir çalışmada (Pandey & Vipul, 2017), dünya topraklarının %25'inden fazlasını ve dünya nüfusunun önemli bir kısmını bünyesinde barındıran bu ülkelerinin, var olan diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomileri etkilediği vurgulanmıştır. Başka bir anlatımla en büyük dört ekonomiden üçünün potansiyel olarak Asya kıtasında bulunması, özellikle de Çin'in bu kıtada bulunması Asya'nın geri kalanına yönelik fırsatlar üzerinde önemli bir etki yaratabilmektedir. Dolayısıyla BRC ekonomilerindeki sürdürülebilir güçlü büyümenin temel ticaret ortakları üzerinde de benzer etkilerinin olması muhtemeldir.

BRIC ülkelerini konu alan bir çalışmada (Wilson ve Purushothaman, 2006) gelecekte dünyanın en iyi ekonomileri (GSYİH'ye göre) değişebileceği yönündedir. Şu anki en zengin (kişi başına düşen gelire göre) ülkeler olamayabileceğini göstermektedir. Brezilya, Çin ve Rusya ile ilgili elde edilen tahmin sonuçlarını şu şekilde özetlenebilir:

- Brezilya'nın gelecek 25 yılda, GSYİH'nin %3,6 olmasını öngörürken, ekonominin büyüklüğünün 2025 yılında İtalya'yı, 2031 yılında Fransa'yı ve 2036 yılında ise Almanya ve İngiltere'yi geçebileceği yönündedir.
- Çin'in gelecek 25 yıl için öngörü sonuçları ise 2040 yılının ortalarında büyümenin %3,5 civarında olabileceği ve yüksek yatırım oranları, büyük iş gücü ve istikrarlı yakınlaşmaların Çin'in 2041 yılına kadar dünyanın en büyük ekonomisi olacağıdır. Ayrıca bu çalışmada, 2050 yılında Çin'in kişi başına yaklaşık 30.000 ABD doları olabileceğini ve şu an ki potansiyel gelişmiş ülkelerin değerlerine yaklaşabileceğini öngörmektedir.
- Rusya'nın benzer dönem için ulaşılan tahmin bulguları ise şu şekildedir: Rusya'nın diğer ülkelere kıyasla karşı karşıya olduğu önemli bir durumun nüfus azalması nedeniyle büyümesinin yavaşlayacağı yönündedir. Ancak 2050 yılına gelindiğinde ülkenin kişi başına düşen GSYİH'yi BRIC ülkeleri arasında açık ara en yüksek seviyelere ulaşacağı yönünde olurken Rusya ekonomisinin 2024 yılında Fransa'yı, 2027 yılında İngiltere ve 2028 yılında ise Almanya'yı geride bırakacağı yönünde güçlü kanıtlar sunulmuştur.

Çalışmada incelenen ülkelerden özellikle Brezilya'nın diğer ülkelere göre büyüme tahminlerinin düşük olduğu söylenebilir (Wilson ve Purushothaman, 2006, s. 15): Brezilya'nın düşük enflasyon, destekleyici politikalar, sağlıklı kamu maliyesi ve iyi yönetilen bir döviz kurunun büyümeye katkısı olacaktır. Dolayısıyla Brezilya'nın çalışmadaki diğer ülkelere göre daha fazla yapısal reformlara ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu ülkenin 1980'li yıllardaki borç krizinden bu yana etkilerinin ekonomisinde hala hissedildiği söylenebilir. Ekonomik liberalleşmeye

uyum süreci bu ülkede özellikle altyapı olmak üzere sermaye stokunun yıpranmasına neden olarak üretkenlik anlamında olumsuz birtakım izlerin kalmasını beraberinde getirmiştir.

Yerel ve uluslararası piyasalarda, olası riskten kaçınma veya portföy çeşitlendirmesi adına önemli bir ölçüt haline gelen volatilité, yatırımcılar açısından küresel riskten korunabilmek ve yatırım stratejileri geliştirebilmek amacıyla dikkatte alınan önemli bir indikatör halini almıştır. Özellikle yabancı yatırımcıların, yatırım enstrümanı çeşitliliği ne kadar fazla ise olumlu ve olumsuz küresel olaylardan kaçınarak güvenilir ve düşük riskli ürün çeşitliliğine yönelmektedir. Başka bir anlatımla, gelişmiş ekonomiler dünya ekonomisinin küçülen bir parçası haline geldikçe ve buna bağlı olarak harcama değişimleri günümüzün küresel şirketlerinin çoğu için önemli fırsatlar sağlayabilir. Doğru pazarlara özellikle de doğru gelişmekte olan pazarlara yatırımların yönlendirilmesi ve bu pazarlara dahil olmak birçok şirket için önemi giderek artan ve stratejik tercih haline gelmesi, ilgili ülkelerin finansal piyasalarındaki portföy çeşitlendirilmesini de beraberinde getirmesine neden olacaktır. Robert Barro (1991) çalışmasında, büyümenin belirleyicileri üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, ulaştığı temel başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür: Daha yüksek eğitim, ortalama yaşam süresi, daha düşük doğurganlık, daha düşük kamu harcamaları, hukukun üstünlüğünün sürdürülmesi düşük enflasyon ve ticaret hadlerindeki iyileşmelerin büyümeyi artırdığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu temel politikaların birbirleri ile bağlantılı olması istikrarlı makroekonomik politikaların uygulanması için kurumsal kapasitenin gerekliliğinin yanında makro istikrar ve ticaret için öneme sahip olmasının yanında fiyat istikrarı olmadan bir ülkenin ticari serbestleştirme ve genişleme konusunda nadiren başarılı olması mümkündür.

Yatırımcılar için önemli başlıklar altında yer alan kalkınma ve küreselleşmenin temel özelliklerinin yanında, gelişen dünyanın, ekonomik aktörlerinin de değişim eğiliminde olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın temel motivasyonunu, gelecekte gelişmekte olan ve büyük ekonomilere sahip Brezilya, Rusya ve Çin'in yarattığı büyüme potansiyeli ile dünya ekonomisinde şu anda olduğundan çok daha büyük bir güç haline gelebileceği düşüncesi ile finansal piyasalarında meydan gelebilecek bir şokun, bu ülkelere yayılma etkisinin araştırılmasıdır. Şüphesiz, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinin ortak bir para birimi konusunda uzlaşmaya çalışmaları, bu çalışmanın hem özgünlüğünü hem de güncelliğini göstermektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, volatilité ile volatilité yayılımı ile ilgili çalışmaların incelendiği literatüre değinildikten sonra çalışmanın uygulama modelinden söz edilip uygulama bölümüne geçilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde volatilité yayılımı ve getiri yayılımı ile ilgili çok sayıda araştırmaya ulaşmak mümkündür. İncelenen literatür sonucunda, çalışmaların gelişmiş piyasalardan gelişmekte olan piyasalara, BRIC, BRICS, GCC ülkelerinin volatilité ve getiri yayılımlarına yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Literatürdeki çalışmalar, uygulama yöntemleri dikkate alınarak incelenmiştir.

Bhar ve Nikolava (2009), BRIC ülkelerinin hisse senedi piyasalarında getiri, volatilité yayılımlarını EGARCH çerçevesinde ele almışlardır. Gilenko ve Fedorova (2013), çalışmalarında BRIC ülkeleri için iç ve dış yayılma etkilerini çok değişkenli GARCH modeli ile incelemişlerdir. Zhang vd. (2021), BRIC ülkeleri ile G7 ülkeleri borsaları arasındaki volatilité yayılımını araştırmışlardır. Başka bir çalışma ise BRICS ülkelerinin döviz kurları ile borsaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımını ele almıştır (Polat ve Kılıç, 2022).

Erten vd. (2012) gelişmekte olan piyasaları küresel finansal kriz sonrasındaki süreçte volatilité yayılımını incelemişlerdir. Bir çalışma ise körfez iş birliği konseyi (GCC) ile küresel piyasalar arasındaki rejim değişikliklerinde dalgalanma aktarımını incelemiştir (Khalifa vd., 2014). Benzer ülke grupları ile gerçekleştirilen çalışmada, borsadaki volatilité yayılımları araştırılmıştır (Alotaibi ve Mishra, 2015). Başka bir çalışma ise dinamik volatilité yayılımını Nijerya, Güney Afrika ve uluslararası hisse senedi piyasası için araştırmıştır (Fowowe ve Shuaibu, 2016).

Bir çalışmada ise uluslararası pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımını ele almıştır (Gürsoy ve Gövdere, 2020). Rejeb ve Arfaoui (Ben Rejeb ve Arfaoui, 2016), çalışmalarında volatilité yayılımını hem GARCH modeli hem de kantil regresyon ile incelemişlerdir. Şenol ve Türkay (Şenol ve Türkay, 2020) çalışmalarında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke borsaları arasındaki volatilité yayılımını ele almıştır. Bir çalışmada ise gelişmekte olan piyasalar arasındaki volatilité yayılımını ele almaktadır (Bayramoğlu ve Abasız, 2017). Bir başka gelişmekte olan ülke grubu çalışmasında ise NIMPIT (Nijerya, Endonezya, Meksika, Filipinler ve Türkiye) ülkeleri için volatilité ve getiri yayılımı araştırılmıştır (Çelik vd., 2018). Gelişmekte olan ülkeleri konu alan bir çalışmada, ham

petrol fiyatı ile hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımından kanıtlar sunmaktadır (Gençyürek ve Demireli, 2019). Başka bir çalışma ise MIST ülkelerinin borsa ve hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımını araştırmıştır (Polat ve Kılıç, 2020).

Majdoub ve Sassi (2016) çalışmalarında, Çin ve gelişmekte olan Asya İslami hisse senetleri arasındaki volatilité yayılımını araştırmıştır. Bir başka çalışmada ise ABD ile Türkiye, Endonezya ve Malezya gibi ülkelerdeki İslami hisse senetleri arasındaki getiri ve volatilité yayılımını araştırmaktadır (Çelik vd. 2018). Lu vd.(2019) çalışmalarında, Çin ile Belt ve Road ülkelerinin hisse senedi piyasasındaki volatilité yayılımını ele almıştır.

Bir çalışma ise dinamik volatilité yayılımı, küresel ve bölgesel hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi GIPSI (Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya) ülkeleri için incelemiştir (Mensi vd., 2017).

Geniş literatür taraması sonucunda, bu çalışmada BRC piyasaları, öncül-ardıl ilişkileri ve volatilité etkileşimleri, çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile ele alınmıştır. Bu model, hem ilgili piyasalar arasındaki koşullu korelasyonu, getiri etkileşimini ve de volatilité yayılımını analiz edebilme gücüne sahip olduğundan dolayı bu çalışmanın uygulama modeli olmuştur. Çalışmanın amacı ise küresel ekonomide söz sahibi olabilecek ülkelerde getiri ve volatilité yayılımını incelemektir. Geçmişte bu ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin (1997 Asya Krizi, 1998 Rusya krizi, 1999 Brezilya krizi) küresel boyutlara ulaşmıştır. Bir diğer ülke ise savaş ve yaptırımlar altında bulunan enerji ve tahıl ticaretinde söz sahibi olan önemli ülkelerden biri Rusya'nın bulunmasıdır. Dolayısıyla bu ülkelerin piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayımları incelenmiştir. Geçmişte bu ülkelerde bahsedilen ekonomik krizlerin, küresel boyutlara ulaşması, araştırmacıların ilgisinde bulunan ülkeler olmuşlardır. BRC ülkelerinde volatilité aktarım mekanizmasında meydana gelebilecek potansiyel asimetrisi yani i piyasasındaki olumsuz haberlerin, j piyasasındaki getirilerin volatiliteleri üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olup olmadığı güncel veriler ile incelenmiştir. Ayrıca, bu piyasalar küresel ekonomide gelecekte söz sahibi olabilecek ülkeler olması ve büyüyen güç olmaları sebebiyle, araştırmacıların her zaman inceledikleri ülkeler olmuşlardır.

3. YÖNTEM VE UYGULAMA

Bu bölümde çalışmada uygulama konusu olan yöntemlerin tanıtımına ve uygulama sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. VAR-EGARCH Modeli

Bu başlık altında çalışmanın uygulama modelinden bahsedilmiştir. Ancak VAR-EGARCH modelinin genel tanımı yapılmadan önce koşullu değişen varyans modellerinin temelini oluşturan Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH), Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) ve Üstel Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (EGARCH) modellerinin spesifikasyonlarına kısaca değinilmiştir.

1982 yılında Engle, İngiltere'nin enflasyon verileri ile somutlaştırmış olduğu ve literatüre kazandırmış olduğu Otoregresif Koşullu Değişen varyans modeli, koşullu ortalama ve varyansın aynı anda modellenmesine olanak sunmaktadır. ARCH modeli, geleneksel zaman serisi modellerindeki sabit varyans varsayımının yerine, hata teriminin varyansının önceki dönem hata terimlerinin bir fonksiyonu olarak değişmesine olanak sunmaktadır. Buna göre, ARCH (q) spesifikasyonu Eşitlik-1 ve 2'deki gibi tanımlanmaktadır (Engle, 1982, s. 989):

$$Y_t | \Psi_{t-i} \sim N(X_t b, h_t) \quad (1)$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p \varepsilon_{t-p}^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \quad (2)$$

$$\varepsilon_t = Y_t - X_t b \quad (3)$$

Eşitlik 1'deki ARCH modelinde, Y_t değişkeni, Ψ_{t-i} bilgi kümesine bağlı olarak $X_t b$ koşullu ortalama ve h_t koşullu varyans ile normal dağılmaktadır. Eşitlik 1 ortalama modelini, Eşitlik 2 varyans modeli gösterir iken, Eşitlik 3 hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca; koşullu varyans modelleri, parametre toplamlarının birden küçük $\sum_{i=1}^p \alpha_i < 1$ ve koşulsuz varyansın sonlu olması nedeniyle, beyaz gürültü sürecine sahip olmaktadır (Işığışık, 1994, s. 10; Nargeleçekenler, 2004, ss. 155–156).

Bir diğer koşullu değişen varyans modeli ise ARCH modelinin uzantısı olan "Genelleştirilmiş ARCH (GARCH) model", Bollerslev (1986) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu model volatilitédeki şokun etkisini ölçebilmektedir. Model ise şu şekilde ifade edilebilir (Bollerslev, 1986):

$$Y_t | \Psi_{t-i} \sim N(0, h_t) \quad (4)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i h_{t-i} = \alpha_0 + \alpha(L)\varepsilon_t^2 + \beta(L)h_t \quad (5)$$

$$\varepsilon_t = Y_t - X_t b \quad (6)$$

1991 yılında Nelson, finansal piyasalarda meydana gelen asimetrik oynaklık yapısını açıklayabilmek adına üstel GARCH (EGARCH) modelini geliştirmiştir. Koşullu varyansın negatif olmasını engellemek amacıyla, üssel olarak tanımlanan koşullu varyans denkleminin logaritması alınmış versiyonu Eşitlik 7'deki gibi ifade edilebilir (Nelson, 1991):

$$\ln(h_t) = \alpha + \beta_1 \ln(h_{t-1}) + \delta_1 \left| \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sqrt{h_{t-1}}} \right| + \delta_2 \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sqrt{h_{t-1}}} \quad (7)$$

Eşitlik 7, koşullu varyans denklemini, parametrelerin pozitif olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ARCH ve GARCH modelinde bulunan parametrelerin pozitif olma koşulları, EGARCH modeli için gerekli değildir. Eşitlikte $\delta_2 \neq 0$ olduğunda, asimetrik etkinin var olduğu ve $\delta_2 < 0$ olarak tahmin edildiğinde ise kaldıraç (dürtü) etkisinin olduğu söylenebilir (Işığışık, 1994; Brooks, 2008).

Nelson (1991) tarafından geliştirilen EGARCH modelinin devamı olan VAR-EGARCH modeli, Koutmos (1996), tarafından literatüre kazandırmıştır. VAR-EGARCH modeli, birden çok değişken ve/veya borsalar arasındaki aktarımın (yayılmın), bir değişkendeki şokun, getiri ve volatilitate meydana gelebilecek etkilerinin diğer piyasa veya piyasalardaki koşullu birinci moment (getiri serisi) ile koşullu ikinci momentin (volatilitate serisi) göstergesi olabilirliğinin birlikte modellenmesine imkân sunmaktadır (Çelik, vd. 2018). Piyasalar arasındaki kısa dönemli dinamik ilişkiyi modelleyebilmek için VAR modeli Eşitlik 8'de gösterilmiş olup çok değişkenli VAR-EGARCH modelinin gerekli adımlar şu şekildedir (Koutmos, 1996, s. 977):

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^n \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \varepsilon_{i,t}, \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (8)$$

Eşitlik 8, ilgili piyasaların getirilerinin bir vektör otoregresif (VAR) model yardımıyla tanımlanmaktadır. Burada, her piyasadaki koşullu ortalama, geçmiş kendi getirilerinin yanında çapraz pazar geçmiş getirilerinin bir fonksiyonudur. Öncül//Ardıl ilişkileri ise $\beta_{i,j}$ ve $i \neq j$ olmak koşulu ile ilgili katsayı tarafından elde edilmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı bir $\beta_{i,j}$ katsayısı, i piyasasının j piyasasına öncülük ettiğini ya da benzer anlamda, j piyasasındaki mevcut getirilerin i piyasasındaki gelecek getirileri tahmin etmek için kullanılabilirliğini belirtmektedir (Koutmos, 1996, s. 977). Eşitlik 8 her bir piyasaya ilişkin koşullu ortalamanın piyasanın kendi geçmiş getirileri ile çapraz piyasa getirilerine ait bir fonksiyon olduğunu göstermektedir.

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp[\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^n \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)] \quad \text{ve } i, j = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

Eşitlik 9 ise ilgili her bir piyasadaki getirilerin koşullu varyansını göstermektedir. Bu eşitlik hem geçmişteki hem de piyasalar arası standartlaştırılmış yeniliklerin üstel bir fonksiyonudur.

Ayrıca volatilitenin kalıcılığı Eşitlik 9'daki γ_i terimi ile ölçülmektedir. Dolayısıyla $\gamma_i < 1$ olması durumu, koşulsuz varyansın sonlu olmasını sağlarken, $\gamma_i = 1$ durumunda ise koşulsuz varyans birinci dereceden entegre bir süreci takip edecektir. Eşitlik 9'daki $f_j(z_{j,t-1})$ 'ın özel bir formu ise Eşitlik 10'da gösterilmiştir:

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|) + \delta_j z_{j,t-1}) \quad \text{ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (10)$$

$$\sigma_{i,j,t} = \rho_{i,j} \sigma_{i,t} \sigma_{j,t}$$

şeklinde olup

$$i, j = 1, 2, 3, 4$$

için ve $i \neq j$

İstatistiksel olarak anlamlı ve pozitif $\alpha_{i,j}$ ile negatif δ_j , j piyasasındaki negatif şokların i piyasasının volatilitesi üzerine pozitif şoklardan daha büyük bir etki yarattığı ve dolayısıyla volatilitate aktarım mekanizmasının asimetrik olduğu ifade etmektedir (Gürsoy ve Gövdere, 2020, ss. 503–504). Eşitlik-10, standartlaştırılmış ve çapraz piyasa yeniliklerinin her piyasadaki koşullu varyansı asimetrik olarak etkilemesine izin vermektedir.

$$z_{j,t-1} < 0 \quad \text{iken } (-1 + \delta_j)$$

$$z_{j,t-1} > 0 \text{ iken } (1 + \delta_j)$$

olmaktadır. Burada, δ_j geçmiş şokların volatilité üzerine asimetric etkisini değerlendirmektedir (Savva vd., 2005). Dolayısıyla, her bir piyasa için standartlaştırılmış kendi geçmiş şokları ile diğer piyasa şoklarının söz konusu piyasasının koşullu varyansı üzerine asimetric olarak etkilemesine olanak sunmaktadır. Eşitlik 10'daki $(|z_{j,t-1}| - E|z_{j,t-1}|)$ terimi, büyüklük etkisini ölçmektedir. $\alpha_{i,j}$ 'nin pozitif olduğu varsayılarak, $z_{j,t-1}$ 'in büyüklüğü beklenen değeri olan $E|z_{j,t-1}|$ 'den büyük/küçük ise $z_{j,t-1}$ 'in koşullu varyans ($\sigma_{i,t}^2$) üzerindeki etkisi pozitif (negatif) olacaktır. $\delta_j z_{i,t-1}$ terimi ise, bu fonksiyonun işaret etkisini belirtmektedir (Koutmos, 1996, s. 978). Katsayının işaretine ve yeniliğin işaretine bağlı olarak, işaret etkisi büyüklük etkisini pekiştirebilir veya kısmen dengeliyor olabilir (Koutmos ve Tucker, 1996).

Örneğin δ_j 'nin negatif olduğunda j piyasasındaki bir borsada düşüşleri $z_{j,t-1} < 0$, borsadaki gelişmelerden daha yüksek olduğunda $z_{j,t-1} > 0$ ise daha yüksek volatilitéye sahip olma durumu takip edecektir. Bu şekilde bir tepki, kaldıraç etkisi ile tutarlılık gösterecektir. Bu sayede piyasa düşüşleri, daha yüksek oynaklığı üretecektir. Kaldıraç etkisi veya asimetricinin göreceli önemi, $(\delta_j - 1)/(\delta_j + 1)$ oranı ile ölçülmektedir. Kısaca VAR-EGARCH modeli şu şekilde yazılabilir (Koutmos, 1996, s. 978):

$$L(\theta) = -0.5(NT)\ln(2\pi) - 0.5 \sum_{t=1}^T (\ln|S_t| + \hat{\epsilon} S_t^{-1} \epsilon_t) \quad (11)$$

Bu eşitlikte, N eşitlik sayısını ve T gözlem sayısını; θ tahmin edilecek 54x1 parametre vektörünü, $\hat{\epsilon} = [\epsilon_{1,t}, \epsilon_{2,t}, \epsilon_{3,t}, \epsilon_{4,t}]$ t zamanda yeniliklerin vektörü 1x4, S_t ise 4×4^2 zamana bağlı değişen koşullu varyans-kovaryans matrisini temsil etmektedir. Burada, $L(\theta)$ değerini maksimize etmek için amacıyla Berndt, Hall, Hall, and Hausman (BHHH) (1974) algoritması ile analizi gerçekleştirilmektedir (Koutmos, 1996).

4. UYGULAMA

Bu çalışmada kullanılan veriler, S&P Brazil BMI³, S&P China BMI ve S&P Russia BMI, ilgili ülkeler için S&P tarafından hazırlanan ülkelerin Pazar performanslarını ölçen endeks değerlerine günlük gözlemlerden oluşmaktadır. Günlük yüzde getiriler ise $100 * \log(P_t/P_{t-1})$ eşitliği ile hesaplanmıştır. Veri seti toplam 2622 gözlemden oluşmakta olup çalışma dönemi ise 1/11/2012 -18/11/2022 dönemini kapsamaktadır.

Tablo 1'de günlük getiri serileri için temel (özet) istatistiklerin yanı sıra Jarque-Bera normallik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Getiri Değişkenlerine İlişkin Temel İstatistikler

	R_{Bre}	$R_{Çin}$	R_{Rus}
Ortalama	0,000121	0,000023	-0,000206
Medyan	0,000000	0,000092	0,000304
Maksimum	0,125314	0,129531	0,229087
Minimum	-0,160734	-0,077254	-0,466870
Std. Sapm.	0,014910	0,013041	0,022578
Çarpıklık	-1,077600	0,057534	-4,304674
Basıklık	18,58900	9,253356	90,13276
Jarque-Bera	27046,74	4271,979	837217,2
Probability	0,000000	0,000000	0,000000
Gözlem	2621	2621	2621

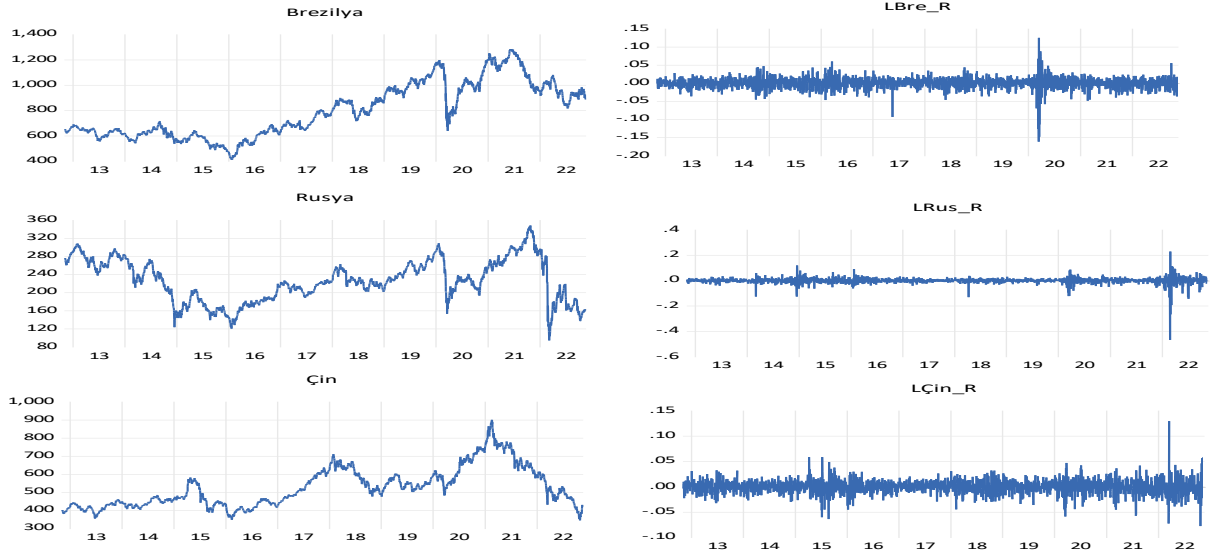
Not: Burada R_{Bre} , $R_{Çin}$ ve R_{Rus} kısaltmaları ilgili ülkelerin borsalarının fiyat değerlerinin logaritmik farkı alınarak hesaplanan getiri serilerini temsil etmesi amacıyla yapılmıştır.

² Koutmos (1996), çalışmasında dört farklı ülke ile uygulamasını gerçekleştirdiğinden dolayı eşitliklerdeki açıklamaların önemli kısmı dört olarak tanımlamıştır. Bknz. (Koutmos, 1996).

³ İlgili endeksler ile ilgili kapsamlı bilgiye <https://www.spglobal.com/spdji/en/documents/methodologies/methodology-sp-frontier.pdf> adresinden ulaşılabilir.

Tablo 1’deki, basıklık ölçümüne göre, tüm serilerin normal dağılıma göre yüksek oranda leptokurtik yapıda olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Jarque-Bera istatistiği oldukça yüksek elde edilmiştir. Dolayısıyla, her üç ülkenin getiri serilerinin normal olarak dağıldığına dair boş hipotezi reddedilmektedir. İlgili ülkelerin düzey ve getiri fiyatlarına ilişkin zaman yolu grafikleri Şekil 1’deki gibidir:

Şekil 1. BRC ülkelerinin Fiyat ve Getiri Serileri

Tablo 2. Getiri Serilerine İlişkin Korelasyon Matrisi

	R_{Bre}	$R_{Çin}$	R_{Rus}
R_{Bre}	1	0,315899388	0,3104253
$R_{Çin}$		1	0,2676367
R_{Rus}			1

Portföy çeşitliliği açısından yatırımcıların en çok önem verdikleri bir özellik de ilgili piyasalar arasındaki korelasyon yapısıdır. Korunma ve çeşitlendirme stratejileri her zaman bir miktar korelasyon içermektedir. Stratejik karar vermek amacıyla incelenen korelasyon, getiri serilerinin ortalamada ve varyansta durağan olduğu varsayımı ile kullanılmaktadır (Koutmos, 1996). Bu nedenle koşullu ve koşulsuz korelasyon farklı değerler verebilmektedir. Ayrıca, korelasyonların koşulsuz tahminlerinin, koşullu tahminlerden daha olması portföy çeşitlendirmesi konusunda dikkat edilmesi gereken önemli konudur. Tablo 1’deki koşulsuz korelasyon sonuçlarına göre, Brezilya getiri serisi ile Çin getiri serisi (0.315899388); Brezilya ile Rusya’nın getiri serileri arasında (0.3104253) ve Çin ile Rusya’nın getiri serisi arasında (0.2676367) pozitif yönlü ancak düşük korelasyon mevcuttur.

Araştırmada incelenen getiri serisinin deterministik veya stokastik trend içerip içermediklerini (birim kök içerip içermediklerini veya durağan olup olmadıklarını) belirlemek amacıyla, Artırılmış Dickey-Fuller testi (ADF), Phillips-Perron testleri ve KPSS birim kök testleri aşağıdaki hipotez ile sınanmış ve Tablo-3’teki bulgular elde edilmiştir.

H_0 : [ADF ve PP: Seride birim kök vardır, KPSS: Seri durağandır]

H_1 : [ADF ve PP: Seride birim kök yoktur, KPSS: Seri durağan değildir]

Tablo 3. Getiri Serilerine İlişkin Birim Kök Test Sonuçları

I(0) Düzey	PP		ADF		KPSS	
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
	Adj. t-Stat		t-Statistic		LM-Stat.	
R _{Bre}	-56,1368	-56,1271	-35,8431	-35,8364	0,071041	0,071308
R _{Çin}	-46,1221	-46,0748	-46,1250	-46,1382	0,175447	0,073845
R _{Rus}	-54,0183	-54,0096	-16,6105	-16,6085	0,044044	0,044247

Not: ADF ve PP sabitli model için kritik değerleri sırasıyla, 0.01 için (-3.433), 0.05 için, (-2.862) ve 0.10 için (-2.567)'dir. ADF ile PP testlerinin sabit ve trendli modellerinin kritik değerleri sırasıyla, 0.01 için (-3.962), 0.05 için (-3.412) ve 0.10 için (-3.128)'dir. KPSS sabitli modelin kritik değerleri sırasıyla 0.01 için (0.739), 0.05 için (0.463) ve 0.10 için (0.347)'dir. KPSS sabitli ve trendli modelin kritik değerleri ise; 0.01 için (0.216), 0.05 için (0.146) ve 0.10 için (0.119)'dur.

Tablo-3'teki sonuçlara göre hem ADF hem de PP birim kök testlerinde test istatistik değerlerinin kritik değerden mutlak değerce büyük ve KPSS testinde ise ilgili kritik değerlerden küçük elde edildiğinden dolayı H_0 hipotezi, ADF ve PP için de reddedilirken KPSS birim kök testi için reddedilememiştir. Dolayısıyla, getiri serilerinin durağan yapıda oldukları veya aynı anlama gelmek üzere, birim kök içermediklerinin bulgusuna ulaşılmıştır.

Model tahmininde uygun gecikme uzunluğu için AIC (Akaike Information Criterion) dikkate alınmıştır. Bu bilgi kriterine göre en uygun VAR modeli VAR (2) olarak bulunmuştur. Oluşturulan VAR (2)-EGARCH (1,1) modelinin vektör otoregresif model kısmı, endeks getirileri arasındaki kısa dönemli getiri yayılımını ortaya koyarken, VAR modelinin hata terimleri üzerinden kurulan EGARCH (1,1) model sonuçları ise getiri serilerinin koşullu varyanslarında herhangi bir şekilde volatilité (oynaklık) yayılımı olup olmadığını tespit açısından önem arz etmektedir. Bu bilgiler ışığında elde BRC ülkelerine ilişkin elde edilen VAR (2)- EGARCH (1,1) sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4. VAR (2)-EGARCH (1,1) Modeline İlişkin Sonuçlar

Ortalama Model VAR (2)					
Brezilya		Çin		Rusya	
$\beta_{1,0}$	0,04671*	$\beta_{2,0}$	0,03674*	$\beta_{3,0}$	0,02684
	0,00803		0,03254		0,24271
$\beta_{1,1}$	-0,04341*	$\beta_{2,1}$	0,03729*	$\beta_{3,1}$	0,15201*
	0,00084		0,02450		0,00000
$\beta_{1,2}$	-0,01198	$\beta_{2,2}$	-0,00220	$\beta_{3,2}$	0,03453
	0,39434		0,86768		0,10528
$\beta_{1,3}$	0,03207*	$\beta_{2,3}$	0,13376*	$\beta_{3,3}$	-0,00172
	0,03868		0,00000		0,92019
$\beta_{1,4}$	0,02604	$\beta_{2,4}$	-0,00946	$\beta_{3,4}$	-0,03545*
	0,13399		0,43914		0,00778
$\beta_{1,5}$	0,00604	$\beta_{2,5}$	0,03956*	$\beta_{3,5}$	-0,00590
	0,59835		0,00034		0,78772
$\beta_{1,6}$	-0,01634**	$\beta_{2,6}$	0,01498**	$\beta_{3,6}$	0,03521**
	0,06251		0,09440		0,08338

Ortalama Model = $R_{i,t} = \beta_{i,0} + \beta_{i,i}R_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t}$ ve $i = 1, 2, 3$ için
Varyans Modeli = $\sigma_{i,t}^2 = \exp\{\alpha_{i,0} + \alpha_{i,i}f_i(z_{i,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)\}$ ve $i = 1, 2, 3$ için

Ortalama Model VAR (2)

	Brezilya		Çin		Rusya
	Varyans Modeli (EGARCH (1,1))				
$\alpha_{1,0}$	-0,11017*	$\alpha_{2,0}$	-0,15905*	$\alpha_{3,0}$	-0,11925*
	0,00000		0,00000		0,00000
$\alpha_{1,1}$	0,12270*	$\alpha_{2,1}$	0,04510*	$\alpha_{3,1}$	0,04588*
	0,00000		0,01464		0,00254
$\alpha_{1,2}$	0,02455	$\alpha_{2,2}$	0,15522*	$\alpha_{3,2}$	0,01825
	0,16853		0,00000		0,14302
$\alpha_{1,3}$	0,02043**	$\alpha_{2,3}$	0,02713**	$\alpha_{3,3}$	0,11151*
	0,08962		0,07291		0,00000
γ_1	0,96959*	γ_2	0,96064*	γ_3	0,98229*
	0,00000		0,00000		0,00000
δ_1	-0,48563*	δ_2	-0,44143*	δ_3	-0,52568*
	0,00014		0,00001		0,00001
LB Q (10)	6,46500		6,25300		9,87700
Sig.	(0,77480)		(0,79359)		(0,45132)
Mvarch (10)			318,730		
Sig.			(0,94248)		

Not: * %5 anlamlılık düzeyini, ** ise %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4'ten elde edilen bulgulara göre, her piyasadaki koşullu ortalamayı tanımlayan parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olanlar * ile gösterilmiştir. Bu durum önemli ve çok yönlü öncül/ardıl (lead/lag), (Koutmos, 1996) ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, getiri yayılımını temsil eden ortalama modeli VAR (2) ile oluşturulan sonuçlara göre (Tablo 4'teki $\beta_{i,j}$ ifadeleri getiri yayılımlarını göstermektedir); Tablo 4'teki ortalama modeli ile elde edilen ve istatistiksel olarak anlamlı olan bulgulara her bir ülke için ayrı ayrı yorumlanmıştır. Buna göre: Brezilya, bir gün önceki değerinden ($\beta_{1,1}$) yaklaşık %4,3 düzeyinde ve negatif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Ancak Brezilya'nın iki gün önceki değerinin ($\beta_{1,2}$), cari dönem değeri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Çin'in bir gün önceki değerinin ($\beta_{1,3}$) Brezilya'nın cari döneme etkisi ise yaklaşık %3,2 düzeyinde ve pozitif yönde etkilediği, ancak iki gün önceki değeri olan ($\beta_{1,4}$)'ün istatistiksel olarak herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Öte taraftan, Rusya'nın bir gün önceki gecikmeli değerinin Brezilya'ya ($\beta_{1,5}$) etkisi bulunmazken, iki gün önceki değerini olan ($\beta_{1,6}$)'nın %10 anlamlılık düzeyinde yaklaşık %1,6 düzeyinde ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Çin'in bir gün önceki değeri ($\beta_{2,1}$), cari dönem değerini yaklaşık %3,7 düzeyinde ve pozitif yönde etkisi bulunurken, iki gün önceki değerinin cari dönem üzerinde istatistiksel olarak bir etkisinin olmadığı bulgusu tespit edilmiştir. Brezilya'nın bir gün gecikmeli değeri, Çin'i ($\beta_{2,3}$) yaklaşık %13,0 düzeyinde ve pozitif yönde etkilemekte iken iki gün gecikmeli ($\beta_{2,4}$) değeri (prob=0.43914) istatistiksel olarak etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Rusya'nın ise bir ($\beta_{2,5}$) ve iki ($\beta_{2,6}$) gün gecikmeli değerleri sırası yaklaşık %4,0 ve %1,5 düzeylerinde ve pozitif yönde etkilemektedir.

Rusya'nın bir gün gecikmeli ($\beta_{3,3}$) değerinin, kendi cari dönem değeri üzerinde istatistiksel olarak bir etkisi bulunmazken, iki gün gecikmeli değeri ($\beta_{3,4}$) yaklaşık %3,5 düzeyinde ve negatif yönde etkilemektedir. Brezilya'nın bir gün gecikmeli değeri ($\beta_{3,1}$) Rusya'nın cari dönem değerinin yaklaşık %15,0 düzeyinde ve pozitif yönde etkilemektedir. Ancak Brezilya'nın iki gün gecikmeli değeri ($\beta_{3,2}$) istatistiksel olarak anlamsız

bulunmuştur. Çin'in bir gün gecikmeli değeri olan ($\beta_{3,5}$), Rusya'nın cari dönemine etkisi bulunmazken, iki dönem gecikmeli değeri ($\beta_{3,6}$), Rusya'nın cari dönemini %10 anlamlılık düzeyinde yaklaşık %3,5 düzeyinde ve pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

BRC ülkelerindeki getiri yayılımına ilişkin VAR (2) sonuçlarına göre en yüksek etkileşimin Brezilya'nın bir gün gecikmeli değerinin Rusya'nın cari değerleri üzerinde yaklaşık %15,2 düzeyinde ve pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır. Bir diğer yüksek getiri yayılımı ise Brezilya'nın bir gün gecikmeli değerinin Çin'in cari dönem üzerinde yaklaşık %13,4 düzeyinde ve pozitif yayılım elde edilmiştir.

Varyans eşitliğindeki parametrelere göre ise; Brezilya'nın ($\alpha_{1,1}$), Çin'in ($\alpha_{2,2}$) ve Rusya'nın ($\alpha_{3,3}$) kendilerine şok etkileri sırasıyla yaklaşık olarak, Brezilya (%12,0), Çin'in (%15,5) ve Rusya'nın (%11) düzeyindedir. Bu üç ülkede ise şok etkisinin kalıcılığı oldukça yüksek tahmin edilmiştir. Sırasıyla Brezilya ($\gamma_1 = 0,97$), Çin ($\gamma_2 = 0,96$) ve Rusya ($\gamma_3 = 0,98$) olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, asimetri ve kaldıraç etkisini temsil eden (δ_1, δ_2 ve δ_3) parametrelerin tamamı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Başka bir ifade ile, ilgili katsayılar olan $\alpha_{i,i}$ ve γ_i 'nin istatistiksel olarak anlamlıdır. Kaldıraç etkisi veya geçmiş yeniliklerin mevcut volatilité üzerindeki asimetric etkisi önemlidir ve piyasalar arasında etkileşimin de asimetric olduğunu göstermektedir. Ayrıca, her üç ülkede olumsuz haberlerin etkisi diğer piyasalardaki olumlu haberlere göre daha fazla etkilemektedir. Öte taraftan asimetrisinin göreceli önemi yani asimetri derecesi ise $|\delta_j - 1|/(\delta_j + 1)$ eşitliği ile elde edilmektedir (Koutmos, 1996, p. 978). Buna göre, sırasıyla ve yaklaşık olarak; Brezilya için $\frac{(-0,48563-1)}{(-0,48563+1)} = 2,88825$ iken Çin'in $\frac{(-0,44143-1)}{(-0,44143+1)} = 2,5805$ ve Rusya için ise $\frac{(-0,52568-1)}{(-0,52568+1)} = 3,20979$ kat olduğu tespit edilmiştir.

Öte taraftan, Rusya'nın, Brezilya'ya %10 anlamlılık düzeyinde ($\sigma_{1,3}$) volatilité yayılımı olduğu gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, Rusya'dan Brezilya'ya şok yayılımı mevcuttur. Ancak bu yayılım yaklaşık %2,0'dir. Brezilya'dan Çin'e yaklaşık %1,5 düzeyinde volatilité yayılımı tespit edilmiştir. Aynı zamanda Rusya'dan Çin'e %10 anlamlılık düzeyinde yaklaşık %7,0 şok yayılımı mevcuttur. Brezilya'dan Rusya'ya ise yaklaşık %4,5 şok yayılımı mevcuttur. Ancak Çin'den Rusya'ya volatilité yayılımını temsil eden parametre istatistiksel olarak anlamsız olması nedeniyle herhangi bir volatilité yayılımı olmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca, standartlaştırılmış hatalara dayalı teşhis, spesifikasyona karşı kayda değer bir kanıt göstermemektedir. On gecikme için Ljung-Box (LB) istatistiği herhangi bir bağımlılığın olmadığını gösterirken, modelin tamamı için gerçekleştirilen Çoklu-ARCH testi sonucunda on gecikmeye kadar değişen varyans sorununun ortadan kalktığını göstermektedir.

Tablo 5. Koşullu Korelasyon

	Brezilya	Çin	Rusya
Brezilya	1	0,293672	0,359649
Çin		1	0,323379
Rusya			1

Tablo 2'den elde edilen koşulsuz korelasyon değerleri ile Tablo 5'ten elde edilen koşullu korelasyon değerleri karşılaştırıldığında, koşulsuz korelasyon değerlerinin, koşullu korelasyon değerlerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Koşullu korelasyon değerlerinin, koşulsuz korelasyon değerlerine göre düşük çıkmasının nedeni, koşullu değişen varyansın hesaba katılmaması nedeniyle, yukarı doğru yanlı korelasyon tahminlerine neden olmaktadır (Koutmos, 1996, s. 987).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada küresel ekonomide önemli güç adayı ülkelerden, Brezilya, Çin ve Rusya hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité etkileşimleri incelenmiştir. Bu piyasalar küresel ekonomide gelecekte söz sahibi olabilecek ülkelerdir. Öncül-Ardıl ilişkileri ve volatilité etkileşimleri, çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile ele alınmıştır. Kuşkusuz bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran önemli özelliklerinden biri çalışma döneminde, küresel ekonomide söz sahibi olabilecek ülkelerden biri olan Çin'in COVID-19 salgınının patlak verdiği ülke olması iken bir diğeri de savaş ve yaptırımlar altında bulunan Rusya'nın bulunmasıdır. Özellikle, BRC ülkelerinden diğeri iki ekonomiye göre daha fazla yükselen Çin ekonomisinin, ihracata dayalı politikası ve birikmiş

yabancı yatırımları nedeniyle, BRC ülkelerinin büyüme lokomotifi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, bu ve benzeri dünya ekonomisi üzerinde etkisi olan ülke ekonomilerinde olası bir yapısal değişikliğin; diğer ülkelerin ekonomilerini ve finansal piyasalarını etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Geçmişte bu ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin küresel boyutlara ulaşması sebebiyle araştırmacıların ilgisinde bulunan ülkeler olmuşlardır. BRC ülkelerinde yani *i* piyasasındaki olumsuz haberlerin, *j* piyasasındaki getirilerin volatiliteleri üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu elde edilen bulgular ile gösterilmiştir. Volatilitite yayılımı sonuçlarına göre ise Rusya'nın Çin ve Brezilya'ya volatilititeyi veren ve Çin'e şok yayılımının Brezilya'ya göre daha fazla olduğu; Brezilya'nın ise Çin ve Rusya'ya volatilitite veren ve Rusya'ya şok etkisinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çin, bu iki ülkeden de volatilititeyi alan ülke olarak tespit edilmiştir.

Öte taraftan, getiri yayılımı boyutu ile elde edilen bulgulara göre ise, Brezilya'dan Çin'e getiri yayılımı yaklaşık %13,0 ve pozitif yöndedir. Benzer şekilde Brezilya'dan Rusya'ya getiri yayılımı yaklaşık %15,0 düzeyinde ve pozitifdir. Ancak Rusya'dan Brezilya'ya getiri yayılımı yaklaşık %1,6 düzeyinde iken, Çin'den Rusya'ya getiri yayılımı yaklaşık %3,2 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer önemli bulgu ise, BRC piyasalarının sadece ulusal/yerel haberlerle değil aynı zamanda diğer piyasalardan haberlerle özellikle de olumsuz haberlere tepki vermeleri anlamında bütünleşik olduğu gösterilmiştir. Birlik olarak hareket etme eğiliminde olan BRICS ülkelerinin üyelerinden herhangi birinde meydana gelecek olumsuz haber veya bir şok sadece kendi sınırları içerisinde kalmayıp, üyelerin diğerine de yansımalarının olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla çalışma bulguları göstermektedir ki BRICS ülkeleri içerisinde özellikle Brezilya'nın finansal piyasalarına gelebilecek olumsuz bir haber çalışmadaki diğer ülkelerin piyasalarında önemli şok etkisine neden olabileceği gösterilmiştir. Aynı zamanda, getiri etkileşiminde özellikle Brezilya'nın bir gün gecikmeli değerinin Rusya'nın cari değerini yaklaşık %15,0 ve pozitif yönde etkilerken, benzer şekilde Brezilya'nın bir gün gecikmeli değerinin Çin'in cari dönem getirisini yaklaşık %13,4 düzeyinde ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, yatırımcılar açısından, korunma ve çeşitlendirme stratejileri genellikle bir miktar korelasyon içermektedir. Bu nedenle, korelasyonların koşulsuz tahminlerinin, koşullu tahminlerden daha büyük olduğu ve bu sebeple portföy çeşitlendirmesi konusunda dikkat edilmesi gerektiği önemli önerilerden biridir. Dolayısıyla çalışmada incelenen üç ülkenin koşullu korelasyon katsayılarının çok yüksek olmaması sebebiyle portföy çeşitlendirmesinin yapılabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak, Brezilya piyasasından Rusya piyasasına yaklaşık %15,0 düzeyinde getiri yayılımı mevcutken, Brezilya'dan Rusya'ya volatilitite yayılımı yaklaşık %4,5 düzeyindedir. Benzer şekilde, Brezilya piyasasından Çin piyasasına yaklaşık %13,4 düzeyinde getiri yayılımı mevcutken volatilitite yayılımının %1,5 düzeyinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Brezilya'dan diğer iki ülkeye getiri yayılımında olduğu gibi volatilitite yayılımının simetrik değil, asimetric olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BRC ülkelerinin gelişmiş ülke konumuna erişmesi, dünya ekonomisinin gelişimi açısından kritik öneme sahip olacağı konusu tartışmalara beraberinde getirmesi, bu ekonomilerin büyüme potansiyellerini yerine getirebildikleri ölçüde gelecekte baskın bir güç haline gelebilmesi kaçınılmaz olacaktır. Çalışmadan elde edilen bulgular, BRC ülkelerinden Brezilya'dan diğer ülkelere hem getiri yayılımının hem de volatilitite yayılımının olduğu tespit edilmesi, literatürde BRIC ülkeleri ile ilgili gerçekleştirilen araştırmaya paralel sonuçlar üretmiştir (Wilson & Purushothaman, 2006). Ne var ki Brezilya'nın diğer ülkelere göre ekonomik büyüme potansiyeli en düşük olan ülke olması, bu ülkede ortaya çıkabilecek olumsuz bir haberin (örneğin ekonomik kriz) çalışmadaki diğer ülkelere şok yayılımı olacağıdır. Bulgulara göre Rusya'nın finansal piyasasında (pay piyasası) Çin'e göre daha yüksek şok yayılımı olacağı yönündedir.

Bu çalışmada, potansiyel küresel ekonomik güç adayları olan Brezilya, Rusya ve Çin'in finansal piyasalarındaki getiri ve volatilitite yayılımı incelenmiştir. Bulgulara göre Brezilya'da olası bir şokun Rusya'nın finansal piyasasında daha fazla şok etkisine neden olacağı tespit edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda, Brezilya'nın pay piyasası temel alınarak özellikle BRICS ülkelerinin diğer üyelerinin yanında farklı küresel güç adayları ülkelere getiri ve volatilitite yayımları incelenebilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Alotaibi, A. R. ve Mishra, A. V. (2015). Global and regional volatility spillovers to GCC stock markets. *Economic Modelling*, 45, 38–49. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.052>
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics* 106(2).
- Bayramoğlu, M. F. ve Abasız, T. (2017). Gelişmekte olan piyasa endeksleri arasında volatilité yayılım etkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 74, 183–200. <https://doi.org/10.25095/mufad.396865>
- Ben Rejeb, A. ve Arfaoui, M. (2016). Financial market interdependencies: A quantile regression analysis of volatility spillover. *Research in International Business and Finance*, 36, 140–157. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2015.09.022>
- Bhar, R. ve Nikolova, B. (2009). Return, volatility spillovers and dynamic correlation in the BRIC equity markets: An analysis using a bivariate EGARCH framework. *Global Finance Journal*, 19(3), 203–218. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2008.09.005>
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307–327. <https://doi.org/10.1109/TNN.2007.902962>
- Brooks, C. (2008). Introductory econometrics for finance. In *Cambridge University Press*.
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir Gülbahar, S. (2018). İslami hisse senedi endeksleri arasında getiri ve volatilité yayılımı: Gelişmiş ve Gelişmekte olan piyasalarda çok değişkenli VAR-EGARCH uygulaması. *MUFİDER*, 1(2), 89–100.
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Gülbahar, S. D. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde getiri ve volatilité yayılımı: NIMPT ülkelerinde VAR-EGARCH uygulaması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(636), 9–24.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987–1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Erten, I., Murat, M. B. ve Okay, N. (2012). Munich personal RePEc archive volatility spillovers in emerging markets during the global financial crisis: Diagonal BEKK approach. *Munich Personal RePEc Archive*, 56190, 1–18. <https://mp.ra.ub.uni-muenchen.de/56190/>
- Fowowe, B. ve Shuaibu, M. (2016). Dynamic spillovers between Nigerian, South African and international equity markets. *International Economics*, 148, 59–80. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2016.06.003>
- Gençyürek, A. G. ve Demireli, E. (2019). Gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları ile ham petrol arasındaki getiri ve volatilité yayılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 66–83.
- Gürsoy, S. ve Gövdere, B. (2020). Uluslararası pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımı: Gelişmiş ülkeler ve seçilmiş gelişmekte olan ülkeler üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 487–502. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.660976>
- Harvey, C. R. (1991). The world price of covariance risk. *The Journal of Finance*, 46(1), 111–157. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1991.tb03747.x>
- Işığışok, E. (1994). *Zaman serilerinde nedensellik çözümlemesi*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Khalifa, A. A. A., Hammoudeh, S. ve Otranto, E. (2014). Patterns of volatility transmissions within regime switching across GCC and global markets. *International Review of Economics and Finance*, 29, 512–524. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2013.08.002>

- Koutmos, G. (1996). Modeling the dynamic interdependence of major European stock markets. *Journal of Business Finance and Accounting*, 23(7), 975–988. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5957.1996.tb01035.x>
- Koutmos, G. ve Tucker, M. (1996). Temporal Relationships and Dynamic Interactions Between Spot and Future Stock Markets. *The Journal of Futures Markets*, 16(1).
- Lu, W., Gao, Y. ve Huang, X. (2019). Volatility spillovers of stock markets between china and the countries along the belt and road. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(14), 3311–3331. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2019.1570496>
- Majdoub, J. ve Ben Sassi, S. (2016). Volatility spillover and hedging effectiveness among China and emerging Asian Islamic equity indexes. *Emerging Markets Review*, 31, 16–31. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2016.12.003>
- Mensi, W., Boubaker, F. Z., Al-Yahyaee, K. H. ve Kang, S. H. (2017). Dynamic volatility spillovers and connectedness between global, regional, and GIPSI stock markets. *Finance Research Letters*, 25, 230–238. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.10.032>
- Nargeçekenler, M. (2004). Euro kuru satış değerindeki volatilitenin ARCH ve GARCH modelleri ile tahmini [Estimation of volatility in Euro exchange rate sales values with ARCH and GARCH Models]. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(2), 153–179.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A New approach. *Journal Econometrica Society*, 59(2), 347–370.
- Pandey, V. ve Vipul. (2017). Article information : Volatility spillover from crude oil and gold to BRICS equity markets. *Journal of Economic Studies*.
- Polat, M. ve Kılıç, E. (2020). MIST ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile döviz kurları arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1463–1479. <https://doi.org/10.21547/jss.706726>
- Polat, M. ve Kılıç, E. (2022). BRICS ülkelerinde döviz kuru ve borsa arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi: VAR-EGARCH modeli ile bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 539–551.
- Savva, C. S., Osborn, D. R. ve Gill, L. (2005). Volatility, spillover effects and correlations in US and major European markets. *Working Paper, University of Manchester*, 1–30.
- Şenol, Z. ve Türkay, H. (2020). Gelişmiş ve gelişmekte olan borsalar arasındaki oynaklık yayılımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(2), 361–385.
- Wilson, D. ve Purushothaman, R. (2006). *Dreaming with BRICs: The path to 2050. Emerging economies and the transformation of international business: Brazil, Russia, India and China (BRICs), October 2003*, 1–35. <https://doi.org/10.4337/9781847202987.00008>
- Yalçınkaya, Ö. ve Aydın, H. İ. (2017). Ekonomik ve politik belirsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: G-7 BRC ülkeleri üzerine bir panel veri analizi (1997-2015). *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*, 17(3), 1–1. <https://doi.org/10.21121/eab.2017328407>
- Zhang, P., Sha, Y. ve Xu, Y. (2021). Stock market volatility spillovers in G7 and BRIC. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(7), 2107–2119. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1908256>

TIBBİ TANI VE TEDAVİ CİHAZLARININ SAĞLIK HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF MEDICAL DIAGNOSTIC AND THERAPEUTIC DEVICES ON HEALTH EXPENDITURES

Dr. Taner ABİŞ¹

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ÇAPAR²

ÖZ

Tıbbi tanı cihazlarının sağlık harcamalarını arttırmadığı buna karşın tıbbi tedavi cihazlarının ise sağlık harcamalarını arttırdığı gerçeği ile bu çalışmanın amacı, OECD düzeyinde sağlık teknolojileri olan tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının sağlık harcamalarına etkisini incelemek ve bu etkiden elde edilen veriler ile politikacılara kanıt sağlamaktır. Bu çalışma, panel veri analizi yöntemlerinden biri olan Driscoll-Kraay tahmincisi ile tamamlanmıştır. 11 OECD ülkesinin 2009-2016 yıllarına ait verileri ile analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Bilgisayarlı Tomografi (CT) ve Radyoterapi (RT) cihaz sayılarındaki 1 birimlik artış kişi başı sağlık harcaması yükünü (EXP) sırasıyla 50,478 ve 296,123 birim arttırmaktadır. Yatak Sayısı (BED) ve Mamografi (MAM) teknolojisine yapılan yatırımlardaki 1 birimlik artış ise kişi başı sağlık harcaması yükünü (EXP) sırasıyla 127,158 ve 8,697 birim azaltmaktadır. Sonuç olarak, tedavide kullanılan teknolojiler, sağlık harcamalarının yükünü arttırmaktadır. Dolayısı ile sağlık teknolojisi yatırımlarının birincil korunmaya dönük yapılması, tedavi edici sağlık hizmetlerine olan talebin azalmasına neden olacaktır. Bu durum, sağlık politikacılarının tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının hastanelerdeki düşük payının yüksek bir harcama oranı ile ilişkili olduğu gerçeğini unutmadan kanıt dayalı politikalar üretmesini gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Tanı Cihazları, Tedavi Tıp Cihazları, Sağlık Harcaması, Sağlık Teknolojileri.

JEL Sınıflandırma Kodları: D61, I10.

ABSTRACT

It is stated that medical diagnostic devices do not increase health expenditures, whereas medical treatment devices increase health expenditures. The study aims to examine the effect of medical diagnosis and treatment devices, which are health technologies at the OECD level, on health expenditures and to provide evidence to politicians with the data obtained from this effect. The study is completed with one of the panel data analysis methods, namely the Driscoll-Kraay estimator. Analysis is conducted with data from 11 OECD countries for the 2009-2016 period. According to the findings, a 1-unit increase in the number of Computed Tomography (CT) and Radiotherapy (RT) devices, increases the per capita health expenditure burden (EXP) by 50.478 and 296.123 units, respectively. A 1-unit increase in investments in the Number of Beds (BED) and Mammography (MAM) technology, reduces the per capita health expenditure burden (EXP) by 127.158 and 8.697 units, respectively. Therefore, investing in health technology for primary prevention would reduce the demand for therapeutic health services. This situation requires health politicians to produce evidence-based policies without forgetting the fact that the low share of medical diagnostic and treatment devices in hospitals is associated with a high spending rate.

Keywords: Medical Diagnostic Devices, Therapeutic Medicine Devices, Health Expenditure, Health Technologies.

JEL Classification Codes: D61, I10.

¹ Altınbaş Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, taner.abis@altinbas.edu.tr

² Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, hasim.capar@dicle.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The study aims to emphasize the importance of medical diagnosis and treatment devices in health expenditures as an expenditure item. To examine the effect of medical diagnosis and treatment devices, which are health technologies at the OECD level, on health expenditures and to provide evidence to politicians with the data obtained from this effect.

Design/methodology/approach:

The research draws attention to the importance of investments in health technologies in health expenditures and the investment dimension of diagnostic and therapeutic services separately. 11 OECD member countries are included in the study between 2009 and 2016. The lack of data from other OECD countries in the specified period is an essential limitation of the study. The sample represents the population in the targeted direction, and 88 observations are reached. In the research, the dependent variable is health expenditures per capita (EXP), while the independent variables are MR, BED, CT, RT and MAM.

Findings:

Driscoll-Kraay estimator results are given. Accordingly, when the effects of other variables are fixed, increasing the number of Computer Tomography (CT) and Radiotherapy (RT) devices by 1 unit augments per capita health expenditures (EXP) by 50.478 and 296.123 units, respectively. Raising investments in number of beds (BED) and Mammography (MAM) technology by 1 unit alleviates per capita health expenditures (EXP) by 127.158 and 8.697 units, respectively.

Conclusion and Discussion:

Although both medical diagnostic devices and medical treatment devices have an impact on the burden of health expenditures, it is observed that those with medical treatment devices increase the burden of health expenditures more. These findings show an expected situation. Because medical diagnostic devices, which are one of the preventive health services, are cheaper than medical treatment devices that provide treatment. This is due to the relative cheapness of medical diagnostic devices compared to medical treatment devices. Because medical diagnostic devices identify many diseases at an early stage and prevent expensive treatments. In this regard, it would be appropriate to prioritize medical diagnostic devices not because of their low purchasing costs, but because they prevent the treatment costs caused by some diseases. The findings of various studies on this subject indicate similar situations (Wang, 2018; Kumar, 2011; Newhouse, 1992; Chambers et al., 2022; Otawova et al., 2015; Giraldes, 2010; Meyer et al., 2012). The finding here reveals the fact that medical diagnostic devices are more efficient than medical treatment devices. Although medical diagnostic devices, which are one of the health technologies, are cost-effective, it is important to use them in the light of evidence-based data and policies and to prepare them in accordance with the necessary clinical guidelines. So much so that many researchers on the subject have drawn attention to this importance (Jonsson and Banta, 1999; Anderson et al., 2007; Ming et al., 2022; Polisen et al., 2020; Rohr et al., 2016; Abdel-Wahab et al., 2021). Although medical treatment devices increase the burden of health expenditures, it is stated that these devices also increase the quality of life of individuals and still have a very high usage rate (Pammolli et al., 2005; Abdel-Wahab et al., 2021; Newhouse, 1992; Giraldes, 2010; Meyer et al., 2012; Smith-Bindman et al., 2019). Therefore, it is of great importance that medical treatment devices are used where necessary and with an effective policy. As with every study, the current study also has some limitations. One of these limitations is the lack of a complete data set for all OECD countries. Another important limitation is the existence of model predictions carried out with missing data. The limitations need to be taken into consideration when evaluating the findings of the study. Under these limitations, it is recommended that future studies should be planned to include more country data and causal relationships such as long-term time series. Making health investments aimed at primary prevention would result in a decrease in the demand for therapeutic health services. Thus, resources can be allocated to diagnostic devices rather than treatment. This would enable resources to be shifted to units where preventive services can be used more effectively. Thus, healthcare institutions would be able to use resources efficiently. Therefore, by ensuring resource allocation efficiency, sufficient resources would be allocated to purchase other essential health technologies. Health politicians and health managers need to produce evidence-based policies, keeping in mind the fact that the low share of medical diagnostic and treatment devices in hospitals is associated with a high spending rate. What would ensure this is to conduct scientific studies on the subject and provide evidence to decision makers and managers.

1. GİRİŞ

Son yirmi yıldır hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarının arttığı görülmektedir. Sağlık harcamalarındaki artışın pek çok sebebi vardır. Ancak bu sebeplerden en önemlisi, sağlık teknolojilerine yapılan yatırımların çok pahalı olmasıdır (Sertkaya vd., 2022). Bu nedenle kullanılacak olan tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının maliyet etkinlik analizlerine tabi olması gerektiği ifade edilmektedir (Polisena vd., 2020). Pozitif dışsallık özelliğinden dolayı verilen sağlık hizmetlerinin en verimli olanlarının hastalıkların teşhisinde kullanılan tıbbi tanı cihazları olduğu ifade edilmiştir (Newhouse, 1992). Ancak tıbbi tanı cihazlarının da bu yararlarına karşın bazı zararlarının olduğu dolayısı ile verimli ve maliyet etkin olsalar dahi bunların da dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiği rapor edilmiştir (Gelijns ve Halm, 1991).

Sağlık teknolojilerinin önemli birer parçası olan ve tıbbi tanılarda kullanılan Manyetik Rezonans Görüntüleme (MRI), Bilgisayarlı Tomografi (BT), Mamografi (MAM) ile tıbbi tedavilerde kullanılan Radyoterapi (RT) ve Hasta Yatağı (BED) gibi sağlık teknolojilerinin maliyet fayda rasyosu (ICER) ile ele alınarak satın alınması ve kullanılması gerektiği pek çok yazar tarafından tartışılmaktadır (Gelijns ve Halm., 1991; Jonsson ve Banta, 1999; Polisena vd., 2020; Van der Pol vd., 2021; Abdel-Wahab vd., 2021). Bu tartışmalardan birisi de tıbbi tanı için kullanılan sağlık teknolojilerinin tedavi için kullanılan tıbbi tedavi cihazlarından daha fazla sağlık harcaması yüküne sebebiyet verdiğidir (Newhouse 1992; Hachamovitch vd., 2009; Meyer vd., 2012; Newman-Toker vd., 2013).

Sağlık teknolojilerinden olan tıbbi tanı cihazları, onkoloji, jinekoloji, kardiyoloji, ortopedi ve gastroenteroloji gibi alanlar ile ilgili birçok hastalığın teşhis edilmesi, hastalık oluşumunun önlenmesi, hastalık süreçlerinin izlenmesinde aktif olarak kullanılan bir dizi yoğun teknolojik ürünlerdir. Bu teknolojik ürünlerin yanı sıra aynı veya üst donanımlardaki tıbbi tedavi cihazları da benzer alanlardaki hastalıkların tedavisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kadar önemli etkileri ve kullanılan alanları bulunan bu sağlık teknolojilerinin kardiyoloji, onkoloji ve dahiliye alanları ile ilgili bazı hastalıkların tedavisinde maliyet etkin olduğunu ve faydalarının maliyetlerinden daha fazla olduğu ortaya konulmuştur (Eastman ve Leptien ve Chase, 2003; Ekman, Sjögren ve James, 2006; Calcoen, Boer ve van de Ven, 2017; Sharma vd., 2018). Öte yandan bu sağlık teknolojilerinden tanıya ilişkin olanların tedaviye ilişkin olanlardan daha maliyet etkin ve verimli olduğu rapor edilmiştir (Lim, 2020; Vasudevan vd., 2022). Bu veri sağlık sistemlerinde sıklıkla kullanılan bir kavram olan verimlilik hususunun önemine dikkat çekmektedir. Zira her sağlık kuruluşu kıt kaynaklar ile maksimum sağlık hizmeti sunmak istemektedir. Bu sağlamanın yolu ise kaynakların hem tahsis verimliliğini hem de teknik verimliliğini sağlamak ile mümkündür. Kaynak tahsis verimliliğinin sağlandığı yerlerden birisi de tıbbi tedavi cihazlarının yerine tıbbi tanı cihazlarının alınmasıdır. Çünkü tıbbi tanı cihazlarının tıbbi tedavi cihazlarından çok daha az bir sağlık harcaması yükünü oluşturduğu ifade edilmektedir (OECD, 2016).

Sağlık hizmeti kullanıcılarının algı, tutum ve davranışlarının değiştiği bilinmektedir (Luitel vd., 2020). 21. yüzyılın hızlı değişen dünyasında sağlık hizmeti kullanıcılarının bu algı, tutum ve davranış değişikliklerini eldeki teknoloji ve imkanlar ile makul bir ölçüde karşılamaya çalışan sağlık kuruluşları da değişime ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Bu değişim gerek kamu gerek ise de özel sağlık kuruluşlarının hasta ve hasta yakınlarına olan bakış açısını etkilemiştir (European Commission, 2019). Öyle ki sağlık kuruluşları artık hastadan gelen geri bildirimleri dikkate almakta ve bu geri bildirimlere göre politika ve stratejiler geliştirmektedir (Wong, Mavondo ve Fisher, 2020). Bu politika ve stratejilerin bir kısmı, kanıta dayalı yönetim anlayışı ile bilimsel gerçeklere dayalı hizmet sunum şekillerine odaklanırken bir kısmı ise, hastanın algılanan kalitesine odaklanmıştır. Bu bağlamda hem kamu hem de özel sağlık kuruluşları sağlık teknolojilerine ağırlık vererek tercih edilebilirliklerini artırma yoluna gitmektedirler (Jing vd., 2019). Özellikle de sağlık turizmi ve spesifik olarak sağlık turizmi bir alt dalı olan medikal turizmin önemli bir sektör olduğu destinasyonlardaki klinikler, bu değişim ve dönüşümleri ile teknoloji yatırımlarını çok iyi bir pazarlama kampanyasına dönüştürme eğilimindedir (Mason, 2020). Öyle ki sağlık teknolojileri, her ne kadar çok pahalı olsa da sağlık kuruluşları için çok iyi bir pazarlama ve tercih edilme sebebi olabilmektedir. Sağlık teknolojilerinin gücünün farkında olan sağlık yöneticileri ve sağlık pazarlamacıları bu alana ciddi bir önem vermektedir. Bu önem ancak gereksiz sağlık teknolojilerinin alınmasının engellendiği prosedür ve uygulamaların çoğalıp işlevsel olması ile anlam kazanacaktır. Aksi halde verimlilikten uzak sadece çıktılara yoğunlaşmış bir sağlık teknolojisi kullanımı ortaya çıkacaktır ki bu durum, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğine engel olabilecektir.

Sağlık teknolojilerinin, sağlık kuruluşları için kritik önemde olan özelliklerinin yanı sıra çok pahalı olması sebebi ile de bilinçli kullanılması gerektiği ortadadır. Çünkü sağlık teknolojileri çok ciddi derecede pahalı olan yatırımlardır.

Bu pahalı yatırımların büyümesine kapılarak finansal anlamda büyük bir yükün altına girmeye çalışan sağlık yöneticileri ve yatırımcılarının tanı için kullanılan sağlık teknolojilerine ağırlık vermesi gerekmektedir. Zira tanıya yönelik sağlık teknolojilerinin tedaviye odaklı sağlık teknolojilerinden çok daha etkili olduğu pek çok yazar tarafından ortaya konulmuştur (Kene, 2014; Wurcel vd., 2019; Abernethy vd., 2022). Sağlık teknolojilerinin özellikle de tanı ve tedavi ile ilgili olanların hastaların yaşam kalitesini arttırdığı ifade edilmektedir (James vd., 2022). Sağlık teknolojilerinin pek çok faydası olduğu bilinmektedir. Zaten etkin olan sağlık teknolojilerinin kullanılması noktasında bir sorun gözükmemektedir. Ancak özellikle de klinikten polikliniğe geçişin hızlandığı bu günlerde, kliniğin ağır finansman yükü, tedavi edici sağlık teknolojileri ile ilişkili olabilmektedir. Tedavi edici sağlık teknolojilerinin kullanımının kanıtla dayalı olması gereklidir. Aksi halde hangi teknolojilerin, hastaya ne kadarlık bir fayda sağladığı bilinemez. Tedavi edici sağlık teknolojilerinin etkinlik ve faydalarının ortaya konulmasında Kaliteye Ayarlanmış Yaşam Yılları QALY (Quality Adjusted Life Years) çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Özellikle de QALY açısından tanı ve tedavi sağlık teknolojilerinin karşılaştırılması ve etkinliklerinin ortaya konulması kanıtla dayalı yönetim açısından son derece önem arz etmektedir. Sağlık teknolojilerinin etkinlik skorlarının ortaya konulması için gerek tanı gerek ise de tedavi edici tıbbi cihazların kalite ve maliyetlerini bir araya getiren maliyet etkinlik rasyosunun (ICER-Incremental Cost-Effectiveness Ratio) hesaplanması gereklidir. Ancak bu şekilde her bir sağlık teknolojisinin fayda ve maliyetleri değerlendirilebilir. Öte yandan sağlık teknolojilerinden olan tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının gerçek yaşam deneyimlerinden elde edilmiş verileri ile ampirik çalışmaların yapılması gereklidir. Ancak bu sayede tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının hangisinin sağlık harcaması yükünü arttırdığı ortaya konulabilir. Bu çalışmanın yapılma motivasyonunu sağlayan şey de tam olarak bu gerekliliktir.

Tıbbi tanı ve tedavi ile ilgili yeni bir sağlık teknolojisi üretildiğinde veya piyasaya sürüldüğünde sağlık yöneticileri veya yatırımcılarının bu yeni teknolojileri karşılaştırması gereklidir. Zira yeni sağlık teknolojisi, eski sağlık teknolojisine göre daha az etkin ve daha çok pahalı olabilir. Böyle bir durumda kullanılan sağlık teknolojilerinin maliyet etkinliği ortaya konulmadığında; sağlık yöneticileri kurumlarına gereksiz bir teknolojiyi çok pahalıya satın alıp kullanma yoluna gidebilir. Bu tarz yanlış kararların verilmemesi için her türlü sağlık teknolojilerinin maliyet etkinliği rasyosu hesaplanmalıdır. Hataların önlenmesi için konu ile ilgili sürekli olarak kurum içi veya kurum dışı bilimsel çalışma ve hesaplamaların yapılması elzem görülmektedir.

Tıbbi tanı ve tedavi için kullanılan sağlık teknolojisi cihazlarının, gelişmiş kullanılmaması için mikro, mezo ve makro düzeyde sağlık teknolojileri değerlendirme etkinlikleri ile sağlık teknolojilerinin her açıdan değerlendirmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmelerin yapılması için kullanılan sağlık teknolojilerine ait her türlü kanıt ve verinin toplanarak karar vericilerin anlayabileceği özet bilgiler haline getirilmesi ve bu bilgilerin yorumlanması gereklidir. İşte bu veri, kanıt ve bilgilerin sağlanması amacı, bu çalışmanın yapılması motivasyonunu oluşturmaktadır.

Özellikle de sağlık teknolojileri olarak çoğu hastanede kullanılan tanı testlerinin farkındalığının az olduğu bazen gerektiği halde kullanılmadığı bazen ise gereksiz kullanıldığı dile getirilmektedir (Rohr et al., 2016). Bu gerekçe ile sağlık teknolojilerinin kullanımının çok detaylı incelenmesi ve gerçek yaşam verileri ile karşılaştırması gerektiği ifade edilmektedir (Ming vd., 2022). Çünkü sağlık teknolojilerinin hem fayda hem de zararlarının olduğu bilinmektedir (Gelijns ve Halm, 1991; Anderson vd., 2007; Otawova vd., 2015; Hachamovitch vd., 2009; Meyer vd., 2012; Van der Pol vd., 2021; Pammolli vd., 2005; Sorenson vd., 2013). Öyle ki önemli bir sağlık teknolojisi olan tıbbi tanı cihazlarının maliyet etkin olmasına karşın gereksiz kullanıldığında çok yüksek sağlık harcamalarına yol açtığı görülmektedir (Giraldes, 2010; Chambers vd., 2022). Bu sebeple sağlık teknolojilerinin kullanılmasının etkin bir politika ile yapılması gerekli olduğu tartışılmaktadır (Anderson vd., 2007). Sağlık teknolojilerinin kullanım ve değişim maliyetlerinin sağlık harcamalarını arttırdığı (Sertkaya vd., 2022) görülmektedir. Bunun sebebini ise Ferguson vd. (2014), hastane bazında sağlık teknolojilerinin payının küçük olmasına karşın sağlık harcamalarına etkisinin büyük olmasına bağlamaktadır. Ferguson vd. (2014) gibi pek çok yazar da sağlık teknolojilerinin sağlık harcamasına etkisinin büyük olmasından dolayı bu konunun araştırılmaya değer olduğunu açıklamaktadır (Marino ve Lorenzoni, 2019; Smith-Bindman vd., 2019; Hadian vd., 2021; Sertkaya vd., 2022; Newman-Toker vd., 2013). Sağlık teknolojilerinin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının sağlık harcamasını arttırmasına karşın gerektiği yerde etkin bir şekilde kullanıldığında bireylerin yaşam kalitesini de arttırdığı rapor edilmiştir (Pammolli vd., 2005). Ancak tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının sağlık maliyetleri üzerindeki etkisi net değildir. Öyle ki bu konuda yapılan bir araştırmaya göre sağlık teknolojilerinden olan tıbbi tanı cihazlarının sağlık harcamalarını arttırmadığı buna karşın tıbbi tedavi cihazlarının ise sağlık harcamalarını arttırdığı tespit edilmiştir (Sorenson vd., 2013). Bu bilimsel kanıtlar, sağlık teknolojilerinden tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)'dan sağlığa ayrılan pay

üzerindeki etkisinin OECD ülkeleri düzeyinde incelenmesinin önemine işaret etmektedir. Zira pek çok yazar tıbbi tanı cihazlarının tıbbi tedavi cihazlarından daha az maliyetli ve daha çok etkin olduğunu ortaya koymuştur (Wang, 2018; Rohr vd., 2016; Sorenson vd., 2013; Smith-Bindman vd., 2019; Kumar, 2011; Newhouse, 1992; Chambers vd., 2022; Giralde, 2010; Hachamovitch vd., 2009; Meyer vd., 2012).

Yukarıdaki veri ve bilgiler ışığında tanı ve tedavi cihazlarının verimliliği ile ilgili gerçek yaşam deneyimlerine bağlı ampirik çalışmaların yapılmasının elzem olduğu görülmektedir. Zira her ne kadar sağlık teknolojilerinin değerlendirilmesine yönelik ampirik çalışmalar olsa da bu çalışmaların OECD düzeyinde yapılmadığı veya yapılmış ise de rapor şeklinde sorunu bildiren çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu da literatürde bu konu ile ilgili boşluğun olmasına sebebiyet vermiştir. Bu çalışma ile gerçek yaşam verilerine bağlı OECD ülkelerinin tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının verimlilik tahminleri rapor edilecektir. Bu sayede ilgili literatür boşluğunun doldurulması ön görülmektedir.

Tıbbi tanı cihazlarının tıbbi tedavi cihazları ile karşılaştırıldığında göreceli olarak daha fazla sağlık harcaması yüküne sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu özellikle de sağlık teknolojileri için ödeme yapacak olan tarafların tıbbi tedavi cihazlarına karşı tıbbi tanı cihazlarının tercih edilmesi gerektiği yönündeki tezine güçlü bir kanıt sunacaktır. Öte yandan bu çalışmanın bulguları, sağlık teknolojilerini mikro, mezo ve makro boyutta değerlendirecek olan kurum ve kuruluşlara konu ile ilgili kanıt sunacaktır. Bu bulgulara dayalı olarak mevcut çalışmanın temel amacı, OECD düzeyinde sağlık teknolojileri yatırımlarının değerlendirilmesini yapmaktır. Bu temel amaca ek olarak sağlık teknolojileri olan tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının sağlık harcamalarına etkisini incelemek ve bu etkiden elde edilen veriler ile politikacılara kanıt sağlamak amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Veri Seti ve Analizde Kullanılan Yöntem

Yapılan çalışmada, sağlık harcamalarında sağlık teknolojileri yatırımlarının önemine dikkat çekmek aynı zamanda tanı ve tedavi edici hizmetlerin yatırım boyutunun ayrı ayrı ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmaya, 2009-2016 yılları arası, OECD üyesi 11 ülke dâhil edilmiştir. Belirtilen zaman aralığında diğer OECD ülkelere ait verilerin eksik olması çalışmada önemli bir kısıttır. Hedeflenen doğrultuda toplam 88 gözleme ulaşılmıştır. Araştırmada bağımlı değişken olarak kişi başı sağlık harcamaları (EXP) tercih edilirken, bağımsız değişken olarak MRI cihazı (MRI), Bilgisayarlı Tomografi (BT), Radyoterapi (RT), Mamografi (MAM) ve Yatak Sayısı (BED) teknolojileri kullanılmıştır. Sağlık teknolojilerine yapılan harcamaları saptamak için panel veri analizi yöntemi ile uygun model tercihi yapılmıştır. Sabit Etkiler (FE) ve Rassal Etkiler (RE) modeli arasında tercih yapmak için Huasman testi kullanılmıştır. Sonuç olarak Rassal etkiler (RE) modeline karar verilmiştir. Otokorelasyon problemi, Değiştirilmiş Bhargava vd. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI (Kramer ve Lovric, 2011; Farebrother, 1980) testleri ile sınanmıştır. Değişen Varyans sorununu kontrol etmek için Değiştirilmiş Wald Testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığını tespit etmek için Breush-Pagan LM Testi uygulanmıştır. Otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans sorunu için Driscoll-Kraay tahmincisi tercih edilmiştir.

2.2. Panel Veri Analizi

Panel veri analizi, yatay kesit biriminin (ülkeler, haneler, bireyler vb.) belirli bir zamandaki değişimleri bir araya getirerek çoklu bir gözlem seti oluşturmasını sağlayan bir analiz yöntemidir. Panel veri analizinde, otokorelasyon, değişen varyans, yatay kesit bağımlılığı problemi gibi çeşitli nedenlerden ötürü dinamik tahmin yöntemlerinden ziyade statik panel modellerle tahmin yapılması daha güçlü sonuçlar vermektedir (Driscoll ve Kraay, 1998; Dökmen, 2012). Birimler arası korelasyon analizinde yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans problemi ve birim boyutunun zaman periyodundan büyük olması statik model olan Driscoll-Kraay Standart Hata testi ile analize devam edilmiştir (Hoechle, 2007). Driscoll-Kraay testinden önce panel veri analizinde uygun modele karar verilmesi gerekmektedir. Buna göre, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında tercih yapmak için Huasman Testi uygulanmıştır. Bu teste göre, temel hipotez (H₀) reddedilmesi ($p < 0,05$) durumunda sabit etkiler, kabul edilmesi ($p > 0,05$) hususunda rassal etkiler modelinin kullanılması uygun görülmektedir (Baltagi, 1998). Literatürde Driscoll-Kraay tahmincisi, genelde sabit etkiler modeliyle birlikte kullanıldığı görünse de rassal etkiler modelinin kullanıldığı çalışmalarda mevcuttur (Hashmi ve Alam, 2019; Le vd., 2020; Konak ve Demir, 2019). Driscoll-Kraay tahmincisi, yatay kesit ortalamaları serisi için Newey-West düzeltmesi hesaplamakta ve düzeltilen standart hata tahminleri N yatay kesit boyutundan bağımsız bir biçimde kovaryans matrisi tahmincisinin tutarlı olmasını sağlamaktadır (Karagöz ve Şener, 2023). Hem sabit etkiler hem de rassal etkiler model tahmininde

kullanılan Driscoll-Kraay tahmincisi, zaman (T) ve birimin (N) büyük olduğu durumunda bile varyans varlığında tutarlı, mevcut boylamsal ve dönemsel ilişkide dirençli standart hataların hesaplanmasında da kolaylık sağlamaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

Varsayımlardan sapmaların düzeltildiği rassal etkiler modeline ait statik test sonuçları eşitlik 1’de verilmiştir. Buna göre, bağımlı değişken olarak kişi başı sağlık harcamaları (EXP) kullanılmıştır. MRI cihaz sayısı, yatak sayısı (BED), bilgisayarlı tomografi (CT), radyoterapi (RT) ve mamografi (MAM) cihaz sayısı modelde bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

$$EXP_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 MRI_i + \beta_3 BED_i + \beta_4 CT_i + \beta_5 RT_i + \beta_6 MAM_i + u_i \quad (1)$$

t= 2009, 2010...2016 ve i= 1, 2, 3...12

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenin Kodu	Değişkenin Tanımlanması	Veri Kaynağı
EXP	Kişi Başı Sağlık Harcamaları (Dolar)	OECD Data/2009-2016
MRI	Manyetik Rezonans Görüntüleme (MRI) /1.000.000 kişiye düşen / Tanı için kullanılmaktadır.	OECD Data/2009-2016
BED	Yatak Sayısı (1000 kişiye düşen) /Tedavi için kullanılmaktadır.	OECD Data/2009-2016
CT	Bilgisayarlı tomografi (BT) /1.000.000 düşen / Tanı için kullanılmaktadır.	OECD Data/2009-2016
RT	Radyoterapi cihazı (RT) /1.000.000 kişiye düşen / Tedavi için kullanılmaktadır.	OECD Data/2009-2016
MAM	Mamografi cihazları /1.000.000 kişiye düşen / Tanı için kullanılmaktadır.	OECD Data/2009-2016

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada kullanılan model ve bu modelden elde edilen sonuçlara ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ort.	Std. Sp.	Min.	Max
EXP	88	2738,62	1286,45	817	5720
MRI	88	12.197	7,724	1,8	28,4
BED	88	5,052	2,487	1,0	11,9
CT	88	16,534	11,460	0,71	37,8
RT	88	7,356	4,010	1,33	18,2
MAM	88	21,564	14,293	6,1	57,8

Tablo 2’de araştırmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler verilmiştir. Buna göre kullanılan değişkenlerde eksik veri gözlenmemiştir. Veri setinin dengeli panele uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	GDP	MRI	BED	CT	RT	MAM
EXP	1					
MRI	0,327	1				
BED	0,143	0,279	1			
CT	0,060	0,692	0,463	1		
RT	0,719	0,226	0,275	-0,194	1	
MAM	0,304	0,653	0,584	0,556	0,362	1

Çoklu doğrusal bağlantı problemi oluşturan güven aralığı 0,90 ve üzeri değerlerdir (Tabanchnick ve Fidell, 2013). Bu kapsamda Tablo 3’te, çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olacak büyüklükte değer olmadığı için korelasyon matrisindeki değişkenlerin araştırmada kullanılması uygun bulunmuştur.

Tablo 4. Uygun Modellerin Belirlenmesi İçin Kullanılan Testler

Değişkenler	POLS	FE	RE
	EXP	EXP	EXP
MRI	77,057*** (23,173)	87,896** (24,549)	77,057*** (23,173)
Yatak Sayısı (BED)	-124,114** (59,918)	-151,105** (64,923)	-124,114** (59,918)
Bilgisayarlı Tomografi (CT) Cihazları	3,514 (20,425)	8,229 (23,098)	3,514 (20,425)
Radyoterapi (RT) Cihazları	-29,056 (28,814)	8,879 (29,922)	29,056 (28,814)
Mamografi (MAM)	31,615 (17,595)	36,991* (20,457)	31,615* (17,595)
Sabit	1472,143*** (533,331)	1430,859*** (478,394)	1472,143*** (533,331)
Sigma_u	1063,172	1398,332	1063,172
Sigma_e	0,226,117	226,117	226,117
R ²	0,956	0,974	0,956
F_f			
Lm			
Hausman			9,14
P	0,000	0,000	0,000
Gözlem Sayısı	88	88	88

Anlamlılık düzeyleri: *** p<.01, ** p<.05, * p<.1

Panel veri analizi modellerinde değişen varyans sorunu, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon problemi nedeni ile en küçük kareler (OLS) tahmincisinden elde edilen sonuçlar tutarsız ve sapmalı olmaktadır (Sarafidis ve Wansbeek, 2012). Bu yüzden statik panel veri modellerinde biri olan Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılması önerilmektedir (Hoechle, 2007). Bunun için öncelikle uygun model tahmini yapılması gerekir. Sabit etkiler (FE) ve Rassel Etkiler (RE) tahmincileri araştırmada tercih edilmiştir. Bu iki tahminci arasında seçim yapmak için Hausman testi kullanılmıştır. Bu teste göre, H₀ hipotezi reddedilmemektedir (p>0,05). Rassel etkiler modelinin araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir. Rassel etkiler ile elde edilen bulgulara göre, MRI cihazları ve Yatak Sayısı (BED) değişkenleri hariç tüm bağımsız değişkenler, bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı bulunmuştur. Buna göre, MRI değişkeni 1 birimlik artırılınca kişi başı sağlık harcamaları (EXP) 77,057 birim artarken, yatak sayısı değişkeni (BED) 1 birim artırılınca kişi başı sağlık harcamaları (EXP) 124,114 birim azalmaktadır.

Tablo 5. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testi

Otokorelasyon Testi	
Değiştirilmiş Bhargava vd. Durbin-Watson testi	0,44348206
Baltagi-Wu LBI testi	0,90398208
Değişen Varyans Testi	
Değiştirilmiş Wald Testi x ² (p>x ²)	Chic2 (11) = 10705,27 Prob>Chic2 = 0,000
Yanıt Kesit Bağımlılığı Testi	
Breush-Pagan LM Testi	Chic2(01) = 193,34 Prob>Chic2 = 0,000

Tablo 5'te verilen bilgilere göre, birimlere arası otokorelasyonu sınamak için Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI Testi uygulanmıştır. Bu testlere göre, otokorelasyon probleminin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişen varyans sorununu test etmek için Değiştirilmiş Wald Testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, değişen varyans problemi vardır. Breush-Pagan LM testine göre birimler arası yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir. Panel veri modellerinde, birim ve zaman etkinin yanı sıra yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans

sorunun olması durumunda, statik model ile tahmin yapılması tutarlı ve güvenilir sonuç vermektedir. Birim boyutunun (N) zaman (T) aralığından büyük olması statik modellerle tahmin yapılması daha güçlü sonuçlar vermektedir.

Tablo 6. Statik Model Tahmin Sonuçları

Modeller	RE	Driscoll Kraay Testi
Değişkenler	EXP	EXP
MRI	77,057*** (23,173)	-10,239 (20,814)
Yatak Sayısı (BED)	-124,114** (59,918)	-127,158*** (34,682)
Bilgisayarlı Tomografi (CT) Cihazları	3,514 (20,425)	50,478** (17,0811)
Radyoterapi (RT) Cihazları	29,056 (28,814)	296,123*** (15,000)
Mamografi (MAM)	31,615* (17,595)	-8,697** (2,742)
Sabit	1472,143*** 533,331	680,392*** 33,894
Gözlem Sayısı	88	88
R ²	0,956	0,606
Prob>F	0,000	0,000

Anlamlılık düzeyleri: *** p<.01, ** p<.05, * p<.1

Tablo 6'da statik model test sonucu verilmiştir. Buna göre, diğer değişkenlere ait etkiler sabitken Bilgisayar Tomografi (CT) ve Radyoterapi (RT) cihaz sayıları 1 birim artırılınca kişi başı sağlık harcamaları (EXP) sırasıyla 50,478 ve 296,123 birim artmaktadır. Yatak Sayısı (BED) ve Mamografi (MAM) teknolojisine yapılan yatırımlar 1 birim artırılınca kişi başı sağlık harcamaları (EXP) sırasıyla 127,158 ve 8,697 birim azalmaktadır.

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, sağlık teknolojileri yatırımlarını OECD düzeyinde incelemiştir. Bu inceleme, sağlık teknolojileri yatırımlarından olan tıbbi tanı cihazları ve tıbbi tedavi cihazlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkisinden yola çıkarak bir panel veri analizi ile yapılmıştır. Elde edilen bulgular gerek tıbbi tanı cihazlarının gerek ise de tıbbi tedavi cihazlarının sağlık harcamalarını arttırdığını göstermektedir. Bu bulgular, daha önce yapılmış olan pek çok çalışma ile benzerlik göstermektedir (Sertkaya vd., 2022; Polisena vd., 2020; Newman-Toker vd., 2013; Ferguson vd., 2014; Pammolli vd., 2005; Marino ve Lorenzoni, 2019). Ancak bu çalışmadan elde edilen bulgular bazı yazarlar tarafından yapılan çalışmalar ile de farklılık göstermektedir. Buna göre (Sorenson, Drummond vd., 2013; Smith-Bindman vd., 2019; Abdel-Wahab vd., 2021; Gelijns ve Halm, 1991; Chambers vd., 2022; Giralde, 2010; Newman-Toker vd., 2013). Her ne kadar gerek tıbbi tanı cihazları gerek ise de tıbbi tedavi cihazlarının sağlık harcamaya yükü üzerinde etkisi varsa da tıbbi tedavi cihazlarının sağlık harcamaya yükünü daha çok arttırdığı görülmüştür. Bu bulgular, beklenen bir durumu göstermektedir. Zira koruyucu sağlık hizmetlerinden biri olan tıbbi tanı cihazları, tedaviyi sağlayan tıbbi tedavi cihazlarından daha ucuzdur. Bu durum, tıbbi tanı cihazlarının tıbbi tedavi cihazlarına göre görece ucuzluğundan kaynaklanmaktadır. Çünkü tıbbi tanı cihazları, pek çok hastalığı erken evrede tanımlayarak pahalı tedavilerin önlenmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan tıbbi tanı cihazlarının maliyet açısından satın alma ücretlerinin düşük olmasından değil, bazı hastalıkların yol açacağı tedavi maliyetlerini önlemesinden dolayı önceliklendirilmeleri uygun olacaktır. Bu konuda yapılmış olan pek çok çalışmanın bulguları benzer durumları işaret etmektedir (Wang, 2018; Kumar, 2011; Newhouse, 1992; Chambers vd., 2022; Otawova vd., 2015; Giralde, 2010; Meyer vd., 2012). Buradaki bulgu, tıbbi tanı cihazlarının tıbbi tedavi cihazlarından daha çok verimli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Sağlık teknolojilerinden biri olan tıbbi tanı cihazları, maliyet etkin olsa da kanıtla dayalı veriler ile yapılan politikalar ışığında kullanılması ve gerekli klinik rehberlere uygun hazırlanması önem arz etmektedir. Öyle ki konu ile ilgili birçok yazar da bu öneme dikkat çekmiştir (Jonsson ve Banta, 1999; Anderson vd., 2007; Ming vd., 2022; Polisena vd., 2020; Rohr vd., 2016; Abdel-Wahab vd., 2021).

Tıbbi tedavi cihazları, her ne kadar sağlık harcamaları yükünü arttırıyor olsa da bu cihazların aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini arttırdığı ve hala çok büyük bir kullanım oranına sahip olduğu ifade edilmektedir (Pammolli vd., 2005; Abdel-Wahab vd., 2021; Newhouse, 1992; Giraldes, 2010; Meyer vd., 2012; Smith-Bindman vd., 2019). Dolayısı ile tıbbi tedavi cihazlarının gerektiği yerde ve etkin bir politika ile kullanılması büyük bir önem arz etmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi mevcut çalışmanın da birtakım kısıtlılıkları söz konusudur. Bu kısıtlılıklardan önemli birisi OECD ülkelerinin tamamına ait tam bir veri setinin olmayışıdır. Bir diğer önemli kısıt ise eksik veriler ile yürütülmüş model tahminlerinin varlığıdır. Bu çalışmanın bulguları, değerlendirilirken bahsi geçen kısıtlılıkların göz önünde bulundurulması gerektirmektedir. Bu kısıtlılıklar altında gelecek çalışmaların daha çok ülke verisi ile uzun dönem zaman serileri gibi nedensel ilişkilerin de oryaya konulduğu çalışmalar planlanması önerilmektedir.

5. SONUÇ

Sağlık teknolojilerine yapılan yatırımlar, sağlık harcamalarında önemli bir paya sahiptir. Özellikle tanı ve tedavide kullanılan teknolojiler ayrı ayrı değerlendirildiğinde, tedavide kullanılan teknolojiler tanıda kullanılan teknolojilere göre daha yüksek sağlık harcaması yüküne neden olmaktadır. Korunmanın tedaviden üstün olduğu düşüncesinden yola çıkılırsa, tanıda kullanılan teknolojiler sağlığı korumaya yönelik kullanıldığı için daha az maliyetle tedavi edici hizmetlere gerek kalmadan sağlığı temelden korunmuş olurlar. Tanıda kullanılan tıbbi teknolojilerle hizmet sunulurken gelen tüm hastalara kesin hastalık tanısı konulmayabilir. Ancak bu durum çok düşük bir ihtimal olduğundan fayda oranı yüksek olan bu teknolojilerin bilinçli politikalar ile kullanılması gereklidir. Çünkü çok düşük sayıda hastanın mustarip olduğu nadir bir hastalığın bile tanısının konulması sayesinde çok daha maliyetli olan tedavi aşamasına geçilmesinin engellenmesi sağlanmış olacaktır. Bu sayede, gereksiz sağlık harcamalarının önüne geçilerek kadastrofik sağlık harcamalarının bireysel ve kurumsal yıkımları ortadan kaldırılmış olacaktır. Koruyucu sağlık hizmetleri tedavi edici sağlık hizmetlerine karşın göreceli olarak daha ekonomiktir.

Sağlık yatırımlarının birincil korunmaya dönük yapılması, tedavi edici sağlık hizmetlerine olan talebin azalmasına neden olacaktır. Böylece kaynakların tedaviden daha çok tanı cihazlarına aktarılması sağlanabilecektir. Bu da kaynakların daha etkin kullanılacak koruyucu hizmetlerin sunulduğu birimlere kaydırılmasını sağlayacaktır. Böylece sağlık kuruluşlarının kaynak kullanımını verimli bir şekilde gerçekleştirmesi sağlanacaktır. Dolayısı ile kaynak tahsis verimliliğinin sağlanması ile elzem olan diğer sağlık teknolojilerinin alınması için gerekli yeterli kaynak ayrılacaktır. Sağlık politikacılarının, sağlık yöneticilerinin tıbbi tanı ve tedavi cihazlarının hastanelerdeki düşük payının yüksek bir harcama oranı ile ilişkili olduğu gerçeğini unutmadan kanıta dayalı politikalar üretmesi gereklidir. Bunu sağlayacak olan şey ise, konu ile ilgili bilimsel çalışmaların yapılarak karar verici ve yöneticilere kanıt sunulmasıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Abdel-Wahab, M., Gondhowiardjo, S. S., Rosa, A. A., Lievens, Y., El-Haj, N., Polo Rubio, J. A., ... ve Gospodarowicz, M. (2021). Global radiotherapy: Current status and future directions—white paper. *JCO Global Oncology*, 7, 827-842.

Anderson, G. F., Frogner, B. K., ve Reinhardt, U. E. (2007). *Health spending in OECD countries in 2004: An update*. Health Affairs (Project Hope), <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17848460/> adresinden 17 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.

- Abernethy, A. L., Adams, M., Barrett, C., Bechtel, P., Brennan, A., Butte, J., Faulkner, E., Fontaine, S., Friedhoff, J., Halamka, M., Howell, K., Johnson, P. Lee, P., Long, D., McGraw, R., Miller, J., Perlin, D., Rucker, L., Sandy, L., Savage, L., Stump, P., Tang, E., Topol, R. ve Tuckson, K. V. (2022). *The promise of digital health: Then, now, and the future*. NAM Perspectives. Discussion Paper, National Academy of Medicine, Washington, DC. <https://doi.org/10.31478/202206e>.
- Baltagi, B. H. (1998). Panel data methods. *Handbook of applied economic statistics* içinde (s. 311-323). CRC Press.
- Chambers, J. D., Silver, M. C., Berklein, F. C., Cohen, J. T. ve Neumann, P. J. (2022). *Are medical devices cost-effective? Applied health economics and health policy*. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34820784/> adresinden 17 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Calcoen, P., Boer, A., Van De Ven, W. P. M. M. (2017). Should new health technology be available only for patients able and willing to pay?. *J Mark Access Health Policy*, 5(1), 1315294. <https://doi.org/10.1080/20016689.2017.1315294>
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Dökmen, G. (2012). Yolsuzlukların vergi gelirleri üzerindeki etkisi: dinamik panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 41-51.
- European Commission. (2019). *Health and food safety. Task shifting and health system design report of the expert panel on effective ways of investing in health (EXPH)*. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/health-and-food-safety_en adresinden 26 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Eastman, R. C., Leptien, A. D. ve Chase, H. P. (2003). Cost-effectiveness of use of the GlucoWatch Biographer in children and adolescents with type 1 diabetes: A preliminary analysis based on a randomized controlled trial. *Pediatr Diabetes*, 4(2), 82-86. <https://doi.org/10.1034/j.1399-5448.2003.00011.x>
- Ekman, M., Sjögren, I. ve James, S. (2006). Cost-effectiveness of the Taxus paclitaxel-eluting stent in the Swedish healthcare system. *Scandinavian Cardiovascular Journal*, 40(1), 17-24. <https://doi.org/10.1080/14017430500296323>
- Farebrother, R. W. (1981). The Durbin-Watson test for serial correlation when there is no intercept in the regression. *Econometrica*, 49(1), 277. <https://doi.org/10.2307/1911150>
- Ferguson, M., Kim, M., Patel, P. ve Stockwell, B. (2014). The impact of medical device use on hospital costs. *Value in Health*, 17(3), A2.
- Gelijns Annetine, C. ve Ethan A. H. (1991). *The diffusion of new technology: Costs and benefits to health care*. National Academies Press (US), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK234309/> adresinden 17 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Giraldes, M. R. (2010). Evaluation of new technologies pet/ct nuclear imaging. *Acta Medica Portuguesa*, 23(2), 291-310.
- Hachamovitch, R., James, R., Johnson, M. A. Hlatky vd. (2009). The study of myocardial perfusion and coronary anatomy imaging roles in cad (spare): Design, rationale, and baseline patient characteristics of a prospective, multicenter observational registry comparing PET, SPECT, and CTA for resource utilization and clinical outcomes. *Journal of Nuclear Cardiology*, 16(6), 935-948.

- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The Stata Journal*, 7(3), 281-312.
- Hadian, M., Alireza J., Elaheh, M. ve Marziyeh, N. (2021). What is the impact of clinical guidelines on imaging costs?. *Journal of Education and Health Promotion*, 10.
- Hashmi, R. ve Alam, K. (2019). Dynamic relationship among environmental regulation, innovation, CO2 emissions, population, and economic growth in OECD countries: A panel investigation. *Journal of Cleaner Production*, 231, 1100-1109.
- Jonsson, E. ve David, B. (1999). Management of health technologies: An international view. *BMJ : British Medical Journal*, 319(7220), 1293.
- Jing, R., Xu, T., Lai, X., Mahmoudi, E. ve Fang, H. (2019). Technical efficiency of public and private hospitals in beijing, China: A comparative study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1), 82. <https://doi.org/10.3390/ijerph17010082>
- Krämer, W. (2011). Durbin–watson test. M. Lovric (Ed.) *International encyclopedia of statistical science*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-04898-2_219
- Kumar, R. K. (2011). Technology and healthcare costs. *Annals of Pediatric Cardiology*, 4(1), 84–86.
- Konak, A. ve Demir, M. A. (2019). Türkiye'nin BRICS ülkeleri ile ticaretinin analizi: Çekim modeli uygulaması. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 43-70.
- Karagöz, H. ve Şener, S. (2023). Sanayi sektörü önemini yitirdi mi? İhracat ve rekabet gücü ekseninde bir inceleme. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 307-331.
- Kane, J. M. (2014). Technology-based interventions in health care. *Epidemiol Psychiatr Sci*, 23(4), 323-6. <https://doi.org/10.1017/S2045796014000444>
- Le, T. H., Le, H. C. ve Taghizadeh-Hesary, F. (2020). Does financial inclusion impact CO2 emissions? Evidence from Asia. *Finance Research Letters*, 34, 101451.
- Lim, C. T. (2020). Future of healthdiagnostics. *View*, 1, e3. <https://doi.org/10.1002/viw2.3>.
- Luitel, N. P., Jordans, M. J. D., Subba, P. ve Komproe, I. H. (2020). Perception of service users and their caregivers on primary care-based mental health services: A qualitative study in Nepal. *BMC Family Practice*, 21, 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12875-020-01266-y>.
- Marino, A. ve Luca, L. (2019). *The impact of technological advancements on health spending - a literature review*. (OECD Health Working Paper No. 113 / JT03450328). OECD. [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DELSA/HEA/WD/HWP\(2019\)6&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DELSA/HEA/WD/HWP(2019)6&docLanguage=En)
- Mason, P. (2020). *Tourism impacts, planning and management* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429273544>
- Meyer, M., Nance Jr, J. W., Schoepf, U. J., Moscariello, A., Weininger, M., Rowe, G. W., ... ve Henzler, T. (2012). Cost-effectiveness of substituting dual-energy CT for SPECT in the assessment of myocardial perfusion for the workup of coronary artery disease. *European Journal of Radiology*, 81(12), 3719-3725.

- Ming, J., He, Y., Yang, Y., Hu, M., Zhao, X., Liu, J., ... ve Chen, Y. (2022). Health technology assessment of medical devices: Current landscape, challenges, and a way forward. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 20(1), 1-9.
- Newhouse, J. P. (1992). Medical care costs: How much welfare loss?. *Journal of Economic Perspectives*, 6(3), 3-21.
- Newman-Toker, D. E., Kathryn, M., McDonald, M. ve David, O. M. (2013). How much diagnostic safety can we afford, and how should we decide? A health economics perspective. *BMJ Quality & Safety*, 22(Suppl 2), ii11-ii20.
- OECD. (2016). *Scoping paper on health system efficiency measurement (cooperation between the OECD and EC in promoting efficiency in health care)*. <https://www.oecd.org/els/health-systems/Scoping-Paper-Measuring-efficiency-in-health-system.pdf> adresinden 3 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Otavova, R., Vojtech, K., Pavla, H. ve Vladimír, R. (2015). Cost-effectiveness studies on medical devices: Application in cardiology. In bioinformatics and biomedical engineering. Francisco Ortuño and Ignacio Rojas, eds, Springer International Publishing, 163–174.
- Otavova, R., Kamensky, V., Hasenohrlova, P. ve Rogalewicz, V. (2015). Cost-effectiveness studies on medical devices: Application in cardiology. *Bioinformatics and Biomedical Engineering: Third International Conference, IWBBIO 2015* (s. 163-174). Granada, Spain, April 15-17, 2015, Proceedings, Part I 3. Springer International Publishing.
- Pammolli, F., Massimo, R., Claudia, O. vd. (2005). *Medical devices competitiveness and impact on public health expenditure*. MPRA Paper. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/16021/> adresinden 17 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Polisena, J., Dinsie, W. ve Oriana C. (2020). Health technology assessment of medical devices. E. Iadanza (Ed.), *Clinical engineering handbook* (Second Edition) içinde (s. 795–798). Academic Press.
- Rohr, U. P., Binder, C., Dieterle, T., Giusti, F., Messina, C. G. M., Toerien, E., ... ve Schäfer, H. H. (2016). The value of in vitro diagnostic testing in medical practice: A status report. *PloS one*, 11(3), e0149856.
- Sharma, A., Harrington, R. A., McClellan, M. B., Turakhia, M. P., Eapen, Z. J., Steinhubl, S., ... ve Peterson, E. D. (2018). Using digital health technology to better generate evidence and deliver evidence-based care. *Journal of the American College of Cardiology*, 71(23), 2680-2690. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2018.03.523>
- Sargan, J. D. (1958). The estimation of economic relationships using instrumental variables. *Econometrica*, 26(3), 393. <https://doi.org/10.2307/1907619>.
- Sarafidis ve Wansbeek, T. (2012). Cross-sectional dependence in panel data analysis. *Econometric Reviews*, 31(5), 483-531.
- Sertkaya, A., Rebecca, D., Amber, J. ve Trinidad, B. (2022). Estimated cost of developing a therapeutic complex medical device in the US. *JAMA Network Open*, 5(9), e2231609–e2231609.
- Smith-Bindman, R., Kwan, M. L., Marlow, E. C., Theis, M. K., Bolch, W., Cheng, S. Y., ... ve Miglioretti, D. L. (2019). Trends in use of medical imaging in US health care systems and in Ontario, Canada, 2000-2016. *Jama*, 322(9), 843-856.
- Sorenson, C., Michael, D. ve Beena, B. K. (2013). Medical technology as a key driver of rising health expenditure: Disentangling the relationship. *ClinicoEconomics and Outcomes Research: CEOR*, 5, 223–234.

- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education Inc.
- Vasudevan, S., Saha, A., Tarver, M. E. ve Patel, B. (2022). Digital biomarkers: convergence of digital health technologies and biomarkers. *NPJ Digital Medicine*, 5(1), 36. <https://doi.org/10.1038/s41746-022-00583-z>
- Van Der Pol, S., Paula Rojas, G., Fernando Antoñanzas, V., Maarten, J. P. ve Van Asselt Antoinette, D. I. (2021). Health-economic analyses of diagnostics: Guidance on design and reporting. *Pharmaco Economics*, 39(12), 1355–1363.
- Wang, F. (2018). The roles of preventive and curative health care in economic development. *PLoS ONE*, 13(11), e0206808.
- Wong, E., Mavondo, F. ve Fisher, J. (2020). Patient feedback to improve quality of patient-centred care in public hospitals: A systematic review of the evidence. *BMC Health Services Research*, 20(1), 530. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05383-3>
- Wurcel, V., Cicchetti, A., Garrison, L., Kip, M. M. A., Koffijberg, H., Kolbe, A. ve Zamora, B. (2019). The value of diagnostic information in personalised healthcare: A comprehensive concept to facilitate bringing this technology into healthcare systems. *Public Health Genomics*, 1–8. <https://doi.org/10.1159/000501832>.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018), *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı* (4. Baskı). Beta Yayınevi.

ASYA ÜLKELERİNİN İNOVASYON PERFORMANSLARININ CILOS TEMELLİ CoCoSo YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF INNOVATION PERFORMANCES OF ASIAN COUNTRIES BY CILOS-BASED CoCoSo METHOD

Öğr. Gör. Nazife ŞAHİN MACİT¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı 2022 yılına ilişkin Küresel İnovasyon İndeksi raporunda yer alan veriler ve bileşenler dikkate alınarak 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarını CILOS ve CoCoSo yöntemleri ile değerlendirmek ve sıralamaktır. Diğer taraftan CILOS temelli CoCoSo yöntemi analizi sonucu ortaya çıkan ülkelerin performans sıralamaları ile Küresel İnovasyon İndeksi raporundaki sıralamaları karşılaştırılmalı bir şekilde ele almaktır. Bu amaçlar doğrultusunda Küresel İnovasyon İndeksi'nde yer alan yedi bileşen (kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği, bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcılık çıktıları) kriter olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması CILOS yöntemi ile yapılmış ve en önemli kriterin altyapı olduğu ortaya çıkmıştır. İnovasyon performansı açısından ülkelerin değerlendirilmesi ise CoCoSo yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve en yüksek performans sergileyen dört ülkenin sırasıyla Singapur, Kore, Japonya ve Çin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca CILOS temelli CoCoSo yöntemi analizi sonucunda ortaya çıkan sıralamalar ile KİE raporundaki sıralamalar arasında anlamlı ve pozitif yönde çok kuvvetli bir ilişkinin olduğu Spearman Rho Korelasyon testi sonucunda belirlenmiştir. Bu da çalışmada kullanılan CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Küresel İnovasyon İndeksi, İnovasyon Performansı, CILOS Yöntemi, CoCoSo Yöntemi.

JEL Sınıflandırma Kodları: C44, O31

ABSTRACT

The aim of the study is to evaluate and rank the innovation performances of 39 Asian countries using CILOS and CoCoSo methods, taking into account the data and components in the Global Innovation Index report for 2022. On the other hand, the performance rankings of the countries that emerged as a result of the CILOS-based CoCoSo method analysis and the rankings in the Global Innovation Index report are discussed in a comparative way. For these purposes, seven components (institutions, human capital and research, infrastructure, market sophistication, business sophistication, knowledge and technology outputs, creative outputs) included in the Global Innovation Index are included in the study as criteria. The weighting of the criteria is done with the CILOS method, and it is revealed that the most important criterion is the infrastructure. The evaluation of countries in terms of innovation performance is carried out with the CoCoSo method and it is determined that four countries with the highest performance are Singapore, Korea, Japan and China, respectively. In addition, it is determined as a result of the Spearman Rho Correlation test that there is a significant and positive correlation between the rankings obtained as a result of the analysis of the CILOS-based CoCoSo method and the rankings in the GII report. This reveals that the innovation performance of countries can be evaluated with the CILOS-based CoCoSo method used in the research.

Keywords: Innovation, Global Innovation Index, Innovation Performance, CILOS Method, CoCoSo Method.

JEL Classification Codes: C44, O31.

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Elektrik ve Enerji Bölümü, nazfe.sahin@gmail.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Within the scope of the study, it is aimed to evaluate the innovation performances of 39 Asian countries with the CILOS-based CoCoSo method and to make the performance rankings of the countries, taking into account the Global Innovation Index (GII) data of 2022 announced by the World Intellectual Property Organization (WIPO). The aim of the study is to examine the innovation performances of 39 Asian countries with CILOS and CoCoSo methods, considering the data of 2022 in the Global Innovation Index report announced by the World Intellectual Property Organization (WIPO) and seven main criteria, and to determine the best and the best among alternative countries. On the other hand, it is to determine whether the rankings made are consistent by considering the performance rankings of the countries that emerged as a result of the CILOS-based CoCoSo method analysis and the rankings in the Global Innovation Index report in a comparative way.

Design/methodology/approach:

In the evaluation of the innovation performance of countries, a total of seven criteria, including five innovation input components and two innovation output components in the Global Innovation Index, are included in the research. First of all, the calculation of the weights of the seven components, which are considered as criteria in the research, is carried out using the CILOS method; Afterwards, the CoCoSo method is used to evaluate and rank the innovation performances of alternative countries, taking into account the criteria weights.

Findings:

According to the results of the analysis of the CILOS method, the most important Global Innovation Index component (criterion) is Infrastructure, and it is listed as Infrastructure, Human Capital and Research, Knowledge and Technology Outputs, Business Sophistication, Institutions, Market Sophistication and Creative Outputs according to the importance of the PIE components (criteria). The country in the first place in terms of innovation performance for 2022 is Singapore; it is determined from the analysis results of the CoCoSo method that the country in the last place is Iraq. In general, the performance ranking of the countries is Singapore, Korea, Japan, China, United Arab Emirates, Israel, Republic of Cyprus, Qatar, Malaysia, Bahrain, Turkey, Kuwait, Saudi Arabia, Thailand, Russia, India, Oman, Kazakhstan, Vietnam, Iran, Indonesia, Uzbekistan, Brunei, Philippines, Georgia, Armenia, Sri Lanka, Mongolia, Kyrgyzstan, Azerbaijan, Jordan, Cambodia, Pakistan, Nepal, Tajikistan, Lao, Myanmar, Yemen and Iraq. According to the analysis findings of the CILOS-based CoCoSo method, top four countries are Singapore, Korea, Japan and China; Korea, Singapore, China and Japan are among the top four countries in the GII report. On the other hand, it is determined that Lao, Myanmar, Yemen and Iraq countries are in the last four places as the lowest performing countries both in the GII report and in this study. Except for the last four countries, the rest of the country rankings are different. The fact that the correlation coefficient is very close to 1 as a result of the Spearman Rho correlation test to determine whether there is a significant relationship between the data obtained as a result of the CILOS-based CoCoSo method and the GII data reveals that the innovation performances of the countries could be evaluated with the CILOS-based CoCoSo method.

Sonuç ve Tartışma:

It is extremely important for countries with low innovation performance to give importance to innovation activities in order to develop themselves on the basis of criteria they feel inadequate and incomplete, and to establish innovation systems in this direction, in terms of increasing their economic development and gaining competitive advantage. For this reason, it is thought that these countries, which are weak and powerless in terms of innovation, should receive the necessary training by experts and develop themselves in this direction in order to carry themselves to higher levels. It emerges as a result of the literature review that there is no study dealing with the innovation performance of 39 Asian countries. On the other hand, it is determined in the literature review that there is no study on calculating the weight values of the criteria taken into account in evaluating the innovation performance of the countries with the CILOS weighting method, the studies handled with the CoCoSo method are limited, and the countries are not evaluated in terms of innovation performance with the CILOS-based CoCoSo method. It is hoped that the study would contribute to closing these deficiencies in the literature and to be a reference for future studies. In future studies, by adding different innovation criteria to the 7 innovation criteria, the innovation performances of these 39 Asian countries can be discussed in a comparative manner over more years. In addition, the performance rankings of the countries within the different weighting methods with CILOS can be made more consistent by making the CoCoSo method again.

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet dünyasında, yeni ürün ve süreçler geliştirerek elde edilen rekabet avantajı, firmaların başarısı için çok önemli bir faktör haline gelmiştir. Yenilikçi firmaların mantıksal olarak daha rekabetçi olmaları için uluslararası pazarlarda başarılı olmak ve üretken performansla sahip olmak gibi daha iyi fırsatları kollaması gerekmektedir. Ülkenin inovasyon politikasının, farklı görevler ve hedefler nedeniyle özellikle firmalardan farklı olduğu açıktır, ancak yine de bazı benzerlikler ve bağlar vardır. Bir ülkenin, uluslararası pazarlarda başarılı olan firma sayısı arttığında, buna bağlı olarak ticaret performansı da daha iyi olacaktır. Günümüzde daha güçlü fikri mülkiyet kanunlarıyla birlikte bilimsel ortak varlıkların özelleştirilmesinin artması; firmaların, endüstrilerin ve hatta ülkelerin konumsal avantajlar ve daha iyi ekonomik sonuçlar elde etmelerini sağlamada inovasyonu her zamankinden daha önemli hale getirmektedir (Hasanov vd., 2015, s. 33). İnovasyon bir ülke, bölge veya işletme için ekonomik büyüme sağlamaktadır. İnovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, günümüzün bilgiye dayalı ekonomisinde ülkelerin rekabet gücünü olumlu yönde artırdığına şüphe yoktur. Ayrıca yenilik, ekonomik gelişme ve refah arasında güçlü bir ilişki vardır. Yararlarını gören birçok ülke, yeniliği teşvik etmek için girişimcilere farklı türde destek tahsis etmektedir.

Ekonomik gelişme ile inovasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu birçok çalışmada vurgulanmıştır. Yeniliğin öneminin farkında olan ülkeler yenilikçi faaliyetlerde lider olmak isterken, diğerleri yenilikçi faaliyetlerin takipçisi sınıfına girmektedir. Kendi ülkesinde yenilikçi faaliyetler yürütülmezse, bu ülkenin birçok ürün için yurt dışına çıkması ve yüksek cari açık oranı oluşturması yüksek bir ihtimaldir. Bu durumda gelişmiş ülkeden gelişmekte olan/az gelişmiş ülkeye teknoloji transferi gerçekleşmektedir. Ayrıca ülkeler ekonomilerindeki cari açık oranını azaltmak; öte yandan ise ihracat potansiyellerini geliştirmek ve ekonomilerinde yüksek büyüme oranlarına sahip olmak istemektedir. Ancak burada cari açık ile yüksek büyüme oranı arasında bir paradoks söz konusudur. Çünkü bir ülkenin büyüme oranı yıldan yıla artmaya başlarsa, bu genellikle ekonomide yüksek cari işlemler açığına neden olmaktadır. Bu paradoks başa çıkabilmek için inovasyon odaklı kalkınmanın ülkeler için önemi, inovasyonun ülkede eş zamanlı olarak hem daha yüksek büyüme oranı sağlaması hem de cari açığı düşürmesinden kaynaklanmaktadır (Kaynak vd., 2017, s. 31-32).

İnovasyon, “yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürünün (mal veya hizmet) veya sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin veya yeni bir organizasyonel yöntemin iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde uygulanmasıdır”. Bu tanım aynı zamanda mevcut fikirlerin yeniden birleştirilmesinin yanı sıra yeni fikirlerin üretilmesini de içermektedir. İnovasyon bir anda oluşmamakta, Ulusal İnovasyon Sistemi olarak adlandırılan kurumsal yapılar, destek faaliyetleri ve altyapılar inovasyon faaliyetlerinin teşvik edilmesinde kilit rol oynamakta ve bunun sonucunda ekonomi büyümektedir. İnovasyon odaklı büyüme artık yalnızca yüksek gelirli ülkelerin ayrıcalığı olmamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler de yenilik kapasitelerini artırmaya yönelik politikalar tasarlamaktadır. İnovasyon politikaları, ülkelerin algılanan ihtiyaçlarına bağlı olarak farklı biçimler almıştır; bunların etkisi, benzer gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında da değişiklik göstermektedir. Gelişmekte olan bazı ülkeler yenilik girdilerini ve çıktılarını sürekli olarak iyileştirmeyi başarmıştır. İnovasyon açığı yıllar geçtikçe kapanıyor gibi görünse de Asya ülkeleri içindeki önemli değişimler net bir şekilde görülemez, özellikle düşük gelirli ülkeler inovasyon yaklaşımında hala geride kalmaktadır. Yüksek inovasyon performansı elde etmek için ülkelerin inovasyon sistemlerinin çeşitli kısımlarını geliştirmeleri gerekmektedir. (Rai ve Qingmei, 2016, s. 2-3).

Bölgesel veya küresel olarak farklı bilgi kaynaklarından bilgi yayılımını ölçme süreci, araştırma politikasında önemli bir konu ve ilgi konusudur. İnovasyon süreci, bir ülkenin ekonomik büyümesinin önemli bir yönü olmuştur. Teknolojideki gelişmeler, ekonomide önemli bir rol oluşturan teknolojik değişime katkıda bulunmaktadır. Yeni bilgi üretimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan inovasyon yaratma ekonomi ve ekonomik büyümede çok önemli bir rol üstlenirken, sahip olduğu karmaşıklık nedeniyle inovasyonun ölçülmesi sorunu henüz tam olarak çözülememiştir (Seenı ve Brown, 2015, s. 3). Bu karmaşıklığa çözüm bulmak için literatürde çeşitli ölçüm araçları önerilmiştir. Küresel İnovasyon İndeksi, Küresel Rekabetçilik İndeksi, Avrupa İnovasyon Karnesi ve Bilgi Ekonomisi İndeksi birçok açıdan değerlendirme yapabilmeleri, düzenli olarak güncellenmeleri, zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaları açısından araştırmalarda en yaygın kullanılan ölçüm araçları olarak bilinmektedir. Ancak sahip olduğu bileşenleri dâhilinde ülkelerin performanslarını güvenilir bir şekilde kıyaslamaya olanak tanınması sebebiyle çoğu araştırmacı Küresel İnovasyon İndeksinden yararlanmaktadır (Duran, 2022, s.151).

Küresel İnovasyon İndeksi; beş girdi bileşeni (kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği) ve iki çıktı bileşeni (bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcılık çıktıları) olmak üzere toplamda yedi ana

kriterden oluşmaktadır. Girdi ve çıktı bileşenlerine ait olmak üzere toplamda 21 tane alt kriter bulunmaktadır. Girdi bileşenlerine ait alt kriterler; politik çevre, yasal çevre, iş çevresi, eğitim, yükseköğretim, Ar-Ge, bilgi/iletişim teknolojileri, genel altyapı, ekolojik sürdürülebilirlik, kredi, yatırım, ticaret/rekabet, bilgi çalışanları, inovasyon bağlantıları ve bilgi emilimi olarak sıralanırken; çıktı bileşenlerine ait alt kriterler ise bilgi yaratma, bilginin etkisi, bilginin yayılması, maddi olmayan varlıklar, çevrimiçi yaratıcılık, yaratıcı mal ve hizmetler olarak sıralanmaktadır (Doğan, 2023, s. 37).

Bu çalışmanın amacı Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından ilan edilen Küresel İnovasyon İndeksi raporunda yer alan 2022 yılına ait veriler ve yedi ana kriter (kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği olmak üzere beş girdi bileşeni ve bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcılık çıktıları) dikkate alınarak CILOS ve CoCoSo yöntemleri ile 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarını inceleyip, kriterler ve alternatif ülkeler arasından en iyi ve en kötü performansa sahip kriterleri/ ülkeleri tespit etmektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, CILOS temelli CoCoSo yöntemi analizi sonucu ortaya çıkan ülkelerin performans sıralamaları ile Küresel İnovasyon İndeksi raporundaki sıralamaları karşılaştırılmalı bir şekilde ele alarak yapılan sıralamaların tutarlı olup olmadığını belirlemektir. Öncelikle araştırmada kriter olarak ele alınan yedi bileşenin ağırlıklarının hesaplanması CILOS yöntemi aracılığıyla gerçekleştirilmiş; sonrasında kriter ağırlıkları dikkate alınarak alternatif ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilip sıralanmasında CoCoSo yönteminden faydalanılmıştır.

Ülkelerin inovasyon performanslarını ele alan çok sayıda çalışmanın literatürde yer aldığı; çoğu araştırmacının genellikle OECD ülkelerini, AB'ye üye olan ülkeleri, yeni sanayileşen ülkeleri ve G7 ülkelerini araştırma kapsamına aldıkları, 39 Asya ülkesini ise yapılan literatür taraması sonucunda daha önce incelenmediği/araştırılmadığı görülmüştür. Ayrıca CILOS ağırlıklandırma yöntemi ve CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile ülkelerin inovasyon performansını inceleyen çalışmanın olmaması, bahsi geçen bu iki yöntemin sadece portföy seçimi (Özçalıcı, 2022) problemünde kullanıldığı, yine yapılan ulusal ve uluslararası literatür taramasında tespit edilmiştir. Bu açılardan literatürde var olan boşluğu kapatma adına ve sonraki yapılacak olan çalışmalara referans olması açısından çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

Öncelikle ülkelerin inovasyon performanslarını, CILOS yöntemini ve CoCoSo yöntemini ele alan çalışmalara ilişkin kapsamlı bir literatür taramasına çalışmanın ikinci kısmında değinilmiştir. Üçüncü bölümde kullanılan materyal ve metotlara yönelik bilgiler verilmiş, araştırmada kullanılan kriterlerin ağırlıklarının tespitinin CILOS yöntemi sayesinde gerçekleştirilmesi ve kriterler bazında alternatif ülkelerin inovasyon performans analizinin CoCoSo yöntemi ile yapılması sonucu ortaya çıkan bulgular kısmı dördüncü bölümde ifade edilmiştir. Ortaya çıkan analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ve yapılması düşünülen sonraki çalışmalara önerilerde bulunma kısmı çalışmanın beşinci bölümünde belirtilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu kısmında inovasyon performansı açısından değerlendirilmeye alınan ülkelere ve bu ülkelerin performansını incelemede hangi yöntemlerin kullanıldığına yönelik kapsamlı literatür taraması yapılmış ve ortaya çıkan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada yöntem olarak kullanılacak olan CILOS ve CoCoSo yöntemleri ile ilgili daha önceki yapılan çalışmalara değinilmiş ve Tablo 1'de bahsi geçen bu iki yöntem kullanılarak yapılan çalışmalar ifade edilmiştir.

Çakın ve Özdemir (2015), temel Ar-Ge ve inovasyon göstergeleri dikkate alınarak, Türkiye'de İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1'de yer alan 12 adet bölgenin 2010, 2011 ve 2012 yıllarındaki inovasyon performanslarını regresyon analizi, DEMATEL tabanlı Analitik Ağ Süreci (DANP) ve TOPSIS yöntemleriyle değerlendirmişlerdir. İnel ve Türker (2016), 28 ülkenin inovasyon skorlarının GSYH, AR-GE ve PATENT olmak üzere üç kriter dahilinde AHP ve TOPSIS yöntemleri ile 2013 ve 2014 yıllarına ait veriler dikkate alınarak hesaplamışlar ve bu iki yöntem sonucunda ortaya çıkan sonuçları ulusal inovasyon endeksi değerleri ile karşılaştırmasını yapmışlardır. Aksaraylı ve Pala (2017), veri zarflama ve kümeleme analizi yöntemleriyle OECD'ye üye olan 34 ülkenin 2013-2015 yılları arasındaki ekonomik performans etkinliğini yaşam memnuniyeti ve inovasyon açısından ölçmüşlerdir.

Özgür Güler ve Veysikarani (2018), faktör ve kümeleme analiz yöntemleriyle OECD ülkelerini 12 inovasyon göstergeleri açısından karşılaştırmışlardır. Oralhan ve Büyüktürk (2019), Avrupa Birliği'ne üye olan 28 ülke, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu üç aday ülke ve beş adet komşu ülkenin inovasyon performanslarını TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile insan kaynakları (İK), araştırma sistemleri (AS), yenilikçi ortam (YO), finansman ve

destek (FD), yenilikçiler (Y), bağlantılar (B), entelektüel varlıklar (EV), istihdam etkileri (IE) ve satış etkileri (SE) kriterlerini dikkate alarak değerlendirmişlerdir.

Orhan ve Aytakin (2020), AR-GE açısından Türkiye ile Slovenya, Çekya, Malta, Polonya, Kıbrıs, Estonya, Hırvatistan, Slovakya, Letonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Litvanya olmak üzere toplamda 14 ülkenin performans kıyaslamasını CRITIC temelli SAW ve MAUT yöntemleriyle 13 AR-GE performans kriterleri eşliğinde yapmışlardır. Altıntaş (2020), Entropi ağırlıklı OCRA ve EATWIOS yöntemleri ile Avrupa Birliği ülkelerinin inovasyon etkililik, etkinlik verimlilik performansı analizlerini kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği, bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcılık çıktıları kriterlerine göre gerçekleştirmişlerdir.

Bakır ve Çakır (2021), Avrupa Birliği ve OECD'ye üye 23 ülkenin yenilik performansını Küresel Rekabet Endeksi (KRE), Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) ve Avrupa İnovasyon Karnesi (AİK)'nin 2019 yılı göstergelerine göre CRITIC, EVAMIX ve Borda Sayım yöntemleri ile ele almışlardır. Satıcı (2021), CRITIC temelli WASPAS yöntemi ile Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Avrupa Birliği'ne üye olmayan 8 ülkenin inovasyon performanslarını ele alan bir çalışma yapmıştır. İnsan kaynakları, araştırma sistemleri, dijitalleşme, finansman ve destekler, firma yatırımları, bilgi teknolojilerinin kullanımı, yenilikçilik, bağlantılar, fikri varlıklar istihdam etkisi, satışların etkisi, çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere toplamda 12 kriteri araştırma kapsamına almıştır. Duran (2022), KİE raporunda yayınlanan 2021 yılı verileri üzerinden aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yeni sanayileşen 10 ülkenin inovasyon performansını CRITIC tabanlı GİA yöntemiyle yedi kritere göre incelemiştir. Örtlek ve Kara (2022), Türkiye'nin Düzey-2 kapsamında yer alan 26 bölgesinin Entropi ve Aras yöntemlerini kullanarak inovasyon performans sıralamasını inovasyon girdi ve çıktı bileşenleri bazında gerçekleştirmişlerdir. Duran ve Tavlan Soydan (2022), 2021 yılında yayınlanan Küresel İnovasyon İndeksi verileri ve (kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği, bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcılık çıktıları) bileşenleri dikkate alınarak OECD ülkelerinin pandemi sürecinin etkileri altında gerçekleştirdikleri inovasyon performanslarını değerlendirerek ülke yönetimlerine ve araştırmacılara önerilerde bulunmuşlardır. Ecer ve Aycin (2023), G7 ülkelerinin inovasyon performanslarını ölçmek için MEREK tabanlı CODAS, MABAC, MARCOS, CoCoSo, WASPAS ve MAIRCA yöntemlerini kullanmışlardır. Altıntaş (2022), MABAC ve MARCOS yöntemleri aracılığıyla Avrupa ülkelerinin 2021 yılına ait verileri dikkate alarak enerji inovasyonu performanslarını analiz etmiştir. Doğan (2023), OECD üyesi ülkelerin 2021 yılı inovasyon performanslarını kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, piyasaların gelişmişliği, ticari gelişmişlik, yaratıcı çıktılar, bilgi ve teknoloji çıktıları kriterlerine ait yirmi bir alt kriter eşliğinde CRITIC tabanlı OCRA yöntemi ile ölçmüştür.

CoCoSo yöntemi kapsamında yapılan literatür taramasında personel seçimi (Popovic, 2021); performans değerlendirme (Altıntaş, 2021), bulut hizmet sağlayıcı seçimi (Lai vd., 2020), inovasyon ve girişimcilik eğitiminin kalite değerlendirmesi (Gou, 2022), G7 ülkelerinin inovasyon performansını değerlendirme (Ecer ve Aycin, 2023), finansal performans analizi (Topal, 2021), iş ortamının değerlendirilmesi (Zhu vd., 2023), finansal risk değerlendirme (Peng ve Huang, 2020), dağıtım merkezi yer seçimi (Kieu vd., 2021), hisse seçimi (Narang vd., 2022), FinTech başarı faktörleri modelinin değerlendirilmesi (Nguyen, 2022), Endüstri 4.0'ın uygulanmasını kolaylaştıran kritik başarı sağlayıcıların değerlendirilmesi (Choudhary ve Mishra, 2022), sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin performans değerlendirilmesi (Dwivedi ve Sharma, 2022), portföy seçimi (Özçalıcı, 2022), bir mermer fabrikası için kesintisiz güç kaynağı seçimi (Yenilmez ve Ertuğrul, 2022), 5A düzeyindeki turizm cazibe merkezlerinin çevrimiçi incelemelerine dayanan gösterge sistemi değerlendirmesi (Luo vd., 2021), çevresel etki değerlendirmesi (Eslami vd., 2021), tanksavar güdümlü füzelerin değerlendirilmesi (Erdal vd., 2023) gibi pek çok farklı problemlerde CoCoSo yönteminin kullanıldığı sonucu ortaya çıkmıştır.

CILOS yönteminin finansal performans analizi (Pala, 2021), piyasa yapıcı bankaların finansal performans analizi (Çilek, 2023), Baltık Ülkeleri ve Polonya'da inşaat sektörlerinin performansının değerlendirilmesi (Podvezko vd., 2017), çok kriterli karar destek sistemlerinde ağırlıkların objektif olarak belirlenmesine yönelik yöntemlerin benzerlik analizi (Paradowski vd., 2021), farklı metal vida bağlantı parametrelerinin değerlendirilmesi (Cereska vd., 2018), LED teknolojisi seçimi (Nebati, 2022), rotor sistemlerinin çalışma özellikleri analizi (Cereska vd., 2016), taraf sözleşmelerinde kalite güvenesinin değerlendirilmesi (Trinkünienė vd., 2017), Borsa İstanbul'da işlem gören perakende ticaret sektörü şirketlerinin finansal performansının değerlendirilmesi (Mazman İtik ve Sel, 2021) gibi çeşitli problem türlerine uygulandığı yapılan literatür taramasından anlaşılmıştır.

Tablo 1. CILOS ve CoCoSo Yöntemine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Yazar/lar (Yıl)	Problem	CILOS	CoCoSo
Popovic (2021)	Personel seçimi		√
Altıntaş (2021)	G7 ülkelerinin bilgi performans analizi		√
Lai vd. (2020)	Bulut hizmet sağlayıcı seçimi		√
Gou (2022)	İnovasyon ve girişimcilik eğitiminin kalite değerlendirmesi		√
Ecer ve Aycin (2023)	G7 ülkelerinin inovasyon performansını değerlendirme		√
Topal (2021)	Finansal performans analizi		√
Zhu vd. (2023)	İş ortamının değerlendirilmesi		√
Baffoe vd. (2023)	İnsani lojistik dijital iş ekosistemi için faktör değerlendirme		√
Mishra vd. (2022)	Atık yönetimi		√
Hashemkhani Zolfani vd. (2019)	Sürdürülebilir tedarikçi seçimi		√
Peng ve Huang (2020)	Finansal risk değerlendirme		√
Kieu vd. (2021)	Dağıtım Merkezi Yer Seçimi		√
Narang vd. (2022)	Hisse Seçimi		√
Nguyen (2022)	FinTech başarı faktörleri modelinin değerlendirilmesi		√
Choudhary ve Mishra (2022)	Endüstri 4.0'ın uygulanmasını kolaylaştıran kritik başarı sağlayıcıların değerlendirilmesi		√
Dwivedi ve Sharma (2022)	Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin performansı		√
Yenilmez ve Ertuğrul (2022)	Bir mermer fabrikası için kesintisiz güç kaynağı seçimi		√
Luo vd. (2021)	5A düzeyindeki turizm cazibe merkezlerinin çevrimiçi incelemelerine dayanan gösterge sistemi değerlendirmesi		√
Eslami vd. (2021)	Barajların Olumsuz Etkilerini Azaltmak İçin Çevresel Etki Değerlendirmesi		√
Erdal vd. (2023)	Tanksavar Güdümlü Füzelerin Değerlendirilmesi		√
Özçalıcı (2022)	Portföy seçimi	√	√
Pala (2021)	Finansal performans analizi	√	
Çilek (2023)	Bankaların finansal performans analizi	√	
Podvezko vd. (2017)	Baltık Ülkeleri ve Polonya'da İnşaat Sektörlerinin Performansının Değerlendirilmesi	√	
Paradowski vd. (2021)	Çok kriterli karar destek sistemlerinde ağırlıkların objektif olarak belirlenmesine yönelik yöntemlerin benzerlik analizi	√	
Cereska vd. (2018)	Farklı metal vida bağlantı parametrelerinin değerlendirilmesi	√	
Nebati (2022)	LED teknolojisi seçimi	√	
Cereska vd. (2016)	Rotor Sistemlerinin Çalışma Özellikleri Analizi	√	
Trinkūnienė vd. (2017)	Taraf sözleşmelerinde kalite güvencesinin değerlendirilmesi	√	
Mazman İtik ve Sel (2021)	Borsa İstanbul'da İşlem Gören Perakende Ticaret Sektörü Şirketlerinin Finansal Performansının Değerlendirilmesi	√	

Literatüre bakıldığında çok sayıda ülkelerin inovasyon performans açısından değerlendirme kapsamına alındığı ve bu değerlendirmelerin çeşitli ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleriyle yapıldığı görülmektedir. Genellikle OECD, Avrupa Birliği, G7 gibi ülkelerin inovasyon performans analizlerine yer verildiği ve AHP, TOPSIS, CRITIC, MEREC, EWAMIX, WASPAS, CODAS, MABAC, MARCOS, OCRA, MOORA, EATWIOS, DEMATEL, VERİ ZARFLAMA ANALİZİ, ENTROPI, DANP gibi çok kriterli karar verme metodlarının kullanıldığı; 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarını ele alan bir çalışmaya rastlanılmadığı yapılan incelemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmede dikkate alınan kriterlerin ağırlık değerlerinin CILOS ağırlıklandırma yöntemi ile hesaplanmasına yönelik bir çalışmaya rastlanılmadığı, CoCoSo yöntemi ile ele alınan çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu ve ayrıca CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile ülkelerin inovasyon performansı açısından değerlendirmeye alınmadığı ve bu iki

yöntemin sadece portföy seçimi (Özçalıcı, 2022) probleminde birlikte kullanıldığı yapılan literatür incelenmesinde tespit edilmiştir. Bu açılardan yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. MATERYAL VE METOT

Araştırma kapsamında Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından ilan edilen 2022 yılına ait Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) verileri dikkate alınarak 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarının CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile değerlendirilmesi ve ülkelerin performans sıralamalarının yapılması amaçlanmıştır. Ülkelerin inovasyon performansının değerlendirilmesinde KİE’de yer alan beş inovasyon girdi bileşeni ve iki inovasyon çıktı bileşeni olmak üzere toplamda yedi kriter araştırmaya dahil edilmiştir. Söz konusu kriterlere ve ülke verilerine ilişkin bilgiler ayrıntılı bir şekilde Tablo 2 ve Tablo 3’te sırasıyla ifade edilmiştir. Çalışma ilk olarak kriterlerin göreceli önem derecelerinin (ağırlık değerleri) hesaplanması CILOS yöntemi ile yapılmış, ülkelerin kriter bazında inovasyon performanslarının kıyaslanması ise CoCoSo yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Literatürdeki var olan bu eksikliklerin giderilmesi adına çalışmanın sonraki yapılacak çalışmalara fayda sağlayacağı beklenilmektedir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değerlendirme Kriterleri

	Kriterler	Kriter Kodu
İnovasyon Girdi Bileşenleri	Kurumlar	K1
	Beşeri Sermaye ve Araştırma	K2
	Altyapı	K3
	Pazar Gelişmişliği	K4
	İş Gelişmişliği	K5
İnovasyon Çıktı Bileşenleri	Bilgi ve Teknoloji Çıktıları	K6
	Yaratıcılık Çıktıları	K7

Tablo 3. 39 Asya Ülkesinin 2022 Yılına Ait KİE Bileşenlerine İlişkin Değerleri

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kazakistan	60,500	32,700	46,200	25,600	26,900	17,800	4,300
Özbekistan	57,300	30,800	41,700	33,900	25,300	17,900	7,700
Kırgızistan	43,200	31,500	37,100	37,200	19,700	13,000	3,800
Tacikistan	48,600	25,200	24,800	25,100	15,600	14,900	4,500
İran	31,100	35,000	41,100	56,800	18,700	26,700	31,800
Pakistan	41,200	16,000	27,600	23,600	24,000	19,700	19,300
Hindistan	60,100	38,300	40,700	50,300	30,900	33,800	24,300
Nepal	41,300	11,500	28,900	34,200	22,300	7,600	7,700
Sri Lanka	40,800	13,400	41,800	21,000	25,800	21,000	18,900
Japonya	75,800	52,700	61,300	59,000	58,100	52,600	38,900
Moğolistan	54,100	31,200	35,600	23,900	28,700	14,700	27,900
Çin	64,800	53,100	57,500	56,000	55,900	56,800	49,300
Kore	70,500	66,400	60,300	48,000	58,000	54,700	55,100
Irak	36,700	21,200	23,900	10,800	10,200	5,500	1,000
İsrail	65,000	48,100	52,200	60,200	60,800	55,800	30,600
Ürdün	63,500	28,300	31,900	36,900	25,200	19,000	16,000
Suudi Arabistan	60,600	45,600	48,000	47,000	31,000	21,000	19,500
Umman	59,000	38,900	46,900	31,200	21,600	12,700	15,400
Yemen	17,500	11,300	25,300	26,200	15,700	6,200	10,400
Katar	74,100	34,500	57,100	37,700	25,400	19,700	20,400

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kuveyt	51,000	34,900	54,000	30,700	20,700	20,100	20,400
Bahreyn	71,900	28,100	55,800	30,400	22,000	19,400	9,200
Birleşik Arap Emirlikleri	83,500	55,800	63,200	46,400	48,200	23,300	26,400
Rusya	48,700	47,000	44,300	37,400	35,400	26,600	25,300
Gürcistan	70,700	30,000	38,600	30,800	27,600	19,100	13,400
Azerbaycan	62,900	23,800	36,300	28,400	24,900	8,600	6,700
Türkiye	46,800	38,900	49,200	41,600	32,500	27,400	41,500
Kıbrıs Cumhuriyeti	67,500	39,300	57,200	43,500	48,900	41,900	40,200
Ermenistan	59,700	22,000	39,900	26,500	23,500	19,600	18,200
Myanmar	38,100	18,400	21,400	25,100	14,100	12,000	6,600
Tayland	52,500	29,800	47,700	45,300	35,500	30,000	25,200
Kamboçya	50,400	20,000	30,900	38,200	17,600	11,900	7,300
Lao	46,700	16,400	26,100	34,800	20,000	7,200	5,000
Vietnam	60,600	27,200	42,500	38,400	31,600	26,000	30,800
Malezya	68,800	41,000	48,600	45,300	36,300	31,500	27,400
Endonezya	55,100	22,400	43,400	41,700	22,100	19,000	18,600
Singapur	95,900	61,500	61,400	68,400	65,700	49,300	38,500
Brunei	74,500	35,200	45,500	23,500	27,400	4,200	2,000
Filipinler	48,700	25,000	38,700	29,200	36,900	30,800	20,500

3.1. CILOS Yöntemi

Kriter Etki Kaybı Yöntemi, ilk kez 1976'da Mirkin aracılığıyla ortaya atılan ve sonraki çalışmalarda daha da geliştirilen bir objektif ağırlıklandırma yöntemidir. Bu yöntem, diğer kriterler optimal en büyük veya en küçük değeri elde ettiğinde, her bir kriterin önem (etki) kaybını değerlendirir. Farklı yaklaşımı nedeniyle diğer yöntemlerin hiçbirinin sağlayamayacağı umut verici sonuçlar gösterdiği için seçilmiştir. Kriter etki (önem) kaybı yönteminin mantığı, temel fikirleri, aşamaları ve hesaplama algoritması aşağıda açıklanmıştır. (Paradowski vd., 2021, s. 6; Cereska vd., 2016, s. 7; Ali vd., 2022, s. 29; Çilek, 2023, s. 6):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

Kabul edelim ki m alternatiflerin, n kriterlerin sayısı olsun. Bu durumda karar matrisi şu şekilde gösterilir:

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}, \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Burada A alternatifleri, C ise kriterleri ifade etmektedir.

Adım 2: Maliyet Yönlü Kriterlerin Fayda Yönlü Kritere Dönüştürülmesi

Araştırma kapsamında kriterlerin fayda yönlü ve maliyet yönlü olanları tespit edilir. Maliyet yönlü kriterler varsa bu kriterler fayda yönlü kriterlere Eşitlik (2) yardımıyla dönüştürülür.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Adım 3: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

$$R = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}, \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Eşitlik (3)'te ifade edilen normalleştirilmiş karar matrisinin her bir elemanı Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

Adım 4: S Kriter Kare Matrisinin Oluşturulması

Normalleştirilmiş karar matrisinde her bir kriterin maksimum değeri Eşitlik (5)'ten yararlanarak bulunur.

$$s_j = \max_i r_{ij} = s_{k_{ij}} \quad i, j \in \{1, 2, \dots, n\} \quad (5)$$

Burada $s_{k_{ij}}$, S kare matrisini formüle etmek için k_i satırlı karar matrisinden alınan j 'inci kriterin maksimum değerini belirtir, $s_{ij} = s_{k_{ij}}$ ve $s_{ij} = s_j$ 'dir.

Adım 5: P Göreceli Kriter Kayıp Matrisinin Oluşturulması

Önceki adımdan elde edilen değerlere göre P göreceli etki kaybı matrisinin elemanları Eşitlik (6) yardımıyla elde edilir.

$$p_{ij} = \frac{s_{jj} - s_{ij}}{s_{jj}}, \quad p_{ii} = 0, i, j \in \{1, 2, \dots, n\} \quad (6)$$

Burada p_{ij} , j . kriterin göreceli etki kaybıdır.

Adım 6: F Matrisinin Oluşturulması

Son olarak göreceli kayıp matrisinin kullanılmasıyla F matrisi Eşitlik (7)'deki gibi oluşturulur.

$$F = \begin{bmatrix} -\sum_{i=1}^m p_{i1} & p_{12} & \dots & p_{1m} \\ p_{21} & -\sum_{i=1}^m p_{i2} & \dots & p_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{m1} & p_{m2} & \dots & -\sum_{i=1}^m p_{im} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 7: Kriterlerin Etki Kaybı Ağırlığının Hesaplanması

Son aşama, Denklem (8)'de normalize edilen ağırlıkların hesaplanmasını içerir.

$$F \cdot W^T = 0 \quad (8)$$

Burada W ağırlık vektörüdür. Etki kaybı kriteri ağırlığı w 'dir. (w_1, w_2, \dots, w_m) elemanlarını içeren W vektörünün matematiksel olarak çözümü aşağıdaki gibidir.

$$W = F^{-1} \cdot B \quad (9)$$

Burada B , sıfır olmayan çözümü belirlemek için kullanılan 0 vektörüne yakın sıfır olmayan bir vektördür. Ağırlık vektörü W , Eşitlik (10)'da ifade edilen şartı sağlayan çözümlerden oluşmaktadır.

$$\sum_{i=1}^m w_i = 1 \quad (10)$$

3.2. CoCoSo Yöntemi

Yazdani vd. (2019) tarafından geliştirilen CoCoSo yöntemi basit toplamsal ağırlıklandırmanın (SAW) ve üstel ağırlıklı ürün modelinin (MEP) entegrasyonuna dayanır. Bu yöntemin özü, genellikle çelişkili olan değerlendirme kriterlerini nihai olarak uzlaştıran uzlaşmacı bakış açılarını birleştirmede yatmaktadır. Karar vericinin kullanabileceği olası uzlaşma çözümlerine genel bir bakış sağlayan CoCoSo yöntemini kullanarak çeşitli problemleri çözen çok sayıda araştırmacı vardır (Popovic, 2021, s. 81). Bir CoCoSo karar problemini çözmek için alternatifler ve ilgili kriterler belirlendikten sonra aşağıdaki adımlar doğrulanır (Yazdani vd., 2019, s. 8-9; Kumar vd., 2022, s. 42-43; Altıntaş, 2021, s. 341-342):

Adım 1: Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması

Başlangıç karar verme matrisi Eşitlik (10)'daki gibi belirlenir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1,2, \dots, m; j = 1,2, \dots, n \quad (10)$$

Burada x_{ij} , j . kritere göre i . alternatifin performans puanını gösterir.

Adım 2: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisinin tüm elemanlarını boyutsuz ve karşılaştırılabilir hale getirmek için doğrusal normalleştirme yöntemi Eşitlik (11)'deki gibi uygulanır.

$$r_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}}, & \text{kriterler fayda yönlü ise} \\ \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}}, & \text{kriterler maliyet yönlü ise} \end{cases} \quad i = 1,2, \dots, m; j = 1,2, \dots, n \quad (11)$$

Burada r_{ij} , x_{ij} 'nin normalleştirilmiş değeridir.

Adım 3: Θ_i ve ξ_i Değerlerinin Hesaplanması

Alternatiflerin her biri için karşılık gelen performans endeksleri S_i ve P_i sırasıyla Eşitlik (12) ve Eşitlik (13) yardımıyla hesaplanır.

$$\Theta_i = \sum_{j=1}^n w_j * r_{ij} \quad (12)$$

$$\xi_i = \sum_{j=1}^n (r_{ij})^{w_j} \quad (13)$$

Adım 4: Alternatiflerin Görelî Ağırlıklarının Hesaplanması

Bu adımda, Eşitlik (14)-(16) kullanılarak alternatiflerin görelî ağırlıklarını oluşturmak için üç değerlendirme strateji puanları kullanılır:

$$M_{ia} = \frac{\Theta_i + \xi_i}{\sum_{i=1}^m (\Theta_i + \xi_i)} \quad (14)$$

$$M_{ib} = \frac{\Theta_i}{\min_i \Theta_i} + \frac{\xi_i}{\min_i \xi_i} \quad (15)$$

$$M_{ic} = \frac{\lambda(\Theta_i) + (1-\lambda)(\xi_i)}{(\lambda \max_i \Theta_i + (1-\lambda) \max_i \xi_i)} \quad 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (16)$$

Denklem (16)'da, λ karar vericiler tarafından seçilir. Genellikle $\lambda = 0.5$ olarak alınmaktadır.

Adım 5: Alternatiflerin Performans Sıralaması

Alternatiflerin nihai sıralaması, Eşitlik (17)'de ifade edilen M_i değerlerine göre belirlenir.

$$M_i = (M_{ia} \cdot M_{ib} \cdot M_{ic})^{1/3} + \frac{1}{3}(M_{ia} + M_{ib} + M_{ic}) \quad (17)$$

M_i değeri maksimum olan alternatif en iyi alternatif olarak tespit edilir.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde yedi kriterin göreceli önem ağırlıkları CILOS yöntemi ile (WIPO) tarafından ilan edilen 2022 yılına ait Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) verileri bazında belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar sırasıyla ifade edilmiştir. Belirlenen kriter ağırlıklarına göre ülkelerin inovasyon bakımından performans sıralaması ise CoCoSo yöntemi ile yapılmış, en iyi ve en kötü performansa sahip olan ülkeler tespit edilmiştir.

4.1. CILOS Yöntemi Bulguları

Araştırma kriterlerinin ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılacak olan başlangıç karar matrisi Tablo 3'te belirtilen ülke verilerinden yararlanarak Tablo 4'teki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Başlangıç Karar Matrisi

Kriter Yönü	max	max	max	max	max	max	max
Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kazakistan	60,500	32,700	46,200	25,600	26,900	17,800	4,300
Özbekistan	57,300	30,800	41,700	33,900	25,300	17,900	7,700
Kırgızistan	43,200	31,500	37,100	37,200	19,700	13,000	3,800
Tacikistan	48,600	25,200	24,800	25,100	15,600	14,900	4,500
İran	31,100	35,000	41,100	56,800	18,700	26,700	31,800
Pakistan	41,200	16,000	27,600	23,600	24,000	19,700	19,300
Hindistan	60,100	38,300	40,700	50,300	30,900	33,800	24,300
Nepal	41,300	11,500	28,900	34,200	22,300	7,600	7,700
Sri Lanka	40,800	13,400	41,800	21,000	25,800	21,000	18,900
Japonya	75,800	52,700	61,300	59,000	58,100	52,600	38,900
Moğolistan	54,100	31,200	35,600	23,900	28,700	14,700	27,900
Çin	64,800	53,100	57,500	56,000	55,900	56,800	49,300
Kore	70,500	66,400	60,300	48,000	58,000	54,700	55,100
Irak	36,700	21,200	23,900	10,800	10,200	5,500	1,000
İsrail	65,000	48,100	52,200	60,200	60,800	55,800	30,600
Ürdün	63,500	28,300	31,900	36,900	25,200	19,000	16,000
Suudi Arabistan	60,600	45,600	48,000	47,000	31,000	21,000	19,500
Umman	59,000	38,900	46,900	31,200	21,600	12,700	15,400
Yemen	17,500	11,300	25,300	26,200	15,700	6,200	10,400
Katar	74,100	34,500	57,100	37,700	25,400	19,700	20,400
Kuveyt	51,000	34,900	54,000	30,700	20,700	20,100	20,400
Bahreyn	71,900	28,100	55,800	30,400	22,000	19,400	9,200
Birleşik Arap Emirlikleri	83,500	55,800	63,200	46,400	48,200	23,300	26,400
Rusya	48,700	47,000	44,300	37,400	35,400	26,600	25,300
Gürcistan	70,700	30,000	38,600	30,800	27,600	19,100	13,400
Azerbaycan	62,900	23,800	36,300	28,400	24,900	8,600	6,700
Türkiye	46,800	38,900	49,200	41,600	32,500	27,400	41,500
Kıbrıs Cumhuriyeti	67,500	39,300	57,200	43,500	48,900	41,900	40,200
Ermenistan	59,700	22,000	39,900	26,500	23,500	19,600	18,200
Myanmar	38,100	18,400	21,400	25,100	14,100	12,000	6,600
Tayland	52,500	29,800	47,700	45,300	35,500	30,000	25,200
Kamboçya	50,400	20,000	30,900	38,200	17,600	11,900	7,300
Lao	46,700	16,400	26,100	34,800	20,000	7,200	5,000
Vietnam	60,600	27,200	42,500	38,400	31,600	26,000	30,800
Malezya	68,800	41,000	48,600	45,300	36,300	31,500	27,400
Endonezya	55,100	22,400	43,400	41,700	22,100	19,000	18,600
Singapur	95,900	61,500	61,400	68,400	65,700	49,300	38,500
Brunei	74,500	35,200	45,500	23,500	27,400	4,200	2,000
Filipinler	48,700	25,000	38,700	29,200	36,900	30,800	20,500

Ele alınan kriterlerin tamamı fayda yönlü olduğundan dolayı Eşitlik (2)'de belirtilen dönüştürme işlemine gerek duyulmadan normalize karar matrisinin oluşturulması aşamasına geçilmiştir. Tablo 4'te belirtilen başlangıç karar matrisindeki her bir elemanın normalizasyonu Eşitlik (4) kullanılarak yapılmış ve normalize edilen elemanların birleşimiyle oluşturulan normalize karar matrisi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Normalize Karar Matrisi

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kazakistan	0,027	0,025	0,028	0,018	0,023	0,019	0,005
Özbekistan	0,026	0,024	0,025	0,023	0,021	0,019	0,010
Kırgızistan	0,019	0,025	0,022	0,026	0,017	0,014	0,005
Tacikistan	0,022	0,020	0,015	0,017	0,013	0,016	0,006
İran	0,014	0,027	0,025	0,039	0,016	0,029	0,040
Pakistan	0,019	0,012	0,016	0,016	0,020	0,021	0,024
Hindistan	0,027	0,030	0,024	0,035	0,026	0,037	0,031
Nepal	0,019	0,009	0,017	0,024	0,019	0,008	0,010
Sri Lanka	0,018	0,010	0,025	0,014	0,022	0,023	0,024
Japonya	0,034	0,041	0,037	0,041	0,049	0,057	0,049
Moğolistan	0,024	0,024	0,021	0,016	0,024	0,016	0,035
Çin	0,029	0,041	0,034	0,039	0,047	0,062	0,062
Kore	0,032	0,052	0,036	0,033	0,049	0,060	0,070
Irak	0,017	0,017	0,014	0,007	0,009	0,006	0,001
İsrail	0,029	0,038	0,031	0,042	0,051	0,061	0,039
Ürdün	0,029	0,022	0,019	0,025	0,021	0,021	0,020
Suudi Arabistan	0,027	0,036	0,029	0,032	0,026	0,023	0,025
Umman	0,027	0,030	0,028	0,022	0,018	0,014	0,019
Yemen	0,008	0,009	0,015	0,018	0,013	0,007	0,013
Katar	0,033	0,027	0,034	0,026	0,021	0,021	0,026
Kuveyt	0,023	0,027	0,032	0,021	0,017	0,022	0,026
Bahreyn	0,032	0,022	0,033	0,021	0,018	0,021	0,012
Birleşik Arap Emirlikleri	0,038	0,044	0,038	0,032	0,040	0,025	0,033
Rusya	0,022	0,037	0,026	0,026	0,030	0,029	0,032
Gürcistan	0,032	0,023	0,023	0,021	0,023	0,021	0,017
Azerbaycan	0,028	0,019	0,022	0,020	0,021	0,009	0,008
Türkiye	0,021	0,030	0,029	0,029	0,027	0,030	0,053
Kıbrıs Cumhuriyeti	0,030	0,031	0,034	0,030	0,041	0,046	0,051
Ermenistan	0,027	0,017	0,024	0,018	0,020	0,021	0,023
Myanmar	0,017	0,014	0,013	0,017	0,012	0,013	0,008
Tayland	0,024	0,023	0,028	0,031	0,030	0,033	0,032
Kamboçya	0,023	0,016	0,018	0,026	0,015	0,013	0,009
Lao	0,021	0,013	0,016	0,024	0,017	0,008	0,006
Vietnam	0,027	0,021	0,025	0,026	0,027	0,028	0,039
Malezya	0,031	0,032	0,029	0,031	0,030	0,034	0,035
Endonezya	0,025	0,017	0,026	0,029	0,019	0,021	0,024
Singapur	0,043	0,048	0,037	0,047	0,055	0,054	0,049
Brunei	0,034	0,027	0,027	0,016	0,023	0,005	0,003
Filipinler	0,022	0,019	0,023	0,020	0,031	0,034	0,026

Normalize edilmiş karar matrisinden her bir kriterin maksimum değeri Eşitlik (5) ile elde edilmiş ve Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Kriterlerin Maksimum Değerleri

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Maksimum Değer	0,043	0,052	0,038	0,047	0,055	0,062	0,070

Tablo 5'te ifade edilen normalize karar matrisinde kriterlerin maksimum değerlerinin bulunduğu satırların bir araya getirilmesiyle *S* kriter karar matrisi Tablo 7'deki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 7. *S* Kriter Kare Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	0,043	0,048	0,037	0,047	0,055	0,054	0,049
K2	0,032	0,052	0,036	0,033	0,049	0,060	0,070
K3	0,038	0,044	0,038	0,032	0,040	0,025	0,033
K4	0,043	0,048	0,037	0,047	0,055	0,054	0,049
K5	0,043	0,048	0,037	0,047	0,055	0,054	0,049
K6	0,029	0,041	0,034	0,039	0,047	0,062	0,062
K7	0,032	0,052	0,036	0,033	0,049	0,060	0,070

P göreceli kriter kayıp matrisinin elde edilmesi Tablo 7'de gösterilen *S* kriter kare matrisinin her bir elemanına Eşitlik (6)'nın uygulanmasıyla gerçekleştirilmiş ve Tablo 8'de belirtilmiştir.

Tablo 8. *P* Göreceli Kriter Kayıp Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	0,000	0,074	0,028	0,000	0,000	0,132	0,301
K2	0,265	0,000	0,046	0,298	0,117	0,037	0,000
K3	0,129	0,160	0,000	0,322	0,266	0,590	0,521
K4	0,000	0,074	0,028	0,000	0,000	0,132	0,301
K5	0,000	0,074	0,028	0,000	0,000	0,132	0,301
K6	0,324	0,200	0,090	0,181	0,149	0,000	0,105
K7	0,265	0,000	0,046	0,298	0,117	0,037	0,000

Tablo 8 ve Eşitlik (7) yardımıyla *F* matrisi oluşturulmuş ve oluşturulan bu matrise ilişkin bilgiler Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. *F* Dizeyi Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	-0,983	0,074	0,028	0,000	0,000	0,132	0,301
K2	0,265	-0,581	0,046	0,298	0,117	0,037	0,000
K3	0,129	0,160	-0,267	0,322	0,266	0,590	0,521
K4	0,000	0,074	0,028	-1,099	0,000	0,132	0,301
K5	0,000	0,074	0,028	0,000	-0,650	0,132	0,301
K6	0,324	0,200	0,090	0,181	0,149	-1,060	0,105
K7	0,265	0,000	0,046	0,298	0,117	0,037	-1,530

Eşitlik (8)-(10)'den her bir kriterin ağırlıklarının hesabı yapılmış ve kriterlere ait ağırlık değerlerine ilişkin bilgiler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Kriterlerin Ağırlık Değerleri

Kriterler	Kriter Kodu	W_i
Kurumlar	K1	0,053
Beşeri Sermaye ve Araştırma	K2	0,115
Altyapı	K3	0,554
Pazar Gelişmişliği	K4	0,047
İş Gelişmişliği	K5	0,080
Bilgi ve Teknoloji Çıktıları	K6	0,108
Yaratıcılık Çıktıları	K7	0,044

Tablo 10 incelendiğinde en önemli kriterin Altyapı ($K3=0,554$) olduğu, kriterlerin önem derecelerine göre sıralamasının ise Altyapı ($K3=0,554$), Beşeri Sermaye ve Araştırma ($K2=0,115$), Bilgi ve Teknoloji Çıktıları ($K6=0,108$), İş Gelişmişliği ($K5=0,080$), Kurumlar ($K1=0,053$), Pazar Gelişmişliği ($K4=0,047$) ve Yaratıcılık Çıktıları ($K7=0,044$) şeklinde olduğu CILOS yöntemi analiz sonucunda ortaya çıkmıştır.

4.2. CoCoSo Yöntemi Bulguları

CILOS yöntemi aracılığıyla kriterlerin göreceli önem ağırlıklarının tespitinin yapılmasından sonra CoCoSo tekniği ile kriterlerin ağırlıkları kapsamında 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarının değerlendirilip sıralanması araştırmanın bu kısmında yapılması planlanmıştır. İlk olarak CoCoSo yönteminde başlangıç karar matrisinin oluşturulması işlemi gerçekleştirilmiştir. CILOS yöntemi analizinde kullanılan Tablo 4'te belirtilen satırlarında ülkeler sütunlarında ise küresel inovasyon kriterlerinin yer aldığı başlangıç karar matrisi burada kullanılmıştır. Kriterlerin her biri fayda yönlü olduğundan normalize karar matrisini oluşturmak için Tablo 4'teki her bir elemanın normalize edilme işlemi Eşitlik (11) yardımıyla yapılmış ve normalize karar matrisi Tablo 11'deki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 11. Normalize Karar Matrisi

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kazakistan	0,548	0,388	0,593	0,257	0,301	0,259	0,061
Özbekistan	0,508	0,354	0,486	0,401	0,272	0,260	0,124
Kırgızistan	0,328	0,367	0,376	0,458	0,171	0,167	0,052
Tacikistan	0,397	0,252	0,081	0,248	0,097	0,203	0,065
İran	0,173	0,430	0,471	0,799	0,153	0,428	0,569
Pakistan	0,302	0,085	0,148	0,222	0,249	0,295	0,338
Hindistan	0,543	0,490	0,462	0,686	0,373	0,563	0,431
Nepal	0,304	0,004	0,179	0,406	0,218	0,065	0,124
Sri Lanka	0,297	0,038	0,488	0,177	0,281	0,319	0,331
Japonya	0,744	0,751	0,955	0,837	0,863	0,920	0,701
Moğolistan	0,467	0,361	0,340	0,227	0,333	0,200	0,497
Çin	0,603	0,759	0,864	0,785	0,823	1,000	0,893
Kore	0,676	1,000	0,931	0,646	0,861	0,960	1,000
Irak	0,245	0,180	0,060	0,000	0,000	0,025	0,000
İsrail	0,606	0,668	0,737	0,858	0,912	0,981	0,547
Ürdün	0,587	0,309	0,251	0,453	0,270	0,281	0,277
Suudi Arabistan	0,550	0,623	0,636	0,628	0,375	0,319	0,342
Umman	0,529	0,501	0,610	0,354	0,205	0,162	0,266
Yemen	0,000	0,000	0,093	0,267	0,099	0,038	0,174
Katar	0,722	0,421	0,854	0,467	0,274	0,295	0,359

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kuveyt	0,427	0,428	0,780	0,345	0,189	0,302	0,359
Bahreyn	0,694	0,305	0,823	0,340	0,213	0,289	0,152
Birleşik Arap Emirlikleri	0,842	0,808	1,000	0,618	0,685	0,363	0,470
Rusya	0,398	0,648	0,548	0,462	0,454	0,426	0,449
Gürcistan	0,679	0,339	0,411	0,347	0,314	0,283	0,229
Azerbaycan	0,579	0,227	0,356	0,306	0,265	0,084	0,105
Türkiye	0,374	0,501	0,665	0,535	0,402	0,441	0,749
Kıbrıs Cumhuriyeti	0,638	0,508	0,856	0,568	0,697	0,717	0,725
Ermenistan	0,538	0,194	0,443	0,273	0,240	0,293	0,318
Myanmar	0,263	0,129	0,000	0,248	0,070	0,148	0,104
Tayland	0,446	0,336	0,629	0,599	0,456	0,490	0,447
Kamboçya	0,420	0,158	0,227	0,476	0,133	0,146	0,116
Lao	0,372	0,093	0,112	0,417	0,177	0,057	0,074
Vietnam	0,550	0,289	0,505	0,479	0,386	0,414	0,551
Malezya	0,654	0,539	0,651	0,599	0,470	0,519	0,488
Endonezya	0,480	0,201	0,526	0,536	0,214	0,281	0,325
Singapur	1,000	0,911	0,957	1,000	1,000	0,857	0,693
Brunei	0,727	0,434	0,577	0,220	0,310	0,000	0,018
Filipinler	0,398	0,249	0,414	0,319	0,481	0,506	0,360

$\Theta_i, \xi_i, M_{ia}, M_{ib}, M_{ic}$ ve M_i değerleri sırasıyla Eşitlik (12)-(17)'den hesaplanmış, bu değerlere ait bilgiler ve ülkelerin inovasyon sıralamaları M_i değerlerine göre Tablo 12'de sunulmuştur. Ülkelerin sıralanmasında M_i değerleri dikkate alınmıştır. En yüksek M_i değerine sahip ülke inovasyon açısından en iyi ülke olarak seçilmiştir.

Tablo 12. Ülkelerin Görelî Önem Değerleri ve Sıralamaları

Ülkeler	Θ_i	ξ_i	M_{ia}	M_{ib}	M_{ic}	M_i	Sıralama	KİE
Kazakistan	0,469	5,073	0,026	9,445	0,842	4,031	18	27
Özbekistan	0,411	5,042	0,026	8,554	0,828	3,704	22	26
Kırgızistan	0,323	4,878	0,025	7,161	0,790	3,177	29	32
Tacikistan	0,139	4,584	0,022	4,262	0,718	2,076	35	34
İran	0,441	5,091	0,026	9,027	0,840	3,881	20	16
Pakistan	0,185	4,699	0,023	5,002	0,742	2,364	33	29
Hindistan	0,483	5,202	0,027	9,709	0,863	4,142	16	10
Nepal	0,165	4,424	0,022	4,569	0,697	2,173	34	35
Sri Lanka	0,370	4,885	0,025	7,872	0,798	3,437	27	28
Japonya	0,893	5,603	0,031	16,062	0,987	6,480	3	4
Moğolistan	0,335	4,974	0,025	7,388	0,807	3,271	28	19
Çin	0,848	5,568	0,030	15,362	0,975	6,225	4	3
Kore	0,913	5,621	0,031	16,373	0,993	6,594	2	1
Irak	0,069	2,113	0,010	2,043	0,332	0,986	39	39
İsrail	0,760	5,491	0,030	14,015	0,950	5,731	6	5
Ürdün	0,291	4,928	0,025	6,705	0,793	3,016	31	23
Suudi Arabistan	0,562	5,258	0,028	10,931	0,884	4,591	13	14
Umman	0,486	5,109	0,026	9,712	0,850	4,132	17	24

Ülkeler	Θ_i	ξ_i	M_{ia}	M_{ib}	M_{ic}	M_i	Sıralama	KİE
Yemen	0,084	3,046	0,015	2,702	0,475	1,331	38	38
Katar	0,651	5,302	0,028	12,288	0,904	5,086	8	15
Kuveyt	0,584	5,217	0,027	11,233	0,881	4,695	12	18
Bahreyn	0,599	5,202	0,027	11,450	0,881	4,771	10	20
Birleşik Arap Emirlikleri	0,835	5,517	0,030	15,151	0,965	6,142	5	7
Rusya	0,523	5,234	0,027	10,328	0,875	4,370	15	12
Gürcistan	0,385	5,040	0,026	8,166	0,824	3,562	25	21
Azerbaycan	0,303	4,841	0,024	6,847	0,781	3,058	30	31
Türkiye	0,584	5,289	0,028	11,267	0,892	4,716	11	9
Kıbrıs Cumhuriyeti	0,758	5,474	0,030	13,978	0,947	5,716	7	6
Ermenistan	0,374	4,994	0,025	7,973	0,815	3,487	26	25
Myanmar	0,067	4,314	0,021	3,041	0,665	1,590	37	37
Tayland	0,548	5,248	0,027	10,713	0,880	4,511	14	11
Kamboçya	0,220	4,729	0,023	5,545	0,752	2,567	32	33
Lao	0,136	4,517	0,022	4,176	0,707	2,037	36	36
Vietnam	0,464	5,156	0,027	9,412	0,854	4,029	19	13
Malezya	0,600	5,323	0,028	11,534	0,900	4,817	9	8
Endonezya	0,427	5,056	0,026	8,807	0,833	3,797	21	22
Singapur	0,938	5,645	0,031	16,755	1,000	6,734	1	2
Brunei	0,444	4,363	0,023	8,728	0,730	3,686	23	30
Filipinler	0,403	5,077	0,026	8,452	0,832	3,671	24	17

CoCoSo yönteminin uygulanması sonucunda performans sıralaması yapılan ülkeler arasında en iyi inovasyon performansı sergileyen ülkenin Singapur, Kore, Japonya ve Çin olduğu; Lao, Myanmar, Yemen ve Irak ülkelerinin ise performans açısından son dört sırada yer aldığı Tablo 12'den görülmektedir. Türkiye ise 39 ülke arasında 11. sırada yer almıştır. Küresel İnovasyon Endeksi değerlerine göre Kore, Singapur, Çin ve Japonya ülkeleri sergiledikleri inovasyon performanslarıyla ise ilk dört sırada yer alarak diğer ülkelere üstünlük sağlamışlardır. Diğer taraftan KİE değerlerine göre son dört sırada yer alan ülkelerin CILOS temelli CoCoSo yöntemi sonuçlarıyla aynı olması bu son dört ülke için yapılan hesaplamaların tutarlı olduğunu göstermiştir. Diğer geri kalan ülkeler farklı sıralarda yer almıştır. KİE'deki ülkelerin sıralamaları ile CILOS temelli CoCoSo yöntemi analizi sonucunda ortaya çıkan sıralamalarda benzerliklerle beraber farklılarında olması yapılan sıralamalarının ilişkili olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu soruya açıklık getirme adına Spearman Rho korelasyonu aracılığıyla sıralamalar arasında korelasyonun olup olmadığı test edilmiştir. Spearman Rho korelasyon testine ait sonuçlar Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Spearman Rho Korelasyon Testi Sonuçları

Ülkeler	CILOS-CoCoSo	KİE
Kazakistan	18	27
Özbekistan	22	26
Kırgızistan	29	32
Tacikistan	35	34
İran	20	16
Pakistan	33	29
Hindistan	16	10
Nepal	34	35
Sri Lanka	27	28

Ülkeler	CILOS-CoCoSo	KİE
Japonya	3	4
Moğolistan	28	19
Çin	4	3
Kore	2	1
Irak	39	39
İsrail	6	5
Ürdün	31	23
Suudi Arabistan	13	14
Umman	17	24
Yemen	38	38
Katar	8	15
Kuveyt	12	18
Bahreyn	10	20
Birleşik Arap Emirlikleri	5	7
Rusya	15	12
Gürcistan	25	21
Azerbaycan	30	31
Türkiye	11	9
Kıbrıs Cumhuriyeti	7	6
Ermenistan	26	25
Myanmar	37	37
Tayland	14	11
Kamboçya	32	33
Lao	36	36
Vietnam	19	13
Malezya	9	8
Endonezya	21	22
Singapur	1	2
Brunei	23	30
Filipinler	24	17

$$\rho = 0,925 \rightarrow +1$$

Spearman sıralama korelasyon katsayısının ($\rho = 0,925$) 1'e çok yakın bir değer çıkması yapılan CILOS temelli CoCoSo yöntemi analizi sonucunda ortaya çıkan sıralamalar ile KİE raporundaki sıralamalar arasında pozitif yönde çok kuvvetli bir ilişkinin olduğu ispatlanmıştır. Bu da araştırmada kullanılan CILOS temelli CoCoSo yöntemi sayesinde ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO)'nün 2022 yılına ait Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) verileri kapsamında 39 Asya ülkesinin inovasyon performanslarının CILOS tabanlı CoCoSo yöntemi ile değerlendirilip sıralamalarının yapılması ve Küresel İnovasyon Endeksi raporunda yer alan ülkelere ait sıralamalarla bu çalışmadaki sıralamaların karşılaştırılması amaçlanmıştır. CILOS yöntemi aracılığıyla performans değerlendirme kriterleri olarak dikkate alınan Tablo 2'de ifade edilen KİE bileşenlerinin ağırlıklandırılması yapılmıştır. Ağırlıkları tespit edilen kriterlere göre her bir ülkenin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi ise CoCoSo yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

En önemli Küresel İnovasyon Endeksi bileşeninin (kriterin) Altyapı ($K_3=0,554$) olduğu, KİE bileşenlerinin (kriterlerin) önem derecelerine göre sıralamasının ise Altyapı ($K_3=0,554$), Beşeri Sermaye ve Araştırma ($K_2=0,115$), Bilgi ve Teknoloji Çıktıları ($K_6=0,108$), İş Gelişmişliği ($K_5=0,080$), Kurumlar ($K_1=0,053$), Pazar Gelişmişliği ($K_4=0,047$) ve Yaratıcılık Çıktıları ($K_7=0,044$) şeklinde olduğu CILOS yöntemi analiz sonuçlarından anlaşılmıştır. Duran (2022), CRITIC ağırlıklandırma yöntemi ile GİA yöntemini kullanarak yeni sanayileşen ülkelerin inovasyon performanslarını KİE 2021 verileri ve yedi kriter dahilinde ele aldığı çalışmada en önemli ve en önemsiz kriterin sırasıyla kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma olduğunu tespit etmiştir. Bakır ve Çakır (2021) Avrupa Birliği ve OECD'ye üye 23 ülkenin yenilik performanslarını inceledikleri bir çalışmada Küresel Rekabet Endeksi (KRE), Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) ve Avrupa İnovasyon Karnesi (AİK)'nin 2019 yılı göstergelerini dikkate almışlardır. Yöntem olarak CRITIC tabanlı EVAMIX yöntemlerini kullanmışlar ve CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırma işlemi sonrasında en iyi küresel inovasyon endeksi kriterinin insan kaynakları ve araştırma olduğunu; en düşük ağırlık değerine sahip kriterin ise kurumlar olduğunu ifade etmişlerdir. KİE'de yer alan 132 ülkenin inovasyon performansını ele alan bir başka çalışmada (Eren ve Gelmez; 2022) ise yedi kriterin ağırlıklandırılması ENTROPI ile yapılmış ve en önemli kriterin bilgi ve teknoloji çıktıları olduğu, kurumlar kriterinin ise en düşük öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Altıntaş (2020) G7 grubuna ait ülkelerin inovasyon performans sıralamalarını ENTROPI temelli Gri İlişkisel Analiz yöntemleri ile gerçekleştirmiş, 2020 yılına ait Küresel İnovasyon Endeksi'nde yer alan bileşenlerin önem derecelerinin sıralamasını pazar gelişmişliği, kurumlar, iş gelişmişliği, beşeri sermaye ve araştırma, yaratıcı çıktısı, altyapı ve bilgi ve teknoloji çıktısı olarak ortaya çıkarmıştır. Küresel İnovasyon İndeksinde yer alan yedi bileşeni kriter olarak dikkate almaları yönünden bu çalışmayla benzerlik gösteren ilgili çalışmalarda kriterlerin önem sıralaması ile elde edilen sonuçlarda farklılık gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Bu farklılığın gerek araştırma kapsamına alınan ülkelerin ve veri yıllarının farklılığından gerekse kullanılan yöntemlerin farklı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

2022 yılı için inovasyon performansı açısından ilk sırada yer alan ülkenin Singapur olduğu; sonuncu sırada yer alan ülkenin ise Irak olduğu CoCoSo yöntemi analiz sonuçlarından tespit edilmiştir. Genel olarak performans değerlerine göre ülke sıralamalarının ise Singapur ($M_i=6,734$), Kore ($M_i=6,594$), Japonya ($M_i=6,480$), Çin ($M_i=6,225$), Birleşik Arap Emirlikleri ($M_i=6,142$), İsrail ($M_i=5,731$), Kıbrıs Cumhuriyeti ($M_i=5,716$), Katar ($M_i=5,086$), Malezya ($M_i=4,817$), Bahreyn ($M_i=4,771$), Türkiye ($M_i=4,716$), Kuveyt ($M_i=4,695$), Suudi Arabistan ($M_i=4,591$), Tayland ($M_i=4,511$), Rusya ($M_i=4,370$), Hindistan ($M_i=4,142$), Umman ($M_i=4,132$), Kazakistan ($M_i=4,031$), Vietnam ($M_i=4,029$), İran ($M_i=3,881$), Endonezya ($M_i=3,797$), Özbekistan ($M_i=3,704$), Brunei ($M_i=3,686$), Filipinler ($M_i=3,671$), Gürcistan ($M_i=3,562$), Ermenistan ($M_i=3,487$), Sri Lanka ($M_i=3,437$), Moğolistan ($M_i=3,271$), Kırgızistan ($M_i=3,177$), Azerbaycan ($M_i=3,058$), Ürdün ($M_i=3,016$), Kamboçya ($M_i=2,567$), Pakistan ($M_i=2,364$), Nepal ($M_i=2,173$), Tacikistan ($M_i=2,076$), Lao ($M_i=2,037$), Myanmar ($M_i=1,590$), Yemen ($M_i=1,331$), Irak ($M_i=0,986$) şeklinde olduğu ortaya çıkmıştır.

CILOS temelli CoCoSo yöntemi analiz bulgularına göre ilk dört sırada Singapur, Kore, Japonya ve Çin ülkeleri yer alırken; KİE raporuna göre ise Kore, Singapur, Çin ve Japonya ülkeleri ilk dört sırada yer alan ülkeler olmuştur. Diğer taraftan Lao, Myanmar, Yemen ve Irak ülkelerinin hem KİE raporunda hem de bu çalışmada en düşük performans gösteren ülkeler olarak son dört sırada yer aldıkları tespit edilmiştir. Son dört ülke hariç geri kalan ülke sıralamalarının ise farklı olduğu görülmektedir. CILOS temelli CoCoSo yöntemi sonucu elde edilen veriler ile KİE verileri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının tespitinin Spearman Rho korelasyon testi ile gerçekleştirilmesi sonucu korelasyon katsayısının 1'e çok yakın bir değer çıkmış olması, ülkelerin inovasyon performanslarının CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Düşük inovasyon performansına sahip olan ülkelerin kendilerini yetersiz ve eksik hissettikleri kriterler bazında geliştirmeleri için inovasyon faaliyetlerine gereken önemi vermeleri ve bu doğrultuda inovasyon sistemlerini oluşturmaları, hem ekonomik açıdan gelişmişliklerini artırmada hem de rekabet konusunda üstünlük sağlayabilmeleri açısından son derece önem oluşturmaktadır. Bu nedenle inovasyon açısından zayıf ve güçsüz olan bu ülkelerin kendilerini daha üst seviyelere taşıyabilmeleri açısından gerekli eğitimleri uzman kişiler tarafından almaları ve kendilerini bu doğrultuda geliştirmeleri gerektiği düşünülmektedir.

Literatüre bakıldığında OECD, Avrupa Birliği, G7 gibi çok sayıda entegrasyonun inovasyon performans açısından değerlendirme kapsamına alındığı ve bu değerlendirmelerin AHP, TOPSIS, CRITIC, MEREC, EWAMIX, WASPAS, CODAS, MABAC, MARCOS, OCRA, MOORA, EATWIOS, DEMATEL, VERİ ZARFLAMA ANALİZİ, ENTROPI, DANP gibi çeşitli ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleriyle yapıldığı görülmektedir. 39 Asya ülkesinin inovasyon performansını ele alan bir çalışmaya rastlanılmadığı yapılan incelemeler sonucunda

ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmede dikkate alınan kriterlerin ağırlık değerlerinin CILOS ağırlıklandırma yöntemi ile hesaplanmasına yönelik bir çalışmaya rastlanılmadığı, CoCoSo yöntemi ile ele alınan çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu ve ayrıca CILOS temelli CoCoSo yöntemi ile ülkelerin inovasyon performansı açısından değerlendirmeye alınmadığı yapılan literatür incelenmesinde tespit edilmiştir. Bu açılardan yapılan çalışmanın literatürde var olan bu eksiklikleri kapatma adına ve ileride yapılacak olan çalışmalara referans olması açısından katkı sağlayacağı umut edilmektedir. Sonraki yapılacak çalışmalarda yedi inovasyon kriterine farklı inovasyon kriterleri de ilave edilerek daha fazla yıl kapsamında bu 39 Asya ülkesinin inovasyon performansları yıllara göre karşılaştırmalı bir şekilde ele alınabilir. Ayrıca CILOS ile farklı ağırlıklandırma yöntemleri dâhilinde ülkelerin performans sıralamaları yine CoCoSo yöntemi yapılarak sonuçların daha tutarlı olması sağlanabilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aksaraylı, M. ve Pala, O. (2017). Veri zarflama analizi ve kümeleme analizi kullanılarak OECD'ye üye ülkelerin ekonomik performansları, yaşam memnuniyeti ve inovasyon düzeyleri açısından incelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 67-80.
- Ali, T., Aghaloo, K., Chiu, Y. R. ve Ahmad, M. (2022). Lessons learned from the COVID-19 pandemic in planning the future energy systems of developing countries using an integrated MCDM approach in the off-grid areas of Bangladesh. *Renewable Energy*, 189, 25-38. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.02.099>
- Altıntaş, F. F. (2020). Avrupa Birliği ülkelerinin inovasyon etkililik, etkinlik ve verimlilik performanslarının analizi. *Turkish Studies-Social*, 15(5), 2337-2361. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.43678>
- Altıntaş, F. F. (2021). G7 ülkelerinin bilgi performanslarının analizi: COCOSO yöntemi ile bir uygulama. *Journal of Life Economics*, 8(3), 337-347, doi:10.15637/jlecon.8.3.06.
- Altıntaş, F. F. (2022). Avrupa ülkelerinin enerji inovasyonu performanslarının analizi: Mabac ve Marcos yöntemleri ile bir uygulama. *İşletme Akademisi Dergisi*, 3(2), 188-216, doi:10.26677/TR1010.2022.1027.
- Baffoe, B., Luo, W., Pan, Q., Zhou, S., Wu, M., Atimu, L., Darko, P ve Opoku-Mensah, E. (2023). Assessing the factors for humanitarian logistics digital business ecosystem (HLDBE) using a novel integrated correlation coefficient and standard deviation - combined compromise solution (CCSD-CoCoSo) method. *Decision Science Letters*, 12(1), 117-136. <http://dx.doi.org/10.5267/j.dsl.2022.10.001>
- Bakır, S. ve Çakır, S. (2021). Seçilmiş ülkelerin yenilik performanslarının bütünlük CRITIC-EVAMIX yöntemleriyle ölçümü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4). <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.810999>
- Cereska, A., Podvezko, A. ve Zavadskas, E. K. (2016). Operating characteristics analysis of rotor systems using mcdm methods. *Studies in Informatics and Control*, 25(1), 59-68. <http://dx.doi.org/10.24846/v25i1y201607>
- Cereska, A., Podvezko, A. ve Zavadskas, E. K. (2018). Assessment of different metal screw joint parameters by using multiple criteria analysis methods. *Metals*, 8(5), 318. <https://doi.org/10.3390/met8050318>

- Choudhary, V. ve Mishra, A. (2022). Analyzing the critical success enablers of Industry 4.0 using hybrid Fuzzy AHP-CoCoSo method. *Journal of Industrial Integration and Management*, 07(04), 493-514. <https://doi.org/10.1142/S2424862221500184>
- Çakın, E. ve Özdemir, A. (2015). Bölgesel gelişmişlikte Ar-Ge ve inovasyonun rolü: Dematel tabanlı Analitik Ağ Süreci (DANP) ve TOPSIS yöntemleri ile bölgelerarası bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 115-144.
- Çilek, A. (2023). Piyasa yapıcı bankaların performanslarının sıralanması: CILOS, MARCOS ve COPELAND çok kısıtla karar verme analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 1-24. <https://doi.org/10.30794/pausb.1092801>
- Doğan, H. (2023). OECD ülkelerinin inovasyon performanslarının CRITIC temelli OCRA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 35-54.
- Duran, Z. (2022). Yeni sanayileşen ülkelerde inovasyon performansının CRITIC tabanlı GİA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 150-162. <https://doi.org/10.33712/mana.1086836>
- Duran, Z. ve Tavlan Soydan, N. (2022). OECD ülkelerinde inovasyon performanslarının Entropy tabanlı CODAS-WASPAS ve PSI yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 11(2), 30-54, doi:10.15659/jeim.11.2.001.
- Dwivedi, P. P. ve Sharma, D. K. (2022). Application of Shannon Entropy and COCOSO techniques to analyze performance of sustainable development goals: The case of the Indian Union Territories. *Results in Engineering*, 14(100416). <https://doi.org/10.1016/j.rineng.2022.100416>
- Ecer, F. ve Aycin, E. (2023). Novel comprehensive MEREC weighting-based score aggregation model for measuring innovation performance: The case of G7 countries. *Informatica*, 34(1), 53-83. <https://doi.org/10.15388/22-INFOR494>
- Erdal, H., Kurtay, K. G., Dagistanlı, H. A. ve Altundas, A. (2023). Evaluation of Anti-Tank Guided Missiles: An integrated Fuzzy Entropy and Fuzzy CoCoSo multi criteria methodology using technical and simulation data. *Applied Soft Computing*, 137(110145). <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110145>
- Eslami, V., Ashofteh, P. S., Golfam, P. ve Loaiciga, H. A. (2021). Multi-criteria decision-making approach for environmental impact assessment to reduce the adverse effects of dams. *Water Resources Management*, 35, 4085-4110. <https://doi.org/10.1007/s11269-021-02932-1>
- Gou, C. (2022). An integrated CoCoSo-CRITIC-based decision-making framework for quality evaluation of innovation and entrepreneurship education in vocational colleges with intuitionistic fuzzy information. *Mathematical Problems in Engineering*. <https://doi.org/10.1155/2022/6071276>
- Hasanov, Z., Abada, O. ve Aktamov, S. (2015). Impact of innovativeness of the country on export performance: Evidence from Asian countries. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 17(1), 33-41.
- Hashemkhani Zolfani, S., Chatterjee, P. ve Yazdani, M. (2019). A structured framework for sustainable supplier selection using a combined BWM-COCOSO model. *International Scientific Conference, Contemporary Issues In Business, Management And Economics Engineering*. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.081>
- İnel, M. N. ve Türker, M. V. (2016). Ulusal inovasyon performansının ölçümü için çok nitelikli karar verme teknikleri ile bir model denemesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 147-166. <https://doi.org/10.14780/muiibd.281391>

- Kaynak, S., Altuntas, S. ve Dereli, T. (2017). Comparing the innovation performance of EU candidate countries: An entropy-based TOPSIS approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 31-54. <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2016.1265895>
- Kieu, P.T., Nguyen, V.T., Nguyen, V.T. ve Ho, T.P. A. (2021). Spherical Fuzzy Analytic Hierarchy Process (SF-AHP) and Combined Compromise Solution (CoCoSo) algorithm in distribution center location selection: A case study in agricultural supply chain. *Axioms*, 10(53). <https://doi.org/10.3390/axioms10020053>
- Kumar, V., Kalita, K., Chatterjee, P., Zavadskas, E. K. ve Chakraborty, S. (2022). A SWARA-CoCoSo-based approach for spray painting robot selection. *Informatica*, 33(1), 35–54. <https://doi.org/10.15388/21-INFOR466>
- Lai, H., Liao, H., Wen, Z., Zavadskas, E. K. ve Al-Barakati, A. (2020). An improved CoCoSo method with a maximum variance optimization model for cloud service provider selection. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 31(4), 411–424.
- Luo, Y., Zhang, X., Qin, Y., Yang, Z. ve Liang, Y. (2021). Tourism attraction selection with sentiment analysis of online reviews based on probabilistic linguistic term sets and the IDOCRIW-COCOSO mode. *International Journal of Fuzzy Systems*, 23(1), 295-308. <https://doi.org/10.1007/s40815-020-00969-9>
- Mazman İtik, Ü. ve Sel, A. (2021). Borsa İstanbul'da işlem gören perakende ticaret sektörü şirketlerinin finansal performansının Cilos ağırlıklandırma ve Topsis yöntemiyle incelenmesi: 2013-2019. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 10(3), 2769-2795.
- Mishra, A. R., Rani, P., Saha, A., Hezam, I. M., Pamucar, D., Marinovic, M. ve Pandey, K. (2022). Assessing the adaptation of internet of things (IoT) barriers for smart cities' waste management using fermatean fuzzy combined compromise solution approach. *IEEE Access*, 10, 37109 - 37130. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3164096>
- Narang, M., Joshi, M. C., Bisht, K. ve Pal, A. (2022). Stock portfolio selection using a new decision-making approach based on the integration of fuzzy COCOSO with heronian mean operator. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 5(1), 90-112. <https://doi.org/10.31181/dmame0310022022n>
- Nebati, E. E. (2022). LED teknolojisi seçiminde bütünlük CILOS-COPRAS yaklaşımı. *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 2(2).
- Nguyen, V. P. (2022). Evaluating the FinTech success factors model to achieve a sustainable financial technology business: An empirical study in Vietnam. *Cogent Engineering*, 9(2109317). <https://doi.org/10.1080/23311916.2022.2109317>
- Oralhan, B. ve Büyüktürk, M. A. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin inovasyon performansının çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 16, 471-484, DOI: 10.31590/ejosat.571284.
- Orhan, M. ve Aytekin, M. (2020). Türkiye ile AB'ye son katılan ülkelerin AR-GE performanslarının CRITIC ağırlıklı MAUT ve SAW yöntemiyle kıyaslanması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 754-778. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1355>
- Özçalıcı, M. (2022). Asset allocation with multi-criteria decision making techniques. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 5(2), 78-119. <https://doi.org/10.31181/dmame0305102022o>

- Örtlek, Z. ve Kara, F. Z. (2022). Türkiye'nin istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre Düzey- 2 Bölgeleri'nin bölgesel kalkınma açısından inovasyon performansının değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2).
- Özgür Güler, E. ve Veysikarani, D. (2018). OECD ülkelerinin inovasyon göstergeleri açısından çok değişkenli istatistiksel analizlerle karşılaştırılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2).
- Pala, O. (2021). BIST turizm endeksinde yer alan firmaların CILOS ve MAIRCA tabanlı finansal performans analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 163-185. <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.901120>
- Paradowski, B., Shekhovtsov, A., Backkiewicz, A., Kizielewicz, B. ve Salabun, W. (2021). Similarity analysis of methods for objective determination of weights in multi-criteria decision support systems. *Symmetry*, 13(1874). <https://doi.org/10.3390/sym13101874>
- Peng, X. ve Huang, H. (2020). Fuzzy decision making method based on COCOSO with CRITIC for financial risk evaluation. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(4), 695-724. <https://doi.org/10.3846/tede.2020.11920>
- Podvezko, V., Kildiene, S. ve Zavadskas, E. K. (2017). Assessing the performance of the construction sectors in the Baltic States and Poland. *Panoeconomicus*, 64(4), 493-512. <https://doi.org/10.2298/PAN150518004P>
- Popovic, M. (2021). An mcdm approach for personnel selection using the CoCoSo method. *Journal of Process Management and New Technologies*, 9(3-4), 78-88.
- Rai, D. ve Qingmei, T. (2016). Innovation outlook of Asian countries listed in Global Innovation Index: Panel data analysis by using Stata. *The Fourth International Academic Conference for Graduates*. NUAA.
- Satici, S. (2021). Ülkelerin inovasyon performansının CRITIC temelli WASPAS yöntemiyle değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 91-104.
- Seeni, A. ve Brown, T. E. (2015). Measuring innovation performance of countries using patents as innovation indicators. *11th Biennial Conference on Entrepreneurship*. Ahmedabad, Gujarat, India.
- Topal, A. (2021). Çok kriterli karar verme analizi ile elektrik üretim şirketlerinin finansal performans analizi: Entropi tabanlı Cocoso yöntemi. *Bmij*, 9(2), 532-546. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1794>
- Trinkūnienė, E., Podvezkob, V., Zavadskasc, E. K., Jokšienė, I., Vinogradova, I. ve Trinkūna, V. (2017). Evaluation of quality assurance in contractor contracts by multi-attribute decision-making methods. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 30(1), 1152-1180. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1325616>
- Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2019). A Combined Compromise Solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. *Management Decision*, 57(9), 2501-2519. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0458>
- Yenilmez, S. ve Ertuğrul, İ. (2022). Çok kriterli karar verme yöntemleri ile bir mermer fabrikası için kesintisiz güç kaynağı seçimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 251-266. <https://doi.org/10.52791/aksarayiib.1009308>
- Zhu, Y., Zeng, S., Lin, Z. and Ullah, K. (2023). Comprehensive evaluation and spatial-temporal differences analysis of China's inter-provincial doing business environment based on Entropy-CoCoSo method. *Frontiers in Environmental Science*, 10(1088064). <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1088064>

THE ANALYSIS OF THE PERFORMANCES OF THE HEALTH SYSTEMS OF COUNTRIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC*

COVID-19 PANDEMİSİNDE ÜLKELERİN SAĞLIK SİSTEMLERİ PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Ebru ARMUTCU¹

Assoc. Prof. Dr. Arzu YİĞİT²

ABSTRACT

In the study, it is aimed to analyze the impact of the COVID-19 epidemic on the health system performance of OECD countries by using multi-criteria decision-making methods. The research population consists of 38 OECD countries. In the study, using TOPSIS, COPRAS, VIKOR and GIA methods, the countries with the best performance and the safest in the COVID-19 epidemic are ranked and compared. According to the TOPSIS and VIKOR analysis applied, Germany; according to the GIA, Japan; and according to the COPRAS analysis, New Zealand are the countries with the best performance in the health system during the COVID-19 period. At the same time, in the evaluation of COVID-19 safe countries, it is concluded that Germany according to the results of TOPSIS and GIA analysis; and South Korea according to the result of VIKOR analysis are the safest countries with the best performance. The COVID-19 outbreak is thought to be a stimulus for countries to evaluate their health systems and to take the safest countries with the best performance as a guide. As a matter of fact, considering the health plans implemented by these countries, it is recommended to improve health resources in terms of quality and quantity against possible epidemic threats.

Keywords: COVID-19, Health Systems, Performance, Multi-Criteria Decision Making.

JEL Classification Codes: C44, H51, I14, I18.

ÖZ

Araştırmada çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak COVID-19 salgınının OECD ülkeleri sağlık sistemi performansına etkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırma evrenini 38 OECD ülkesi oluşturmaktadır. Araştırmada TOPSIS, COPRAS, VIKOR ve GIA yöntemleri kullanılarak COVID-19 salgınında en iyi performansa sahip ve en güvenli ülkeler sıralanarak kıyaslanmıştır. Uygulanan TOPSIS ve VIKOR analizine göre Almanya, GIA'ya göre Japonya, COPRAS analizine göre ise Yeni Zelanda COVID-19 döneminde sağlık sistemi en iyi performans gösteren ülkeler olmuştur. Aynı zamanda COVID-19 güvenli ülkelerin değerlendirilmesinde TOPSIS ve GIA analizi sonucuna göre Almanya, VIKOR analizi sonucuna göre ise Güney Kore'nin en iyi performansa sahip en güvenli ülkeler olduğu sonucuna varılmıştır. COVID-19 salgınının ülkelerin sağlık sistemlerini değerlendirmeleri, en iyi performans gösteren en güvenli ülkeleri rehber almaları açısından uyarıcı nitelikte olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu ülkelerin uyguladığı sağlık planları göz önünde bulundurularak muhtemel salgın tehditlerine karşı sağlık kaynaklarının nitelik ve nicelik anlamında iyileştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Sağlık Sistemleri, Performans, Çok Kriterli Karar Verme.

JEL Sınıflandırma Kodları: C44, H51, I14, I18.

* The paper is prepared from the Master's Thesis titled "Analysis of Health System Performances of OECD Countries with Multi-Criteria Decision-Making Methods in the Covid-19 Pandemic" prepared by "Ebru ARMUTCU" under the supervision of "Arzu YİĞİT" and defended on 17.03.2022. For this study the approval of ethical committee no E-87432956-050-99-62411 dated 25.05.2021 was taken from the Ethics Committee, Süleyman Demirel University.

¹ Süleyman Demirel University, Social Sciences Institute, Health Management Department, Master of Science, ebruarmutcu2@gmail.com

² Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Health Management Department, arzuwigit@sdu.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Küresel bir sağlık krizi olan COVID-19 salgını, hızla tüm kıtalara yayılarak ülkelerin ekonomik, politik, sosyal ve ruhsal birçok alanda etkilenmesine neden olmuştur. Yüksek düzeyde bulaşıcılık etkisi olan hastalık karşısında ülkeler birtakım önlemler alarak pandeminin etkisini minimum düzeye indirmek için mücadele etmişlerdir. Karantina uygulamaları, seyahat kısıtlamaları, tıbbi malzeme tedariki ve üretimi, pandemiye karşı alınan bilimsel önlemler, sağlık kaynaklarının kapasitesini artırma gibi pandemiyle mücadeleye karşı hazırlık planları yaparken aynı zamanda sağlık sistemlerini de ayakta tutmaya çalışmışlardır. Salgının etkisinin oldukça büyük olması nedeniyle dünya ülkeleri durumu yönetebilmek ve kendi stratejik planını oluşturmak mecburiyetinde kalmıştır. Ülkelerin, COVID-19 salgını ile mücadele ederken sağlık sistemleri performanslarının değerlendirilmesi olası diğer salgın/pandemi durumlarına karşı oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla araştırmada çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak COVID-19 salgınının OECD ülkeleri sağlık sistemi performansına etkisini analiz etmek amaçlanmıştır.

Yöntem:

Araştırma evreni 38 ülkeyi kapsamaktadır. Verilerin analizinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Ülkelerin sağlık sistemi performansının değerlendirilmesi için COVID-19 vaka sayısı, ölüm sayısı, vaka-ölüm oranı, vaka-iyileşme oranı, tam aşılanmış kişilerin oranı, sağlık giderlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki oranı, doktor sayısı, hemşire sayısı, hastane yatağı sayısı ve yoğun bakım yatak sayısı olmak üzere 10 değerlendirme kriteri araştırmada esas alınmıştır. Karantina etkinliği, hükümetin risk yönetimi etkinliği, COVID-19 takibi ve tespit, sağlık uygulamalarına hazır olma durumu, COVID-19 bölgesel güvenlik açığı ve acil durum planı olmak üzere 6 değerlendirme kriteri ile de güvenli ülkelerin performans düzeyleri ölçülmüştür. Araştırmada TOPSIS, COPRAS, VIKOR ve GİA yöntemleri aracılığıyla COVID-19 salgını sağlık sistemleri performansı ölçülerek en iyi ve en kötü performans gösteren ülkeler sıralanmış ve karşılaştırılmıştır. Ayrıca TOPSIS, GİA ve VIKOR yöntemleri kullanılarak yapılan analizle COVID-19 salgınında güvenli konumda yer alan ülkeler tespit edilmiş ve performans düzeylerine göre ülkeler sıralanmış ve karşılaştırılmıştır.

Bulgular:

Araştırmada COVID-19 sağlık sistemi performansının ölçülmesinde kullanılan TOPSIS yöntemi analiz sonucuna göre Almanya, Japonya, Güney Kore, Avusturya ve İzlanda'nın yüksek performansa sahip ülkeler olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 pandemisiyle mücadelede Meksika, Kolombiya, Macaristan, Şili ve Slovakya'nın ise en kötü performans gösteren ülkeler olduğu saptanmıştır. GİA yöntemi sonucuna göre Japonya, Güney Kore, İzlanda, Avustralya ve Norveç en iyi performans gösteren ülkeler olarak tespit edilirken; Kolombiya, Kosta Rika ve Meksika en kötü performans gösteren ülkeler olarak tespit edilmiştir. COVID-19 salgınında güvenli konumdaki ülkelerin belirmesinde kullanılan TOPSIS yöntemi analizi sonucuna göre Almanya, İsviçre ve Güney Kore; GİA yöntemi sonucuna göre Almanya, Yeni Zelanda ve Japonya; VIKOR yöntemi analizinde yer alan dört parametreye göre ise Güney Kore, İsviçre ve Almanya'nın en iyi performansa sahip en güvenli ülkeler olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma:

COVID-19 pandemisinin sağlık sistemleri üzerinde oluşturduğu ağır yükü hafifletmek ve minimum seviyeye indirmek için sağlık sistemi kaynaklarının (hekim, hemşire, ekipman vs.) sayısı artırılarak sağlık sistemleri güçlendirilebilir. Sağlık sistemlerindeki tüm aktörlerin de bir bütün halinde hareket etmesi pandemiye verimli yönetmede etkili olacaktır. Araştırma sonuçlarından hareketle COVID-19 pandemisine karşı kapsayıcı nitelikte sağlık sistemleri bulunmayan ülkelerin sağlık politikalarını revize etmeleri ve herkes için erişilebilir olan hakkaniyetli hizmetin sunulacağı bir iyileştirme yapmaları önerilebilir. Aynı zamanda COVID-19 pandemisinin hastaneler üzerindeki oluşturduğu yükü azaltmak için birinci basamak sağlık hizmetlerine gereken desteğin verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Pandemi kontrol altına almak için ölüm ve vaka sayılarını minimum seviyede tutmada karantina uygulamalarının büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Hızla yayılan COVID-19 pandemisinde de karantina önlemlerini önceden uygulamaya başlayan ve izolasyon uygulamalarını istikrarlı bir şekilde gerçekleştiren ülkelerin pandemiyle mücadelede başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda gelecek pandemi veya pandemi tehditlerine karşı ülkelerin karantina ve izolasyon gibi uygulama ve yaptırımlarda etkili olan ülkeleri örnek alarak kendi stratejik pandemi planlarını oluşturmaları önerilebilir. Pandemiyle mücadele sadece bir kamu kurumuyla değil diğer kurumlar ve politika yapıcılarında katkılarıyla olmalıdır. Araştırmada OECD ülkelerinin COVID-19 pandemisine karşı sağlık sistemi performansları tespit edilmiş ve COVID-19 pandemisi güvenlik değerlendirmesi yapılarak ülkeler karşılaştırılmıştır. Araştırmanın COVID-19 pandemisinde ülkelerin sağlık sistemi performansını ölçen, COVID-19 pandemisinde güvenli ülkelerin tespit edilmesi yönünde kapsamlı ve özgün bir çalışma olduğu, ertelenemez ve ikame edilemez sağlık hizmetlerinin önemini anlaşıldığı bu dönemde yol gösterici olacağı; pandemielerde erken müdahale, stratejik salgın planlamaları, koruyucu sağlık hizmetleri gibi faktörlerin ülkelerin pandemiyle mücadeledeki konumunu belirlemede etkili olacağı ve literatüre önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. COVID-19 salgınında yüksek düzeyde performansa sahip ve güvenli konumdaki ülkelerin diğer ülkelere klavuzluk yapması, benimsemiş oldukları yol haritalarının dikkate alınarak sağlık sistemlerini muhtemel salgın tehdidi durumlarına karşı revize etmeleri, sağlık kaynaklarının nitelik ve nicelik anlamında iyileştirilmesi önerilmektedir.

1. INTRODUCTION

Pandemics are contagious epidemics that spread to all continents and cause high rates of morbidity and mortality and are seen on such a large scale that they have devastating effects on the economic, social, political, and health areas of countries. The effect of globalization, the increase in travel between countries and continents, the facilitation of communication and communication, the acceleration of urbanization by the increasing population, the destruction of natural environments, and the deterioration of the ecological order have accelerated the emergence of epidemics and the formation of pandemics (Koçer, 2020).

The COVID-19 outbreak first spread to the city of Wuhan and then to the whole of China. The virus, which started to spread from China by air travel in January 2020, was first reported in Thailand. Later, the virus, which was carried by passengers traveling to South Korea, Japan, and America, increased the rate of spread. WHO classified the COVID-19 epidemic, which has a very high contagious effect and continues to spread rapidly, as an "international public health emergency" on 30 January 2020. Italy, one of the European countries, officially reported its first case on 20 February 2020. By the middle of March, cases started to be reported in the majority of the world's countries, and because the virus was seen in 113 countries and reached all continents, WHO declared a global epidemic (pandemic) on March 11, 2020 (Ministry of Health, 2020). The global epidemic COVID-19 has rapidly created crises in all continents of the world, especially in terms of health, economic, social and political aspects. In this process, it is very important for countries to evaluate the performance of their health systems against the threat of COVID-19 against other epidemic threats to come.

The COVID-19 pandemic has affected the lives of many people physically, mentally, economically, and socially and put great pressure on health systems. The rapid spread of the pandemic and the inability to control it have also left health systems in a difficult situation. Governments have to protect the health of their citizens, provide diagnosis and treatment, and provide health services in a cost-effective and safe environment during this extraordinary pandemic period. It is critical to provide these services, which can put a burden on health systems, correctly. Effective use of primary health care services during the pandemic process will facilitate access to services and play an important role in the fight against the pandemic. In this context, OECD countries such as France, Iceland, Ireland, Slovenia, and England have reconsidered the provision of primary health care services and tried to alleviate the pressure on health systems by using primary health care services more actively during the pandemic process (OECD, 2021b).

The coronavirus pandemic is warning countries to reconsider and revise their health systems. Hospitals, doctors, other health personnel, equipment, health devices, technologies, laboratories, medical consumables, etc. Countries have faced very serious problems regarding the number, quality, and adequacy of many elements. It is understood that the solid foundation of health systems is based on social health insurance and countries should provide health services to their citizens in an extraordinary situations. Because in the event of such a pandemic, if individuals have to pay out of pocket, they may avoid getting a diagnosis and treatment, which may cause the pandemic to become unpredictable. Even countries with strong health systems make inferences about how they should proceed in such a major pandemic. With the pandemic, countries can provide early intervention advantages by identifying new diagnoses and treatment methods that are not included in social insurance packages.

Implementation of personal protective health services such as vaccines, personal hygiene, and protective medical equipment (mask, gloves, visor, etc.) in global epidemics not only reduced the rate of transmission and spread of the pandemic but also contributed positively to the intention of people to adopt and exhibit health-protective behaviors. Taking early precautions with preventive health services in the COVID-19 pandemic has provided great advantages to countries. While ensuring personal hygiene creates great awareness during the pandemic period, it has also been suggested that routine vaccination programs should be applied to ensure immunity (Kırılmaz, 2020).

Health system performance can be defined as the realization of targeted goals or the degree of realization (Hurst and Jee-hughes, 2000). However, since the health system has a complex structure, there are no specific standards for the measurement of performance. While reaching outputs in health system performance, the efficiency of resources is emphasized. The efficiency of health systems is possible by comparing the inputs used in producing health services and the situation between health outcomes.

Performance measurement in the health system provides decision-makers with important information for the development of the system and improving its performance. Determining the extent to which health systems have achieved their planned goals is beneficial for performance measurement (Anderson & Hussey, 2001; Konca,

2021). Countries with the poor performance of their health systems should develop health planning and policy to ensure the necessary potential improvements (Şener & Yiğit, 2017).

2. MATERIAL AND METHOD

The population of the research consists of 38 OECD countries. It is assumed that OECD member countries have a homogeneous structure in terms of variables. No sample was selected in the study and the entire population was reached.

The data to be used in the research was accessed from databases. Data regarding health system performances against the COVID-19 pandemic were analyzed by limiting the period between March 2020 and November 2021, and the data was accessed in November 2021. The data for the input variables in the research are current data in 2019 and 2020. However, in the study, data on people fully vaccinated against COVID-19 were taken between December 2020 and November 2021. The start date of the vaccination process may vary due to the fact that the vaccination application varies in each country and the vaccine supply takes place on different dates. The data used in the security assessment was also accessed on 26.11.2021.

In the study, data on COVID-19 used to evaluate the health system performances of OECD countries against the COVID-19 epidemic were obtained from the "Our World in Data" and "Worldometers" databases; Data on health expenditures, number of doctors, number of nurses, number of intensive care beds and number of hospital beds were restricted and accessed online from the "OECD Health Statistics" database between March 2020 and November 2021.

In the research, ten evaluation criteria, including five evaluation criteria related to COVID-19 and five evaluation criteria including indicators related to the health system. These criteria are given below.

- 1) Number of Physicians (per thousand people)
- 2) Number of Nurses (per thousand people)
- 3) Number of Hospital Beds (per thousand people)
- 4) Number of Intensive Care Beds (per hundred thousand people)
- 5) Ratio of Health Expenditures to GDP (%)
- 6) Number of COVID-19 Cases (per million people)
- 7) COVID-19 Deaths (per million people)
- 8) Proportion of People Fully Vaccinated Against COVID-19 (%)
- 9) COVID-19 Case-Death Rate (%)
- 10) COVID-19 Case-Recovery Rate (%)

The 6 criteria used for COVID-19 safety assessment of OECD countries are listed as follows.

- 1) Quarantine activity; quarantine scale, quarantine timeline and travel restriction etc. elements,
- 2) Government risk management effectiveness; economic sustainability, efficiency of the state structure and pandemic preparedness, etc. elements,
- 3) COVID-19 monitoring and detection; monitoring systems and disaster management, scope of diagnostic methods, testing efficiency, etc. elements,
- 4) Preparation for health care; availability of COVID-19 equipment, activities of new healthcare services and number and quality of healthcare personnel, etc. elements,
- 5) COVID-19 regional vulnerability; risk of spread of infection, cultural characteristics and social discipline, chronic diseases, etc. factors
- 6) Emergency preparedness; these include elements such as social emergency resilience and emergency military mobilization experience.

In the study, non-parametric multi-criteria decision-making (MCDM) methods were applied due to the presence of multiple evaluation criteria and decision alternatives regarding health systems and COVID-19. In a scientific decision-making process, MCDM methods can be applied alone or several methods are used together, depending

on the purpose and criteria of the research. TOPSIS, VIKOR, COPRAS, and GIA methods were used in this study. TOPSIS to determine the health systems performance with the highest and the lowest among OECD countries in the COVID-19 pandemic, GIA to compare the health system performances of OECD countries in the COVID-19 pandemic, COPRAS to rank the highest country as a percentage according to the importance and benefit degrees among the decision alternatives, and The VIKOR method was used to select and rank the alternatives closest to the compromise solution among the decision alternatives. A brief description of the methods is given below.

Before the research data were collected, the ethics committee approval was obtained from the Süleyman Demirel University Ethics Committee Presidency on 01.06.2021 (Number: E-87432956-050.99-62411) with the form in which the subject, scope, purpose and method of the study were specified.

2.1. TOPSIS

“Technique For Order Preference By Similarity To An Ideal Solution” is the abbreviation of the TOPSIS word and its Turkish meaning is known as Ideal Solution, Similarity-Based Sorting Technique. TOPSIS, which is one of the methods used in the decision-making process, is the method in which the best alternative is ranked with the shortest distance from the positive ideal solution and the one with the longest distance from the negative ideal solution by evaluating the alternatives. It is one of the MCDM methods first developed by Hwang and Yoon in 1981 (Hwang & Yoon, 1981). In the method, which is based on the comparison of alternatives according to their closeness and distance from the ideal solution, the alternative closest to the ideal positive and the farthest to the ideal negative is selected. For example, if the goal of return is in question, proximity to the positive ideal solution means maximizing the return, and the distance to the negative ideal solution means minimizing the cost (Özdemir, 2015). In the TOPSIS method, the ranking of the alternatives is done in six steps (Ishizaka & Nemery, 2013; Özdemir, 2015). The application steps of the methods used in the research are shown in Figure 1.

2.2. GIA

Gray Relational Analysis (GIA), which was first applied by Ju Long Deng in the 1980s, is a method used to solve problems with a small sample and incomplete information and digitize uncertain situations (Deng, 1982). In the GIA method, the lack of information or the uncertainty of the situation is based on the concept of grayness. The system without any information is expressed as “black”, the system with partial information “grey” and the system with complete information without uncertainty is expressed as “white”. The GIA method is a method that compares many alternatives by reducing them to a single numerical value. This method, which can be applied to decision problems where there are complex relations between factors, is frequently used together or alone with one or more of the MCDM methods for solving problems (Köse et al., 2013). The advantages of the GIA method are that it requires little data, is easy to calculate, and does not require any program (Chen & Ting, 2002). In the GIA method, there is an application process that takes six steps to compare and rank among the alternatives in decision problems (Özçalıcı, 2017; Wu, 2002). The application steps of the methods used in the research are shown in Figure 1.

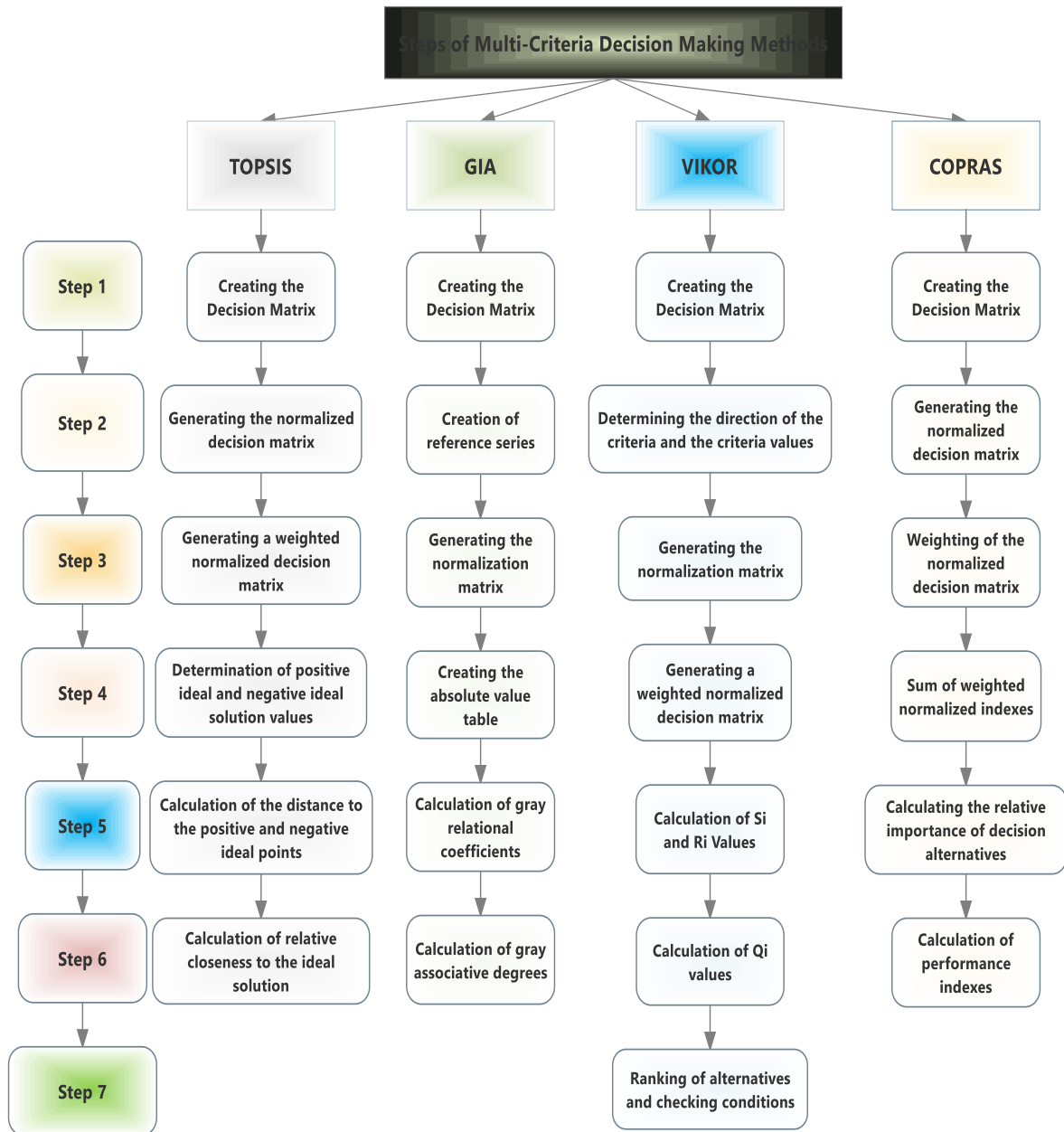
2.3. VIKOR

The VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) method was presented by Opricovic & Tzeng (2004) as a viable technique in MCDM problems. With this method, complex systems with many criteria are optimized and the best compromise solution can be determined by sorting among the decision alternatives depending on the evaluation criteria (Bolazar & Candan, 2021). The compromise solution is defined as the closest solution to the ideal solution. With the compromise solution, the decision alternatives can be listed and the closest decision to the ideal solution can be made. In the case of criteria with different units, it provides a compromise solution by helping the decision-maker to make the final decision (Opricovic & Tzeng, 2007). The application steps of the methods used in the research are shown in Figure 1.

2.4. COPRAS

COPRAS (Complex Proportional Assessment) method, Zavadskas, et al. It is one of the MCDM methods developed by MD in 1994. In the method, which allows the evaluation of quantitative and qualitative criteria together, evaluation is made according to the maximum and minimum aspects of the criteria, and the alternatives are ranked in terms of importance and benefit. The most important feature that distinguishes the COPRAS method from other MCDM methods is that it both compares the alternatives with each other and shows how good or bad one alternative is compared to the other as a percentage (Zavadskas et al., 1994). The application steps of the methods used in the research were created by the authors using the above-mentioned literature and are shown in Figure 1.

Figure 1. Application Steps of MCDM Methods

3. RESULTS

Based on the evaluation criteria specified in the study, the OECD countries that performed the best in the COVID-19 pandemic with TOPSIS, VIKOR, COPRAS, and GIA methods were listed and compared in Table 1. According to the TOPSIS method, Germany, Japan, S. Korea, Austria, and Iceland were found to be the best performing countries, with 6.866, 6.568, 6.524, 6.317, and 6.174 points, respectively, in the fight against the COVID-19 pandemic from OECD countries. In the fight against the COVID-19 pandemic, Mexico, Colombia, Hungary, Chile, and Slovakia were found to be the worst performing countries with 3.186, 4.163, 4.328, 4.581, and 4.621 points, respectively. Turkey has become one of the countries with the best performance in the fight against COVID-19, ranking 10th with a performance score of 5.911.

Table 1. Comparison of the Performance of Combating the COVID-19 Pandemic by TOPSIS, GIA, COPRAS, and VIKOR Methods

Countries	TOPSIS		GIA		COPRAS			VIKOR						
	Ci	Rank	Coefficients	Rank	Qi	Pi	Rank	Si	Ri	Qi(q=0)	Qi(q=0,25)	Qi(q=0,50)	Qi(q=0,75)	Qi(q=1,00)
										0	0,25	0,5	0,75	1
Austria	6,319	4	0,584	12	0,028	42,9	10	6	2	2	2	2	3	6
Australia	6,043	8	0,644	4	0,037	56,4	5	5	18	18	9	6	6	5
USA	5,640	15	0,557	17	0,026	39,2	13	18	15	15	19	19	19	18
Germany	6,866	1	0,605	6	0,031	47,3	7	2	1	1	1	1	1	2
Belgium	5,597	17	0,522	28	0,025	38,1	16	16	3	3	3	8	13	16
Czech Republic	5,636	16	0,530	25	0,027	40,7	11	26	30	30	31	30	27	26
Denmark	6,136	6	0,593	9	0,029	43,7	9	8	19	19	13	9	7	8
Estonia	5,999	9	0,544	19	0,025	38,9	14	22	6	6	10	14	17	22
Finland	5,817	12	0,574	13	0,030	46,5	8	17	31	31	30	27	25	17
France	5,498	19	0,543	20	0,024	36,2	19	14	4	4	5	10	12	14
South Korea	6,524	3	0,682	2	0,043	64,7	2	4	14	14	7	5	5	4
Holland	5,441	20	0,541	22	0,022	34,2	24	19	23	23	23	21	20	19
Britian	4,921	28	0,512	30	0,020	30,6	30	29	27	27	27	28	28	29
Israel	5,381	22	0,542	21	0,021	32,1	26	28	9	9	17	23	26	28
Italy	4,676	33	0,520	29	0,020	31,3	28	25	7	7	12	16	22	25
Ireland	5,408	21	0,538	24	0,022	33,7	25	21	22	22	24	22	21	21
Sweden	5,374	23	0,560	15	0,023	34,9	21	12	25	25	22	18	14	12
İceland	6,174	5	0,669	3	0,040	60,4	3	3	11	11	4	4	4	3
Spain	4,999	27	0,548	18	0,021	31,9	27	20	10	10	14	15	16	20
Japan	6,568	2	0,712	1	0,038	58,2	4	1	21	21	8	3	2	1
Canada	5,548	18	0,586	11	0,024	37,0	17	10	15	15	15	12	11	10
Colombia	4,163	37	0,466	36	0,015	23,3	38	38	31	31	38	38	38	38
Luxembourg	5,713	14	0,539	23	0,024	36,1	20	23	24	24	25	24	23	23
Latvia	4,877	29	0,493	32	0,019	29,6	32	31	5	5	16	26	31	31
Lithuania	5,370	24	0,525	27	0,024	36,2	18	24	13	13	20	20	24	24
Mexian	3,186	38	0,470	35	0,017	25,6	36	37	31	31	37	37	37	37
Hungary	4,328	36	0,462	37	0,020	31,1	29	35	31	31	35	35	35	35
Norway	6,104	7	0,639	5	0,035	54,0	6	7	28	28	21	13	9	7
Portugal	5,191	26	0,594	8	0,023	34,6	22	11	12	12	11	11	10	11
Poland	4,733	32	0,473	34	0,019	28,9	33	34	20	20	28	32	32	34
Slovenia	4,857	30	0,492	33	0,020	30,2	31	32	31	31	33	33	33	32
Slovakia	4,611	34	0,458	38	0,018	28,1	34	36	31	31	36	36	36	36
Chile	4,561	35	0,529	26	0,018	27,5	35	30	25	25	26	29	30	30
Turkey	5,911	10	0,573	14	0,025	38,2	15	27	31	31	32	31	29	27
New Zealand	5,804	13	0,604	7	0,066	100,0	1	13	29	29	29	25	18	13
Greece	5,259	25	0,560	16	0,022	34,4	23	15	17	17	18	17	15	15
Switzerland	5,853	11	0,593	10	0,026	40,0	12	9	8	8	6	7	8	9
Costa Rika	4,744	31	0,502	31	0,016	25,4	37	33	31	31	34	34	34	33

As a result of the GIA analysis, the countries with the best performance in the health system performance ranking of the OECD countries in the COVID-19 pandemic were Japan, South Korea, Iceland, Australia, and Norway, respectively, according to the performance scores of 0.7121, 0.6822, 0.6699, 0.6446 and 0.6390. It was determined that the countries with the worst performance with 0.4585, 0.4625, 0.4665, 0.4701 and 0.4730 performance points were Slovakia, Hungary, Colombia, Mexico, and Poland, respectively. Turkey ranked 14th in the health system performance ranking of OECD countries in the COVID-19 pandemic with a performance score of 0.5731. As a result of the COPRAS analysis, New Zealand (100%), South Korea (64.78%), and Iceland (60.40%), whose healthcare systems performed best in the COVID-19 pandemic; The worst performing OECD countries were Colombia (23.34%), Costa Rica (25.42%) and Mexico (25.62%). Turkey ranks 15th in the health system performance ranking in the COVID-19 pandemic with a score of 38.23%. The Q_i values in the VIKOR method analysis result were compared with the S_i and R_i values, and their suitability for acceptable advantage and acceptable stability conditions was examined. Considering the parameters $q=0.0$, $q=0.25$, $q=0.50$, $q=0.75$, and $q=1.00$ that meet both conditions, Germany, Austria, France, and Belgium are the countries with the best health system performance in the COVID-19 pandemic; Colombia, Mexico, Hungary, Costa Rica, Slovenia, and Slovakia were among the worst countries.

Germany ranked first in the VIKOR and TOPSIS method, New Zealand in the COPRAS method, and Japan in the GIA method. South Korea ranked second in the COPRAS and GIA method, Austria in the VIKOR method, and Japan in the TOPSIS method. Iceland ranked third in the COPRAS and GIA method, South Korea in the TOPSIS method, and Belgium in the VIKOR method. Mexico, Colombia, Costa Rica, Poland, and Slovakia were the last countries in all four methods. Turkey ranks 10th in the TOPSIS method, 15th in the COPRAS method, 14th in the GIA method, and 32nd in the VIKOR method.

According to the COVID-19 safety assessment analysis results of OECD countries, the countries are compared and listed in Table 2. According to the table, Germany ranked first in TOPSIS and GIA methods. The country that ranked first in the VIKOR method was South Korea. According to the TOPSIS method, Switzerland ranks second and South Korea ranks third. In the GIA method, New Zealand is second and Japan is third; In the VIKOR method, Switzerland ranks second and Germany ranks third. Mexico, Costa Rica and Colombia were the countries that ranked last according to all three methods.

Table 2. Comparison of Security Assessment Rankings of OECD Countries According to Analysis Results

Countries	TOPSIS		GIA		VIKOR		
	Ci	Rank	Parameter	Rank	Si	Ri	Rank
Austria	0,6962	7	0,6807	6	7	12	10
Australia	0,7536	6	0,6770	7	5	4	5
USA	0,3126	31	0,4077	33	33	34	35
Germany	0,7889	1	0,7492	1	1	3	3
Belgium	0,3778	25	0,4500	23	23	16	20
Czech Republic	0,3429	28	0,4113	32	32	27	27
Denmark	0,5839	16	0,6298	8	9	21	16
Estonia	0,4500	19	0,4818	18	17	17	19
Finland	0,6509	10	0,6030	13	10	8	8
France	0,3019	32	0,4194	30	30	34	33
South Korea	0,7676	3	0,7001	5	4	1	1
Holland	0,5916	15	0,5447	16	16	23	22
Britian	0,4877	17	0,4834	17	18	25	25
Israel	0,6836	8	0,6253	10	12	10	11
Italy	0,3847	24	0,4376	26	26	26	26
Ireland	0,4107	21	0,4594	21	20	15	17
Sweden	0,3265	30	0,4399	25	25	24	24

Countries	TOPSIS		GIA		VIKOR		
	Ci	Rank	Parameter	Rank	Si	Ri	Rank
İceland	0,6057	11	0,6282	9	8	7	6
Spain	0,2837	33	0,4152	31	31	29	30
Japan	0,7575	5	0,7209	3	6	9	9
Canada	0,6562	9	0,6078	12	11	6	7
Colombia	0,1171	38	0,3677	38	38	34	38
Luxembourg	0,5974	14	0,6081	11	14	19	15
Latvia	0,4166	20	0,4773	19	19	11	13
Lithuania	0,3738	26	0,4411	24	24	20	21
Mexian	0,1353	36	0,3750	37	36	31	36
Hungary	0,6043	12	0,5867	15	15	18	14
Norway	0,6032	13	0,5973	14	13	13	12
Portugal	0,2027	34	0,3928	34	34	28	29
Poland	0,3964	22	0,4518	22	22	14	18
Slovenia	0,3534	27	0,4352	27	28	34	32
Slovakia	0,3276	29	0,4215	29	29	33	31
Chile	0,1818	35	0,3820	35	35	30	34
Turkey	0,4673	18	0,4712	20	21	32	28
New Zealand	0,7594	4	0,7390	2	3	5	4
Greece	0,3949	23	0,4340	28	27	22	23
Switzerland	0,7830	2	0,7125	4	2	2	2
Costa Rika	0,1338	37	0,3759	36	37	34	37

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

In recent years, most countries need a strong health system to improve their health outcomes. This situation necessitates the measurement of health systems performance to strengthen the health system (Şengün & Yiğit, 2021). A strong health system is possible with adequate health resources. However, having more resources does not mean that better results will be obtained. Effective use of expenditures is important at this point. The COVID-19 pandemic, which is a global health crisis, has created a great burden on health systems and it has been tried to respond to this situation by using health system resources.

In this study, 10 different evaluation criteria were used to evaluate the performance of health systems fighting the COVID-19 pandemic. Based on these evaluation criteria, according to the TOPSIS analysis result, Germany, Japan, South Korea, Austria, Iceland, Denmark, Norway, Australia, Estonia, and Turkey were the top ten countries with the best performance. According to the VIKOR analysis result, Germany, Japan, South Korea, Austria, Iceland, Belgium, Australia, Estonia, France, and Switzerland were the top-performing countries. According to the result of the COPRAS analysis, New Zealand, South Korea, Iceland, Japan, Australia, Norway, Germany, Finland, Denmark, and Austria were the top-performing countries. According to the GIA results, Japan, South Korea, Iceland, Australia, Norway, Germany, New Zealand, Portugal, Denmark, and Switzerland were the best performing countries. Mexico, Hungary, Colombia, Costa Rica, Poland, Slovenia, and Slovakia were among the worst-performing countries according to the four analysis results, taking the last place.

When the literature was reviewed, in a recent study, "The Effects of COVID-19 on the Health System" was one of the most studied areas (Erenler & Baydin, 2021). In our research, it has been determined that the best-performing countries in the fight against the COVID-19 pandemic are the countries that allocate the highest share to health expenditures from GDP. As a matter of fact, according to the OECD (2021a) health indicators report; It has been emphasized that there have been serious increases in health expenditures, especially in European countries, with the COVID-19 pandemic. The ratio of average health expenditures to GDP in OECD countries increased from

8.8% in 2019 to 9.7% in 2020. In 2020, the USA was the country with the highest health expenditures from GDP with a rate of 16.8%. While the UK allocated 10.2% of GDP to health expenditures in 2019, this rate was 12.8% in 2020. Germany was also the third country with the highest increase, allocating 12.4% of GDP to health expenditures. It has been stated that countries such as France, Canada, Japan, Norway, and Austria spend more than 10% of their GDP on health services. However, there have been countries that have not been successful in combating the pandemic despite increasing their share of health expenditures. One of the biggest exceptions to this situation is the USA. Although it is the country that allocates the highest share to health expenditures among OECD countries, it has not performed very well compared to other countries in the fight against the pandemic.

Japan, which was identified as one of the best-performing countries in combating the COVID-19 pandemic, has an inclusive healthcare system. In the study by Ceylan (2021), it was emphasized that the main point in Japan's low COVID-19 mortality rate is the existence of a health system that is resistant to infectious disease threats. Public health practices being at the center of health services, advanced medical facilities, and a national health system that is easily accessible to everyone are highlighted as strengths that make Japan stronger compared to other OECD countries in the fight against the COVID-19 pandemic.

In this study, one of the best-performing countries in the COVID-19 pandemic was identified as Germany. Breitenbach (2020), aimed to measure the efficiency of health systems in the first wave of the COVID-19 pandemic. It measured the effectiveness of 31 countries infected in the first hundred days following the outbreak of the pandemic with the DEA method. According to the results of the analysis, it has been determined that 12 countries have flattened the COVID-19 pandemic curve by effectively using quarantine measures, testing, existing doctor capacities, and spending on health, and are efficient in combating the COVID-19 pandemic. Germany was one of the worst-performing countries in the first wave of the pandemic, the study said. Germany could not perform well in the early stages of the COVID-19 pandemic, but later on, it managed to increase its COVID-19 combat performance with the measures, strategies, and practices it took against the pandemic. Hüsmenoğlu & Yılmaz Kuşaklı (2021) aimed to analyze and analyze the situation of pandemic strategies, crisis management, and practices implemented by Germany during the COVID-19 pandemic. According to the results of the research; The factors that brought Germany to the first place in the COVID-19 pandemic; It has been stated that there is sufficient bed capacity, a high number of tests, contact follow-up, intensive care, and ventilator numbers. Thus, he stated that the strategies implemented by Germany against the COVID-19 pandemic caused it to perform well in the international arena.

In her study, Sherpa (2020) examined the impact of health policies on the case fatality rates of OECD countries as a result of the COVID-19 pandemic. It has been found that death rates in OECD countries increase in case of cuts in health expenditures, more doctors per population, and high bed capacity are associated with lower death rates in the COVID-19 pandemic. The importance of accessibility and the publicly financed health system in a global public health crisis revealed the political conclusion of the study. Based on this study, the importance of health system capacity in the fight against the COVID-19 pandemic has been understood. An increasing number of cases has led to an increase in hospitalization rates. In this case, it can be deduced that the health systems of countries without a sufficient number of hospital beds, medical equipment, and doctors are difficult and cause an increase in death cases.

In the study by Yiğit (2020), the performance of 36 OECD countries in combating the COVID-19 pandemic examined by applying the TOPSIS method. As a result of the analysis, it has been determined that the countries with the best performance in the fight against the COVID-19 pandemic in the OECD countries are Slovakia, Latvia, South Korea and New Zealand. In the research we have done, South Korea, New Zealand, and Australia are among the best performing countries in the fight against the COVID-19 pandemic, while Slovakia is one of the worst-performing countries in the last place.

Arzu (2021), in his study, aimed to evaluate the fight of countries against the COVID-19 pandemic with the MCDM method. In the study, nine criteria to evaluate the 35 countries with the highest number of COVID-19 cases (at least 400,000 confirmed cases) (number of doctors, nurses, hospital beds, proportion of health expenditures in GDP, population over 65 years of age, population density, number of COVID-19 cases), number of COVID-19 deaths and number of COVID-19 tests). In the study, the Entropy method was used to weight the criteria, and the Waspas method was used to evaluate the criteria. According to the results of the study, Russia, Germany, Canada, the USA, Austria, and Switzerland are the most successful countries; Countries such as India, Colombia, Morocco, Peru, Mexico, and Bangladesh were found to be unsuccessful. According to our research

results, aiming to evaluate the health system performance of OECD countries, Germany, Austria, and Canada is the best performing countries; Mexico and Colombia were also the worst performing countries.

Orhan and Mutlu (2021) aimed to evaluate their country's fight against the COVID-19 pandemic in their study. In the study, the criteria were weighted with the CRITIC method, and the countries were ranked with the MABAC method to compare the combat performance of the 30 countries with one million or more cases of COVID-19. According to the results of the study, it has been determined that countries such as Germany, Russia, Chile, Belgium, Argentina, Canada, France, Czechia, and Sweden have the best performance. It was determined that India, Pakistan, Mexico, Indonesia, and Bangladesh were the worst performing countries in the last place. On the other hand, in our study, Germany, Canada and Sweden were the countries with the best performance, while Chile and Mexico were among the countries with the worst performance.

In the study of Selamzade and Özdemir (2020) the efficiency level of OECD countries was investigated by Data Envelopment Analysis. In the research, output-oriented Charnes, Cooper and Rhodes (CCR) and Banker, Charnes and Cooper (BCC) methods were used, scale efficiency scores were determined, and improvement suggestions were presented for inefficient countries by estimating the Super efficiency scores of the active countries. Slovakia (CCR) and Iceland (BCC) were identified as the countries with the highest super event scores. It has been determined that Italy, Spain and the USA are in the last place in the efficiency scores. When compared with our research, it was seen that similar results were obtained with Iceland but different with Slovakia.

In their study, Lupu and Tiganasu (2022) examined the health system efficiency of 31 European countries in the COVID-19 epidemic and took six main factors into account when evaluating the efficiency of health systems: health services, health status, population, economic, cultural/social and government-related factors. In the study using the DEA method, three periods of the epidemic (first wave, relaxation period and second wave) were examined. The COVID-19 effectiveness of European countries has been evaluated, from health inputs to health outcomes, and it has been determined that the health system of Western countries was inefficient in the first phase of the epidemic. During the relaxation period and the second wave, it was observed that Western states, which were seriously affected at the beginning of the epidemic, started to take adequate measures and increase the efficiency of their health systems. During this period, Eastern European countries were hit hard due to the inefficiency of their healthcare systems. As a result, based on the study, it has been understood that although the population has a great impact during the epidemic period, the importance of local, regional and national epidemic measures in the spread rate.

Moolla and Hiilamo (2023), who investigate the struggle of countries with high welfare levels with the health system, reveal the relationship between COVID-19 excess death and case fatality rates and the health performance system. It was found that high total and public health expenditures decreased, excess mortality rate and case fatality rate in COVID-19 were observed. The adoption of a national health system has been shown to strengthen overall health financing, knowledge and facilities, reducing deaths from COVID-19. For this reason, suggestions have been made that badly affected countries can improve their health systems by strengthening their public health within the framework of national plans.

The importance of primary health care services in combating the pandemic, controlling the number of cases, and relieving the burden on the health system has been understood. As the OECD (2021b) report draws attention to the magnitude of the impact of the COVID-19 health crisis on health systems. According to the report, strengthening primary health care services plays an important role in the fight against the pandemic. It has been stated that in the early stages of the health crisis, providing primary care to the community and continuity in providing care to individuals with chronic diseases are possible with primary health care services. OECD countries such as France, Iceland, Ireland, Slovenia, Austria, Canada, Australia, the USA, and the UK have a strong, then the line of defense in the fight against the pandemic by reorganizing the delivery of primary health care services. Emphasis was placed on the importance of strong primary health care delivery in reducing the indirect effects of the pandemic and reducing the pressure on health systems. In this context, it was stated that the scope of these services should be expanded and health systems should be strengthened against future public health problems. In our research, Iceland, Austria, Australia, and Canada were identified as the best performing OECD countries in the fight against the COVID-19 pandemic.

In the DKG (2020) report, COVID-19 security assessments of 100 countries were made and according to the results of the study, Switzerland, Germany, Israel, Singapore, Japan, Austria, China, Australia, New Zealand,

South Korea were the safest countries; Many sub-Saharan African countries such as Peru, Indonesia, Cambodia, Paraguay, Bahamas have been identified as the most unsafe countries. Similarly, in our research, where we conducted the COVID-19 security assessment of OECD countries, Germany, New Zealand, South Korea, and Switzerland were identified as the safest countries in the fight against the pandemic.

In the Lowy Institute's (2021) study titled "COVID-19 Performance Index", COVID-19 criteria (confirmed cases per million, deaths, and tests) were used to measure the relative performance of 116 countries against the COVID-19 pandemic. To detect the variation of pandemic management according to different types of states, countries were categorized according to regions, political systems (stay-at-home practices, quarantines, border closures, etc.), population size, and economic development. Using data up to 13 March 2021, countries were compared and ranked. According to the results of the study, countries such as New Zealand, Iceland, Latvia, Australia, and Estonia were the countries that fought the pandemic best, while Mexico, Colombia, Peru, and the USA were found to be the worst-performing countries. In our research, as a result of the COVID-19 security assessment, New Zealand, Australia, Estonia, and Latvia were the best performing countries in the fight against the pandemic; Similarly, Mexico, Colombia, and the USA were found to be the worst-performing countries, taking the last places.

Controlling the spread of the pandemic and applying an effective treatment is another important issue in the fight against the pandemic. In the study conducted by İbrahim et al. (2020), it was aimed to measure the control and treatment effectiveness of the COVID-19 pandemic. In the study, in which the relative effectiveness of the intervention and fight against the COVID-19 pandemic in 58 countries was measured, efficient and inefficient countries were determined by applying the DEA method. According to the results of the study, it was determined that countries such as Austria, China, Denmark, Germany, Ireland, Italy, Singapore, Switzerland, and Turkey showed efficiency in both pandemic control and treatment effectiveness. England, the Netherlands, Belgium, and France were the countries that performed unproductively. It has been reached to the server that preventing the spread of the pandemic is the most important form of defense. As a matter of fact, according to our research results, it has been determined that countries such as Germany, Ireland, Turkey, Austria, Denmark, and Switzerland are efficient in controlling the pandemic and in treatment effectiveness.

As a result of the evaluation of the health system performance of OECD countries in the COVID-19 pandemic, Mexico, Colombia, and Costa Rica were determined as the countries in the last place. The fact that Mexico did not perform well in the fight against the pandemic, one of the evaluation criteria in the decision matrix of the research, has the highest rate of case fatalities compared to other countries, the ratio of fully vaccinated people to the population is low compared to other countries, the share it allocates to health expenditures from GDP is low, and it has a hundred thousand It can be said that reasons such as an insufficient number of intensive care beds per person are effective. In the study of Caldera-Villalobos et al. (2020), few diagnostic tests are applied in Mexico in the fight against the COVID-19 pandemic, the lack of any preparation for the pandemic, the lack of personal protective equipment, the high rate of infected healthcare personnel and the government's lack of security in protecting the healthcare system. It has been concluded that it is not efficient and performs poorly because of this. The reason for Colombia's poor performance in the fight against the COVID-19 pandemic is that it has the lowest number of nurses per thousand people, among the evaluation criteria in the decision matrix, compared to other countries, and the ratio of fully vaccinated people to the population is low compared to other countries. In the study by Shultz et al. (2021), Colombia stopped pandemic measures while the number of cases tended to revive the country's economy enduring the COVID-19 pandemic, the number of symptomatic and asymptomatic cases increased with the application of a high number of diagnostic tests, the delay in the supply of vaccines and the slow distribution of vaccines. More than one factor such as the factors that cause the spread of the pandemic is listed The number of hospital beds per thousand people and the number of intensive care beds per hundred thousand people, are among the evaluation criteria in the decision matrix of the research, are low in Costa Rica compared to other countries. According to the OECD (2021a) report, it was emphasized that Costa Rica's vaccination rate remained low compared to other OECD countries. In this context, it can be deduced that Costa Rica is in the last place in the fight against the COVID-19 pandemic.

The impact of the COVID-19 pandemic on countries varies due to differences in social, cultural, and, public health histories. However, the performance of health systems, quality of health care, and, access to health care can also affect the consequences of the pandemic. The COVID-19 mortality rate is one of the indicators affected by the complex relationship between the quality and access of health systems (Nurchis et al., 2020). Ensuring access to quality health services to prevent premature deaths is among the foremost goals of health systems. The Healthcare

Access and Quality Index (HAQI) is used to evaluate personal health care access and quality (GBD 2016 Healthcare Access and Quality Collaborators, 2018). In this study, while the COVID-19 mortality rate is high in countries with a low HAQI index (Mexico, Colombia, etc.), the mortality rate is low in countries with a high index (Iceland, New Zealand, Denmark, etc.).

It can be said that the health system models and policies adopted by countries are effective in the COVID-19 pandemic. As a matter of fact, according to our research results, it has been seen that countries that adopt the inclusive/holistic health system model perform better in combating the pandemic. Health systems that integrate global public health safety capacities and primary health care services have been effective in reducing the effects of the COVID-19 pandemic. It is predicted that basic health capacities and universal health systems integrated with public health in all countries will be the strongest form of defense against future pandemic threats (Lal et al., 2021).

We stated that the COVID-19 epidemic created a burden on healthcare systems and that countries were having difficulties in the face of this situation. In addition to these difficulties during the epidemic period, the postponement of outpatient diagnosis and treatments increased the workload, caused long waiting times and postponed treatments of patients in the risk group. During the COVID-19 epidemic, which affected people psychologically and economically, mental health services were postponed and difficulties were experienced in accessing health services. According to the OECD (2023) report, with the COVID-19 epidemic, the importance of countries investing in health resources (qualified workforce) to ensure the resilience of their health systems, public health policies to reduce possible risk factors and strategic health plans implemented by governments to improve and strengthen the basic health status of the person has been understood.

According to the research results, the following recommendations can be made in combating the Covid-19 epidemic:

- The COVID-19 pandemic has placed a great burden on countries whose health systems are unprepared and do not have sufficient resources. To alleviate or minimize this burden, health systems can be strengthened by increasing the number of health system resources (physicians, nurses, equipment, etc.).
- Countries that ranked last and performed poorly in the fight against COVID-19 were at a disadvantage due to reasons such as not having sufficient health resources, not taking quarantine measures when the epidemic spread most rapidly, following the wrong treatment method, population density and economic insufficiency. These countries need to direct the health strategies, health policies, diagnosis and treatment methods they implemented in the first phase of the epidemic.
- The COVID-19 epidemic has caused more severe consequences in countries that prefer private health insurance or have to pay out-of-pocket and have limited access to health services. For this reason, it can be recommended that countries that do not have comprehensive health systems should revise their health policies and make improvements to provide equal and equal service to everyone.
- With the COVID-19 epidemic, it has become clear how important the referral chain is in reducing the burden on hospitals. As a matter of fact, there are countries that provide process management by providing treatment at home to the patient, thanks to early diagnosis and intervention in primary care, without creating overcrowding in secondary and tertiary healthcare institutions. Based on this, it is thought that the necessary support should be given to primary health care services.
- Use of masks, social distance practices, hand hygiene, quarantine, etc. to limit the spread of the COVID-19 epidemic. The positive effects of public health measures and related behavioral changes on health have been proven by Japan's successful public health strategy. In order not to violate these measures and behavioral changes, various trainings, seminars or conferences can be given to raise public awareness and emphasize their importance.
- It is known that quarantine practices have a great impact on controlling the pandemic and keeping the number of deaths and cases to a minimum. In the rapidly spreading COVID-19 epidemic, it was observed that countries such as Germany, which started to implement quarantine measures in advance and constantly implemented isolation practices, were successful in combating the epidemic. In this context, it may be recommended that countries determine their strategic pandemic plans against the next pandemic or pandemic threats, taking into account the countries that are effective in practices and sanctions such as quarantine and isolation.

- This research compares the health system performances of OECD countries according to the COVID-19 epidemic and the COVID-19 epidemic safety assessment. A comprehensive and original study that measures the health system performance of countries in the COVID-19 epidemic and evaluates which countries are safe in the COVID-19 epidemic; It will be a guide in this period when the importance of indestructible and irreplaceable health services is understood; It is thought that factors such as early intervention in pandemics, strategic epidemic planning, and preventive health services will be effective in determining the position of countries in the fight against the pandemic and will make a significant contribution to the literature.
- In this study, 38 OECD countries were listed by evaluating the number of cases and deaths due to the COVID-19 epidemic. More comprehensive studies can be conducted using different data.

DECLARATION OF THE AUTHORS

Declaration of Contribution Rate: The authors have equal contributions.

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Anderson, G., & Hussey, P. S. (2001). Comparing health system performance in OECD countries. *Health Affairs*, 20(3), 219–232.
- Arzu, T. (2021). Ülkelerin COVID-19 pandemisine karşı mücadelesinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Akademik İzdüşüm Dergisi (Journal of Academic Projection)*, 6(1), 128–140.
- Bolazar, E. C., & Candan, G. (2021). Ülkelerin endüstri 4.0 seviyelerinin VIKOR yöntemi ile değerlendirilmesi. In E. Fendoğlu (Ed.), *Çok kriterli karar verme yöntemleri ile güncel uygulamalar* (p. 81-96). Gazi Kitabevi.
- Breitenbach, M. C., Ngobeni, V., & Aye, G. C. (2020). Efficiency of healthcare systems in the first wave of COVID-19 - a technical efficiency analysis. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-25.
- Caldera-Villalobos, C., Garza-veloz, I., Martínez-avila, N., Delgado-enciso, I., Ortiz-castro, Y., & Cabral-pacheco, G. A. (2020). The coronavirus disease (COVID-19) challenge in mexico: a critical and forced reflection as individuals and society. *Frontiers in Public Health*, 8(June), 26–29.
- Ceylan, S. (2021). COVID-19 pandemisinde sağlık sistemleri: Japonya örneği. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 36(4), 295-320.
- Chen, C. N., & Ting, S. C. (2002). A study using the grey system theory to evaluate the importance of various service quality factors. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 19(7), 838–861.
- DKG. (2020). COVID-19 regional safety assessment (200 Regions). (2021, November 26), <http://analytics.dkv.global/covid-regional-assessment-200-regions/full-report.pdf>
- Deng, J. L. (1982). Control problems of grey systems. *Systems and Control Letters*, 1(5), 288–294.
- Erenler, A. K., & Baydin, A. (2021). Comparison of performances of top emergency medicine journals in terms of COVID-19 publications in 2020. *American Journal of Emergency Medicine*, 46, 132–136.
- GBD 2016 Healthcare Access and Quality Collaborators. (2018). Measuring performance on the healthcare access and quality index for 195 countries and territories and selected subnational locations: a systematic analysis from the global burden of disease study 2016. *The Lancet*, 391(10136), 2236–2271.
- Hurst, J. & Jee-hughes, M. (2000). Performance measurement and improvement in OECD health systems. *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers* No. 47. France.

- Hüsmenoğlu, M., & Yılmaz Kuşaklı, B. (2021). Almanya sağlık sistemi COVID-19 pandemisi durum analizi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 156–162.
- Hwang, C.-L., & Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making methods and applications. *Springer-Verlag Berlin Heidelberg*.
- Ishizaka, A., & Nemery, P. (2013). Multi-criteria decision analysis: Methods and software (First ed.). *John Wiley & Sons, Ltd*.
- Ibrahim, M. D., Binofai, F. A., & MM Alshamsi, R. (2020). Pandemic response management framework based on efficiency of covid-19 control and treatment. *Future Virology*, 15(12), 801–816.
- Kırılmaz, H. (2020). COVID-19 sürecinde sağlık hizmetleri sunumunda Türkiye. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 56, 48-49.
- Koçer, Z. A. (2020). *Pandemi oluşumunda zoonotik patojenlerin önemi*. (2020, October 22), https://covid19.tubitak.gov.tr/sites/default/files/inline-files/tubitak-covid-web-portal_pandemi-olusumunda-zoonotik-patojenlerin-onemi_zk_27apr2020_0.pdf
- Köse, E., Aplan, H. S., & Kabak, M. (2013). Personel seçimi için gri sistem teori tabanlı bütünleşik bir yaklaşım. *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*, 13(4), 461–461.
- Konca, M. (2021). *OECD ülkelerinin ulusal sağlık sistemlerinin zamana dayalı performansının değerlendirilmesi*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Lal, A., Eröndü, N., Heymann, D., Gitahi, G., & Yates, R. (2021). Fragmented health systems in COVID-19: rectifying the misalignment between global health security and universal health coverage. *Lancet (London, England)*, 397(10268), 19–21.
- Lowy Institute. (2021). *COVID-19 performance index*. Retrieved November 12, 2021 from <https://interactives.lowyinstitute.org/features/covid-performance/>
- Lupu, D., Tiganasu, R. (2022). COVID-19 ve Avrupa'da sağlık sistemlerinin etkinliği. *Health Econ Rev* 12,14. <https://doi.org/10.1186/s13561-022-00358-y>
- Moolla, I., & Hiilamo, H. (2023). Health system characteristics and COVID-19 performance in high-income countries. *BMC health services research*, 23(1), 244. <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09206-z>
- Nurchis, M. C., Pascucci, D., Sapienza, M., Villani, L., D'ambrosio, F., Castrini, F., ... & Damiani, G. (2020). Impact of the burden of COVID-19 in Italy: Results of Disability-Adjusted Life Years (DALYs) and productivity loss. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4233), 1–12.
- OECD. (2021a). *Health at a glance 2021: OECD indicators*. OECD Publishing.
- OECD. (2021b). *Strengthening the frontline: How primary health care helps health systems adapt during the covid-19 pandemic*. In *tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort*.
- OECD (2023), Ready for the next crisis? Investing in Health System Resilience, *OECD Health Policy Studies*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/1e53cf80-en>
- Orhan, M., & Mutlu, H. T. (2021). Ülkelerin Covid-19 pandemisine karşı mücadelesinin critic tabanlı mabac yöntemiyle değerlendirilmesi. *Nicel Bilimler Dergisi*, 3(2), 173-189.

- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2007). Extended VIKOR method in comparison with outranking methods. *European Journal of Operational Research*, 178(2), 514–529.
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156(2) 445–455.
- Özdemir, M. (2015). TOPSIS. In *Operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri* (p. 133-139). Dora Yayıncılık.
- Özçalıcı, M. (2017). *MATLAB ile çok kriterli karar verme teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı*. Ankara.
- Selamzade, F., & Özdemir, Y. (2020). COVID-19'a karşı OECD ülkelerinin etkinliğinin VZA ile değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 977-991.
- Şengün, İ., & Yiğit, V. (2021). Asya ülkeleri sağlık sistemi verimliliğinin parametrik olmayan yöntemler ile analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 299-316.
- Şener, M., & Yiğit, V. (2017). Sağlık sistemlerinin teknik verimliliği: OECD ülkeleri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(26), 266-290.
- Sherpa, D. (2020). Estimating impact of austerity policies in COVID-19 fatality rates: examining the dynamics of economic policy and Case Fatality Rates (CFR) of COVID-19 in OECD countries. *SSRN Electronic Journal*.
- Shultz, J. M., Berg, R. C., Alberto, O., Acevedo, B., Alexandra, J., Cañas, O., Pinilla, V. A., Muñoz, O., Espinel, Z., & Uribe-restrepo, J. M. (2021). Complex correlates of Colombia's COVID-19 surge. *The Lancet Regional Health-Americas*, 3(100072).
- Wu HH. (2002). A comparative study of using grey relational analysis in multiple attribute decision making problems. *Qual Eng.*, 15(2):209–17.
- Yiğit, A. (2020). The performance of OECD countries in combating with Covid 19 pandemics: A cross-sectional study. *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCRSS)*, 10(2), 399–416.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., & Sarka, V. (1994). The New method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technological and Economic Development of Economy*, 1(3), 131–139.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

BÜTÇE HAKKININ ETKİNLİĞİ BAKIMINDAN TÜRKİYE VE GÜNEY KORE KARŞILAŞTIRILMASI*

COMPARISON OF TURKIYE AND SOUTH KOREA IN TERMS OF THE EFFECTIVENESS OF THE POWER OF PURSE

Emine ÇALIŞKAN¹

Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK²

ÖZ

Magna Carta ile başlayan bütçe hakkının tarihsel gelişim süreci; vergileme hakkının elde edilmesi, harcamaları onaylama hakkı ve nihayetinde yıllık onaylama hakkı olmak üzere üç safhadan oluşmaktadır. Bütçe hakkı ile gelir toplama, harcama yapma yetkisi yasama organı tarafından bütçe aracılığı ile yürütme organına verilmektedir. Çalışmada bütçe hakkının kullanımını etkileyen ve OECD tarafından yapılan "OECD Ülkelerinde Bütçeleme ve Kamu Harcamaları 2019" anketinde de yer alan faktörler, Güney Kore ve Türkiye'deki mevzuatlardan yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Seçilen faktörler temelinde; Güney Kore'de bütçe hakkı uygulaması ile Türkiye'nin değişen hükümet sistemindeki bütçe hakkının kullanımı karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda Güney Kore ve Türkiye'deki yasama organının bütçe hakkını kullanma kapasitesi ülkede uygulanan hükümet sistemlerinden ziyade ülkede uygulanmakta olan yasal düzenlemeler, ülkelere özgü siyasi ve kültürel etkiler tarafından belirlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Hakkı, Kamu Mali Yönetimi, Bütçe Hukuku, Güney Kore, Türkiye.

JEL Sınıflandırma Kodları: H1, H5, H8, K0.

ABSTRACT

The historical development process of the power of purse, which started with the Magna Carta, consists of three phases: the acquisition of the right to tax, the right to approve expenditures, and finally the right to annual approval. With the power of purse, the authority to collect revenue and spend is given to the executive body by the legislature through the budget. In the study, the factors affecting the use of the power of purse and included in the "Budgeting and Public Expenditure 2019 in OECD Countries" survey conducted by the OECD are evaluated based on the legislation in South Korea and Türkiye. On the basis of related factors, the South Korean practice and the use of the power of purse in Türkiye's changing government system are compared. As a result of the study, it is seen that the capacity of the legislature in South Korea and Türkiye to use the power of purse is determined by the legal regulations and country-specific political and cultural influences rather than the systems of government applied in the country.

Keywords: Power of Purse, Public Financial Management, Budget Law, South Korea, Türkiye.

JEL Classification Codes: H1, H5, H8, K0.

* Bu çalışma Elif Ayşe ŞAHİN İPEK danışmanlığında Emine ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan ve 19.08.2021 tarihinde savunulan "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bütçe Hakkı: Türkiye'deki Uygulamalar Bakımından Bir Değerlendirme" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye ve Mali Yönetim Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, eminecaliskan_@hotmail.com

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, elifa.sahin.ipek@ikc.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In the perspective of the power of purse, the legislative bodies first discuss and approve the expenditure and revenue collection operations that the executive wants to carry out. After approval, the budget implementation phase begins. In the budget implementation phase, the legislature monitors whether the executive branch complies with the limits of revenue collection and expenditure to the extent permitted in the budget. Finally, the legislative body supervises on behalf of the people whether the executive body exceeds the limits set in the budget and whether public resources are used without wasting. In all this process, the legislature, which reflects the will of the people, plays an active role and acts as a control and supervision mechanism on behalf of the people to ensure that those who are authorised to use public resources do not misuse these resources and powers. Not all legislative bodies have the same powers for the effective realisation of these steps. The variations in these powers, or the restrictions or freedoms granted to the legislature, affect the extent to which the legislature can effectively exercise the power of purse. In this respect, there are differences in the implementation of the power of purse, which is important for its effective use, in terms of government systems. In this respect, it is important to analyse country-specific differences. The aim of the study is to compare the use of power of purse in South Korea, which has a unique presidential system, with the use of power of purse in Türkiye and to reveal the differences.

Design/methodology/approach:

Qualitative research method is applied in the study. Country practices are obtained from the policy documents of the relevant country. In addition, some data are taken from the study titled "Budgeting and Public Expenditure 2019 in OECD Countries" prepared by OECD.

Findings:

South Korea is a unicameral country with a presidential system. Factors where the country's legislature has been successful in exercising budgetary prerogatives are; the approval of the medium-term budget policy by the legislature, the 90-day budget deliberation period (the OECD-recommended period is 3 months), the existence of a budget commission and sectoral commissions and the rich resources available to the commissions, the existence of the National Assembly Budget Office (NABO) that supports the legislature on the budget, the executive branch's lack of flexibility in the implementation phase due to the fact that the executive branch does not have the authority to increase expenditures in the implementation phase, and that appropriations can be made up to a certain limit in terms of transfers and cuts. The structure of the legislative body is unicameral, and the president does not have the power to dissolve the legislative body. It can be said that the South Korean legislature is constitutionally strong as the legislature has the power to impeach the president and senior executives appointed by the president and to dissolve the executive. However, strict party discipline may soften this situation despite the rigid separation of powers between the legislature and the executive. With the changing government system in our country; the executive has become single-headed. The provision on the President's disassociation from his political party has been abolished and he has been authorised to issue decrees on all matters related to the executive. It can be said that changes in provisions such as the ability of the legislative and executive branches to dissolve each other through early elections and the abolition of the vote of no confidence are incompatible with the principle of rigid separation of powers that underlies the system. In terms of budget-related amendments, the factors that were successful in terms of the effective use of the power of purse are the submission of the medium-term budget policy framework to parliament, the PBK's unlimited power to make amendments at the budget review stage and the fairer structure of the commission, the Court of Accounts' financial, conformity and performance audits, and the election of the chairman of the Court of Accounts by the plenary session of the TGNA from among the candidates who have the qualifications specified in the Court of Accounts Law. With the presidential government system, it can be said that the transformation of the executive into a single-headed structure may ensure faster realisation of transactions. In order to prevent system blockage in case the budget is rejected by the legislature, the provision that the budget would be made by the president by increasing the revaluation rate was added to the constitution. However, it can be said that this restricts one of the important powers of the legislature regarding the power of purse. For this, it can be said that limitations should be imposed on the envisaged implementation. For example, the period for which the budget increased by the revaluation rate can be implemented should be included.

Conclusion and Discussion:

The study concludes that the system of government and the degree of hardness or softness of the separation of powers alone do not affect the legislature's ability to exercise the power of purse. Country-specific political and cultural influences differentiate the government system applied in countries to some extent. This, in turn, leads to points that differ from the theory in practices and legal procedures.

1. GİRİŞ

Bütçe, bir mali yıl içerisinde kamu kesiminin kaynak- harcama dengesini barındıran ve yasama organı tarafından bütçe hakkı temelinde, yürütme organına verilen harcama yapma ve gelir toplama yetkisini gösteren belgedir. Magna Carta ile başlayan bütçe hakkının tarihsel gelişimi; vergileme hakkının elde edilmesi, harcamaları onaylama hakkı ve nihayetinde yıllık onaylama hakkı olmak üzere üç safhadan oluşmaktadır. Bütçe hakkı perspektifinde yasama organları, yürütmenin yapmak istediği harcama ve gelir toplama işlemlerini öncelikle görüşür ve onaylar. Onay sonrasında bütçe uygulama aşamasına geçilir. Yasama organı bütçe uygulama aşamasında yürütme organının bütçede izin verilen ölçüde gelir toplama harcama yapma sınırlarına uyup uymadığını izler. Son olarak yasama organı, yürütmenin bütçede yer alan sınırları aşmış ve kamu kaynağının israf edilmeden kullanıp kullanmadığını halk adına denetler.

Çalışmada, kendine özgü başkanlık sistemini uygulayan ve üniter devlet olan Güney Kore örneği seçilmiştir. Türkiye'de ise 2018 yılında uygulanmaya başlanan cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin işleyişi bakımından yasama organının bütçe hakkı kullanım düzeyi değerlendirilecektir. Bu amaçla çalışmada, ilk olarak, bütçe hakkı kavramına ilişkin teorik bilgiler verilmiştir. Devamında, bütçe hakkının etkinliğini belirleyen faktörlere yer verilmiştir. Bu faktörler OECD anketi ile uyumlu bulunan ve literatürde bütçe hakkının etkinliğini belirleyen faktörlere ilişkin olan çalışmalardan derlenerek bütçe süreci çerçevesinde ele alınmıştır. Yasama oranı bütçe hazırlık ve uygulama aşamasında aktif rol alan yürütme organını gözetleme rolünü üstlenir. Bütçe onay aşamasında ise, bütçe hakkını doğrudan kullanarak, yürütme organının bütçedeki sınırlarını belirleme, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasını gözetme, politikaların öngörülebilirliğini sağlama, keyfiyeti ortadan kaldırma ve yürütmenin bütçe uygulama sonuçlarını denetleyerek bütçe hakkının etkin şekilde kullanılmasının sebepleri olarak sıralanabilir. Bu bakımdan bütçe hakkının etkin kullanımını sağlayan faktörler; orta vadeli bütçe politikası çerçevesinin yasama organına zamanında sunulması ve yasama tarafından onaylanması, yasama organının bütçe üzerinde değişiklik yapabilme yetkisinin kapsamı/sınırları, bütçe müzakere süresinin OECD tarafından önerilen süreye uyup uymadığı, komisyonların yasama organına gerekli yardımı sağlayacak kapasiteye sahip olup olmadığı, yasama organına yardımcı olacak şekilde bütçe ile ilgili araştırma yapacak bağımsız analitik bir birimin (Bütçe Ofisi) varlığı, bütçede ödenek artışı yaratılabilme, ödenek iptali/kesintisi yapabilme, ödeneklerin yeniden tahsis edilmesinde kanuni sınırların varlığı ve bu sınırların esneklik payı, yasama organına verilen raporlar, bağımsız dış denetimin varlığı ve bunu yapacak olan kurumun yapısı, gerçekleştirdiği denetim türleri olarak ele alınmıştır. Bütçe hakkının kullanımını etkileyen diğer faktörler başlığı altında yasama organının yapısı, ülkede uygulanan hükümet sistemi, yasama ve yürütme arasındaki ilişki ve parti yapısı ele alınmıştır. Çalışmanın devamında belirlenen bu faktörler bakımından Güney Kore ve Türkiye açısından incelenmiştir. Son olarak Güney Kore ve Türkiye'de yasama organlarının bütçe hakkını kullanabilme kapasiteleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

2. BÜTÇE HAKKI KAVRAMI

Bütçe, “Kamu kesiminin gelecek bir dönem için kaynak harcama dengesini yansıtan ve parlamenter demokrasilerde yasama organının, yürütme organına kamu harcaması yapma ve kamu gelirlerini toplama konusunda verdiği yetkiyi gösteren belge” olarak tanımlanmaktadır (Batirel, 1981, s. 1). Fransız maliyeci Edgar Allix (1931) bütçeyi “Devletin belli bir süre içindeki gelir ve harcamalarını tahmini olarak belirleyen, gelirlerin toplanmasına ve giderlerin yapılmasına izin veren bir kanundur.” şeklinde tanımlamıştır (Allix, 1931; akt. Tüğen, 2019, s. 2). Demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde, gelir toplayabilme ve harcama yapabilme yetkisinin yasama organı tarafından yürütme organına verilmesi bütçe hakkının varlığına işaret etmektedir. İlk olarak Bütçe hakkını konu alan ilk yazılı belge 1215 Magna Carta olmasına karşın bütçe hakkı (The Power over the purse) kavramı ilk olarak 1788 yılında kaleme alınan ‘Federalist Yazılar’ isimli eserde yer almıştır (Tarschys, 2008, s. 249). Madison’a göre bütçe hakkı, toplumun talep ettiği her hizmeti yerine getirebilmek ve toplum adına adil ve yararlı olan her türlü tedbiri yürürlüğe koyabilmek için halkın, temsilcilerine ait olan en etkili silahtır (Madison, 1788, s. 303).

Bütçe hakkı; vergilerin ve diğer gelirlerin onaylanması, harcamaların onaylanması ve gelirlerin- harcamaların her yıl yeniden tasdik edilmesi gibi tarihsel süreçte çeşitli aşamalarda ortaya çıkmıştır (Feyzioğlu, 1967, s. 27-28). Yasama organı aracılığı ile kullanılan vergileme hakkı, yasama organının onayı olmaksızın vergi alınamayacağını ifade etmektedir. Bu uygulama ile “Temsilsiz vergi olmaz” kuralı benimsenmiş ve demokrasinin temel ilkesi oluşturulmuştur (Çağan, 1980, s. 131; Feyzioğlu, 1967, s. 16). Vergilerin yasama organı tarafından onaylanarak

yürürlüğe girmesi kamusal faaliyetlerin düzenli ilerlemesi için tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü bu kaynağın hangi alanlara aktarılacağı, hangi hizmetlerin gerçekleştirileceği hususu da önem arz etmektedir. Bu sebeple ikinci aşama olan, harcamaları onaylama hakkı yasama organı verilmiştir. Kamu harcamalarını onaylama hakkı; kamu gelirlerinin hangi kamu hizmetlerine aktarılacağı konusundaki tahsis yetkisinin yasama organının onayına bırakılmasını ifade etmektedir (Sayar, 1974, s. 21). Bütçe hakkının tam anlamıyla oluşmasındaki son adım ise kamu gelirlerinin ve harcamalarının yıllık olarak yasama organı tarafından onaylanmasıdır. Yıllık olarak onaylama hakkı, her yıl gerçekleşen kamu geliri toplama ve harcama yapma yetkilerine dair gerçekleştirilen tahminlerin isabetli olması, bütçenin değişen koşullara göre tasarlanmasını sağlamak açısından önem arz etmektedir (Gürsoy, 1980, s. 123).

Bütçe hakkı, kamu gelirlerinin vatandaşların ihtiyaç duyduğu alanlara yönlendirilmesi ve uygulama sonuçlarının yasama organı tarafından kontrol edildiği bir dizi süreç içerisinde kullanılmaktadır. Kamu mali karar alma sürecinde yer alan tüm aşamalarda (politika oluşturma, bütçenin hazırlanması, onaylanması ve uygulama sonuçlarının denetlenmesi) sistemin düzgün işleyebilmesi adına rol oynayan aktörler mevcuttur. Yasama ve yürütme organları arasında paylaşılan bütçe sürecinde bütçe hakkının etkin kullanılması açısından denge denetim mekanizmasının oluşması oldukça önem arz etmektedir. Bu konu hakkında yapılan çalışmalarda bütçe hakkının etkin kullanılıp kullanılmadığını gözlemlemeye yarayan faktörler belirtilmiştir.

3. BÜTÇE HAKKININ ETKİN KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bütçe hakkı bağlamında, gelir toplama ve gider yapabilmek için öncelikle izin alınması gereken mercii olan yasama organlarının bu hakkı tam anlamıyla kullanabilmesi için bütçeleme sürecinin her aşamasında aktif şekilde rol alması gerekmektedir. Etkin bütçe hakkı ile; bütçe sürecinde yasama organının bütçenin onaylanması, bütçe uygulamalarının izlenmesi ve sonuçların denetlenmesi aşamalarında daha aktif rol alarak etkin kaynak dağılımını ve kaynakların etkin kullanımını sağlaması beklenmektedir (Şahin İpek, 2017, s. 73-74; Wehner, 2001, s. 57-59; Yılmaz ve Bıçer, 2010, s. 212-213). Yasama organının bütçe sürecine etkin katılımı yani bütçe hakkını etkin şekilde kullanması; şeffaf ve hesap verebilir bir hükümet yapısının oluşmasını ve kamu hizmetlerinin verimli bir şekilde sunulmasını sağlayarak çok önemli kontrol ve denge mekanizması kurulmasına yardımcı olur (Wehner ve Byanyima, 2004, s. 9). Wehner (2004, s. 1)' e göre; yasama organının bütçe sürecine etkili katılımı sürecin temel kontrollerini ve dengelerini sağlar, bütçe sürecinin şeffaflığını geliştirir, bütçesel konuları ile ilgili müzakerelerin daha kolay gerçekleşmesini ve halk tarafından daha kolay algılanmasını sağlar.

Literatürde yasama organının bütçe hakkını etkin kullanabilmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Wehner (2008), Yasama organının, yürütme tarafından hazırlanan bütçe taslağında değişiklik yapabilmesi, geçici/ek bütçe, bütçe uygulama aşamasında yürütmeye tanınan esneklikler, bütçe müzakere süresi, yasama organının komisyon kapasitesi, yasama organının bütçe ile ilişkili bilgilere erişebilmesi olarak sıralamıştır. Lienert (2005) yasama organının orta vadeli politika çerçevesini onaylaması, yasama organının bütçe taslağı üzerinde değişiklik yapabilme gücü, yeterli bütçe müzakere süresi, yasama organına teknik destek sağlayacak kurumsal kapasitenin mevcudiyeti, yürütme organının bütçe uygulama aşamasında esnekliğe sahip olmaması; Posner ve Park (2007) yasama ile yürütme arasındaki anayasal sorumluluk dağılımı, siyasi parti sistemi, yasamanın kurumsal yapısı ve rolü, bütçenin yapısı (kapsamı), yasama organının uzmanlaşmış komisyon kapasitesi; Cilavdaroğlu ve Ekici (2013); orta vadeli bütçe hedeflerinin yasama organı tarafından belirlenmesi, yasama organının yıllık bütçede değişiklik yapabilme gücü, yasama organının bütçe müzakere süresi, yasama organının bütçe inceleme kapasitesi, bütçe uygulaması sırasındaki kısıtlamalar, dış denetim ofislerince yapılan ardıl denetimler; faktörlerini belirlemiştir. Bu çalışmada ise; ilgili çalışmalarda ortak olarak yer alan ve OECD tarafından oluşturulan anket ile de uyumlu bulunan faktörlere yer verilmiştir.

Tablo 1. Bütçe Hakkının Kullanımı Etkileyen Faktörler

Bütçe Aşaması	İlgili Faktörün Açıklaması
<i>Politika Oluşturma Aşamaları</i>	
-Orta vadeli politika çerçevesinin oluşturulması	-Orta vadeli politika çerçevesi, yürütme organı tarafından bütçe taslağının sunulmasından en geç 1 ay önce yayımlanmalıdır (Barraclough ve Dorotinsky, 2008, s. 99-110; Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2002, s. 1-3).
<i>Bütçe Hazırlık ve Onay Aşamaları</i>	
-Yasama Organının Bütçede Değişiklik Yapma yetkisi	-Bütçe üzerinde değişiklik yapabilme faktörü yasama organını; sınırsız değişiklik yapma, sadece belirlenen toplam içinde değişiklik yapabilme, hiç değişiklik yapamaması (sadece onay ya da red) açısından değerlendirilecektir (OECD, 2019a.).
-Yasama Organına Tanınan Bütçe Müzakere Süresi	-OECD (2002) tarafından bütçe taslağının mali yılbaşından en az 3 ay önce yasama organına sunulması ve mali yılbaşından önce yürürlüğe girmesi önerilmektedir.
-Komisyonların Kapasitesi (Komisyonların bütçe tasarısında değişiklik yapabilme yetkisi, Komisyon İncelemesine Ayrılan Süre, Komisyon Yapısı, Komisyon Üye Dağılımı)	-OECD (2019b), bütçe komisyonu ve sektörel komisyonların bulunmasını ve değişiklik yapabilme güçlerine sahip olmasını vurgular. Ayrıca komisyon başkanının muhalefet partisinden olmasının da tarafsızlık açısından uygun olduğunu belirtir.
-Yasama Organına Ait Yeterli ve Bağımsız Araştırma Kapasitesi (Analitik Destek)	-Yasama organının bağımsız ve ayrı bir analitik araştırma kapasitesine sahip olması en iyi uygulama olarak belirtilmektedir (Wehner, 2004, s. 5).
<i>Bütçe Uygulama Aşamaları</i>	
-Uygulama Esnasında Yürütme Organının Esnekliği (Transferler, Ödenek iptali/kesintisi, Ödenek Artışı)	-Transfer, ödenek iptali ve ödenek artışı gibi uygulamaların yasal kısıt içinde ve yasama organından onay alınarak gerçekleşmesi istenmektedir.
-İstenilen Bilgilere Ulaşılabilirlik	-IBP (2022) “Yıl İçi Bütçe Uygulama Raporları”, OECD ise “Yıl Ortası Raporu”, “Uzun Vadeli Sürdürülebilirlik Raporu” ve “Mali Risk Raporu” dokümanlarının üretilmesinin gerekliliğine işaret eder.
<i>Bütçe Sonuçlarının Denetim Aşamaları</i>	
- Bağımsız Dış Denetim	-Bağımsız denetimi gerçekleştiren kurumun üyelerinin bağımsız olmasını, performans, uygunluk ve mali denetim gerçekleştirilmesini, yapmak istediği denetimler için yasal takdir yetkisine sahip olmasını, yüksek denetim kurumunun yaptığı denetim süreçlerinin farklı bir kuruluş tarafından incelenmesini, kurumun başkanı ya da yetkili kılınan üyesi meclisin komisyonlarındaki duruşmalara katılmasını vurgular (International Budget Partnership [IBP], 2022).
<i>Diğer Faktörler</i>	
- Yasama Organının Yapısı	-Yasama organının yapısının tek kanatlı ya da çift kanatlı olması, parti disiplininin zayıf olması gerekmektedir (Wehner, 2008; Lienert, 2005, s. 11).

Kaynak: (Alesina vd., 1996; Atiyas ve Sayın, 1997; Bağlı, 2014; Barraclough ve Dorotinsky, 2008; Campos ve Pradhan, 1996; Cilavdaroglu ve Ekici, 2013; Lienert, 2005; OECD, 2004; Posner ve Park, 2007; Schick, 2002; Wehner ve Byanyima, 2004, OECD, 2002, Wehner, 2008).

Tablo 1’de politika oluşturulma aşamasında; orta vadeli politika çerçevesinin bütçe taslağı yasama organına sunulmadan en geç 1 ay öncesinde yayımlanması önerilmektedir (OECD, 2002). Ayrıca bütçe öncesinde yasama organının görüşme yapması da önerilmektedir. Böylelikle ilgili politikalar ışığında kendisine sunulan bütçeyi daha etkin şekilde değerlendirebilecektir. Bütçe sürecinde ilk aşamada yer alan politika oluşturulması ya da politika formülasyonu “ortaya konan politika talepleri arasından öncelikli politikaların tespit edilmesini, bunların oluşturulmasını; işlevsel şeklini oluşturan kanunların parlamentoda kabul edilerek yürürlüğe girmesini içeren bir süreçtir.” (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 24).

Bütçenin hazırlık ve onay aşamasında ise yürütme organının gerçekleştirmek istediği kamu politikalarının sayısallaştırılmış dokümanı olan bütçeleri, yasama organı çeşitli şekillerde etkileme gücüne sahiptir. Bu sebeple bütçe onaylama aşamasında yasama organlarının ülkelerde çeşitli rollerle aktif olduğu söylenebilir. Bütçenin hükümet politikası olduğu da göz önüne alındığında yasama organının bu konuda aktif rol oynaması bütçe hakkı açısından oldukça önemlidir (The National Democratic Institute for International Affairs, 2003, s. 5-8). Bütçe müzakere süresi ise OECD (2002) tarafından önerilen en az 3 aylık süreye uygun olmalıdır.

Yasama organının bütçe inceleme sürecinde yardımcı konumunda bulunan komisyonların yapısı ise yasama organının bütçe hakkı kullanma kapasitesini etkilemektedir. Bütçenin görüşülmesi aşamasında aktif rol alan komisyonlar, yasama organının bütçe ile ilgili iş ve işlemlerindeki koordinasyonu ve tutarlılığı sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede yasama organı ilgili harcama planlarını incelenirken komisyonlar aracılığı ile kendi özel uzmanlıklarından yararlanmasına da olanak sağlanmaktadır. Bu durumda; komisyonların bütçe tasarısında değişiklik yapabilmeye yetkisi bulunmalı, komisyon incelemesine ayrılan süre, komisyonun demokratik bir yapı arz etmesi, komisyonların bağımsız araştırma kapasitesinin bulunması, komisyonların bakanlıklarla doğrudan ilişki kurabilmesi gerekmektedir (Barraclough ve Dorontinsky, 2008, s. 90; Krafchik ve Wehner, 1999, s. 6; OECD, 2019b, s. 90; Posner ve Park, 2007, s. 5; Schick, 2002, s. 29; Wehner, 2004, s. 13; Wehner, 2008).

Bütçenin uygulanma aşamasında, her şey bütçe kanununda onaylanmış olan şekilde ilerlemeyebilir. Örneğin, ödenek yetersiz gelebilir ya da olağanüstü bir durum meydana gelebilir. Bu gibi durumlar sonucunda yasama organının onayladığı bütçede uygulayıcı konumda olan yürütme organının bazı değişiklikler yapması gerekli hale gelebilir. Bu nedenle bütçe uygulaması sırasında yasamanın bir gözetmen olarak yer alması, yürütme organının da bu kontrole dayalı şekilde hareket etmesi bütçe hakkının bir diğer aşaması olan denetim aşamasına katkı sağlarken, bütçe hakkının kullanımı açısından da olumlu etkiye bulunur (Emil, 2010). Bütçe uygulama aşamasında yürütme organına tanınan bazı esneklikler aşırı olduğunda bütçenin yasama organı tarafından onaylanmasının anlamını yitirmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan uygulama aşamasında harcamalarda artış, ödenek aktarması ve ödenek kesintisi yapılabilmesinin belirli sınırlar dahilinde ve yasamanın izni dahilinde olması gerekmektedir. Mordacq (2008, s. 138); “onaylanan bütçeye ilişkin önemli bir değişiklik yapılması halinde, ek bütçe kanunlarına sıklıkla başvurulmasını gerektirmeyecek ölçüde sınırlı olan, ödenek hareketleri” uygulama aşamasında yasamanın denetimini artırdığını ifade etmiştir.

Yürütme organının yaptığı iş ve işlemlerin yasama organı tarafından izlenebilmesi ve kontrol edilebilmesi için yasama organının istediği bilgilere erişmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla ilgili bütçeye ilişkin raporlamaların yürütme organı tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. İstenilen bilgilere ulaşabilmesi faktörü ile yürütme tarafından üretilmesi gereken raporların eksiksiz ve zamanında üretilip yasama organına veya ilgili mercilere sunmasını belirtmektedir. Bu da hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerini destekleyerek bütçenin denetim aşamasını kolaylaştırmaktadır (OECD, 2019a; Wehner, 2020, s. 101).

Bütçenin denetimi kısmında, yasama organına yardımcı olan bağımsız dış denetim faktörü önem arz etmektedir. Böylelikle yasama organına denetim alanında teknik destek vererek bütçe sonuçlarının daha etkin denetlenmesi sağlanmaktadır. Bağımsız dış denetimin; anayasal ya da yasal şekilde bağımsızlığının tanımlanması, performans, mali ve uygunluk denetimlerini gerçekleştirebilmesi, kurum başkanının yasama organınca belirlenmesi bütçe hakkı bakımından olumlu çıktılar elde etmeye yardımcı olabilmektedir (IBP, 2022). Ayrıca kesin hesap kanunu ile yürütme organının aklanması sağlanmaktadır. Bu aşamasının yasama organınca titizlikle ele alınması gerekmektedir. Özellikle kesin hesap komisyonunun bulunması bu kanun teklifinin hedeflediği sonuca ulaşmasında kritik öneme sahiptir.

Lienert (2010, s. 1)’e göre, yasama organının yürütme karşısında bütçeyi etkilemesindeki farklılık, büyük ölçüde hükümet sisteminin bir işlevidir. Çünkü siyasi karar alma sürecinden geçen bütçe sürecinde yürütme, yasama organındaki çoğunluğun desteğine doğrudan bağımlıdır. Bu bağımlılık parti disiplininin sıkı olması ile birleştiğinde, iktidarda olan partinin her koşulda yasama tarafından sınırsız desteklenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden yasama organının yapısı ile; yasama organının yürütme organı karşısındaki konumu esas alınmaktadır. Ülkelerde uygulanan kuvvetler ayrılığı, yasal düzenlemeler, siyasi kültür ve parti disiplini gibi nedenlerle hükümet sistemleri direkt etkiye bulunmamaktadır (Lienert, 2005, s. 18-19).

4. GÜNEY KORE VE TÜRKİYE’DE YASAMA ORGANININ BÜTÇE HAKKINI KULLANMASI

Bütçe hakkının etkin kullanımı ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Ülkeler aynı hükümet sistemini uygulasalar da bazı uygulama biçimleri nedeniyle (siyasi kültür, yasal düzenlemeler gibi) bütçe hakkı etkinlik durumları farklılaşmaktadır (Lienert, 2005, s. 18-19). Çalışmada kendine özgü başkanlık sistemi uygulayan ve Türkiye açısından bir esin kaynağı olan Güney Kore incelenecektir (Küçük, 2021, s. 149). Ardından Türkiye’deki uygulamalar, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra gerçekleşen yasal mevzuat değişiklikleri üzerinden incelenecektir.

4.1. Güney Kore’de Bütçe Sürecinde Yasama Organının Rolü

Üniter devlet yapısına sahip olan Güney Kore, Amerika kıtası dışında başkanlık sistemini uygulayan ülkedir. Sistem sürekli değişikliklere uğrayarak ülkeye özgü şekilde uygulanmaktadır (Küçük, 2021, s. 149). Başkanlık sistemi ile yönetilen üniter ve demokratik devlet olan Güney Kore’nin siyasi yapısı kuvvetler ayrılığı ilkesi temeline dayanmaktadır ve yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşmaktadır (Aydoğdu, 2017, s. 706).

Bütçe hakkının etkin kullanımını etkileyen faktörler bakımından Güney Kore’deki uygulamalar aşağıda detaylandırılacaktır.

Güney Kore’de orta vadeli politika çerçevesi, “... Mali Yılı Bütçe ve Fon Yönetim Planının Hazırlanmasına İlişkin Esaslar” ismi ile hazırlanmaktadır. Bu politika çerçevesinin yayımlanmasına yönelik kanuni bir tarih bulunmamaktadır. Ancak teamül haline gelen duruma göre her yıl mart ayında yani yasamaya bütçe teklifinin sunulmasından 5-6 ay önce yayımlanmaktadır (IBP, 2022). IBP (2022) verilerine göre Güney Kore her yıl bu belgeyi düzenli olarak yayımlamaktadır. Ancak sunulan belgede makroekonomik tahminlerin, orta vadeli borçlanma perspektifinin yer almaması sebebiyle kapsam bakımından eleştirilmektedir.

Güney Kore’de yasama organı; Anayasanın 57. Maddesindeki hükme göre; meclis yürütmenin onayı olmaksızın, bütçede herhangi bir harcama kaleminin toplamını artırmaz ya da yeni harcama kalemleri yaratamaz (Ministry of Strategy and Finance [MSF], 2014, s. 47). Bütçe taslağının (Ulusal Maliye Kanununda yapılan 28 Mayıs 2013 tarihli değişikliği ile) mali yılbaşından 120 gün önce Ulusal Meclis’e sunulması gerekmektedir (MSF, 2014, s. 48). Bütçenin mali yılbaşından (1 Ocak) 30 gün önce meclis tarafından onaylanması gerekmektedir (Kore Cumhuriyeti Anayasası, m. 54/2). Güney Kore’de meclisin bütçe müzakere süresi 90 gün sürmektedir. Mecliste bütçeyi görüşme ve onay süreci; Daimî Komisyon tarafından ön inceleme yapılması, Özel Bütçe ve Hesaplar Komisyonu tarafından yapılan kapsamlı inceleme ve oylama olarak üç adımdan oluşmaktadır (MSF, 2014, s. 49). Bu da OECD (2002)’nin önerdiği 90 günlük müzakere süresine uyum sağlamaktadır.

Güney Kore’nin komisyon yapısı bütçe komisyonu ve sektörel komisyonlardan oluşmaktadır. Bütçe sürecinde; sektörel komiteler gerekli incelemeleri yaparak Bütçe Komisyonuna tavsiyelerde bulunur. Bütçe Komisyonu bu önerileri inceler ve kabul veya reddeder. Ayrıca bütçeyle ilgili tüm konuları resmi olarak değerlendirir. Komisyon yapısında sektörel komisyonların yer alması, farklı düzeylerdeki girdileri koordine etmeye ve bütçe komisyonuna yardımcı olarak mali disiplinin sağlanmasına yardımcı olma olanağı sağlamaktadır. Komisyonlar gerekli incelemeleri yaparken hükümetten ihtiyacı olan belge ve kayıtları isteyebilir. Bakanlar /siyasi atanmaları veya hükümette yer alan diğer yetkilileri görüşmeye çağırabilir. Ayrıca yürütme içerisinde istihdam edilmeyen kişilere danışabilmektedir. Genellikle komisyon toplantılarında, yürütme organı adına bir bakan veya siyasi olarak atanan diğer kişiler ilk yanıtı verir ve yetkililer gelecek toplantılarda kalan soruları yanıtlar (OECD, 2019a).

Güney Kore’de 138 üyeden oluşan Ulusal Meclis Bütçe Ofisi (NABO) bulunmaktadır. Bu ofis oldukça fazla personele sahip olmakla beraber yüksek bütçelerle finanse edilmektedir. İlgili ofis yasama organı ile yürütme arasında bütçeye ait konulardaki bilgi simetrisini sağlamak adına önemli işlevler üstlenirler (OECD, 2019c; Wehner, 2008, s. 86). Ulusal Bütçe Ofisi’nin bağımsızlığı kanunla belirlenir ve yasama organına rapor verir. Kendi makroekonomik ve mali tahminlerini ve tüm yeni politika önerilerinin kendi maliyet tahminlerini yayınlamaktadır (IBP, 2022). Bu bakımdan yasama organının bağımsız araştırma kapasitesine sahip olması faktörü Güney Kore’de karşılanmaktadır.

Güney Kore’de yürütme organına harcama artışı yapabilme izni verilmemektedir. Ödenek kesintisi yapabilme izni ise belirli bir sınıra kadar ve yasama organı ile Maliye Bakanlığı’nın vereceği ön onaya tabidir. Ödenek aktarımı; belirlenen sınıra kadar izin verilirken bu sınırın üzerindeki aktarmalar Maliye Bakanlığı’nın onayına bağlıdır. İlgili değişiklikler yasama organına da bildirilmektedir. Herhangi bir nedenle ortadan kalkan harcama sebebi dolayısıyla harcanamayan kısım yasamanın ön onayı ile bir sonraki yıl harcamaların taşınabilir ve harcanabilir (MSF, 2014, s. 54-55). Ulusal maliye yasasının 46/2 hükmü gereğince ilgili idarenin yöneticileri, Strateji ve Maliye Bakanı tarafından yetkilendirilen kapsamda kendi takdiriyle yeniden tahsis edebilir. Ancak, 46/3 hükmünde yer alan, bütçede düzenlenmemiş ya da meclisin onayladığı amaçlara uygun olmayan alana tahsis etme konularında bütçe yeniden tahsis edilemez. Yapılan bu yeniden tahsis işlemi yeniden onaylanır ve strateji ve maliye bakanı tarafından ilgili yönetici ve teftiş kurulunu bilgilendirir (Ulusal Maliye Yasası, m. 46/4). Ulusal Maliye Kanunu’nun 46/5 ve 46/6 hükümlerine göre; ilgili yönetici söz konusu yeniden tahsisatın ayrıntılarını yetkili daimî komisyona ve özel komisyona sunar. Yeniden tahsis edilen giderlerin tutarı, gerekçesiyle birlikte gelir ve gider bütçelerinin kapatılmasına ilişkin raporda açıkça belirtilir.

Güney Kore’de aylık bütçe raporları, yılsonu bütçe uygulama raporları, yılsonu mali tabloları, uzun vadeli mali sürdürülebilirlik raporu, mali risk raporu üretilmektedir ve kamunun erişimine de açıktır. Bu raporlar yasama organına da sunulmaktadır. Bu raporlamalarla, hesap verebilirlik açısından, yıl içindeki fiili bütçe uygulamasına ilişkin raporlama ve mali yılın sonundaki hükümetin hesaplarının durumunu görme imkânı elde edilir (OECD, 2019b). Yöneticinin bütçe teklifi, yürürlüğe giren bütçe, yıl içi raporlar, yıl ortası incelemesi, yıl sonu raporu ve teftiş raporu 2021 yılında hepsi belirtilen tarihte yayınlanmıştır. 2020 öncesine kadar yıl ortası uygulama raporu hükümet tarafından üretilmemektedir. Bu bakımdan IBP (2022) tarafından yayınlanan verilere göre Güney Kore’nin bütçe şeffaflık endeksi 2019’dan sonra önemli ölçüde yükselmiştir. Bunun nedeni olarak ise Güney Kore’nin yıl ortası incelemesinde revize edilmiş makroekonomik tahminleri ve güncellenmiş toplam harcama tahminlerini yayınlaması ve Açık Mali Veri (Open Fiscal Data) portalındaki bilgilerin artırılması gösterilmiştir (IBP,2022).

Güney Kore’de devletin gelir ve giderlerinin, devlet hesaplarının ve belirlenen diğer idareleri ve bu idare çalışanlarının görevlerini denetleme ve inceleme görevi, Başkana bağlı olarak kurulan ancak bağımsız statüde bulunan ve anayasanın 97. ve 100. maddeleri arasında yer verilen Denetim ve Teftiş Kurulu (DTK) tarafından yerine getirilir (Board of Audit and Inspection [BAI], 2021). DTK tarafından yapılan denetim türleri; “mali denetim, uygunluk denetimi, performans denetimi ve önemli toplumsal ve ekonomik konularla ilgili vatandaşların ve meclisin denetim talebi üzerine gerçekleştirilen özel denetimdir.” (Pustu ve Aksüt, 2018, s. 47). Kore Anayasası’nın 98. maddesine göre; Kurul Başkan dahil en az beş en çok on bir üyeden oluşur. Kurul başkanı, yasama organının onayı ile Başkan tarafından atanır. Kurul üyeleri, kurul başkanının önerisi üzerine başkan tarafından atanır. Denetim ve Teftiş Kurulu Kanununa göre, yapılan denetimler sonucunda tazminat sorumluluğu, disiplin cezası, iyileştirme talebi, suç duyurusunda bulunma şeklinde sonuçlar ortaya çıkabilir.

Başkanlık sistemi ile yönetilen Güney Kore’de, başkanlık sisteminin en belirgin özelliği olan yasama ve yürütmenin keskin çizgilerle ayrılması durumu mevcuttur. Doğrudan halk tarafından seçilen ve 5 yıllık görev süresine sahip olan Başkan bir kez seçilebilmektedir. Başkanın, meclisi feshetme hakkına sahip olmaması, kararname çıkarma yetkisinin sınırlı olması gibi unsurlar başkanın yasama organına müdahalesini engellemektedir (Miş vd., 2016, s. 61). Yasama organı doğrudan halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan tek meclisli yapıdadır. Anayasasının 62. maddesinde yer alan hükümle meclis, başkanı ve kabine üyelerini azledebilmektedir. Bu hüküm ise başkan karşısında güçlendirilmiş yasama organı yapısına işaret etmektedir. Ancak, çok partili siyasi yapıya sahip olan Güney Kore’de, parti disiplini oldukça güçlüdür. Başkanın gayri resmi olarak partisiyle ilişkisi devam etmektedir. Ülkedeki partiler, siyasi ve ideolojik olarak sert şekilde ayrıdır ve iki parti hakimdir (Miş vd., 2016, s. 65). Parti disiplininin sıkı olması meclisin başkan ile olan ilişkisinin bağımsız ve tarafsız olamamasına sebep olabilir ve bu da bütçe hakkının kullanımında olumsuzluk yaratabilir.

4.2. Türkiye’de Bütçe Sürecinde Yasama Organının Rolü

Üniter devlet olan Türkiye’nin hükümet sistemi 2017 yılında yapılan referandum ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak değişmiştir. Bütçe sürecine ilişkin olan 162-163-164. Maddeler mülga edilmiştir. Bütçe süreci tek bir madde altında (m.161’de) birleştirilmiştir. Plan bütçe komisyonu Anayasa’da düzenlenmekteyken meclis iç tüzüğünde düzenlenmiştir (Türkiye Barolar Birliği- TBB, 2021; T.C. Anayasası). Yaşanan bu değişimler ile yasama organının bütçe hakkını etkin kullanma kapasitesinin etkilemesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Türkiye’de orta vadeli politika çerçevesi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 16. Maddesindeki hükme göre “Orta Vadeli Program (OVP)” adı ile en geç Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar yayımlanır. OVP kanunda belirtilen süreden çok daha geç yayımlanmaktadır. 2012’den 2020 yılına kadar bu doküman kanunda belirtilen süreden çok daha geç yayımlanmıştır. 2020 yılında orta vadeli mali plan 8 Ekim 2020 tarihinde Orta vadeli program 20 Eylül 2020 tarihinde yayınlanmıştır.2021 yılında 6 Eylül 2021, 2022 yılında ise 5 Eylül 2022 tarihinde yayımlanmıştır. 2023 yılında ise 6 Eylül 2023 tarihinde yayımlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022). OECD tarafından önerilen, yasama organına bütçe teklifinin sunulmasından en geç 1 ay önce sunulma süresine 2021 yılı itibarı ile uyulmaya başlanmıştır (IBP, 2022).

Türkiye’de yasama organı Plan ve Bütçe Komisyonu aracılığı ile değişiklik yapabilme gücü kullanılabilmektedir. Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından incelenen bütçe üzerinde değişiklikler yapılır fakat Genel Kurulda harcamalar artırılmaz veya gelirler azaltılamaz. Bu olgu, yasama organının bütçe hakkı kullanımında dezavantaj yarattığı söylenebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.161). Türkiye’de anayasanın 161. maddesine göre; “bütçe teklifi görüşülmek ve onaylanmak üzere yürütme organının ve devletin başı olan Cumhurbaşkanı tarafından

mali yılbaşından yetmiş beş gün önce meclise sunulmaktadır.” Yasama organı ve komisyonlar, bütçe önerisini görüşme, değişiklikler önerme ve tartışma için yeterli bir süreye ihtiyaç duyar. OECD (2002), yürütmenin bütçe teklifini mali yılın başlangıcından en az üç ay önce yasama organına sunmasını ve yasama organının yıllık bütçe yasasını mali yılın başlangıcından önce onaylamasını tavsiye etmektedir. Türkiye’de ise yürütme organı bütçenin görüşülmesi ve onaylanması için bütçe teklifini yasama organına mali yılbaşından yetmiş beş gün önce sunmak zorundadır (5018 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m.18; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.161). Bu da önerilen sürenin altında kalmaktadır.

Türkiye’de yasama organına sunulan bütçe tekliflerini Plan ve Bütçe Komisyonu incelemektedir. Komisyon 30 kişiden oluşmaktadır ve Meclis içtüzüğünün 11. ve 21. maddelerindeki hükümler uyarınca üye dağılımı siyasi partilerin meclisteki dağılımıyla orantılı şekilde düzenlenmiştir (TBMM, 2020, s. 7; TBMM İçtüzüğü, m.21.; Durdu, 2020, s. 61). Ancak komisyon başkanı olma şansı iktidar partisine verilmiştir. Bunun ise OECD (2019b) tarafından önerilen duruma uymadığı söylenebilir. Ayrıca komisyonun dışarıdan uzmanlara danışma hakkı varken dışarıdan uzman çalıştırma hakkı yoktur (OECD, 2019a). Ayrıca komisyonunda bütçe inceleme ile eş zamanlı olarak Kesin Hesap Kanununu da inceleme işlemi yürütülmektedir. Bu da komisyonun iş yükünü artırmaktadır. İnceleme için komisyona verilen sürenin hem bütçe teklifini incelemek hem de kesin hesap sürecini yönetmek için yetersiz kaldığı söylenebilir (Yılmaz ve Biçer, 2018). Kısıtlı sürede hem çok fazla hem de kritik incelemeler yapmakla yükümlü olan komisyona yeterli süre tanınmalıdır. Yoğun takvim içerisinde bulunan Plan ve Bütçe Komisyonu’nun- Kesin Hesap Komisyonu’nun bulunmamasından dolayı- bu süreçte Kesin Hesap Kanunu teklifini inceleme işlevini tam anlamıyla yerine getirememektedir (Konukman, 2015, s. 53). Bu durum yasama organının bütçe hakkını etkin kullanabilmesini zayıflattığı söylenebilir.

Türkiye’de yasama organına ait bağımsız araştırma birimi bulunmamaktadır. Yasama organı bağımsız mali analiz yapmak için görevlendirilmiş birime ve bağımsız uzmanlık kapasitesine sahip olmaması, özellikle kesin hesap kanunu üzerine yoğunlaşacak olan “kamu hesapları komisyonuna” sahip olmaması yasamanın bütçe üzerindeki gücünü tahrir etmektedir (Yılmaz ve Biçer, 2018).

Ülkemizde, anayasanın 161. maddesine göre “Merkezî yönetim bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek tutarın sınırını gösterir. Harcanabilecek tutarın Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle aşılabileceğine dair bütçe kanununa hüküm konulamaz.”. Ayrıca yine aynı husus 5018 sayılı kanunun 20/d hükmünde de yer almaktadır. Buna göre “bütçe uygulama sırasında kamu idareleri, bütçelerinde yer alan ödeneklerin üzerinde harcama yapamamaktadır. Merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin bütçeleri arasındaki ödenek aktarmaları kanunla yapılır.” Yine bu idareler “aktarma yapılacak tertipteki ödeneğin yüzde yirmisine kadar kendi bütçeleri içinde ödenek aktarması yapabilirler. Ancak, ihtiyaç halinde yüzde yirmiyi aşan ödenek aktarma işlemlerini kurum bütçesinin başlangıç ödenekleri toplamının yüzde yirmisini geçmemek üzere yapmaya Cumhurbaşkanlığı yetkili kılınmıştır.” (5018 sayılı kanun, m.21). 5018 sayılı kanunun 23. Maddesinde; “ödenek yetersizliğini gidermek veya bütçelerde öngörülmeleyen hizmetler için, bu Kanuna ekli (I) sayılı cetvelde yer alan idareler ile (II) sayılı cetvelde yer alan idarelerden merkezî yönetim bütçe kanununda gösterilecek olanların bütçelerine aktarılmak üzere, genel bütçe ödeneklerinin yüzde ikisine kadar yedek ödenek konulabileceği hükmüne yer verilmiştir.”. Bu ödenekten aktarma yapmaya Cumhurbaşkanı yetkili kılınmıştır. Ödenek aktarmaları, konusunda yürütme organına belirli kısıt dahilinde hareket etme kabiliyeti verilmiştir fakat bu konuda yasama organının onayı anlık olarak alınmamaktadır. Ayrıca belirlenen sınırlar oldukça yüksek olduğu için yürütmeye fazlaca esneklik tanımaktadır. Yasama organı bu konudaki onaylama yetisini kesin hesap kanunu ile sağlamaktadır. Ödenek aktarması, yürütme organına esneklik ya da manevra alanı sağlaması açısından olumlu etkide bulunduğu söylenebilir. Fakat yasama organının bu işlemleri anlık onaylamaması ve bu yetkinin aşırı kullanılması durumunda yasamanın bütçe hakkı kullanım kapasitesini olumsuz yönde etkileme olasılığına sahiptir (Kıral ve Akdemir, 2019, s. 123).

Türkiye’de, yürütmenin bütçe teklifi (veya taslak bütçe), onaylanan bütçe, ek bütçe, nakit akışı tahminleri, yıl içi bütçe uygulama raporları, yıl sonu raporlaması yapılmakta ve kamuoyu ile de paylaşılmaktadır. Yürütme organı tarafından aylık düzenli olarak yıl içi bütçe uygulama raporu hazırlanmaktadır. İlgili raporda; Nakit veya taahhüt bazında bütçe veya ödenek çıktısı, gelir tablosu, nakit akış tablosu, bütçe uygulamasına ilişkin yürütme organının beyanı yer almaktadır. “Aylık Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri” raporu, her ay düzenli olarak yayımlanmaktadır (IBP, 2022; OECD, 2019d). Ancak yıl ortası inceleme raporu 2015-2019 yılları arasında yayımlanmıştır. 2019’dan itibaren geç paylaşılmaktadır. Ayrıca IBP verilerine göre; Türkiye, bütçe bilgilerinin erişilebilirliğini 2021 merkezi yönetim bütçesinin program kodu yapısına uygun olarak hazırlanması ile artırmıştır (IBP,2022).

Türkiye’de yasama organı adına bütçeye yönelik dış denetim Sayıştay gerçekleştirmektedir. Anayasanın 160. Maddesinde düzenlenen Sayıştay, verilen inceleme, denetleme ve kesin hükme bağlama işlerini yaparken işlevsel ve kurumsal bağımsızlığı olan bir kurumdur (Yılmaz ve Akdeniz, 2020, s. 110). Sayıştay, düzenlilik denetimi ve uygunluk denetimi gerçekleştirmektedir. Sayıştay ortalama olarak görev alanına giren kamu idarelerinin %97,63’ünü denetlemiştir. Bu da kamu idarelerinin büyük oranda Sayıştay denetiminden geçtiğini göstermekte ve ilgili denetim sonuçlarının meclise raporlanmasıyla, yasama organının bütçe sonuçlarına ilişkin geniş alanda bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Bu da yasama organının bütçe hakkı kullanımına olumlu etkide bulunabilir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2020).

“Kesin hesap kanunu, hükümete verilen harcama yetkisinin kanunlara uygun olarak etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının bir bakıma parlamento tarafından onaylanması veya aklanması anlamına da gelmektedir.” (Akbey ve Gök, 2020, s. 281-282). Cumhurbaşkanı tarafından haziran ayının sununa kadar TBMM’ye sunulan Kesin Hesap Kanun Teklifi (KHES), genel kurulda ve komisyonda Merkezi Yönetim Bütçe Teklifi ile birlikte incelenir. MYB teklifinin eklerinin fazlalığı ve Komisyon ve genel kurul aşamasında daha çok bütçe teklifi üzerine yoğunlaşıldığı da göz önünde bulundurulduğunda, KHES görüşmesinin 75 günlük müzakere süreci içerisinde küçük bir kısma sığdırılmaya çalışıldığı söylenebilir. KHES görüşmelerinin yetersiz kaldığı söylenebilir. Ek olarak PBK içerisinde ayrı bir Kesin Hesap Komisyonu’nun yer almayışı, PBK’nın yoğun gündeminin daha da sıkışmasına ve bütçe hakkının somuta indirgenildiği KHES incelemesine yeterince titizlikle yaklaşamamasına neden olduğu söylenebilir (Dumlupınar, 2019, s. 163). Anayasa’nın 161. Maddesinde yer alan “*Kesin hesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştayca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez.*” hükmünün varlığı ile kesin hesap kanunu hakkında yasama organı tarafından yapılacak olan görüşmelerin ya da onay işlemlerinin, Sayıştay denetiminin yapılmasına engel olarak görülememesine dayanak sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.161).

Türkiye’de 2017 anayasa değişikliği ile birlikte sert kuvvetler ayrılığı temeline dayanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi uygulanmaya başladı. Türk tipi başkanlık sistemi olarak adlandırılmaktadır. Sert kuvvet ayrılığı; Türkiye’de uygulanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi, başkanlık sistemi ile bazı çelişkiler içermektedir. Şöyle ki; Türkiye’de cumhurbaşkanı ve yasama organı kendi seçimlerini yenilemek kaydıyla birbirlerinin seçimlerini yenileyebilirler. Kısacası birbirlerini feshedebilme gücüne sahipler. Ancak ABD’de uygulanan başkanlık sisteminde böyle güç yoktur. Keza bakanların ya da pek çok kamu görevlisinin atama usulü, ABD başkanlık sisteminde yasamanın onayına bağlı iken ülkemizde böyle bir uygulama yoktur. Cumhurbaşkanı tarafından atanan bakan, TBMM’nin onayına tabi değildir (Gözler, 2017). Bu gibi uygulamalar yasama organının yürütme üzerindeki fren- denge mekanizmaları olarak nitelendirilebilir. Ülkemizde fren-denge mekanizmalarının zayıflatıldığı söylenebilir. Türkiye’de sıkı parti disiplini yapısı hakimdir. Ayrıca Cumhurbaşkanının parti lideri olabilmesi durumu da 2017 değişikliği ile birlikte anayasaya eklenmiştir (Erdoğan, 2016, s. 17; Gözler, 2017). Bu gibi bir durumda meclisin Cumhurbaşkanının her zaman destekçisi olma ihtimali kuvvetlenmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılabilen kararnamelerin belirli sınırlamalara tabi tutulmasının da yasamanın güçlü konumda kalabilmesi açısından önemli olduğu da söylenebilir.

5. GÜNEY KORE VE TÜRKİYE UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bütçe hakkının etkin kullanımı açısından çeşitli araştırmalarda yer alan faktörler içinden, ülkelerin yasama mevzuatlarında ve OECD anketinde cevabı net olarak bulunabilecek faktörler birleştirilerek sıralanmıştır. Üçüncü başlık altında Güney Kore ve Türkiye’de yasama organlarının bütçe sürecindeki bütçe hakkı kullanımı incelenmiştir. Yapılan inceleme sonuçları ise bütçe süreci dikkate alınarak karşılaştırılacaktır.

5.1. Politika Oluşturma Aşamasında Yasama Organının Rolüne İlişkin Faktörlerin Değerlendirmesi

İlgili yıl için alınan bütçe kararları, yıllık bütçenin çok ötesine etki eden bütçe sonuçlarını içerir. Mevcut bütçe kararlarından, önümüzdeki 2-3 yıl içinde gerçekleşmesi beklenen mali olaylar için bugünden harekete geçme çağrısını yapabilmesi beklenmektedir. İdarenin bütçe ile istediği hedeflere ulaşabilmesi ise kamusal hedef ve amaçların sayısallaştırıldığı ‘plan dokümanları’ ile mümkün olmaktadır (Acar ve Şahin, 2009, s. 86-86). Bu beklenti sonucunda birçok ülke orta vadeli politika çerçevelerini uygulamaya başlamıştır (Harris, Hughes, Ljungman, ve Sateriale, 2013, s. 137). Bütçe hazırlık aşamasında, yasama organının sahip olduğu kritik yetkilerden biri yürütme için bağlayıcı olan ve gelecek yıllardaki bütçeyi şekillendiren ve harcama sınırlarını belirleyen orta vadeli bütçe çerçevesinin oluşturulmasında etkin konumda bulunmasıdır (Cilavdaroğlu ve Ekici, 2013, s. 62).

Politika oluşturma aşamasında yasama organının bütçe hakkını etkin kullanabilmesi için OECD, bu politika dokümanlarının bütçe taslağının sunumundan en geç 1 ay önce yasama organına sunulmasını ve ayrıca bu dokümanların yasama organı tarafından görüşülüp onaylanmasını önermektedir. Bu bakımdan Güney Kore’de bu dokümanlar bütçenin yasama organına sunulmasından en az 4 ay önce yayımlanmaktadır. Türkiye’de ise; bu doküman 2020 yılına kadar geç yayınlanmıştır. OECD tarafından önerilen 1 aylık süreye son iki yıldır uymaktadır (IBP, 2022). Ayrıca Güney Kore ve Türkiye’de bütçe öncesi yasama organında görüşme yapılmamaktadır (OECD, 2019a). Bu faktör bakımından Türkiye ve Güney Kore’nin etkin olmadığı söylenebilir.

5.2. Bütçe Onay Sürecinde Yasama Organının Rolüne İlişkin Faktörlerin Değerlendirmesi

Bu başlık altında yasama organının değişiklik yapabilme gücü, bütçe müzakere süresi, komisyon kapasitesi, yasama organına ait bağımsız araştırma kapasitesi faktörleri değerlendirilecektir.

5.2.1. Değişiklik Yapabilme Gücü

Bütçe teklifi üzerinde görüşme yapma ve onaylama yetkisi bütçe hakkı kavramı çerçevesinde yasama organına verilmiştir. Bütçe hakkının yasama organı tarafından etkin olarak kullanıldığını gösteren kriterlerden birisi bütçe teklifi üzerinde yasama organının değişiklik yapabilme gücüdür (Cilavdaroğlu ve Ekici, 2013, s. 62; OECD, 2019a; Wehner, 2010; Alesina vd., 1996; Barraclough ve Dorontinsky, 2008; Lienert, 2005).

Güney Kore’de yasama organı harcamaları artırmak isterse bu kararı yürütme organının onaylaması gerekmektedir. Güney Kore Anayasası’nın 57. maddesi, meclisin mevcut bir bütçe kalemini artırmasını veya yeni bir bütçe kalemi oluşturmasını yasaklamaktadır. Bu, sadece kamu maliyesinde sağlamlığın önemini vurgulamakla kalmayıp, aynı zamanda yürütme ile yasama arasındaki kontrol ve denge sistemini sağlamak için uygulanmaktadır (MSF, 2014, s. 54-58).

Türkiye’de, yasama organının değişiklik yapabilmesi Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından kullanılır. Plan ve Bütçe Komisyonu herhangi bir değişiklik yapma yetkisine sahiptir ancak anayasanın 161. maddesinde yer alan hükme göre Genel Kurul görüşmesi sırasında milletvekilleri, harcamaları artıramaz veya gelirleri azaltamaz. Türkiye’de değişiklik yapabilme yetkisine sahip olan Plan ve Bütçe Komisyonu’nun, 2017-2020 yıllarındaki bütçe incelemesi sonucunda herhangi bir değişiklik yapmaksızın bütçeyi onay için Genel Kurul’a göndermesi değişiklik yapma gücünü tam olarak kullanmadığını göstermektedir (2019 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; 2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; 2021 yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; TBMM, 2018; TBMM, 2019; TBMM, 2020) 2017 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; 2018 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; 2016 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; 2018 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu; TBMM, 2016; TBMM 2017). Güney Kore ve Türkiye’de yasama organının sınırlı değişiklik yapma gücüne sahip olduğu görülmektedir. Güney Kore ve Türkiye’de anayasal kısıt olarak gösterilen bu durum, bütçe uygulayıcısı olan yürütme organını kısıtlanmamak için denge sağlamak amacıyla olduğu söylenebilir.

5.2.2. Bütçe Müzakere Süresi

OECD (2002, s. 1) yürütme organı tarafından bütçe teklifinin mali yılın başlangıcından en az üç ay önce yasama organına sunulmasını ve yasama organının yıllık bütçe yasasını mali yılın başlangıcından önce onaylamasını tavsiye etmektedir. Ayrıca bütçenin mali yılbaşından önce onaylanması gerekmektedir. Güney Kore ve Türkiye’de mali yılbaşı 1 Ocak olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan; Güney Kore’de bütçe taslağı Anayasa’nın 54/2 hükmüne göre; mali yıldan 120 gün önce meclise sunulur (Eylül ayının başında) ve mali yıldan 30 gün önce (2 Aralık) yasama organı tarafından onaylanır. 120 günün içerisinde bütçe müzakere süresi 90 gün sürmektedir. Bu yönüyle Güney Kore, OECD tarafından belirlenen bütçenin görüşülüp onaylanması konusundaki koşullarına uymaktadır. Türkiye’de ise bütçe müzakere süresi yetmiş beş gündür yani üç aydan kısa bir süredir. Güney Kore’de bütçe müzakere süresi OECD tarafından önerilen 90 günlük süreye uygunken, Türkiye’de yasama organının bütçe müzakere süresi OECD tarafından önerilen sürenin altında kalmaktadır. Bu da bütçe teklifinin görüşülmesi sırasında zaman bakımından yetersizlik yaratarak yasama organının gerekli görüşme ve incelemeleri yapabilmesini zorlaştırabilmektedir.

5.2.3. Komisyon Kapasitesi

Bütçe onaylama aşamasında bütçe hakkının etkin kullanılması için yasama organına en büyük desteği sağlayan komisyonların kapasitesi ve sahip olduğu yetkiler de oldukça önem arz etmektedir (Krafchik ve Wehner, 1999, s. 9). Güney Kore’nin komisyon yapısı 21 personelden oluşan bütçe komisyonu ve gerekli incelemeleri yapar

bütçe komisyonuna tavsiyelerde bulunmakla görevli sektörel komisyonlardan oluşmaktadır. Komisyon başkanı iktidar ya da koalisyon partisinden seçilir. Ayrıca ilgili komisyonlar gerekli bilgi ve belgeleri bakanlardan, yürütme organında görevli olanları, yürütme içerisinde bulunmayan ancak bilgisine ihtiyaç olan diğer kişilerden bilgi alabilmektedir. Son olarak tüm üyelerin görüşlerinin yer aldığı rapor hazırlanır. Bütçe ve özel hesaplar komisyonu ile daimi komisyonlar Denetim ve Teftiş Kurulu (BAI) tarafından hazırlanan denetim raporlarını da incelemektedir (Ministry of Strategy and Finance -MSF, 2014, s. 47; OECD, 2019a).

Türkiye’de bir tane bütçe komisyonu bulunmaktadır. 30 üyeden oluşan Plan ve Bütçe Komisyonu’nun üye dağılımı siyasi partilerin TBMM’deki oranına göre gerçekleştirilir. Komisyon başkanı iktidar ya da koalisyon partisinden seçilir. Bütçeyi incelemek-değişiklikler yapmak ve kesin hesap kanun teklifini incelemek Plan ve Bütçe Komisyonu’nun görevlerinden bazılarıdır. Plan bütçe komisyonu, Sayıştay tarafından hazırlanan denetim raporlarını incelemektedir fakat herhangi bir öneride bulunsa da bu öneriler bütçe sürecine resmi olarak entegre edilmez. Komisyon kapasitesi bakımından; Güney Kore’de komisyonlar gerekli incelemeleri yaparken hükümetten ihtiyacı olan belge ve kayıtları isteyebilir, Bakanlar/siyasi atananları veya hükümette yer alan diğer yetkilileri görüşmeye çağırabilir, ayrıca yürütme organı içerisinde istihdam edilmeyen kişilere danışabilmektedir. Bu bakımdan Komisyonların inceleme esnasında başvurabileceği kaynaklar oldukça zengindir. Türkiye’de komisyonun dışarıdan uzmanlara danışma hakkı varken dışarıdan uzman çalıştırma hakkı yoktur. Bütçe komisyonu sayıştay raporlarını incelemekle görevlidir ancak inceleme sonucundaki görüşleri resmi sürece entegre edilmemektedir (OECD, 2019a). Güney Kore ve Türkiye’de ayrı bir denetim komisyonu bulunmamaktadır. OECD ülkelerinde yaygın olan uygulama, yüksek denetim kurumunun raporlarının denetlenmesi için ayrı bir denetim komisyonunun bulunmasıdır. Ancak Güney Kore ile Türkiye’de bu görev bütçe komisyonunda veya bütçe komisyonunun alt komisyonuna aittir. Güney Kore’de komisyonların, yüksek denetim kurumunun raporlarına ilişkin önerileri bütçe sürecine resmi şekilde entegre edilmekteyken Türkiye’de yılsonu denetim raporunu gözden geçirmekten sorumlu komisyonun tavsiyelerini bir sonraki yılın bütçe onay sürecine entegre etmek için resmi bir süreç bulunmamaktadır.

5.2.4. Bağımsız Araştırma Kapasitesi

Yeterli analitik destek yasamanın bütçe sürecindeki etkinliğini artırmaya ve yasama ile yürütme arasındaki kapasite dengesizliğini gidermeye hizmet eder. Özellikle yasama organının bağımsız bir araştırma birimine sahip olması OECD (2019a) ve IBP (2022) tarafından önerilmektedir. Güney Kore’de yasama organına bütçe sürecinde yardımcı olması amacıyla 138 üyeden oluşan Ulusal Meclis Bütçe Ofisi bulunmaktadır. Ulusal Meclis Bütçe Ofisi diğer OECD ofislerine göre ABD’den sonra en fazla personele sahiptir. Ayrıca yüksek bütçe ile finanse edilmektedir. Bu ofisler yasama organı ile yürütme arasında, bütçeye ait konulardaki bilgi simetrisini sağlamak adına önemli işlevler üstlenirler (OECD, 2019c; Wehner, 2008, s. 86). Türkiye’de yasama organına ait bağımsız araştırma kurumunun bulunmaması yasama organının gücünü önemli derecede etkilemektedir.

5.3. Bütçe Uygulamalarını İzleme Aşamasında Yasama Organının Rolüne İlişkin Faktörlerin Değerlendirmesi

5.3.1. Yürütme Organına Tanınan Esneklikler

Yürütme organının uygulama aşamasında sahip olduğu esneklikler (ödenek aktarımı, ödenek artışı, ödenek iptali gibi) yasama organının bütçe hakkını etkin kullanabilmesi açısından belirleyici özelliktedir (Posner ve Park, 2007, s. 16; Wehner, 2008, s. 82). Ancak bu bütçe uygulama aşamasında yürütme organının hiçbir esnekliğe sahip olmaması gerektiği anlamına gelmemektedir. Çünkü değişen koşullara uyum sağlayabilmek ve politikaların hayata geçirilmesi için bazı sınırlar dahilinde esneklik tanınması önem taşımaktadır (Lienert, 2010, s. 11).

Güney Kore’de yürütme organına harcama artışı yapabileme izni verilmemektedir. Ödenek kesintisi yapabileme izni ise belirli bir sınıra kadar ve yasama organı ile Maliye Bakanlığı’nın vereceği ön onaya tabidir. Herhangi bir sebeple ortadan kalkan bir harcama yasama organının ön onayı alınmak şartı ile bir sonraki yıla devredilebilmektedir. Ödenek aktarımı; belirlenen sınıra kadar izin verilirken bu sınırın üzerindeki aktarmalar Maliye Bakanlığı’nın onayına bağlıdır. Bakanlıklar kendi bütçe kalemleri arasında ödenekleri yeniden tahsis edebilirler ancak bu başkanlık kararnamelerindeki koşullara uymak kaydıyla yapılabilir. Bu konuda strateji ve maliye bakanı yetkilidir. Ancak yasama tarafından onaylanan amacın dışındaki bir alana yeniden tahsis yapılamaz. Ulusal Maliye Yasası 46/4 hükmüne göre yapılan yeniden tahsisler konusunda teftiş kurulu bilgilendirilir. Olağanüstü harcamalar için oluşturulan yedek fonların kullanımı maliye bakanlığının onayına tabidir ve tahsis edilecek genel hesabın toplam bütçesinin % 1’inden daha az olacak şekilde sınırlandırılmaktadır (MSF, 2014, s. 50-55). Ayrıca, tasarruf edilen ödeneklerin kullanımı ertesi yıla aktarılabilirken, ilgili kuruma teşvikler de verilebilmektedir (Ulusal Maliye Yasası, m. 49).

Türkiye’de bütçe uygulama aşamasında yürütme organına verilen yetkiler arasında bulunan harcama artışı anayasanın 161. Maddesinde düzenlenmiştir. İlgili hükme göre; “Cari yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik teklifleri ile cari ve izleyen yılların bütçelerine malî yük getiren tekliflerde, öngörülen giderleri karşılayabilecek mali kaynak gösterilmesi zorunludur.” Kesinti/ İptal konusunda ise; zorunlu harcamalar hariç olmak üzere diğer harcamalarda 5018 KMYKK madde 30 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın onayı ile kesinti veya iptal edilebilir. Ödenek aktarmaları ise; “aktarma yapılacak ödeneğin % 20’sine kadar harcamacı birimler yapabilir.” İlgili esneklikler bakımından en az yetki veren ülke Güney Kore olarak gösterilebilir. % 1 - % 2 gibi düşük oranlarda tanınan esneklikler yasama ve yürütme arasındaki dengeyi bozmamaktadır. Türkiye’de ilgili uygulamalara belirli sınırlar dahilinde izin verilmiştir. Ancak ödenek aktarmalarındaki hareket kabiliyetinin % 20 gibi çok yüksek orana sahip olması yasama organının bütçe hakkını etkin kullanmasına negatif etkide bulunduğu söylenebilir (OECD, 2019d). Bu bakımdan ilgili oranların Güney Kore’de olduğu gibi daha düşük tutulması, ödenek artıran kurumlara teşvikler verilmesi bütçenin daha verimli kullanılmasına yardımcı olabilir. Diğer yandan beklenmeyen değişikliklere etkin bir şekilde yanıt vermek veya mali yönetimin etkinliğini artırmak için bütçe uygulamasında yürütmeye esneklik sağlama OECD ülkelerinde yaygın olarak benimsenmiştir. Lienert (2010, s. 11)’e göre, ödenek transferlerinin daha detaylı dağıtımının ilgili kurumlar tarafından yapılmasının, hesap verebilirlik için yasama organı, yürütme tarafından düzenli aralıklarla harcamaların miktarı ve amacı hakkında bilgilendirilmelidir.

5.3.2. İstenilen Bilgilere Ulaşma

Hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleri doğrultusunda bütçe hakkının da yasama organı tarafından etkin olarak kullanılabilmesi için IBP (2022) ve OECD (2002, s. 2) yıl içi raporları, yıl ortası raporu, yıl sonu raporu ve uzun vadeli mali sürdürülebilirlik raporların üretilmesini ve yasama organına sunulmasını önermektedir. Güney Kore’de aylık olarak yayınlanan ‘aylık kamu maliyesi’ adında her ay sonunda maliye bakanlığı tarafından yayınlanır. Yıl ortası uygulama raporu ise 2020 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı’nın, haziran ayı sonlarında yayımlanan “Ekonomi Politikası Yönergeleri” yıl ortası uygulama raporu olarak nitelendirilebileceği IBP tarafından belirtilmiştir. Yıl sonu raporu da hazırlanarak düzenli olarak yasama organına sunulur. Güney Kore ve Türkiye’de de aylık raporlar üretilmektedir. Güney Kore ve Türkiye’de yıl ortası raporunun oluşturulması bir temele bağlanması ve yasama organına sunulması bütçe uygulama sürecinin yasama organı tarafından bütçe hakkını daha etkin kullanmasına yarar sağlayabilecektir.

5.4. Bütçe Uygulama Sonuçlarının Denetiminde Yasama Organının Rolüne İlişkin Faktörlerin Değerlendirmesi

Hesap verebilirlik zincirinin temel aktörlerinden biri olan bağımsız bir Yüksek Denetim Kurumlarınca yapılan bu denetim, yasama organının bütçe hakkını gereği gibi kullanabilmesinde yardımcı olur. Bu bakımdan denetim yapacak olan kurumun yapısı, yasama organı ile olan ilişkisi, yapılan denetim türleri incelenecektir (Cilavdaroğlu ve Ekici, 2013, s. 71; OECD, 2019b).

Güney Kore’de dış denetim yapma görevi anayasal bir kuruluş olan Denetim ve Teftiş Kurulu’na verilmiştir. Kurul, kamunun gelir, gider ve hesaplarını denetlemektedir ayrıca kamu görevlilerini teftiş etme görevi de bulunmaktadır. Kurul; mali denetim, uygunluk denetimi, performans denetimi ve özel denetim yapmaktadır. Yargılama yetkisine sahip olmayan ve denetim görevine ek olarak teftiş görevini de yürüten bu kurul, Başkan’a bağlıdır ve kurulun başkan ile üyeleri Başkan tarafından atanmaktadır. Ancak kurul başkanı ataması Ulusal Meclis tarafından onaylanmaktadır (Pustu ve Aksüt, 2018, s. 38-47).

Türkiye’de dış denetim, bağımsız ve anayasal bir kuruluş olan Sayıştay tarafından gerçekleştirilir. Sayıştay’ın esas işlevi denetim yapmak olmakla birlikte hesap yargılaması da yapmaktadır. Sayıştay; mali denetim, uygunluk denetimi, performans denetimi yapmaktadır (Bayar, 2005, s.75). Sayıştay’ın, denetimin yanı sıra; raporlama yapma, yargılama ve görüş bildirme gibi görevleri de bulunmaktadır (Avcı, 2014, s. 387). Sayıştay Başkanı, Sayıştay Kanununda belirtilen niteliklere sahip olan adaylar arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca gizli oyla seçilir (6085 Sayılı Sayıştay Kanunu, m.13). Hesap yargılaması yapma görevi de bulunan Sayıştay’ın Başsavcısını atama yetkisi ise Cumhurbaşkanına verilmiştir (Akbey, 2020, s. 21). Dış denetim konusunda Güney Kore ve Türkiye’nin Sayıştay yapıları farklı olmakla beraber yaptıkları denetim türleri açısından birbirine benzerdir. Türkiye’de ise, bağımsızlığı kanun ile hüküm altına alınan ve anayasal kuruluş olarak görevini sürdüren Sayıştay, hesap yargılaması da yapmaktadır. Fakat bu yetkiyi kullanma konusunda etkili olan Sayıştay başsavcısının cumhurbaşkanı tarafından atanması, hesap yargısı görevinin tam anlamıyla işlemesi konusunda etkinsizlik oluşturduğu söylenebilir (Akbey, 2020, s. 21). IBP (2022) tarafından yapılan ankette

Türkiye için verilen cevaplarda, Sayıştay'ın performans denetiminin performans göstergeleri ile sınırlandırıldığı için tam anlamıyla performans denetimi uygulaması olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca yerel yönetimlerin veya yatırım kuruluşlarının tamamının raporlarının tam olarak yayınlanmaması nedeniyle görev alanına giren kamu idarelerinin tamamının değil en az 3/2'sini denetlediği bilgisi yer almaktadır (IBP, 2022). Bu bakımdan Türkiye'de sayıştay denetim raporunun yerel yönetim ve yatırım kuruluşlarının da denetim bilgilerinin içermesi gerektiği söylenebilir. Güney Kore'de ise Denetim ve Teftiş Kurulu'nun Başkan'a bağlı olması bütçe hakkı kullanımına olumsuz etkiye bulunduğu söylenebilir (IBP, 2022).

5.5. Diğer Faktörlerle Yasama Organının Rolünün Değerlendirmesi: Yasama Organının Anayasal Yapısı

Ülkede uygulanan hükümet sistemi, kuvvetler ayrılığı hususunu şekillendirerek yasama ve yürütme organlarının birbiri karşısındaki konumunu ve tutumunu belirler. Bu bakımdan sıkı parti disiplinin bulunması, yasama ve yürütme arasındaki fren-denge mekanizması önem arz etmektedir. Güney Kore'de başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Başkanın, meclisi feshetme hakkına sahip olmaması, kararname çıkarma yetkisinin sınırlı olması gibi unsurlar başkanın yasama organına müdahalesini engellemektedir. Anayasasının 62. Maddesinde yer alan hükümle meclis; başkanı ve kabine üyelerini azledebilemektedir. Bu hüküm ise başkan karşısında güçlendirilmiş yasama organı yapısına işaret etmektedir. Ancak, çok partili siyasi yapıya sahip olan Güney Kore'de, parti disiplini çok güçlüdür. Başkan gayri resmi olarak partisiyle ilişkisi devam etmektedir. Ülkedeki partiler, siyasi ve ideolojik olarak sert şekilde ayırıcıdır ve iki parti hakimdir (Miş vd., 2016, s. 61).

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi uygulanmaktadır. Türk tipi başkanlık sistemi olarak adlandırılabilen bu sistemde, saf başkanlık sistemi arasından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Yasama ve yürütme organının birbirini feshedebilmesi, seçimlerin her iki organ tarafından da yenilenebilmesi, bakanların, cumhurbaşkanı yardımcılarının ve üst düzey kamu görevlilerinin atamalarının meclis onayı tabi olmaksızın gerçekleştirilebilmesi gibi uygulamalar bulunmaktadır. Sıkı parti disiplininin bulunması ve Cumhurbaşkanının siyasi partisiyle ilişkisinin kesilmemesi, yasama ve yürütme organı arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına sebep olmaktadır (Erdoğan, 2016, s. 17; Gözler, 2017). Türkiye'de uygulanan hükümet sistemi, başkanlık sisteminde yer alan başlıca denge denetim mekanizmalarının işlememesi ya da eksik işlemesi yüzünden yasama organının yürütme karşısında zayıflatıldığı söylenebilir.

Güney Kore ve Türkiye üniter devlet sınıfındadır ve her ikisinde de ülkeye özgü başkanlık sistemi kullanılmaktadır. Ancak Güney Kore'de başkanın meclisi feshedememesi, kararname çıkarma yetkisinin oldukça sınırlı olması yasama organının gücünü artırmaktadır. Türkiye'de ise yasama ve yürütme birbirini feshedebilmektedir. Güney Kore ve Türkiye'de parti disiplininin sıkı olması yasama organını yürütmenin destekçisi olmasına neden olabilmektedir. Ancak Güney Kore ve Türkiye'nin mevzuatlarında düzenledikleri konular, gelenek, ülkeye özgü uygulamalardan dolayı farklılık arz etmektedir (Lienert, 2005, s. 18-19).

6. SONUÇ

Bütçe hakkı, demokratik sistemlerde halkın temsilcisi olarak görev alan yasama organları tarafından kullanılmaktadır. Bütçe hakkının etkin kullanımını belirlemeye yarayan faktörlerin tespiti konusunda literatürde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Çalışmada bütçe hakkının etkin kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili olan çalışmalarda ortak olarak değinilen faktörler belirlenmiştir. İlgili faktörler OECD tarafından gerçekleştirilen "yasama bütçe uygulamaları" ve "Uluslararası Bütçe Uygulama ve Prosedürleri" anketlerinde baz alınan çerçevelerle de uyumludur. Belirlenen faktörler bütçe süreci çerçevesinde incelenmiştir. Güney Kore; ülkemiz açısından esin kaynağı olan ve ülkeye özgü başkanlık sisteminin uygulandığı üniter devlet olması nedeniyle tercih edilmiştir. Türkiye ise değişen hükümet sistemi temelinde 2018 yılı sonrasındaki uygulamalar bakımından ele alınmıştır. Belirlenen faktörler; Yasama organının orta vadeli bütçe politikalarını yasama organına bütçe taslağından en geç 1 ay önce sunulması ve yasama tarafından onaylaması, bütçe taslağı üzerinde yapabileceği değişiklik sınırları ya da özgürlüğü, bütçe müzakere süresinin 3 aydan az olup olmaması, bütçe sürecinde rol alan komisyonların kapasitesi, yasama organının bağımsız araştırma kapasitesine sahip olup olmaması, bütçe uygulama aşamasında yürütme organına tanınan esneklikler (ödenek artırmaları, kesinti/iptal veya ödenek artışı), yasama organının istediği belgelere ulaşabilmesi, bağımsız dış denetimin varlığı ve yapısı gibi bütçe sürecine ilişkin faktörler yer almaktadır. Ayrıca her ülkenin özelinde daha çok yasama organının yapısına yönelik olan, parti disiplini, yasama organının yapısı ve rolünün tanımlanması gibi faktörlere de yer verilmiştir. Çalışmada incelenen ülke uygulamaları bakımından şu sonuçlara ulaşılabilir.

Güney Kore başkanlık sistemine sahip olan tek meclis yapısındaki bir ülkedir. Ülkenin yasama organının, bütçe hakkı kullanımı konusunda başarılı olduğu faktörler; orta vadeli politika çerçevesinin bütçenin yasamaya sunulmasından 5 ay önce sunulması, bütçe müzakere süresinin 90 gün olması (OECD tarafından önerilen süre 3 aydır), bütçe komisyonu ve sektörel komisyonların bulunması ve komisyonların başvurabileceği kaynakların zengin olması, komisyon önerilerinin resmi bütçe sürecine entegre edilmesi, yasama organına bütçe konusunda destek olan Ulusal Meclis Bütçe Ofisi'nin (NABO) bulunması, yürütme organının uygulama aşamasında harcama artırabilme yetkisi bulunmaması, yürütmenin uygulama esnekliğinin ödenek artışı kısmında daraltılmaktadır. Ayrıca ödenek aktarma ve kesinti bakımından belirli sınıra kadar yapılabilmesi ve yapılan değişikliklerin yasama organına sürekli olarak bildirilmesi OECD tarafından da öne çıkarılan uygulama biçimi olarak gösterilebilir. Güney Kore'de yasama organı yapısı tek meclislidir. Yasama organının, Başkanı ve başkan tarafından atanan üst kademe yöneticilerin azlını gerçekleştirme, yürütmeyi feshedebilme gibi yetkilerinin bulunması Güney Kore yasama organının kuvvetler bakımından kuvvetli olduğu söylenebilir. Ancak sıkı parti disiplinin olması yasama ve yürütme arasında sert kuvvetler ayrılığına rağmen bu durumu yumuşatabileceği söylenebilir. Ancak Güney Kore'de bütçe üzerinde yasama organının değişiklik yapma yetkisi oldukça kısıtlanmıştır. Sayıştay'ın Başkan'a bağlı olması ve bunun da yapılacak denetimlerin tarafsızlığına zarar verebileceği IBP tarafından da eleştirilen konudur.

Türkiye'de değişen hükümet sistemi ile birlikte; yürütme tek başlı hale gelmiştir. Cumhurbaşkanının; siyasi partisi ile ilişkisinin kesilmesi hükmü kaldırılmış, yürütmeye ilişkin her konuda kararname düzenleyebilme yetkisi verilmiştir. Bütçe ile ilgili yapılan değişiklikler bakımından bütçe hakkının etkin kullanıma ilişkin başarılı olunan faktörler; Plan Bütçe Komisyonu'nun bütçe inceleme aşamasında sınırsız değişiklik yapabilme yetkisinin bulunması ve komisyonun yapısının daha adil hale getirilmesi, Sayıştay'ın mali, uygunluk ve performans denetimi gerçekleştirilmesi, Sayıştay başkanının Sayıştay Kanununda belirtilen niteliklere sahip olan adaylar arasından TBMM genel kurulunca seçilmesi faktörleri gösterilebilir. Türkiye'nin orta vadeli politika çerçevesini oluşturan belgeleri zamanında yayınlaması gerektiği, bütçe müzakere süresinin kesin hesap kanun teklifi görüşmeleriyle birleşmesi sebebi ile OECD'nin önerdiği minimum 3 aylık bir süreye sahip olması gerektiği, özellikle kesin hesap komisyonu oluşturulması gerektiği söylenebilir. Ayrıca, IBP (2022) tarafından da belirtildiği gibi yasama organına destek olacak nitelikte bütçe ofisinin kurulmasının da bütçe komisyonunun yoğun takviminin hafifletilmesine ve yasama organının bütçe inceleme konusundaki etkinliğinin artırılabilmesine yardımcı olacağı söylenebilir. Ayrıca bütçe uygulama aşamasında yürütme organına sağlanan esnekliklerin sınırlarının daraltılması ve bu esneklikler konusunda yasama organından onay alınması ya da yasama organına danışılması gerekliliğinin getirilmesi de bütçe hakkının etkin kullanılmasına yardımcı olabilir.

Yapılan karşılaştırma ile ülkelerde uygulanan hükümet sisteminin ve kuvvetler ayrılığının sertlik ya da yumuşaklık derecesinin tek başına yasama organının bütçe hakkını kullanabilmesine etkide bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülkelere özgü siyasi ve kültürel etkiler, ülkelerde uygulanan hükümet sistemini bir nebze de olsa farklılaştırmaktadır. Bu da uygulamalarda ve yasal prosedürlerde teoriden farklılaşan noktaları doğurmaktadır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

2017	Yılı	Merkezi	Yönetim	Bütçe	Kanun.	(2016,	24	Aralık).
								https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161224M1-1.htm
2018	Yılı	Merkezi	Yönetim	Bütçe	Kanun.	(2017,	31	Aralık).
								https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171231M1-1.htm
2019	Yılı	Merkezi	Yönetim	Bütçe	Kanun.	(2018,	31	Aralık).
								https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181231M1-1.htm

- 2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun. (2019, 31 Aralık).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191231M1-1.htm>.
- 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun. (2020, 31 Aralık).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M1-1.htm>
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003, 24 Aralık).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>
- 6085 sayılı Sayıştay Kanunu. (2010, 19 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6085.pdf>
- Acar, İ. A., Şahin, E.A. (2009). Plan-bütçe ilişkisi açısından iç denetim. *Maliye Dergisi*, 156, 83-103.
- Akbey, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bütçe hakkı ve kanunu. *International Journal of Public Finance*, 5(1), 1–26.
- Akbey, F. ve Gök, M. (2020). Kesinhesap kanunu ve bütçe hakkı: TBMM görüşmeleri üzerinden bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (56), 279-306.
- Alesina, A., R. Hausmann, R. Hommes, ve E. Stein. 1999. Budget institutions and fiscal performance in Latin America. *Journal of Development Economics*, 59(2), 253–73.
- Allix, E. (1931). *Traite elementaire de science financiere* (6. edition). Paris.
- Atiyas, İ. ve Sayın, Ş. (1997). *Siyasi sorumluluk, yönetsel sorumluluk ve bütçe sistemi, bir yeniden yapılanma önerisine doğru*. TESEV Yayınları.
- Avcı, A. M. (2014). Ofis tipi sayıştay örnekleri ışığında Türk sayıştayının değerlendirilmesi. *29.Türkiye Maliye Sempozyumu* (s. 369-398). Antalya, Türkiye.
- Aydoğdu, Y. (2017). Güney Kore’de uygulanan hükümet sistemi üzerine incelemeler. *TAAD*, 8(31, Temmuz 2017), 691–720.
- Bağlı, M. S. (2014). *TBMM’nin bütçe hakkı kullanım durumu: 5018 sayılı kanun sonrası bütçe hakkı* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Barracough, K. ve Dorontinsky, B. (2008). The role of the legislature in the budget drafting process: A comparative review. R. Staphenurst, R. Pelizzo ve D. M. Olson (Ed.), *Legislative and budgeting oversight a world perspective* içinde (s. 99-111). World Bank Institute.
- Batirel, Ö. F. (1981). *Kamu bütçesi* (2. baskı). Met/er Matbaası.
- Bayar, D. (2005). Sayıştay’ın anatomisi. *Maliye Dergisi*, (148), 63–81.
- Board of Audit and Inspection (BAI). (2021). *Public audit system in korea*. (2021, 10 Mayıs) https://www.bai.go.kr/bai_eng/html/others/publicSectorAudit.do;jsessionid=PC8-4uHRrAq9c84s4GzyNhT3.node01?mdex=bai_eng32 adresinden 5 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
- Campos, E. ve Pradhan, S. (1996). Budgetary institutions and expenditure outcomes: binding governments to fiscal performance. *Policy Research Working Paper Series 1646*. The World Bank.
- Cilavdaroğlu, A. A. ve Ekici, B. (2013). Türkiye büyük millet meclisinin bütçe hakkını kullanabilme kapasitesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(3), 59–88.

- Çağan, N. (1980). Demokratik sosyal hukuk devletinde vergilendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 37(1), 129–151.
- Dumlupınar, S. (2019). Bütçe hakkının tesis edilmesinde kesin hesap bütçesi, değerlendirmeler ve öneriler: Türkiye örneği. S. A. Oktar ve Y. Taşkın (Ed.), *Maliye Araştırmaları-3* içinde (s. 153–174). On İki Levha Yayıncılık.
- Durdu, M. (2020). Bütçe hakkının cumhurbaşkanlığı sistemindeki görünümü ve Latin Amerika ülkeleri ile mukayesesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (99), 49–78.
- Emil, F. (2010). *Türkiye’de büyük millet meclisinin bütçe sürecindeki rolü-meclis bütçe hakkını iyi kullanabiliyor mu?* eleştirel bir yaklaşım. *Bütçe Sürecinde Parlamentoların Değişen Rolü: İKÖPAB ve AB Üyesi Ülke Deneyimleri temalı Uluslararası Sempozyum*. Afyonkarahisar, Türkiye.
- Erdoğan, M. (2016). Başkanlık sistemi, Latin Amerika tecrübesi ve Türkiye. *Liberal Perspektif Analiz*, 201(3), 4–37.
- Feyzioğlu, B. N. (1967). *Nazari, tatbiki, mukayeseli bütçe* (2. baskı). Fakülteler Matbaası.
- Gözler, K. (2017). *Cumhurbaşkanlığı sistemi mi, başkanlık sistemi mi, yoksa neverland sistemi mi? 16 nisan’da neyi oylayacağız?*. <https://www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf> adresinden 10 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Gürsoy, B. (1980). *Kamusal maliye ikinci cilt bütçe* (1. baskı). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- International Budget Partnership (IBP). (2022). *Open budget survey, country result*. <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results> adresinden 5 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kıral, H. ve Akdemir, T. (2019). Bütçe hakkı kapsamında Türkiye’de ödenek aktarmalarının değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, (112) 107-135.
- Konukman, A. (2015). Türkiye’de bütçe hakkının kullanımı: sorunlar ve çözüm önerileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 23–65.
- Kore Cumhuriyeti Anayasası. (1987, 29 Ekim). <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRON>
- Krafchik, W. ve J. Wehner, (1999). *The role of parliament in the budget process*. Institute for Democracy in South Africa Budget Information Service, Cape Town.
- Küçük, A. (2021). Başkanlık sisteminin uygulandığı Güney Kore’de kanunların yapımında yasama ve yürütmenin etkinliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 97-155.
- Lienert, I. (2005). *Who controls the budget: the legislature or the executive?*. (IMF Working Papers, 05(115)). International Monetary Fund.
- Lienert, I. (2010). Role of the legislature in budget processes. *International Monetary Fund /Technical Notes And Manuals*, 10(04), 116–136.
- Madison, J. (1788). *The federalist*. Indiana Liberty Fund.

- Ministry of Strategy and Finance (MSF). (2014). *The budget system of Korea*. <https://english.moef.go.kr/images/TheBudgetSystemofKorea.pdf> adresinden 20 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Miş, N., Aslan, A., Ayvaz, M. E. ve Duran, H. (2016). *Dünyada başkanlık sistemi uygulamaları- ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili* (2. Baskı). Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık.
- Mordacıq, F. (2008). Bütçe reformu ve parlamento: Fransa deneyimi. *Bütçe Sürecinde Parlamantonun Değişen Rolü Uluslararası Sempozyumu* (s. 135–150). Afyonkarahisar, Türkiye.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2002). The OECD budgeting database. *OECD Journal on Budgeting: Governance*, 1(3).
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2004). *The legal framework for budget systems: An international comparison*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019a). *2018 OECD PBO network survey on parliamentary budgeting practices*. <https://www.oecd.org/governance/budgeting/2018-OECD-PBO-Network-Survey-on-Parliamentary-Budgeting-Practices.pdf> adresinden 19 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019b). *Budgeting and public expenditures in oecd countries 2019*. <https://www.oecd.org/governance/budgeting-and-public-expenditures-in-oecd-countries-2018-9789264307957-en.htm> adresinden 15 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019c). *Independent fiscal institution database*. <https://www.oecd.org/gov/budgeting/parliamentary-budget-officials/> adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019d). *OECD budget practices and procedures survey*. <https://www.oecd.org/governance/budgeting/OECD-2018-Budget-Practices-and-Procedures-Survey.pdf> adresinden 20 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.
- Posner, P. L. ve Park, C. K. (2007). Role of the legislature in the budget process. *OECD Journal on Budgeting*, 7(3), 1–26.
- Pustu, Y. ve Aksüt, K. (2018). Başkanlık rejiminde yüksek denetim: Güney Kore örneği. *Sayıştay Dergisi*, (110), 29–61.
- Sayar, N. S. (1974). *Kamu maliyesi II. cilt bütçe prensipleri ve tatbikatı* (5. baskı). İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Schick, A. (2002). Can national legislatures regain an effective voice in budget policy?. *OECD Journal on Budgeting*, 1(3), 15–42.
- Şahin İpek, E. A. (2017). Bütçe hakkının kullanılması bakımından TBMM'nin bütçe sürecindeki rolünün değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (107), 69–108.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2020). *Sayıştay tanıtım kitapçığı*. https://sayistay.gov.tr/files/937_Sayistay_Tanitim_TR_v2_prs.pdf adresinden 25 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır. tarihinde erişildi.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). *Orta vadeli programlar*.

- Tarschys, D. (2008). Parlamento ve bütçe: parlamentonun gözetim kapasitesinin artırılması. *Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum*. Afyonkarahisar, Türkiye.
- The National Democratic Institute for International Affairs (NDI). (2003). *Legislatures and the budget process an international survey*. Legislative Research Series.
- Tüğen, K. (2019). *Devlet Bütçesi* (18. baskı). İzmir: Bassaray Matbaası.
- Türkiye Barolar Birliği (TBB). (2021). *Anayasa değişikliği teklifinin karşılaştırmalı ve açıklamalı metni*. https://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx adresinden 22 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü. (1973, 13 Nisan). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2016). *Türkiye büyük millet meclisi plan ve bütçe komisyonu 2017 yılı merkezi yönetim bütçe kanunu tasarısı raporu (sıra sayı: 433)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss118.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2017). *Türkiye büyük millet meclisi plan ve bütçe komisyonu 2018 yılı merkezi yönetim bütçe kanunu tasarısı raporu (sıra sayı: 503)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss503.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2018). *Türkiye büyük millet meclisi plan ve bütçe komisyonu 2019 yılı merkezi yönetim bütçe kanun teklifi raporu (sıra sayı: 10)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss10.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2019). *Türkiye büyük millet meclisi plan ve bütçe komisyonu 2020 yılı merkezi yönetim bütçe kanun teklifi raporu (sıra sayı: 129)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss129.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2020). *Türkiye büyük millet meclisi plan ve bütçe komisyonu 2021 yılı merkezi yönetim bütçe kanun teklifi raporu (sıra sayı: 230)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss230.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 9 Kasım). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Ulusal Maliye Yasası. (2016, 20 Aralık), no: 14381. <https://www.law.go.kr/LSW/eng/engLsAstSc.do?menuId=1&dataCls=lsAstSc&cptOfiCd=1051000#cptOfi1051000>
- Wehner, J. (2001). Reconciling accountability and fiscal prudence? a case study of the budgetary role and impact of the german parliament. *Journal of Legislative Studies*, 7(2), 57–78.
- Wehner, J. (2004). *Back from the sidelines? redefining the contribution of legislatures to the budget cycle*. (World Bank Institute Working Paper Series no: 37230). World Bank Institute.
- Wehner, J. (2008). Assessing the power of the purse. an index of legislative budget institutions. R. Stapenhurst, R. Pelizzo, M. D. Olson, ve L. Trapp (Ed.), *Legislative Oversight and Budgeting: A World Perspective* içinde (s. 79–98). World Bank Institute.
- Wehner, J. H.-G. (2020). *Effective financial scrutiny: the role of parliament in public finance* (volume 147988). World Bank Institute.

- Wehner, J. ve Byanyima, W. (2004). *Parliament, the budget and gender. handbook for parliamentarians*. SADAG.
- Yılmaz, H. H. ve Akdeniz, İ. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile değişen kamu mali yönetim sisteminde program bazlı bütçe sistemine yönelik bir yapılandırma önerisi. *Sayıştay Dergisi*, 32(117), 87–114.
- Yılmaz, H. H. ve Biçer, M. (2010). Parlametonun bütçe hakkını etkin kullanımının yeni bütçe sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (158), 201-22.
- Yılmaz, H. H. ve Biçer, M. (2018). *Başkanlık ve parlamenter hükümet sistemlerinde bütçe sürecinde hesap verebilirlik: Anayasa değişikliği ile Türkiye’de öngörülen yeni yapı*. https://www.researchgate.net/profile/H-Yilmaz-4/publication/325393207_Cumhurbaskanligi_Hukomet_Sistemi_Kamu_Yonetiminde_Degisim/links/5fa21d6592851c14bc0389ca/Cumhurbaskanligi-Huekuemet-Sistemi-Kamu-Yoenetiminde-Degisim.pdf adresinden 2 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.

TEKNOLOJİ TEMELLİ KAMU HİZMETİ SUNUMU VE PERSONEL MEMNUNİYETİ*

TECHNOLOGY BASED PUBLIC SERVICE PROVISION AND PERSONNEL SATISFACTION

Ercüment AYDIN¹

Prof. Dr. M. Kemal ÖKTEM²

Arş. Gör. Dr. Leyla ÇİFTÇİ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı günümüzde yaygın bir yöntem olarak kullanılan teknoloji temelli kamu hizmeti sunumunu personel memnuniyeti açısından incelemektir. Günümüzde kamu hizmetleri değişen ve gelişen koşullara bağlı olarak farklı şekillerde sunulmaktadır. Teknolojinin artan etkisi ile hizmetlerin özellikle internet üzerinden sunulması olağan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda ortaya çıkan teknolojik, bilimsel, sosyal, ekonomik, siyasal, küresel bazı gelişmeler de örgütleri alışlagelmiş yöntemlerin dışına çıkmaya zorlamakta veya yönlendirmektedir. Örneğin son yıllarda ortaya çıkan Covid-19 ile teknolojiye dayalı hizmet sunumu alternatif, kolaylaştırıcı ya da tamamlayıcı bir yöntem olmanın ötesinde zorunlu ve hemen hemen tek hizmet sunma şekli haline gelmiştir. Bu süreçte personelin yeni sürece uyum sağlaması yanında teknolojiye uyumu da önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada Minnesota Tatmin Ölçeğinden yararlanılarak üç farklı kurumda çalışan personelin teknolojiye dayalı hizmet sunumuna ilişkin memnuniyet düzeyi analiz edilmiştir. Toplam 249 katılımcıya yapılan anket sonucunda eğitim düzeyi, medeni durum, cinsiyet gibi faktörlerin iş memnuniyet düzeyini etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Temelli Kamu Hizmeti, Personel Memnuniyeti, Covid-19, Uzaktan Çalışma, Esnek Mesai.

JEL Sınıflandırma Kodları: M12, M15.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine technology-based public service delivery, which is used as a common method today, in terms of personnel satisfaction. Today, public services are offered in different ways depending on the changing and developing conditions. With the increasing effect of technology, the provision of services, especially over the internet, is a common practice. Recent technological, scientific, social, economic, political, and global developments are forcing or directing organizations to go beyond conventional methods. For example, with the Covid-19 emerging in recent years, technology-based service delivery has become a mandatory and almost the only way of providing services beyond being an alternative, facilitating or complementary method. In this process, it is important for the personnel to adapt to the process as well as to adapt to the technology. In this context, in the study, the satisfaction level of the personnel working in three different institutions regarding the service delivery based on technology is analyzed by using the Minnesota Satisfaction Scale. As a result of the survey conducted with a total of 249 participants, it is that factors such as education level, marital status and gender affect the level of job satisfaction.

Keywords: Technology-Based Public Service, Personnel Satisfaction, Covid-19, Remote Teleworking, Flexitime.

JEL Classification Codes: M12. M15.

* Bu çalışma için Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulundan 2021/18 sayılı ve 08.11.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ercumentaydin@gmail.com

² Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kemalok@hacettepe.edu.tr

³ Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, leylac@bartin.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

In the study technology-based public service delivery in terms of personnel satisfaction is discussed. Today, public services are offered in different ways depending on the changing and developing conditions. Due to the increasing impact of technology, online service provision has become a common practice for both public and private sectors. Recently, some technological, scientific, social, economic, political, and global developments are forcing or directing organizations to go beyond conventional methods. For example, with Covid-19, technology-based service delivery has gone beyond being an alternative, facilitating or complementary method and has become a form of compulsory service delivery. It is important to adapt to the new process as well as to adapt to the technology. In the study, the level of satisfaction of public personnel is analysed in this process. In the analyses, the effects of factors such as working from home, working remotely, wages, education and work experience on personnel satisfaction are discussed.

Design/methodology/approach:

In the study, the survey method is used, the questionnaire form is designed in two parts: personal information and job satisfaction. In order to measure the satisfaction of the personnel, the short version of the "Minnesota Satisfaction Scale" is used. The statements in the scale are arranged on a Likert scale. Initially, it is planned to conduct face-to-face surveys. A total of 270 participants are selected by random sampling method and contacted to conduct face-to-face surveys. However, due to the risk of Covid transmission and the practice of remote/home work, it is difficult to conduct the survey face-to-face. Therefore, the survey is started to be conducted face to face, but at the stage where data could not be obtained, data is also collected online. A total of 249 participants (92%) are reached. The data obtained are analysed using MS Excel pivot tables and SPSS 27 programs.

Findings:

According to the study carried out, the personnel with higher education have higher job satisfaction about flexible working and remote working method. Similarly, married personnel have higher satisfaction levels than singles and men are more satisfied with remote/home working and flexible working methods than women. On the other hand, it is seen that the satisfaction levels of the participants change depending on the wage, which is a satisfaction factor. When examined in terms of wages, it is seen that the satisfaction level of women is lower than that of men. Moreover, it is seen that the harmony of the staff with their colleagues also affects the satisfaction. Team spirit and harmony increase work peace, healthy working conditions and therefore personnel satisfaction.

Conclusion and Discussion:

It is thought that the new changes brought about by technology would bring many temporary or permanent changes in public administration. It is expected that organizations would turn to hybrid working methods due to the risks (ensuring cooperation, equalizing justice among employees, keeping the corporate culture alive, organizational communication, promotion processes, etc.) they have as well as their contributions. As the nature of the service and infrastructural reasons do not allow all services to be offered online, as well as the current conditions, makes hybrid methods more meaningful. There are new problems that public institutions need to solve regarding technology-based public service. The first and fundamental one is related to infrastructural problems and ensuring equality of access to the Internet. The fact that work can be done without being tied to time and place through technologies that allow uninterrupted work is increasingly blurring the distinction between work and home for personnel and personnel are now faced with the problem of not being able to maintain their natural order at home by leaving their work problems at work. In addition, important duties and responsibilities fall on the management level in the process of adopting the working from home model as a corporate culture in public institutions. While it is a difficult task to follow the ecosystem of the personnel and increase their motivation in the same place, it is much more difficult to fulfil these tasks in the remote working method. On the other hand, it is inevitable to work on improving processes as well as solving existing problems. Human resources departments can focus on methods that emphasize more efficiency with less energy in order to increase sustainability.

1. GİRİŞ

Sosyal, siyasal, ekonomik değişimlerle ortaya çıkan yeni kamu hizmeti algısı hizmetlerin etkin, verimli, kaliteli ve en kolay şekilde vatandaşlara sunulmasını gerekli kılarken, ortaya çıkan yerel, bölgesel, ulusal ya da küresel gelişmeler hizmetlerin nitelik, özellik, sayı ve yönteminde değişimleri beraberinde getirmektedir. Özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle kamu hizmetlerinin gelişmelere uygun şekilde uyarlanması yönünde toplumların, özellikle genç vatandaşların beklentisi bulunmaktadır.

Kamu hizmetlerini sunan personelin bu değişime uyum sağlaması gerekmektedir. Personelin hizmet sunumuna ilişkin memnuniyeti özellikle kamu hizmet kalitesi bakımından önem taşımaktadır. Kamu personelinin memnuniyeti örgütsel verimlilik, devamsızlık gibi çalışma hayatına ilişkin birçok unsuru etkilemektedir. Bu bağlamda personel memnuniyeti konusu teknolojinin gelişmesi sürecinde bu bağlamda üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konu özelliği taşımaktadır.

Özellikle son dönemde ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik değişimlere uyum süreci yanında kamu personeli beklenmedik, öngörülemez bazı hızlı değişimlere de uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu gibi durumlarda personelin sürece uyum sağlaması ve memnuniyet düzeyinin yüksek olması özellikle kamu hizmet sunumunda önem taşımaktadır. Son dönemde ortaya çıkan ve örgütleri yeni bir sürece yönlendiren bir gelişme de Covid 19 süreci olmuştur.

Türkiye’de ilk vaka sonrası teknolojik imkânları mümkün olduğunca uygun olan bilişim, bankacılık, eğitim sektörü gibi alanlar için uzaktan eğitim, uzaktan/evden çalışma ve esnek mesai gibi uygulamalar gündeme gelmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Covid 19 sürecinde uygulanan yöntemlerin fayda ve sonuçlarının görülmesi ve bu süreçte yaşanan teknolojik gelişmeler teknoloji temelli çalışma şartlarının kalıcılığına yönelik bir talep ortaya çıkarmıştır. Yolda geçen sürenin azalması, yolda geçen sürede hastalık kapma ihtimalinin azalması, stresin azalması, daha fazla fiziksel egzersiz için fırsat, fast-food yiyeceklerden uzak kalarak daha sağlıklı beslenme olanağı, evden yurtdışına çalışma imkânının olması, işletmelerin enerji, servis, ofis harcamalarının düşmesi nedeniyle oluşan farkın personel ücretine eklenmesi de personelin uzaktan veya hibrit yöntemle çalışan örgütlere yönelmesine sebep olmuştur.

Çalışma hayatı ve özel yaşamda bu denli kapsamlı değişimler olurken bu değişimlerin personelin memnuniyetini ne ölçüde etkilediği sorusuna cevap verilmesi önem taşımaktadır. Esas olarak teknoloji temelli hizmet sunumu hâlihazırda uygulanmakta ise de Covid 19 süreciyle personel uyum sürecini daha hızlı yaşamak zorunda kalmış ve hizmetin teknolojiye dayalı sunumu yaygın bir hal almıştır. Bu bağlamda personel memnuniyeti konusunun araştırılması önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle kamu hizmet sunum anlayışında teknolojinin gelişimiyle ortaya çıkan değişim anlatılacak, ardından personel memnuniyetine ilişkin bilgi verilecektir. Son olarak personelin teknolojiyi yaygın şekilde kullandığı bu süreçte memnuniyet düzeyi değerlendirilecektir.

2. TEKNOLOJİNİN KAMU HİZMETİNE UYUMUNU GEREKTİREN KOŞULLAR VE TEKNOLOJİ TEMELLİ KAMU HİZMETİ SUNUMU

Toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla yürütülen hizmetler genel olarak kamu hizmeti olarak ifade edilebilir. Kamu hizmeti süreklilik, değişkenlik ve uyum, eşitlik ve tarafsızlık gibi ilkeler (Gözübüyük, 2006, s. 32) çerçevesinde yürütülür. Devlet tarafından yürütülebileceği gibi özel kişilerin de kamu hizmeti sunması mümkündür. Kamu hizmetlerinin örgütlenmesi, işleyişi ve yönetimi ortaya çıkan yeniliklere göre değişmektedir (Günday, 2004, s. 299). Halkın ihtiyaçlarını karşılayan kamusal hizmetlerin ortaya çıkan gelişmelere uyum sağlayacak şekilde sunulması büyük önem taşımaktadır. Bu değişimler kimi zaman planlı ve kademeli bir şekilde gerçekleşirken kimi zaman da ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkabilmektedir. Özellikle kamu hizmetlerinin sürekli ve eşit sunulması ilkeleri bu hizmetlerin ihtiyaç duyulan zamanda herkes için ulaşılabilir olmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple günümüzde teknolojinin imkânlarından yararlanmak kamu hizmeti sunumunda büyük fayda sağlamaktadır.

Teknolojinin hayatın her alanını etkilemesi kamu hizmetlerinin sunumunda teknoloji kullanımını bir yöntem olarak gerekli kılmakta, ancak geleneksel usullerle de kamu hizmetleri sunulmaya devam etmektedir. Teknoloji kullanımını hizmet sunumunda etkinlik, daha iyi hizmet sunumu ve daha yerinde karar alımı için katkı sağlamanın yanı sıra kamu yönetimi ile vatandaş arasındaki ilişkiyi değiştirmekte, vatandaş katılımı sağlayan alanlar açmakta ve daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetime katkı sağlamaktadır (Gascó, 2003, s. 7). Özellikle bürokratik sorunların çözümünde hizmet sunumu ve bilgi paylaşımının sağlanmasına yönelik faydaları, kamu kurumları için

teknolojiyi çekici hale getirmektedir (Saylam, 2020, s. 272). Diğer taraftan teknolojik gelişim devletin can damarı olan bilginin daha etkin ve verimli şekilde elde edilmesine, depolanmasına ve analiz edilmesine katkı sağlamaktadır (Bretschneider, 2003, s. 738).

Shark (2015, s. 1) günümüzde kamu yönetiminin teknolojiye ihtiyacını araba tamircilerinin iyi bir alet setine ihtiyacı olması ile benzer olarak görmekte; kamu yönetiminde teknolojinin takip edilmesinin önemine ve modern aletlerin kullanımı konusunda uzmanlığa vurgu yapmaktadır. 1995-2015 yıllarında Afrika kamu yönetimini inceleyen araştırmasında Olaniyi (2018, s.279-280) teknoloji kullanımının kamu yönetiminin iyileştirilmesine, kamu yönetiminin de teknolojinin gelişimine katkı sağladığını ortaya çıkarmıştır. Kamu yönetiminde teknoloji kullanımını günümüz koşullarında yapay zekâ yoluyla kişiselleştirilmiş sağlık önerileri ve tıbbi müdahaleler gibi (Sarai vd., 2023, s. 1368) yaşamsal katkılar da sağlamaktadır.

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren kamu kurumlarının teknolojik gelişime uyum sağlaması için çalışmalar başlamış (Öktem ve Aydın, 2005, s. 265), 2000’li yıllarla birlikte teknolojinin katkısı ile reformlar daha katılımcı yönetim modeli esasına yönelmiştir (Atmaca ve Karaçay, 2020, s. 275). Yeni teknolojilerle birlikte hizmet sayısı ve yararlanıcıların yıllar itibarıyla kademeli olarak arttığı görülmektedir. Örneğin; 2009 yılında 162 web hizmeti sunan e-devlet kapısı hizmet sayısını her geçen yıl artırarak 2023 yılında 5549’a çıkarmıştır. Artan mobil uygulamaların da etkisiyle 2015 yılından itibaren mobil hizmet sunumuna başlanmış ve sunulan hizmet sayısı her yıl artarak devam etmiştir (E-devlet kapısı hizmet istatistikleri, 2023). 2008 yılında 6990 kullanıcısı bulunan e-devlet kapısının 2023 yılı itibarıyla 63.021.023 kullanıcısı bulunmaktadır (e-devlet kapısı kullanıcı istatistikleri, 2023).

Hizmet sunumunda teknolojinin yerinin artması hizmet sunan personelin bilgi düzeyi, altyapısal ilerlemeler, toplumun teknolojiye uyumu gibi çeşitli teknik, ekonomik, sosyal, kültürel faktörlerin gelişmesine bağlıdır. Anggraeni (2020, s.18)’ye göre ihtiyaçların karşılanmasında ve rekabet üstünlüğü sağlamada özel sektör teknolojiye daha şabuk uyum sağlarken, kamu kurumlarında farkındalık eksikliği ve uzman insan kaynağının yetersizliği sebebiyle uyum daha yavaştır. Teknoloji kullanımının hizmet sunumu ve iletişim alanında kamu kurumlarına beklenen faydayı sağlaması için kurumsal kapasite, motivasyon ve teknoloji ile kurum arasında uyum sağlanması da önemlidir (Welch ve Feeney, 2014, s. 506). Özellikle çalışanların teknolojiye yakınlığı ve yatkınlığı önemli bir konudur. Örneğin, Demir ve Büyükalın Filiz (2018) tarafından yapılan çalışmada Sayıştay çalışanlarının kıdemleri arttıkça teknoloji kullanım düzeyi ortalamasının azaldığı görülmektedir. Çalışmada teknoloji ile geç tanışma, öz yeterlilik algısının düşük olması gibi nedenlere vurgu yapılırken, hizmet içi eğitimlerin gerekliliği ifade edilmektedir (Demir ve Büyükalın Filiz, 2018, s. 167). Bu faktörler dışında başka değişkenler de kamu yönetiminde teknoloji kullanım düzeyini etkileyebilmektedir. Örneğin, Doberstein ve Charbonneau (2022, s. 507) tarafından yapılan çalışmada kişilik tipine bağlı olarak zorunlu uzaktan çalışma sürecine uyum sağlamanın değişiklik gösterdiği ve bazı kişilik tipleri için uyumun daha zor olduğu ortaya çıkmıştır.

Yalnızca gerekli altyapısal ihtiyaçların karşılanması yoluyla toplumsal bir dönüşüm sürecini beklemek yerine bu konuda kapsamlı ve çok yönlü (ekonomik, toplumsal, eğitimle ilgili vb.) politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi (Aydın ve Öktem, 2009, s. 133) sürecin hızlanmasına katkı sağlamaktadır. Hizmetlerin bir bütün olarak örneğin e-devlet kapısı üzerinden sunulması yalnızca bilgi teknolojileri alanıyla ilgili altyapısal ve teknik bir mesele olmayıp (Öktem, 2015, s. 14) kurumsal ve toplumsal düzeyde kültürel bir değişime de ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple kamu hizmet sunumunda teknolojinin payının artması toplumsal değişimle paralel şekilde kademeli olarak gerçekleşmelidir.

Kademeli bir uyum süreci beklenen/olağan bir süreç iken yakın dönemde ortaya çıkan Covid 19 süreci gibi beklenmedik gelişmeler de söz konusu olabilmektedir. Örneğin bu gibi gelişmeler kamu hizmet sunum yöntemlerinde interneti alternatif bir yöntem olmaktan çıkararak asli hizmet sunma yöntemi haline getirebilmektedir. Özellikle günümüz dünyasında yerel, ulusal ya da küresel pek çok unsur hizmet sunumunu etkilemektedir.

Mevcut küresel sistemde hastalık, salgın, savaş, kıtlık, deprem, sel gibi beklenmeyen herhangi bir gelişmenin benzer şekilde devletleri etkilemesi ve bu beklenmedik duruma hızlı bir şekilde uyum sağlanabilmesi 21. yüzyılda hem kamu sektörü hem de özel sektör yönetimleri için büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat), 2020 yılı verilerine göre 15-65 yaş arası çalışan nüfus içinde AB vatandaşlarının % 12,3’ü Covid-19 tedbirleri ve sosyal mesafe kuralları nedeniyle evden çalışmıştır. Türkiye’de ise bu oran % 3 olarak ölçülmüştür.

Araştırma kapsamındaki tüm ülkelerde çalışan nüfus içindeki evden çalışma oranının Covid-19 nedeniyle bir önceki yıla göre 2 katına çıktığı tespit edilebilmektedir (Eurostat, 2021). 18 yaş üstü tam zamanlı veya yarı-zamanlı çalışan personele yönelik yapılan bir araştırmaya göre ise ABD’de Mart-Mayıs 2020 arasında evden çalışan personelin oranı %31’den %65’e (100 Milyon personel karşılığı) yükselmiştir (Gallup, 2020).

Diğer taraftan olumsuz ve ani gelişmelerin ötesinde hızlı olma, verimlilik, kaynak tasarrufu gibi gerekçelerle örgütlerin değişim ve gelişmelere uyum sağlama konusunda istekli olduğu görülmektedir. Bu değişimler hizmet yöntem ya da anlayışını değiştirirken beraberinde pek çok değişimi de getirmektedir. En büyük değişim yaşayan kesim ise hizmet sunumunu gerçekleştiren personeldir. Örneğin Covid 19 süreciyle birlikte çalışanların daha çok teknoloji kullanması, hizmetleri özellikle internet aracılığıyla sunması, çalışmalarını evde yürütmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Özellikle uzaktan ve esnek çalışma sistemine dayalı yeni çalışma düzeni personelin mevcut düzeninde olumlu ve olumsuz önemli değişimler meydana getirmiştir. “Evden Çalışmanın Üstün Yönleri” konusunun araştırıldığı bir çalışmada evden çalışmanın “Ulaşım ve trafik sorununu ortadan kaldırması” (%88) en önemli faktör olarak dikkat çekmektedir. Araştırmaya göre evden çalışmanın diğer olumlu yönleri: İşin her yerden yapılma imkânı (%63), Çalışma ortamını düzenleyebilme (%58), Daha rahat bir çalışma ortamı sunması (%53), personel için daha az maliyetli olmasıdır (%52). Diğer taraftan evden çalışmanın avantajları içinde en düşük oran “Kişinin işine daha fazla odaklanabilmesi” olmuştur (%29). (Bolat, 2020). Covid 19 ile ortaya çıkan yeni çalışma ortam ve şartlarına ilişkin araştırmalardan biri olan Randstad araştırma firmasının (Randstad, 2020) birçok ülkeden elde ettiği verilere göre çalışanların %83’ü sahip oldukları yeni çalışma ortamına uyum sağlamış ve %75’i evde aile ve iş dengesini koruyarak çalışma saatlerini ayarlayabilmiştir.

2020 yılında uzaktan çalışma ile ilgili ABD genelinde yapılan bir araştırmada ise çalışanların %77’sinin evden çalışma seçeneğinden daha mutlu olduğu, %10’unun uzaktan çalışma imkânına karşılık ücretinden yüzde 10 kesinti yapılmasını kabul edebileceği ve %75’inin evden çalışmanın verimliliği arttırdığını düşündüğü belirlenmiştir (Global Workplace Analytics, 2020). Aynı araştırmada verimlilik kaybı olmadan sektör bazında uzaktan çalışabilme potansiyeli incelenmiş ve finans ve sigortacılık sektörünün %76, yönetim sektörünün %68, bilimsel ve teknik hizmetler sektörlerinin %62, BT ve telekomünikasyon hizmetleri sektörünün %58 ve eğitim sektörünün %33 oranında uzaktan çalışma potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Sağlık ve sosyal destek sektörü %20, perakende ticaret sektörü ise %18 değerleriyle uzaktan çalışma imkânının en az olduğu sektörler olmuştur. Türkiye’de yapılan bir araştırmada katılımcıların %63’ünün evden/uzaktan çalıştığı için memnun olduğu, %52’sinin pandemi sonrasında da evden/uzaktan çalışmayı tercih edeceği tespit edilmiştir (Uşen, 2020).

3. KAMU PERSONELİ MEMNUNİYETİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Genel anlamda iş veya işgören memnuniyeti ile ilgili çok fazla çalışma bulunmakta, kavram özel sektörde genellikle iş doyumu, iş tatmini gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Personel memnuniyeti kavramı özellikle örgüt yazınında en fazla araştırılan ve üzerinde durulan konulardan biridir (Romeo vd., 2020). Personel memnuniyeti konusu, devamsızlık, personel devir hızı, bağlılık gibi örgütsel faktörlere etkisi sebebiyle (Ulusoy,1993, s. 15) literatürde çok tartışılmaktadır.

Araştırmalar genellikle personel memnuniyeti öncül faktörlerini, boyutlarını ve iş memnuniyeti ile iş performansı/iş devri arasındaki ilişkiyi incelemeye odaklanmakta (Van der Heijden vd., 2018), kavram özellikle personelin performansını da olumlu yönde etkileyebilmesi bakımından önemli görülmektedir (Smith vd., 2020). Personel memnuniyeti, bireyin belirli bir işe yöneldiği seviye (Yousaf vd., 2018) ve bireyin farklı iş yönlerine yönelik genel hissi (Karimi ve Rahimi, 2020) olarak ifade edilmektedir. Kısaca personelin işinden hoşlanma boyutu olarak tanımlanan (Fritzsche ve Parrish, 2005) kavram bireyin işi, çalışma ortamı, karşılaştığı davranışlar ve hizmetlere ilişkin duygusal tepkileri şeklinde (Ergeneli, 2006; Weiss, 2002; Edvardsson ve Custavsson, 2003) açıklanmaktadır. Muchinsky (1977)’e göre personel memnuniyeti ile işe devam; Locke (1984)’a göre ise personel memnuniyeti ile personel devri arasında negatif ilişki vardır (Gregson ve Wendell,1994, s. 2). Yine yapılan araştırmalarda yaş (Herzberg, 1977), cinsiyet (Hulin ve Smith, 1967), işyerinin konumu (Erdoğan,1994), iş koşulları (Davis,1988), gibi faktörlerin personel memnuniyetini etkilediği görülmektedir.

Bir görüşe göre işin toplum içindeki genel görünümü, zorluk derecesi, (fiziksel-zihinsel), çeşitliliği, yaratıcılık gerektirmesi gibi nitelikler personel memnuniyetini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir (Erdoğan,1994, s. 236-238). Bir başka görüşe göre, işin otonomluğu, geri besleme sağlanması, ilginçliği, zorluk derecesi, can sıkıcı

olmayışı ve sağladığı statü (Temir,1996, s. 6-7) önem taşımaktadır. Pek çok yazar ve araştırmacı (Luthans,1992; Hartline ve Ferrell, 1996; Erdoğan, 1994) personel memnuniyetini etkileyen/belirleyen faktörleri (boyutları) şu şekilde sıralamaktadır: Yapılan işin özellikleri, Motivasyon, Ücret ve Tanınma, Terfi ve Kariyer Gelişimi, Yönetim Tarzı/Liderlik, İş Arkadaşları, İletişim, Güvenlik, Fırsatlar.

Personel memnuniyetini etkileyen en temel faktörlerden biri ücrettir. Ücret dağılımının adaletsiz olduğuna yönelik algının personel memnuniyetsizliğine sebep olduğu (Erdoğan,1994, s. 238-239; Mertol,1993, s. 9) ifade edilmektedir. Diğer taraftan yöneticilerin çalışanlara yönelik tutumu (Miller ve Monger, 1986), grup normu, grubun büyüklüğü ve ilişkiler (Sözür, 1996, s. 43), iletişimin kalitesi (Pratiwi, 2020) de personel memnuniyetini etkileyebilmektedir.

Personel memnuniyeti kamu sektöründe de özellikle kamu yararının sağlanması bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır. Cantarelli vd. (2016) tarafından kamu yönetimi literatüründe personel memnuniyetine yönelik yapılan araştırmada personel memnuniyeti ile görev değeri, bağlılık, kişi-iş uyumu, dahil etme, güven, işsel motivasyon (isteklendirme), adalet, özerklik, açıklık, örgütsel performans ve kişi-örgüt uyumu arasında pozitif yönlü ve güçlü ilişki olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan personel memnuniyeti; eğitim fırsatları, performans değerlendirme, liderlik, özdeğer, itibar, terfi, takım çalışması, işin önemi, iş zenginliği, ücret tatmini, iş arkadaşlarıyla olumlu ilişkiler, parasal teşvikler, esnek çalışma, örgütsel vatandaşlık davranışı, yeterli donanım, yeterli fiziksel çalışma koşulları, yeterli iş yükü, bireysel performans, yeniliklere açıklık, duygusal emek, iş aile dengesi, kamu hizmet motivasyonu ve gelir ile pozitif ve orta düzeyde ilişkilidir.

4. TEKNOLOJİ TEMELLİ HİZMET SUNUMUNDA PERSONEL MEMNUNİYETİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: COVID 19 SÜRECİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı teknolojiye dayalı kamu hizmet sunumuna ilişkin personel memnuniyetini ortaya koymaktır. Covid 19 süreci tüm çalışanların günlük hayatı ve çalışma şartlarında küçük ya da büyük değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu süreç sağlık sektörü başta olmak üzere pek çok alanda sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olumsuz etkiler yaratmış olsa da özellikle teknoloji, hizmetlerin çevrimiçi sunumu ve eğitim alanlarında önemli fırsatlar da ortaya çıkarmıştır (Ateş ve Kırılmaz, 2021, s. 32). Bu değişimlerin personel memnuniyetini etkilemesi kaçınılmazdır.

Süreç çalışanların çalışma süreleri, ortamları ve yöntemlerinde; ev iş dengesinde değişim yaratmıştır. Bu süreçte çalışanlar hem herkes gibi hastalığa yakalanma kaygısı yaşamış hem de yeni çalışma koşullarına uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Hastalık kaygısı ve iş stres düzeyi ile personel memnuniyeti arasında ilişki (Eyitmiş ve Yıldırım, 2022) sebebiyle bu dönemde personel memnuniyeti de değişime uğramıştır. Örneğin yapılan bir araştırmada sağlık çalışanlarının bu sürecin ortaya çıkardığı şartlar sebebiyle tükenmişlik düzeylerinin ve mesleğe ilişkin bakış açılarının değiştiği görülmektedir (Arslan vd., 2023). Sağlık çalışanlarının doğrudan sahada çalışmasını gerektiren bu süreçte diğer pek çok hizmet alanında uzaktan çalışma eğilimi artmıştır. Bir başka araştırmaya göre önceki dönemden farklı olarak Covid-19 süreciyle önem kazanan uzaktan çalışma yöntemi çalışanların işten ayrılma niyetlerinde artışa ve görünürde esnek olmasına rağmen iş güvensizliğine neden olmuştur (Nemteanu ve Dabija, 2023, s.11).

Literatürde uzaktan çalışma yöntemine ilişkin teorik ve alan araştırmasına dayalı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların özellikle Covid-19 süreciyle daha da arttığı görülmektedir. Teorik çalışmaların uzaktan çalışma yöntemine ilişkin kavramsal açıklamalar içerdiği ve özellikle uzaktan çalışmanın olumlu ve olumsuz yönleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin; Biber ve Gürün Karatepe (2023), Serinikli (2020), Akca ve Tepe Küçüköğlü (2020) ile Yiğit (2021) tarafından yapılan çalışmalar Covid 19 sürecinde evden ve uzaktan çalışma modelinin çalışma hayatı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini ele almaktadır. Benzer şekilde bu süreçte uzaktan çalışma yöntemini kavramsal bir şekilde ele alan ve tarihsel süreçte inceleyen bir diğer çalışma Bilginoğlu (2020)'na aittir. Aslan vd (2021) tarafından yapılan çalışmada ise uzaktan çalışma, işgörenlerin iş yaşam dengesi, iş doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler ve etkileşim literatüre dayalı olarak incelenmiştir. Nişancı ve Usta (2021) tarafından literatür analizi yapılan araştırmada uzaktan çalışmanın iş yaşamı ve özel yaşama yansımalarına yönelik ulusal ve uluslararası örnek çalışmalar incelenmiştir. Alan ve Köker ise (2021) uzaktan çalışmanın sosyal ağ ilişkisine etkisine yönelik yazın taraması yapmıştır.

Uzaktan çalışmaya ilişkin alan araştırmasına dayalı çalışmalar da bulunmaktadır. "Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler" isimli araştırmasında Akbaş Tuna

ve Türkmendağ (2020) evden çalışmanın olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsetmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme yaparak katılımcıların görüşlerini analiz etmiştir. Baycık vd. (2021) “COVID 19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler” isimli çalışmasında anket yönteminden de yararlanarak konuyu daha çok karşılaştırmalı hukuki boyutlarıyla ele almıştır.

Diğer taraftan özellikle öğretmen, akademisyen, bankacı gibi belli meslek gruplarına yönelik bulgular içeren çok sayıda çalışma da bulunmaktadır. Güzel ve Aydın (2021) tarafından banka çalışanlarının bu dönemde iş performansları ile ilgili bir araştırma yapılmış ve evden çalışma yönteminin çalışanların endişelerini azaltarak performanslarını olumlu etkilediği görülmüştür. Çam ve Daştan (2022) uzaktan çalışma alanlarının olumlu ve olumsuz etkilerini katılım bankası çalışanları üzerine yaptıkları alan araştırmasında incelemiştir. Yine banka çalışanları üzerine bir başka çalışmada Doğaner ve Özmutaf (2020) banka çalışanlarının iletişime yönelik algısını ortaya çıkarmıştır.

Uysal ve Çayır Yılmaz (2020) iş yaşam dengesi ve uzaktan çalışmaya ilişkin çalışan görüşlerini akademisyenler üzerinden ele alarak değerlendirmiştir. Akademisyenlere yönelik bir diğer çalışmada ise (Kutlutürk ve Yıkılmaz, 2021) akademisyenlerin bu süreçte iş stresi, tükenmişlik algısı, fiziksel aktivite ve kas iskelet sistemi ağrıları incelenmiştir. Yalçın ve Akıncı Vural (2021) ise uzaktan çalışmanın akademisyenlerin kurumsal aidiyet duygusu üzerindeki etkilerini incelemiştir. Kamu personelinin uzaktan-evden çalışma yöntemini sevip sevmediğine yönelik 28 üniversite idari personeli ile yaptığı çalışmada Özkanan (2022) çalışanların yeni sistemden memnun olmadığı sonucuna varmıştır. Araştırmada cinsiyet, yaş, medeni durum gibi faktörlerin çalışma şartlarına ilişkin algılara etkisi incelenmiştir.

Uzaktan çalışmayı farklı boyutları ile ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Dulkadir (2020) pandemi döneminde uzaktan çalışma sürecinde bilişim teknolojisi araçlarının işletme faaliyetlerine etkisini incelemiştir. “Uzaktan çalışma süreçlerinde dijital zorbalığın örgütsel dışlanmaya etkisi üzerine bir çalışma” isimli çalışmasında Öztrak ve Orak (2022) 15 farklı sektörden 404 katılımcıyla anket yapmış ve uzaktan çalışmanın örgütsel dışlanma ve dijital zorbalık ile ilişkilerinin anlamlı olmadığını tespit etmiştir. Seyran (2021) da çalışmasında bu süreçte çalışanların maruz kaldığı siber zorbalıklar üzerine bir araştırma yapmıştır. Uzaktan çalışmaya ilişkin halk görüşünü ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmasında Ertürk (2023) pandemi öncesi ve pandemi döneminde halkın ilgisini “Google Trend” verilerinden yararlanarak aranma popülerliği çerçevesinde analiz etmiştir.

Bu çalışmada yararlanılan Minnesota ölçeğinin kullanıldığı çok sayıda çalışma da literatürde yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı özel sektör işletmelerinde çalışanların iş tatminine yönelik sonuçları ortaya çıkarmaktadır (Türkoğlu ve Yurdakul, 2017; Yelboğa, 2007; Akgündüz, 2013; Çelik ve Baran, 2017; Tatlıcan ve Çögenli, 2020; Doğan ve Akandere, 2019; Günaydın ve Şüküroğlu, 2021; Yıldırım ve Erarslan, 2020; Kanyılmaz Polat, 2022; Kurkut ve Kayacan, 2022). Kamu sektörüne yönelik yapılan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların sağlık çalışanları (Örneğin; Erşan vd. 2013; Yüksel Kaçan vd., 2016; Tekir vd. 2016; Tambağ vd., 2015; Çetinkaya Ulusoy vd., 2013; Aytekin ve Kurt, 2014; Karasu ve Aylaz, 2017; Kundak vd., 2015; Nal ve Nal, 2018; Güdük vd., 2022, Çelik ve Kılıç, 2019; Günday vd., 2022; Kayabaşı ve Orhaner, 2023) ya da akademisyenler (Bayrak Kök, 2006; Çelikkalp, 2019; Zeynel ve Çarıkçı, 2015; Doğan vd., 2019; Zeynel, 2018; Koçoğlu, 2015; Güdelci ve Kılınç, 2022; Varışlı ve Bayar, 2023), öğretmenler (Göktaş, 2007; Karataş ve Güleş, 2010; Filiz, 2014; Gafa ve Dikmenli, 2019; Selvitopu ve Taş, 2020; Soyer vd., 2009; Sağır, 2014, Asmaz ve Bilgivar, 2022) gibi belli meslek gruplarının iş doyumunu analiz etmeye yöneldiği görülmektedir.

Çalışma hayatının önemli bir alanı olan uzaktan çalışma Covid 19 süreciyle daha da önemli hale gelmiştir. Bu süreçte uzaktan çalışma yönteminin Minnesota ölçeğinden yararlanılarak değerlendirilmesi mevcut çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan önemli bir özelliktir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde personelin bu süreçte çalışma hayatına ilişkin memnuniyet düzeyi ortaya çıkarılacaktır. Personel memnuniyeti yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum gibi değişkenler dikkate alınarak karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

4.2. Araştırmanın Modeli, Kapsamı, Varsayımları, Kısıtları

Araştırmada anket yönteminden yararlanılmıştır. İnsanların yaşam, davranış, inanç ve tutumlarını belirlemek üzere bir dizi sorudan oluşan anket çalışması özellikle büyük gruplara yönelik veri elde edilmesi gereken durumlarda kullanılan (Büyüköztürk, 2005, s. 133) etkili bir yöntemdir. Bu çalışmada, evrenin büyüklüğü dikkate alınarak anket yönteminden yararlanılmıştır.

Anket iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların eğitim, yaş, medeni durum, kıdem gibi kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuş, ardından personel memnuniyet düzeylerini ortaya koymaya yönelik önermelere yer verilmiştir. Araştırmada personelin memnuniyetini ölçmek amacıyla “*Minnesota Tatmin*

Ölçeği'nin kısa versiyonundan yararlanılmış, ifadeler 5'li Likert ölçeğinde düzenlenmiştir. Ölçekten alınan yüksek puan personelin memnuniyet düzeyinin yüksek; düşük puan ise düşük olduğu anlamına gelmektedir. Anket yapmak için Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulu'na başvurulmuştur. Kurul 08.11.2021 tarih ve 2021/18 sayılı karar ile araştırmanın uygunluğuna karar vermiştir. Öncelikli olarak yüz yüze anket yapılması planlanmış fakat hastalık bulaşma riski ve evden çalışma koşulları sebebiyle veri elde edilemediği aşamada online olarak da veri toplanmıştır.

Örneklem belirlendikten sonra katılımcılara ulaşılmaya çalışılmış, toplam 48 personel ile yüz yüze görüşme imkânı bulunmuş, fakat hem pandeminin yarattığı sağlık riskleri ve ortaya çıkan yeni tedbirler hem de evden çalışma şartları sebebiyle diğer katılımcılarla yüz yüze görüşme sağlanamamıştır. Bu sebeple diğer katılımcılar için online anket formu hazırlanmıştır. Toplamda 249 katılımcıdan ile yapılan araştırmadan elde edilen veriler MS Excel pivot tabloları ve SPSS 27 programlarından yararlanılarak analiz edilmiştir.

4.3. Bulgular

Bu başlık altında, araştırmanın iki bölümden formatına uygun olarak iki başlıkta, demografik ve personel memnuniyetine ilişkin yanıtlar sunulmaktadır.

4.3.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Cinsiyet değişkenine göre dağılımları incelendiğinde (Tablo 2) katılımcıların %44'ünün kadın, %56'sının ise erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Erkek	139	56
Kadın	110	44
Toplam	249	100

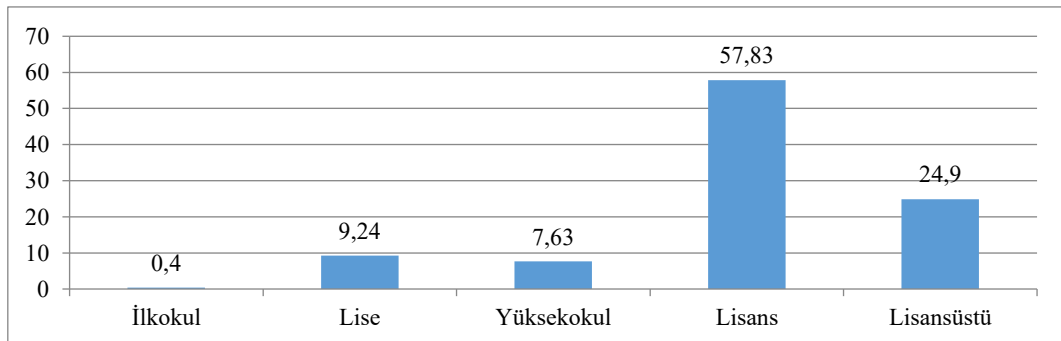
Yaş gruplarına göre (Tablo 2) katılımcıların %23,29'u 20-30 yaş aralığındadır. Bu yaş gurubunu sırasıyla %25,70 ile 31- 40 yaş aralığında olanlar; %32,94 ile 41- 50 yaş aralığındakiler ve %18,07 ile 51 yaş ve üstü personel izlemektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş Aralığı	Sayı	Yüzde
20-30	58	23,29
31-40	64	25,70
41-50	82	32,94
51+	45	18,07
Toplam	249	100

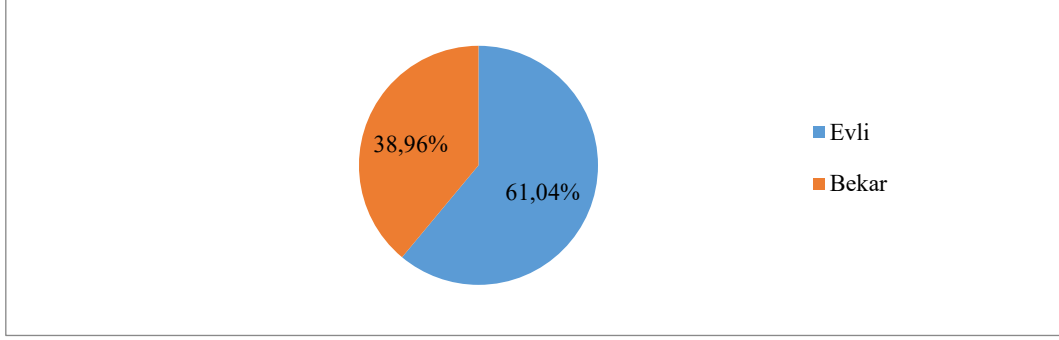
Araştırma kapsamındaki personelin eğitim düzeylerine göre dağılımları incelendiğinde 23 katılımcının (%9,24) lise, 144 katılımcının (%57,83) lisans ve 62 katılımcının (%24,9) lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir. 19 katılımcı (%7,63) yüksekokul mezunu iken, yalnızca 1 katılımcı (%0,4) ilkokul mezunudur.

Şekil 1. Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

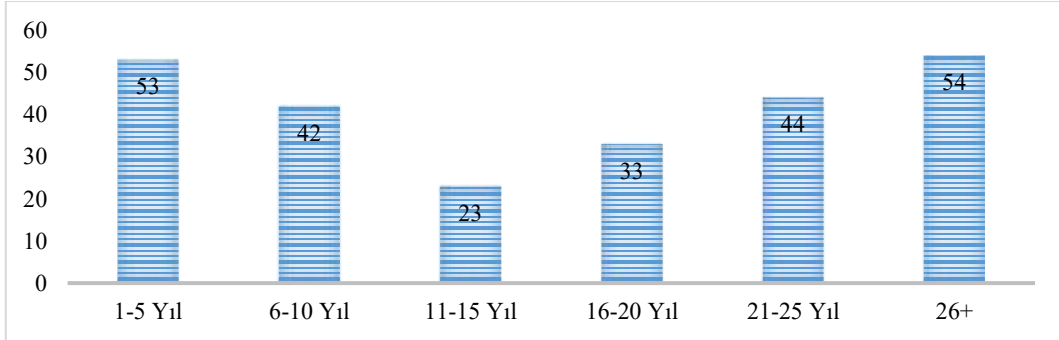
Medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun (%61,04) evli olduğu görülmektedir. Şekil 2’de görüldüğü üzere bekâr işgörenlerin örneklem içerisindeki yeri %38,96’dır.

Şekil 2. Katılımcıların Medeni Duruma Göre Dağılımı

Katılımcıların toplam iş tecrübelerine göre dağılımları incelendiğinde %21,69’unun 26 yıl üstü iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Bunu %21,28 ile toplam iş tecrübesi 1 ile 5 yıl ve %16,87 ile 6-10 yıl olanlar izlemektedir. Bu kapsamda katılımcıların %78,72’sinin kıdemli statüye sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 3. Katılımcıların İş Tecrübelerine Göre Dağılımı

Daha önce bir başka kurumda çalışmış katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde %20,23’ünün 20 ile 30 yaş arası olduğu görülmektedir. Bunu %28,65 ile 31-40 yaş aralığındakiler ve %33,71 ile 41-50 yaş aralığında olanlar izlemektedir. Tablo 3’ten görüldüğü üzere daha önce başka bir kurumda çalışmış 51 yaş ve üzeri katılımcılar ise %17,41 oranındadır.

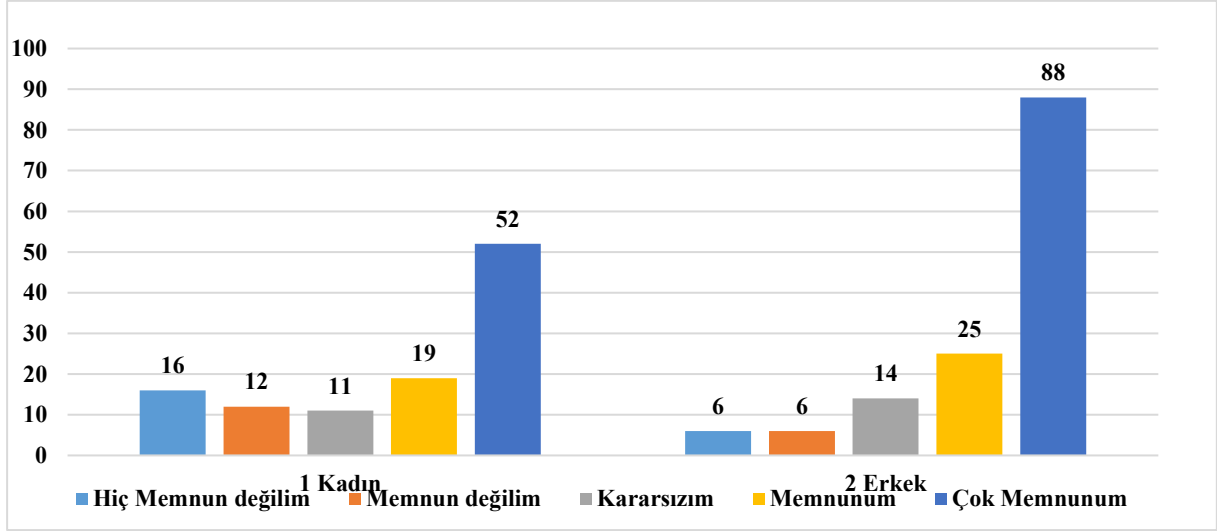
Tablo 3. Daha Önce Başka Bir Kurumda Çalışan Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Sayı	Yüzde
20-30	36	20,23
31-40	51	28,65
41-50	60	33,71
51+	31	17,41
Toplam	178	100

4.3.2. Personel Memnuniyetine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların pandemi sürecinde memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik sorulan sorular analiz edilecektir. Esnek mesai uygulaması ile ilgili memnuniyet düzeylerinin erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Esnek mesai uygulamasından memnun olduğunu belirten kadın katılımcıların oranı %64,54 iken, erkek katılımcıların oranı %81,29’dur.

Şekil 4. Katılımcıların Esnek Mesai Uygulanması Sebebiyle Memnuniyet Oranları

Cinsiyet ve yaş özellikleri çerçevesinde esnek mesai uygulamasına yönelik memnuniyet oranı Tablo 4'te görülmektedir. Yapılan incelemede esnek mesai uygulaması sebebiyle 50 yaş üstü kadın ve erkek katılımcıların %75'in üzerinde iş memnuniyetine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Esnek Mesai Uygulanması Sebebiyle Memnuniyet Oranları

Cinsiyet	Yaş Aralığı	Memnun Personel Sayısı	Toplam Katılımcı Sayısı	Yüzde
Kadın	20-30	19	28	67,86
	31-40	15	25	60,00
	41-50	25	41	60,98
	51+	12	16	75,00
	Toplam		71	110
Erkek	20-30	27	30	90,00
	31-40	33	39	84,62
	41-50	27	41	65,85
	51+	26	29	89,66
	Toplam		113	139
Genel Toplam		184	249	73,90

Cinsiyet, çocuk sahibi olma ve yaş değişkenleri çerçevesinde esnek mesai yönteminden memnuniyet oranı Tablo 5'te görülmektedir. Genel ortalamada esnek mesai uygulaması dolayısı ile memnuniyet oranı %70'in üzerindedir. Esnek mesai yöntemini uygulayan kurumlarda çocuk sahibi erkek işgörenlerin memnuniyet oranının çocuk sahibi kadın işgörelere göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet, Yaş ve Çocuk Sahibi Olma Durumlarına Göre Esnek Mesai Yönteminden Memnuniyet Oranı

Cinsiyet	Yaş Aralığı	Çocuk Sahibi	Memnun Personel Sayısı	Toplam	Yüzde
Kadın	21-30	Hayır	19	28	67,86
	31-40	Evet	8	14	57,14
		Hayır	7	11	63,64
	41-50	Evet	21	32	65,63
		Hayır	4	9	44,44
	51+	Evet	8	12	66,67
		Hayır	4	4	100,00
	Toplam	Evet	37	58	65,12
		Hayır	34	52	62,50
	Erkek	21-30	Evet	1	1
Hayır			26	29	89,66
31-40		Evet	18	22	81,82
		Hayır	15	17	88,24
41-50		Evet	24	38	63,16
		Hayır	3	3	100,00
51+		Evet	25	27	92,59
		Hayır	1	2	50,00
Toplam		Evet	68	88	77,27
		Hayır	45	51	88,24
Toplam	Evet	105	146	71,92	
	Hayır	79	103	76,70	

Esnek mesai yönteminden cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaş çerçevesinde katılımcıların memnuniyet oranı Tablo 6'da görülmektedir. Buna göre lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitimi olan katılımcıların memnuniyet oranı diğer eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre daha fazladır.

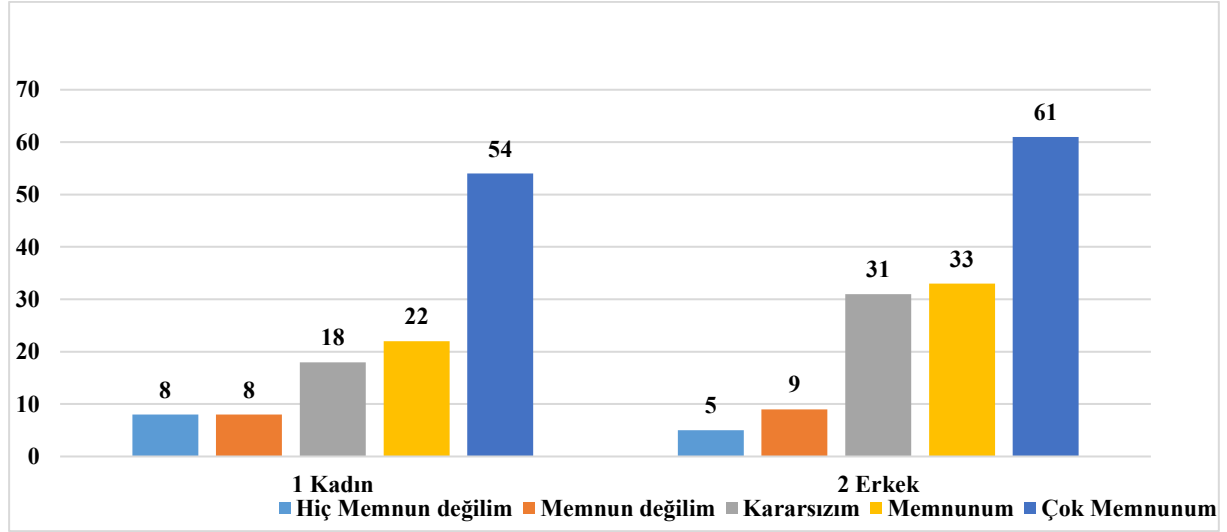
Tablo 6. Katılımcıların Cinsiyet, Eğitim Düzeyi ve Yaşlarına Göre Esnek Mesai Yönteminden Memnuniyet Oranı

	Yaş	İlkokul	Lise	Önlisans	Lisans	Lisansüstü	
Kadın	20-30 yaş		1 (%100)	0 (%0)	12 (%63,16)	6 (%75)	
	31-40 yaş		1 (%100)	1 (%33,3)	9 (%69,23)	4 (%50)	
		41-50 yaş		2 (%66,67)	2 (%40)	16 (%66,67)	5 (%55,56)
	51 ve üstü		2 (%100)	0 (%0)	8 (%80)	2 (%66,67)	
	Toplam		6 (%85,71)	3 (%33,3)	45 (%68,18)	17 (%60,71)	
Erkek	20-30 yaş		1 (%100)	2 (%100)	24 (%92,31)	0 (%0)	
	31-40 yaş		3 (%75)	4 (%100)	22 (%84,62)	4 (%80)	
		41-50 yaş		4 (%66,67)	1 (%50)	14 (%63,64)	8 (72,73)
	51 ve üstü	1 (%100)	5 (%100)	2 (%100)	2 (%50)	16 (%94,12)	
	Toplam		1 (%100)	13 (%81,25)	9 (%90)	62 (%79,49)	28 (%82,35)

Pandemi sürecinde kapsamı genişleyen bir diğer çalışma yöntemi de uzaktan/evden çalışmadır. Özellikle sokağa çıkma kısıtlamaları ve diğer idari tedbir ve uygulamaların da etkisiyle kurumlar bu süreçte uzaktan erişim yoluyla çalışma yöntemini yaygın şekilde kullanmışlardır. Bu kapsamda çalışmada uzaktan erişim yöntemiyle ilgili katılımcıların memnuniyet düzeyleri ele alınmıştır.

Şekil 5'te görüldüğü üzere uzaktan erişim yöntemi ile mesai uygulanması sebebiyle memnuniyet düzeyleri kadınlarda %69,09, erkeklerde ise %67,63'tür.

Şekil 5. Katılımcıların Uzaktan Erişim Yöntemi Sebebiyle Memnuniyet Oranları

Katılımcıların cinsiyet ve yaşlarına göre uzaktan erişim yönteminden memnuniyet oranı Tablo 7'de yer almaktadır. Buna göre 40 yaş üstü kadın katılımcılar ve 51 ve üstü erkek katılımcıların diğer yaş gruplarındaki kadın ve erkek katılımcılara göre daha fazla iş memnuniyetine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Cinsiyet ve Yaşlarına göre Uzaktan Erişim Yönteminden Memnuniyet Oranları

Cinsiyet	Yaş Aralığı	Memnun Personel Sayısı	Toplam Sayı	Yüzde
Kadın	20-30	20	28	71,43
	31-40	14	25	56,00
	41-50	31	41	75,61
	51+	11	16	68,75
	Toplam		71	110
Erkek	20-30	19	30	63,33
	31-40	27	39	69,23
	41-50	22	41	53,66
	51+	26	29	89,66
	Toplam		94	139
Genel Toplam		165	249	66,27

Katılımcıların cinsiyet, yaş ve çocuk sahibi olma durumlarına göre uzaktan erişim yönteminden memnuniyet oranları Tablo 8'de yer almaktadır. Buna göre çocuk sahibi olan ve olmayan katılımcıların memnuniyet oranının birbirine yakın ve %65'in üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyet, Yaş ve Çocuk Sahibi Olma Durumlarına Göre Uzaktan Erişim Yönteminden Memnuniyet Oranları

Cinsiyet	Yaş Aralığı	Çocuk Sahibi	Memnun	Personel Sayısı	Toplam	Yüzde
Kadın	21-30	Hayır	20	28	71,43	
	31-40	Evet	8	14	57,14	
		Hayır	6	11	54,55	
	41-50	Evet	24	32	75,00	
		Hayır	7	9	77,78	
	51+	Evet	7	12	58,33	
		Hayır	4	4	100,00	
	Toplam	Evet	39	58	67,24	
		Hayır	37	52	71,15	
	Erkek	21-30	Evet	1	1	100,00
31-40		Hayır	18	29	62,07	
		Evet	15	22	68,18	
41-50		Hayır	12	17	70,59	
		Evet	21	38	55,26	
51+		Hayır	1	3	33,33	
		Evet	24	27	88,89	
Toplam		Hayır	2	2	100,00	
		Evet	61	88	69,32	
Toplam		Hayır	33	51	64,71	
	Evet	100	146	68,49		
Toplam	Hayır	70	103	67,96		

Katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşlarına göre uzaktan erişim yönteminden memnuniyet oranları Tablo 9'da görülmektedir. Buna göre lisans (%66) ve yüksek lisans (%72) düzeyinde eğitime sahip katılımcıların memnuniyet oranı diğer eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre daha fazladır.

Tablo 9. Katılımcıların Cinsiyet, Eğitim Düzeyi ve Yaşlarına Göre Uzaktan Erişim Yönteminden Memnuniyet Oranı

	Yaş	İlkokul	Lise	Önlisans	Lisans	Lisansüstü
Kadın	20-30 yaş		1 (%100)	0 (%0)	15 (%78,95)	5 (%62,5)
	31-40 yaş		0 (%0)	2 (%66,67)	7 (%53,85)	4 (%50)
		41-50 yaş		3 (%100)	4 (%80)	17 (%70,83)
	51 ve üstü		0	0	7 (%70)	2 (%66,67)
	Toplam	0	3 (%42,86)	6 (%66,67)	46 (%69,70)	18 (%64,29)
	Erkek	20-30 yaş		1 (%100)	2 (%100)	16 (%61,54)
31-40 yaş			2 (%50)	4 (%100)	18 (%69,23)	3 (%60)
		41-50 yaş		1 (%16,67)	2 (%100)	12 (%54,55)
51 ve üstü		1 (%100)	3 (%60)	1 (%50)	4 (%100)	17 (%100)
Toplam		1 (%100)	7 (%43,75)	9 (%90)	50 (%64,10)	27 (%79,41)

Yukarıda ifade edildiği üzere ücret personel memnuniyetini etkileyen en önemli faktörlerdendir. Pandemi sürecinde ortaya çıkan yeni durum ve şartlar çalışanları ücret yönünden de etkilemiş, özellikle uzaktan çalışma yöntemi ile personelin işyerine gitmekten kaynaklanan çeşitli maliyetleri azalmıştır. Dolayısıyla doğrudan bir ücret politikası değişikliği olmasa da pandemi sürecinin ortaya çıkardığı şartlar personelin gelir ve harcama alışkanlıklarında değişim meydana getirmiştir. Bu kapsamda araştırmada katılımcıların mevcut ücretleri ile ilgili memnuniyet düzeyleri sorulmuştur.

Katılımcıların aldıkları ücretten memnuniyetleri cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde kadın katılımcıların memnuniyet düzeyinin erkek katılımcılara oranla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tablo 10'dan görüldüğü üzere katılımcıların kazandıkları ücretten memnuniyet oranları genel olarak %55'tir.

Tablo 10. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Aldığı Ücretten Memnuniyet Oranı

Cinsiyet	Memnun Personel Sayısı	Toplam	Yüzde
Kadın	45	110	40,91
Erkek	93	139	66,91
Toplam	138	249	55,42

Katılımcıların iş tecrübeleri çerçevesinde hak ettiklerini düşündükleri ücrete göre memnuniyet düzeyi incelendiğinde kadın katılımcıların memnuniyet düzeylerinin erkeklere oranla düşük çıktığı görülmektedir. Tablo 11'de görüldüğü üzere katılımcıların iş tecrübelerine göre kazandıkları ücretten memnuniyetleri genel ortalamada %45'tir. Anket katılımcılarının eğitim düzeyi ve mesleki kıdemlerinin yüksek olduğu değerlendirildiğinde ücretlerinden memnun olmamaları dikkat çekmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre İş Tecrübeleri Karşılığı Aldığı Ücretten Memnuniyet Oranı

Cinsiyet	Memnun Personel Sayısı	Toplam	Yüzde
Kadın	37	110	33,63
Erkek	76	139	54,67
Toplam	113	249	45,38

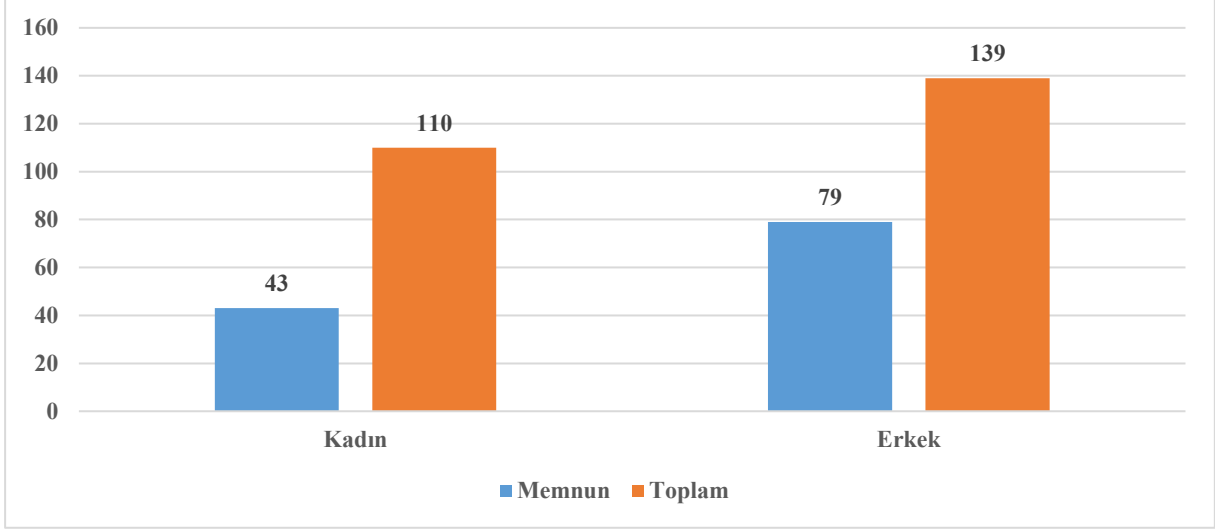
Ücret politikasındaki tutarlılık nedeniyle katılımcıların cinsiyetlerine göre memnuniyet düzeylerinin yer aldığı Tablo 12'ye göre kadın katılımcıların memnuniyet düzeyi erkeklere göre daha düşüktür. Genel ortalamada ise katılımcıların ücret politikasındaki tutarlılık nedeniyle memnuniyet düzeyi %34'tür.

Tablo 12. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Ücret Politikasındaki Tutarlılık Nedeniyle Memnuniyet Oranı

Cinsiyet	Memnun Personel Sayısı	Toplam	Yüzde
Kadın	27	110	24,54
Erkek	58	139	41,72
Toplam	85	249	34,13

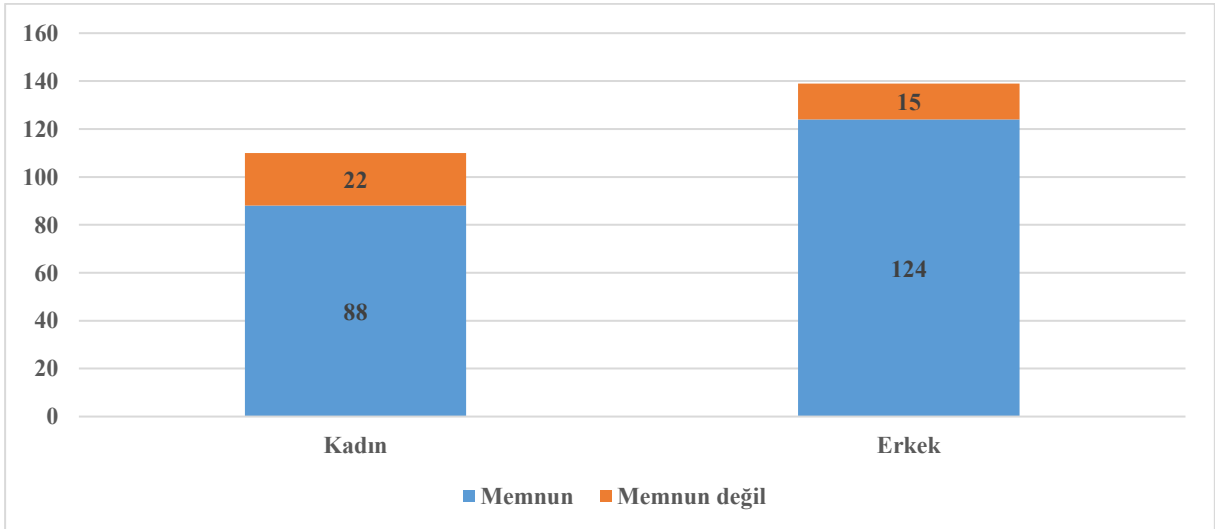
Katılımcıların eğitim düzeyleri dikkate alındığında kazandıkları ücret nedeniyle sahip oldukları memnuniyet düzeyleri diğer maddelerde tespit edildiği şekilde genelde, %49 özellikle kadınlarda %39 değeri ile düşük çıkmaktadır.

Şekil 6. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Eğitim Düzeyleri Dikkate Alındığında Aldıkları Ücret Nedeniyle Memnuniyet Düzeyi

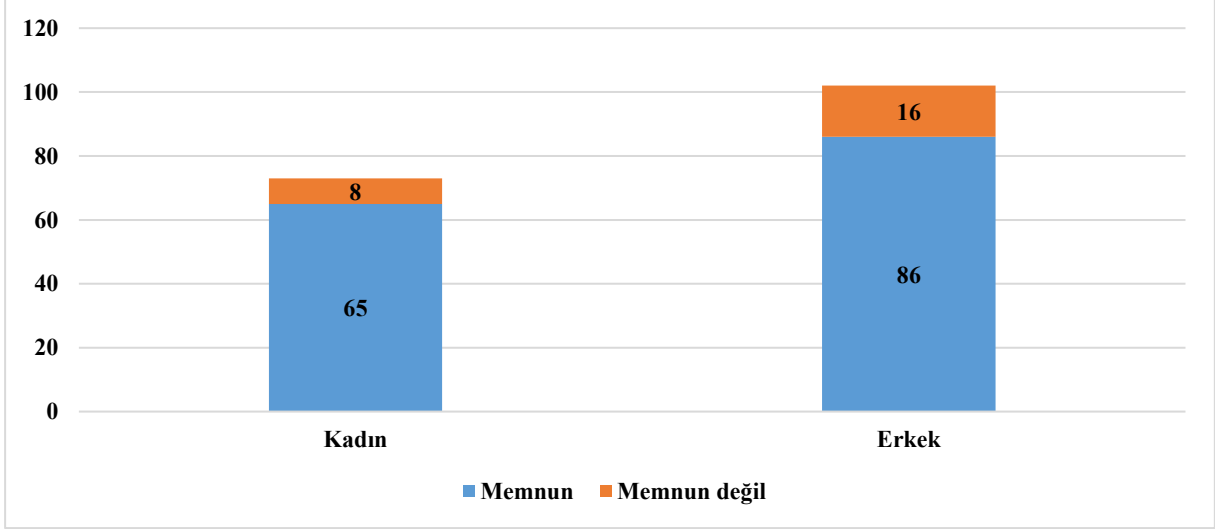
Pandemi sürecinde uzaktan ve esnek mesai ile çalışma yöntemleri kurumsal kültür ve beşeri ilişkileri de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle salgın riski ve alınan tedbirler yalnız çalışma hayatı değil, kişilerin özel hayatlarında da bir takım sınırlamalar getirmiştir. Bu süreçte kişiler için bir araya gelme, birlikte vakit geçirme gibi sosyal hayatın getirdiği rutinler azalmış ve bunun çeşitli psikolojik ve sosyal etkileri olmuştur. Bu kapsamda katılımcılara çalışma hayatında arkadaşlık ilişkilerine ilişkin memnuniyet düzeyleri de sorulmuştur. Şekil 7’de görüldüğü üzere katılımcıların çalışma arkadaşları ile uyumu nedeniyle memnuniyet oranları yüksektir. İnceleme sonucunda kadın katılımcıların ekip arkadaşları ile uyumu sonucu elde ettikleri memnuniyet düzeyinin erkeklere oranla düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Katılımcıların Beraber Çalıştıkları Ekip Arkadaşları ile Uyumu Nedeniyle Memnuniyet Düzeyi

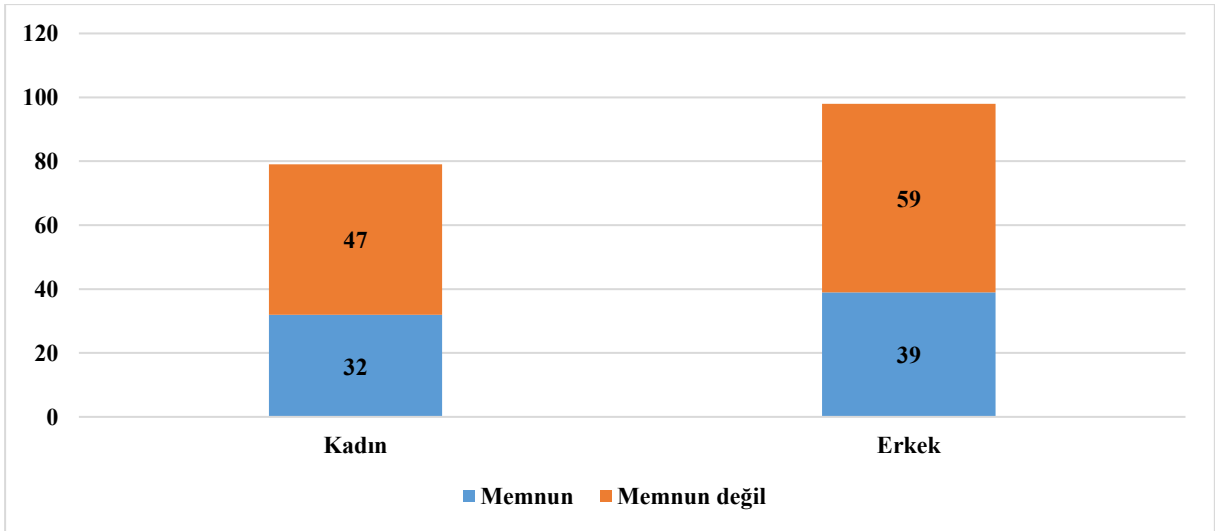
Diğer taraftan bu süreç personelin tek başına çalışmasına fırsat vermiştir. Katılımcılara tek başına çalışma imkânı olması sebebiyle memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar Şekil 8’de görülmektedir. Kadın katılımcıların %59’u tek başına çalışma imkânı vermesi sebebiyle memnun olduğunu ifade ederken, erkek katılımcıların memnuniyet düzeyi %62’dir.

Şekil 8. Cinsiyetlerine Göre Katılımcıların Tek Başına Çalışma Fırsatına Sahip Olması Nedeniyle Memnuniyet Oranı

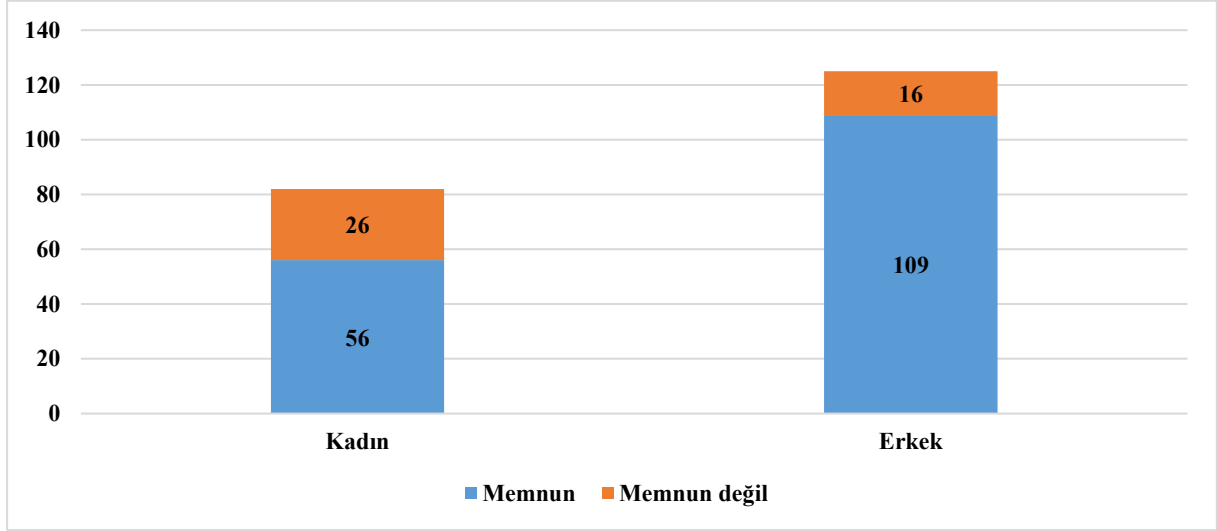
Pandemi süreci çalışma ortamındaki aidiyeti artırıcı sosyal faaliyetleri de etkilemiştir. Katılımcılara bu süreçte aidiyeti artırıcı sosyal faaliyetler nedeniyle memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Şekil 9’da görüldüğü üzere kadın katılımcıların %29’u mevcut sosyal faaliyetler dolayısıyla memnun olduğunu ifade ederken, erkek katılımcıların %28’i memnundur. Sosyal faaliyetler alanında katılımcıların memnuniyet oranlarının düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 9. Cinsiyetlerine Göre Katılımcıların Aidiyeti Artırıcı Sosyal Faaliyetler Nedeniyle Memnuniyet Oranı

Son olarak katılımcılara pandemi sürecinde çalışma saatleri, fiziksel şartlar gibi genel olarak çalışma koşulları nedeniyle memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Cinsiyetlerine göre katılımcılar tarafından verilen cevapların sonuçları Şekil 10’da yer almaktadır.

Şekil 10. Cinsiyetlerine Göre Katılımcıların Çalışma Koşulları Nedeniyle Memnuniyet Oranı

Şekil 10'da görüldüğü üzere erkek katılımcıların %78'i pandemi döneminde çalışma koşullarından memnun olduğunu ifade etmektedir. Kadın katılımcıların memnuniyet oranı ise %51 düzeyinde kalmaktadır. Araştırma yapılan kurumlarda çalışan erkek personelin kadınlara göre memnuniyet düzeyinin genel olarak çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

Son yıllarda ortaya çıkan teknolojik imkân ve bilimsel ilerlemeler geleneksel kamu hizmeti sunma yöntemlerinin dışında yeni yöntemler gündeme getirmiş ve part-time çalışma, evden çalışma, esnek mesai gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır. Yeni yöntemler maliyetleri düşürme, verimliliği artırma gibi örgütsel faydalar yanında, personelin çalışmak için yaptığı maddi harcamaları (yol ücreti, yemek vb.), fiziksel ve zihinsel olarak fazladan yük getiren uygulamaları (trafik, kalabalık, işe hazırlanma vb) ortadan kaldırma veya azaltma gibi faydalar sağlamıştır. Özellikle Covid-19 ile kamu kurumları sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamak için gerekli altyapı ve diğer eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır.

Bu çalışmada teknoloji ile kamu yönetimi ilişkisi teknolojinin yoğun kullanılması gereken bir dönem olan Covid 19 dönemi örneğinden ele alınmıştır. Kamu kurumlarında teknoloji temelli esnek ve uzaktan çalışma yöntemlerinin yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesinde memnuniyet faktörlerinin ele alınması ve personelin cinsiyet, yaş, medeni durum gibi özelliklerinin memnuniyet düzeyine etkisinin ortaya koyulması bakımından mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlaması ve karar vericiler için faydalı olması umulmaktadır. Süreçte özellikle kamu yönetiminin sahip olduğu dinamikler, bürokratik süreçler ve uyum zorluğu düşünüldüğünde personel memnuniyeti ele alınması gereken önemli bir konu olarak kendini göstermektedir. Çalışmada memnuniyet düzeyinin ölçülmesinde Minnesota tatmin ölçeğinden yararlanılması mevcut çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan bir diğer özelliğidir.

Teknoloji temelli hizmet sunumunun olağan bir uygulama halini aldığı bu dönemde farklı kurumlarda çalışan personelin memnuniyetini ölçmek için yapılan bu çalışmada özellikle eğitim düzeyi yüksek personelin esnek mesai ve uzaktan çalışma yöntemlerine ilişkin memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Avcı ve Yavuz (2020) ile Özkanan (2022) tarafından yapılan çalışmayı destekler şekilde mevcut çalışmada yaş faktörünün evden çalışmaya yönelik olumsuz bakışı artırdığı görülmektedir. Yine bu çalışmalara benzer şekilde evli çalışanların yeni çalışma yöntemine daha olumlu yaklaşımları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan uzaktan/evden çalışma ve esnek mesai yöntemlerinden erkeklerin kadınlara göre daha fazla memnun oldukları görülmüştür. Kadınların memnuniyet düzeyinin görece düşük kalmasında okulların uzaktan eğitim sistemine geçmesi ve tüm ailenin evde geçen zamanının artmasına bağlı olarak kadının özel hayatındaki sorumluluklarının artması; dışarıdan temizlik, çocuk bakımı gibi konularda destek olacak kişilerin desteğinin bu süreçte azalması, esnek mesai sebebiyle alışılmış aile içi rutinlerin bozulması gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada diğer bir memnuniyet faktörü olan ücrete bağlı olarak memnuniyet düzeyinin artma veya azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Özellikle kadın katılımcıların ücret çerçevesinde memnuniyet düzeyinin erkeklere göre oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ücret ile memnuniyet ilişkisinin anlamlı düzeyde olduğu gözlenmektedir. İş arkadaşları ile uyumun personel memnuniyeti üzerindeki etkisi de araştırmada ortaya çıkan önemli bir sonuçtur. İşyerindeki takım ruhu ve uyum, iş huzurunu, sağlıklı çalışma şartlarını ve dolayısı ile personel memnuniyetini artırmaktadır.

Teknolojinin ortaya çıkardığı yeni değişimlerin kamu yönetiminde geçici veya kalıcı pek çok değişimi beraberinde getireceği düşünülmektedir. İşe alım sürecinin bilgisayar destekli yazılımlar ile ekran başında yapılması ve oryantasyon sürecinin bu şekilde devam etmesi, bu sebeple kurum kültürünün yeni başlayan personele yeterince yansıtılamaması gibi öngörüler ön plana çıkmaktadır. Katkıları yanında sahip olduğu riskler de sebebiyle (iş birliğinin sağlanması, çalışanlar arası adaletin eşitlenmesi, kurum kültürünün yaşatılması, örgütsel iletişim, terfi süreçleri vb.) örgütlerin hibrid çalışma yöntemlerine yönelecekleri düşünülmektedir. Kamusal hizmetlerin tamamının online sunulmasının gerek hizmetin niteliği ve altyapısal sebepler gerekse de hizmet sunulan kitle bakımından mevcut şartlarda mümkün olmaması hibrit yöntemleri daha anlamlı hale getirmektedir.

Yeni sistemde kamu kurumlarının çözmesi gereken yeni sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki altyapısal sorunlar ve internete erişim eşitliğinin sağlanması ile ilgilidir. Kesintisiz çalışmaya imkân sağlayan teknolojiler sayesinde evden/uzaktan çalışmada işin zaman ve mekâna bağlı kalmadan yapılabilmesi personel için iş ve ev arasındaki ayrımı giderek bulanıklaştırmakta, personel artık iş sorunlarını iş yerinde bırakarak evde doğal düzenini devam ettirememesi sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Evden çalışma modelinin yeni bir kurumsal kültür olarak benimsenmesi sürecinde yönetim kademesine önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Aynı mekânda personelin ekosistemini takip edebilmek, motivasyonlarını arttırmak zor bir görev iken, uzaktan çalışma yönteminde bu görevleri yerine getirmek çok daha zordur.

Mevcut sorunların çözümü yanında süreçleri iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılması da kaçınılmazdır. Örneğin bilgisayar destekli toplantı yazılımlarının uzaktan çalışma yönteminde gerekli ortamları sağlaması yanında sosyal yalnızlık hissiyatını bir ölçüde giderebildiği düşünülerek aynı ortamda olma düşüncesini sağlayan yeni yazılımlar geliştirilebilir. İnsan kaynakları birimleri sürdürülebilirliği arttırmak amacıyla daha az enerji ile daha çok verimliliği öne çıkaran yöntemlere odaklanabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akbaş Tuna, A. ve Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.

Akca, M. ve Tepe Küçükoğlu, M. (2020). Covid-19 ve iş yaşamına etkileri: evden çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71-81.

Akgündüz, Y. (2013). Konaklama işletmelerinde iş doyumunu, yaşam doyumunu ve öz yeterlilik arasındaki ilişkinin analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 180-204.

Alan, H. ve Köker, R. (2021). Salgın ve uzaktan çalışma düzeninin çalışanların sosyal ağ ilişkilerinin değişimine etkileri: Sistematik yazın taraması ve önermeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1257-1279.

Anggraeni, A. I. (2020). Executive role in the use of information technology in public organisations. *Journal of Business Management and Accounting*, 4(1), 17-32.

- Arslan, Ü., Çağatay, A. ve Savaş, A. Y. (2023). Covid-19 pandemisinde sağlık personelinin tükenmişlik durumunun incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 226-246.
- Aslan, M., Karakuş Uysal, Ş. ve Oğuzhan, Y. S. (2021). Uzaktan çalışma, iş yaşam dengesi, iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkilerin teorik perspektiften incelenmesi. 5. *International Paris Conference on Social Sciences*, February 7-8, 2021 Paris.
- Asmaz, A. ve Bilgivar, O. O. (2022). Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik özelliklerinin öğretmenlerin iş doyumunu düzeylerine etkisi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 176-193.
- Ateş, H. ve Kırılmaz, H. (2021). An evaluation of the performance of the Turkish health system in the covid-19 pandemic. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 23, 30-37.
- Atmaca, Y. ve Karaçay, F. (2020). Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarında dijitalleşme ve e-yönetişim. *International Journal of Management and Administration*, 4(8), 260-280.
- Avcı, M. ve Yavuz, E. (2020). Çalışanların esnek çalışma düzenlemelerine yönelik tutumlarının işe devamsızlık algıları üzerindeki etkileri: Kamu kurumlarında bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(35), 37-55.
- Aydın, E. ve Öktem, M. K. (2009). Türk kamu yönetiminde insan kaynakları bilgi sistemi üzerine. *Sosyoekonomi*, 123- 146.
- Aytekin, A. ve Yılmaz Kurt, F. (2014). Yenidoğan yoğun bakım kliniği'nde çalışan hemşirelerde iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 4(1), 51-58.
- Baycık, G., Doğan, S., Dulay Yangın, D. ve Yay, O. (2021). COVID 19 pandemisinde uzaktan çalışma: Tespit ve öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 3(70), 1683 – 1728.
- Bayrak Kök, S. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 291-317.
- Biber, Ö. ve Gürün Karatepe, S. (2023) Covid – 19 pandemisi ile birlikte uzaktan çalışma modelinin olumlu ve olumsuz sonuçlarının değerlendirilmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 41-47.
- Bilginoğlu, E. (2020). Covid-19 pandemisi sırasında uzaktan çalışmanın artan önemi: Bilinen yanlışlar ve doğruları. *Çalışma ve Toplum*, 2, 1099-1146.
- Bolat, T. (2020). *COVID-19 pandemi sürecinde evden çalışma ve iş-aile çatışması aile-iş çatışması ve stres ilişkisi*. <https://www.corexm.com/blog/89057> adresinden 4 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.
- Bretschneider, S. (2003). Information technology, e-government, and institutional change. *Public Administration Review*, 63(6), 738-741.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133- 151.
- Cantarelli, P., Belardinell, P. ve Belle, N. (2016). A meta-analysis of job satisfaction correlates in the public administration literature. *Review of Public Personnel Administration*, 36(2), 115-144.
- Çam, A. V. ve Daştan, A. (2022). Covid-19 pandemisi süresince uzaktan çalışma alanları kullanımının incelenmesi: Katılım bankası çalışanları üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(2), 608-621.

- Çelik, Y. ve Baran, M. (2017). Çalışanların işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik algısı ile iş tatmini arasındaki ilişki ve kimya/ boya sektöründe bir araştırma. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(1), 63-79.
- Çelik, Y. ve Kılıç, İ. (2019). Hemşirelerde iş doyumu, mesleki tükenmişlik ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiler. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 20(4), 230-238.
- Çelikkalp, Ü., Temel, M. ve Bilgiç, Ş. (2019). Akademisyenlerin iş doyumu ve etkileyen faktörler. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(1), 59-66.
- Çetinkaya Ulusoy, E. ve Ecevit Alpar, Ş. (2013). Hemşirelerde meslektaş dayanışması ve iş doyumu ile ilişkisi. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 21(3), 154-163.
- Davis, K. (1988). *İşletmede insan davranışı*. (K. Tosun, Çev.), İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Demir, N. ve Büyükalan, F. S. (2018) Kamu çalışanlarının bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım düzeylerinin incelenmesi (sayıştay başkanlığı örneği). *Sayıştay Dergisi*, 108, 149-174.
- Doberstein, C. ve Charbonneau, É. (2022). Alienation in pandemic induced telework in the public sector. *Public Personnel Management*, 51(4), 491-515.
- Doğan, M., Elçi, G. ve Gürbüz, B. (2019). Serbest zaman doyumu, serbest zamanda sıkılma algısı ve iş tatmini ilişkisi: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1), 154-164.
- Doğaner, M. ve Özmutaf, N. M. (2020). Banka çalışanlarının pandemi döneminde uzaktan çalışma çerçevesinde iletişime yönelik algıları: İzmir ilinde bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(48), 270-288.
- Dulkadir, B. (2020). Covid-19 salgınında uygulanan uzaktan çalışma sürecinde bilişim teknolojisi araçlarının işletme faaliyetlerine etkisi. *Turkish Studies*, 15(4), 455-472.
- E-Devlet Kapısı. (2023). *Hizmet istatistikleri*. <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri?hizmet=Istatistikleri> adresinden 7 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- E-Devlet Kapısı. (2023). *Kullanıcı istatistikleri*. <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri?kullanici=Istatistikleri> adresinden 7 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Edvardsson, B. ve Gustavsson, B. (2003). Quality in the work environment: a prerequisite for success in new service development. *Managing Service Quality*, 13(2), 48-163.
- Erdoğan, İ. (1994). *İşletmelerde davranış*. Beta Basım Dağıtım.
- Ergeneli, A. (2006). *Örgüt ve insan*. HÜ Yayınları.
- Erşan, E.E., Yıldırım, G., Doğan, O. ve Doğan, S. (2013). Sağlık çalışanlarının iş doyumu ve algılanan iş stresi ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 115-21.
- Ertürk, M. (2023). Google trendlere göre uzaktan çalışmaya yönelik halk ilgisi: Covid-19 pandemisi öncesi ve pandemi dönemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Eurostat. (2021). *Databrowser*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ehomp/ adresinden 21 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

- Eyitmiş, A. M. ve Yıldırım, A. (2022). Sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesinin Covid-19'a bağlı hastalık kaygısı, iş stresi ve iş tatmini çerçevesinde incelenmesi: Alternatif model analizleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 714-730.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172.
- Fritzsche, B. A. ve Parrish, T. (2005). Theories and research on job satisfaction. D. Brown ve R. W. Lent (Ed.), *Career development and counseling: putting theory and research to work* içinde (s. 180-202). Hoboken, NJ: Wiley.
- Gafa, İ. ve Dikmenli, Y. (2019). Sınıf öğretmenlerinin iş doyumu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 131-150.
- Gallup, (2020). *Covid19 work from home strategy*. <https://www.gallup.com/workplace/310988/covid-19-working-from-home-guide.aspx> adresinden 20 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.
- Gascó, M. (2003). New technologies and institutional change in public administration, *Social Science Computer Review*, 21(1), 6-14.
- Global Workplace Analytics. (2020). *Key telecommuting data and trends*. <https://globalworkplaceanalytics.com/telecommuting-statistics> adresinden 5 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.
- Göktaş, Z. (2007). Balıkesir ilindeki beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyumu. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 13-26.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Yönetim hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Gregson, T. ve Wendell, J. (1994). Role conflict, role ambiguity, job satisfaction and the moderating effect of job related self esteem: A latent variable analysis. *Journal of Applied Business Research*, 10(2), 106-117.
- Güdelci, R. ve Kılınç, K. (2022). Akademisyen bakış açısıyla iş tatmini ve performans arasındaki ilişki, Batman üniversitesi örneği. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 60-80.
- Güdük, Ö., Vural, A. ve Güdük, Ö. (2022). Covid-19 salgını döneminde sağlık çalışanlarının iş doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 54-62.
- Günaydın, M. ve Şüküroğlu, E. E. (2021). Bir maden firmasının yeraltı çalışanlarının iş tatmin düzeylerinin iş sağlığı ve güvenliği ile tükenmişlik ilişkisinin incelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86), 319-335.
- Günday, F., Taş, A., Abacıgil, F. ve Arslantaş, H. (2022). Hemşirelerde iş doyumu ve iş yaşamı kalitesini etkileyen faktörler: Kesitsel bir çalışma. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(2), 216-232.
- Günday, M. (2004). *İdare hukuku*. İmaj Yayınevi.
- Güzel, D. ve Aydın, G. (2021). Covid-19 döneminde uzaktan çalışma sisteminde iş performansını etkileyen faktörler: Banka çalışanları üzerine bir uygulama. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 128-133.
- Hartline, M. ve Ferrell O.C. (1996). The management of customer-contact service employees: An empirical investigation. *Journal of Marketing*, 60(4), 52-71.

- Herzberg, F. (1977). Orthodox job enrichment: A common sense approach to people at work. *Defense Management Journal*, 21–27.
- Hulin, C. L. ve Smith, P. A. (1967). An empirical investigation of two implications of the two-factor theory of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 51(5, Pt.1), 396–402.
- Kanyılmaz Polat, E. (2022). Otomotiv sektöründe işin anlamlılığı ve iş tatmini üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(46), 819-848.
- Karasu, F. ve Aylaz, R. (2017). X ve y kuşağı: hemşirelerin meslek dayanışması ile iş doyumunu arasındaki ilişki. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(3), 180-189.
- Karataş, S. ve Güleş, H. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş tatmini ile örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 74-89.
- Karimi, A. H. ve Rahimi, A.T. (2020). Factors affecting employee turnover at architecture engineering construction operations and management (AECOM) Afghanistan. *MPRA Paper*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/99240> adresinden 20 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.
- Kayabaşı, Ç. ve Orhaner, E. (2023). Bir devlet hastanesinde çalışanların örgütsel bağlılık ve iş doyumunun ilişkisinin belirlenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(2), 187-200.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46.
- Koçoğlu, C. M. (2015). Akademik personelin iş tatmin düzeylerinin ölçülmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 16-35.
- Kundak, Z., Taş, H. Ü., Keleş, A. ve Eğicioğlu, H. (2015). Bir üniversite hastanesinde hemşirelik mesleğinde iş tatmini ve motivasyon. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 16(1), 1-10.
- Kurkut, M. ve Kayacan, E. (2022). İş tatmini ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin analizi: Bir otomotiv firmasında alan araştırması. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 464-485.
- Kutlutürk, S. ve Yıkılmaz, İ. (2021). Covid-19 pandemisi uzaktan çalışma sürecinde akademisyenlerin iş stresi, tükenmişlik algısı, fiziksel aktivite ve kas iskelet sistemi ağrıların incelenmesi. *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 297-313.
- Locke, E. A. (1984). The nature and causes of job satisfaction. M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* içinde (s. 1297-1349). Rand McNally College Pub., Co.
- Luthans, F. (1992). *Organizational behavior*. McGraw-Hill International Editions.
- Mertol, Ş. (1993). *Orta kademe yöneticilerinin iş tatmini ve kaygı düzeylerinin karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Muchinsky, P.M. (1977). Employee absenteeism: A review of the literature. *Journal of Vocational Behavior*, 10(3), 316-340.
- Nal, M. ve Nal, B. (2018). Sağlık çalışanlarının iş doyum düzeylerinin incelenmesi bir kamu hastanesi örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 131-140.
- Nemteanu, M. S. ve Dabija, D. C. (2023). Negative impact of telework, job insecurity, and work–life conflict on employee behaviour. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4182), 1-18.

- Nişancı, Z. N. ve Usta, A. (2021). Covid-19 döneminde uzaktan çalışmanın iş ve özel yaşama yansımaları üzerine bir değerlendirme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 94-109.
- Olaniyi, E. (2018). *Digital government: ict and public sector management in Africa* (MPRA Paper 91628). University Library of Munich, Germany.
- Öktem, M. K. (2015). Türkiye’de e-devletin kazanımı. *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, 11-34.
- Öktem, M. K. ve Aydın M. D. (2005). Bilgi teknolojileri ve Türk kamu yönetiminde dönüşüm. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 257-282.
- Özkanan, A. (2022). Covid-19 pandemisi ve çalışmaya etkisi: Dönüşümlü (uzaktan - evden) çalışmayı sevdi mi?. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 353-369.
- Öztrak, M. ve Orak, B. (2022). Uzaktan çalışma süreçlerinde dijital zorbalığın örgütsel dışlanmaya etkisi üzerine bir çalışma. *BMIJ*, 10(2), 605-630.
- Pratiwi, R. (2020). Fostering job satisfaction: the role of communication quality and colleague support in job involvement. *AKSES J. Ekon. dan Bisnis*, 14(2), 66-70.
- Randstad. (2021). *Randstad workmonitor data deck wave 2 2020*. <https://www.randstad.com.tr/s3fs-media/tr/public/2022-08/randstad-workmonitor-data-deck-wave-2.pdf> adresinden 10 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Romeo, M., Yepes-Baldó, M. ve Lins, C. (2020). Job satisfaction and turnover intention among people with disabilities working in special employment centers: the moderation effect of organizational commitment. *Frontiers in Psychology*, 11(1035), 1-8.
- Sağır, M. (2014). Matematik öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 277-296.
- Sarai, L., Zockun, Z. ve Cabral, F. G. (2023). Public administration and innovation: E-government in the international perspective. *Beijing Law Review*, 14, 1352-1371.
- Saylam, A. (2022). Kamu yönetiminde bir e-katılım modeli olarak bilgi ve iletişim teknolojileri (bit) destekli kitle kaynak kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 271-287.
- Selvitopu, A. ve Taş, A. (2020). Lise öğretmenlerinin iş doyum ve mesleki motivasyon düzeylerinin incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(29), 23-42.
- Serinikli, N. (2021). Covid 19 salgın sürecinde örgütsel değişim: uzaktan/evden çalışma modeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 277-288.
- Seyran, F. (2021). Covid-19 ve siber zorbalık: uzaktan çalışma üzerine bir değerlendirme. 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi*, 24-25 Mayıs, Ankara.
- Shark, A. R. (2015). *Technology and public management*, Taylor & Francis.
- Smith, K., Davis, M., Malone, C. F. ve Owens-Jackson, L. A. (2020). *Faculty that look like me: An examination of hbcu accounting faculty motivation and job satisfaction*. American Accounting Association.
- Soyer, F., Can, Y. ve Kale, F. (2009). Beden eğitimi öğretmenlerinin iş tatmini ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli faktörler açısından incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 259-271.

- Sözüer, H. (1996). *Hizmet örgütlerinde işgören tatmini bir banka örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Tambağ, H., Can, R., Kahraman, Y., Şahpolat, M. (2015). Hemşirelerin çalışma ortamlarının iş doyumuna etkisi, *Bakırköy Tıp Dergisi*, 11(4), 143-149.
- Tatlıcan, M. ve Çögenli, M. Z. (2020). İş sağlığı ve güvenliği performans değerlendirme uygulamalarının iş tatmini üzerine etkisi: Endüstri işletmesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 181-194.
- Tekir, Ö., Çevik, C., Arık, S. ve Çetin, G. (2016). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik, iş doyumuna düzeyleri ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 18(2), 51-63.
- Temir, A. (1996). *Rol stresi, iş tasarımı ve örgütsel teknolojinin personel iş doyumuna üzerine etkileri: İmalat ve hizmet işletmeleri açısından karşılaştırmalı bir çalışma* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Türkoğlu, T. ve Yurdakul Ü. (2017). Mobilya endüstrisinde çalışanların iş doyumuna ile iş performansı arasındaki ilişkinin araştırılması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1), 88-97.
- Ulusoy, T. (1993). *İşletmelerde iş tatmini ve karşılaştırmalı bir uygulama araştırması* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Uşen, Ş. (2020). *Covid-19 salgını döneminde zorunlu evden çalışma: iş ve özel yaşama etkileri* (Özet Rapor). İ.Ü. İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi. <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=ozet.-inkam.-evden-calisma.pdf>
- Uysal, N. ve Çayır Yılmaz, M. (2020). Akademisyenlerde iş yaşam dengesi ve uzaktan çalışmaya ilişkin görüşlerin belirlenmesi. *Journal of International Social Sciences Academic Researches Dergisi*, 4(1), 26-37.
- Van Der Heijden, B. I. J. M., Peeters, M. C. W., Le Blanc, P. M. ve Van Breukelen, J. W. M. (2018). Job characteristics and experience as predictors of occupational turnover intention and occupational turnover in the European nursing sector. *Journal of Vocational Behavior*, 108, 108-120.
- Varişlı, N. ve Bayar, M. (2023). Akademisyenlerde iş tatmini ve örgütsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 246-261.
- Wang, S. ve Feeney, M. K. (2016). Determinants of information and communication technology adoption in municipalities. *American Review of Public Administration*, 46(3), 292-313.
- Weiss, H. M. (2002). Deconstructing job satisfaction separating evaluations, beliefs and affective experiences. *Human Resources Management Review*, 12(2), 173-194.
- Welch, E. W. ve Feeney, M. K. (2014). Technology in government: How organizational culture mediates information and communication technology outcomes. *Government Information Quarterly*, 31(4), 506-512.
- Yalçın, M. ve Akıncı Vural, Z. B. (2021). Covid-19 pandemisinde uzaktan çalışma ve kurumsal aidiyet: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Atatürk İletişim Dergisi*, (Özel Sayı), 129-139.
- Yelboğa, A. (2007). Bireysel demografik değişkenlerin iş doyumuna ile ilişkisinin finans sektöründe incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-18.
- Yiğit, B. (2021). Pandemi döneminde uzaktan ve evden çalışma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(4), 313-319.

- Yousaf, A., Sanders, K. ve Yustantio, J. (2018). High commitment HRM and organizational and occupational turnover intentions: The role of organizational and occupational commitment. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(10), 1661-1682.
- Yüksel Kaçan, C., Örsal, Ö. ve Köşgeroğlu, N. (2016). Hemşirelerde iş doyumunu düzeyinin incelenmesi, *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 18(2/3), 1-12.
- Zeynel, E. (2018). Akademisyenlerde psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkiler üzerine bire araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 454-482.
- Zeynel, E. ve Çarıkcı, İ. H. (2015). Mesleki motivasyonun, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Akademisyenler üzerine görgül bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 217-248.

TÜRKİYE'DE HANE HALKI TÜKETİM HARCAMALARININ BELİRLEYİCİLERİ: GECİKMESİ DAĞITILMIŞ OTOREGRESİF MODELDEN KANITLAR*

DETERMINANTS OF HOUSEHOLD CONSUMPTION EXPENDITURES IN TURKEY: EVIDENCE FROM AUTOREGRESSIVE DISTRIBUTED LAG MODEL

Mehmet Anıl KITKIT¹

Dr. Öğr. Üyesi Yunus GÜLCÜ²

ÖZ

Davranışsal iktisat yaklaşımı ile tüketici davranışları incelendiğinde karar alma süreçlerinde psikolojik önyargıların varlığı bu alanda yapılan araştırmalar sonucunda görülmektedir. Geleneksel iktisada dayalı yaklaşımlar ve modellerin savunduğu rasyonalitenin aksine, karar alıcılar bilişsel önyargıları ile hareket ederek irrasyonel davranış sergileyebilmektedirler. Bu yaklaşım ile Neo-klasik İktisadın varsayımları tamamıyla reddedilmemekle birlikte bilişsel önyargıların dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışmada giriş bölümünde davranışsal iktisat kavramına değinilmiş olup daha sonra literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş ve tüketici güveni ve tüketim harcamaları ilişkisine değinilmiştir. Son olarak araştırmanın metodoloji kısmında bir zaman serisi analizi yapılarak değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi ortaya konulmuştur. Veri seti olarak 2004Q1-2021Q3 dönemini kapsayan üçer aylık Zincirlenmiş hacim yöntemiyle hesaplanan GSYH ve yerleşik hane halklarının tüketimi, tüketici güven endeksi, tüketici fiyat endeksi verileri kullanılmıştır. Tüketim harcamalarının bağımlı değişken olduğu gelir, tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksi bağımsız değişkenler olarak modele eklenmiştir. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde davranışsal iktisat yaklaşımı perspektifinden tüketicinin güveninin tüketim harcamalarına olan etkisi analizden elde edilen bulgular ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmanın amacı doğrultusunda güven olgusuna yönelik tüketicilerin harcamalarındaki yerine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Tüketici Güveni, Tüketim Harcamaları, ARDL Sınır Testi.

JEL Sınıflandırma Kodları: D01, D12, D91, C22.

ABSTRACT

When scrutinizing consumer behaviors through the lens of behavioral economics, research in this domain underscores the prevalence of psychological biases in decision-making processes. Departing from the rationality posited by traditional economic paradigms, decision-makers often engage in irrational behavior propelled by cognitive biases. While not outrightly dismissing Neoclassical Economic assumptions, this approach accentuates the imperative of accounting for cognitive biases. The study commences with a succinct exposition of the behavioral economics concept, followed by a comprehensive literature review and an intricate examination of the nexus between consumer confidence and consumption expenditures. The methodological framework encompasses a meticulous time-series analysis, elucidating the co-integration dynamics between variables from 2004Q1 to 2021Q3. The dependent variable comprises consumption expenditures, while income, consumer confidence index, and consumer price index function as independent variables. Employing the ARDL bounds testing approach discerns both short and long-term relationships between the variables. In the conclusion, an evaluation of the impact of consumer confidence on consumption expenditures transpires from the vantage point of behavioral economics, underscoring the pivotal role of confidence in shaping consumers' expenditures, aligning with the study's overarching objective.

Keywords: Behavioral Economics, Consumer Confidence, Consumption Expenditures, ARDL Boundary Test.

JEL Classification Codes: D01, D12, D91, C22.

* Bu çalışma Yunus GÜLCÜ danışmanlığında Mehmet Anıl KITKIT tarafından hazırlanan ve 24.06.2022 tarihinde savunulan "Tüketici Güven Endeksinin Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Davranışsal İktisat Bağlamında Bir Zaman Serisi Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Bilim Uzmanı, m.anilkkit@gmail.com

² Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ygulcu@firat.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The study aims to examine the impact of household income, consumer confidence index, and consumer price index on consumption expenditures during the period from 2004: Q1 to 2021: Q3. To achieve this, a model is created with consumption expenditures as the dependent variable, and income, consumer confidence index, and consumer price index as independent variables. The study investigates the short- and long-term relationships between these variables and consumption expenditures. Additionally, the study evaluates the impact of behavioral economics and consumer trust in markets on consumption expenditures based on the analysis findings. The study emphasizes the importance of trust in consumer spending and highlighted the concept of trust in consumer spending.

Design/methodology/approach:

In the methodology section of the study, a time series analysis is conducted to reveal the cointegration relationship among the variables. The data set used includes GDP calculated by the quarterly chained volume method, as well as household consumption, consumer confidence index, and consumer price index data covering the period of 2004: Q1 – 2021: Q3. Independent variables of income, consumer confidence index, and consumer price index are added to the model, while consumption expenditures is the dependent variable. Descriptive statistics of the data are presented, and its normal distribution is verified. The stationarity analysis of the data is tested using the Augmented Dickey Fuller and Philips Perron unit root tests. The short- and long-run relationships are examined using the ARDL bounds test approach.

Findings:

The findings show that, in the analysis period, the sign of household income is the most important explainer of consumption expenditures both in the short and long term, as it is positive and significant. At the same time, the consumer confidence index, which measures the confidence of consumers in the economy and their expectations for the future with the survey method, is added to the model to represent confidence. In addition to the income variable, the consumer confidence index variable has a positive and significant effect on the consumption function in the second place after the income in line with the findings obtained in the study. Finally, it is concluded that the coefficient of the consumer price index variable, which is included in the model representing inflation, is positive and has a significant effect. Consumption expenditures of households increase or decrease in proportion to their confidence in that economy. As a result of consumers' trust in the economy, it seriously shapes their expenditures and plays a significant role in both consumption and investment decisions.

Conclusion and Discussion:

In the given context, the findings of the study suggest that it is appropriate to consider the consumer confidence index as a reflection of consumers' spending behavior. Consumption expenditures of households increase or decrease in proportion to their confidence in that economy. In this way, the result of directing the economy in this respect would be inevitable. Because economic expectations give a serious direction as a result of the trust in the economy and play a significant role in both consumption and investment decisions. It is among the suggestions of the study that policy makers should regulate their fiscal and economic policies in line with the increasing importance of consumer confidence index. Because various studies supporting these inferences have revealed that trust is a decisive leading indicator for future periods. In the light of these explanations, it is thought that the study would contribute to the literature on behavioral economics and behavior patterns that emerge in line with consumer trust. In addition, it is evaluated that how the sense of trust in the market is perceived by consumers and how it affects their preferences would be beneficial for the production side of the economy and for policy makers in terms of creating plans and strategies. The result shows that the error correction model of the model works and indicates that future imbalances that occur in the short term would be eliminated in the long term. Short-term deviations that would occur in consumption expenditures, income, inflation and confidence would return to balance after decreasing oscillations in the long-term. The imbalance in the short and long term would decrease by approximately 54% at the end of a quarter. Another of the effects of consumer confidence management on consumption expenditure function is the waste in the faster waste of short- and long-term imbalance, even if it is very low.

1.GİRİŞ

Geleneksel iktisat teorisinde tanımlanan irrasyonel birey rasyonel kararlar almakta ve kendi hatalarını tekrar etmekten kaçınmaktadır. Fakat iktisat biliminin temel aktörü olan insan aklıyla olduğu kadar sezgileriyle de hareket eder. Belirsizlik, risk gibi değişken koşullar altında öngörülemeyen davranışlar sergiler. Dolayısıyla karar verirken rasyonaliteden sapmış olur. Davranışsal iktisat varsayımı ise ifade edilen rasyonalite kavramına bir eleştiri niteliğindedir. Bireyin psikolojik eğilimlerin etkisinde, hatalarını tekrar eden, rasyonel olmayan davranışlar sergilemekte olduğunu savunur.

Zihinsel süreç ve davranışları araştırıp inceleyen bilim dalı psikoloji, bireylerin tercihlerinin nedenlerine odaklanmıştır. İktisat bilimi ise bireylerin iktisadi tercihleri ve bu karar alma süreçlerine dair incelemeler yaparken psikoloji, sosyoloji gibi bilim dallarının da temel unsuru olan insana özgü karar alma süreçlerindeki psikolojik etkileri de çalışma alanına dahil ettiğinde ortaya davranışsal iktisat bilimi çıkmıştır. Literatürde bu alan bireylerin farklı yapılara sahip ve farklı davranışsal sergilediğini göz önünde bulundurarak iktisadi çalışmalarda ve analizlerde kendisine yer bulmuştur (Toigonbaeva ve Eser, 2011, s. 296).

Son dönemde piyasalarda geleneksel iktisat teorileri ile açıklanamayan ekonomik anomaliler davranışsal iktisat yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Deneysel iktisat alanında yapılan çalışmaların sayısının artmasıyla birlikte teorisyenler sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden de faydalanmaya başlamışlardır. Bu sayede insan davranışları göz ardı edilmeyerek ekonomik olguları açıklamaya çalışılmışlardır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı tüketici eğilim anketinde yer alan sorulardan da anlaşılacağı üzere, psikolojik faktörleri barındırdığı açıkça görülen ve doğrudan ölçülemeyen tüketicinin güveninin tüketici güven endeksi yardımıyla Türkiye’de tüketim harcamaları üzerindeki etkisinin anlaşılmasıdır. Her ne kadar ampirik literatürde hane halkı tüketim harcamalarının belirleyicilerine yönelik birçok çalışma bulunsa da bu çalışmanın temel motivasyonu ekonomik beklentilerin, iktisat teorisinin önerdiği diğer makro ekonomik modeller ile birlikte beklentilerin hane halkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini görmektir.

Çalışmanın metodoloji bölümünde tüketim harcamaları ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi araştırmak için bir model tahmini gerçekleştirilmiştir. Modelde tüketim harcamaları bağımlı değişken olup tüketim fonksiyonuna uygun şekliyle gelir verisi ve tüketici güven endeksi bağımsız değişkenler olarak eklenmiştir. Kısa ve uzun dönemli ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti 2004:Q1-2021:Q3 dönemini kapsamaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde tüketici güveninin tüketim harcamaları ile ilişkisinin irdelendiği yurt içi ve yurt dışı çalışmalar şu şekilde sıralanmıştır;

Erdoğan (2007), çalışmasında ömür boyu gelir hipotezi temelinde tüketim harcamalarına hane halkı beklentilerinin açıklama öngörüsünü analiz etmiştir. Veri seti olarak 2003:12-2006:05 dönemine ait aylık özel nihai tüketim harcamaları, gayri safi milli hasıla, tüketici güven endeksi serilerini kullanmıştır. Birim testleri ile serilerin durağanlığı sınanmış olup regresyon analizi sonuçlarına tüketici güven endeksinin hane halkı tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Bu duruma karşın hane halkının satın alma gücü ve iş bulma imkanları konusundaki beklentilerinin hane halkı tasarruf etme eğilimine olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde hane halkı tüketim eğilimini açıklamada beklentilerin rolüne vurgu yapılmıştır.

Arısoy (2012), yapmış olduğu çalışmada Türkiye’de güven endekslerinin reel ekonomiye etkilerini araştırmak için tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksi ile istihdam oranı, tüketim harcamaları, sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkileri VAR analizi kapsamında incelenmiştir. Aylık verilerin kullanıldığı çalışma 2005:1-2012:1 dönemini kapsamaktadır. Ekonometrik yöntem kısmında ilk aşamada iki farklı VAR modeli oluşturulduktan sonra etki-tepki ve varyans ayrıştırma yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre tüketim harcamalarının tüketici güven endeksinden, sanayi üretiminin ve borsa endeksinin ise reel kesim güven endeksinden etkilendiği bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca bu sonuç tüketim, üretim ve yatırım kararlarında güven endekslerinin tüketici ve yatırımcı açısından önemli ölçüde etkili olduğuna işaret etmektedir.

Ceritoğlu (2013), Türkiye örneğinde hane halkı tüketim harcamaları ile finansal kaynaklar arasındaki ilişkiyi piyasadaki gelişmeler ve hane halkı beklentileri bağlamında analiz etmiştir. Hane halkı duyarlılığının tüketim ve

tasarruf davranışlarına etkisini oluşturduğu denklemlerde Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) metodolojisi ile tahmin etmiştir. Analizde 2004:Q1- 2012:Q3 dönemi TCMB ve TÜİK'ten alınan Tüketici Eğilim Anketi hanehalkı beklentileri, büyüme oranı, reel faiz oranı, reel tüketici kredisi ve iş olanakları endeksi verilerini kullanmıştır. Makalenin bulguları şu şekildedir; İlk olarak, hane halkı beklentileri hakkında istihdam ve gelir beklentileri, tüketim ve tasarruf davranışları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. İkinci ampirik analiz, kredi kanalının faiz oranı kanalından daha önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca rasyonel beklentiler sürekli gelir hipotezi araştırılmış ve Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir (2013), tüketicinin güveninin tüketim harcamaları üzerindeki etkisinin araştırdığı çalışmasında 2004:2-2012:1 dönemi çeyreklik verileriyle bir baz model oluşturulmuş, bu modelde sadece makroekonomik değişkenler kullanılarak toplam tüketim harcaması ve alt harcama kalemleri tahmin edilmiştir. Daha sonra, bu modele tüketici güven endeksi ve alt endeksleri gibi bağımsız değişkenler eklenerek Kısmi En Küçük Kareler regresyon yöntemi kullanılarak öngörü modeline tüketici güveninin açıklama gücü incelenmiştir. Ayrıca tüketici güven endeksinin modele eklenmesi ile birlikte öngörü hatasını azalttığı gözlemlenmiştir. Çalışmada analiz sonucunda EKK Regresyon Yöntemi ile tüketici güven endeksinin alt kalemleri kullanılarak elde edilen endekslerin ortak hareketi içeren bileşen ile araştırmanın problemi olan tüketim harcamaları üzerindeki ilişki güçlü çıkmıştır. Bu durumun aksine toplam tüketici güven endeksi ile tüketim harcamaları ilişki bu denli güçlü olmadığı görülmüştür.

Karasoy ve Yüncüler (2015), çalışmalarında tüketici duyarlılığı göstergelerinin gelecekteki tüketim harcamalarını tahmin etme gücünü ampirik olarak değerlendirmiştir. Analizde, 2002:Q1-2014:Q4 dönemi boyunca Türkiye'deki özel tüketim harcamaları ve alt kategorileri, CNBC-e tüketici güven endeksi, TUIK-TCMB anketleri, tüketici beklentileri endeksi ve tüketim eğilimi endeksi gibi veriler kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, reel hisse senedi fiyatları, reel faiz oranları ve reel işgücü geliri de analiz için veri seti olarak kullanılmıştır. Modelde bağımlı değişken özel tüketim, bağımsız değişkenler tüketici güveni, reel hisse senedi, reel faiz oranı ve reel emekten oluşmaktadır. Yapılan analiz sonucundaki bulgular sürekli gelir ve ihtiyati tasarruf hipotezlerini Türkiye örneği için desteklemez iken tüketici güveninin tüketim büyümesi için açıklayıcı nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelde kullanılan tüketici güven endekslerinin hem özel toplam tüketimi hem de dayanıklı ve dayanıksız tüketimi açıklamadaki gücü ortaya konmuştur.

Arısoy ve Aytun (2014) tarafından yapılan araştırmada, tüketici güven endeksi ile tüketim harcamaları, faiz oranı ve tüketim kredileri arasındaki ilişki, nedensellik testleri ve regresyon analizleri kullanılarak incelenmiştir. Uygulanan Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucunda, tüketici güven endeksinin, tüketim kredileri ve faiz oranlarından tüketim harcamalarına doğru nedensellik tespit edildiği görülmüştür. Benzer şekilde, tüketim harcamaları ve faiz oranları, reel tüketim kredilerinin Granger nedenseli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Regresyon analizi sonuçları, tüketici güven endeksi, tüketim kredileri ve tüketim harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu analizler sonucunda, tüketici güven endeksinin, reel tüketim kredileri ve reel faiz oranındaki değişikliklerin, tüketim harcamalarının açıklanması açısından önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır.

Yüncüler, C. (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre, Ocak-Eylül 2015 döneminde tüketici güven endekslerindeki süregelen güçlü düşüş eğilimi, ekonomik aktivite için önemli bir aşağı yönlü risk olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, aynı dönemde dayanıklı tüketim göstergelerinde sert artışlar gözlemlenmiştir. Tüketici güvenini oluşturan alt bileşenlerin hareketleri aracılığıyla, tüketici güvenindeki önemli düşüşe rağmen böyle bir tüketim artışına yol açabilecek olası faktörleri belirlemeye çalışılmıştır. Bulgulara göre, hanehalklarının kendi ekonomik koşulları hakkındaki sorulara verdikleri yanıtlar, Türkiye ekonomisinin genel durumuyla ilgili sorulara verdikleri yanıtlardan daha iyimserdir. Bu dönemde hanehalkları, dayanıklı tüketim için makroekonomik koşulları yetersiz olarak değerlendirse de dayanıklı mallara harcama yapma olasılığını önemli ölçüde azaltmamaları ve mevcut hanehalkı mali durumunun, sözde çelişkiyi açıklamak için olası bir açıklama olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, tüketim analizleri için tüketici güven endekslerinin alt bileşenlerinin hareketlerini de dikkate alınmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Yaşar ve Ceylan (2020), çalışmalarında tüketici güven endeksini kullanarak GSYH'nin gelecek dönem değerleri açısından öncü nitelikte olup olmadığını araştırmışlardır. Bu doğrultuda analiz kısmında GSYH ile Tüketici güven endeksi arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi analiz etmişlerdir. Veri seti olarak 2004:1-2019:3 dönemi üçer aylık verileri kullanmışlardır. ARDL sınır testi ve Toda Yamamoto nedensellik testlerinin sonuçlarına göre GSYH ve tüketici güven endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülürken kısa dönemde tüketici güven endeksinden GSYH'YA doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ile araştırmanın

konusu olan tüketici güven endeksinin GSYH'nin gelecek dönem değerlerini belirlemede öncü nitelikte olduğunu doğrulamaktadır.

Yazıcı (2019), Türkiye ekonomisinde güveninin tüketim harcamalarına etkisini araştırdığı çalışmasında 2004 Ocak-2018 Haziran dönemi verilerini kullanarak bu ilişkiyi ampirik bir uygulama ile incelemiştir. Michigan Okulu Davranışsal İktisat yaklaşımı temelindeki bu çalışma aynı zamanda sunduğu literatür taraması açısından alandaki çalışmalar arasında önem arz etmektedir. Elde edilen bulgular tüketici güveninin tüketim harcamaları için temel belirleyici olduğu ve aynı zamanda tüketim harcamaları üzerinde pozitif etkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca metodoloji kısmında nedensellik analizi de araştırılmış olup elde edilen bulgular regresyon modeli tahmin sonuçları ile paraleldir. Toda Yamamoto Nedensellik Testi sonuçlarına göre tüketici güven endeksinden tüketim harcamalarına doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demirel ve Artan (2017) adlı çalışmada, panel veri analizi kullanılarak 13 Avrupa Birliği ülkesi için 2000:1-2014:12 dönemi için güven düzeyi ile temel makroekonomik göstergeler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Öncelikle yatay kesit bağımlılığı incelenmiş, daha sonra yatay kesit bağımlılığını hesaba katan CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) panel birim kök testi ve kök testi kullanılmıştır. Son olarak, panel birim kök testi sonuçlarına göre Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, güven düzeyi ile tüketim harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, endüstriyel üretim ve enflasyon arasında da bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, güven düzeyinden işsizlik oranına tek yönlü bir ilişki olduğu, faiz oranlarından güven düzeyine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Dees ve Brinca (2013), Amerika Birleşik Devletleri ve Euro bölgesi için tüketici duyarlılığı ve tüketim harcamaları arasındaki bağlantıyı ampirik olarak değerlendirmişlerdir. Veri seti 1985Q1-2010Q2 dönemini kapsamaktadır. Birim kök, Granger Nedensellik ve Eş bütünleşme testlerini uyguladıkları analizde değişken olarak güven endeksi, reel tüketim harcamaları, harcanabilir gelir; zenginlik, reel hisse senedi fiyatları, kısa vadeli faiz oranları, işsizlik oranı, petrol fiyatları verileri kullanılmışlardır. Sonuçlara bakıldığında tüketici güven endeksi belirli durumlarda tüketimi açıklayan iyi bir göstergedir. Ayrıca makalede 2008-09 mali krizinde güven erozyonuna atf yapılırken, ABD güven endeksleri Euro bölgesindeki tüketici duyarlılığını tahmin etmeye yardımcı olduğundan, uluslararası şok iletiminde bir "güven kanalı" olduğuna dair bulgulara bulunmuştur.

Gülcan ve Akkuş (2018), yapmış oldukları çalışmada tüketim ve üretim kanadının piyasa olan güveninin uzun dönemde beraber hareket edip etmediklerini araştırmışlardır. Çalışmalarında Tüketici Güven Endeksi tüketicilerin geleceğe yönelik beklentilerinin, Reel Kesim Güven Endeksi ise üreticilerin gelecek adına tutum ve davranışlarını temsilen kullanılmaktadır. Bu endeksler arasındaki uyum Phillips-Ouliaris (1990) eş bütünleşme testi ile incelenmiştir. Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre iki değişkenin eş bütünleşik olduğu ve uzun dönemli ilişkiye rastlanmışlardır. Bunun yanı sıra nedensellik testlerinden Granger (1969) Testi kullanılarak iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Tüketici Güven Endeksinden Reel Kesim Güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuşlardır.

Sarı ve Yıldırım (2021) araştırmalarında Türkiye ekonomisi özel tüketim harcamalarının belirleyicilerini incelerken, 2000:3 ile 2020:2 çeyreklik özel tüketim harcamaları, kamu tüketim harcamaları, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, faiz oranı, reel döviz kuru, enflasyon ve net varlıklardaki değişim verilerini kullanmışlardır. Değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek için geleneksel birim kök testleri ve Fourier birim kök testleri kullanılmıştır. Test sonuçları, serilerin durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermiştir. Daha sonra uzun dönemli ilişkileri tespit etmek için Fourier-Shin ve ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. Eş bütünleşme testlerinin sonuçları, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret etmektedir. ARDL Sınır Testinin sonuçları göstermektedir ki, özel tüketim harcamalarını, GSYH değişkeni ve net varlık değişimi pozitif yönde etkilemektedir.

Kurt, Ü. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre, istikrar ve güven faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma, [2004:1-2015:12] dönemine ait verileri kullanarak Türkiye ekonomisindeki istikrar ve güvenin tüketici kredileri üzerindeki etkisini zaman serisi analizi yöntemiyle araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, istikrar ve güvenin arttığı dönemlerde tüketici kredilerinin artış gösterdiğini, buna karşılık istikrarsızlık veya güvensizlik dönemlerinde ise tüketici kredilerinin azaldığını göstermektedir. Bu bulgular, istikrar ve güvenin ekonomik büyümeyi etkileyen önemli faktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

Beşiktaşlı ve Cihangir (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışma, yatırımcı duyarlılığının sayısal bir göstergesi olan tüketici güven endeksi (TGE) ile finansal piyasalar ve genel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi ve bu

ilişkinin yönünü belirlemeyi hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri kullanılmıştır. Çalışma, 2005:01-2019:04 dönemine ait aylık verileri incelemiş ve sonuçlar şu şekildedir: TGE ile para piyasası ve genel makroekonomik göstergeler arasında uzun vadeli bir ilişki saptanırken, sermaye piyasası değişkenleri ile uzun vadeli bir ilişki tespit edilmemiştir. Ayrıca, para piyasasındaki dolar kuru, sermaye piyasasındaki borsa endeksi, gösterge tahvil faiz oranı ve genel ekonomik göstergeler ile ÜFE ve TÜFE değişkenleri arasında TGE'nin Granger nedeni olduğu bulunmuştur.

Zanbak, Özgür ve Çiçek (2022)'nin yaptıkları çalışmaya göre, bir ülkede bireylerin ekonomik durumlarıyla geleceğe yönelik beklentileri arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkinin ekonomiye olan etkisi, yani tüketici güven seviyesinin ölçülmesinde kullanılan bir gösterge olan tüketici güven endeksi ile değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkiye'yi merkezine alarak, 2007-2020 dönemine ait mevsimsellikten arındırılmış aylık verileri kullanmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, tüketici güven endeksi ile diğer değişkenler (enflasyon, döviz kuru, işsizlik oranı, genç işsizlik oranı ve tüketici kredisi faizi) arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, hata düzeltme modeli kullanılarak elde edilen sonuçlara göre, kısa dönemde oluşan dengeden sapmaların yaklaşık 4 ay sonra uzun dönem dengeye ulaştığı belirlenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, döviz kuru, işsizlik oranı, genç işsizlik oranı, enflasyon oranı ile tüketici kredisi faizinin, tüketici güven endeksinin kısa dönemde nedeni olmadığı, ancak uzun dönemde birlikte hareket ederek nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları, tüketicilerin ekonomik durumlarıyla geleceğe yönelik beklentilerini yansıtan tüketici güven endeksinin artırmak ve 100 eşik değerinin üzerine çıkarmak için, döviz kurunun, işsizlik oranının ve tüketici kredisi faizlerinin düşürülmesine yönelik politikaların etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Çetintürk (2020), çalışmasında anket yöntemi kullanılarak davranışsal iktisat yaklaşımıyla Y ve Z kuşakları özelinde tüketim harcamalarında sosyal medyanın etkisini araştırmıştır. Bu doğrultuda çalışmada davranışsal iktisat yaklaşımlarına değinilmiş olup tüketicinin tüketim kararlarını etkileyen psikolojik temelli çevresel faktörler üzerinde durmuştur. Daha sonra analiz bölümünde anket yöntemini kullanarak sosyal medya kullanımına, moda ve reklamın harcamaya yönelik etkilerine ilişkin katılımcılara sorular yöneltilerek, Y ve Z kuşağında olduğu kabul edilen bireylerin sosyal medyada yer alan reklamlar, trendler vs. gibi etkiler ile tüketim kararlarının ne ölçüde etkilendiği incelenmiştir. Bulgular kısmında sosyal medya platformlarında yapay olarak oluşturulan moda akımları ve bu mecralarda tanıtılan markalar ile harcama tercihleri arasında ilişkinin olduğu tespit edilirken aynı zamanda markalara yönelik tanıtımların Y ve Z kuşakları arasında farklılık arz ettiği sonucu ulaşılmıştır.

Fan ve Wong (1998), yapmış oldukları çalışmada tüketim için tüketici güven endekslerinin tahmin kapasitesini ve tüketim ve tüketici duyarlılığı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemişlerdir. Çalışmanın veri setini 1985-1997 dönemi çeyreklik veriler oluşturmaktadır. Analiz sonunda Hong Kong'daki tüketici güven endekslerinin tüketim büyümesini tahmin etmede çok az veya neredeyse hiç açıklayıcı güce sahip olmadığını gösteriyor. Bu bulgularla birlikte bu makalenin oldukça şaşırtıcı bir bulgusu, ABD'deki durumla keskin bir tezat içinde olmasıdır. Yani ABD veya İngiltere'dekinin aksine Hong Kong'daki tüketici güven endekslerinin tüketim büyümesini tahmin etmede çok az veya neredeyse hiç açıklayıcı güce sahip olmadığını gösteriyor.

Juhro ve Iyke (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Endonezya'da tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırma, tüketici ve iş dünyası güven endeksleri olmak üzere iki güven ölçüsünün, tüketim harcamaları ile ilişkisini incelemektedir. Ayrıca, çalışmada tüketim harcamalarını etkileyen üç yaygın tahminleyici de kullanılmıştır; bunlar işçi geliri, hisse senedi fiyatları ve faiz oranlarıdır. Bulgular, tüketici ve iş dünyası güveninin tüketim harcamalarını tahmin etmede kullanışlı olduğunu göstermektedir. Özellikle, tüketici ve iş dünyası güvenini içeren tüketim büyüme modellerinin ekonomik ve istatistiksel açıdan avantajlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, politika yapıcılarının tüketici ve iş dünyası duygularını tahmin modellerine dahil ederek tahmin doğruluklarını %4 ila %13 arasında artırabileceklerini göstermektedir.

Ludvigson (2004) genel bir bakış açısıyla çalışmasına tüketici güveninin nasıl ölçüldüğü ve raporlandığına yer verir. Veri seti olarak 1968: Q1- 2002: Q4 dönemine ait Michigan Üniversitesi ile Conference Board tarafından hesaplanan tüketici güven endeksleri, tüketim harcamalarının çeşitli alt kalemleri, S&P 500 fiyat endeksi, gelir ve hazine bonusu faiz oranları ABD'ye odaklanarak çalışmada kullanılmıştır. Analizde regresyon modeline tüketici güven endeksinin yalnız olduğu modelde yani güven endeksinin büyümeyi tahmin etme gücü yüksektir. Fakat diğer değişkenlerin olduğu modelde açıklama gücünün düştüğü gözlemlenmiştir. Kanıtlar, popüler anket önlemlerinin gelecekteki toplam tüketici harcama büyümesi hakkında bazı bilgiler içerdiğini gösteriyor. Bununla birlikte, bu bilgilerin çoğu diğer ekonomik ve finansal göstergelerde bulunur ve tüketici güveni tarafından sağlanan bağımsız bilgi, gelecekteki tüketici harcamalarında nispeten mütevazı miktarda ek değişiklik öngörür.

Bryant ve Macri (2005), tarafından yapılan bu çalışma, genellikle tüketim fonksiyonu üzerine yapılan çalışmalarda ihmal edilen bir değişken olan “tüketici duyarlılığının” Avustralya için tüketim harcamalarını açıklayıp açıklamadığını incelemektedir. Veri seti olarak 1979:04-2000:01 dönemi tüketici güven endeksi, reel tüketim harcamaları, gelir, özel sektör serveti, özel tüketim fiyatları, işsizlik oranı, nüfus ve uzun dönem tüketim harcamalarındaki büyüme değişkenlerini kullanarak tüketici duyarlılığının tüketim harcamalarını neden etkileyebileceğini gösteren teorik bir model geliştirmişlerdir. Çalışmanın bulguları tüketici duyarlılığının tüketim harcamalarındaki değişiklikleri etkilediğini göstermektedir.

Gündüz vd. (2017), Türkiye örneğinde 2004:1-2016:1 dönemi aylık tüketici güven endeksi ve kredi kartı harcamaları verileri kullanılarak aralarındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmanın analiz bölümünde nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analiziyle sınımlanmıştır. Testin bulgularına göre tüketici güven endeksinden kredi kartı harcamalarına doğru tek yönlü ve anlamlı nedensellik bulunmuş olup ilişkinin yönüne yakından dikkat edildiğinde, yukarı yöndeki değişiklikler Tüketici güven endeksinde önceki dönemlerde hane halkı kredi kartı harcamaları incelenen dönemde arttığı görülmüştür. Ayrıca EKK (OLS) yöntemi ile kurulan regresyon analiziyle kredi kartı harcamaları üzerinde tüketici güven endeksinin anlamlı etkisinin olduğu ve olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

İpek ve Akyazı (2017), Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksi ile hanehalkı harcamaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, 2009Q1-2017Q2 dönemi boyunca hanehalkı beklentilerini temsil eden tüketici güven endeksi ve tüketimi temsil eden dayanıklı, yarı dayanıklı, dayanıksız ve hizmet harcamalarını içeren toplam harcamalar verilerini kullanmışlardır. Bu çalışmada Vektör Otoregresif tahmin yöntemi kullanılarak model tahmin edilmiş ve tüketim harcamalarının tüketici güven endeksinin Granger nedeni olduğu, dayanıklı tüketim harcamaları ile tüketici güven endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ve sadece gelir ve nominal altın getiri oranının kontrol değişkeni olarak anlamlı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bicil vd. (2018), yürüttüğü araştırma, tüketicilerin güven endeksleri ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada, 2012 yılından 2018 yılının ilk yarısına kadar aylık bazda tüketici güven endeksi, sanayi üretim endeksi, BIST100 kapanış fiyatları, tüketici fiyat endeksi ve dolar kuru değişkenleri kullanılarak Granger nedensellik testi ve VAR modeli tahmin edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, tüketici güven endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, BIST100 endeksi, dolar kuru ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerinin tüketici güven endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Acemoğlu ve Scott (1994), Rasyonel Beklentiler Sürekli Gelir Hipotezini ampirik olarak açıkladıkları çalışmalarında, tüketici güvenin gelecek dönem tüketim harcamalarını açıklama gücünü araştırmışlardır. Çalışmada Birleşik Krallık verilerini kullanarak uyguladıkları OLS (En Küçük Kareler) yöntemiyle regresyon analizi sonucunda tüketici güven endeksi değişkeninin katsayısı anlamlı tespit edilmiş, tüketimde meydana gelen artışlara tüketici güveninin yön verdiğini belirlemişlerdir. Analizin bulgularına göre tüketicinin duyarlılığının gelecek dönem hane halkı tüketim harcamalarını açıklama gücünün bulunduğu, Rasyonel Beklentiler Sürekli Gelir Hipotezinin geçerli olmadığını ifade ederken tüketim harcamaları ile tüketici güveni endeksi arasındaki güçlü bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir.

Tüketici güven endeksi ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların bazı göz ardı edilmiş olan yönleri bulunmaktadır. İlk olarak, nedensellik sorunu belirsizliği mevcuttur. Birçok çalışma, tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını nasıl etkilediğini incelemiştir, ancak bu ilişkinin nedensellik yönü üzerine az sayıda çalışma bulunmaktadır. Tüketici güven endeksinin düşmesi, tüketim harcamalarının azalmasına mı neden olur, yoksa tüketim harcamalarının azalması, tüketici güven endeksinin düşmesine mi yol açar konuları açısından daha detaylı değinilmesi ve değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. İkinci olarak, birçok çalışma diğer önemli ekonomik faktörleri (örneğin, gelir seviyeleri, faiz oranları, işsizlik oranları) göz ardı edebilir, bu da sonuçların eksik olmasına neden olabilir. Üçüncüsü, çoğu çalışma tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi kısa vadeli olarak incelemiştir. Uzun vadeli eğilimleri ve değişiklikleri değerlendirmek için daha uzun vadeli analizlere ihtiyaç duyulabilir. Ancak bunun yanında çalışmaların bazı üstünlükleri de bulunmaktadır. Öncelikle, tüketici güven endeksi ekonomik dalgalanmaların erken bir göstergesi olabilir. Tüketici güven endeksinin ani bir düşüşü, yaklaşan ekonomik sorunların habercisi olabilir. İkincisi, bu çalışmalar tüketici davranışlarının psikolojik ve sosyal faktörlerini anlamamıza yardımcı olabilir. Tüketicilerin güven düzeyleri ve algıları, ekonomik kararlarını etkileyebilir ve bu faktörlerin anlaşılması, politika yapıcılarına önemli bir bakış açısı sunabilir. Ayrıca, tüketici güven endeksi, hükümetler ve merkez bankaları gibi kurumlar için ekonomik politika

oluştururken dikkate alınan bir gösterge olabilir ve tüketicilerin güveninin artması, tüketim harcamalarını teşvik etmek için kullanılabilir. Son olarak, bu tür çalışmalar farklı bölgeler veya ülkeler arasında tüketici eğilimlerini karşılaştırmak için kullanılabilir, bu da ekonomik analizler için değerli bir araç olabilir.

3. TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ

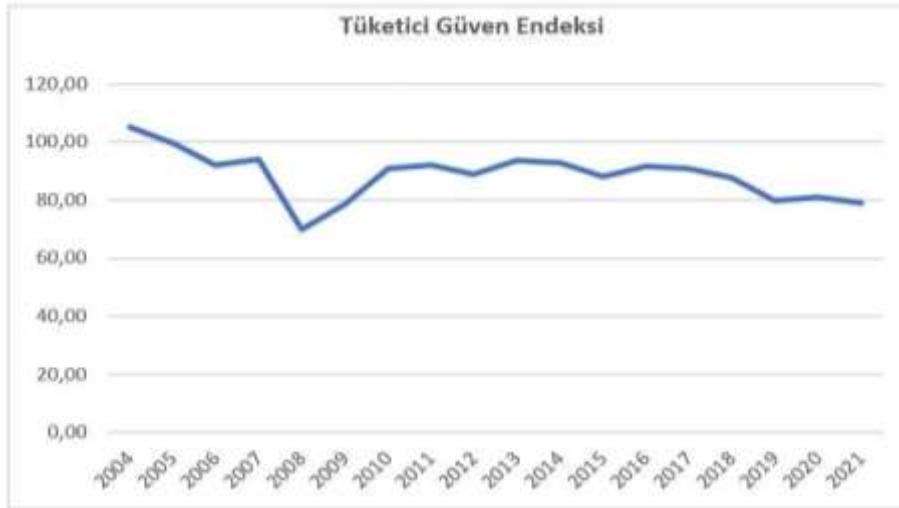
Tüketici Güven Endeksi, hane halkının ve devletlerin ekonomik açıdan içerisinde buldukları mevcut durum geçmiş ve gelecek 12'şer aylık periyotlar şeklinde geleceğe ilişkin beklentileri değerlendirme ve hali hazırda tasarruf etme ve harcama yapma eğiliminin ölçülmesi ile oluşturulur (Kaygısız, 2019, s. 316).

Ekonomiye duyulan güven tüketiciler açısından daha fazla ekonomik faaliyete geçmek dolayısıyla buna bağlı beklentilerin olumlu olduğu bir ortamda tüketici davranışlarının sergilenmesi demektir. Bu doğrultuda gazetelerde, televizyonlarda ve günümüzde popüleritesi olan sosyal medyada hem ekonomiye duyulan güveni destekleyici hem de tam aksi yönde zedeleyici yayınlar görülebilmektedir. Bu haberler içerisinde olumsuzları doğal olarak tüketicinin piyasaya olan güvenini zedeleyeceğinden tüketim yerine daha az tüketme ya da tasarruf etme eğiliminde bulunacaklardır. Elbette ki bu mecralarda manipüle edici asılsız haberlerde dolaşmakta tüketici duygularının da etkisinde algısı bu yönde hareket etmektedir.

Finansal piyasalarda yer alan enstrümanların hareketleri yönünde ön görüde bulunmak ekonomistlerin ve bilhassa yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Bu yönüyle ekonomistlerde piyasada beklentilerin yarattığı ortamda bazı varsayım altında çeşitli analizler gerçekleştirir. Bu analizlerde beklentilerin piyasa yansımalarını tam manasıyla ortaya koymak için Türkiye'de 2003 yılından bu yana açıklanan "Tüketici Güven Endeksi" verileri önemli bir referans oluşturmaktadır (Sarı ve Ilgın, 2018, s. 394-395).

Tüketici Güven Endeksi hem ülkedeki hem de bireysel olarak hane halkının içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar ve ekonomik beklentilerini yansıtmak üzere yönetilen soruların bulunduğu bir ankete dayanmaktadır. Hem ekonomik hem de istatistiksel bir ölçüt olan tüketici güven endeksi, tüketicinin davranışları, gelir ve faiz oranlarındaki mevcut durumda dahil olmak üzere söylenildiği gibi beklentileri göre değişkenlik göstermektedir (Fuhrer, 1993, s. 32-33).

Şekil 1. Ekonomik Güven Endeksi (2021-Aralık)

Kaynak: (TCMB, 2022).

Tablo 1. Ekonomik Güven Endeksi, Sektörel Endeksler ve Değişim Oranları (2021-Aralık)

	Endeks		Bir önceki aya göre değişim oranı (%)	
	Kasım	Aralık	Kasım	Aralık
Ekonomik Güven Endeksi	99,3	97,5	-2,0	-1,8
Tüketici Güven Endeksi	71,1	68,9	-,7,3	-3,1
Reel Kesim Güven Endeksi	112,0	110,1	0,6	-1,7
Hizmet Sektörü Güven Endeksi	119,4	118,8	-0,7	-0,5
Perakende Ticaret Sektörü Güven Endeksi	121,9	121,5	0,6	-0,4
İnşaat Sektörü Güven Endeksi	93,6	90,0	1,0	-3,9

Not: Endeks değerleri mevsim etkilerinden arındırılmış değerlerdir.

Kaynak: (TÜİK, 2021).

3.1. Tüketici Güveni ile Tüketim Harcamaları İlişkisi

Temel haliyle tüketim fonksiyonu $C = C_0 + cY$ şeklindedir. Bu fonksiyonda tüketim harcamaları C harfiyle gösterilirken gelirden bağımsız olan tüketim harcamalarını yani otonom tüketimi C_0 , gelire bağımlı tüketim harcamalarını ise cY şeklinde ifade edilir. Bu denklem incelendiğinde açıklanan değişken (bağımlı) C , bağımsız değişken yani bir diğer ifade ile açıklayıcı değişkeni göstermektedir. $C=f(Y)$ fonksiyonunda görüldüğü üzere C ile gösterilen tüketimin gelire bağımlı olması dolayısıyla Y 'ye bağımlı, Y 'nin de tüketim harcamalarından bağımsız olması nedeniyle fonksiyonda bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Grafik formunda gösterimde iki katsayı bulunmaktadır. Bunlardan dikey eksen kesen C_0 (otonom tüketim harcamaları), c ise eğim katsayısı olarak ifade edilir (Eğilmez,2016). Literatür incelendiğinde tüketim kavramını açıklayan teorilerin çoğunlukla ölçülebilir ve ampirik analizlerde ekonometrik modele dahil edilebilecek nitel ifade edilen makroekonomik değişkenler kullanıldığı görülmektedir. Fakat tüketiciyi rasyonel insanın dışında duygularının da tüketime etkisi görülmeye başlandığında artık psikolojik faktörlerin kullanılması söz konusu olmuştur. Bu aşamada tüketicilerin psikolojik eğiliminin modele temsilen dahil edilebilmesi ancak tüketici eğilimleri ölçümleriyle mümkün olabilmektedir. Tüketici eğilimlerini gösteren endekslerin çalışmalarda kullanılmasıyla beraber artık makroekonomik değişkenlerin dışında bu endekslerinde tüketimi açıklamadaki etkisi elde edilen sonuçlarla sabittir (Özdemir, 2013, s. 2).

Literatürde tüketici güveninin toplam tüketim harcamaları üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalarda kısa ve uzun dönemli ilişki, nedensellik ilişkisi gibi birçok ampirik yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemlerden biri de eşik değer analizi yöntemidir. Bu konu özelinde tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarını açıklayıcı tahmin gücünü ortaya koyan eşik değer analizi yöntemini kullanan Déés ve Brinca (2011), Desroches ve Gosselin (2002) gibi araştırmacılar harcanabilir gelirin olduğu modele tüketici güvenini temsilen tüketici güven endeksinin dahil ettiklerinde özellikle kayda değer değişimlerin yaşandığı dönemlerde gelir değişkeninin de ilerisinde açıklayıcı güce sahip olduğunu gözlemlenmişlerdir. Kaldı ki böylesi dönemleri belirsizliğin yaşandığı örneğin kriz dönemleri varsayımı altında değerlendirdiğimizde aslında araştırmacıların ABD gibi gelişmiş bir ülke verileriyle yaptıkları çalışmalarda güvenin harcamaları açıklamada ne denli önemli faktör olduğu daha net görülmektedir (Özdemir,2013).

Garner (1991), Fan ve Wog (1998), Croushore (2005) ve Haniffi ve Masih (2016) tarafından yapılan çalışmalarda bu denklemde tüketici güven endeksine yer verildiğinde tüketim harcamalarını öngörme noktasında yetersiz kalacağı ve dolayısıyla ek bir katkıda bulunmayacağı ortaya konan bulgularla savunulmuştur. Bu öngörülerin aksine tüketici güveninin tüketim harcamalarını açıklamadaki öngörü gücünün olduğunu savunan çalışmalarda literatürde mevcuttur. Bu çalışmaların başında Mueller (1963), Carroll vd. (1994), Ludvigson (2004), Acemoğlu ve Scott (1994), Bryant ve Macri (2005), Cuenca vd. (2013) 'un yapmış oldukları çalışmalar gelmektedir. Birçok ülkeye oranla Türkiye'de 2003 yılından bu yana açıklanmaya başlanan yeni sayılabilecek tüketici güven endeksi ile tüketim harcamaları ilişkisine yönelik çalışmalar literatürde az sayıda bulunmaktadır. Literatürde bu çalışmalar incelendiğinde Erdoğan (2007)'nin özel nihai tüketim harcamaları, gayri safi milli hasıla, tüketici güven endeksi serilerini kullanarak yapmış olduğu çalışma bunların başında geldiği kabul edilebilir. Çalışmada analiz sonucu tüketici güven endeksinin hanehalkı tüketim harcamalarını açıklamada etkisiz olduğu sonucuna ulaşılsa da sonraki dönemde yapılan birçok çalışma bu sonucun aksine tüketici güveninin tüketim harcamaları üzerindeki öngörüsünü

önemli ölçüde ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan Yamak ve Abdioğlu (2007), Ceritoğlu (2013), Arısoy (2012) ve Arısoy ve Aytun (2014), Karasoy ve Yüncüler (2015), Özdemir (2013)'in ampirik bulguları tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarının en iyi tahminçilerinden biri olduğu ve modele dahil edildiğinde önemli ölçüde açıklama gücünün var olduğu sonucunu vurgulamaktadır (Yamak vd., 2019, s. 513).

4. VERİ SETİ VE ÖZELLİKLERİ

Çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2004;Q1-2021;Q3 dönemleri için üç ayda bir açıklanan tüketim harcamaları verileri, yine aynı şekilde üçer aylık açıklanan ülkemizde de 2004 yılından itibaren açıklanmaya başlanmış tüketici güven endeksi verileri ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) verilerinin de çeyreklik verileri değişken olarak kullanılarak tüketici güveninin tüketim harcamaları ile ilişkisi incelenmiştir. Değişkenlere ait tanım ve kaynak bilgileri Tablo 4'de sunulmuştur. Değişkenler, moving average yöntemine göre mevsimsellikten arındırılmıştır. Çalışmanın devamında kullanılacak olan model Yamak vd, (2019)'nin Tüketim fonksiyonu ve tüketici güven endeksi, Arısoy ve Aytun (2014)'un Türkiye'de tüketim harcamaları, krediler ve tüketici güveni arasındaki ilişkilerin analizi, Yaşar ve Ceylan (2020)'in Tüketici güven endeksi ile gayri safi yurtiçi hasıla ilişkisi çalışmaları takip ederek oluşturulmuştur. Değişkenler modele, doğal logaritmaları alınarak dahil edilmiştir.

$$LNTUKTM = f(LNTGE, LNENF, LNGSYIH) \quad (1)$$

Modelde kullanılabilir gelirin hesaplanmasındaki güçlükler nedeniyle GSYİH kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları: Koç, Smith, Fuller ve Fabiosa (1998), Robinson (2001), Leong (2001), Banerjee ve Batini (2003). Tüketim Harcamaları TCMB, EVD internet sitesinden Harcama Yöntemiyle-Zincirlenmiş Hacim yöntemi (Bin TL) (Üç Aylık) ile elde edilen veri grubundan yerleşik hanehalklarının toplam tüketim serisi alınarak elde edilmiştir. Ratio to moving average yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. TCMB tarafından Tüketici Eğilim Anketi ile oluşturulan Tüketici Güven Endeksinin üçer aylık serisi çekilerek elde edilmiştir. Gelir değişkeni TCMB, EVDS internet sitesinden Harcama Yöntemiyle-Zincirlenmiş Hacim yöntem ile elde edilen veri grubundan GSYİH (Bin TL) serisi alınarak elde edilmiştir. Ratio to moving average yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Enflasyon değişkeni TCMB, EVDS internet sitesinden Fiyat Endeksi (Tüketici) (2003=100) veri grubundan genel düzey serisi çekilerek elde edilmiştir.

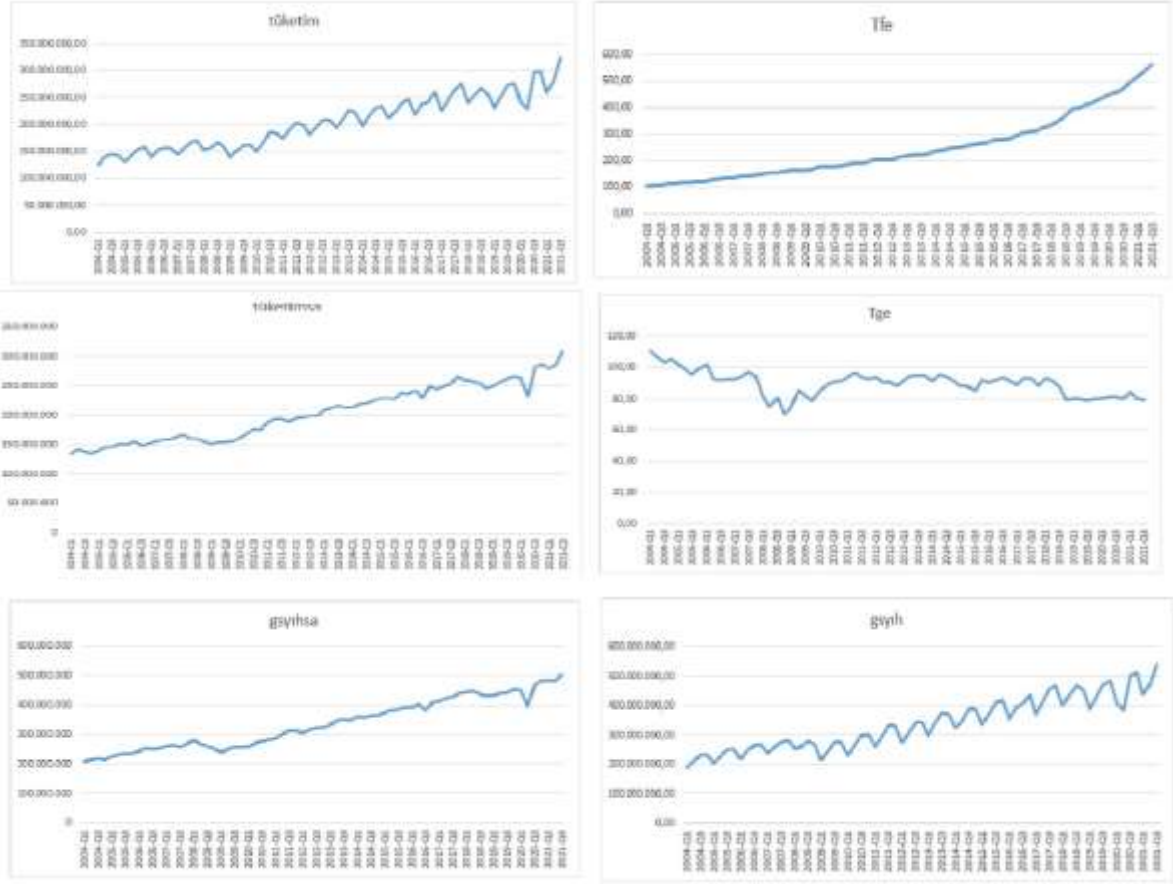
Değişkenlere ait tanım ve kaynak bilgileri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişken	Kısaltmaları
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi (Bin TL-Zincirlenmiş Hacim)	LNTUKTM
Tüketici Güven Endeksi	LNTGE
Tüketici Fiyat Endeksi	LNENF
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Zincirlenmiş Hacim)	LNGSYIH

Grafiklerde de görüleceği üzere tüketici güveni değişkenine ait grafik haricinde tüm değişkenlerin artan bir trend içerisinde oldukları söylenebilir. En yüksek tüketim ve en yüksek gelir 2021 yılının üçüncü çeyreğinde ulaşılmış iken tüketicinin güveninin neredeyse 2008 yılında yaşanan krize yakın seviyelere kadar düştüğü gözlemlenmektedir. Tüketici fiyatlarında ise 2021 yılının üçüncü çeyreğine gelindiğinde artış devam etmektedir. Ayrıca gelir ve tüketim değişkenlerinde 2009 yılının ilk çeyreğinde, 2016 yılının üçüncü çeyreğinde ve 2020 yılının ikinci çeyreğinde azalış söz konusudur.

Şekil 2. Değişkenlere Ait Grafikler

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3'te, değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Değişkenlerin ortalaması, standart sapması, en yüksek ve düşük değerleri, basıklık-çarpıklık değerleri ve normallik sınavına ilişkin bilgi veren Jarque-Bera istatistiği değerler yer almaktadır. İlgili tabloda bütün değişkenlere ait Jarque-Bera olasılık değerlerine bakıldığında 0.05'den büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenlerin normal dağılıma uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	LNTUKTMSA	LNTGE	LNENF	LNGSYIHS
Ortalama	19.10606	4.491752	5.396695	19.60083
Medyan	19.10902	4.511512	5.358581	19.59447
Maksimum Değer	19.54565	4.709530	6.334830	20.03561
Minimum Değer	18.71195	4.247066	4.658774	19.14599
Standart Hata	0.234491	0.088392	0.462117	0.254609
Skewness	-0.036772	-0.225503	0.278470	-0.017201
Kurtosis	1.653891	3.075984	2.085287	1.664516
Jarque-Bera	5.376531*	0.618823	3.392860	5.2279743*
Prob.	0.067999	0.733879	0.183337	0.071370

Not: Serinin normal dağılım göstermediğini ifade etmek için sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde ***, ** ve * sembolleri kullanılmıştır.

Tabloda sadece LNTGE değişkeninin basıklık değerinin 3'ten büyük olduğu dolayısıyla serinin sivri olduğu, haricindeki değişkenlerin basık olduğu tespit edilmiştir. Çarpıklık değerleri incelendiğinde ise tüm değişkenlere ait çarpıklık değerlerinin 0'a yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca negatif olmalarından dolayı serilerin negatif yönde çarpık olduğu görülmektedir. Basıklık değerinin 3'ten büyük ve küçük olması durumunda sırasıyla sivri ve basık olduğu sonucuna ulaşılabacaktır. Çarpıklık değerleri incelenirken, bu değer 0'a eşit olması halinde seri normal dağılıma uygunluğunu ifade ederken bu değer 0'dan büyük olması durumunda ise serinin +(pozitif) yönde, 0'dan küçük olması durumunda -(negatif) yönde çarpık olduğu anlaşılmaktadır (İbicioğlu ve Kapusuzoğlu, 2011, s. 90). Jarque-Bera normallik testine göre LnTUKTMSA ve LnGSYIHSa değişkenleri %10 anlam seviyesinde normal dağılıma uymamaktadır.

4.2. Korelasyon İlişkisi

Değişkenler arasındaki bu pozitif ve anlamlı ilişki değişkenlerin birbirinin nedenseli olduğu doğrulamamaktadır. Korelasyon analizi ile ilişkinin yönü ve büyüklüğü belirlenmekte olup bir iktisadi analiz için bu bilgiler çok önemlidir (Arısoy ve Aytun, 2014, s. 38)

Korelasyon, değişkenler arasındaki ilişki hakkında fikir verirken, bu ilişkinin yönü veya nedenselliği hakkında bilgi sağlamaz. Bir değişkenin diğeri ile nedenselliği konusunda ulaşılabacak bilgi ise değişkenler arasındaki bağılılığı ortaya koyan regresyon modeli ile mümkün olmaktadır (Gujarati, 2004, s. 696).

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

Korelasyon Olasılığı	LNTUKTMSA	LNGSYIHSa	LNTFE	LNTGE
LNTUKTMSA	1.000000 -----			
LNGSYIHSa	0.999999 0.000000	1.000000		
LNTFE	0.997327 0.000000	0.997381 0.000000	1.000000 -----	
LNTGE	0.999645 0.000000	0.999622 0.000000	0.995341 0.000000	1.000000 -----

Tablo 4'de ise değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi sunulmuştur. Bu verilere istinaden LNTUKTMSA değişkeni ile tüm değişkenler arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.

4.3. Durağanlık Analizi

Bu çalışmada, durağanlığın tespit edilmesi için ADF ve PP birim kök testlerinden istifade edilmiştir. Dickey-Fuller (1979) yaklaşımı, hata terimlerinin istatistiksel olarak normal dağılıma sahip ve aynı yapıda ve bağımsız oldukları varsayımını içerir. Bununla birlikte, PP birim kök testinde hata terimlerinin değişken yapıda oldukları varsayılır (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014, s. 11). Phillips ve Perron (1988) yöntemi, Dickey Fuller testinin aksine hata terimleri arasında değişken yapıda olmakla birlikte zayıf bağımlılık varsayımını içerir (Kutlar, 2007, s. 335). Çoklu doğrusal bağlantı sorununa karşı ARDL modeli tahmininde Newey-West tahmincisi kullanılmıştır.

Genişletilmiş ADF, Dickey ve Fuller (1979)'a göre hata terimlerinin istatistiksel olarak normal dağılıma sahip, sabit varyanslı, ortalamasının sıfır olduğu varsayımına ek olarak olası beyaz gürültü ihtimaline karşı geliştirilmiştir. Başka bir deyişle ADF'nin bu genişletilmiş uyarlamasında otokorelasyon problemi bağımlı değişkenin ilave gecikme değerleri ile çözüme kavuşturulur. Dickey-Fuller testinde, trendsiz ve sabit terimsiz model, sabit terimli model ve sabit terimli-trendli model olmak üzere üç farklı regresyon denklemi kullanılmaktadır.;

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum \beta_i p_{i=1} \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \sum \beta_i p_{i=1} \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta y_t = a_0 + a_2 t + \gamma y_{t-1} + \sum \beta_i p_{i=1} \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (4)$$

(Asteriou ve Hall, 2007, s. 297).

Zaman serilerinde durağanlığı tespit etmek amacıyla Phillips-Perron (PP) tarafından öne sürülen yaklaşım temelde Dickey-Fuller tarafından geliştirilen ADF'ye parametrik olmayan istatistiksel yöntem ile yapılan bir düzeltmeden ibarettir. Dickey-Fuller testinde hata terimlerinin bağımsız, normal dağıldığı ve bu hata terimleri arasında bir otokorelasyon sorununun bulunmadığı, gözlem boyunca da sabit varyanslı oluşu varsayılmaktadır (Sabit varyans durumunda $(e_t \sim IID(0, \sigma_e^2))$ şeklindedir). PP Testinin bu noktada ADF'ye eleştirisi modele eklenen bağımlı değişkenin otokorelasyon problemine çözüm olsa da değişme serbestinde bir azalmaya neden olmaktadır. PP Testi bu problemi ortadan kaldırmak için hata terimleri arasında zayıf bağımlılığa ve hata terimlerinin değişken yapıda olma durumuna müsaade ederek yine ADF'de olduğu gibi üç farklı regresyon modeli için geliştirilmiştir (Phillips, Perron, 1988, s. 335).

Bu çalışmada serilerin durağanlığı literatürde popüler kullanıma sahip ADF ve PP birim kök testleri vasıtasıyla tespit edilmiş olup Tablo 7 ve Tablo 8'de birim kök testlerine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 5. Philips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli-Prob.	Sabitli-Trendli-Prob.	Sabitsiz-Trendsiz-Prob.
LNTUKTMSA	-0.073808-0.9476	-3.585945-[0.0383]**	3.951033-[1.0000]
Δ LNTUKTMSA	-11.60040-[0.0001]***	-11.52743-[0.0000]***	-10.03170-[0.0000]***
LNTGE	-2.788073-[0.0651]*	-2.946939-[0.1547]	0.951439-[0.3015]
Δ LNTGE	8.983791-[0.0000]***	8.927990-[0.0000]***	9.060097-[0.0000]***
LNENF	3.117533-[1.0000]	1.387113-[1.0000]	13.55410-[1.0000]
Δ LNENF	-7.338658-[0.0000]***	-8.122414-[0.0000]***	-3.377111-[0.0010]**
LNGSYIHSA	-0.586980-[0.8661]	-3.295532-[0.0755]*	4.392553-[1.0000]
Δ LNGSYIHSA	-11.01208-[0.0001]***	-10.91398-[0.0000]***	-9.228282-[0.0000]***

Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde serilerin durağanlıklarını gösteren *, ve **, *** değerleri sırasıyla yer almaktadır. Köşeli parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

PP Test sonuçlarına göre düzey değerinde sabitte, sabit-trendli modelde ve sabitsiz-trendsiz modelde tüketim harcamaları, gelir, enflasyon verileri durağan değildir, birim kök içermektedir dolayısıyla H_0 reddedilemez. Sadece tüketici güven endeksi verisi sabitli modelde %10 düzeyinde durağandır. Daha sonra değişkenlere 1.farkta test uygulandığında tüm değişkenler sabitte, sabit-trendli modelde ve sabitsiz-trendsiz modelde durağandır ve H_0 reddedilir.

Tablo 6. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli-Prob.	Sabitli-Trendli-Prob.	Sabitsiz-Trendsiz-Prob.
LNTUKTMSA	0.015411-[0.953]	-3.656359-[0.03]**	3.227789-[0.99]
Δ LNTUKTMSA	-11.26200-[0.00]***	-11.19382-[0.00]***	-10.11169-[0.00]***
LNTGE	-2.838231-[0.058]*	-2.967111-[0.148]	-0.912712-[0.317]
Δ LNTGE	-8.972200-[0.00]***	-8.917533-[0.00]***	-8.955517-[0.00]***
LNENF	3.085486-[0.99]	0.981249-[0.99]	14.20177-[0.99]
Δ LNENF	-7.298571-[0.00]***	-8.120432-[0.00]***	-0.063610-[0.657]
LNGSYIHSA	-0.718234-[0.834]	-3.437383-[0.054]*	2.915899-[0.99]
Δ LNGSYIHSA	-10.49906-[0.00]***	-10.41489-[0.00]***	-9.248464-[0.00]***

Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde serilerin durağanlıklarını gösteren *, ve **, *** değerleri sırasıyla yer almaktadır. Köşeli parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

ADF test sonuçlarına düzey değerinde tüketim harcamaları verisi sadece sabit-trendli modelde %5 anlam seviyesinde durağandır. Sabitli ve sabitsiz-trendsiz modelde durağan değildir, birim kök içermektedir dolayısıyla H_0 reddedilemez. Tüketici güven endeksi verisi de düzey değerinde sadece sabit modelde %10 anlam seviyesinde durağandır. Sabitli ve sabitsiz-trendsiz modelde durağan değildir, birim kök içermektedir dolayısıyla H_0 reddedilemez. Gelir değişkeni düzey değerinde sadece sabit-trendli modelde %10 anlam seviyesinde durağandır. Sabitli ve sabitsiz-trendsiz modelde durağan değildir, birim kök içermektedir dolayısıyla H_0 reddedilemez. Daha

sonra değişkenlere 1.farkta test uygulandığında tüm değişkenler sabitte, sabit-trendli modelde ve sabitsiz-trendsiz modelde durağandır ve H0 reddedilir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarında değişkenlerin farklı derecelerden durağan oldukları gözlemlenmiş olup buna bağlı olarak analizin devamında değişkenlerin I(0) ve/ya I(1) gibi farklı derecelerde durağan olmaları müsaade eden eş bütünleşme testlerinde ARDL yaklaşımı kullanılmıştır.

4.4. Eşbütünleşme Analizi

Eş bütünleşme, temel olarak ifade etmek gerekirse zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyan analizlerdir. Şayet değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi sonucuna ulaşıyor ise öyleyse aralarında uzun dönemli bir ilişki vardır denir (Yapraklı, 2007, s. 74)

Eş bütünleşme ilişkisinin belirlenmesi için Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi yöntemler literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Engle ve Granger (1987) yönteminde, iki değişkenin aynı mertebeden durağan olduğu varsayılır. Ancak bu yöntem, birden fazla değişkenin varlığı ve birden fazla eş bütünleşme ilişkisinin olma ihtimali nedeniyle tercih edilmemektedir. Johansen (1988) ve Juselius (1990) testlerinde ise serilerin farkı alınarak durağan olmaları gerekmektedir. Bu testlerin kısıtları nedeniyle, uzun ve kısa dönemli ilişkiler hakkında bilgi veren ve diğer eş bütünleşme testlerine göre daha etkili sonuçlar veren Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif Modellerle dayalı ARDL sınır yöntemi geliştirilmiştir (Pesaran vd., 2001). Ayrıca, Narayan ve Narayan (2006) ile Shahbaz vd. (2012) gibi araştırmacılara göre, ARDL yönteminin sonuçları, klasik eş bütünleşme yöntemlerinin test sonuçlarına kıyasla daha etkili ve tarafsız olup küçük örneklerde daha iyi sonuçlar verdiği çalışmalarla ispatlanmıştır (Saçık ve Karaçayır, 2015, s. 162).

Değişkenlerin durağanlık dereceleri belirlendikten sonra seriler arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL Sınır Testi kullanılarak araştırılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı, tek denklem temelinde yapılan bir yöntemdir ve iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmekte olup ikinci aşamada ise birinci aşamada eşbütünleşik oldukları tespit edilmiş değişkenlerin uzun ve kısa dönem parametreleri tahmin edilir. (Küçükırmı, 2017, s. 58)

Modelde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı aşağıdaki denklem yardımıyla araştırılmıştır.

$$\Delta \ln TUKTMSA = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln TUKTMSA_{t-1} + \beta_2 \Delta \ln GSYIHS_{t-1} + \beta_3 \Delta \ln TGE_{t-1} + \beta_4 \Delta \ln TFE_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \ln TUKTMSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \gamma_i \Delta \ln GSYIHS_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \phi_i \Delta \ln TGE_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \lambda_i \Delta \ln TFE_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

Denklem farklı gecikme uzunlukları için tahmin edildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki F istatistiği yardımı ile test edilmektedir. Ancak F istatistiği standart dağılıma uygun olmamakta yani burada F istatistiğinin asimptotik dağılımı standart olan F istatistiği dağılımına uygun değildir. F istatistiğinin hesaplanan değeri, modeldeki değişkenlerin düzeyde ya da birinci farklarında durağan olup olmadıkları, modelin sabit ya da trend içerip içermemesine bağlı olarak farklı değerler alır. Boş hipotez, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını, alternatif hipotez ise uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu varsayar. Eğer hesaplanan test istatistiği, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından belirlenen alt kritik sınırın altında kalırsa, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığı hipotezi kabul edilir. Ancak hesaplanan F istatistiği üst sınır değerinden büyükse, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılır ve alternatif hipotez kabul edilir. Hesaplanan F istatistiği şayet alt ve üst kritik değerler arasında kalırsa kararsız bölge yani uzun dönemli ilişki hakkında herhangi bir karar verilemediğini ifade eder (Yamak vd., 2019, s. 517).

Tahmin edilen sabitli ve trendsiz ARDL(p,q1,q2,q3) ve ARDL(p,q1,q2,q3,q4) modelleri sırasıyla (6) ve (7) numaralı eşitlikte sunulmuştur. Optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesinde bilgi kriterleri kullanılmaktadır.

$$\ln TUKTMSA = \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \ln TUKTMSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \gamma_i \Delta \ln GSYIHS_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \phi_i \Delta \ln TGE_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \lambda_i \Delta \ln TFE_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

Bu aşamada, her bir değişken için ARDL(p,q1,q2,q3) ve ARDL(p,q1,q2,q3,q4) modelleri kullanılarak uzun dönem parametreler tahmin edilmiştir. Parametrelerin istikrarlı olup olmadığı, CUSUM ve CUSUM-SQ testleriyle belirlenmiştir. Hata düzeltme modelleri tahmin edilirken, denklemlerde ECTt-1, hata düzeltme terimini ifade etmektedir. Hata düzeltme terimi, kısa ve uzun dönem arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla istatistiksel olarak anlamlı ve -2 ile 0 aralığında bir değer alacak şekilde tasarlanmıştır. Bu yöntem, Yamak vd. (2019) çalışmasında ele alınan hata düzeltme mekanizmasının etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır. (Yamak vd, 2019, s. 518).

$$\Delta \ln TUKTMSA = \beta_0 + \beta_2 ECT_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \ln TUKTMSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{q1} \gamma_i \Delta \ln GSYIHSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{q2} \phi_i \Delta \ln TGE_{t-i} + \sum_{i=0}^{q3} \lambda_i \Delta \ln TFE_{t-i} + \mu_t \quad (7)$$

Tablo 7. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	2.482	3.31
%5	2.924	3.86
%1	3.916	5.088

F-İstatistik Değeri =5.544168 k= 3

ARDL yönteminde öncelikle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınır testi ile sınanmıştır. Tablo 8’de verilen bulgular incelendiğinde F-istatistik değeri 5.44168 olarak tespit edilmiştir. Yine tablodaki anlamlılık düzeyi dikkate alındığında bu değer %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır kritik değerlerinden sayısal olarak büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H0 hipotezi yani uzun dönem ilişkinin olmadığı reddedilip değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri varsayımı altında H1 hipotezi kabul edilmiş olacaktır.

Tablo 8. ARDL Model Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı Değeri	Standart Hata	t- İstatistiği
LNTKTMSA-1	0.459287	0.113687	4.039942*
LNGSYIHSA	0.889187	0.068858	12.91334*
LNGSYIHSA-1	-0.496132	0.109149	-4.545445*
LNENF	0.065815	0.024922	2.640779**
LNTGE	0.091501	0.038142	2.398933**
Sabit Terim	1.859732	0.650620	2.858399*
R 2	0.994258	Prob.	
F-İstatistiği	2216.580	0.000000	
Jarque-Bera	5.279971	0,071362	
Durbin-Watson	1.932984		

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerini göstermektedir.

En uygun model ARDL(1,1,0,0) olarak belirlenmiştir. Schwartz Bilgi Kriteri göz önünde bulundurularak, en uygun olan gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Daha sonra ARDL modeli tahmin edilmiş olup modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı Breusch-Godfrey LM ve sabit varyans varsayımının bozulup bozulmadığı yani değişen varyans (Heteroscedasticity) sorunu Breusch-Pagan-Godfrey ve White testleriyle sınanmıştır. ARDL model tahminine ilişkin sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur. otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmadığı yapılan testler neticesinde belirlenmiştir. Jarque-Bera normallik sınaması ile de normal dağılıma uygunluk sınanmış olup bulgulara göre hata terimleri modelde normal dağılmaktadır.

Tablo 9. Breusch-Godfrey LM1 Testi

F-İstatistiği	0.480812	0.6206
N* R 2	1.069123	0.5859
Breusch-Pagan-Godfrey-White Heteroskedasticity Testi		
F-İstatistiği	0.484720	0.7864
N* R 2	2.554094	0.7683
F-İstatistiği	0.917360	0.5259
N* R 2	11.33070	0.5008

Not: *, ve **, *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 10. Uzun Dönem Elastikiyet Katsayıları

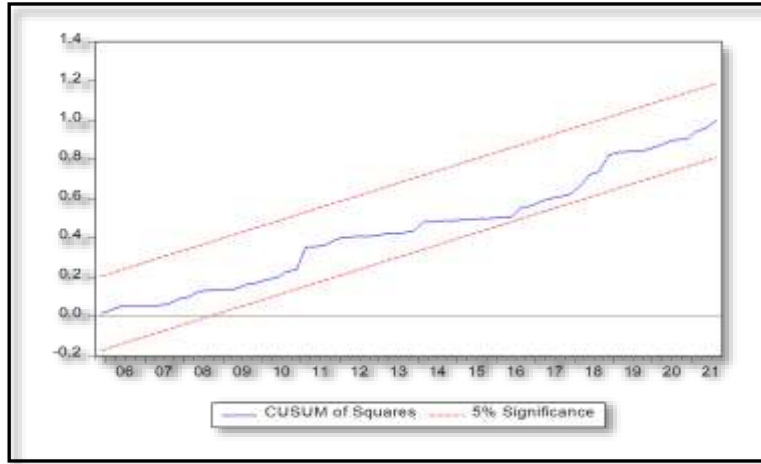
Değişken	Katsayı Değeri	Standart Hata	t- İstatistiği
LNGSYIHS	0.726922	0.084953	8.556779***
LNTFE	0.121718	0.049920	2.438262***
LNTGE	0.169223	0.065490	2.583933****
C	3.439409	1.286747	2.672949***

Not: *, ve **, *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

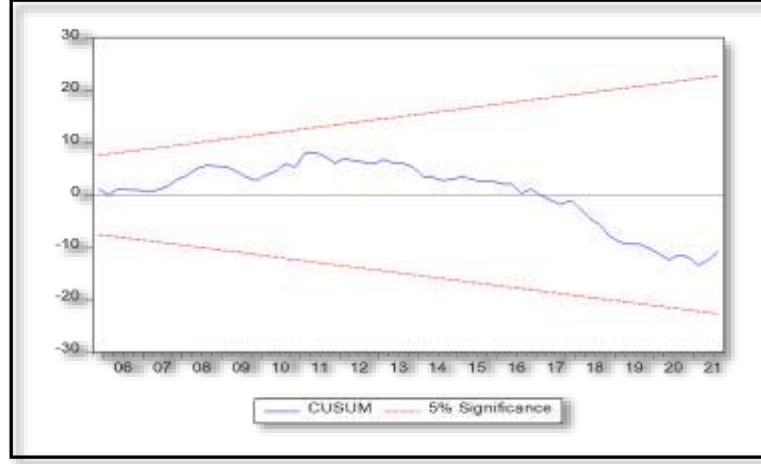
İlk olarak uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edildikten sonra, uzun dönemli elastikiyet katsayıları tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmaktadır. Tüketicilerin güven endeksi uzun vadeli elastikiyet katsayısı pozitif işaretli ve %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuca göre, tüketicilerin güveninde %1'lik bir artış, tüketim harcamalarının yaklaşık %0,169223 artmasına neden olabilir. Benzer şekilde, enflasyon değişkeninin katsayısı da pozitifdir ve %5 seviyesinde anlamlıdır. %1'lik bir enflasyon değişimi, tüketim harcamalarında yaklaşık %0,121718'lik bir artışa neden olabilir. Gelir değişkeni de pozitif katsayıya sahiptir ve %1 düzeyinde anlamlıdır. %1'lik bir gelir artışı, tüketim harcamalarında yaklaşık %0,726922'lik bir artışa neden olabilir. Ayrıca, tüketici güven endeksinin, tüketim fonksiyonunda gelirden sonra en büyük etkiye sahip olan değişken olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme nedeniyle yurt içi talep yükselmekte bu durum kendisini toplam harcamaların GDP'ye oranında artış şeklinde göstermektedir. Öte yandan yüksek enflasyon hane halkı harcamalarını öne çekmekte ve tüketici güven endeksi toplam harcamaları pozitif etkilemektedir.

Çalışmada modeldeki değişkenlerin katsayılarının istikrarlılığının araştırılmasında literatürde Brown, Durbin ve Evans (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmış (Yılmaz ve Demirgil,2021, s. 299) Şekil 3 ve 4'de Cusum ve Cusumsq test sonuçları sunulmuştur. Testten elde edilen bulgulara göre ARDL modellerinde %5 anlamlılık düzeyinde herhangi bir istikrarsızlık tespit edilmemiştir.

Şekil 3. Cusum Test Sonuçları (%5 Significance)

Şekil 4. Cusum of Squares Test Sonuçları (%5 Significance)

Tablo 11. Hata Düzeltme Model Sonuçları

Değişken	Katsayı Değeri	Standart Hata	t- İstatistiği	Prob.
LNGSYIHS -1	0.889187	0.055172	16.11677	0.00***
ECT(-1)*	-0.540713	0.099632	-5.427098*	0.00***

Not: *, ve **, *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 11’de Hata Düzeltme Modeli Sonuçları incelendiğinde kısa dönemde GSYİH değişkeni tüketim harcamalarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Tabloda yer alan ECM(-1) değeri hata düzeltme terimini ifade etmekte olup -0.540713 katsayı değeri beklendiği gibi 0 ila -1 arasındadır. Dolayısıyla istatistiksel olarak anlamlı ve hata düzeltme modelinin doğru çalıştığını göstermektedir. Kısa dönemde meydana gelebilecek bir dengesizliğin uzun dönemde giderileceğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle kısa dönemde tüketim harcamaları, gelir, enflasyon ve tüketici güven endeksinde meydana gelecek sapmalar uzun dönemde zaman içinde tekrarlanan değişimler neticesinde tekrar dengeye gelmiş olacaktır. Tabloya göre yorumlandığında ise kısa ve uzun dönemde meydana gelen dengesizlik bir çeyrek sonunda yaklaşık %54 oranında azalacaktır. Yani tüketici güven endeksinin tüketim harcamaları fonksiyonu üzerinde kısa ve uzun dönem dengesizliğinin daha hızlı giderilmesinde rol oynamaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 2004:1- 2021:04 döneminde tüketici güven endeksi, tüketici fiyat endeksi ve hane halkı gelirin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, oluşturulan modele göre tüketim harcamaları bağımlı, gelir, tüketici güven endeksi ve yanında tüketici fiyat endeksi de bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilerek, bu değişkenler ile tüketim harcamaları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığı ve yönü araştırılmıştır. Elde edilen bulgular analiz döneminde, hane halkı gelirin işaretinin pozitif ve anlamlı olması dolayısıyla bu sonuçlar, tüketim harcamalarının hem kısa hem de uzun vadede en etkili açıklayıcı değişken olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme nedeniyle yurt içi talep yükselmekte bu durum kendisini toplam harcamaların GDP’ye oranında artış şeklinde göstermektedir. Aynı zamanda modele tüketicilerin ekonomiye duydukları güveni ve geleceğe yönelik beklentilerini anket yöntemiyle ölçen tüketici güven endeksi güveni temsilen modele eklenmiştir. Gelir değişkeninin yanı sıra tüketici güven endeksi değişkeni çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda gelirin hemen ardından ikinci sırada tüketim fonksiyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Son olarak enflasyonu temsilen modelde yer alan tüketici fiyat endeksi değişkeninin de katsayısı pozitif olup anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın ana amacına göre tüketicinin güveninin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde ülkeler için bir ekonomik göstere olan güven endekslerinden tüketici güven endeksinin gerek üretici gerek tüketici gerekse de politika yapıcılar için ciddi önem arz ettiği görülmektedir. Bu çalışmanın yazın taramasında da görüleceği üzere tüketim fonksiyonunun açıklanmasında gelir, tüketici kredileri, tüketici fiyat endeksi gibi birçok değişken

çalışmalarda kullanılırken tüketicinin güvenini analize dahil eden çalışma az sayıda mevcuttur. Türkiye örneğinde bu çalışmaların sayısının az olmasının nedeni kuşkusuz birçok Avrupa ülkesine göre Türkiye’de hane halkı beklenti anketinin yani tüketici güven endeksinin 2004 yılı itibarıyla açıklanmaya başlamasıdır.

Bu bağlamda yapılan araştırma sonuçları göstermektedir ki Türkiye’de tüketici güven endeksini tüketicilerin harcama noktasındaki davranışsal eğilimleri olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Hane halklarının yapmış oldukları tüketim harcamaları o ekonomiye duydukları güven oranında artmakta ya da azalmaktadır. Bu sayede ekonomiye bu açıdan yön vermiş oldukları sonucu kaçınılmaz olacaktır. Çünkü iktisadi beklentiler ekonomiye duyulan güvenin neticesinde ciddi derecede yön vermekte hem tüketim hem de yatırım kararlarında kayda değer rol oynamaktadır. Politika belirleyiciler de gittikçe önemi artan tüketici güven endeksi doğrultusunda maliye ve ekonomi politikalarını düzenlemesi gerektiği çalışmanın önerileri arasındadır. Çünkü bu çıkarımları destekleyen birçok çalışma güveni gelecek dönemler için belirleyici bir öncü gösterge olduğunu ortaya koymuştur.

Bu açıklamalar ışığında çalışmanın hem davranışsal iktisat hem de tüketicinin güveni doğrultusunda ortaya çıkan davranış biçimleri konusunda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca piyasaya olan güven duygusunun tüketiciler tarafından nasıl algılandığı ve tercihlerini ne yönde etkilediği ekonominin üretim kanadı için ve politika yapıcılar için plan ve strateji oluşturulması açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Hanehalkı tüketim harcamalarını etkileyen birçok makro ekonomik değişken bulunmaktadır. Gelecek çalışmalarda örneklem sayısının artmasına bağlı olarak güncel beklenti endeksleri eklemek suretiyle önemli politika önerileri yapılabilir. Ayrıca ekonometri teorisindeki gelişmeler bağlamında fourier gecikmesi dağıtılmış regresyon modelleri, pozitif ve negatif bileşenler arasında etkileşimi görmek amacıyla asimetrik otoregresif modeller ile parametre tahminleri yapılabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). Petrol fiyatları-hisse senedi fiyatları ilişkisi: BIST sektörel analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 1-24.
- Acemoğlu, D. ve Scott, A. (1994). Consumer confidence and rational expectations: Are agents beliefs consistent with the theory?, *The Economic Journal*, 104, 1-19.
- Akdere, Ç. ve Büyükboyacı, M. (2015). *Davranışsal iktisat ve sınırlı rasyonellik varsayımı: İktisatta davranışsal yaklaşımlar* (s. 105-137). İmge kitabevi.
- Aktan, C. C. ve Yavuzaslan, K. (2020). Davranışsal iktisat: Bireylerin iktisadi karar ve tercihlerinde zihinsel, duygusal ve psikolojik faktörlerin analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(2), 100-120.
- Arısoy, İ. (2012). Türkiye ekonomisinde iktisadi güven endeksleri ve seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişkilerin VAR analizi. *Maliye Dergisi*, (162), 304-315.
- Arısoy, İ. ve Aytun, C., (2014). Türkiye’de tüketim harcamaları, krediler ve tüketici güveni arasındaki ilişkilerin analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 33-45.
- Asteriou, D., Hall, S. G., (2007), *Applied Econometrics, (Revised Edition)*, Palgrave Macmillan, New York.
- Barak, O. (2008). İMKB’de aşırı reaksiyon anomalisi ve davranışsal finans modelleri kapsamında değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 207-229.

- Başarır, Ç., Bicil, İ. ve Yılmaz, Ö. (2018). Tüketici güven endeksi ile seçilmiş finansal ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki. *In International Conference On Applied Economics and Finance, Extended With Social Sciences*. 732-739.
- Beşiktaşlı, D. K., ve Cihangir, Ç. K. (2020). Tüketici güven endeksinin finansal piyasalara ve makroekonomik yapıya etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 54-67.
- Bryant, W. A. ve Macri, J., (2005). Does sentiment explain consumption? *Journal of economics and finance*, 29(1), 97-110.
- Carroll, C. D., Fuhrer, J. C. ve Wilcox, D. W., (1994). Does consumer sentiment forecast household spending? if so, why?. *The American Economic Review*, 84(5), 1397-1408.
- Ceritoglu, E., (2013). *Household expectations and household consumption expenditures: The case of Turkey*. Central Bank of The Republic of Turkey, Working paper, No.1310.
- Chapman, G. B. ve Johnson, E. J. (1999). Anchoring, activation, and the construction of values. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 79(2), 115-153.
- Croushore, D. (2005). Tüketici güven endeksleri tüketici harcamalarının gerçek zamanlı olarak tahmin edilmesine yardımcı oluyor mu? *Kuzey Amerika Ekonomi ve Finans Dergisi* , 16(3), 435-450.
- Çetintürk, K. (2020). *Davranışsal iktisat perspektifinden tüketim harcamalarında sosyal medyanın etkisi: Y ve Z kuşakları üzerine bir analiz* [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dees, S. ve Brinca, P. S. (2013). Consumer confidence as a predictor of consumption spending: Evidence for the United States and the Euro area. *International Economics*, 134, 1-14.
- Demirel, S. K. ve Artan, S. (2017). The causality relationships between economic confidence and fundamental macroeconomic indicators: Empirical evidence from selected European Union countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(5), 417.
- Egemen, İ., Akyazı, (2017). H. Beklentiler ve hane halkı harcamaları: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 15(1), 27-39.
- Eğilmez M. (2016). *Kendime yazılar tüketim fonksiyonu ve Türkiye*, <https://www.mahfiyegilmez.com/2016/08/tuketim-fonksiyonu-ve-turkiye.html> adresinden 10 Şubat 20 tarihinde alınmıştır.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Erdoğan, O., (2007). Tüketim harcamaları ve güven. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(64), 93-102.
- Eser, Toıgonbaeva (2011), Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak davranışsal iktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 287-321.
- Fan, CS ve Wong, P. (1998). Tüketici duyarlılığı hanehalkı harcamalarını tahmin ediyor mu?: Hong Kong örneği. *Ekonomi mektupları*, 58(1), 77-84.
- Fuhrer, J. C. (1993). What role does consumer sentiment play in the US macroeconomy?. *New England Economic Review*, (Jan), 32-44.

- Garner, A. (1991). Forecasting consumer spending: should economists pay attention to consumer confidence surveys?, *Economic Review*, (May/June), 57-71.
- Gosselin, M. A ve Desroches, B. (2002). *ABD’de tüketici güven endekslerinin yararlığı*.
- Gujarati, D. N. (2004). *Economics Basic Econometrics* (4. Baskı). 696-820.
- Gülcan, N. ve Akkuş, H. T. (2019). Türkiye’de farklı kesimler için oluşturulan güven endeksleri arasındaki uyum ve etkileşimin incelenmesi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi* , 2(1), 11-19. <https://doi.org/10.32951/mufider.474526>
- Gündüz, İ. O., Sönmezler, G. ve Akduğan, U. (2017). An analysis of the relationship between consumer confidence index and credit card expenditures in Turkey. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 8(27), 1-16.
- İbicioğlu, M. ve Kapusuzoğlu A. (2011), İMKB ile Avrupa Birliği üyesi Akdeniz ülkelerinin hisse senedi piyasalarının entegrasyonunun ampirik analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 85–102.
- Johansen, S. (1988), Statistical analysis of cointegrated vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on co integration with application to the demand for money. *Journal of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Juhro, S. M. ve Iyke, B. N. (2020). Consumer confidence and consumption expenditure in Indonesia. *Economic Modelling*, 89, 367-377.
- Kahneman D. (2017). *Thinking, fast and slow*. Macmillan.
- Kahneman D. ve Tversky A. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science, New Series*, 211(4481), 453-458.
- Kahneman D. ve Tversky A., (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk, *Econometrica* 47(2), 263-292.
- Kahneman, D. (2018). *Hızlı ve yavaş düşünme* (9. Baskı). (O. Ç. Deniztekin ve F. Nayır Deniztekin, Çev.), Varlık Yayınları.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L. ve Thaler, R. H. (1991). Anomalies: The endowment effect, loss aversion, and status quo bias. *Journal of Economic Perspectives*, 193-206.
- Karan, M. B. (2004). *Yatırım analizi ve portföy yönetimi* (1.Baskı). Gazi Kitabevi.
- Karasoy, H. G. ve Yüncüler, C., (2015). The explanatory power and the forecast performance of consumer confidence indices for private consumption growth in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(9), 2136-2152.
- Kaygısız, A. D. (2019). Türkiye’de tüketici ve reel kesim güven endeksi ile seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişki: 2010 – 2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 314–332.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. McMillan.
- Kurt, Ü. (2018). İstikrar ve güvenin tüketici kredileri üzerindeki etkisi: Türkiye için zaman serisi analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*.

- Kutlar, A. (2000). *Ekonometrik zaman serileri teori ve uygulama* (1. Baskı). Gazi kitabevi.
- Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye giriş* (1.Baskı). Nobel Yayıncılık.
- Küçükırmılı, C.(2017). *Türkiye’de yurt dışı yerleşiklerin mülkiyetindeki devlet iç borçlanma senetleri ile ikincil piyasa faizleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Uzmanlık Yeterlik Tezi]. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü.
- Küçüksucu, M., Konya S. ve Karaçor Z. (2017). Davranışsal iktisat ekseninde iktisatta psikolojik arka plan. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 19-22.
- Ludvigson, S. C. (2004). Consumer confidence and consumer spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29-50.
- Mankiw, N. G. (1992). *Macroeconomics*, Worth Publishers.
- Mohd Haniff, N. ve Masih, M., (2016). Does consumer sentiment predict consumer spending in malaysia? An autoregressive distributed lag (ARDL). *KAÜİİBFD*, 10(19), 511-532.
- Mueller, E. (1963). Ten years of consumer attitude surveys: Their forecasting record. *Journal of the American Statistical Association*, 58(304), 899-917.
- Narayan, P. K. ve S. Narayan (2006), Government revenue and government expenditure nexus: Evidence from developing countries, *Applied Economics*, 38, 285-291.
- Özdemir, G. Z. (2013). *Tüketici güveninin tüketim harcamaları ile ilişkisi ve öngörü gücü: Türkiye örneği* [Uzmanlık Yeterlilik Tezi]. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Pesaran, M. H., Yongcheol, S. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, (16), 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, B. P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, (75), 335-345.
- Robbins, S. P. ve Coulter, M. (2012). *Management* (11. Baskı). Pearson Prentice-Hall.
- Rosanas, J. (2013). *Decision-making in an organizational context beyond economic criteria* (1. Baskı). Palgrave Macmillan.
- Ruben, E. ve Dumludağ, D. (2015). Davranışsal iktisadın gelişimi. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58, 4-9.
- Saçık, S. Y. ve Karaçayır, E. (2015). Türkiye’de cari işlemler hesabının finansmanı: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 155-166.
- Sarı, S. S. ve Ilgın, K. S. (2018). Makroekonomik Faktörler ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Congress on Political, Economic and Social Studies*, 394-402.
- Sarı, S. ve Yıldırım, K. (2021). Özel tüketim harcamalarının belirleyicileri: Türkiye ekonomisi üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 391-416.
- Sefil, S. ve Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal finansın temelleri: Karar vermenin bilişsel ve duygusal eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(19), 247-268.
- Sent, E. M. (2004). Behavioral economics: How psychology made its (limited) way back into economics, *History of Political Economy*, 36(4), 735-760.

- Shahbaz, M., Lean, H. H. ve Shabbir, M. S. (2012). Environmental Kuznets curve hypothesis in Pakistan: Cointegration and granger causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(5), 2947-2953.
- Solak, T. (2019). *Davranışsal iktisat ve bireylerin karar verme sürecinde ortaya çıkan gizli tuzaklar üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Tcmb, (2022). *Tüketici güven endeksi ve tüketici eğilim anketi sorularına ilişkin mevsim etkilerinden arındırılmamış endeksler*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Tekin, B. (2016). Beklenen fayda ve beklenti teorileri bağlamında geleneksel finans-davranışsal finans ayrımı/ Traditional finance-behavioral finance distinction in the context of expected utility and prospect theories. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4), 75.
- Thaler, R. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*, 4(3), 199-214.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183-206.
- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R. (2019). *Nudge improving decisions about health wealth and happiness*.
- TÜİK. (2021). *Haber bülteni, ekonomik güven endeksi, Aralık 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ekonomik-Guven-Endeksi-Aralik-2021-37519#:~:text=Ekonomik%20g%C3%BCven%20endeksi%2097%2C6,sekt%C3%B6r%C3%BC%20g%C3%BCven%20endekslerindeki%20d%C3%BC%C5%9F%C3%BC%C5%9Flerden%20kaynakland%C4%B1> adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Tversky A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science, New Series*, 185(4157), 1124-1131.
- Yamak, R., Yamak, N. ve Erkan, E. (2019). Tüketim fonksiyonu ve tüketici güven endeksi . *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 533-558.
- Yapraklı, S. (2007). Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için eş-bütünleşme ve nedensellik testleriyle bir analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 287-300.
- Yaşar, G. ve Ceylan, S. (2020). Tüketici güven endeksi ile gayri safi yurtiçi hasıla ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 343-353.
- Yazıcı, S. (2019). *Tüketici güven endeksinin tüketimi öngörü yeteneğinin ölçülmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, V. ve Demirgil, B. (2021). Finansal gelişme ve gelir dağılımı eşitsizliğini incelemeye yönelik uygulamalı bir çalışma: Türkiye örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 57-74.
- Yüncüler, C. (2016). *Son dönemde tüketici güven endeksleri tüketim göstergeleriyle ne kadar uyumlu?* (No. 1603). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Yürük, S. (2017). *Davranışsal iktisat bağlamında tüketici davranışlarının incelenmesi: Örnek çıpalama uygulaması* [Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi.
- Zanbak, M., Özgür, R. Ö. ve Çiçekler, E. (2022). Tüketici güven endeksi ile seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişkinin Johansen eşbütünleşme ve nedensellik analizi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 108-126.

SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMININ SAĞLIK HİZMETİ KULLANIMINA ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

THE EFFECT OF THE HEALTH TRANSFORMATION PROGRAM ON HEALTHCARE USE: AN ECONOMETRIC ANALYSIS

Merve Nur ALPASLAN¹

Doç. Dr. Ümit ÇIRAKLI²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 2003 yılında başlayan ve sağlık sistemi için önemli bir gelişim olan Sağlıkta Dönüşüm Programının sağlık hizmetleri kullanımına etkisini ölçmektir. Bu çalışmada Türk sağlık kurumlarındaki 1975- 2019 yıllarını kapsayan; sağlık hizmetlerine olan başvuru sayıları, milli gelir, hekim sayısı, sağlık personeli sayısı, nüfus, sağlık kurumlarındaki toplam yatak sayısı ve yataklı kurum sayısı verileri kullanılmıştır. Veriler, ARDL sınır testi (Autoregressive Distributed Lag – Otoregresif Dağıtılmış Gecikme) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler Eviews 9.5 programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada bağımlı değişken olan başvuru sayısı ile bağımsız değişken olan milli gelir, hekim sayısı, toplam yatak sayısı ve yataklı kurum sayısı arasında uzun dönemde anlamlı ilişki bulunmuştur. Sağlık personeli sayısı ve nüfusun ise bağımlı değişkenler üzerine azaltıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda ise Sağlıkta Dönüşüm Programının uzun dönemde sağlık hizmetleri kullanımına etkisi olduğuna ulaşılmıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlık hizmetleri kullanımının arttığı ve programın sağlık hizmetine erişimi artırdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Sağlıkta Dönüşüm Programı, Sağlık Hizmeti Kullanımı, ARDL Sınır Testi.

JEL Sınıflandırma Kodları: I11.

ABSTRACT

The aim of the study is to measure the impact of the Health Transformation Program, which started in 2003 and is an important development for the health system, on the use of health services. In the study, covering the years 1975-2019 in Turkish health institutions; data on the number of applications to health services, national income, the number of physicians, the number of health personnel, the population, the total number of beds in health institutions, and the number of inpatient institutions are used. Data are analyzed using the ARDL bounds test (Autoregressive Distributed Lag) approach. Analyzes are carried out through Eviews 9.5 program. In the study, a significant long-term relationship is determined between the number of applications, which is the dependent variable, and the independent variables, national income, the number of physicians, the total number of beds, and the number of inpatient institutions. It is concluded that the number of health personnel and the population have reducing effects on the dependent variable. As a result of the research, it is found that the Health Transformation Program has an impact on the use of health services in the long term. It can be said that the use of health services increased with the Health Transformation Program and the program increased access to health services.

Keywords: Health Service, Health Transformation Program, Health Services Use, ARDL Bounds Testing.

JEL Classification Codes: I11.

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, alpaslanmerveur@gmail.com

² Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, umit.cirakli@bakircay.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The purpose of the product can be asked in a small sample of a health system Health Transformation Program in Turkey made/measured/outpatient small patients since 2003. It is an econometric study and includes econometric model testing. The Health Transformation Program has a wide range of impact on health services. The study is applied with the Mountain Lag (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) boundary test method. The Health Transformation program can be designed so that it can be analyzed within its set, which includes correcting the program that can complete the program to be shown. In addition, the Healthcare Program's health care spaces are short and short-term more detailed accurate space planning

Design/methodology/approach:

In the study, data on the number of outpatients, gross domestic product, number of doctors, number of other health personnel, total population, total number of beds between 1975 and 2019 are analyzed using the "autoregressive distributed lag" limit test. The population of the research consists of data that makes health services indicators in Turkey accessible from secondary sources. The sample of the study consists of the number of measurable health personnel, the number of physicians, the total number of inpatients, the total number of beds, the population and the national income, which would make it possible to research the number of applications in Health Services. Research data are collected annually in the form of 46 observations. The ARDL Test is applied to reveal the effect of the Health Transformation Program on the increase in the number of applications made to hospitals over the years. In the tests performed, the number of applicants is taken as the dependent variable, the number of physicians, national income, the number of inpatient institutions, the number of health personnel, the population and the total number of beds are taken as the independent variables. In the analysis, the Health Transformation Program is given as a dummy variable. The analysis data covers the entire period between 1975 and 2019, and the data used are made with logarithmic transformation. Analyzes made in the research are limited to research data only. In the research, the number of applications to health institutions is the dependent variable, national income, the number of health personnel, the number of physicians, the number of inpatient institutions, the total number of beds in health institutions and the population are taken as independent variables. The Health Transformation Program is determined as the dummy variable and the years 2003-2019 with the health transformation program are given 1, and the years between 1975-2002 were given 0. In the study, time series analysis is conducted to examine the effect of the Health Transformation Program on the number of patients applying to health institutions. ARDL Boundary Test is used for research analysis. It is carried out through Evievs 9.5 program.

Findings:

In the study, ADF unit root analysis is performed for the measurement of stationarity in the time series model. In the analysis of the number of applications as a result of the ADF unit root, the constant and trend model is used in the first difference. In addition, it is observed that other dependent variables also provide the condition of being constant at the first difference values and stationary in the trend. Unconstrained Error Correction Estimation method is used together with the number of applicants, national income, number of health personnel, number of physicians, population, number of inpatient institutions, total number of beds and a dummy variable. It is also proven in the CUSUM and CUSUM-SQ tests performed to measure the stability of the ARDL validity of the model. It is concluded that the analyzed data become stationary in the first difference and constant and trend, and as a result of the ARDL tests performed afterwards, the data are cointegrated. There is a long-term significant relationship ($p<0.05$) between the number of outpatients, which is the dependent variable, and the independent variables of GDP, number of physicians, total number of beds and inpatient healthcare institutions. It is concluded that the increase in the number of health personnel and population had a reducing effect on the dependent variable. When the long-term data are examined, it is observed that the number of health personnel had a negative effect on the dependent variable and the population had a negative effect on the dependent variable, and both were statistically significant. In line with the observations, it was concluded that the number of health personnel and the population had a reducing effect on the dependent variable. Looking at the long-term transactions between the total number of beds, the number of inpatient institutions and the number of physicians with the health transformation program, it is concluded that the coefficients being positive and the p value being significant had a negative relationship. On the other hand, the increase in the variables of GDP, the number of physicians, the total number of beds and the total number of inpatient health institutions have an increasing effect on the number of hospital admissions. Finally, the Health Transformation Program has an increasing effect on the number of hospital admissions ($p<0.05$).

Conclusion and Discussion:

From the findings of the study, it is possible to state that the Health Transformation Program facilitates access to health services in terms of the number of applications. One of the basic components of the Health Transformation Program is to create a "widespread, accessible and friendly health service system". In this context, it is considered that the Health Transformation Program has a positive impact on access to health services, with the implementation of the "general health General Health Insurance" component of the program and facilitating the application of individuals to health institutions regardless of their level. However, it should be noted that this evaluation is made on the assumption that the increase in the number of applications to health institutions is a positive situation in terms of access. It is thought that working with a model that includes the disease burden for future studies would yield more robust results.

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü “Avrupa Bölgesi Herkese Sağlık Stratejisi ve Hedefleri” isimli bildiriye 1984 yılında kabul ederek yeni bir sağlık reformunun temellerini atmıştır. Sağlık reformları ise hemen her ülkede sağlık düzeyini arttırmak, değişen ve gelişen beklentilere uyum sağlamak ve teknolojik gelişimleri benimsemek üzerine kurulmuştur (Saltman, ve Von Otter, 1995). Türkiye’de Dünya Bankasının Türk uzmanlarla geliştirdiği” Türkiye: Daha İyi Erişim ve Etkinlik İçin Sağlık Reformu” ile sağlık sisteminde 2003 yılından itibaren köklü reformlar yapılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2012). 1980’li yıllardan itibaren Neoliberalizmin ile anılan dönemler, 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile sağlık sistemine kazandırıldı (Çavmak ve Çavmak, 2017). SDP’nin amacı ise etkinliği yüksek, verimlilik odaklı ve hakkaniyetli bir sağlık hizmeti sunulması ve finansmanın sağlanmasıdır (Sağlık Bakanlığı, 2003). Sağlık Bakanlığı 2003 yılında SDP’nin temel ilkelerini 9 maddede belirtmiştir ve SDP’nin bileşenleri ise 2003 yılından 2008 yılına 8 madde iken 2008 yılında 3 madde daha eklenerek 11 maddeden oluşmaktadır. Bunlar; 1) Planlayıcı ve denetleyici sağlık bakanlığı, 2) Herkesi tek çatı altında birleştiren genel sağlık sigortası, 3) Yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi 4) Bilgi ve beceriyle donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü, 5) Sistemi destekleyen eğitim ve bilim kurumları, 6) Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon, 7) Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma, 8) Karar sürecinde etkili bilgiye erişim; sağlık bilgi sistemi, 9) Daha iyi bir gelecek için sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programlarının oluşturulması, 10) Çok yönlü sağlık sorumluluğunun sağlanması amacıyla tarafların harekete geçirilmesi ve sektörler arası iş birliğinin oluşturulması, 11) Uluslararası alanda Türkiye’nin varlığını göstermesini sağlayacak güçlü sınır ötesi sağlık hizmetleri sunum sistemlerinin oluşturulması ve yürütülmesi olarak sıralanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2003; Akdağ, 2008). Sağlık Bakanlığı SDP’nin performans değerlendirmesi için 3 aşama belirlemiştir. Bunlar;

- Sağlık Sistemi Fonksiyonları
- Ara Hedefler ve
- Nihai sonuçlardır.

Sağlık sistemi fonksiyonlarını değerlendirmede unsurlar daha çok yönetim, kaynaklar, hizmet sunumu ve finansman olarak belirlenmiştir ve politika yapımcılar ve uygulayıcı ilgilendirmektedir. Ara hedeflerde, sağlık hizmeti sunan ve alanları kapsayan kişisel sağlık hizmetinin geliştirilmesi, sağlıklı yaşam tarzları ve çevre koşulları unsurları bulunmaktadır. Nihai amaçlar ise hizmet sunumunu alan bireylerin memnuniyeti, finansal riskten korunması ve sağlık durumlarını iyileştirmeye yönelik unsurları içermektedir (Akdağ, 2010).

OECD ve WORD Bank 2008 yılında yayınladığı değerlendirme raporunda SDP’nin henüz ilk aşamalarının yaşanıyor olmasına rağmen hasta memnuniyeti, mali koruma ve sağlık durumunda iyileşmeler olduğunu ve sonraki aşamalarda programda önemli ilerlemeler kaydedileceğini belirtmektedir. Ayrıca raporda oluşturulacak sistemin zorluklarından da bahsedilmiştir: sağlık harcamalarında sıkı bir maliyet takibinin yapılması ve sağlık harcamalarının büyümesi adına bir üst sınır belirlenmesi gerektiğini söylemektedir. Hastaların sağlık hizmetlerine ulaşım konusunda her bölgede hakkaniyetli bir şekilde dağılım yaşanması beklenmektedir, bölgelerin eş zamanlı sisteme ayak uydurması yapılacak olan yeni reformların hayata geçirilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca hizmete ulaşılabilirlik halkın sisteme olan güvenini arttıracaktır. Yapılacak olan reformlarla birlikte sağlık bakanlığına ek diğer bakanlıklarında hizmet vermesi beklenmektedir. Çünkü sağlık çevre ve davranıştan etkilenmediği için eğitim, yeme davranışları, fiziksel aktiviteler ve çevre sağlığından da etkilenmesi olasıdır. Türkiye’de SDP başladıktan sonra genel sağlık sigortasının yaygınlaştırılması, temel sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, idari ve mali özerkliğe sahip birinci basamak kuruluşlarının yürürlüğe girmesiyle hedeflediği içeriğe ulaştığı gözlemlenmiştir (Yılmaztürk, 2013). Sağlıkta dönüşüm programı ile birlikte yıllar içerisinde Türkiye sağlık sisteminin birçok alanında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Örneğin sigorta kapsamındaki nüfus 2002 ile 2012 arasında %64’ten %98’e çıkmıştır. Sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı 2003 yılında %39,5 iken bu oran 2011 yılında %80’e yükselmiştir. Ayrıca doğum öncesi dört kez bakım ziyareti alan hamile kadın oranı için 2003’te %54 iken 2010 yılında bu oran %82 ye çıkmıştır (Bump vd., 2014). GSYİH’den sağlığa ayrılan kaynak noktasında da artışlar gerçekleşmiştir. 1998 yılında GSYİH’den sağlığa ayrılan pay %4,8’den 2013 yılında %5,4’e yükselmiştir (TurkStat, 2014). Bu sayısal verilerin yanında sağlıkta dönüşüm programı hem ülkedeki sağlık eşitsizliklerini azaltma sağlık harcamalarına karşı finansal korumayı artırma noktalarında önemli ilerlemeler sağlamıştır (Gürsoy, 2015).

Türkiye'nin demografik sağlık göstergelerinde SDP ile birlikte olumlu yönde değişim gözlemlenmiştir ve OECD verileri de bu olumlu değişimi destekler niteliktedir (Bahçe vd., 2013). Örneğin Sağlık Bakanlığı 2020 istatistik yıllığına bakıldığında 2002 yılında hastane sayısı 1.156 iken 2019 yılında 1.538 olduğu gözlemlenmektedir. OECD 2019 istatistik verileri incelediğinde Türkiye'de sağlık kurumlarına başvuru sayısının 2002 yılında 134.138.461 iken 2020 yılında 347.141.196 yılında sayısına ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Aşılama oranlarına ilişkin veriler incelendiğinde, 1990 yılında tetanos %74, boğmaca %67 ve kızamık %66 iken 2010 yılında üç aşı için ortalama aşılama oranı %97'ye ulaşmıştır (WHO, 2013). SDP sonrasında özel sağlık kurumlarına başvuru sayılarında artış gözlemlenmiştir. SGK'nın ayakta ya da yatan hastalarla ilgili özel hastanelerden hizmet almayı kolaylaştıran sözleşmeler yapması bunun nedenleri arasında yer almaktadır. 2009 yılında SGK ile sözleşmeli kurumların %35'ini özel hastaneler oluşturmaktadır. Başvuru sayısındaki artışı SDP politikalarıyla doğrudan ilişkilendirmek mümkün olmamakla birlikte etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Seçtim, 2019). SDP ile yaşanan başka bir olumlu gelişmeye ise özel sektörde rastlanmaktadır. Kamu hastanelerinin hastalara sunacağı tedavi ve sağlığı geliştirici rolünün artması üzerine yemek, temizlik, karşılama ve güvenlik gibi hastane alt hizmetleri özel sektöre devredilmiştir (OECD, 2009). 2003 sonrası SDP'nin genel etkileri incelendiğinde Türk sağlık sisteminin yapısında hızlı bir değişim gözlemlenmektedir (Başol ve Işık, 2014). SDP'nin Türk sağlık sisteminde neden olduğu değişimin bilimsel kanıtları ile ortaya konulması önemlidir. Bu noktada, bu çalışmanın amacı sağlık sisteminin önemli bir parçası olan hizmeti talep boyutunda sağlık hizmeti kullanımını üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Bu çalışmada ise sağlık kurumlarına yapılan başvuru sayılarını bağımlı değişken, nüfus, milli gelir, yataklı kurum sayısı, sağlık personel sayısı, hekim sayısı ve toplam yatak sayısı bağımsız değişken seçilmiş, sağlıkta dönüşüm programı ise kukla değişken olarak kullanılmıştır. Teorik çerçevede bahsedilen çalışmalardan farklı olarak Sağlıkta Dönüşüm Programının sağlık hizmetlerine etkisi geniş bir yelpazede incelenmiştir. Çalışmada Otoregresif Dağılım Gecikme (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) sınır testi yaklaşımı yöntemi kullanılmıştır. SDP başlamadan önceki yıllardan günümüze kadar olan zamanı SDP'nin başladığı dönem ve sonrasında bulunana yıllar ise kukla değer belirlemiş hata düzeltme faktörlerini de içeren veri seti içerisinde analiz yapmayı mümkün kılmıştır. Ayrıca SDP'nin sağlık hizmetlerine etkisinin değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini daha doğru biçimde sunulmasını sağlamıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Türk sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması, değişimi ve dönüşümü açısından büyük önem taşıyan SDP ve bu programın sağlık sistemine etkileri konusunda çok yönlü incelemeler ve bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. SDP'nin en büyük amacı finansal yönden ulaşılması ve işletilmesi kolay, herkesin sağlık hizmetine istediği zaman ulaşabileceği ve hizmetin verimli olabilmesidir. Bu alanda bu verimliliği ve yapılan uygulamaların uygulanabilirliğini ölçmek için birçok çalışma yapılmıştır. Yaptığımız çalışma literatüründe ise SDP için farklı yapılar da incelenen çalışmalar ele alınmaktadır. SDP'nin başladığı günden bu yana süregelen araştırmalar derlenmiştir. Atun vd., (2003) tarafından yapılan çalışmada Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme, SDP'nin uygulamaya konulması sonucunda, program kapsamındaki GSS ile sağlık seviyesinin yükseldiği; her kesimin sağlık hizmetlerine kolaylıkla ulaşabildiği, anne doğum oranlarının azaldığı, beş yaş altı ölümlerin azaldığı, aşılamanın neredeyse tüm halkı kapsadığına vurgu yapılmıştır. Bahçe vd. (2013) SDP uygulaması ile ilgili yaptığı değerlendirmede, programın varmak istediği temel amaçları şu şekilde sıralamıştır: hastaların bilinçlendirilerek sağlık harcamalarını kontrol altında tutulması, verimsizlik nedeniyle artan sağlık harcamalarının azaltılması, arzın talep yaratmasının önüne geçilmesi, finansal sürdürülebilirliği sağlayacak bir gelir mekanizması yaratılması ve toplumun sağlık hizmeti ihtiyaçlarının hakkaniyetli bir şekilde gerçekleştirilmesi. Yılmaz, Çolak ve Tosun (2016) Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın özel sağlık kurumlarına etkisini araştırdıkları çalışmada, çalışma grubuna dahil olan kişilerin programı pozitif yönde değerlendirdiklerini fakat çözümlenmemiş sorunlar olduğunu ve hizmetten faydalanan çerçevenin daha da genişletilmesi için sisteme dahil edilecek yeni yöntemlere ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Keskin (2017) yaptığı çalışmada T.C. Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin maliyet etkinliğini ölçmek amacıyla 2010 ve 2012 dönemleri öncesi ve sonrası incelenmiştir. İkincil verilerin karşılaştırılmasının yapıldığı bu çalışmanın sonucuna göre hastanelerin maliyet etkinliğinde bir artış sergiledikleri gözlemlenmiştir. Ancak, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerdeki hastanelerde maliyet etkinliğinde daha sınırlı bir artış gözlemlenmiştir. Ankara ve Zeybek (2021) tarafından yapılan çalışmada sağlık harcamaları üzerinde durulmuş ve sağlık enflasyonlarının sebebinin ayakta tedavi hizmetlerindeki ve tıbbi ürünlerdeki fiyat artışları olduğu; ayrıca toplam sağlık harcamalarındaki artışın ise kamu sağlık harcamalarındaki artıştan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Keskin'in (2018) 2014-2018

yılları arasını kapsayan çalışmada Sağlıkta Dönüşüm Programının Kamu Hastanelerine etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda hastanelerin teknolojik olarak geliştiğinin fakat incelenen dönem arasında hastanelerin faktör verimliliğinde düşüş görüldüğü saptanmıştır. Seçtim (2019) Sağlıkta Dönüşüm Programı üzerine bir değerlendirme çalışmasında betimsel değerlendirmeler yapmış ve çalışma sonucunda gelişen ve sınırları kalkan dünyada sağlık alanında bir vizyon olduğu ve Türk toplumunda genel olarak olumlu yönde eğilim gösterdiği belirlenmiştir. Soysal ve Yağar (2015) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nde SDP'nin etkileri araştırmışlardır. Çalışmada, SDP'nin etkilerinin hastaların eğitim yaş ve gelir seviyelerine göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Yaş aralığındaki artışın beraberinde sistemden memnuniyeti artırdığı gözlemlenirken eğitim ve gelir seviyesindeki yükselişin sistem gelişiminden daha az etkilendiği ortaya çıkmıştır. Fakat genel olarak hastaların sistemden olumlu etkilendikleri tespit edilmiştir (Soysal ve Yağar, 2015). Tanrıverdi (2019) Sağlıkta Dönüşüm Programının Hasta Memnuniyeti Üzerine Etkisini incelediği çalışmasında hastaların genel anlamda SDP'den memnun kaldıkları ve yapılan reformlarla sağlık hizmetlerine ulaşılabilirliğin arttığı ve sağlık eşitsizliğinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Çelikay ve Gümüş (2011) yaptıkları ampirik inceleme sonucunda SDP'nin hasta memnuniyeti üzerinde olumlu izler bıraktığını gözlemlemiştir. Uğur ve Tirgil (2018) yaptıkları çalışmada, toplumun sağlık hizmetlerinin 2003-2016 arası dönemde sağlık hizmetlerinde gerçekleşen gelişimlerden memnun kaldığı ve her bir sağlık sigortası grubunda da memnuniyet artışı gerçekleştiği bulgusuna ulaşmıştır. Akdağ (2015) yayınladığı bir çalışmada da Türkiye'nin son on yıllık sağlık ilerlemesinde sistem içinde hasta memnuniyetinin arttığından söz edilerek mali olarak düşüşler yaşandığı bulgusuna yer verilmiştir. Ayrıca sistemden en iyi dönütün hastaların memnuniyetlerinden olacağı belirtilmiştir. Keskin (2018) tarafından yapılan çalışmada veri zarflama yöntemi ile hastanelerin 2009-2014 yılları arasında verimliliklerindeki farklılıklar ölçülmüştür. Yapılan analizler sonucunda, hastanelerin teknolojik etkinliğinde gelişme olmasına rağmen toplam faktör verimliliğinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. San (2020) ise SDP'nin hastaların sağlık hizmetlerine erişebilirliğini artırdığından dolayı sağlıktaki eşitsizliğin azalmasına katkı sağladığını ifade etmektedir. Çiftçi ve Bostan'ın (2016) yaptığı araştırmada Sağlıkta Dönüşüm Programının Sağlık çalışanları üzerine etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, sağlık çalışanlarının program ile ilgili mevcut uygulamaları kendileri için yeterli ölçüde olumlu bulmadıkları ve sistemin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için sağlık çalışanların zihninde programa ilişkin olumlu algılar oluşturabilecek yeni düzenlemelere ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Leblebici ve Mutlu (2014), kamu sağlık çalışanlarına yaptıkları çalışmalarında, sağlık çalışanlarının içsel iş doyumunun yüksek olduğunu ancak özellikle Sağlık Dönüşüm Programı kapsamında politika sonuçlarından etkilenen dışsal iş doyumunu açısından olumlu ilerlemelerin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bıyık ve Tekin'in (2015) yaptıkları çalışmada ise hastane hizmetleri ve personel karşılaştırılmasında bulunulmuştur. Çalışanların genel olarak sağlık hizmetlerini iyi buldukları fakat personellerle ilgili gelişimin olumsuz yönde değerlendirildiği görülmüştür. Bump vd. (2014) SDP üzerinde yaptıkları çalışmada ise temel işleyiş olarak hastaların programdan memnun kaldıklarına ancak hizmet sunumu yapanların eleştirisi olduğuna vurgu yapılarak dönüşümün tek taraflı olmaması, sağlık çalışanları ve hizmet sunucularının da memnun edilmesi durumunda verimliliğin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde programın ulaşmak istediği temel hedeflerin, toplumun tamamının GSS ile kapsam altına alınması, maliyetleri azaltarak verimliliği artırma, sağlık eşitsizliklerinin azaltılması ve hasta memnuniyetinin artırılması olduğunu ifade etmek mümkündür. Programın sürdürülebilirliği için sağlık sektörüne finansal desteğin sürdürülmesi ve sağlık çalışanlarının memnuniyetinin korunması konusunda çalışmalara devam edilmesi beklenmektedir. SDP ile birçok reform ve değişiklik sağlık sistemimize kazandırılmış olmakla birlikte, program dahilinde planlanan sevk zinciri uygulaması ise yürürlüğe konulamayan bir konu olmuştur. Halkın ikinci basamak sağlık kurumlarına daha fazla önem vermesinin ve birinci basamak sağlık kurumlarını yeterince benimsememelerinin bu sonuçtaki önemli etkenler olduğu ifade edilmektedir (Akman, 2014; Bump, 2015; Keskin, 2020). Diğer taraftan yaşlılar üzerinde yapılan bir çalışmada birinci basamak kullanımının eskiye nazaran arttığı ve aynı zamanda yaşlı bakımı destek anlamında birçok vatandaşın memnun kaldığı tespit edilmiştir (Caner ve Cilasun 2019). Yılmaz vd. (2016) hastane yöneticileri ile yaptıkları çalışmalarında SDP'nin hastanelerde akreditasyon ihtiyacını ortaya çıkarmasının yanı sıra gelişen sistem ve teçhizatla birlikte öğrenime açık alanlar oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Olumsuz yönlerinde ise sorunları görebilmede sistemin tam bir çözüm sunmadığını belirtmişlerdir.

3. METERYAL METHOT

Bu çalışma Türkiye'de 2003 yılında başlayan SDP'nin sağlık kurumlarına olan başvuru sayılarına etkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. 2003 yılında başlayan SDP'nin başvuru sayıları üzerine etkileri zaman serileri ile ölçülmektedir. Zaman serileri bir ölçümün günlük, haftalık, aylık ya da yıllık sonuçlarını gösteren analiz çeşididir.

Ayrıca belirli bir zaman aralığında olan etkiyi gözlemlemek için kullanılan bir analiz yöntemidir. Zaman serileri analizi yapan birçok sistem bulunmaktadır. Bu çalışmada zaman serileri Eviews 9.5 programıyla teste tabi tutulmuştur. Analiz için ilk önce ikincil veri türü olan veriler toplanmıştır. İkincil veriler OECD, IMF, WTO gibi geniş veri tabanlı şirketlerin derledikleri verilerin tamamına verilen isimdir (Coşkun vd., 2015). Veriler OECD ve Sağlık Bakanlığı (2018) veri tabanından alınarak analiz edilecek seriler oluşturulmuştur. Seriler için seçilen bağımlı değişken başvuru sayılarıdır. Bağımsız değişkenleri ise sağlık personel sayısı, hekim sayısı, toplam yataklı kurum sayısı, toplam yatak sayısı, nüfus ve milli gelir oluşturmaktadır. Bağımsız değişkenlerin seçiminde, sağlık hizmeti kullanımını ve sağlık kurumlarına başvuru sayısını etkileyebilecek faktörler olması kriter olarak esas alınmıştır. Verilerin seçim aralığı oluşturulurken SDP'nin başlangıç yılının öncesi ve sonrasında eşit veri olacak şekilde seçilmiştir. Dolayısıyla 1975-2002 yılları arasında bulunan veriler seçilmiştir. Her yıl bir gözlem olarak belirlenmiştir. Toplam 45 gözlem bulunmaktadır. SDP'nin başladığı yıl ise kukla değişken olarak alınmıştır. Dolayısıyla kukla değişkeninde 1975-2002 yılları arası 0 (sıfır), 2003-2019 arası ise 1 olarak analize dahil edilmiştir. Regresyon analizinde iki dönem arasındaki karşılaştırmaları net biçimde sunmak için kukla değişkeni kullanılmaktadır (Suits, 1984). Araştırmanın verilerinin toplanması, kısaltılması ve verilerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Veriler, Kısaltmalar, Veri Kaynağı

Veriler	Kısaltmalar	Değişkenler	Veri kaynağı
Hastane Başvuru Sayısı	Başvuru	Bağımlı	OECD, 2019
Hekim Sayısı	Hs	Bağımsız	Sağlık Bakanlığı Yıllığı, 2019
Milli Gelir	Mg	Bağımsız	OECD,2019
Nüfus	Nf	Bağımsız	TÜİK, 2020
Yataklı Kurum Sayısı	Yks	Bağımsız	TÜİK, 2020
Sağlık Personeli Sayısı	Sp	Bağımsız	TÜİK, 2020
Toplam Yatak Sayısı	Tys	Bağımsız	TÜİK, 2020
Sağlıkta Dönüşüm Programı	Sdp	Kukla Değişken	1975-2002:0 2003-2019:1

Araştırmada Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL) Sınır Testi kullanılmıştır. ARDL sınır testi için oluşturulan modelin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\Delta LBaşvuru_t = \alpha + \sum_{i=1} \lambda_{1i} \Delta LBaşvuru_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{2i} \Delta LHS_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{3i} \Delta LMG_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{4i} \Delta LNF_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{5i} \Delta LYKS_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{6i} \Delta LSP_{t-i} + \sum_{i=0} \lambda_{7i} \Delta LTYs_{t-i} + \gamma_1 LBaşvuru_{t-1} + \gamma_2 LHS_{t-1} + \gamma_3 LMG_{t-1} + \gamma_4 LNF_{t-1} + \gamma_5 LYKS_{t-1} + \gamma_6 LSP_{t-1} + \gamma_7 LTYs_{t-1} + \gamma_8 \Delta sdp + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde, α terimi modelin sabit bileşenini, Δ terimi birinci fark işlemcisini, L terimi logartmik dönüşümü ve ε_t terimi ise beyaz gürültülü sabit hata terimini ifade etmektedir. ARDL testinin uygulanması Eviews 9.5 programı ile gerçekleştirilmiştir. Pesaran vd., (2001) ARDL modeli birbirinden ayrı bütünlük derecelerine sahip olan değişkenler arasında bir eşbütünlük olup olmadığını incelemek için kullanılmıştır. Zaman serisi ve özellikle eşbütünlük analizlerinde serilerin durağan olması önemli bir kriterdir (Çıraklı, 2019). Serilerin durağanlığını inceleyip durağan olup olmadığını belirlemek için birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışma verileri toplandığında ilk olarak büyük sapmaların yaşanmaması için her değişkenin logaritması alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında zaman serilerine ilişkin birim kök testleri kullanılmıştır (Tunçşiper ve Biçen,2013). Verilerin durağanlığı için ADF (Augmented Dickey Fuller) Birim Kök Testi kullanılmıştır. İkinci kısımda "Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM)" kurulmuş ve EKK (en küçük kareler) yöntemiyle tahmin edilmiş ve BOUND testi (sınır testi) yapılmıştır. BOUND testi sonucunda F değeri Pesaran vd. (2001) tarafından oluşturulan alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılarak eşbütünlük olup olmadığına karar verilmiştir. UECM'de verilen bir değişkenin optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Breusch-Godfrey otokorelasyon LM testi ile otokorelasyon problemi bulunup bulunmadığı test edilmiştir. Modelin tanısıl testlerinin normal dağılıma uygunluğunu ölçmek için Jarque-Bera testi uygulanmıştır. Değişken varyans sorunu için ARCH testi, model kurma hatası (biçimsel hata) içinse Ramsey-Reset testi gerçekleştirilmiştir ve modelin istikrarını gözlemlemek için CUSUM ve CUSUM-SQ testleri yapılmıştır. Üçüncü kısımda uzun dönem katsayılarını belirlemek için ARDL modeli tahmin edilmiştir ve maksimum gecikme uzunluğu için Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Ayrıca Breusch-

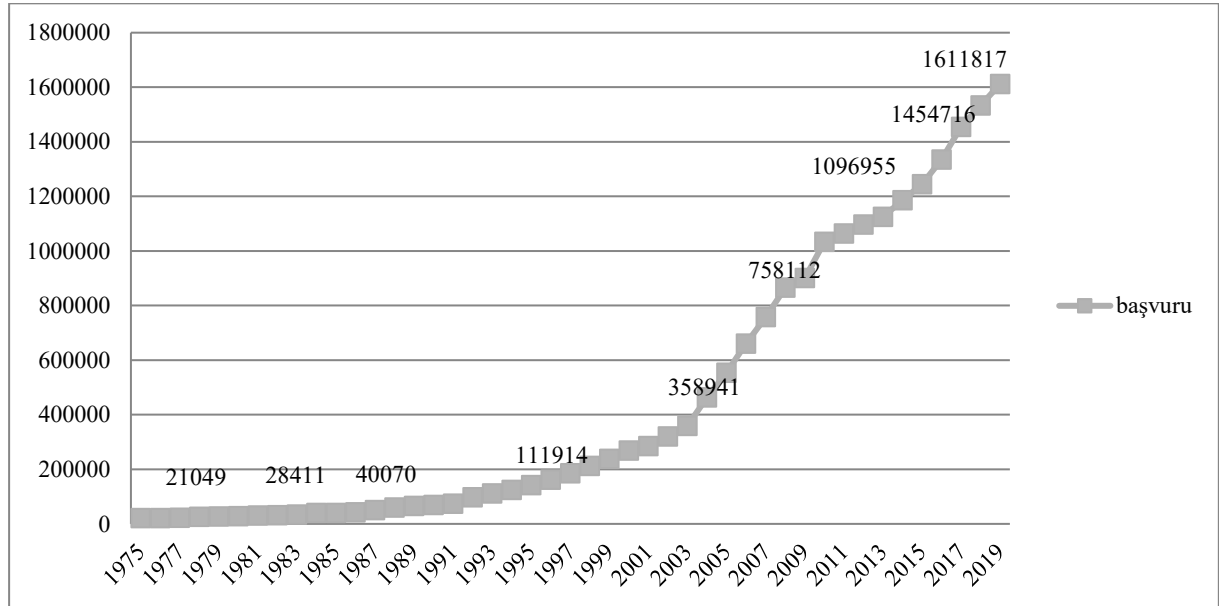
Godfrey otokorekasyon LM testi Cusum ve Cusum SQ testleri yapılmıştır. Dördüncü kısımda ise Hata Düzeltme Modeli ARDL modelinden yararlanarak oluşturulmuştur ve bu model OLS tekniğiyle tahmin edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Temel İstatistikler

Şekil 1’de 1975-2019 yılları arasında Türkiye’de sağlık hizmeti sunan kurumlara başvuru sayılarının yıllara göre değişimi gösterilmektedir. Grafikte yer alan bilgilere göre 1975 yılında sağlık hizmetleri sunan kurumlara başvuru sayısı 21.049 kişiyken 1994 yılında 124.828 kişiye yükselmiştir. 2003 yılında başvuru sayısı 358.941’e yükselmiş ve 2016 yılına kadar ivmeli artışını koruyarak başvuran sayısının 1.454.716 olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Başvuru Sayılarındaki Değişimler

4.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Analizlerde zaman serilerinin durağanlığının ölçülmesinde ADF birim kök testi uygulanmaktadır. İlgili verilerin zaman serilerine ait ADF birim kök analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. İlgili verilerin ADF birim test sonuçlarına göre düzeyde millî gelir, sağlık personeli sayısı, hekim sayısı, nüfus, yataklı kurum sayısı, toplam yatak sayısı durağan değildir. Tabloda verilen birinci fark değerlerinde ise her değişkenin sabit ve trend değerlerinde durağan oldukları gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda başvuru sayısının analizinde birinci farkta sabit ve trend modeli kullanılmıştır. Ayrıca diğer bağımlı değişkenlerin de birinci fark değerlerinde sabit ve trendde durağan olma koşulunu sağladıkları gözlemlenmiştir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Düzyer Değerleri I(0)		Birinci Fark Değerleri I(1)	
		t	p	t	p
LMG	Sabit	4,4949	10,000	-4,887,301	0,0002
	Sabit ve Trend	0,758999	0,9996	-6,317,508	0,0000
	Hiçbiri	8,523683	8,523683	-2,156,670	0,0311
LSP	Sabit	6,258386	10,000	-4,614949	0,0004
	Sabit ve Trend	2,673471	10,000	-3,700374	0,0313
	Hiçbiri	10,7569	10,000	-1,673048	0,0888

Değişkenler	Model	Düzye Değerleri I(0)		Birinci Fark Değerleri I(1)	
		t	p	t	p
LHS	Sabit	6,746126	1.0000	-2,515064	0.1179
	Sabit ve Trend	-1,815335	0,6833	-6,012955	0.0000
	Hiçbiri	3.716089	0,9999	-0,594803	0.4548
LNF	Sabit	2,641171	1.000	-6,126585	0.0000
	Sabit ve Trend	-1,204344	0.8995	-6,720552	0.0000
	Hiçbiri	4.440012	1.0000	-0,089342	0.6481
LYKS	Sabit	1,787153	1.0000	-7,392635	0.0000
	Sabit ve Trend	-1,945233	0.6164	-7,848293	0.0000
	Hiçbiri	5,51699	1.0000	-5,363911	0.0000
LTYS	Sabit	0,395467	0,9809	-5,766268	0.0000
	Sabit ve Trend	-1,395779	0,8507	-5,795949	0.0001
	Hiçbiri	3.118474	0.9994	-5,076447	0.0000

4.3. Kısıtsız Hata Düzeltme (Uecm) Tahmin Modeli

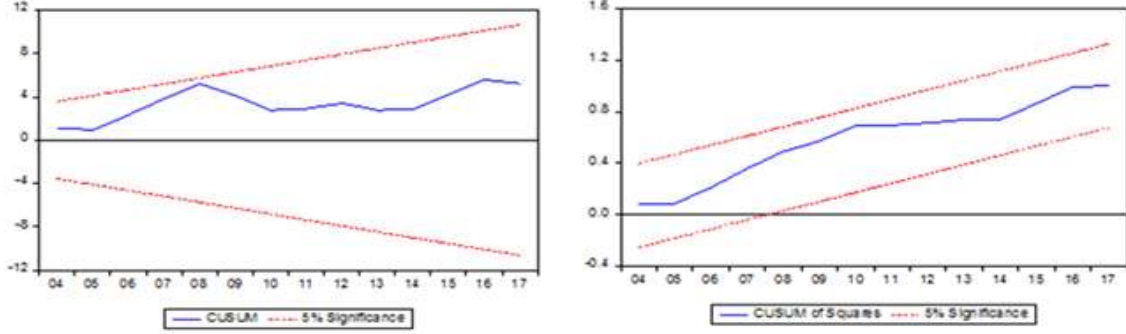
Başvuru sayısı, milli gelir, sağlık personeli sayısı, hekim sayısı, nüfus, yataklı kurum sayısı, toplam yatak sayısı değişkenleri ve kukla değişkeniyle birlikte Kısıtsız Hata Düzeltme Tahmin yöntemi kullanılmıştır ve Tablo 3'te analiz sonuçları verilmiştir. Analizi gerçekleştirilen verilerin birinci farkta ve sabit ve trendde durağanlaştığı ve sonrasında gerçekleştirilen ARDL testleri sonucunda verileri eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Tahmin Sonuçları

Tahmin Edilen ARDL Modeli			(4, 4, 4, 4, 0, 4, 3)				
k	F	p	Kritik Değerler			R ²	D-R ²
			Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır		
6	17.066	0,000	1%	2,88	3,99	0.9999	0.9997
			2,50%	2,55	3,61		
			5%	2,27	3,28		
			10%	1,99	2,94		
Tanısal Testler						P	
F-İstatistiği			5433,279			0,000.	
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi F-İstatistiği			1,6163.			0.2336	
Jarque-Bera Test İstatistiği – Norma Dağılıma Uygunluk			0,0115			0,9942	
ARCH Değişen Varyans Testi F-İstatistiği			9,6003.			0.0032	
Ramsey Reset Testi F-İstatistiği			1.4544.			0.0004	

Tablo 3 incelendiğinde tablo iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sınır testi sonuçlarına yer verilmektedir. Tabloda %1'lik (2,88-3,99), %2,5'lik (2,55-3,61), %5'lik (2,27-3,28) ve %10'luk (1,99-2,94) alt ve üst değerlere yer verilmektedir. Tablo 3'te verilen F değeri (17,006) Pesaran vd. (2001) tarafından oluşturulan Tablo CI (iii) üst ve alt değer güven değerlerinin üzerinde olmasından kaynaklı eşbütünleşme olduğu kanıtına varılmıştır. Tanısal istatistiklere bağlı modelde herhangi bir sorun olmadığı anlaşılmıştır. Modelin ARDL geçerliliğinin istikrarlılığını ölçmek için ve yapısal kırılma olup olmadığını test eden gerçekleştirilen CUSUM ve CUSUM-SQ testlerinde de ispatlanmıştır. Şekil 2 de CUSUM ve CUSUM-SQ test sonuçları verilmektedir. Test sonucunda yapısal kırılma olmadığı gözlemlenmektedir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUM-SQ

Şekil 2 de CUSUM test sonuçları gösterilmektedir. Analize göre mavi ivmenin kırmızı çizgiler dışında bulunmaması herhangi bir kırılmanın olmadığını göstermektedir.

4.4. ARDL Kısa ve Uzun Dönem Test Sonuçları

Tablo 4’te ARDL sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. ARDL Modeli Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Tahmin Edilen ARDL Modeli; (4, 4, 4, 4, 0, 4, 3)							
Değişkenler	k	T	p	Değişkenler	k	t	p
LOGMG	0,942523	3,902481	0,0013	LOGMG	0,089533	0,587081	0,5653
				LOGMG(-1)	-0,502884	-2,746558	0,0143
				LOGMG(-2)	0,855272	4,719906	0,0002
				LOGMG(-3)	-0,172984	-0,802505	0,434
				LOGMG(-4)	0,522256	2,471375	0,0251
LOGSP	-2,180174	-2,89243	0,0000	LOGSP	-0,383451	-1,7988	0,0909
				LOGSP(-1)	-0,316168	-1,193877	0,2499
				LOGSP(-2)	-0,750752	-2,758681	0,014
				LOGSP(-3)	-0,27066	-0,991994	0,336
				LOGSP(-4)	-0,706987	-3,992823	0,001
LOGHS	2,267939	6,225042	0,0000	LOGHS	-0,362251	-1,08275	0,295
				LOGHS(-1)	0,423301	0,978416	0,3424
				LOGHS(-2)	0,45262	1,289331	0,2156
				LOGHS(-3)	0,369775	1,632671	0,1221
				LOGHS(-3)	1,020354	4,490988	0,0004
LOGNF	-2,180174	-2,22768	0,0406	LOGNF	-1,830126	-2,489156	0,0242
				LOGTYS	0,557669	2,901428	0,0104
				LOGTYS(-1)	0,527648	2,489785	0,0242
				LOGTYS(-2)	1,270536	5,112547	0,0001
				LOGTYS(-3)	1,048742	3,549745	0,0027
LOGYKS	0,646161	3,36121	0,004	LOGTYS(-4)	1,007836	3,469383	0,0032
				LOGYKS	0,420534	2,358886	0,0314
				LOGYKS(-1)	0,154062	0,800264	0,4353
				LOGYKS(-2)	-0,59568	-3,783225	0,0016
				LOGYKS(-3)	0,563498	4,689246	0,0002
D-SDP	0,153543	3,328968	0,0043	D-SDP	0,12889	2,564936	0,0208
				C	-2639674	-2,208321	0,0422

Tamam Testler: SE:0,999902; SSE:0,999718; SC:19,5791 p:0,000; J-B NOR:2,66408 p:0,263938; HET:1,679410 p:0,0079; F Res:0,361957 p: 0,5564

Tablo 4’te veriler incelendiğinde tahmin edilen ARDL modelinin tanısasal istatistikler (otokorelasyon, normal dağılıma uygunluk, değişen varyans ve model kurma hatası) bakımından bir sorun bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 5’te uzun dönem verileri incelendiğinde sağlık personel sayısı bağımlı değişken üzerinde negatif yönlü (-2,892426) ve istatistiksel olarak anlamlı($p<0.05$) etkisi olduğu ve nüfusunda bağımlı değişken üzerinde negatif yönlü (-2,180174) ve anlamlı($p<0.05$) etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Gözlemler doğrultusunda sağlık personel sayısının ve nüfusun bağımlı değişken üzerinde azaltıcı etkide olduğu sonucuna varılmıştır. Toplam yatak sayısı (5,256396), yataklı kurum sayısı (0,646161) ve hekim sayısının (2,267939) SDP’yle arasındaki uzun dönem işlemlerine bakıldığında ise katsayılarının pozitif olması $p<0.05$ değerinin ise pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4’te SDP’nin kısa dönemde katsayılarına bakıldığında bağımlı değişkenler üzerinde etkileri incelendiğinde bağımlı değişkenler üzerine arttırıcı etkisinin bulunduğu($p=0.0208$) sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, sağlık kurumlarına başvuru sayısı, milli gelir, nüfus, sağlık personeli sayısı, hekim sayısı, toplam yatak sayısı, yataklı kurum sayıları ile sağlıkta dönüşüm programı arasındaki etki incelenmiştir. Bu kapsamda 1975-2019 yılları arası veriler ARDL Sınır Testi yaklaşımıyla test edilmiştir.

Bu çalışmada bağımlı değişken olan başvuru sayısı ile bağımsız değişkenlerden milli gelir, hekim sayısı, toplam yatak sayısı ve yataklı sağlık kurumu sayısı arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif yönlü ilişki ($p<0.05$) saptanmıştır. Yani Milli gelir, Hekim sayısı, toplam yatak sayısı ve yataklı sağlık kurumu sayısındaki artış hastanelere başvuru sayısına uzun dönemde arttırıcı etki yapmaktadır. Ancak sağlık personeli sayısı ve nüfusun ise bağımlı değişken üzerinde azaltıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tatar ve arkadaşları (2011) yaptıkları araştırmada Sağlıkta Dönüşüm Programının Türkiye’de son 30 yılda vatandaşların sağlık durumunda, hizmet alımlarında ve sunumlarında önemli başarılar elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ökem ve Çakar 2015 yılında yaptıkları çalışmada Sağlıkta Dönüşüm Programının etkililik verimlilik ve eşitlik olarak gözden geçirmiş ve genel anlamda başarılı reform süreci olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada genel olarak sağlıkta dönüşüm programının başvuru sayıları üzerine etkileri bulunmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın başvuru sayıları üzerindeki etkisi ise Genel Sağlık Sigortası’nın oluşması, bölgesel olarak sağlık eşitsizliklerini gidermek amaçlı sağlık kurumlarının geniş alanlarda faaliyet göstermesi ve hizmet talep edenlere hizmete kolay ulaşım imkânları sunulması olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada yapılan analizlerden SDP’nin başvuru sayısını arttırdığına ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Dolaylı olarak başvuru sayısındaki artışın sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırdığı söylenilebilmektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programının temel bileşenlerinden biri “yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi” oluşturmaktır. Bu kapsamda, Sağlık Dönüşüm Programı’nın, özellikle “Genel Sağlık Sigortası” bileşeninin uygulamaya konulması ile, sağlık hizmetine erişim kapsamında olumlu etkide bulunduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirmenin, sağlık kurumlarına başvuru sayısı artışının erişim açısından olumlu bir durum olduğu varsayımıyla yapıldığına da ifade etmek gerekmektedir. İleride yapılacak çalışmalar için hastalık yükünü de içerek bir model ile çalışma yapılmasının daha sağlam sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R. (2015). Lessons from health transformation in Turkey: Leadership and challenges. *Health Systems & Reform*, 1(1), 3-8.

Akdağ, R. (2007). *Nereden nereye Türkiye sağlıkta dönüşüm programı Kasım 2002-Haziran 2007*. T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 713.

- Akdağ, R. (2008). *İlerleme raporu Türkiye sağlıkta dönüşüm programı*. T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 749.
- Akdağ, R. (2010). *Sağlıkta Dönüşüm Programı*. T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Akdağ, R. (2021). *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ilerleme raporu, 2008*. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/turkiyeSDP.pdf> adresinden 26 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Akman, M. (2014). Türkiye’de birinci basamağın gücü. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 18(2), 70-78.
- Ankara, H. G. ve Zeybek, D. Ö. (2021). Sağlıkta Dönüşüm sonrası sağlık harcamaları ve sağlık enflasyonu: Zaman serisi analizleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(32), 1078-1093. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.808283>
- Atun, R., Aydın, S., Chakraborty, S., Sümer, S., Aran, M., Gürol, I. ve Akdağ, R. (2013). Universal health coverage in Turkey: Enhancement of equity. *The Lancet*, 382(9886), 65–99. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(13\)61051-x](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(13)61051-x)
- Bahçe, S., Köktas, A. M. ve Abukan, D. (2013). Sağlık Hizmetleri Reformu ve hane halkı refahı: Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı. *International Conference On Eurasian Economies*, 3(15), 299-307.
- Başol, E. ve Işık, A. (2014). Türkiye’de sağlık politikalarında güncel gelişmeler: sağlıkta dönüşüm programından günümüze bazı değerlendirme ve öneriler. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 2(2), 1-26.
- Bıyık, E. ve Tekin, K. (2015). Sağlıkta Dönüşüm Programı’na ilişkin sağlık personelinin görüşlerinin karşılaştırılması. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(2), 103-110.
- Bump, J., Sparkes, S., Tatar, M. ve Çelik, Y. (2014). *Turkey on the way of universal health coverage through the health transformation program (2003-2013)*. The World Bank.
- Caner, A. ve Cilasun, S. M. (2019). Sağlık hizmetleri ve yaşlılar: Türkiye sağlıkta dönüşüm programı sonrasında kullanım ve memnuniyet. *Gerontoloji ve Geriatrik Tıp*, 5, 2333721418822868. 1-15.
- Çavmak, Ş. ve Çavmak, D. (2017). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi ve sağlıkta dönüşüm programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2011). Sağlıkta Dönüşümün ampirik analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(03), 55-92. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002216
- Çıraklı, Ü. (2019). Türkiye’de ekonomik göstergeler ile intihar hızı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Ekonometrik bir analiz. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(6), 218-227.
- Çiftçi, F., ve Bostan, S. (2016). Sağlıkta dönüşüm programı uygulamalarının hastane hizmetleri üzerindeki değişim etkisi: Sağlık çalışanlarının görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1-8.
- Gürsoy, K. (2015). An overview of Turkish healthcare system after health transformation program: Main successes, performance assessment, further challenges, and policy options. *Sosyal Güvençe*, 0(7), 83-112.
- Hamzaoğlu, O. (2013). Dünyada sağlık reformu Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm: Gerçekler ve belgeleri. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 28(3),172-180.
- Keskin, H. (2018). Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı ve kamu hastanelerinin etkinliği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18(38), 124-150.

- Keskin, H. İ. (2020). Türkiye’de aile hekimliğine geçiş sürecinde birinci basamak sağlık kuruluşlarının verimliliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 133-152.
- Keskin, H. İ., ve Unsal, A. (2017). *Sağlıkta dönüşüm programı altında, Türkiye’deki sağlık kurumlarının etkinliğinin değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Leblebici, Ö. ve Mutlu, S. (2014). Türkiye’de kamu sağlık çalışanlarının iş doyumlarının Sağlıkta Dönüşüm Programı bağlamında incelenmesi. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 16(3), 48-63.
- OECD. (2009). *OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri: Türkiye (Reviews of Health Systems - Turkey, in English)*. OECD and the International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- OECD. (2019). *Health statistics*. <https://data.oecd.org/> adresinden 26 Aralık 2019 tarihinde alınmıştır.
- Ökem, Z. G. ve Çakar, M. (2015). What have health care reforms achieved in Turkey? An appraisal of the “Health Transformation Programme”. *Health Policy Journal*, 119(9), 1153-1163.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm Programı*. Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2012). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı değerlendirme raporu (2003-2011)*. Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2018). *Sağlık istatistiği yillığı 2018 haber bülteni*. Sağlık Bakanlığı.
- Saltman, R. B. ve Von Otter, C. (1995). Introduction. R. B. Saltman ve C. von Otter (Ed.) *Implemented planned markets in health care* (1th ed.). Open University Press.
- San, S. (2020). Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı ve hasta memnuniyeti üzerine etkileri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 55-66.
- Seçtim, H. (2019). Sağlıkta Dönüşüm Programı üzerine bir değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, 1(1), 117-133.
- Soysal, A. ve Yağar, F. (2015). Sağlıkta Dönüşüm Programı: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Araştırma ve Uygulama hastanesinde bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 313-344.
- Suits, D. B. (1984). Dummy variables: Mechanics V. interpretation. *The Review of Economics and Statistics*, 66(1), 177-180. <https://doi.org/10.2307/1924713>
- Tanrıverdi, F. (2019). Sağlıkta Dönüşüm Programının hasta memnuniyetine etkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, (20), 181-224.
- Tatar, M., Mollahaliloğlu, S., Sahin, B., Aydın, S. ve Maresso, A. (2011). Hernández-Quevedo C. Turkey. *Health System Review*, 13(6), 1-186.
- TurkStat. (2014). *Health expenditure statistics 2013*. Press release no 16161.
- TÜİK. (2020). TÜİK veri portalı 2018. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> adresinden 26.Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

- Uğur, Z. ve Tirgil, A. (2018). Sağlıkta Dönüşüm Programı ve kamunun sağlık hizmetlerinden memnuniyeti. *Ombudsman Akademik*, (2018 Yılı Özel Sayı/Kamu Hizmetlerinde İyi Yönetim İlkeleri), 295-327.
- WHO. (2013). *WHO Vaccine-preventable diseases: Monitoring system 2012 global summary. Turkey reported immunization coverage.* Last update October, 2012. http://Apps.Who.Int/Immunization_Monimtoring/En/Globalsummary/Timeseries/Tscoveragebycountry.Cfm?C=TUR adresinden 30 Nisan 2013 tarihinde alınmıştır.
- Yılmaz, F., Tosun, B. ve Çolak, M. Y. (2016). Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın özel hastaneler ve sağlık sistemi üzerine etkileri. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 63-79.
- Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de sağlık reformlarının tarihsel gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın küresel niteliğinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1),176-188.

VATANDAŞLIK BASKISI ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

VALIDITY AND RELIABILITY OF THE TURKISH VERSION OF THE CITIZENSHIP PRESSURE SCALE

Yusuf OKUR¹

Doç. Dr. Tahsin AKÇAKANAT²

ÖZ

Tek boyut ve sekiz maddeden oluşan Vatandaşlık Baskısı Ölçeği, çalışanların örgüt içerisinde yaşadıkları vatandaşlık baskısının ölçülmesi amacıyla Bolino vd. (2010) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmayla söz konusu ölçeğin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Çalışma akademik personel örnekleminde gerçekleştirilmiş olup kolayda örnekleme metodu kullanılmıştır. Çalışmanın verileri iki farklı aşamada anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Ölçeğin dil geçerliğinin test tekrar test aşamasında 27 akademik personelden, yapı geçerliğinin test aşamasında ise 404 akademik personelden geri dönüş alınmıştır. Yapılan analizler neticesinde ölçeğin dil ve yapı geçerliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun cinsiyete göre ölçüm denkliliğine sahip olduğu da görülmüştür. Ayrıca ölçeğin iş tatmini ölçeği, işten ayrılma niyeti ölçeği ve işgören performansı ölçekleri ile korelasyonu ölçülerek ölçüt bağımlı geçerlik sonuçları değerlendirilmiş ve bu geçerliliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ise 0,868 olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin tek boyut ve yedi madde şeklinde oluşturulan yapısının, Türk kültürü bağlamında yeterli seviyede geçerlik ve güvenirliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık Baskısı, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Ölçek Uyarlama.

JEL Sınıflandırma Kodları: L20, M10, M12, M14.

ABSTRACT

The Citizenship Pressure Scale consists of one dimension and eight items and was developed by Bolino et al. (2010) to measure the citizenship pressure experienced by the employees in the organization. With this study, it is aimed to adapt the scale in question to Turkish. The study is carried out in the sample of academic staff and convenience sampling method is used. The data of the study are collected using the questionnaire technique in two different stages. Feedback is received from 27 academic staff in the test-retest phase of the scale's language validity, and from 404 academic personnel in the test phase of the construct validity. As a result of the analyzes made, it is determined that the scale has language and construct validity. In addition, it is determined that the Turkish version of the scale have measurement equivalence according to gender. In addition, the scale's correlation with the job satisfaction scale, the intention to quit scale and the employee performance scales are measured and the criterion-related validity results are evaluated, and it is determined that it has this validity. The internal consistency reliability coefficient of the scale is determined as 0.868. As a result, it can be stated that the single-dimensional and seven-item structure of the Citizenship Pressure Scale has sufficient validity and reliability values in the context of Turkish culture.

Keywords: : Citizenship Pressure, Organizational Citizenship Behavior, Scale Adaptation.

JEL Classification Codes: L20, M10, M12, M14.

* Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 126/20 sayılı ve 06.10.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, gazi76@hotmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, tahsinakcakanat@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The aim of the study is to adapt the Citizenship Pressure Scale to Turkish. With the adaptation of the Citizenship Pressure Scale to Turkish, it is aimed to fill the gap identified in the literature and to contribute to the researchers who would conduct studies on this topic in the future.

Design/methodology/approach:

The study is conducted on a sample of academic staff. The survey method is used as a data collection tool in the research. Convenience sampling method is used in the research. The data are collected in two different time periods to test the language validity and construct validity. Feedback is received from 27 academic staff in the testing phase of the scale's language validity, and from 404 academic staff in the testing phase of the construct validity. The Citizenship Pressure Scale was developed by Bolino et al. (2010). The scale consists of one dimension and eight items. The short form of the Job Satisfaction Scale with five items was developed by Judge et al. (1998) and the scale was adapted to Turkish by Keser and Öngen Bilir (2019). The Intention to Quit Work Scale included in the study was developed by Wayne et al. (1997). The Turkish adaptation was carried out by Küçükusta, (2007) in accommodation establishments. The employee performance scale, which consists of four items and used by Sigler and Pearson (2000), was used to measure the job performance of the employees. The scale was adapted to Turkish by Çöl (2008). The scales were prepared in a five-point Likert type with equal intervals. The Citizenship Pressure Scale's correlation with these scales is measured and the criterion-related validity results are evaluated. Analyses for the validity and reliability of the scale are performed using SPSS 26.0 and AMOS 21.0 programs.

Findings:

Scale adaptation studies are generally conducted in two stages, namely examining language validity and psychometric properties (reliability and validity) (Karaçam, 2019). In terms of language validity, the Pearson correlation analysis shows a high level of relationship and significant correlation coefficient ($r=0.83$, $p<0.01$) between the English (original) and the Turkish forms. As a result of the Paired Sample T-Test, it is determined that there is no significant difference between the English and Turkish forms ($p=0.91$). As a result of all these findings, it is seen that the scales are linguistically equivalent, and it is concluded that language validity is ensured. Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) are performed as part of the construct validity of the scale. As a result of EFA, a single factor structure is obtained, which explained 51.061% of the total variance with an eigenvalue of 4.085. As a result of CFA, the factor load value of the second item of the scale is found to be 0.23 and this item is removed from the analysis. As a result of repeated CFA over seven items, acceptable goodness-of-fit values are achieved by performing two modifications. The standardized factor loads of the Citizenship Pressure Scale for a single factor ranged from 0.49 to 0.89. With this result, it is determined that the 7-item and single-dimensional structure of the Citizenship Pressure Scale is structurally valid. After the validity of the language and structure is confirmed, the measurement equivalence (invariance) is tested according to the gender factor. When the CFI difference test values are examined, it is seen that all models (metric, scale and solid) provided measurement equivalence. The relationships between the variables of job satisfaction, employee performance and intention to quit, and citizenship pressure are evaluated with criterion-related validity. As a result, it is determined that citizenship pressure is negatively related to job satisfaction and employee performance, and positively related to intention to quit. In this context, similar results are obtained with previous studies. As a result of the analyses conducted to determine the reliability of the Citizenship Pressure Scale, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient is found to be 0.868, the Spearman-Brown split-half reliability coefficient is 0.835, and the Guttman split-half reliability coefficient is 0.831.

Conclusion and Discussion:

Academicians participated in the study, and as a result of the analysis it is concluded that the Citizenship Pressure Scale is a valid and reliable scale. It is seen that the structure of the Citizenship Pressure Scale, which is formed as a single dimension and seven items, has sufficient validity and reliability values in the context of Turkish culture. It is also a fact that this scale adaptation study has some limitations. In subsequent studies, studying with larger and different samples may enable more accurate assessments to be made about the validity and reliability of the scale. In particular, it may be a correct approach to identify white-collar private sector employees (private school teachers, private hospital employees, tourism sector employees, etc.) who are highly likely to feel citizenship pressure due to business owners or managers as a sample. The final version of the scale is presented in Appendix 1.

1. GİRİŞ

Örgütlerin değişen koşullar altında başarılı olmaları ve sahip oldukları başarıyı sürdürebilmeleri için çalışanlarından beklediği sadece resmi iş tanımlarını gerçekleştirme değil bunun ötesinde örgütsel performans katkı sağlayacak şekilde çalışmalarını sürdürmeleridir. Söz konusu çalışan davranışları öncelikle 1930'lu yıllarda Barnard tarafından araştırılmış (Gürer, 2019, s. 33; Ehtiyar, 2015, s. 57), 1983 yılında ise Organ vd. tarafından “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı” (ÖVD) olarak yazında kullanılmıştır (Akgündüz, 2020, s. 238; Akyıldız ve Turunç, 2013, s. 201; Basım ve Şeşen, 2006, s. 84-85). Bir davranışın ÖVD kapsamında değerlendirilebilmesi için çalışanların ödül beklentisi olmadan örgüte katkı sağlayacak davranışta bulunması gerekmektedir (Akgündüz, 2020, s. 238). Çalışanların rol ötesi davranışlar göstermesi, onların iş arkadaşları veya yöneticileri tarafından istenmesi durumunda gönüllü davranışlar kapsamına girmediğinden, ÖVD olarak kabul edilemez (Podsakoff vd., 2014, s. 89; Akgündüz, 2020, s. 238). ÖVD, örgütte iki şekilde olmaktadır. Birincisi örgüt faaliyetlerine aktif katılım, ikincisi örgüte zarar verecek her türlü davranıştan uzak durmakla olmaktadır (Basım ve Şeşen, 2006, s. 85; Tutar, 2013, s. 280). Örgütlerin belirlediği hedefleri gerçekleştirmek için örgütteki çalışanların örgütün amaç ve değerlerine bağlı olması ile örgütte çalışmaya istekli olmaları önemli bir husustur (Okur vd., 2021, s. 92). Günümüzde örgütler ve yöneticiler örgüt amaç ve hedefleri doğrultusunda çalışanlarını ÖVD göstermeleri konusunda desteklemekte ve teşvik etmektedirler. Ancak ÖVD'nin çalışanlar üzerinde genellikle olumlu etkisi olmakla birlikte olumsuz etkileri de olmaktadır. Örneğin çalışanlar üzerinde ÖVD göstermeleri hususunda baskı oluşabilmektedir. Çalışanlar, ÖVD'nin gerçekten gönüllü olmadığını algıladığında vatandaşlık baskısı oluşmaktadır. Çalışanlar bu nedenle kariyer başarıları veya işlerini sürdürmek amacıyla gönüllü faaliyetlerde bulunma konusunda kendilerini baskı altında hissedebilmektedirler (Bolino vd., 2010; Cates vd., 2010, s. 332). Çalışanlar tarafından hissedilen bu baskının incelenmesi sonucu; vatandaşlık baskısı, zorunlu vatandaşlık davranışı vb. kavramların varlığı ortaya çıkmıştır. Ulusal yazında yapılan tarama neticesinde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı (ÖVD) Ölçeği (Basım ve Şeşen, 2006; Bitmiş vd., 2014), Zorunlu Vatandaşlık Davranışı (ZVD) Ölçeği (Harmancı Seren ve Bayındır, 2017; Yıldız ve Ayaz Arda, 2018) gibi ölçeklerin uyarlamalarının yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın konusu olan “Vatandaşlık Baskısı Ölçeği” kapsamında ise henüz gerçekleştirilmiş bir çalışmaya ulusal yazında rastlanılmamıştır. Bu bakımdan ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması ilk kez yapıldığından özgün bir çalışmadır ve yazında tespit edilen bu konudaki boşluğun doldurulması ile yapılacak araştırmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Organ (1988, s. 4), ÖVD'yi; “isteğe bağlı olan, resmi ödül sistemi tarafından doğrudan veya açıkça tanınmayan ve toplu olarak kuruluşun etkili işleyişini teşvik eden bireysel davranış” olarak tanımlamıştır. “İsteğe bağlı” diye tanımlayarak Organ ÖVD'nin; resmi ödül sisteminde bulunmadığı halde örgütün işleyişini destekleyen, çalışanın resmi iş tanımının ve iş sözleşmesinin koşullarında bulunmayan, kişisel tercihe bağlı olarak yapılan gönüllü davranışlar olduğunu ve ihmal halinde ceza durumunun da oluşmayacağını belirtmektedir (Organ, 1997, s. 86; Podsakoff vd., 2000, s. 513; Bolino vd., 2010, s. 835; Oney, 2021, s. 1; Hammack, 2018, s. 2). Yani Organ, çalışanların örgütün iyiliği için yaptığı iş tanımında kalan, yapılmadığı takdirde yasal olarak herhangi bir yaptırım olmayan gönüllü çalışmalarını ÖVD olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu davranışlar birey, grup veya örgütün yararına olan olumlu davranışlardır (Riggio, 2020, s. 241; Tutar, 2013, s. 280). Organ (1997, s. 95) tarafından ÖVD ile ilgili “görev performansının gerçekleştiği sosyal ve psikolojik ortamı destekleyen performans” olarak söz edilmiştir.

ÖVD kavramının anlaşılabilmesini kolaylaştırmak için göreve yönelik rol (veya rol içi) davranışı ve ekstra rol davranışı terimlerinin farkının bilinmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çalışanların rol içi davranışları, Van Dyne, vd., (1995, s. 222) tarafından “atandığı rolün (kadronun) görev ve sorumluluklarını yerine getirmek için yapması gereken veya beklenen davranışlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışlar önceden tanımlıdır. O role atanan, o kadroda görev yapan herkes, rolün gerektirdiği davranışları sergilemektedir. Örgüt içindeki ekstra rol davranışı ise; tanımlı rol davranışlarında olmayan örgütün etkinliğine destek olan, işleyişini geliştiren ve gönüllük esaslı olan davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Ehtiyar, 2015, s. 55).

ÖVD çeşitli araştırmalarda iyi asker sendromu, rol ötesi davranış, prososyal davranış (Akgündüz, 2020, s. 238), örgütsel spontanlık, ekstra rol davranışları, sosyal örgüt davranışları veya sivil örgütsel davranışlar vb. isimlerle de tanımlanmaktadır (Tutar, 2013, s. 280). ÖVD örgüt içerisinde çalışanların ek sorumluluklar alması, kurumu savunması, gönüllü olarak arkadaşlarına yardım etmesi, mesai fazlası çalışması, önemli kurumsal meseleler

hakkında fikrini beyan etmesi, yeniliklere açık olması, dakik olması, görevi zamanında bitirmesi, işe gönüllü olması gibi olumlu davranışlarının yanı sıra, iş arkadaşlarıyla gereksiz yere tartışmadan, onları şikâyet etmeden ve başkalarında kusur bulmadan kaçınma vb. şekilde istenmeyen davranışlardan uzak durma eğilimini de içerir (Tambe ve Shanker, 2014, s. 67-68; Akyıldız ve Turunç, 2013, s. 201). Örgütler genel olarak “çalışma arkadaşlarına yardım eden, kurallara riayet eden, örgüt içi çatışmalardan kaçınan, mevcut görevlere ilave görev ve faaliyetlere gönüllü katılan, saygılı davranışlarda bulunan, fazladan yaptığı işlerden şikâyetle bulunmayan” vb. şekilde ÖVD gösteren çalışanlara ihtiyaç duymaktadır. Çalışanlarına bu bilincin ve davranışların kazandırılmasını her örgüt istemekte ve örgütün amaç ve hedeflerini gerçekleştirilmesi için önemli görmektedir (Akyıldız ve Turunç, 2013, s. 200). Buna yönelik bazı örgütlerde örgütsel vatandaşlık davranışını geliştirici çalışmalara önem verilmektedir. Çünkü örgütsel vatandaşlık davranışları ve eylemleri, örgütün sosyal dokusunu sıkılaştırmakta, çalışanlar arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Örneğin, bir çalışan iş arkadaşına yardım ettiği zaman hem arkadaşının iş yükü hafiflemekte hem de bu iki örgüt çalışanı arasındaki iletişim ve güven gelişmektedir. Bu durum gelecekte oluşacak çalışma grubu performansına da dolaylı olarak katkıda bulunabilmektedir (Bolino vd., 2013, s. 554). Araştırmalar, ÖVD ile vatandaşlık baskısı arasında olumlu ve olumsuz ilişkiler olduğunu kanıtlamıştır. ÖVD normları, vatandaşlık baskısının öncülleri olarak kabul görmektedir (Bolino vd., 2010, s. 837). Çalışanlar işlerinde iyi değerlendirmeler almaya devam etmek, işine bağlı bir çalışan olarak algılanmak için yüksek düzeyde vatandaşlık davranışlarında bulunmaya yönelik kendilerini baskı altında hissedebilirler (Somech ve Bogler, 2019, s. 179). Bolino vd., (2010, s. 836), bu düşünceyle vatandaşlık baskısını; "bir çalışanın ÖVD gerçekleştirmek için baskı altında hissettiği belirli bir iş talebi" olarak tanımlamıştır. İşverenler ve yöneticiler ÖVD’de bulunan çalışanları gayri resmi olarak ödüllendirmektedirler. Bu davranışların yapılması örtülü yollar aracılığıyla teşvik edilmektedir. Bu durum çalışanların örgütleri içinde olumlu olarak değerlendirilmek için ÖVD’ye katılma zorunluluğu hissetmelerine neden olmaktadır (Bolino vd., 2010, s. 835; Bolino vd., 2015, s. 59). Örneğin vatandaşlık baskısının yüksek olduğu bir işyerinde, çalışanlar sürekli olarak iş arkadaşlarına yardım etmeleri gerektiğini düşünürler. Yardım etmeme durumunda değerli kaynaklara ve fırsatlara yönelik bir olumsuz durumla karşılaşabileceklerini algılayabilirler. Bu nedenle, bu tür işyerlerinde çalışanlar, iş arkadaşlarına yardım etmek için görev tanımlarının ötesine geçip geçmeme konusunda tamamen kendi inisiyatifiyle hareket etmekten yoksun olabilmektedirler. Bunun yerine, ilgili ödül veya cezalar nedeniyle “yapmaları” veya “yapmak zorunda oldukları” için başkalarına yardım etme konusunda baskı hissedebilirler (Lin vd., 2019, s. 4).

Örgütsel vatandaşlık davranışı personel değerlendirme kapsamında da bazı yöneticiler tarafından göz önüne alınmaktadır. Bunu bilen çalışanlar işten uzaklaştırılma, sözleşmenin feshi, cezalandırılma vb. olumsuz durumlarla karşılaşmamak için de baskı hissedebilir ve örgütsel vatandaşlık davranışında bulunabilirler. Podsakoff vd., (2009) tarafından yapılan çalışmalarda örgütsel vatandaşlık davranışı ile işten ayrılma, işgücü devir ve devamsızlık oranları arasında da negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Polat Dede, 2019, s. 301).

Yapılan araştırmalarda ÖVD ile pozitif ilişkili olmasına rağmen vatandaşlık baskısının; azalan iş tatmini, iş performansı ile artan iş stresi ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Bolino vd., 2010, s. 840). Bergeron (2007, s. 1090) tarafından ÖVD ile görev performansı arasındaki dengeyi kurma konusunun zor bir konu olduğunu ancak bu dengenin çalışanlar için bulunmasının zorunlu olduğunu belirtilmiştir. Bolino ve Turnley (2005) bazı çalışanların işyerinde örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme konusunda baskı yaşarken evlerinde de aile içi rollerini gerçekleştirmek için benzer baskılar yaşayabildiğini ve bu durumun da vatandaşlık baskısı hisseden çalışanlarda iş-aile çatışması yaşama olasılığını artırdığını belirtmektedir. Ayrıca günümüzde Reich (2001)’in de belirttiği şekilde, çalışanların bir kısmı işten ayrı geçirdiği zamanlarda bile e-posta, telefon, mesaj vb. yöntemlerle yöneticileriyle her an iletişime geçmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu durum da vatandaşlık baskısı hisseden çalışanlar da iş-boş zaman çatışması yaşama olasılığını artırmaktadır. İyi bir çalışan olma ile istirahat zamanını iyi geçirme arasında kalan çalışanlar vatandaşlık baskısı hissetmektedirler (Bolino vd., 2010, s. 839).

Vatandaşlık baskısının ilişkili olduğu değişkenler yapılan birçok çalışmada belirlenmiştir (iş-aile çatışması, iş-aile zenginleşmesi, iş-boş zaman çatışması, iş tatmini, iş stresi, vatandaşlık yorgunluğu, iş performansı, nevroitiklik, devam bağlılığı, pozitif duygulanım, işten ayrılma niyeti vb.). Bunlardan, iş tatmini, işgören performansı ve işten ayrılma niyeti değişkenleri bu çalışma kapsamında kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde alt başlıklar halinde araştırmanın katılımcıları, veri toplama araçları ile ölçeğin çevirisi ve verilerin analizi aşamasında yapılan çalışmalar açıklanmaktadır.

3.1. Araştırmanın Katılımcıları

Bu çalışmada katılımcı olarak akademik personel örnekleme seçilmiştir. Çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna ilişkin onay, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 06.10.2022 tarihli ve 126/20 sayılı kararı ile verilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Veriler dil geçerliği ve yapı geçerliği sınamak amacıyla iki farklı zaman diliminde toplanmıştır. Ölçeğin dil geçerliğinin test tekrar test aşamasında 2022 yılı Kasım-Aralık aylarında 27 akademik personelden, yapı geçerliğinin test aşamasında ise 2023 yılı Ocak ayı içerisinde 404 akademik personelden geri dönüş alınmıştır. Gürbüz ve Şahin (2018, s. 128) çalışmadaki madde adedinin 10 katı olacak kadar bir katılımcıyla araştırmanın yapılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Bu çalışmanın 20 maddeden oluştuğu düşünüldüğünde ankete katılan katılımcı sayısının yeterli olduğu değerlendirilerek gerekli analizlere geçilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Yapılan çalışmalar vatandaşlık baskısının, artan iş stresi ve işten ayrılma niyeti ile azalan iş tatmini gibi sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermiştir (Bolino vd., 2010, s. 840). Ayrıca yapılan araştırmalarda, vatandaşlık baskısı yaşayan çalışanların, performans artırıcı faaliyetlere adayacakları kaynakları koruma eğilimleri nedeniyle vatandaşlık yorgunluğu yoluyla iş performanslarının düşebileceği belirlenmiştir (Clercq, vd., 2019, s. 484). Bu kapsamda iş tatmini, iş performansı, işten ayrılma niyeti ile vatandaşlık baskısı arasındaki ilişkiye bakılarak ölçüt bağıntılı geçerlik değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmada akademik personelin demografik özelliklerine ilişkin beş soru ile sekiz maddeden oluşan Vatandaşlık Baskısı Ölçeği, beş maddeden oluşan İş Tatmini Ölçeği, dört maddeden oluşan İşgören Performansı Ölçeği ve üç maddeden oluşan İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan söz konusu ölçüm araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

3.2.1. Vatandaşlık Baskısı Ölçeği

Vatandaşlık Baskısı Ölçeği Bolino vd. (2010) tarafından tek boyut ve sekiz maddeden oluşan bir şekilde geliştirilmiştir. Ölçek "1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum" olacak şekilde beşli Likert yapıdadır. Bolino vd. (2010, s. 842) tarafından yapılan çalışmada, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,87 olarak bulunmuştur. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçekten elde edilen puan ortalamalarının yükselmesi, daha yüksek seviyede vatandaşlık baskısı hissedildiğini göstermektedir.

3.2.2. İş Tatmini Ölçeği

Judge vd. (1998)'nin beş maddeli formunu geliştirdiği İş Tatmini Ölçeğinin Türkçeye uyarlamasını, Keser ve Öngen Bilir (2019) yapmıştır. İş Tatmini Ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı ,85 olarak bulunmuştur ve bu sonuç, Judge ve Klinger (2008) tarafından orijinal formunun kullanıldığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Keser ve Öngen Bilir, 2019, s. 235). Ölçek "1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum" olacak şekilde beşli Likert yapıdadır. Ölçekte 3. ve 5. maddeler ters maddedir. Ölçeğin örnek maddeleri olarak; "Şu anki işimden oldukça memnunum" ve "Çoğu günler işime hevesle giderim" gösterilebilir.

3.2.3. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği

Çalışmada kullanılan İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Wayne vd., (1997) tarafından geliştirilmiştir. Küçükusta, (2007, s. 156) tarafından Türkçe uyarlaması konaklama işletmelerinde uygulanmıştır. Ölçek "1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum" olacak şekilde beşli Likert yapıdadır. Ölçeğin güvenilirliği ,691 olarak bulunmuştur (Küçükusta, 2007, s. 156). Ölçeğin örnek maddeleri olarak; "Daha iyi bir iş bulur bulmaz bu işten ayrılacağım" ve "Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum" gösterilebilir.

3.2.4. İşgören Performansı Ölçeği

Çalışanların iş performansının ölçülmesinde; önce Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise Sigler ve Pearson (2000) tarafından kullanılan ve dört sorudan oluşan işgören performansı ölçeği kullanılmıştır (Çöl, 2008, s. 41). Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı her iki çalışmada da ,70'in üstündedir. Çöl (2008) tarafından yapılan çalışmada

ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,82 olarak tespit edilmiştir. Ölçek “1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum” olacak şekilde beşli Likert yapıdadır. Ölçeğin örnek maddeleri olarak; “Görevlerimi tam zamanında tamamlarım” ve “İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum” gösterilebilir.

3.3. Ölçeğin Dil Geçerliliği Çalışması ve Verilerin Analizi

Vatandaşlık Baskısı (Citizenship Pressure) ölçeğinin orijinal hali İngilizce olarak Bolino vd. (2010) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek uyarlaması için araştırmacıların öncelikle orijinal ölçeği geliştirenlerden izin alması gerekmektedir (Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 235; Karaçam, 2019, s. 29; Deniz, 2007, s. 7). Bu kapsamda sekiz maddeli Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin araştırma için kullanılmasına yönelik ölçeği geliştirenlerden izin alınmıştır. Ölçek uyarlama çalışmaları genellikle dil uyarlaması/dil geçerliliği ve psikometrik özelliklerin incelenmesi (güvenirlilik ve geçerlik) olmak üzere iki aşamada yapılmaktadır (Karaçam, 2019, s. 29). Ölçeğin dil geçerliliği sürecinde İngilizceden Türkçeye ilk çevirinin yapılması ve çevirinin değerlendirilmesi, çevirinin Türkçeden İngilizceye tekrar çevrilmesi ve değerlendirilmesi ile konunun uzmanlarından bu kapsamda faydalanılması gerekmektedir (Karaçam, 2019, s. 29; Tortumlu ve Uzunbacak, 2022, s. 146). Ölçeğin İngilizceden Türkçeye çevirisi, İngilizceye ve alana hakim beş öğretim üyesi tarafından yapılmıştır. Müteakiben çevirilerin karşılaştırması yapılmıştır. Bu yapılan çeviriler alana hakim farklı üç öğretim üyesi tarafından İngilizceye çevrilerek değerlendirilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Sonrasında orijinal diline çevrilen ölçek formu ile ölçeğin orijinalinin karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Türkçeye çevrilen ölçeğin, anlam ve içerik olarak anlaşılabilirliğini kontrol etmek amacıyla dil geçerliliği inceleme formu oluşturularak (Seçer, 2018, s. 70; Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 236) farklı üç alan uzmanına gönderilmiştir. Örgütsel davranış alanında uzman üç öğretim üyesinin değerlendirmesi ve orijinal çevirileri esas alınarak Türkçeye çevrilen ölçeğe ilk şekli verilmiştir. Yapılan araştırmalarda Türkçe ve orijinal ölçekten oluşan her iki formun 30 civarında bir katılımcı ile dil geçerliliğinin yapılmasının yeterli olduğu belirtilmektedir (Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 237; Seçer, 2018, s. 72). Bu kapsamda dil geçerliliğinin sınanması amacıyla Google formlarda oluşturulan İngilizce orijinal ölçek 70 katılımcıya gönderilmiştir. Bu katılımcılardan İngilizce forma öncelikle 36 akademik personel katılım sağlamıştır. Anketin Türkçe formu üç hafta sonra aynı akademik personele tekrar gönderilmiştir. Bu katılımcılardan Türkçe forma 27 akademik personel dönüş yaparak katılım sağlamıştır. Pearson korelasyon analizi neticesinde; orijinal form ile Türkçe form arasındaki ilişki düzeyinin yüksek, korelasyon katsayısının anlamlı olduğu ($r = ,83$, $p < ,01$) görülmüştür. $,70 < r < 1$ dil eş değeri yüksek olduğunu göstermektedir (Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 238; Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 159; Seçer, 2018, s. 72). Eşleştirilmiş örneklem t-testi sonucunda ise; anlamlılık değeri ,05'ten büyük olduğundan ($p = ,91$) İngilizce ve Türkçe formlar arasında anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu iki ölçeğin Türkçe ($25,81 \pm 6,019$) ve İngilizce ($25,89 \pm 6,790$) puan ortalamalarına bakıldığında çok yakın oldukları gözlemlenmektedir.

Tüm bu bulgular neticesinde ölçeklerin dilsel yönden eş değer oldukları görülmüş ve dil geçerliliğinin sağlandığına kanaat getirilmiştir. Dil geçerliliği sınanan ölçeğe geçerlik ve güvenirlik analizlerini yapmak için sekiz maddeli son şekli verilmiştir. Daha sonra geçerlik ve güvenirlik çalışması için Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin de bulunduğu anket formu basılı surette ve elektronik olarak yaklaşık 700 katılımcıya ulaştırılmıştır. Söz konusu katılımcılardan 404 katılımcı ankete geri dönüş sağlamıştır. Yapı geçerliliği kapsamında ölçeğe öncelikle açılımlı faktör analizi (AFA) ve müteakiben doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçüm denkliğine bakılmıştır. Ölçüt bağımlı geçerlik kapsamında ölçeğin “İş Tatmini”, “İşgören Performansı” ve “İşten Ayrılma Niyeti” ölçekleri ile korelasyonu incelenmiştir. Bu kapsamda ölçeğin geçerliliği ve güvenirliğine yönelik tüm analizler SPSS 26.0 ve AMOS 21.0 programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Öncelikle hata ayıklaması ve doğruluğun kontrolü için uç değer analizi yapılarak veriler kontrol edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 207). Müteakiben geçerleme çalışması için verilerin analizine geçilmiştir. Aşağıda gerçekleştirilen işlemler başlıklar halinde açıklanmıştır.

4.1. Demografik İstatistikler

Çalışmaya toplam 404 akademik personel katılmıştır. Katılımcıların 191'i (%47,3) kadın ve 213'ü (%52,7) erkek çalışan olup medeni durumları 296 (%73,3) evli, 108 (%26,7) bekâr şeklindedir. Çalışmaya katılan akademik personelin yaş ortalamasının ($39,10 \pm 7,957$) olduğu görülmektedir. Katılımcıların 104'ü (%25,7) araştırma görevlisi, 109'u (%27) öğretim görevlisi, 91'i (%22,5) doktor öğretim üyesi, 65'i (%16,1) doçent doktor ve 35'i

(%8,7) profesör doktor unvanına sahiptir. Çalışma deneyimlerine bakıldığında ise ortalama olarak (12,582 ± 8,296) yıl olduğu görülmektedir.

4.2. Yapı Geçerliliği

Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin yapısal geçerliliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri kapsamında sınanmıştır. Aşağıda gerçekleştirilen analizlerin ayrıntılarına başlıklar halinde yer verilmiştir.

4.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Dil geçerliliği tamamlanan Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin 404 katılımcıdan toplanan verilerle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Analiz öncesinde Kaiser- Meyer-Olkin Katsayısı (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi yapılarak elde edilen verilerin AFA'ya uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. KMO örneklem yeterliliğine ilişkin ölçüm tekniğidir ve örneklem büyüklüğüne ilişkin fikir vermektedir. KMO değerinin ,6'nın üzerinde olması gerekmektedir. ,7 ile ,8 arasında olması iyi düzeyde, ,8 ile ,9 arasında olması çok iyi düzeyde, ,9'un üzerinde ve 1'e yakın olması mükemmel düzeyde örneklem büyüklüğü olduğunu göstermektedir (Seçer, 2018, s. 79). Bartlett Küresellik testi de korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak derecede yeterlilik durumunu ölçülmektedir. Test sonucunun anlamlı olması faktör analizi yapılabileceği anlamına gelmektedir. Tablo 1'de analiz sonuçları belirtilmiştir.

Tablo 1. Kaiser- Meyer-Olkin ve Bartlett's Testi Sonucu

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,867
	Ki-Kare Değeri	1393,437
Bartlett's Test of Sphericity	df	28
	Sig.	,000

Tablo 1'de KMO değerine bakıldığında ,867 olduğu ve AFA için kullanılan örneklem büyüklüğünün çok iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Bartlett Sphericity Testi χ^2 değeri ise 1393,437 ($p < ,001$) anlamlı olarak tespit edilmiştir. Ölçek orijinaline uygun olarak tek boyutlu olarak değerlendirilmiştir. KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına istinaden AFA gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda öz değeri 4.085 olan toplam varyansın %51,061'sini açıklayan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Tablo 2'de ölçeğin maddeleri ve elde ettikleri faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 2. Vatandaşlık Baskısı Ölçeği Maddelerinin Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör Yüğü
VB-1: Teknik olarak zorunda olmadığım pek çok işi üstlenerek gerekenden daha fazlasını yapma yönünde çok fazla baskı hissediyorum.	,666
VB-2: Bu örgütte "takım oyuncusu" olarak görülen kişiler, teknik olarak kendilerinden beklenenden çok daha fazlasını yapan kişilerdir.	,403
VB-3: Bu örgütte ek sorumluluklar almak ve ekstra görevlere gönüllü olmak için çok fazla baskı var.	,842
VB-4: Bu örgütte iyi bir çalışan olarak görülmek için, sadece resmi olarak tanımlanan görevleri yerine getirmek yeterli değildir.	,593
VB-5: İş arkadaşlarım genellikle görev alanlarının çok ötesinde çaba sergiliyor ve benim de benzer şekilde çabalamam için çok fazla baskı var.	,691
VB-6: Yönetim çalışanlardan, teknik anlamda işlerinin bir parçası olmayan görevleri ve sorumlulukları dahi gönüllü olarak üstlenmelerini bekler.	,744
VB-7: Bu günlerde, sadece işini yapmak yetmiyor; gerekenin ötesinde çaba sergilenmesi yönünde çok fazla baskı var.	,821
VB-8: Örgütün iyiliği için resmi olarak tanımlanan görevlerimden fazlasını yapmamla ilgili çok fazla baskı hissediyorum.	,845

Tablo 2'de görülebileceği gibi madde faktör yükleri ,403 ile ,845 arasında değişmektedir. Her bir maddenin faktör yük değeri en az ,32 ve üzerinde olması gerekmektedir (Seçer, 2018, s. 79-87). Ölçeğin ikinci maddesinin faktör yükünün ,32'nin üzerinde ancak düşük sayılabilecek bir değere (,403) sahip olduğu görülmüştür. Bu aşamada ikinci maddenin hem diğer maddeler ile olan ilişkisine hem de DFA sonucuna göre ölçekten çıkarılmasına veya kalmasına karar verilmesinin daha uygun olacağı düşünüldüğü analizlere devam edilmiştir. Ölçeğin her bir

maddesine ilişkin betimleyici istatistikler ve maddeler arası gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin Betimleyici İstatistikleri ve Korelasyon Matrisi

	Ort.	S.S.	Çarp.	Bas.	VBÖ-1	VBÖ-2	VBÖ-3	VBÖ-4	VBÖ-5	VBÖ-6	VBÖ-7	VBÖ-8
VBÖ-1	3,00	1,226	,032	-,984	1							
VBÖ-2	3,54	1,152	-,556	-,473	,292**	1						
VBÖ-3	2,7	1,227	,320	-,852	,574**	,327**	1					
VBÖ-4	3,55	1,249	-,645	-,588	,297**	,306**	,402**	1				
VBÖ-5	2,28	1,089	,696	-,155	,390**	,190**	,600**	,261**	1			
VBÖ-6	3,20	1,242	-,277	-,913	,354**	,224**	,502**	,405**	,451**	1		
VBÖ-7	2,98	1,277	,111	-1,028	,412**	,185**	,600**	,437**	,453**	,604**	1	
VBÖ-8	2,65	1,237	,310	-,888	,483**	,169**	,666**	,388**	,507**	,588**	,778**	1

Korelasyon .01 düzeyinde anlamlıdır **

Tablo 3'te Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin maddelerinin aritmetik ortalamaları incelendiğinde; (2,28 ± 1,08) ile (3,55 ± 1,224) arasında olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların orta düzeyde bir baskı yaşadıklarını göstermektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağılımını göstermektedir (George ve Mallery, 2010). Yapılan analizde çarpıklık ve basıklık değerlerinin bu değerler arasında olduğu görülmüştür. Tablo 3'te maddeler arası ilişkiler incelendiğinde tüm korelasyonların .01 düzeyinde anlamlı olduğu ve çoklu bağıntı probleminin olmadığı görülmüştür. Ancak matris detaylıca incelendiğinde ikinci maddenin, ölçeğin diğer maddeleri ile düşük korelasyon gösterdiği sonucuna varılmıştır.

4.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

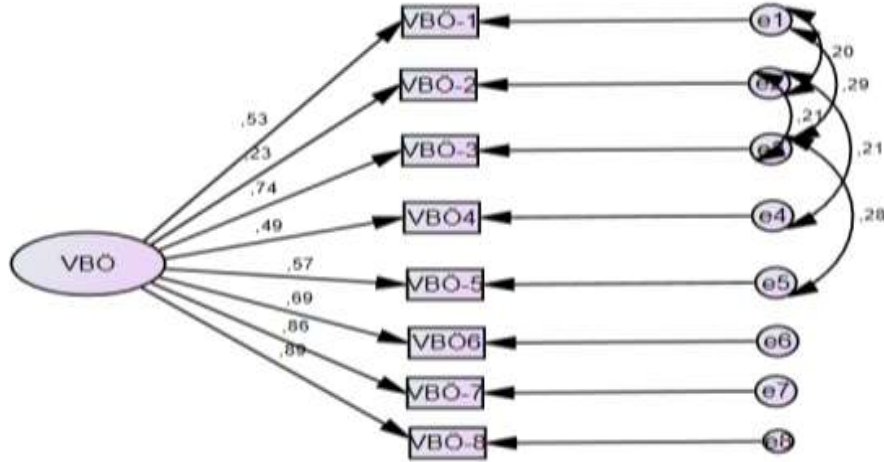
AFA'dan sonra ölçeğin yapısının doğrulanması için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçek geliştirme ve geçerlik analizinde önceden belirlenmiş bir yapının doğruluğunu belirlemek için DFA kullanılmaktadır (Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 37). Uyum iyiliği değerlerini analiz ederken CFI, GFI, NFI ve AGFI değerlerinin; ,90 <kabul edilebilir ve ,95 <iyi uyum olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde RMSEA değerinin <,08 olması kabul edilebilir, <,05 olması iyi uyum olduğunu; χ^2/df değerinin 3'ün altında olması modelin iyi bir uyum gösterdiğini, 3 ile 5'in arasında bir değerde olması ise modelin kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 345). DFA'nın ilk aşaması, AFA sonucu şüpheli olan ikinci madde çıkarılmadan sekiz madde üzerinden gerçekleştirilmiştir. DFA neticesinde programın önerdiği beş modifikasyon gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin 1. maddesi ile 2. ve 3. maddeleri; 2. maddesi ile 3. ve 4. maddeleri; 3. maddesi ile 5. maddesi arasında modifikasyonlar gerçekleştirildiği taktirde; RMSEA katsayısı < ,08'den küçük ve kabul edilebilir düzeyde, AGFI değerinin kabul edilebilir düzeyde ve diğer katsayıların (χ^2/df , CFI, GFI ve NFI) ise iyi uyum ölçütü düzeyinde değerler aldığı Tablo 4'te görüldüğü şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 4. Madde Çıkarılmadan İlk Yapılan Analizdeki Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2/df	CFI	GFI	AGFI	NFI	RMSEA
8 maddeli ölçek (5 modifikasyon)	2,976	,978	,973	,936	,968	,070

İstenilen uyum iyiliği değerleri DFA neticesinde yakalanmasına rağmen Şekil 1'de görülebileceği üzere AFA'da sorun tespit edilen ölçeğin ikinci maddesinin faktör yük değeri ,23 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 1. Vatandaşlık Baskısı Ölçeği DFA Sonucu (8 maddeli)

Bu kabul edilebilir bir faktör yükü değildir. Bu maddenin daha önce yapılan korelasyon analizinde de ölçeğin diğer maddeleri ile düşük korele olduğu görülmüştür. Bu sebeple analize 2. madde (VB-2: *Bu örgütte “takım oyuncusu” olarak görülen kişiler, teknik olarak kendilerinden beklenenden çok daha fazlasını yapan kişilerdir*) ölçekten çıkarılarak devam edilmiştir.

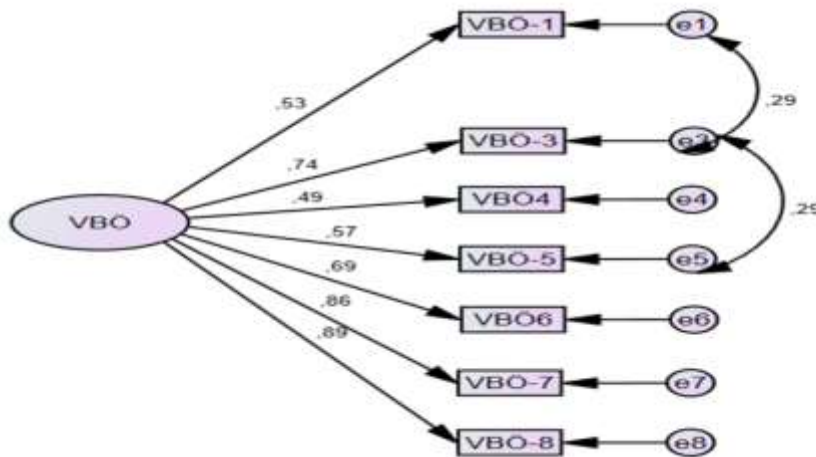
Bahsi geçen maddenin analiz dışı bırakılmasından sonra Şekil 2’de görülebileceği gibi yedi madde üzerinden DFA tekrarlanmıştır. Tekrarlanan analizde ölçeğin 3. maddesi ile 1. ve 5. maddeleri arasında iki adet modifikasyon gerçekleştirilerek elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Bir Madde Çıkarıldıktan Sonra Yapılan Analiz Sonucu Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2/df	CFI	GFI	AGFI	NFI	TLI	RMSEA
7 maddeli ölçek ilk değerler	7,576	.93	.926	,851	.92	,894	.070
1. modifikasyon (e1-e3)	5,577	.954	.952	,896	.945	.926	.107
2. modifikasyon (e3-e5)	3,253	.979	.974	.939	.971	.964	.075

Tablo 5’ten de anlaşılabilir olduğu gibi, yedi maddeli ölçeğe iki adet modifikasyon gerçekleştirildiği takdirde; RMSEA katsayısı <,08’den küçük ve kabul edilebilir düzeyde, χ^2/df ve AGFI değerleri kabul edilebilir düzeyde ve CFI, GFI, NFI, TLI katsayıları ise iyi uyum ölçütü düzeyinde değerler elde etmiştir.

Şekil 2. Vatandaşlık Baskısı Ölçeği DFA Sonucu (7 maddeli)

Şekil 2’de görülebileceği üzere bir maddesi çıkarılmış Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin tek faktöre ait standartlaştırılmış faktör yükleri ,49 ile ,89 arasında değişmektedir. DFA sonucunda ortaya çıkan bu bulgular, Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin yedi maddeli olan son haliyle model uyumunun, sekiz maddeli haline göre daha da kabul edilebilir değerler sunduğunu göstermektedir. Bu sonuçla birlikte, Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin yedi madde ve tek boyutlu yapısının, yapısal açıdan geçerli olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Ölçüm Denkliği

Ölçüm denkliği (değişmezliği) ölçüm aracının grup farklılıklarına ilişkin karşılaştırmalı analizlere başlamadan önce karşılaştırma yapılacak gruplarda aynı şekilde çalışıp çalışmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Gürbüz, 2021, s. 164). Horn ve McArdle (1992, s. 117) ölçüm değişmezliğine bakılmadığı zaman bilimsel çıkarımda bulunmanın eksik kalacağını ve bireyler ile gruplar arasındaki farklılıklara ilişkin bulguların açık bir şekilde yorumlanamayacağını belirtmiştir.

Ölçüm denkliği sürecinde dört seviyeli test etme değerlerine bakılmaktadır. Bunlar; yapısal, metrik, ölçek ve katı denklik olarak sıralanmaktadır. Yapısal denklik gruplar arasında (örneğin cinsiyet) ölçeğin faktör yapısının benzerlik durumunu gösterir. Metrik denklik ölçüm aracındaki faktör yüklerinin gruplar arasında eşdeğer olmasına denilmektedir. Ölçek denkliği madde sabitlerinin gruplar arasında eşdeğer olma durumunu belirtir. Katı denklik ise çoğu araştırma da raporlanmamakla birlikte maddelerin hata varyanslarının eşdeğerlik durumunu gösterir.

Yapısal denklikle metrik denklik, metrik denklikle ölçek denkliği ve ölçek denkliği ile katı denklik arasındaki x^2 farklarına (Δx^2) bakılarak değerlendirme yapılabilir ancak CFI farkına göre (ΔCFI) değerlendirmek son zamanlardaki araştırmalarda daha çok tercih edilen yöntemdir (Gürbüz, 2021, s. 164-169).

Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin cinsiyet bakımından denk olup olmadığını analiz etmek amacıyla çok gruplu DFA ile iki grup (kadın- erkek) ve tek faktörlü herhangi bir parametre değeri eşitlenmeden serbest model üzerinden yapısal değişmezlik modeli değerlendirilmiştir. İki grup (kadın-erkek) modelle analize sokulduğunda anlamlı ve uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum düzeyinde ($x^2 / df : 2,311$, CFI: ,976, RMSEA: ,057) olduğu görülmüştür. Bu iyi bir model ve iki grubun (kadın-erkek) eşit değerde olduğunu göstermektedir. Yapısal denklik sağlamayı müteakip diğer denklik modellerinin testine geçilmiştir.

Tablo 6. Ölçüm Denkliği Sonuçları

Modeller	x^2	df	CFI	RMSEA	p	Δx^2	Δdf	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
Yapısal Denklik	55,473	24	,976	,057					
Metrik Denklik	63,96	31	,975	,051	,292	8,487	7	,001	,006
Ölçek Denkliği	78,776	38	,969	,052	,038	14,816	7	,006	,001
Katı Denklik	98,581	47	,961	,052	,019	19,804	9	,008	,000

Tablo 6’da metrik denklik modeli ile yapısal model karşılaştırıldığında x^2 değerinin farkının 8,487 olduğu ve bu farklılığın anlamsız $p = ,292$ olduğu görülmektedir ($p > ,05$). Bu değer metrik modelle yapısal modelin farklı olmadığını göstermektedir. Bu da x^2 farklılık testi sonucu baz alındığı zaman test edilen ölçüm aracının metrik denkliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek denkliği ile metrik denklik modeli karşılaştırıldığında x^2 değerinin farkının 14,816 olduğu ve bu farklılığın anlamlı olduğu ($p < ,05$) görülmektedir. Ölçek denkliği ile katı denklik modeli karşılaştırıldığında x^2 değerinin farkının 19,804 olduğu ve bu farklılığın anlamlı olduğu ($p < ,05$) görülmektedir. İki modelin birbirinden farklı olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda x^2 farklılık testi sonuçları test edilen ölçüm aracının katı denkliğine sahip olmadığını ifade etmektedir. Ancak genelde araştırmalarda daha önce de belirtildiği şekilde x^2 farklılık testi çok güvenilir olmadığından CFI farklılık testi daha yaygın kullanılmaktadır. Tablo 6’daki ΔCFI değerleri incelendiğinde $< ,01$ eşik değerine göre tüm modellerin (metrik, ölçek ve katı) ölçüm denkliğini sağladığı görülmektedir.

Her ne kadar çalışmamızda katı denkliği rapor da göstermiş olsak da çoğu analiz sonucu raporlanırken yapısal, metrik ve ölçek denkliklerinin raporlanması yeterli sayılabilmektedir (Gürbüz, 2021, s. 170). Sonuç olarak ölçeğin metrik, ölçek ve katı denkliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

4.4. Ölçüt Bağımlı Geçerlik

Vatandaşlık baskısının çalışanların performans artırıcı faaliyetlere adayacakları kaynakları koruma eğilimleri nedeniyle vatandaşlık yorgunluğu yoluyla iş performansının düşmesine neden olduğu tespit edilmiştir (Clercq, vd. 2019, s. 484). Vatandaşlık baskısının azalan iş tatmini ile artan iş stresi, iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyetleri gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Bolino vd., 2010). Dolayısıyla vatandaşlık baskısı; iş performansı ve iş tatmininde azalmaya ve işten ayrılma niyetinde artışa neden olmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında ölçeğin, ölçüt bağımlı geçerliğine ilişkin gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin Ölçüt Bağımlı Geçerliğine İlişkin Korelasyon Analizi

	İT	İP	İAN	VB
İş Tatmini (İT)	(,80)			
İşgören Performansı (İP)	,332**	(,76)		
İşten Ayrılma Niyeti (İAN)	-,637**	-,182**	(,90)	
Vatandaşlık Baskısı (VB)	-,385**	-,160**	,343**	(,86)

Korelasyon ,01 düzeyinde anlamlıdır **

Tablo 7 incelendiğinde, vatandaşlık baskısı ile diğer üç değişken arasında $p < ,01$ seviyesinde anlamlı ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre vatandaşlık baskısı ile iş tatmini ($r = -,385$) ve işgören performansı ($r = -,160$) arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Vatandaşlık baskısı ile işten ayrılma niyeti ($r = ,343$) arasında ise pozitif yönlü ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar yukarıda bahsedilen önceki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Bulgular neticesinde Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin ölçüt bağımlı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

4.5. Güvenirlilik

Yapılan değerlendirme sonucunda ölçeğin iç tutarlılık katsayısının Cronbach (1951)’in önermiş olduğu ,70 düzeyinden yüksek olması ölçeğin güvenilirliğinin yeterli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ,60’a kadar bu değer ölçek geliştirme çalışmalarında düşebilmektedir. Değerin ,80’den büyük olması yüksek derecede güvenilirliği göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 333; Karagöz ve Bardakçı, 2020, s. 52).

Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin güvenilirliğinin tespit edilmesine yönelik yapılan analizler neticesinde; ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ,868; Spearman Brown iki yarı güvenilirliği katsayısı ,835; Guttman iki yarı güvenilirliği katsayısı ise ,831 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar bağlamında, ölçeği oluşturan yedi maddenin güvenilirliğinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması amacı güden bu çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar maddeler halinde aşağıda sunulmuştur.

- Öncelikle her ne kadar konusu “örgütsel vatandaşlık baskısı” olsa da ölçeğin Türkçeye uyarlama isminin ölçeğin geliştiricisi olan Bolino vd. (2010)’nin belirttiği şekilde “Vatandaşlık Baskısı” olarak kalmasının daha uygun olacağını düşünülerek mevcut şekliyle kullanılmıştır.
- AFA sonucunda ölçeğin faktör yüklerinin ,403 ile ,845 arasında değiştiği görülmüştür. Her ne kadar ikinci maddenin faktör yükü ,32 üzeri olsa da korelasyon analizi sonucunda diğer maddelerin çoğuyla zayıf ilişki gösterdiği görülmüştür. DFA sonucunda faktör yüklerine bakıldığında ikinci maddenin faktör yükünün ,23 olduğu ve bu değer kabul edilebilir sınırın dışında olduğu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda “VB-2: Bu örgütte “takım oyuncusu” olarak görülen kişiler, teknik olarak kendilerinden beklenenden çok daha fazlasını yapan kişilerdir” maddesi ölçekten çıkarılarak analizlere devam edilmiştir. DFA sonucunda tek faktöre ait standartlaştırılmış faktör yüklerinin ,49 ile ,89 arasında değişmekte olduğu görülmüştür. DFA sonucunda ortaya çıkan bulgular, Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin yedi maddeli olan son şekliyle model uyumunun kabul edilebilir değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçla birlikte ölçeğinin yapısal açıdan geçerli olduğu tespit edilmiştir.

- Ölçüm denkliği/değişmezliği sonuçları ölçeğin yapısal denkliği, metrik denkliği, ölçek denkliği ve katı denkliği olduğunu göstermektedir.
- ÖVD'nin örgüt ve çalışanlar bakımından etkilerini bilen örgüt ve liderler bu konunun üzerinde durmaktadır (Ehtiyar, 2015, s. 69). Çalışan bakımından ÖVD sergileyenlerin amirlerinden daha yüksek performans değerlendirmeleri aldığı, daha fazla ödül kazandığı, daha yüksek iş tatmini yaşadığı, örgüte ve işine daha yüksek bağlılık gösterdiği tespit edilmiştir (Podsakoff vd., 2009, s. 124-133; Hammack, 2018, s.4). Bazı araştırmalar daha yüksek ÖVD seviyelerinin çalışanlarda aşırı görev yüklenmesi, iş stresi, iş-aile çatışması, iş performansı seviyelerinde değişim ve isteğe bağlı davranışları gerçekleştirmede baskı ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Bolino vd, 2010, s. 835; Bolino vd., 2013, s. 543). Bolino vd. (2013, s. 546) yaptığı çalışma da vatandaşlık baskısı yaşayan bireylerin iş stresi yaşamalarının muhtemel olduğu sonucunu bulmuşlardır. Sonuç olarak, yaşanan iş stresi, bazı çalışanların işten ayrılma niyetleriyle sonuçlanır. İş tatmini, işgören performansı ve işten ayrılma niyeti değişkenlerinin daha önceki yapılan çalışmalarda vatandaşlık baskısı ile olan ilişkileri ölçüm bağımlı geçerlik sonucu tekrar ölçerek değerlendirmemiz neticesinde iş tatmini ve işgören performansı ile negatif ilişkili olduğu, işten ayrılma niyeti ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu da önceki çalışmalarla benzer sonucu vermektedir.
- Güvenirliğin tespit edilmesi amacıyla yapılan analiz neticesinde Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ,868 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç yedi maddeli ölçeğin güvenirliliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.
- Ölçeğin aritmetik ortalamasına bakıldığında ($2,9032 \pm ,912$) genel olarak katılımcıların orta düzeyde bir baskı yaşadıkları görülmüştür. Bu sonuç katılımcıların ekstra rol davranışı olarak algılaması gereken görevlerin bir kısmını benimseyerek, rol içi davranış olarak kabul etmesinden kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Bu ölçek uyarlama çalışmasının birtakım kısıtlarının bulunduğu da bir gerçektir. Araştırma bulguları, daha kolay ulaşılabileceği düşüncesiyle akademisyenlerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Sonraki çalışmalarda, daha büyük ve farklı örneklerle çalışılması, ölçeğin geçerliği ve güvenirliliği hakkında daha doğru değerlendirmelerde bulunulmasını sağlayabilir. Özellikle işletme sahibi veya yöneticilerinden kaynaklı olarak vatandaşlık baskısı hissetmesi kuvvetle muhtemel olan beyaz yakalı özel sektör çalışanlarının (özel okul öğretmenleri, özel hastane çalışanları, turizm sektörü çalışanları vb.) örneklem olarak belirlenmesi doğru bir yaklaşım olabilir. Bir başka öneri olarak, uyarlaması yapılan bu ölçek kullanılarak vatandaşlık baskısının öncülleri ve ardılları üzerine detaylı çalışmaların yapılması ulusal yazının gelişimi açısından önemli olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Vatandaşlık Baskısı Ölçeğinin Türk kültürüne uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin son şekli olan Vatandaşlık Baskısı Ölçeği Türkçe Formu, Ek 1'de sunulmuştur.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Y. (2020). *Örgütsel davranış* (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Akyıldız, H. ve Turunç, Ö. (2013). *Çalışma psikolojisi* (1. Baskı). Alter Yayıncılık.

Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101.

Bergeron, D. M. (2007). The potential paradox of organizational citizenship behavior: good citizens at what cost? *Academy of Management Review*, 32(4), 1078-1095. <https://doi.org/10.5465/amr.2007.26585791>.

- Bitmiş, M. G., Sökmen, A. ve Turgut, H. (2014). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirliğinin yeniden değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(29), 1-14.
- Bolino, M.C. ve Turnley, W.H. (2005), The personal costs of citizenship behavior: The relationship between individual initiative and role overload, job stress and work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 90(4), 740-748.
- Bolino, M. C., Turnley, W. H., Gilstrap, J. B. ve Suazo, M. M. (2010). Citizenship under pressure: What's a 'good soldier' to do?. *Journal of Organizational Behavior*, 31(6), 835-855.
- Bolino, M. C., Klotz, A. C., Turnley, W. H. ve Harvey J. (2013). Exploring the dark side of organizational citizenship behavior. *Review of Journal of Organizational Behavior*, 34(4), 542-559. <https://doi.org/10.1002/job.1847>.
- Bolino, M. C., Hsiung, H. H., Harvey, J. ve LePine., J. A. (2015). Well, I'm tired of tryin! organizational citizenship behavior and citizenship fatigue. *Review of Journal of Applied Psychology*, 100(1), 56-74. <https://doi.org/10.1037/a0037583>.
- Cates, D. A., Mathis, C. J., ve Randle, N. W. (2010). A positive perspective of citizenship pressure among working adults. *Journal of Managerial Issues*, 22(3), 330-344.
- Clercq, D.D., Suhail, A., Azeem, M. U. ve Haq, I. U. (2019). Citizenship pressure and job performance: Roles of citizenship fatigue and continuance commitment. *Asia Pacific Journal of Human Resources*. 59, 482-505. <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12241>
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Deniz, K. Z. (2007). Psikolojik ölçme aracı uyarlama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(1), 1-16.
- Ehtiyar, R. (2015). Örgütsel vatandaşlık davranışı. D. Küçükaltan, Ş.Aydın Tükeltürk ve G.Ç. Gürkan (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* içinde (s. 53-75). Detay Yayıncılık.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10a ed.). Pearson.
- Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi* (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Gürer, A. C. (2019). *Örgütsel bağlılığın örgütsel vatandaşlık davranışı ve işten ayrılma niyetine etkisi: Yerel yönetimlerde bir araştırma Bursa Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Hammack, M. (2018). *Citizenship pressure, citizenship fatigue, and gender* [Master of Science Thesis]. Azusa Pacific University.
- Harmancı Seren, A. K. ve Baydın, N. Ü. (2017). Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeğinin Türkçede geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Hemşireler üzerinde bir araştırma. *Journal of Health and Nursing Management*, 2(4), 43-49.

- Horn, J. L. ve McArdle, J. J. (1992). A practical and theoretical guide to measurement invariance in aging research. *Experimental Aging Research*, 18, 117-144.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C ve Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17.
- Judge, T. A ve Klinger, R. (2008). Job satisfaction: Subjective well-being at work. M. Eid ve R. J. Larsen (Ed.), *The science of subjective well-being* içinde (s. 393-413). The Guilford Press.
- Karaçam, Z. (2019). Ölçme araçlarının Türkçe'ye uyarlanması. *Ebelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 28-37.
- Karagöz, Y. ve Bardakçı, S. (2020). *Bilimsel araştırmalarda kullanılan ölçme araçları ve ölçek geliştirme* (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keser, A. ve Öngen Bilir, B. (2019). İş tatmini ölçeğinin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Küçükusta, D. (2007). *Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Lin, K. J., Savani, K. ve Iliès, R. (2019). Doing good, feeling good? The roles of helping motivation and citizenship pressure, *Journal of Applied Psychology*, 1-16.
- Okur, Y., Aksu, B., Akçakanat, T. ve Uzunbacak, H. H. (2021). Kişi-örgüt uyumu ve lider-üye etkileşiminin duygusal bağlılık üzerine etkisi: Kolektif şükranın düzenleyici rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 78-98. <https://doi.org/10.29131/uiibd.972942>
- Oney, S. D. (2021). *All good things must come to an end: finding the connection between citizenship pressure, organizational citizenship behaviors, and job-related affective well-being* [Honors Undergraduate Theses. 966]. University of Central Florida Orlando.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10, 85-98. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_2.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26, 513-563. <https://doi.org/10.1177/014920630002600307>
- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M., ve Blume, B. D. (2009). Individual-and organizational-level consequences of organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of applied Psychology*, 94(1), 122-141. <https://doi.org/10.1037/a0013079>
- Podsakoff, N. P., Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Maynes, T. D. ve Spoelma, T. M. (2014). Consequences of unit-level organizational citizenship behaviors: A review and recommendations for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 35, 87-119. <https://doi.org/10.1002/job.1911>.
- Polat Dede, N. (2019). Örgütsel vatandaşlık davranışı: Kuramsal bir çalışma. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 294-304. <https://doi.org/10.38009/ekimad.613429>.
- Reich, R. B. (2001). *The future of success: Working and living in the new economy*. Knopf.

- Riggio, R. E. (2020). *Endüstri ve örgüt psikolojisine giriş* (6. Baskı). (Belkıs Özkara, Çev.Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 2012).
- Seçer, İ. (2018). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci* (2018). Anı Yayıncılık.
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52.
- Somech, A. ve Bogler, R. (2019). The pressure to go above and beyond the call of duty: Understanding the phenomenon of citizenship pressure among teachers. *Teaching and Teacher Education*, 83, 178-187.
- Tambe, S. ve Shanker, M. (2014). A study of organizational citizenship behavior (OCB) and its dimensions: A literature review. *International Research Journal of Business and Management*, 1, 67-73.
- Tortumlu, M. ve Uzunbacak, H. H. (2022). Çalışma arkadaşları etkileşimi: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 143-157.
- Tutar, H. (2013). *Konu anlatımlı, işletme ve yönetim terimleri ansiklopedik sözlük* (1. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Van Dyne, L., Cummings, L. L., ve Parks, J. M. (1995). Extra-role behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity (a bridge over muddied waters). *Research in Organizational Behavior*, 17, 215-285.
- Wayne S. J., Shore L. M. ve Linden R. C. (1997). Perceived organizational support and leader member exchange: A social exchange perspective, *Academy of Management Journal*, 40.
- Yıldız, B. ve Ayaz Arda, Ö. (2018). İyi bir asker mi? İyi bir illüzyonist mi? Kariyerizm ile zorunlu vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkide işten ayrılma niyetinin rolü. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 151-167.

Ek 1. Vatandaşlık Baskısı Ölçeği Türkçe Formu

Madde No	Maddeler (Size göre en uygun olan seçeneği işaretleyiniz)	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Teknik olarak zorunda olmadığım pek çok işi üstlenerek gerekenden daha fazlasını yapma yönünde çok fazla baskı hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Bu örgütte ek sorumluluklar almak ve ekstra görevlere gönüllü olmak için çok fazla baskı var.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Bu örgütte iyi bir çalışan olarak görülmek için, sadece resmi olarak tanımlanan görevleri yerine getirmek yeterli değildir.	☐	☐	☐	☐	☐
4	İş arkadaşlarım genellikle görev alanlarının çok ötesinde çaba sergiliyor ve benim de benzer şekilde çabalamam için çok fazla baskı var.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Yönetim, çalışanlardan teknik anlamda işlerinin bir parçası olmayan görevleri ve sorumlulukları dahi gönüllü olarak üstlenmelerini bekler.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Bu günlerde, sadece işini yapmak yetmiyor; gerekenin ötesinde çaba sergilenmesi yönünde çok fazla baskı var.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Örgütün iyiliği için resmi olarak tanımlanan görevlerimden fazlasını yapmamla ilgili çok fazla baskı hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

UZAKTAN ÇALIŞMAYA GENEL BİR BAKIŞ: AVANTAJLAR, DEZAVANTAJLAR VE TEMEL UNSURLAR*

A GENERAL OVERVIEW OF REMOTE WORK: ADVANTAGES, DISADVANTAGES, AND KEY ELEMENTS

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet TORTUMLU¹

Doç. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK²

ÖZ

Teknolojik gelişim ve bilginin hızlı yayılımı işletmelerin çalışma süreçlerini değişime uğratmış, özellikle bilgi iletişim teknolojileri faaliyetlerini yürüten örgütlerde alternatif çalışma modelleri ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşme, çalışma modellerini önemli düzeyde değiştirmiştir. İşletmeler tarafından çalışanlara daha esnek çalışma saatleri ve daha fazla uzaktan çalışma seçenekleri sunulmaktadır. Bu durum, işletmelerin daha az maliyetli ve daha etkili hale gelmesine ve daha iyi hizmet sunmasına olanak tanımaktadır. Ancak uzaktan çalışmanın cezbedici tarafının yanında çalışan ve örgütler için dezavantajları da söz konusudur. Bir başka deyişle uzaktan çalışmanın tümüyle avantajlı olduğunu söylemek güçtür. COVID-19 pandemisinde sonra neredeyse tüm alanlarda faaliyet gösteren işletmeler uzaktan çalışma modelini deneyimlemiştir. Bu süreç uzaktan çalışmanın genel anlamda avantaj ve dezavantajlarını görmek için bir fırsat sunmuştur. Bu çalışmanın amacı da uzaktan çalışmanın temel unsurlarını, avantaj ve dezavantajlarını alanyazında yapılan araştırmaları derinlemesine inceleyerek sıralamak; COVID-19 pandemisinin uzaktan çalışmaya yansımalarını yapılan araştırmalar ışığında incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Evden Çalışma, Uzaktan Çalışma, COVID-19.

JEL Sınıflandırma Kodları: L20, M10, M20.

ABSTRACT

Technological advancements and rapid spread of knowledge have transformed the work processes of businesses, especially those engaged in information and communication technology activities, leading to the emergence of alternative work models. Digitalization has significantly changed work models, with businesses offering more flexible working hours and more remote work options to employees. This allows businesses to become more cost-effective and efficient, and to provide better services. However, alongside the attractive aspects of remote work, there are also disadvantages for both employees and organizations. In other words, it is difficult to say that remote work is entirely beneficial. After the COVID-19 pandemic, almost all businesses operating in all sectors have experienced remote work. This process has provided an opportunity to see the general advantages and disadvantages of remote work. The aim of the study is to deeply examine basic elements, advantages and disadvantages of remote work, based on the results of research studies conducted in the field, and to analyze the impacts of the COVID-19 pandemic on remote work, according to research studies.

Keywords: Working From Home, Remote Working, COVID-19.

JEL Classification Codes: L20, M10, M20.

* Bu çalışma Hasan Hüseyin UZUNBACAK danışmanlığında Muhammet TORTUMLU tarafından hazırlanan ve 16.12.2022 tarihinde savunulan "Evden, Ofisten ve Hibrit Çalışanlar Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İş Yaşamında Yalnızlık, İşe İlişkin Duygusal İyi Oluş, Lider Üye Etkileşimi ve Çalışma Arkadaşları Etkileşimi" başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, mtortumlu@mehmetakif.edu.tr

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hasanuzunbacak@sdu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Digitalization has not only brought significant differences in the working life but also rapidly changed all habits of life. The internet has created a new order based on globalization and information technology. One aspect of this order in the working life is remote work. Although the phenomenon of remote work emerged in the 1980s, its importance has increased even more today. Many professions consider only tools such as phones and internet-connected computers to be necessary, which leads to questioning the existence of traditional offices. The COVID-19 pandemic has been a significant milestone in the experience of remote work, and various studies were conducted on remote work during this process. However, there is still ambiguity regarding the subject. This is because the negative impacts of remote work on organizations have led some of them to make radical decisions. In fact, in recent days, many international businesses have made a quick decision to return to the office model from remote work (Pleul, 2023). Although the history of the remote work model goes back further, the limitations brought by the COVID-19 pandemic have forced organizations to try these alternatives. Today, after the COVID-19 pandemic, organizations that have the opportunity to use remote work methods are searching for clues on which work model would be ideal for their employees and business processes. In addition, studies on remote work in Turkish literature are limited. The study aims to provide practitioners with important insights for their work model preferences and to help researchers generate new research topics in this area, by addressing the historical process of remote work, listing the factors affecting remote work, examining the advantages and disadvantages of remote work in the light of the literature, and explaining the relationship between the COVID-19 pandemic and remote work.

Design/methodology/approach:

The aim of the study is to identify the fundamental elements, advantages, and disadvantages of remote work by drawing on previous studies in the field, in order to provide guidance to practitioners and researchers. Therefore, the study is a comprehensive review that examines relevant topics and research in the field as a whole.

Findings:

Upon examining the research conducted in the literature, it is observed that there are several key factors in the implementation of remote work, including individual factors such as employees' personality traits and mental state; job factors such as the nature of the work and technology; home and family factors such as home and family life; organizational factors such as organizational culture and strategy; and environmental factors such as security and the laws of the country where the organization operates. As a result of the research, it is observed that remote work has advantages in terms of work-life balance, high flexibility, reduced commuting, decreased employer expenses, expanded workplace skill pool, and high productivity. On the other hand, remote work has many disadvantages, such as leading employees to social isolation, creating a sense of lack of support, potentially damaging individuals' career development, presenteeism, complexity between roles, and negatively affecting mental and physical health (Mann & Holdsworth, 2003).

Conclusion and Discussion:

Upon reviewing the research conducted in the literature, it is observed that there are several fundamental factors to consider in the implementation of remote work, including individual factors such as employees' personality traits and mental state; job factors such as the nature of the work and technology; home and family factors such as home and family life; organizational factors such as organizational culture and strategy; and environmental factors such as security and laws of the country in which the organization operates. As a result of the study, it is observed that remote work offers advantages in terms of work-life balance, high flexibility, reduced commuting, decreased employer expenses, expanded workplace skill pool, and high employee performance. On the other hand, remote work has many disadvantages, such as leading employees to social isolation, causing a sense of lack of support, potentially harming individuals' career development, presenteeism, complexity between roles, and negatively affecting mental and physical health. Consequently, it is observed that remote work has both positive and negative effects on both employees and organizations. The trend of remote work has gained momentum with the impact of the pandemic and technological developments. It is expected that the trend would continue in the coming years. However, issues such as how remote work would evolve exactly, which jobs can be done remotely, and how remote work would affect people and businesses are still not fully clear. Therefore, there is a need for numerous studies on remote work both in the context of employees and organizations.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme hızla tüm yaşam alışkanlıklarını değiştirdiği gibi çalışma yaşamında da önemli farklılıklar meydana getirmiştir. İnternet, küreselleşmenin ve bilgi teknolojisinin önemine dayalı yeni bir düzen oluşturmuştur. Bu düzenin çalışma yaşamındaki bir parçası da uzaktan çalışmadır. Uzaktan çalışma fenomeni 1980'lerde ortaya çıksa da günümüzde bu konunun önemi daha da artmaktadır. Birçok meslek sadece telefon ve internet erişimi olan bilgisayar gibi araçları gerekli görmekte, bu da geleneksel ofislerin varlığının sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bu trend, zamanla uzaktan çalışmanın geleneksel çalışma türlerinin tamamen yerine geçip geçemeyeceği sorusunu akıllara getirmektedir. Bu hususla ilgili Virgin Group şirketinin kurucusu Richard Branson "teknolojiler o kadar hızlı geliyor ki 30 yıl içinde insanlar geriye bakarken, ofislerin nasıl var olabildiğine şaşıracağız" ifadesini kullanmıştır (Fried ve Hansson, 2013). Ancak, geleneksel anlamda bir ofisin yakın zamanda tamamen ortadan kalkacağını söylemek güç olsa da birçok kişi ve kurumun uzaktan çalışmanın cezbedici tarafından kaynaklı olarak çalışma modelini değiştirebileceği söylenebilir. Zira bu yönelim 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi ile daha da hızlanmıştır (Ipsen vd., 2021). 2020 yılında evden çalışan sayısının yüksek derecede artmış olması COVID-19 pandemisinin etkilerindedir. Nitekim ABD'de, 2020 yılının Mart ve Nisan aylarında, evden çalışma oranları %62'ye ulaşmıştır. Bu rakam, önceki yılların ortalaması olan %24'e göre önemli ölçüde yüksektir. Virüsün yayılma riskini azaltmak için, dünya çapındaki devletler insanların çoğunu evde çalışmaya zorlamıştır. Virüsün yayılma hızının yavaşlamasından sonra örgütlerin bazıları evden çalışmaya, bir kısmı ise hibrit çalışma (Hybrid working from home) (Bloom vd., 2022) gibi haftanın iki gününü evden üç gününü ofisten ya da 3 gününü ofisten 2 gününü evden çalışma gibi alternatif çalışma modellerini tercih etmişlerdir. COVID-19 pandemisi sonrası konuya yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Ancak konuya ilişkin muğlaklık sürmektedir. Zira uzaktan çalışmanın örgütlere yansıyan olumsuzlukları bazı örgütleri radikal kararlar almaya itmiştir. Nitekim son günlerde uluslararası birçok işletme hızlı bir karar ile uzaktan çalışma modelinden ofise dönüş kararı almıştır (Pleul, 2023).

Her ne kadar uzaktan çalışma modelinin tarihi daha eskiye dayansa da COVID-19 pandemisinin getirdiği kısıtlılıklar örgütleri bu alternatifleri deneyeme zorlamıştır. COVID-19 pandemisi sonrasında bugün, uzaktan çalışma yöntemlerini kullanabilme fırsatı bulunan örgütler, çalışanları ve iş süreçleri için ideal çalışma modelinin hangisi olacağına yönelik ipuçları aramaktadır. Bunun dışında Türkçe alanyazında uzaktan çalışma konusunda yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Türkçe alan yazında uzaktan çalışma konusunu bütüncül bir şekilde incelemiş bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma da uzaktan çalışmanın tarihsel sürecini ele alması, uzaktan çalışmayı etkileyen faktörleri sıralaması, uzaktan çalışmanın avantaj ve dezavantajlarını alan yazın ışığında incelemesi ve COVID-19 pandemisinin uzaktan çalışma ilişkisini açıklaması açısından uygulayıcılara çalışma modelleri tercihlerinde, araştırmacılara da bu alanda yapılacak yeni araştırma konuları üretmelerinde önemli bir fırsat sunma amacındadır.

2. UZAKTAN ÇALIŞMA

İşin esasen fiziksel bir mekâna gitme gerekliliği mi, yoksa belirli bir eylemi gerçekleştirme faaliyeti mi olduğu sorusu, uzaktan çalışma yaklaşımının benimsenmesini sorgulatan temel bir düşüncedir. Bu sorgulama, teknolojik yeniliklerin sosyal ve iş hayatını kolaylaştırması, insanların yer değiştirme ihtiyacının azalması, hızlı dijital uygulamalarla işlerin yürütülmesi ve sanal yaşamın önem kazanması gibi etkenlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden bugüne kadar iş yaşamında insan gücüne ihtiyaç, sürekli yenilenen teknolojik icatlar sayesinde azalarak devam etmiştir. Nitekim günümüzde uzaktan çalışabilme olanağına sahip işletme sayısı artmıştır. Uzaktan çalışma kavramı, "merkez ofislerden veya üretim tesislerinden uzakta, çalışanın iş arkadaşlarıyla kişisel temasının olmadığı, ancak yeni teknolojiyi kullanarak onlarla iletişim kurabildiği bir yerde gerçekleştirilen çalışma" olarak tanımlanmaktadır (Di Martino ve Wirth, 1990, s. 530). Uzaktan çalışma, ilk olarak ABD'de 1970'lerdeki petrol krizi sonrası ortaya çıkmış ve uygulanması durumunda ABD'nin petrol ithal etmesine gerek kalmayacak kadar büyük bir avantaj sağlanacağı düşünülmüştür. Bazı çalışanların işlerini uzaktan yürüttüğü bu dönemde başka avantajlar da keşfedilmiştir (Burch, 1991). Açık bir şekilde, 1970'lerin ortalarındaki petrol krizi, uzaktan çalışmanın, iş süreçlerinde örgütlere ve bireylere fayda sağlayabilecek bir esneklik sağlayabileceğini göstermiştir (Burch, 1991, s. 18). Genel anlamda, uzaktan çalışma, bir çalışanın bir tür telekomünikasyon yoluyla ofise bağlantı ile ofis dışında (genellikle evden) çalışabilmesi ile ilgilidir. Bununla birlikte, uzaktan çalışma hakkında ortak kabul edilmiş bir tanım yoktur. Ancak uzaktan çalışma şu şekilde tanımlanabilir: Çalışanın, işveren tarafından kurulan iş örgütüne bağlı olarak iş görme faaliyetini işyeri dışında yerine getirmesi şartıyla kurulan iş ilişkisidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO, 2020) göre uzaktan çalışma, işverenin işyeri dışında gerçekleştirilen işler için akıllı telefonlar, tabletler, dizüstü bilgisayarlar ve/veya masaüstü bilgisayarlar gibi bilgi ve iletişim

teknolojilerinin (BİT) kullanımı ile gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Başka bir deyişle, uzaktan çalışma, bilgi iletişim teknolojileri yardımıyla elde edilen ve işverenin lokasyonları dışında yürütülen işi ifade etmektedir.

2.1. Uzaktan Çalışmanın Temel Unsurları

Uzaktan çalışma, hareketliliğin çevresel etkilerini azaltırken, esnekliği ve güçlü bir iş-aile dengesini kolaylaştırmaktadır. Buna rağmen Avrupa genelindeki gelişmiş ülkelerde ev esaslı uzaktan çalışma uygulamaları beklenenden yavaş ilerlemektedir (Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2020). Bu değişimin hızlı gerçekleşmemesinin birçok nedeni olabilir. Uzaktan çalışmanın uygulanabilir ve etkili olabilmesi için bireysel faktörler, iş faktörleri, örgütsel faktörler, aile/ev faktörleri ve çevresel faktörler olmak üzere beş tür faktörün etkili olduğu ileri sürülmüştür (Baruch ve Nicholson, 1997; Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2020). Bunlar Şekil 1'deki gibi gösterilebilir.

Şekil 1. Uzaktan Çalışmayı Etkileyen Faktörler

Uzaktan çalışmayı etkileyen faktörler, teknolojik faktörler, bireysel, örgütsel, ev-aile faktörleri, çevresel, güvenlik ve yasal faktörler olmak üzere üç başlık halinde açıklanabilir.

Teknolojik Faktörler: Teknoloji uzaktan çalışma kararı verilmesinde ve gelişiminde önemli bir role sahiptir. Bilgi iletişim teknolojilerini kapsayan sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, sahip oldukları teknoloji ve hizmet alanlarından kaynaklı olarak uzaktan çalışma yöntemini benimseyebilmektedirler. Bilgi iletişim teknoloji tabanlı uygulamalar, çalışanların işlerinde sahip oldukları özerklik miktarını artıran, esnek çalışma süresi ve uzaktan çalışma gibi esnek çalışma düzenlemelerine yol açmıştır (Hill vd., 2003). Dolayısıyla teknoloji, uzaktan çalışma için kilit bir faktördür. Bilgi iletişim teknolojisinin kullanımındaki artış ve teknolojik gelişmeler uzaktan çalışmanın gelişmesini sağlamıştır (Davenport ve Pearlson, 1998). Ayrıca teknolojilerin yaygın ve sürekli kullanımı ve özellikle bilgisayar ve mikro elektroniklerin kullanımı uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Sanal platformların, telematiklerin ve bilgisayar prosedürlerinin kullanılması, bir organizasyonda fiziksel varlık olmadan çalışmayı sağlamaktadır.

Bireysel, Örgütsel, Ev- Aile Faktörleri: Uzaktan çalışanların göstermiş olduğu davranışlarda bireysel faktörlerin rolü büyüktür. Nitekim telekomünikasyon sektöründe uzaktan çalışanların iş yapma eğilimini etkileyen faktörlerini araştıran Walls vd. (2007), araştırma sonucunda, uzaktan çalışma davranışını açıklamada eğitim, yaş ve ırkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varmışlardır. Sener ve Bhat (2011), 1500'den fazla uzaktan çalışanın 2007/2008 Chicago Bölgesel Ev Seyahat Envanterinden (CBESE) elde ettiği veriler üzerinde çalışarak, uzaktan çalışmada çeşitli demografik ve işle ilgili değişkenlerin önemli etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Bir başka araştırmada işe gidip gelme yolculuğu ve çeşitli örgütsel faktörlerin uzaktan çalışma seçimini etkilediği vurgulanmıştır (Walls vd., 2007). Sarbu (2015), Alman çalışanlar üzerine yapmış olduğu araştırmada, evden çalışma olasılığını artıran cinsiyet ve eğitim düzeyi olduğunu ifade etmiş, altı yaşından küçük çocuğu olanların evden çalışmaya daha uygun olduğunu vurgulamıştır. Nitekim bu bulgu ve açıklamalar, uzaktan çalışma ile ev-aile faktörlerinin ilişkisini gözler önüne sermektedir. Overbey (2013), işin organizasyonu açısından uzaktan çalışmanın başarılı bir alternatif olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, "beyaz yakalı" ve bilgi odaklı sektörlerdeki çalışanların uzaktan çalışma uygulamalarını kullanma olasılıkları daha yüksektir. Bununla birlikte, normal çalışma saatleri dışında düzenli olarak uzaktan çalışmaya katılan kişilerin diğerlerine göre daha fazla zaman sıkıntısı çektiğini ve bunda cinsiyetin önemli bir etkisi olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Nitekim Thulin vd. (2019), kadınların erkeklere göre daha fazla zaman konusunda baskı altında olduğunu tespit etmişlerdir. Uzaktan çalışmanın örgütsel açıdan birçok olumsuz sonuç doğurduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, uzaktan çalışmanın, sınırlı sosyal etkileşim ve sosyal izolasyonu ortaya çıkarırken, zihinsel ve fiziksel sağlığa zarar

verebilmektedir (Hraskova ve Rolkova, 2012). Öte yandan uzaktan çalışanlar, iş baskısı ve doğru planlama yapılmaması durumunda fazla çalışmaya zorlanabilir. Örgüt de çalışma saatlerinin ayarlanması, kontrol edilmesinde ve işletme bilgilerinin mahremiyetini koruması açısından zorluklar yaşayabilir.

Çevresel, Güvenlik ve Yasal Faktörler: Uzaktan çalışmanın ortaya çıkmasının temelinde çevresel faktörler yatmaktadır. 1970'lerde, artan kentleşme ve üretim faaliyetlerinin yığılmasıyla, işyerine seyahatin çevresel etkisini azaltmak için yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu girişimler, kirlilik ve mobiliteden kaynaklanan karbon salınımını azaltmak amacı ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yıllardır ekonomik faaliyetlerin olumsuz çevresel etkisini azaltmaya yönelik adımlar uzaktan çalışma uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Bugüne kadar geçen sürede uzaktan çalışma yeterince hızla gelişen bir ivme kazanmamıştır. Bunun en temel sebebi de yasal düzenlemelerinin eksikliğidir. Bu durum, kabul edilmiş ve yerleşmiş bir uzaktan çalışma çerçevesinin oluşmamasına neden olmuştur. Nitekim yasal düzenleme eksikliği uluslararası düzeyde uzaktan çalışma uygulamalarının uygulanmasında en acil sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir (Prosser, 2011). Teknolojideki gelişmelerle birlikte, uzaktan çalışmanın kolaylaştırıcıları artık faks, SMS mesajlaşma, dijital mesajlaşma uygulamaları, dijital iş uygulamaları ve daha yaygın olarak kullanılan e-posta yöntemlerinden bazılarını içermektedir. Bu teknolojik seçeneklerin mevcudiyeti ve uygun maliyetli doğası göz önüne alındığında, bunun uzaktan çalışma uygulamalarının benimsenmesi açısından önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.

Uzaktan çalışma, evden çalışma olarak da bazı çalışmalarda ifade edilmesine rağmen uzaktan çalışma ve evden çalışma birbirleri ile eşdeğer değildir. Uzaktan çalışmanın evden çalışma, mobil çalışma, serbest uzaktan çalışma (ev ya da küçük ofis) ve paylaşımlı uzaktan çalışma olmak üzere dört çeşidi olduğu ifade edilmiştir (Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2019). Esasen uzaktan çalışma, çalışanların evde, ortak tesislerden veya gerekli teknolojilere sahip herhangi bir platform aracılığıyla çalışmasına olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, kullanılan tesisler (teknoloji), konum, sektör ve faaliyetleri uzaktan çalışma konseptini belirlemektedir. Dolayısıyla uzaktan çalışmayı daha iyi tanımlamak ve açıklayabilmek için uygulama şekillerine odaklanılmalıdır.

Uzaktan çalışma, işletmelerin faaliyetleri, sahip olduğu teknoloji, işverenin çalışma prensipleri ve bakış açılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Tan (2007) uzaktan çalışma şekillerinin, işin niteliğine göre ana ofis ile iletişime geçme açısından ve işin yapıldığı yere göre değişebildiğini ifade etmiştir. İşin niteliğine göre uzaktan çalışma, ürün esaslı uzaktan çalışma ve hizmet arzı esaslı uzaktan çalışmadır. Ana ofis ile iletişime geçme açısından uzaktan çalışma ise online uzaktan çalışma ve off-line uzaktan çalışmadır. Son olarak, işin yapıldığı yere göre uzaktan çalışma şekilleri, ev esaslı uzaktan çalışma, tele merkez esaslı uzaktan çalışma ve mobil uzaktan çalışmadır.

Özellikle son yıllarda uzaktan çalışma şekillerinden evden çalışma yönteminin daha sık kullanılmaya başlandığı ifade edilebilir. Zira gelişen teknoloji ve dijitalleşme, iş süreçlerinin mobil uygulama ve bilgisayar programları ile yürütülmesine olanak sağlamıştır. Bu durum evden çalışma sistemine geçişi sağlamıştır. Evden çalışma giderek yaygınlaşan bir uygulama haline gelmektedir. Evden çalışma, normal bir iş gününde, işe gitmek yerine evden çalışılabilir pratiğini içermektedir. 1980'de %2,3 olan evden çalışma, son 30 yılda neredeyse iki katına çıkmıştır (EIROnline, 2010). Evden çalışanlar, artık satış asistanlığından, bilişim sektöründeki gelir seviyesi yüksek yöneticilere ve yazılım mühendislerine kadar geniş bir iş yelpazeyi kapsamaktadır. COVID-19 pandemisi gibi salgın hastalıklar da ev esaslı uzaktan çalışma modelini uygulama hızını artırmıştır.

Çalışanların evden çalışmasının faydalı bir yöntem ve uygulama olup olmadığı sorusu tam olarak cevap bulmuş değildir. Bu, sistematik kanıt veya fikir birliği olmayan önemli bir sorudur. Nitekim uygulama sektör ve endüstri alanına göre değişkenlik gösterebilir. Evden çalışmanın çalışanlar üzerinde hem bireysel hem de grup düzeyinde çeşitli etkileri vardır (Mann vd., 2000; Nakrošienė vd., 2019). Avrupa Komisyonu tarafından 1999'da ECaTT (Electronic Commerce and Telework Trends) yapılan araştırmaya göre; yarı zamanlı evde çalışanların, diğer evde çalışma tiplerine göre daha hızla büyüdüğü tespit edilmiştir. Bu çalışma seçeneği, çalışanların iş hayatını ve özel hayatını daha optimum kullanma avantajı sağlamaktadır. Tüm bunlara rağmen alan yazındaki araştırmalar, uzaktan çalışmanın çalışan ve örgüte faydalarının yanında çeşitli dezavantajlarının da olduğunu ortaya koymuştur.

2.2. Uzaktan Çalışmanın Avantajları

Uzaktan çalışma kavramı, merkez ofislerden veya üretim tesislerinden uzakta, çalışanın iş arkadaşlarıyla kişisel temasının olmadığı, ancak yeni teknolojiyi kullanarak onlarla iletişim kurabildiği bir yerde gerçekleştirilen iş olarak tanımlanabilir. Çalışanların uzakta oluşu, iş yerinde olmanın getirdiği muhtemel olumsuzlukların önüne geçerken, sosyal ilişkilerin, yönetici ve çalışma arkadaşları ile olan paylaşımı ve bu paylaşımlar sonucu muhtemel ortaya çıkacak güçlü bağdan da mahrum bırakabilmektedir. Uzaktan çalışmanın avantajları, birçok deneysel

araştırma ve inceleme makalesinde tutarlı bir şekilde ortaya konulmuştur (Mann vd., 2000; Mann ve Holdworth, 2003; Montreuil ve Lippel, 2003). Bunların çoğu genel olarak şu şekilde açıklanabilir:

İş-Yaşam Dengesi: İş-yaşam dengesi, çalışanların aile ya da kişisel hayatı ve iş hayatları arasında bir denge elde etme olarak tanımlanmaktadır (Jyothi ve Jyothi, 2012). Çalışanlar ev ortamından uzakta daha az zaman geçirebilmektedir. Zira evden çalışıldığında çalışanların aile veya çocukları ile harcayabilecekleri zaman doğal olarak artacaktır. Bunlara ek olarak ev içerisinde teknik olarak çıkan küçük krizlerin çözümüne bile zaman bulunabilir. İş-yaşam dengesi, çalışma yaşamının kalitesini etkilemektedir. Zira bir çalışan iş ve aile sorumluluklarını dengelemesi sorumluluğunu taşımaktadır. Bazı araştırmalar uzaktan çalışmanın iş yaşam dengesini iyileştirdiğini gösterirken (Sullivan, 2012; Ipsen vd., 2021), COVID-19 bazı araştırmalar ise uzaktan çalışmanın iş yaşam dengesini düşürdüğünü tespit etmiştir (Irawanto vd., 2021).

Yüksek Esneklik: Uzaktan çalışanlar genellikle (ancak her zaman değil) çalıştıkları saatleri seçebilmektedirler. Bu da onların yoğun olmayan süpermarket alışverişlerinden, spor aktivitelerinden, çocukları okuldan almalarından kaynaklanan zamanı doğru kullanarak sadece daha üretken oldukları zamanlarda çalışmalarını sağlayabilir. Esneklik, kişinin kendi zamanını yönetme özgürlüğüdür. Ayrıca işyerine uzak kırsal ev konumları veya bakım sorumlulukları nedeniyle ofise ulaşmakta zorluk olsa bile iş bulabilme özgürlüğü ve esnekliği önemli bir avantajdır. Genişletme ve İnşa Etme Kuramına (Fredrickson, 1998) göre mutlu insanların; yaratıcı ve esnek düşünme repertuarlarının genişleyebileceği ve sorunlara farklı çözümler üretebileceği ileri sürülmektedir.

İşe Gidiş Gelişte Azalma: İşe gidip gelmedeki azalmanın, maliyet, zaman ve stres üzerinde potansiyel olumlu etkileri göz önüne alındığında, bu durum çalışanların uzaktan çalışmayı seçmelerinin başlıca nedenlerindedir. Uzaktan çalışmanın algılanan en büyük avantajı, işe gidip gelme eksikliği, daha az gereksiz toplantı ve ofiste dikkat dağıtıcı unsurların azalmasıdır (Ozimek, 2020).

Azalan İşveren Giderleri: Bazı şirketlerin yapmış olduğu araştırmalarda uzaktan çalışmanın işletmelere yaklaşık yüzde 25'lik bir tasarruf sağladığı ifade edilmiştir (Loughran, 1988; akt., Mann 2000). Ayrıca uzaktan çalışma işletmenin toplam maliyetlerinde düşüşü sağlamaktadır (Ferreira vd., 2021). Şirketler bu tasarrufları, maliyeti yüksek ofisler kurma, kira, ısıtma, elektrik, aşınma ve yıpranma gibi genel giderleri azaltarak gerçekleştirebilmektedirler.

İşverenin Beceri Havuzunun Genişlemesi: Yüksek beceri ve yeteneği olan, yüksek vasıflı çalışanlar bazı özel durumları içeren, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi sorumluluklara sahip olabilirler. Dolayısıyla işverenin uzaktan çalıştırma kararı, beceri havuzunun genişlemesine olanak tanımaktadır (Hsu ve Tambe, 2022). Nitekim uzaktan çalışma planlarına sahip kuruluşlar, geleneksel bir sistemden tam zamanlı olarak çalışamayacak vasıflı personelden oluşan bir işgücü piyasasından yararlanabilirler.

Çalışan Performansı: Yapılan araştırmalar (Montreuil ve Lippel, 2003; Elshaiekh vd., 2018; Aslan vd., 2022) uzaktan çalışanların diğer çalışanlara göre daha yüksek üretken olduğunu ve bu yüksek performans düzeyi, daha az kesintiye, daha uzun çalışma saatlerine ve çalışma programlarını planlarken daha esnek olmaya bağlanmıştır. Ancak bu sonucun her sektörde ve alandaki çalışanları kapsayıp kapsamadığı net değildir.

2.3. Uzaktan Çalışmanın Dezavantajları

Uzaktan çalışmanın tüm avantajlarının yanı sıra uzaktan çalışma ile ilgili çok çeşitli sorunlar belgelenmiştir. Uzaktan çalışmanın, çalışanları sosyal izolasyona yönlendirmesi, destek eksikliği duygusu yaratması, bireylerin kariyer gelişimine, presenteeism'e, roller arasındaki karmaşıklığa zarar vermesi, ruh ve beden sağlığını olumsuz etkilemesi gibi pek çok dezavantajı bulunmaktadır (Mann ve Holdworth, 2003). Alanyazın ve araştırmalardan destek alınarak bunlar şu şekilde açıklanabilir:

Sosyal İzolasyon: Sosyal izolasyon, birey, grup ve/veya topluluk düzeyinde meydana gelen etkileşimler dahil olmak üzere diğer insanlarla olan etkileşimlerin yetersiz niceliği ve/veya kalitesi olarak tanımlanabilecek çok boyutlu bir yapıdır (Smith ve Lim, 2020; Zavaleta vd., 2017). Sosyal izolasyon, uzaktan çalışmanın en sık belirtilen dezavantajıdır. Birleşik Krallık 'ta 1983'te yapılan bir anket, çalışanların yüzde 60'ının, uzaktan çalışmayı en büyük dezavantaj olarak nitelendirdiğini tespit etmiştir (Huws, 1984). Çalışma arkadaşları, lider ve yöneticileriyle yüz yüze iletişime ve etkileşime girmeyen çalışanlar, yalnızlık duygusuna kapılabilir, daha fazla desteğe ihtiyaç duyabilirler. Dolayısıyla sosyal ortamdan izole ettiren çalışma biçimi olumsuz duygusal sonuçları doğurabilir. Sosyal izolasyonun etkileri düşünüldüğünde, mevcut araştırmaların çoğunluğu yaşlı nüfusa odaklanmıştır (Nyqvist vd., 2016). Bunun nedeni, yaşlı yetişkinliğin, emeklilik ve sınırlı fiziksel hareketlilik gibi çeşitli koşullar nedeniyle

dış izolasyonun daha olası olduğu bir dönem olmasıdır (Umberson ve Karas Montez, 2010). Uzaktan çalışma, yalnızlık, stres, anksiyete ve depresyon ile ilişkili semptomları artırarak, agresiflik ve endişe gibi duygusal etkiler yaratmaktadır. Diğer taraftan bazı araştırmacılar, uzaktan çalışmanın, aile hayatında uzlaşma yeteneğini artırdığı için mutluluğu artırdığını tespit etmişlerdir (Tavares, 2017). Belirli süreli sözleşmeler ve gönülsüz yarı zamanlı istihdam gibi şartlar altında dikte edilen uzaktan çalışma, belirsiz veya olumsuz sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Kossek vd., 2006).

İşte Var Olmama Durumu (Presenteeism): Presenteeizm, üretkenlik düzeylerinin düşmesine veya olumsuz sonuçlara rağmen, performans ölçütü olarak çalışmaya devam eden çalışanların eylemi veya kültürüdür. (Arronsson, ve Gustafsson, 2005, s.958). Presenteeizm, sadece uzun saatler çalışmak değil, aynı zamanda hastayken de çalışmaktır. Geleneksel çalışma yönteminde hastalanan çalışan izin alarak dinlenme ve iyileşme fırsatı yakalayabilmektedir. Ancak uzaktan çalışan kişinin hastalık gibi durumlarda izin alma eğilimi düşmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda uzaktan çalışanlar arasında devamsızlığın düştüğü tespit edilmiştir (Montreuil ve Lippel, 2003). Bu, yöneticiler için bir avantaj olarak görülebilir bir şey olsa da hastalıktan kurtulma veya düzgün bir şekilde iyileşme için yeterli zaman ayırmamak, çalışanın çıkarına değildir. İnsanların hastalık nedeniyle işten izin alamama hissine yol açan bu "Presenteeizm" sorunu, sadece uzaktan çalışanlar için değil, bugünün iş ortamında tüm çalışanlar için geçerli bir sorundur (Clark, 1994). Ancak, uzaktan çalışanlar için ekstra olan boyut, kimsenin ne kadar hasta olduklarını görünememesidir. Özellikle birçok ev esaslı uzaktan çalışan, evden çalışmanın ayrıcalıklı olduğunu düşünerek, hasta olmasına rağmen çalışma eğilimine girebilir. Ancak bu durum işin kalitesini olumsuz etkileyecektir.

Destek Eksikliği: Teknik destek sorunları, uzaktan çalışanlar için büyük bir endişe kaynağıdır. Yönetilen bir ofis ortamında kişisel bilgisayarlar için gerekli düzeyde teknik desteği sağlamak yeterince zordur. Destek, başarılı uzaktan çalışmanın anahtarıdır (Gray 1995, s. 106). Buna ek olarak uzaktan çalışma yine uzaktan kurulan ilişki ve etkileşimlerle yürümektedir ve bu da çalışanların gerekli düzeyde duygusal desteği algılamalarını engelleyebilir. Zira uzaktan çalışmada çalışanlar yönetici ve diğer çalışma arkadaşları ile telefon ve bilgisayar programları ile yapay iletişim kurmaktadır.

Kariyer Gelişimi: Görünürlük ve ofis bilgi ağları, kariyer beklentileri üzerinde kilit bir etkiye sahiptir (Haddon ve Lewis, 1994). Uzaktan çalışanlar, örgütleri oluşturan kaynak tahsisi, değerlendirme, tazminat ve terfi gibi politik faaliyetlerin "akışının dışında" oldukları için "siyasi olarak dezavantajlı" hale gelebilirler (Turner, 1998). Özellikle daha önce uzaktan çalışmaya alışkın olmayan çalışanlar, yeni teknolojik ve iletişim becerilerinde ustalaşmak zorundadır ve amirlerin ve iş arkadaşlarının fiziksel yakınlığının yokluğunda, birçoğunun odaklanmayı ve üretkenliği sürdürmek için alternatif yöntemler geliştirmesi gerekmektedir (Carnevale ve Hatak, 2020). Nitekim bu ve benzeri durumlar kariyer gelişimini olumsuz etkileyebilir.

Sınırların Bulanıklaşması: Evden işe gidip gelmek, geleneksel olarak roller arasında geçişin gerçekleşmesine izin vermiştir (Ellison, 1999). Örneğin Nilles vd. (1976) tarafından yapılan bir araştırmada, çalışanların yüzde 60'ının işe gidip gelmeyi, ev ve iş arasında yararlı bir mola olarak gördüğü tespit edilmiştir (Ellison, 1999). Pek çok uzaktan çalışan, sadece iş için kullanılan bir oda yaratmak gibi, iş ve ev hayatı arasında uzamsal ve zamansal sınırlar geliştirmeye çalışsa da evde çalışmak, sadece uzaktan çalışma için değil, aynı zamanda aile için de roller arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır.

Ruhsal ve Fiziksel Sağlık: Uzaktan çalışanların, yalnızlık, sinirlilik, endişe ve suçluluk gibi olumsuz duyguların ofis çalışanlarına göre daha yüksek olması nedeniyle, uzaktan çalışmanın çalışanlar üzerinde önemli bir duygusal etkisi olduğunu tespit edilmiştir (Mann ve Holdsworth, 2003, s. 196). Dolayısıyla geleneksel yöntemlerle işe gidip gelenlerin uzaktan çalışanlara göre zihinsel ve fiziksel sağlıklarının daha iyi olduğu söylenebilir. Fakat bu genellemenin işletmenin faaliyet alanı, insan kaynakları politikası, örgüt kültürü dikkate alınmadan yapılması da tutarlı sonuçlar vermeyecektir.

Uzaktan çalışmanın alan yazında yapılan araştırmalar ışığında yukarıda açıklanan avantaj ve dezavantajları Şekil 2'deki gibi gösterilebilir.

Şekil 2. Uzaktan Çalışmanın Avantaj ve Dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar
<ul style="list-style-type: none">• İş-Yaşam Dengesi• Yüksek Esneklik• İşe Gidiş Gelişte Azalma• Azalan İşveren Giderleri• İşverenin Beceri Havuzunun Genişlemesi• Çalışan Performansı	<ul style="list-style-type: none">• Sosyal İzolasyon• İşte Varolmama Durumu (Presentseeism)• Destek Eksikliği• Kariyer Gelişimi• Sınırların Bulanıklaşması• Ruhsal ve Fiziksel Sağlık

Dünya, 2019 yılında COVID-19 adı verilen ve ilk defa Çin’de ortaya çıkan bir salgın hastalıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, kitle iletişim araçlarının dünyanın hemen hemen her yerinde yaygın olarak kullanılmasından kaynaklı olarak tüm insanlık büyük bir panik yaşamıştır. Ülke hükümetleri “evde kal” sloganları ile virüse karşı tedbir almaya yöneltmiştir. Bu durum tüm ulusal ve uluslararası işletmelerinin birtakım faaliyetlerinin aksamasına yol açmış ve çözüm yolu olarak “evden çalışma” yöntemine başvurulmuştur. Dolayısıyla uzaktan çalışma stratejisi birçok örgüt için zorunlu olarak denenmiştir.

2.4. COVID 19 Pandemisi ve Uzaktan Çalışma

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020’de ilan edilen COVID-19 (SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalık) pandemisinin neden olduğu sağlık krizi ve geniş popülasyonların karantinaya alınması, çok sayıda kurumu, işçilerin sağlık, güvenlik ve ekonomik faaliyetin sürdürülmesini sağlamak için uzaktan çalışma kararı vermeye zorlamıştır. Bu anlamda, pandemi, hibrit çalışma gibi farklı şekillerde yeni çalışma modellerini uygulama zemini hazırlamıştır. COVID-19 döneminden önceki uzaktan çalışma verileri incelendiğinde, 2018 yılında Avrupa Birliği (AB) çalışanlarının %5,2’sinin evden çalıştığı tespit edilmiştir (Eurostat, 2020). Ancak evden çalışma pandemi ile birlikte çok daha yaygın hale gelmiştir. Vargas-Llave ve arkadaşları (2020)’nin tahminine göre AB’deki çalışanların yaklaşık %40’nın pandeminin bir sonucu olarak uzaktan çalışmaya başladığı tahmini yapılmıştır. Pandemi öncesinde uzaktan çalışan kurumların faaliyet alanları çalışma sistemleri ile ilgilidir. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerini kullanan yazılım geliştiriciler ve tasarımcılar evden çalışma yöntemini kullanmada tecrübelidir. 2018 yılı verilerini kapsayan, uzaktan çalışma sistemini kullanan sektörler ve çalışma alanları Şekil 3’te gösterime sunulmuştur.

Şekil 3. Sektörlere Göre Uzaktan Çalışma Yaygınlığı

Kaynak: (Sostero vd., 2020).

Bilgi iletişim teknolojilerine yönelik sektörler uzaktan çalışmayı COVID-19'dan önce deneyimlemişlerdir. Şekil 3'te görüldüğü gibi, uzaktan çalışmayı en sık tercih eden sektör bilgi iletişim teknolojilerinde faaliyet gösteren kurumlardır. Diğer taraftan çevrimiçi eğitim olanağını ortaya çıkaran yenilikler, eğitim sektöründe uzaktan yapılmasını mümkün kılmıştır. Telekomünikasyon, finans ve sigorta sektörleri de uzaktan çalışanların yaklaşık %20'lik payına sahiptir. Uzaktan çalışanların payı, imalatta olduğu kadar idari ve destek hizmetlerinde de oldukça düşüktür. Ancak tüm bu durum, COVID-19 pandemisinden kaynaklı olarak ülke hükümetlerinin toplu halde karantina uygulamaları sonrası zorunlu olarak değişime uğramıştır. Bu zorunda kalınan deneyim hem işletmelerle hem de çalışan bireylere uzaktan çalışmanın geleneksel çalışma sistemi ile kıyasını sağlamıştır.

Pandemi nedeniyle bu yeni çalışma biçimlerinin ani ve plansız bir şekilde uygulanışı çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mevcut araştırmalar karantinanın neden olduğu uzaktan çalışmanın ruh sağlığı üzerindeki etkileriyle ilgili olarak çelişkili sonuçlar ortaya koymuştur. Etheridge ve Spantig (2020)'nin çalışma durumlarını ruh sağlığı ile ilişkilendirdikleri bir araştırmada, COVID-19 karantinası sırasında cinsiyetlerin farklı şekilde etkilenme olasılığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda, kadınların ve genç bireylerin karantinadan daha fazla acı çektikleri tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar, işyerinde çalışmaya kıyasla evde çalışmanın mutluluk ve stres üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir (Song ve Gao, 2020; Mann ve Holdsworth, 2003). COVID-19 pandemisi esnasında, virüsten korunma ve salgını azaltma çabalarından dolayı fiziksel mesafeye duyulan ihtiyaç, birçok yaşlı yetişkinin izolasyonunu şiddetlendirmiş (Smith vd. 2020) ve genç yetişkinleri benzer bir deneyime maruz bırakmıştır (Brooks vd., 2020; Smith ve Lim, 2020). Özellikle birkaç çalışma, genç yetişkinlerin sosyal ağları daha geniş olmasına rağmen daha yüksek düzeyde yalnızlık yaşadıklarını tespit etmiştir (Child ve Lawton 2019; Nyqvist vd., 2016; Smith ve Lim, 2020). Dolayısıyla bugün işlerin dijitalleşmesi, evden çalışmanın yaygınlaşması ve COVID-19 pandemisi faktörleri sosyal izolasyonun her yaşta insan grubunda yükselişe geçtiği söylenebilir.

Son yıllarda uzaktan çalışma şekillerinden evden çalışma, bilgi iletişim teknolojilerinin ve bilgisayarın kullanılmasıyla daha yaygın hale gelmiştir. Ofiste mesai saatlerine göre çalışan kişiler için evden çalışma uygulaması daha cazip görülebilmektedir. Zira evden çalışan kişiye, yöneticisi veya çalışma arkadaşlarından müdahale eden, takip eden veya sorgulayan olmayacaktır.

COVID-19 pandemisi, işletmeleri farklı çalışma alternatifleri oluşturma üzerine kafa yormaya itmiş, teknoloji ve ARGE sektöründeki örgütler hibrit çalışma modelini uygulamaya başlamıştır. Uzaktan çalışma modelleri arasında sayılabilecek hibrit çalışma modeli, örgütlerin çalışanlarına hem evden hem de ofisten çalıştırma imkânı sunabilecekleri bir uygulamadır. Ancak bu yeni çalışma modellerinin çalışanlara duygu, davranış ve tutumlarına ne şekilde etki edeceği soru işaretleri barındırmaktadır. Owl Labs (2020), ABD çalışanlarının uzaktan ve hibrit çalışma hakkında nasıl hissettiklerini, pandemiden bu yana davranışlarının nasıl geliştiğini ve işverenlerin yeni hibrite nasıl uyum sağladıklarını" inceleyen "Uzaktan Çalışma Durumu 2021" uzaktan çalışma raporunu yayınlamıştır. Bu raporda birçok çalışanın, daha iyi bir iş-yaşam dengesi ve daha fazla esneklik beklentilerinden dolayı istifade etme yöneliminde olduğu vurgulanmış, ev esaslı çalışma modeli ile bu yönelimin baltanabileceği ifade edilmiştir. Nitekim tam zamanlı çalışan ABD'li işçilerin yaklaşık %70'inin uzaktan çalışmasıyla, işverenler, işyerlerini yeni bir hibrit çalışma modeline uyacak şekilde ayarlamaya başlamışlardır. Raporun ortaya çıkardığı bulgular şu şekilde sıralanabilir:

-Evden çalışanların %90'ı, ofise kıyasla daha verimli (yüksek performans) çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

-Çalışanların %84'ü COVID-19 pandemisinden sonra uzaktan çalışmanın onları daha mutlu edeceğini paylaşmış, hatta bazıları maaşlarında kesintiye gitmeye bile razı olmuşlardır.

-Ofise geri dönenlerin %78'i ofisteyken kendilerini daha dahil hissettiklerini ve %57'si tam zamanlı olarak evden çalışmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak COVID-19 pandemisi uzaktan çalışma gibi uygulamalardan uzak duran işletmeleri, yeni çalışma modelleri denemeye itmiş ve hem örgütler hem de çalışanlar için olumlu ve olumsuz yansımalarını gözlemleme imkânı vermiştir.

3. SONUÇ

Alanyazında yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda bu çalışmada uzaktan çalışmanın uygulanmasında bireysel faktörler olarak, çalışanların kişilik özellikleri ve ruhsal durumları; iş faktörleri olarak işin doğası ve

teknoloji; ev ve aile faktörleri olarak ev ve aile yaşamı, örgütsel faktörler olarak örgüt kültürü ve strateji; çevresel faktörler olarak güvenlik ve örgütün faaliyette bulunduğu ülkenin yasaları gibi birçok temel unsurun olduğu görülmüştür. Ancak COVID-19 pandemisi ile dünya çapında birçok kurum uzaktan çalışma modelini tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç tüm kurumların ve çalışanların uzaktan çalışma avantaj ve dezavantajlarını görme fırsatı sunmuştur. Bu çalışmanın da amacı uzaktan çalışmanın unsurlarını, avantaj ve dezavantajlarını alan yazında yapılmış araştırmalardan destek alarak belirlemektir.

Bu araştırma sonucunda uzaktan çalışmanın iş yaşam dengesi, yüksek esneklik, işe gidiş gelişte azalma, azalan işveren giderleri, işyeri beceri havuzunun genişlemesi ve yüksek çalışan performansı gibi hususlarda avantajlarının olduğu görülmüştür. Uzaktan çalışma örgütlerin ekonomik yapıları kapsamında çeşitli maliyetlerin azalması bakımından fayda sağlamaktadır (Ferreira vd., 2021). Buna ek olarak örgütlerin insan kaynakları yönetimi ve politikalarında beceri havuzunun genişlemesine katkı sunmaktadır. Hsu ve Tambe (2022)'nin yaptığı araştırmada uzaktan çalışmanın yetenek havuzunu genişletme etkisi vurgulanmıştır. Yine örgütler için uzaktan çalışmanın çalışanların verimliliklerini yükseltmesi ekonomik çıkarları için de önemlidir. Nitekim yapılan araştırmalar uzaktan çalışmanın çalışan performansını artırdığını göstermiştir (Elshaikh vd., 2018; Aslan vd., 2022). Uzaktan çalışma, tüm bu örgütsel çıktılarının yanında iş yaşam dengesini yükseltmesi, işte yüksek esneklik sağlama ve işe gidiş gelme zahmetini ortadan kaldırması ile çalışanlar için de çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Esnek çalışma ortamlarında içsel motivasyona sahip ve öz kontrol ve öz yönetim becerileri güçlü bireyler daha mutlu olabilir (Taş ve Tortumlu, 2021). İş yaşam dengesinin kurulmasında da esnek çalışma modelleri etkilidir (Akyaz, 2019). Diğer taraftan uzaktan çalışma, çalışanları sosyal izolasyona sürüklemesi, destek eksikliği hissettirmesi, bireylerin kariyer gelişimine zarar verebilmesi, presenteizm, roller arasında karmaşıklık, zihinsel ve fiziksel sağlığı olumsuz etkilemesi yönleriyle de birçok dezavantajlı etkene sahiptir. Söz konusu dezavantajların etkisi aşağıda sıralanan önerilerle azaltılabilir:

Etkili İletişim: Düzenli toplantılar ve iletişim kanallarının etkin tutulması için haftalık veya günlük toplantılar yapılarak ekip üyelerinin bir araya gelmesi ve projeler hakkında bilgi alışverişinde bulunması sağlanabilir. Bu sayede ast-üst iletişimi ve çalışama arkadaşları etkileşimi güçlendirilebilir. Zira yapılan araştırmalar iletişimin örgütsel desteği etkilediğini göstermektedir (Allen, 1992; Yüksel, 2006). Anlık iletişimin için örgüt içi iş mesajlaşma uygulamaları veya video konferans araçlarının aktif kullanılması önemlidir.

Etkileşim Birimi: Kurumsal yapı içerisinde, sadece çalışma arkadaşları arasındaki ilişkileri düzenleyen, uyumlu bir ortam sağlayan ve yüz yüze ile dijital etkileşimleri organize eden bir etkileşim birimi oluşturulabilir. Araştırmalar, yüksek kaliteli kurumsal iç etkileşimin çalışanların pozitif enerjisi artırabileceğini ve bu durumun daha sonra kişisel kaynakların artmasına ve yüksek mutluluğa yol açabileceğini göstermektedir (Le ve diğerleri, 2020).

İşbirliğini Teşvik Etmek: Ekip üyelerinin projeler üzerinde birlikte çalışmalarını teşvik edilmesi ve fikir alışverişine önem verilmesi hem çalışma arkadaşları arasındaki bağın güçlenmesini hem de çalışanın kendini değerli hissetmesini sağlayabilir.

Eğitim: Uzaktan çalışma becerilerini geliştirmek için eğitim ve kaynaklar sunulabilir. Bu sayede uzaktan çalışanın uzaktan çalışmaya bağlı olarak karşılaştığı zorluklarla baş etmede destek olunur.

Sosyal Bağları Güçlendirmek: Sosyal izolasyonu önlemek için ekip üyeleri arasındaki kişisel bağlara odaklanılmalıdır. Sanal ofis etkinlikleri, çevrimiçi toplantılar veya rastgele sohbetler bu bağları güçlendirebilir. Ayrıca takım aktiviteleri, ekip ruhunu artırabilir.

Güçlü Teknolojik Altyapı: Çalışanların bilgisayar ve diğer cihazların güncel ve iş için uygun cihazlar olmasına önem verilmesi, çalışma ortamlarının fiziksel sağlıkları dikkate alınarak tasarlanmasına destek olunabilir.

Mental ve Fiziksel Sağlık: Çalışanların mental ve fiziksel sağlığı önemsenmelidir. Esnek çalışma saatleri ve izinler sunarak olumsuz iş stresinin azalması sağlanabilir.

Esnek Çalışma: Çalışanların iş ve özel yaşamları arasında denge kurmaları için esnek çalışma imkânının sunulması önemli bir katkı yapabilir. Çalışanlara esnek çalışma saatleri veya yarı zamanlı çalışma seçenekleri sunulabilir. Buna ek olarak çalışanların hem ofis ortamından fiziksel olarak soyutlanmaması hem de sosyal mobilite içerisinde kalabilmesi için haftanın belirli günlerinde ofiste çalışabilecek hibrit çalışma seçeneği de sunulabilir. Bu sayede çalışanların sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi olumsuzluklar yaşamalarının önüne geçilebilir.

Görüldüğü gibi uzaktan çalışmanın hem çalışan hem örgüt açısından olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Burada önemli olan örgütlerin politikalarını uzaktan çalışmanın dezavantajlarını bertaraf edecek yöntemler üretebilmesi ve bu yöntemlerle çalışanların duygu, tutum ve davranışlarını olumlu etkileyecek ideal çalışma düzeni kurabilmesidir. Son zamanlarda bu arayışın hız kazanmasının temel sebebi COVID-19 salgını olmuştur. COVID-19 pandemisi zoraki olarak örgütlere evden çalışma pratiğini uygulamıştır. Özellikle faaliyetlerini dijital ve teknolojik araçlarla uzaktan yürütebilen işletmelerin bir bölümü COVID-19 sonrası evden çalışma modeline devam etmiş, bir kısım işletme ise evden çalışmanın dezavantajlarını bertaraf edebilmek için hibrit çalışma modelini tercih etmişlerdir.

Dijitalleşme her geçen gün iş süreçlerini değişime uğratmakta ve hızlandırmaktadır. Bu durum örgütlerin ofise olan bağımlılığını kaçınılmaz olarak azaltabileceğini göstermektedir. Uzaktan çalışma trendi, pandemi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle hız kazanmıştır. Gelecek yıllarda da bu trendin devam etmesi beklenmektedir. Fakat uzaktan çalışmanın tam olarak nasıl evrileceği, hangi işlerin uzaktan yapılabileceği ve uzaktan çalışmanın insanlar ve işletmeler üzerindeki etkilerinin nasıl olacağı gibi konular hala tam olarak net değildir. Uzaktan çalışma modelleri çeşitli çalışma alanlarında farklı sonuçlar doğurabilir. Örneğin bilişim sektörü çalışanları ile çağrı merkezi çalışanlarının uzaktan çalışma deneyimleri farklı olabilir. Dolayısıyla farklı örneklem gruplarında uzaktan çalışmanın etkileri ayrı ayrı incelenebilir. Bu nedenle, uzaktan çalışmaya yönelik hem çalışanlar hem de örgütler bağlamında çok sayıda araştırmaya ihtiyaç vardır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmaya birinci yazar %60 oranında, ikinci yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akyaz, F. Ş. (2019). *Esnek çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Allen, M. W. (1992). Communication and organizational commitment: Perceived organizational support as a mediating factor. *Communication Quarterly*, 40(4), 357-367.
- Arronsson, G. ve Gustafsson, K. (2005). Sickness presenteeism: Prevalence, attendance-pressure factors, and an outline of a model for research, *JOEM*, 9(47), 958-966.
- Aslan, M., Yaman, F., Aksu, A. ve Gungor, H. (2022). Task performance and job satisfaction under the effect of remote working: Call center evidence. *Economics & Sociology*, 15(1).
- Baruch, Y. ve Nicholson, N. (1997). Home, sweet work: Requirements for effective home working. *Journal of General Management*, 23(2), 15-30.
- Belzunegui-Eraso, A. ve Erro-Garcés, A. (2020). Teleworking in the context of the covid-19 crisis. *Sustainability*, 12(9), 3662.
- Bloom, N., Han, R. ve Liang, J. (2022). How hybrid working from home works out. *NBER Working Paper* 30292.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.
- Burch, S. (1991). *Teleworking: A strategic guide for management*. Kogan Page.
- Carnevale, J. B. ve Hatak, I. (2020). Employee adjustment and well-being in the era of covid-19: Implications for human resource management. *Journal of Business Research*, 116(1), 183-187.

- Child, S. T. ve Lawton, L. (2019). Loneliness and social isolation among young and late middle-age adults: associations with personal networks and social participation. *Aging & Mental Health*, 23(2), 196-204.
- Clark, S. (1994). Presentees: New slaves of the office who run on fear. *The Sunday Times*, 16 October.
- Davenport, T. H. ve Pearlson, K. (1998). Two cheers for the virtual office. *MIT Sloan Management Review*, 39(4), 51.
- Di Martino, V. ve Wirth, L. (1990). Telework: A new way of working and living. *Int'l Lab. Rev.*, 129, 529.
- Ecatt. (1999). *Electronic commerce and teleworking trends*. <http://www.ecatt.com> adresinden 22 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Eironline (European Industrial Relations Observatory on-line). (2010). *Telework in the European Union*. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0910050s/tn0910050s.htm> adresinden 10 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ellison, N.B. (1999). Social impacts: New perspectives on tele-work. *Social Science Computer Review*, 3(17), 338–356.
- Elshaikh, N. E. M., Hassan, Y. A. A. ve Abdallah, A. A. A. (2018). The impacts of remote working on workers performance. *International Arab Conference on Information Technology (ACIT)*, 1-5.
- Etheridge, B. ve Spantig, L. (2020). *The gender gap in mental well-being during the covid-19 outbreak: Evidence from the UK* (No. 2020-08). ISER Working paper series.
- Eurostat. (2020). *Population on 1 January by age, sex and nuts 3 region*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database> adresinden 11 Nisans 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ferreira, R., Pereira, R., Bianchi, I. S. ve Da Silva, M. M. (2021). Decision factors for remote work adoption: Advantages, disadvantages, driving forces and challenges. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(1), 70.
- Fredrickson, B. L. (1998). What good are positive emotions?. *Review of General Psychology*, 2(3), 300-319.
- Fried J. ve Hansson., D. H. (2013). *Remote: Office not required London*. Ebury Digital.
- Gray, M.J. (1995). Supporting teleworking with multimedia. *BT Technology Journal*, 4(13), 105–112.
- Haddon, L. ve A. Lewis (1994). The experience of teleworking: An annotated review. *International Journal of Human Resource Management*. 1(5), 193–223.
- Hill, E. J., Ferris, M. ve Mårtinson, V. (2003). Does it matter where you work? A comparison of how three work venues (traditional office, virtual office, and home office) influence aspects of work and personal/family life. *Journal of Vocational Behavior*, 63(2), 220-241.
- Hraskova, D. ve Rolkova, M. (2012). Teleworking—A flexible conception of managing the enterprise. *2nd International Scientific Conference "Whither Our Economies"*, 39-45.
- Hsu, D. H. ve Tambe, P. (2022). *How does offering remote work affect the diversity of the labor pool?*. Evidence from technology startups.
- Huws, U. (1984). *The new homeworkers: new technology and the changing location of whitecollar work*. Low Pay Unit.

- International Labour Organization (ILO). (2020). *In the face of a pandemic: ensuring safety and health at work*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—ed_protect/—protrav/—safework/documents/publication/wcms_742463.pdf adresinden 9 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ipsen, C., Van Veldhoven, M., Kirchner, K. ve Hansen, J. P. (2021). Six key advantages and disadvantages of working from home in europe during COVID-19. *International journal of environmental research and public health*, 18(4), 1826.
- Irawanto, D. W., Novianti, K. R. ve Roz, K. (2021). Work from home: Measuring satisfaction between work–life balance and work stress during the COVID-19 pandemic in Indonesia. *Economies*, 9(3), 96.
- Jyothi Sree, V. ve Jyothi, P. (2012). Assessing work-life balance: From emotional intelligence and role efficacy of career women. *Advances in Management*, 5, 332.
- Kossek, E. E., Lautsch, B. A. ve Eaton, S. C. (2006). Telecommuting, control, and boundary management: Correlates of policy use and practice, job control, and work–family effectiveness. *Journal of Vocational Behavior*, 68(2), 347-367.
- Le, H., Jiang, Z. ve Radford, K. (2020). Leader-member exchange and subjective well-being: The moderating role of metacognitive cultural intelligence. *Personnel Review ahead-of-print*. 2(28).
- Loughran, C. (1988). *Home Alone*, The Ariel (BBC Publication), 25 August.
- Mann, S. ve Holdsworth, L. (2003). The psychological impact of teleworking: Stress, emotions and health. *New technology, work and employment*, 18, 196–210.
- Mann, S., Varey, R. ve Button, W. (2000). An exploration of the emotional impact of teleworking. *Journal of Managerial Psychology*, 15(7), 668–690.
- Montreuil, S. ve Lippel, K. (2003). Telework and occupational health: A quebec empirical study and regulatory implications. *Safety Science*, 41(4), 339-358.
- Nakrošienė, A., Bučiūnienė, I. ve Goštautaitė, B. (2019). Working from home: Characteristics and outcomes of telework. *International Journal of Manpower*, 40(1), 87-101.
- Nyqvist, F., Victor, C., Forsman, A. ve Cattan, M. (2016). The association between social capital and loneliness in different age groups: A population-based study in western finland. *BMC Public Health* 16, 542.
- Overbey, J.A. (2013). Telecommuter intent to leave. *Leadersh. Organ. Dev. J.*, 34, 680–699.
- Owllabs, (2020). *The state of remote work report by owl labs USA: Owllabs; 2020*. <https://www.owllabs.com/state-of-remote-work> adresinden 5 Eylül 2021 tarihinde alınmıştır.
- Ozimek, A. (2020). *The future of remote work*. Paper presented at the Social Science Research Network Working Paper. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3638597>
- Pleul, P. (2023). *Elon musk'tan tesla personeline: Ofise dönün ya da işten ayrılın*. Euronews. <https://tr.euronews.com/2022/06/01/elon-musk-tan-tesla-personeline-ofise-donun-ya-da-isten-ayr-l-n> adresinden 1 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Prosser, T. (2011). The implementation of the telework and work-related stress agreements: European social dialogue through 'soft'law?. *European Journal of Industrial Relations*, 17(3), 245-260.

- Sarbu, M. (2015). Determinants of work-at-home arrangements for german employees. *Labour*, 29(4), 444-469.
- Sener, I. N. ve bhat, C. R. (2011). A copula-based sample selection model of telecommuting choice and frequency. *Environment and Planning A*, 43(1), 126-145.
- Smith, B. ve Lim, M. (2020). How the covid-19 pandemic is focusing attention on loneliness and social isolation. *Public Health Res Pract*, 30(2), 3022008.
- Smith, M. L., Steinman, L. E. ve Casey, E. A. (2020). Combatting social isolation among older adults in a time of physical distancing: The COVID-19 social connectivity paradox. *Frontiers in public health*, 403.
- Song, Y. ve Gao, J. (2020). Does telework stress employees out? A study on working at home and subjective well-being for wage/salary workers. *Journal of Happiness Studies*, 21(7), 2649-2668.
- Sullivan, C. (2012). Remote working and work-life balance. N. P. Reilly, M. J. Sirgy ve C. A. Gorman (Ed.), *International handbooks of quality-of-life. Work and quality of life: Ethical practices in organizations* içinde (s. 275–290). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4059-4_15
- Tan, G. (2007). A tipik iş sözleşmelerinden evde çalışma ve tele çalışma [Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Taş, M. A. ve Tortumlu, M. (2021). Esnek çalışma ortamındaki çalışanlarda öz kontrol ve öz yönetim, içsel motivasyon ve mutluluk ilişkisine dair bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 940-954.
- Tavares, A. I. (2017). Telework and health effects review. *International Journal of Healthcare*, 3(2), 30-36.
- Thulin, E., Vilhelmson, B. ve Johansson, M. (2019). New telework, time pressure, and time use control in everyday life. *Sustainability*, 11(11), 3067.
- Turner, J. (1998). Will telecommuting ever get off the ground?. *The Cincinnati Enquirer*, 19 July.
- Umberson, D. ve Karas Montez, J. (2010). Social relationships and health: a flashpoint for health policy. *J Health Soc Behav* 51, 54–66.
- Vargas-Llave, O., Mandl, I., Weber, T. ve Wilkens, M. (2020). *Telework and ict-based mobile work: Flexible working in the digital age*. New Forms of Employment Series. <https://policycommons.net/artifacts/1845205/telework-and-ict-based-mobile-work/2589590/> adresinden 5 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Walls, M., Safirova, E. ve Jiang, Y. (2007). What drives telecommuting? Relative impact of worker demographics, employer characteristics, and job types. *Transportation Research Record*, 2010(1), 111-120.
- Yüksel, İ. (2006). Örgütsel destek algısı ve belirleyicilerinin işten ayrılma eğilimi ile ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 35(1), 7-32.
- Zavaleta, D., Samuel, K. ve Mills, CT. (2017). Measures of social isolation. *Soc Indic Res* 131(1), 367–391.

KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN SOSYAL BOYUTU VE SOSYAL POLİTİKA ÖNLEMLERİ

THE SOCIAL DIMENSION OF THE GLOBAL CLIMATE CRISIS AND SOCIAL POLICY MEASURES

Öğr. Gör. Belemir ŞENGÜL¹

Gökhan MURAT²

ÖZ

Sanayileşme süreciyle birlikte değişen üretim anlayışı paralelinde artan fosil yakıt kullanımı iklim değişikliklerine neden olmuş, çevreye zarar vermiş, doğal kaynak stokunu azaltmış, doğada yaşayan canlı türlerinin yok olmasına ve çeşitli iklimsel olaylara bağlı olarak insanların yaşamlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Antropojenik (insan kaynaklı) iklim değişikliğine bağlı olarak gelişen iklim krizi, dünya üzerinde yaşayan her türlü canlı varlığın ve insanların yaşamsal faaliyetleri üzerinde önemli bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Söz konusu bu iklim krizi tehdidi ise ülkeler ve toplumsal gruplar üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. İklim krizinin ortaya çıkmasında en az payı olan ülkeler ve toplumsal gruplar süreçten orantısız bir biçimde daha çok etkilenmekte, yaşanan iklim felaketleri neticesinde her yıl milyonlarca insan göç etmekte, işsiz kalmakta, yoksullaşmakta ve sosyal koruma eksikliği nedeniyle şiddetlenen birtakım sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında iklim krizinin sebep olduğu olumsuzların öznesi konumunda olan insan faktöründen hareketle iklim krizinin sosyal boyutuna odaklanılmaktadır. Bu noktada çalışmanın amacı iklim krizinin sosyal boyutu bağlamında seçilmiş sosyal eşitsizlik, sosyal koruma ve göç olgusu üzerinden iklim krizi etkilerini değerlendirmek ve uygun sosyal politika önerileri geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: İklim Krizi, Sosyal Eşitsizlik, Sosyal Koruma, Göç.

JEL Sınıflandırma Kodları: D63, O15, S54, S58.

ABSTRACT

The use of fossil fuels, which increased in parallel with the changing production understanding with the industrialization process, caused climatic changes, damaged the environment, reduced the stock of natural resources, caused to the extinction of living species living in nature and caused people to lose their lives due to various climatic events. The climate crisis, which develops due to anthropogenic (human-induced) climate change, poses an important threat to the vital activities of all living creatures and people on earth. This climate crisis threat creates different effects on countries and social groups. Countries and social groups that have the least share in the emergence of the climate crisis are disproportionately affected by the process, and as a result of climate disasters, millions of people migrate every year, become unemployed, become poor, and have to deal with some problems that are exacerbated by the lack of social protection. Within the scope of the study, the social dimension of the climate crisis is focused on, starting from the human factor, which is the subject of the negative effects caused by the climate crisis. At this point, the aim of the study is to evaluate the effects of the climate crisis and to develop appropriate social policy recommendations through the social inequality, social protection and migration phenomenon selected in the context of the social dimension of the climate crisis.

Keywords: Climate Crisis, Social Inequality, Social Protection, Migration.

JEL Classification Codes: D63, O15, S54, S58.

¹ Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, belemirsengul@klu.edu.tr

² İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, gokhan.murat@ogr.iu.edu.tr

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

Increasing use of fossil fuels due to industrialization movements, sudden and excessive precipitation, melting of glaciers, rising sea level, seasonal changes, global warming, drought, desertification, etc. events are key indicators of climate change. Such climatic events adversely affect agricultural production and efficiency, fishing activities, accessible clean water and food security, livable areas and naturally the ecosystem. The global climate crisis, which has been increasingly on the agenda due to global climate change, is an anthropogenic danger factor that significantly affects all living things on earth. Within the scope of the study, the social dimension of the global climate crisis is focused on, starting from the human factor, which is the most important subject of climate change. In the social dimension perspective, the phenomena of “social inequality, social protection and migration” are discussed. From this point of view, the aim of the study is to evaluate the social effects of the global climate crisis with a unique perspective on the above-mentioned phenomena and to present inclusive and sustainable social policy recommendations in order to combat the negative effects of the global climate crisis.

Design/methodology/approach:

This article is a review study. Focusing on the social dimension of the global climate crisis, domestic and foreign literature is searched. The global climate crisis and its social effects are evaluated within the framework of research/review articles, academic studies, books, news, the reports prepared by international organizations and especially the “Just Transition Policies, Paris Climate Agreement and Green New Deal”. In the study, by limiting the social effects of the global climate crisis in the context of “social inequality, social protection and migration”, appropriate social policy proposals are developed in order to minimize the negative effects of the global climate crisis.

Findings:

In addition to the environmental damage it has created, the global climate crisis also causes serious and irreversible economic and social damages. Loss of livelihoods, unemployment, lack of clean water and food, problems arising from issues such as electricity and sanitation due to the deterioration of the infrastructure, problems in accessing basic services such as education and health services exacerbate widespread poverty around the world. Looking at the world, it is seen that the countries and groups that are least responsible for carbon emission that cause climate change (the poor, disadvantaged groups, etc.) are more disproportionately affected by the negative effects of the process. This situation causes social injustice due to social inequality. In addition, the climate crisis negatively affects food and water security, and sudden and extreme weather events increase death rates and diseases. Losses due to these disasters create significant traumatic effects. In addition, the lack of social protection causes unemployment, illness, work accident, disability, death, old age, etc., caused by the climate crisis. exacerbates the risks. Finally, the decrease in the living population in the ecosystem due to climate change, inefficient agricultural lands, desertification etc. environmental factors create difficulties in accessing basic materials such as food and clean water, cause malnutrition and famine, greatly shrink people's living spaces, and people are forced to migrate for a short or long term in order to survive.

Conclusion and Discussion:

At the point reached today, anthropogenic climate change is an important element of danger that concerns and affects every part of the world. In addition, if necessary measures are not taken to ensure a fair and sustainable world for future generations, the global climate crisis would continue to be a dangerous factor in the coming years and cause irreversible damage. Therefore, the global climate crisis is a political, social, economic and ecological danger that needs urgent intervention. If no intervention is made; nature would be destroyed, natural resources would be destroyed, living beings and people's safety would be endangered, political stability would deteriorate, the economy would deteriorate, unemployment, inequality and injustice would increase, poverty would deepen and spread, people would have to be displaced, and social and communal unrest would increase. As can be seen, the main actor who would be affected by the foreseen negativities is the human. Therefore, in the solution of the aforementioned problems (unemployment, poverty, inequality, injustice, lack of social protection, migration, etc.) viable and sustainable rights-based social policy measures should be established based on social dialogue and international cooperation, based on human rights. Finally, a different social dimension of the global climate crisis can be dealt with in depth in future studies that are planned to be conducted on the subject, or another dimension can be gained by considering the issue from a different perspective with a multidisciplinary approach.

1. GİRİŞ

18. yüzyılda Sanayi Devrimi süreciyle birlikte önemli ölçüde sanayileşme hareketlerine bağlı olarak fosil yakıt kullanımının artması, yaşam alanlarının kırsal kesimlerden şehirlere kayması sonucu ön plana çıkan kentleşme, orman alanlarının tahribi ve yanlış toprak kullanımı vb. birtakım eylemler neticesinde gündeme gelen ve günümüzde geldiğimiz noktada ise küresel bir boyuta ulaşmış olan “küresel iklim krizi” antropojenik bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan sıcaklık ve yağışlar, aşırı hava olayları, küresel ısınma, kuraklık, orman yangınları, sera gazı ve karbondioksit seviyelerinin artması, buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesi, mevsim değişiklikleri vb. iklim krizinin mevcut göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu tarz iklim ile ilişkili olaylar tarımsal üretimi ve etkinliği, balıkçılık faaliyetlerini, temiz su ve gıda güvenliğini, yaşanabilir alanları olumsuz yönde etkilemektedir.

İklim değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan iklim krizi, yaratmış olduğu çevresel tahribatın yanı sıra gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan ciddi ve geri dönüşmez hasarlara neden olabilmektedir. Sosyal açıdan ele alındığında öncelikle az gelişmiş ülkeler, yoksullar ve dezavantajlı gruplar iklim değişikliğine sebep olan karbon emisyonlarından neredeyse en az sorumlu olan kesim olmasına rağmen yaşamlarını tehdit eden birçok tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktadan hareketle, en az sorumlu olanların süreçten en fazla etkilenmesi sosyal eşitsizlik kaynaklı sosyal adaletsizliğe neden olmaktadır. Bunun yanı sıra iklim krizinin yaratmış olduğu tehlikeler, dezavantajlı grupları sosyal koruma açısından oldukça savunmasız hale getirmektedir. Ayrıca milyonlarca insan yaşanan iklim felaketlerine bağlı olarak göç etmek zorunda kalmaktadır. İklim değişikliğine bağlı gerçekleşen olaylardan önemli ölçüde etkilenen grup insanlar olmaktadır. Bundan dolayı, söz konusu sorunların çözümünde insan faktörüne odaklanan hak temelli sosyal politika önlemleri ön plana çıkmaktadır.

Küresel iklim krizinin sosyal boyutuna dair seçilmiş bazı problem başlıklarına odaklanan bu çalışma, söz konusu problemlerin çözümüne yönelik olarak sosyal politika önerileri sunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak küresel iklim krizinin tanımlanmasından, nedenlerinden ve yaratmış olduğu sosyal etkilerden bahsedilmektedir. İkinci olarak küresel iklim krizinin sosyal boyutu bağlamında “sosyal eşitsizlik, sosyal koruma ve göç” olguları ele alınmaktadır. Üçüncü olarak küresel iklim krizinin sosyal boyutu perspektifinde ele alınan sosyal politika önlemleri “Adil Geçiş Politikaları, Paris İklim Anlaşması ve Yeşil Yeni Mutabakat” çerçevesinde değerlendirilmektedir. Son olarak ise spesifik bir biçimde sosyal eşitsizlik, sosyal koruma ve göç olgusuna ilişkin sosyal politika önerileri sunulmaktadır.

2. KÜRESEL İKLİM KRİZİ, NEDENLERİ VE SOSYAL ETKİLERİ

İklim değişikliği kavramı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde (United Nations, 1992, s. 3), “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetlerinin atmosfer bileşimini etkilemesi neticesinde iklimde meydana gelen değişiklik” şeklinde tanımlanmaktadır. İklim değişikliği önemli ölçüde elektrik, endüstri ve ulaşım için fosil yakıtların yakılmasıyla üretilen, başta karbondioksit olmak üzere, artan atmosferik sera gazı seviyelerinden kaynaklanmaktadır (The Climate Reality Project, 2019).

Fosil yakıtlara olan bağımlılıktan dolayı ortaya çıkan insan kaynaklı emisyonlar dünyaya zarar vermektedir. Fosil yakıt kullanımı önemli ölçüde küresel ısınmayı etkilemektedir. 2019 yılında sera gazı emisyonlarının %79’u enerji, sanayi, ulaşım ve binalardan; %22’si ise tarım, ormancılık vd. arazi kullanımdan kaynaklanmaktadır. İnsan faaliyetleri neticesinde küresel yüzey sıcaklığı 2011-2020 yılları arasında endüstriyel sıcaklıkların 1.1°C üzerine çıkmıştır. Küresel yüzey sıcaklığı 1970’ten itibaren, son 2000 yıldaki diğer 50 yıllık dönemlere kıyasla daha hızlı artmıştır. 2019 yılında atmosferik CO2 konsantrasyonları 2 milyon yıldır hiç olmadığı kadar yükselirken, metan ve azot oksit konsantrasyonları ise 800.000 yıldır hiç olmadığı kadar yükselmiştir (IPCC, 2023).

Küresel sıcaklığın artması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, karbondioksit miktarının artması, fırtına, yağış, sel vb. meteorolojik olayların şiddetlenmesi, mevsimlerde yaşanan değişiklikler, bitki ve hayvan nüfuslarının azalması, su kaynaklarının azalması temel iklim değişikliği göstergeleri arasında gösterilmektedir (Demircan, 2022). İklim değişikliği, sadece ekstrem doğa olaylarının (sel, kasırga, orman yangınları, sıcak hava dalgaları vb.) sıklığında ve şiddetinde bir artışa neden olmakla kalmaz bunun yanı sıra daha uzun süreli değişikliklere de (yükselen deniz seviyeleri, kuraklıklar, ekinlerin büyüme mevsimlerinin değişmesi vb.) neden olarak bölgeleri yaşanmaz hale getirmektedir. Söz konusu değişiklikler gıda güvenliğini, suyun varlığını, sağlık

koşullarını, barınma güvenliğini, tarımsal üretkenliği ve doğal ekosistemleri derinden etkilemektedir (Sanson vd., 2019, s. 201).

İklim değişikliğinin sebep olduğu sorunlar ve dünya çapında yaratmış olduğu tehditler küresel anlamda yaşanabilecek iklim krizi tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Küresel ısınma kaynaklı yaşanan doğal felaketlerin neden olduğu iklim değişikliklerinin önemini ve aciliyetini vurgulamak amacıyla aktivist iklim krizi söylemi ile mevcut tehlikenin farkındalığını sağlamak ve görünürlüğünü artırmak istenmektedir. Oxford Languages (2019) tarafından “climate emergency” şeklinde ifade edilen iklim krizi kavramı ise, “iklim değişikliğini azaltmak veya durdurmak ve bundan kaynaklanan potansiyel geri döndürülmez çevresel zararı önlemek için acil eylemin gerekli olduğu durum” şeklinde tanımlanmaktadır.

İklim krizi, yalnızca çevresel ya da doğal koşullardan ötürü meydana gelen iklimsel bir değişiklik değil; bunun yanı sıra ekonomik, toplumsal, küresel, siyasal ve sosyal bir fenomendir. İklim krizinin neden olduğu olumsuz etkiler sosyal kayıplara neden olmaktadır. Geçim kaynaklarının kaybedilmesi, işsizlik, temiz su ve gıda yetersizliği, alt yapının bozulması nedeniyle elektrik, sanitasyon vb. konularda ortaya çıkan problemler, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel hizmetlere erişim konusunda yaşanan sorunlar dünya çapında yaygın olan yoksulluğu daha fazla artırmaktadır. Sonuç olarak yoksul insanlar iklim krizi kaynaklı ortaya çıkan sorunlardan daha çok etkilenmektedir. World Bank (2016, s. 12), verilerine göre 2030’a kadar 35 ila 122 milyon insan iklim değişikliği sebebiyle yoksullaşacaktır.

İklim krizinin yaşanmasında en az sorumluluğa sahip olan ülkelerin ve grupların, iklim krizinin olası olumsuz sonuçlarından daha çok etkilenmesi eşitsizliği ve iklim adaletsizliğini beraberinde getirmektedir. Yaklaşık 3,5 milyar insan iklim değişikliğine karşı önemli ölçüde yüksek derecede kırılgan bölgelerde yaşamaktadır. Yüksek derecede kırılgan bölgelerde yaşayan bu insanların 2010-2020 dönemi içerisinde sel, kuraklık ve fırtına nedeniyle yaşamlarını yitirme olasılığı, çok düşük kırılganlığa sahip bölgede yaşayan insanlara kıyasla 15 kat daha fazladır (IPCC, 2023). Gelişmekte olan ülkeler iklim krizinin yaratmış olduğu tehlikelerin yıkıcı etkilerine karşı daha savunmasız oldukları ve başa çıkma kapasiteleri de daha düşük olduğu için iklim değişikliğinden özellikle etkilenmektedir. German Watch (2021) tarafından yayımlanan “Küresel İklim Risk İndeksi Raporu’na” göre ani ve aşırı hava olaylarından etkilenen on ülkeden dokuzu orta ve düşük gelirli (Mozambik, Zimbabve, Bahamalar, Malavi, Afganistan, Hindistan, Güney Sudan, Nijer, Bolivya) ülkelerdir. Bu durum iklim krizinden sorumlu olma ve yaratmış olduğu sorunların etkisine maruz kalma açısından ciddi eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri ön plana çıkarmaktadır.

İklim krizi gıda güvenliğini olumsuz etkilemekte, su güvenliğini tehdit etmekte, ani ve aşırı hava olayları ölüm oranlarını ve hastalıklarını artırmaktadır. Artan iklimsel felaketler, geçim kaynaklarının kaybı, işsizlik, yoksulluk, göç, kültürel kayıplar vb. durumlar bireyler üzerinde travmatik etkiler yaratmakta ve ruh sağlığı sorunlarına yol açmaktadır. Örneğin, her yıl Filipinler’i önemli ölçüde etkileyen yaklaşık 20 tayfun milyonlarca insanı ve geçim kaynaklarını etkilenmektedir. 2013 yılında Haiyan Tayfun’u gerçekleştirdiğinde 7000 kişi hayatını kaybetmiş, 5,9 milyon kişinin ise geçim kaynakları olumsuz etkilenmiştir. İklim krizinin yaratmış olduğu bu olumsuz etkiler; işsizlik, hastalık, iş kazası, sakatlık, ölüm ve yaşlılık gibi yaşam döngüsü risklerini daha da şiddetlendirmekte ve bu noktada sosyal korumanın önemi ön plana çıkmaktadır (ILO, 2019).

İklim krizinin bir başka sosyal etkisi ise göç ile ilişkilidir. İklim değişikliği gıda güvencesizliğine, su yetersizliğine, yetersiz beslenmeye ve kıtlığa neden olmakta, önemli ölçüde yaşam alanını daraltmakta ve insanlar temel yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için göç etmek zorunda kalmaktadır (Güler, 2022, s. 139). Örneğin; Afrika, Asya, Kuzey- Güney ve Orta Amerika’da yaşayan insanlar aşırı sıcaklıklara bağlı olarak göç etmekte, Karayipler ve Güney Pasifik’te yer alan küçük ada devletleri ise iklim krizinden orantısız bir şekilde negatif etkilenmektedir (IPCC, 2023).

2.1. Küresel İklim Krizi ve Sosyal Eşitsizlik

İklim değişikliği literatüründe genel olarak eşitsizlik kavramı; iklim değişikliğinin maliyetlerinin ve iklim değişikliği programlarının faydalarının dünya genelinde eşitsiz dağılımına atıfta bulunarak açıklanabilir. Aslında bakıldığında yerli halklar gibi en fakir ve ihmal edilmiş nüfus grupları geçmişte sera gazı emisyonlarından en az sorumlu, iklim değişikliğine karşı en az savunmasız buna karşılık artan sıcaklıklara ve aşırı iklim olaylarına uyum sağlamak için en az kaynağa sahip olanlardır (Markkanen ve Öfke-Kraavi, 2019). Bu açıdan bakıldığında bahsedilen eşitsizliklerden dolayı iklim değişikliğinin sosyal adalet boyutu da ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ise iklim adaletsizliği kavramı sıklıkla tartışılmaktadır. Genel olarak iklim adaletsizliği, iklim değişikliklerinin

sebebi olduğu olumsuz etkilerin ülke ve nüfus grupları arasında farklı şiddette hissedilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Leach, 2021).

İklim değişikliği sosyal eşitsizlikle iç içe geçmiş durumdadır. İklim değişikliği bağlamında sosyal eşitsizlik üç farklı düzeyde ele alınmaktadır. İlk olarak, nesiller arası düzeyde iklim eylemini geciktirmek, zarar yükünü gelecek nesillere aktaracaktır. İkinci olarak, bölgeler arası düzeyde gelişmiş ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltabilirken, gelişmekte olan ülkeler yalnızca uyum sağlayabilmektedir. Ekonomik gelişme ile iklim değişikliğinin zararlı etkilerine maruz kalma arasında negatif bir ilişki vardır. Ekonomik gelişme düzeyi yükseldikçe iklim değişikliğinin zararlı etkilerine maruz kalma olasılığı düşecektir. Son olarak bölge içi düzeyde ise savunmasız/ yoksul olarak adlandırılacak alt gelir hane grupları iklimsel zararlardan orantısız etkilenecektir (Semet, 2023).

Sosyal, ekonomik ve coğrafi açıdan dezavantajlı (cinsiyet, yaş, ırk, sınıf, kast, yerlilik ve engelliğe dayalı ayrımcılığa maruz kalanlar dahil olmak üzere) ve ihmal edilmiş insanlar iklim değişikliğinden orantısız bir biçimde negatif yönde etkilenmektedir. Eşitsizlik iklim değişikliği kapsamında dezavantajlı grupların konumunu üç ana yoldan kötüleştirir (Şekil 1). İlk olarak, eşitsizlik dezavantajlı grupların iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalma riskini artırmaktadır. İkinci olarak, eşitsizlik dezavantajlı grupların iklim tehlikelerinin neden olduğu zarara karşı duyarlılığını artırmaktadır. Üçüncü olarak ise dezavantajlı grupların maruz kaldıkları zararlarla başa çıkma kapasitesini ve bu zararlardan kurtulma konusundaki yeteneklerini azaltmaktadır. Sonuç olarak iklim değişikliği tehlikeleri var olan eşitsizliği ağırlaştırmakta bu durum ise gelecek projeksiyonda daha fazla eşitsizliğe neden olarak kısır bir döngü yaratmaktadır (Islam ve Winkel, 2017).

Şekil 1. Eşitsizliğin Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Üç Etkisi

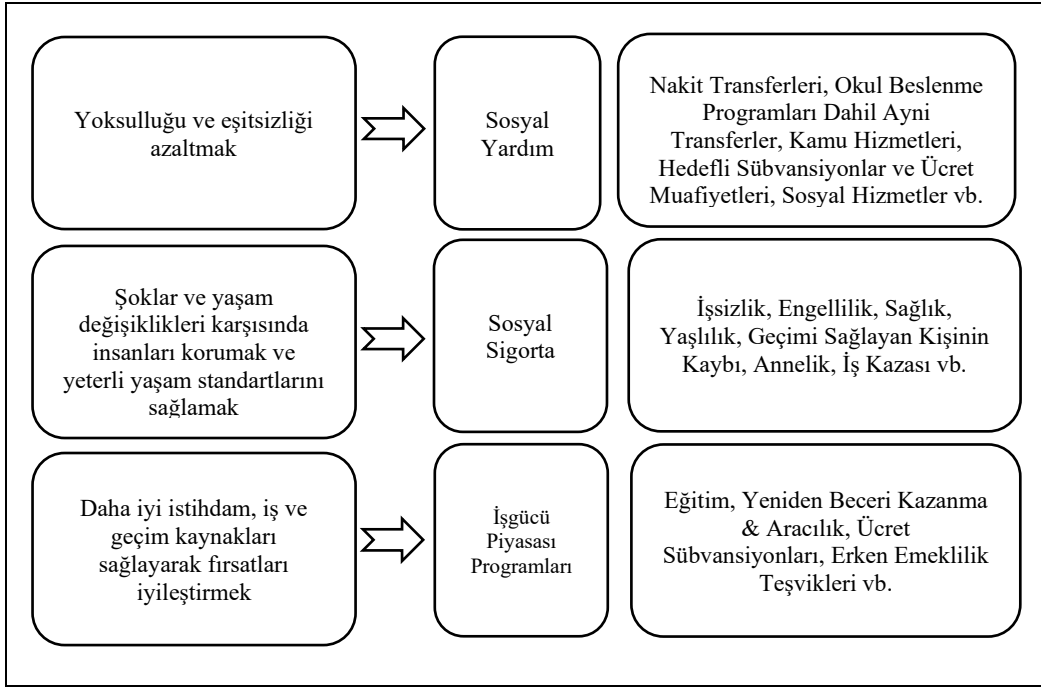
Kaynak: (Islam ve Winkel, 2017, s. 25).

Son olarak yoksul bireyler yeterli su ve gıda maddesine erişmekte sorun yaşarken buna ilaveten iklim krizi sebebiyle ortaya çıkan kuraklık, kıtlık, artan gıda fiyatlarından da orantısız olarak daha fazla etkilenmektedirler. Yoksulluk sınırının altında yaşayan bireyler, iklim değişikliğinin getirmiş olduğu olumsuz koşullardan dolayı hayatlarını devam ettirebilecek temel gıda maddelerine ulaşmakta zorluk çekmektedir (Yavuz, 2022, s. 31). Bundan dolayı iklimsel problemler yoksul bireylerin içinde bulunduğu sefaletin boyutunu artırırken artan yoksulluk bireyleri gelecekte yaşanabilecek bir başka iklim felaketine karşı da korunmasız ve savunmasız hale getirmektedir. Bu şekilde iklime bağlı yaşanan yoksulluk kısır döngüsü sosyal eşitsizliğin boyutunu derinleştirmektedir.

2.2. Küresel İklim Krizi ve Sosyal Koruma

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çalışmalarında sosyal koruma, bireylerin temel yaşam standartlarını tehdit eden beklenmedik durumlardan korumayı amaçlayan bir dizi kamu kurumu, norm ve programla ilişkilendirilmektedir (Barrientos, 2011, s. 240). Sosyal koruma, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından sosyo-ekonomik sorunlar ile mücadele etmede önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Sosyal korumaya ilişkin politika ve programların başlıca üç temel hedefi vardır (Şekil 2). Sosyal korumanın ilk hedefi yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak; ikinci hedefi şoklar ve yaşam değişiklikleri karşısında insanları korumak ve yeterli yaşam standartlarını sağlamaktır. Üçüncü hedefi ise daha iyi istihdam, iş ve geçim kaynakları sağlayarak fırsatları iyileştirmektir (Costella vd., 2021, s. 12).

Şekil 2. Sosyal Koruma Hedefleri ve Araçları

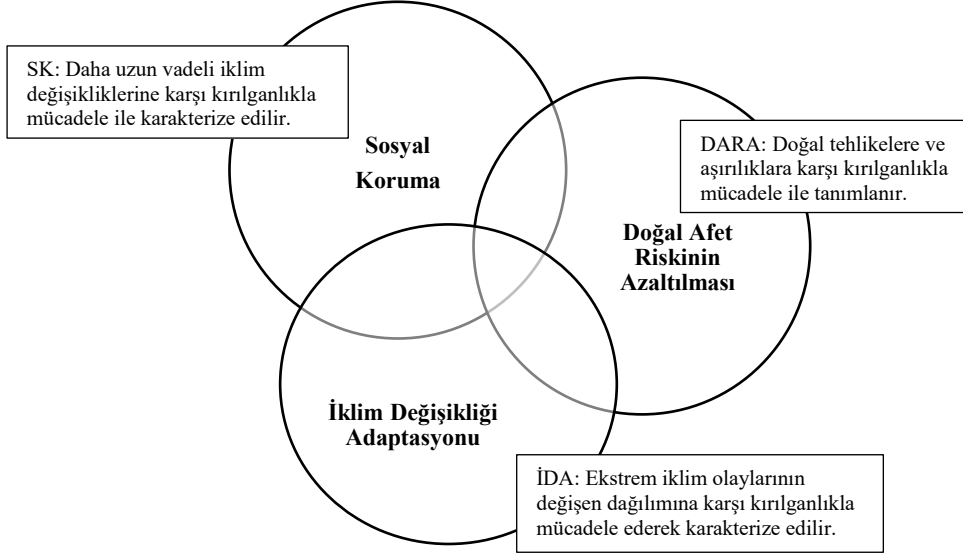

Kaynak: (Costella vd., 2021, s. 12).

İklim değişikliği, insanlık ve dünya için en büyük varoluşsal tehditlerden birisidir. Çevresel olaylara bağlı olarak iklim değişikliğinin yıkıcı sonuçları hane halkı gelirini, işlerini ve insan sağlığını olumsuz etkilemekte, ölüme sebebiyet verebilmekte, göçe neden olabilmekte, gıda güvenliğini etkileyebilmekte, işletmelere zarar verebilmekte, varlıkları ve temel altyapıyı yok edebilmektedir. İklim değişikliğinin fiziksel etkileri; işsizlik, hastalık, iş kazası, sakatlık, ölüm ve iklim değişikliğine bağlı iş ve geçim kaynakları kaybindan kaynaklanan gelir azalması/ kesilmesi riskini artırabilir. Bundan dolayı sosyal koruma, iklim değişikliğinin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini telafi etmeye yönelik düzenlemelerin merkezinde yer almalı ve risklere karşı koruma sağlamalıdır (ILO, 2021).

İklim değişikliği paralelinde sosyal korumanın temel fonksiyonlarını tanımlamaya yönelik olarak “Uyarlanabilir Sosyal Koruma” (Şekil 3) yaklaşımından bahsedilmektedir (Tenzing, 2020, s. 8). Bu yaklaşım, küresel iklim şoklarının ve değişimlerinin negatif etkilerini azaltmaya yöneliktir. Uyarlanabilir Sosyal Koruma; sosyal koruma, doğal afet risk yönetimi ve iklim değişikliği adaptasyonunu birleştirmeyi içermektedir. Yaklaşımın temel amacı, hem iklime bağlı riskleri sosyal koruma programlarına entegre etmek hem de iklimle ilişkili olumsuz etkilerin yönetilmesini sağlamaktır (Şenkal, 2022, s. 42).

Şekil 3. Uyarlanabilir Sosyal Korumanın Temel Çerçevesi

Kaynak: (Tenzing, 2020, s. 8).

Sosyal koruma, iklim değişikliğinden kaynaklanan risklerin yönetilmesinde son derece önemli bir araçtır. İklim değişikliği riskine karşı alınabilecek sosyal koruma önlemlerinin başlıca etkileri şu şekilde sıralanabilir (Costella vd., 2021, s. 17-21):

- Gelirleri ve gıda tüketimini artırarak yoksulluğu ve şoklara karşı kırılganlığı azaltır.
- Bireysel şokların ve stres faktörlerinin etkilerine yanıt verir.
- Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimi iyileştirerek insani gelişmeyi destekler.
- Doğal kaynakların ve fiziksel çevrenin yönetimine katkıda bulunarak afet riskini azaltır.
- İstihdamın, gelir ve geçim fırsatlarının iyileştirilmesine katkıda bulunur.
- İklim değişikliğinin neden olduğu kayıpların tazminini sağlamaya yönelik müdahale önlemleri içerir.
- İklim değişikliğini etkileyen olumlu davranışları ve faaliyetleri destekler.
- Savunmasız grupları güçlendirmeye yardımcı olarak ve vatandaşlığı güçlendirerek yönetişimi güçlendirir.

2.3. Küresel İklim Krizi ve Göç

Göç kavramı genel olarak insanların birtakım nedenlere bağlı olarak yaşamış oldukları yerden ayrılarak daha iyi fırsatlara sahip olacaklarını düşündükleri herhangi bir yere yerleşme süreci şeklinde ifade edilebilir. Göçün genel geçer olarak kabul edilen nedenleri; itici ve çekici faktörler, işgücü piyasası avantajları, gelişmiş sosyal haklar, savaş ve siyasi sorunlar, doğal afetler vb. olarak sıralanabilir (Baştürk, 2020). Günümüzde ise küresel iklim krizi bağlamında yeni bir göç olgusu dikkat çekmektedir. İklim değişikliği doğrudan bir göç nedeni olabileceği gibi; göçün birtakım itici faktörleri (politik, demografik, ekonomik, sosyal ve çevresel) ile etkileşime girerek tehdit çarpanı olarak da değerlendirilebilir (Weerasinghe, 2021). Küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliğinin göç üzerinde yaratmış olduğu söz konusu etkiler bilim insanları, politikacılar ve uluslararası kuruluşlar tarafından görünür ve tartışılır hale gelmiştir (Altın ve Altın, 2022).

İklim göçü temel olarak; sera gaz konsantrasyonları, aşırı hava olayları, sıcaklık değişimleri, hava kirliliği, şiddetli kuraklık, tarımda verimin düşmesi, içilebilir temiz su kaynaklarının azalması veya yok olması, özellikle gıda ve su kaynaklı salgın hastalıkların artması, buzulların erimesi, deniz su seviyesinde meydana gelen ani değişimler, yaşam alanlarının ve tarıma elverişli alanların sular altında kalması, orman yangınları, sel, kasırga, hortum, heyelan vb. doğa olayları gibi çevre sorunlarından kaynaklanmaktadır (The New Climate Economy, 2018). Bahsedilen bu parametrelere bağlı olarak gerçekleşen göçler kısa vadeli yer değişikliğine sebep olabileceği gibi aynı zamanda uzun vadeli veya geri dönüşü olmayan yer değişikliklerine de neden olabilmektedir. İklim değişikliği kaynaklı

göçler genel olarak (Şekil 4) “hızlı ve ani gelişen olgulara bağlı yaşanan göçler ile yavaş ve aşamalı gelişen olgulara bağlı yaşanan göçler” şeklinde gruplandırılmaktadır (İlkk-Bilben, 2019).

Şekil 4. İklim Değişikliği Kaynaklı Göçlerin Gruplandırılması

Hızlı ve Ani Gelişen Olgulara Bağlı Yaşanan Göçler	Yavaş ve Aşamalı Gelişen Olgulara Bağlı Yaşanan Göçler
<p>⇒ Seller (İklim değişikliğine bağlı olarak artan yağışlar nedeniyle meydana gelen seller tarım ürünlerini, hayvanları tahrip ederek insanların hayatlarını ve geçim kaynaklarını kaybetmelerine neden olur.)</p> <p>⇒ Fırtınalar ve Kasırgalar (Küresel ısınma fırtınalara neden olur ve kasırgaların ana enerji kaynağı olan su buharına değiştirerek etkiler.)</p>	<p>⇒ Deniz Seviyesinin Yükselmesi (Küresel ısınma buzulların erimesi sonucu deniz seviyelerinin yükselmesine neden olur. Tarımsal faaliyetleri zorlaştırır. Ayrıca verimli toprakların, tatlı su ve ekosistemlerin kaybına yol açar.)</p> <p>⇒ Artan Sıcaklıklar ve Çölleşme (Artan sıcaklığa bağlı olarak verimli topraklar kaybolur ve toprak nemini kaybeder. Sıcaklar insan sağlığı için tehlike oluşturur.)</p>

Kaynak: (İlkk-Bilben, 2019).

Internal Displacement Monitoring Centre [IDMC] tarafından hazırlanan “Ülke İçinde Yerinden Edilme Küresel Raporu” (2020), yaşanan iklim olayları paralelinde gerçekleşen yer değişikliğine ilişkin olarak resmi veri ve analizler içermektedir. Bu rapora göre; 2019 yılında yaklaşık 1900 doğal afet sebebiyle 140 ülke ve bölgede 24,9 milyon kişi buldukları bölgeden başka bir bölgeye göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra raporda belirtildiği üzere 2012 yılından itibaren iklim değişikliğine bağlı olarak göç edenlerin sayısı çatışma ve şiddetin neden olduğu göçün (8,5 milyon) yaklaşık üç katıdır. Yaşanan iklim göçü ülke özelinde değerlendirildiğinde ise Bangladeş, Çin, Hindistan ve Filipinler’de 4 milyondan fazla insan yaşanan iklim krizi sebebiyle yer değişikliği yapmak zorunda kalmıştır. Bölgesel olarak bakıldığında ise Doğu Asya ve Pasifik’te 9,6 milyon; Güney Asya’da 9,5 milyon; Sahra-Altı Afrika’da 3,4 milyon; Amerika’da 1,5 milyon; Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da 631 bin; Avrupa ve Orta Asya’da ise 101 bin kişi iklim krizi çerçevesinde değerlendirilen felaketler sonucunda yer değiştirmiştir (IDMC, 2020).

Dünya Bankası’nın [WB] (2021) Groundswell raporuna göre; 2050 yılına kadar somut bir iklim ve kalkınma eylem planı olmadığı takdirde, iklim değişikliği nedeniyle altı bölgede 216 milyondan fazla kişi göç etmek zorunda kalacaktır. Öngörülere göre Sahra-Altı Afrika’da 86 milyon, Doğu Asya ve Pasifik’te 49 milyon, Güney Asya’da 40 milyon, Latin Amerika’da 17 milyon, Kuzey Afrika’da 19 milyon, Doğu Avrupa ve Orta Asya’da ise 5 milyon kişi iklim krizi nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalacaktır. Göçmenlerin muhtemel iklim göçü rotaları ise buldukları bölgeye göre farklılaşabilmektedir. 2050’ye kadar Orta Amerika ve Meksika’dan yaklaşık 1,5 milyon kişinin Mexico City’ye; iklim krizinin yaratacağı gıda güvensizliğine bağlı olarak yaklaşık 30 milyon kişinin ise Güney Asya’dan Basra Körfezi’ne ve Hindistan’ın Ganj Nehri Vadisi’ne göç edeceği beklenmektedir. Güney Irak’ın birçok bölgesi, Nil Deltası’nın neredeyse tamamı, Mekong Deltası, Çin ve Tayland’ın bazı kısımları deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle göç verecek bölgeler olarak ifade edilmektedir. Afrika kıtasında ise Victoria Gölü Havzası, Malavi’nin başkenti Lilongwe çevresindeki bölgeler, Kenya ve Tanzanya’nın kıyı bölgeleri, Batı Uganda ve Etiyopya’nın kuzey dağlık bölgeleri ile doğu yaylaları göç alacak uygun yaşam alanları olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, söz konusu iklim değişikliğine bağlı olarak gerçekleşen göçler ve geleceğe dair öngörüler güncel veriler ışığında değerlendirildiğinde çevresel olaylar sebebi ile yaşanabilecek yer değiştirmeler olası görülmektedir. Eylem planları çerçevesinde gerekli önlemler ile kontrol altına alınmadığı takdirde bu durumun küresel anlamda iklim göçü krizine dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır.

3. KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN SOSYAL BOYUTU PERSPEKTİFİNDE ELE ALINAN SOSYAL POLİTİKA ÖNLEMLERİ

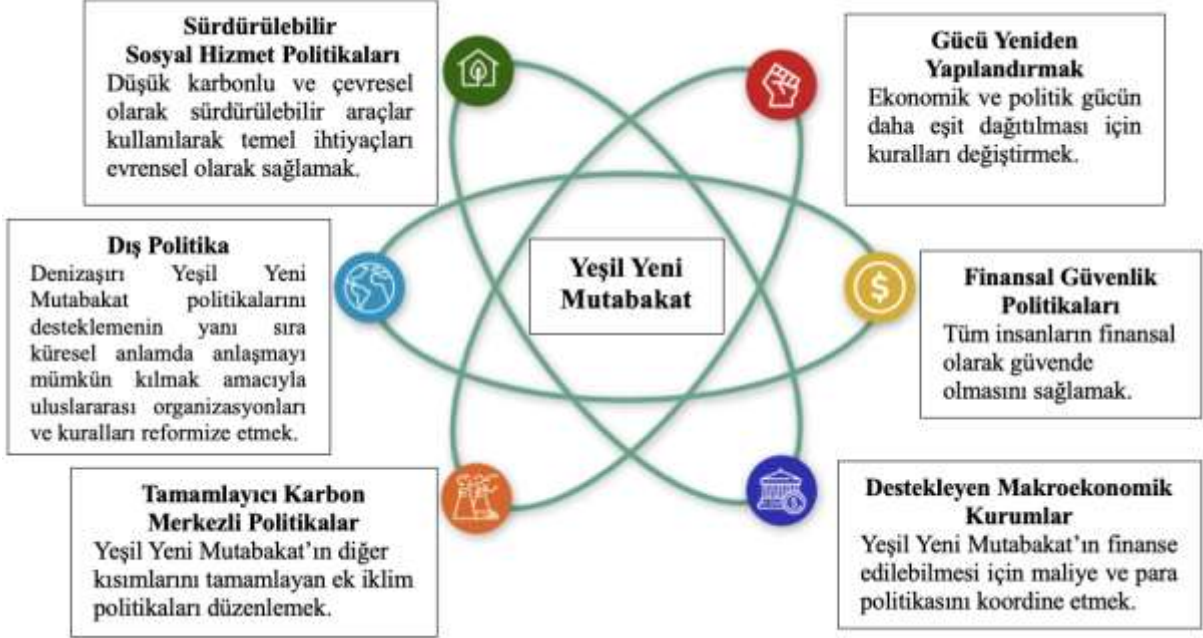
Dünya nüfusunun hemen hemen yarısına karşılık gelen 4 milyar insan, küresel iklim krizinden etkilenmekte ve kırılgan ortamlarda yaşamlarını sürdürmektedir. Özellikle kadın, göçmen, engelli, yaşlı, çocuk gibi dezavantajlı grupların iklim krizinden daha fazla etkilendiği ve bu savunmasız grupların iş kaybına, gıda krizine ve tarımsal kayıplara daha fazla maruz kaldığı görülmektedir. Yaşanan bu durum yoksulluğu sürekli hale getirmekte ve söz konusu olan grupları daha zor koşullarda yaşamlarını devam ettirmeye itmektedir. İklim tehlikelerine bağlı olarak yaşanan ekstrem olaylar istemsiz göç ve yer değiştirmelere doğrudan sebep olmuş ve 2008'den bu yana yılda ortalama 20 milyondan fazla insanın iklim krizi kaynaklı göç etmesine yol açmıştır. Genel olarak iklim krizi istihdamdan göçe, yoksulluktan temel sosyal hizmet ve ihtiyaçlara erişim gibi birçok sosyal soruna yol açmakta ve yaşanan aksaklıklara karşı önlem alınması ve uygun politikalar, stratejiler sunulması önem arz eder hale gelmektedir (IPCC, 2022, s. 52-54).

Küresel iklim krizi ile ilişkili temel politikalar, Avrupa Yeşil Mutabakatı adil dönüşüm iklim politikaları ile Paris İklim Anlaşması olarak bilinmektedir. Özellikle ulusal veya bölgesel ölçekte birçok devlet adil geçiş politikalarına yönelik plan ve programlar oluşturmaktadır (World Wide Fund for Nature [WWF], 2022, s. 4-5). Bir bütün olarak topluma fayda sağlayacağı düşünülen Adil Geçiş sosyal hedeflere ulaşabilme noktasında birçok fırsatlar sunmaktadır. Düşük, orta ve yüksek gelirli ekonomiler için adil geçiş sürdürülebilir bir büyüme olanağı olarak görülmektedir. Bu noktada adil geçiş; ekonominin olabildiğince adil ve kapsayıcı olacak şekilde yeşillendirilmesi, insana yakışır iş fırsatlarının yaratılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sosyal içermeye önemli ölçüde katkıda bulunması olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca iklim krizine yönelik yapılan iklim eylemleri sosyo-ekonomik fırsatları en üst düzeye çıkarırken, etkili sosyal diyalog yoluyla her türlü zorluğu en aza indirmeyi de amaç edinmektedir. Dolayısıyla doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde yönetilmesi, enerji verimliliğinin artırılıp atıkları azaltabilme becerilerinin geliştirilmesi aynı zamanda sosyal adaletin teşvik edilebilmesi adına adil geçiş ihtiyacının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir. (ILO, 2023a).

İklim krizi kaynaklı ortaya çıkan sosyal sorunların üstesinden gelinmesinde bir diğer önlem olarak sürdürülebilir kalkınma gündemde yer bulmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma kısacası, ekonomik anlamda yaşanan gelişmelerin zararlı etkilerini azaltıp daha sonrasında bertaraf etmek anlamına gelmektedir. Bu noktada iklim krizi kaynaklı ortaya çıkan yoksulluk, işsizlik, istihdam, göç vs. gibi sorunların sürdürülebilirlik çerçevesinde çevreci uygulamalar kapsamı altında Paris İklim Anlaşması ile somutlaştırıldığı görülmektedir (Aybas, 2022, s. 87). Anlaşma 190 ülke tarafından imzalanırken; güçlü, sürdürülebilir ve dengeli büyüme, küresel yoksulluğu azaltma, istihdam edilebilirliği artırıp yeşil işler yaratma, insanlar ve gezegen için daha güvenli bir gelecek sağlama gibi temel amaçlar içermektedir. Bu amaçların gerçekleşmesi noktasında küresel sera gazı emisyonlarının bu yüzyılın ikinci yarısında net sıfır emisyona gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla tüm bunlar göz önüne alındığında düşük sera gazı politikalarına geçiş ekonomiden istihdama, küresel göçten sosyal adalet ve sosyal korumayı sağlamaya kadar birçok sosyal sorunun çözümüne fırsatlar sunmaktadır (The Global Commission on the Economy and Climate, 2018, s. 22). Özetle gerek Adil Geçiş gerekse Paris İklim Anlaşması genel olarak; istihdam, yoksulluk ve sosyal adalet özelinde iklim krizinin üç temel boyutunu ele almaktadır. İklim krizine yol açan fosil yakıtı dayalı sektörlerden çıkılması, yeni, çevreci ve insana yakışır işlerin yaratılması ve istihdam edilebilirliğin artırılarak sosyal adaletin sağlanmasıdır (WWF, 2022, s. 15).

İklim değişikliğinin neden olduğu zararları hafifletmeye yönelik olarak, sadece karbon merkezli ve sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik indirgemeci bir yaklaşım ile geliştirilen politika önerileri yeterli olmamaktadır. Etkili bir politika önerisi sunabilmek için iklim değişikliğinin sosyal boyutu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Yeşil Yeni Mutabakat, toplumun ekonomik kaynaklarını; hızlı karbondan arındırma, çevresel sürdürülebilirlik ve dağıtıcı adalet gibi dönüştürücü bir vizyon etrafında seferber etmeyi amaçlayan, devletin meşru bir biçimde merkezi ve yaratıcı role sahip olduğu varsayılan yönetim felsefesi tarafından desteklenen politika programıdır. Yeşil Yeni Mutabakat'ın temel politika bileşenleri ise (Şekil 5) genel olarak altı kategori ile değerlendirilebilmektedir (Green ve Healy, 2022).

Şekil 5. Yeşil Yeni Mutabakat Politikasının Altı Bileşeni

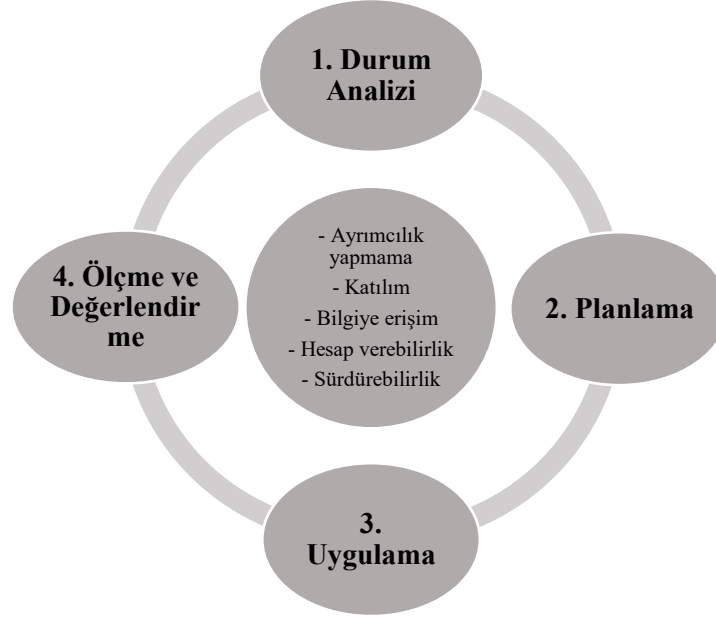
Kaynak: (Green ve Healy, 2019, s. 642).

3.1. Sosyal Eşitsizliğe Yönelik Sosyal Politika Önerileri

İklim değişikliği; yaşam hakkı, gıda hakkı, su hakkı ve kendi yaşamını tayin etme hakkı vb. gibi temel insan hakları bağlamında birtakım tehditlere ve sosyal eşitsizliklere neden olmaktadır (Kovancı, 2022, s. 1546). İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin sebep olduğu sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için hak temelli bir yaklaşım benimsenmelidir. Hak temelli yaklaşım, program ve projelerin her adımında insan hakları ilkelerinin uygulanmasını dahil ederek insan haklarını ilerletmeyi amaçlamaktadır. Hak temelli yaklaşımın özünde, hak sahiplerinin haklarını talep etme; yükümlülük sahiplerinin ise bu hakları sağlama konusundaki sorumlulukları yerine getirme ilkesi yer almaktadır. Bu noktada özellikle ihmal edilen savunmasız grupları desteklemek gerekmektedir. Hak temelli yaklaşımın politika süreçleri ise durum analizi ile başlamakta ve sırasıyla planlama, uygulama, ölçme ve değerlendirme şeklinde devam etmektedir. Hak temelli yaklaşımın temel bileşenleri olarak ifade edilen; eşitlik ve ayrımcılık yapmama, katılım ve içerme, bilgiye erişim, hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik gibi insan hakları ilkeleri ise politika süreçlerine rehberlik etmek için kullanılır (Şekil 6). Bu yaklaşımın benimsenmesi ve bu çerçevede uygulanabilir sosyal politika önlemlerinin geliştirilmesi sosyal eşitsizlikleri önemli ölçüde ortadan kaldıracaktır.

Ayrımcılık yapmama bileşeni gereği; bireyler ırk, renk, cinsiyet, etnik köken, yaş, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, engellilik, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gözetilmeksizin insan haklarından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. Katılım bileşeni, siyasal ve kamusal yaşamda doğrudan ve dolaylı olarak kilit karar alma süreçlerine dahil olmayı ifade etmektedir. Bilgiye erişim bileşeni, kamu organları tarafından tutulan bilgilere erişim hakkını kapsar ve tüm bilgilerin kamuya açık olmasını gerektiğini vurgular. Hesap verebilirlik bileşeni çerçevesinde ise devlet yükümlülüklerini yerine getirme, haklara saygı gösterilmesini sağlama ve hak ihlali yaşandığında tazmin ve yardım etmek ile sorumludur. Son olarak sürdürülebilirlik bileşeni, gelecek nesillere karşı duyarlı olmayı, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi korumayı özetle nesiller arası eşitlik sağlamayı hedeflemektedir (Human Right 2 Water, 2021, s. 11-12).

Şekil 6. Hak Temelli Yaklaşımın Politika Süreçleri ve Temel Bileşenleri

Kaynak: (Human Right 2 Water, 2021, s. 6).

Sosyal eşitsizliğin neden olduğu etkileri gidermede insan haklarının etkili bir biçimde sağlanması, iklim değişikliği politikalarının ve ilgili iyi yönetim uygulamalarının kritik bir bileşenidir ve aynı zamanda iklim değişikliği önlemlerinin başarısını artıracaktır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınma için desteklenen insanlar, bağımsız araştırmalar, yenilikler ve girişimler, genişletilmiş vergi tabanı, bilinçli seçimler ve sürdürülebilir davranışlar yoluyla topluma katkıda bulunur. Ayrıca kadınlar için eşitliğin sağlanması, mülk sahibi olmaları, arazi kullanımından yararlanmaları, eğitim ve girişimcilik çabaları için krediye erişebilmeleri olumsuz iklim etkilerine karşı güvence sağlar ve sosyal eşitsizliği azaltır. Bunun yanı sıra aktif vatandaşlık uygulamaları (bilgiye erişim, karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma yeteneği ile adalet, eğitim, sağlık ve barınmaya erişim) ve insan haklarının etkili bir biçimde korunması bireylerin ve toplulukların iklim direncini güçlendirir (ILO, 2011, s. 16).

3.2. Sosyal Korumaya Yönelik Sosyal Politika Önerileri

Sosyal koruma sistemleri, ulusal iklim politikaları ve önlemleri ile sistematik olarak uygulandığında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önüne geçebilmektedir. Sosyal koruma politikaları ve programları ile entegre olmuş bir sistem; insanların yaşamları boyunca şokları ve geçişleri önlemeye, korumaya ve en az hasar ile atlatmasına yardımcı olacaktır. Bu tarz sistematik politika ve programlar tasarlanır, uygulanır ve finanse edilirse iklim değişikliğinin neden olacağı tehlikeler ile mücadele edilebilir. ILO'nun (2023b) Adil Geçiş Yönergesi kapsamında öne sürdüğü temel yollar şu şekilde özetlenebilir:

- Sosyal koruma politikaları, kapsayıcı bir sosyal diyalog yoluyla sosyal ortakların ve diğer paydaşların katılımıyla formüle edilmeli ve uygulanmalıdır.
- Hem iklim değişikliğinin hem de yapısal dönüşümlerin sosyo-ekonomik etkilerini ve sosyal korumayı geçiş boyunca insanları korumak için araç olarak dikkate alan iklim taahhütleri, stratejileri ve politikaları oluşturulmalıdır.
- Geçiş boyunca beceri geliştirme dahil olmak üzere sosyal koruma ile sistematik bağ kuran aktif işgücü piyasası politikaları oluşturulmalıdır.
- Sosyal ve iklim politikalarını birlikte tasarlayan sinerji ve dönüştürücü etkiler için sosyal koruma ve istihdamı teşvik eden programlar düzenlenmelidir.

İklim değişikliği yalnızca sera gazlarını azaltarak veya kalkınma planlarını kademeli olarak hayata geçirecek değerlendirilebilecek uzun vadeli çevresel bir sorun değildir. İklim değişikliğinin sosyal boyutu göz önünde bulundurulduğunda sosyal koruma ile ilişkilendirilmesi acil bir ihtiyaçtır. Bundan dolayı iklim değişikliği ve sosyal koruma gündemlerinin stratejik entegrasyonunu sağlamak amacıyla çaba gösterilmesi ve yatırımlara öncelik verilmesi gereken beş temel kategori şu şekilde sıralanabilir (Costella vd., 2021):

- İklim değişikliğinden kaynaklanan artan riskler ile mücadele edebilmek için sosyal korumaya yönelik küresel ve ulusal aktörlerce cesur bir politika vizyonu geliştirmek gerekmektedir. Bazı kesimler tarafından “Gezegen için Marshall Planı” olarak tanımlanan bu tarz bir vizyonda sosyal koruma, sosyal ve ekonomik ilerleme ve istikrar için temel bir dayanaktır.
- İklim değişikliğinin etkilerini yönetmek için şoka duyarlı sistemlerle birlikte temel sosyal koruma tabanı genişletilmelidir. Toplumsal cinsiyet ve sosyal içerme dahil olmak üzere farklılaşmış ihtiyaç ve risk gruplarına yönelik kapsayıcı düzenlenmeler yapılmalıdır.
- İklim değişikliği hedeflerine ulaşmak için sosyal koruma finansmanı artırılmalıdır. Çok taraflı iklim ve kalkınma fonları, enerji vergileri, fosil yakıt sübvansiyonlarının kaldırılması, karbon piyasası gelirleri, yeşil tahviller vb. yenilikçi araçlar ile gerekli finansman oluşturulabilir.
- Kapsamlı risk yönetimi ve daha akıllı yatırımlar elde etmek için iklim risk bilgileri ve ölçümleri sosyal korumaya entegre edilmelidir.
- Çok boyutlu iklim riskleriyle başa çıkmak için sektörler arasında yenilikçi ve stratejik koordinasyon benimsenmelidir.

ILO, sosyal koruma sistemlerinin şoklara tepki vermesi ve yenmesi için güçlendirilmesi dahil olmak üzere uyum sağlama kabiliyetini arttırmaya yönelik birtakım önlemler ileri sürmektedir. Bunlar arasında uygun fiyatlı sağlık hizmetlerine erişim sağlanması, sağlık koruması, emeklilik hakkı, nakdi veya ayni yardımlar, iklimsel bir felaket nedeniyle çalışma saatlerini veya işlerini kaybedenler için işsizlik koruması ile iklim değişikliğiyle ilişkili doğal afetlerden sonra işçileri toplulukların yeniden inşasına dahil eden istihdam güvencesi programları yer almaktadır. Kapsamı etkilenen grupları içerecek şekilde genişletilerek esnek ve hızlı bir biçimde ölçeklendirilebilen nakit transfer planları bir diğer etkili önlem aracıdır (ILO, 2019; ILO, 2023b).

3.3. İklim Mültecilerine Yönelik Sosyal Politika Önerileri

İklim değişikliğine bağlı olarak ülke içi veya sınır ötesi kitlesel yer değiştiren insanları tanımlamak için “iklim mülteciliği” kavramı kullanılmaktadır. Literatüre bakıldığında iklim mülteciliği yerine “çevresel nedenlerle yerinden edilmiş kişiler, ekolojik mülteci, iklim değişikliği mültecisi, çevre mültecisi” vb. kavramların kullanıldığı da görülmektedir. Bundan dolayı kavramsal açıdan fikir birliğine varılamadığı görülmektedir (Topgül ve Beytaş, 2021, s. 691).

1951 yılında “Mültecilerin Statüsünün Belirlenmesine Dair Sözleşme” kapsamında mülteci tanımlaması yapılmıştır. Söz konusu bu tanımlamaya göre bir kimsenin mülteci olarak kabul edilmesi için “ırk, din, tabiiyet, belirli bir toplumsal gruba mensubiyet veya siyasi görüş” nedeniyle zulme uğrayacağını düşünmesi gerekmektedir (Çelen, 2019, s. 282-283). Görüldüğü gibi bu sözleşme kapsamında iklim olaylarına/ değişikliğine/ krizine vs. yönelik herhangi bir ifade veya tanımlama yoktur. Bu durum iklim mültecileri olarak adlandırılan kişilerin hukuki düzenlemedeki yeri ve statüleri kapsamında bir belirsizlik ve hak kaybı yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (2018), iklim krizine bağlı olarak göç etmek zorunda kalanların mülteci tanımına uymaması sebebi ile göç edenlerin insan haklarını koruyacak hukuk sisteminin ve düzenlemelerinin yetersiz olduğunu belirtmektedir (World Economic Forum [WFE], 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, iklim mülteciliğinin hukuki statü sorunu ve uluslararası korunma gereksinimi önemli ölçüde göze çarpmaktadır. Hukuksal bağlamda statü sorununu çözmek için ilk olarak, 1951 tarihli sözleşmede yer alan mülteci kavramı revize edilmeli ve sözleşme kapsamı iklim mültecilerini de içine alacak şekilde genişletilmelidir. İklim mültecilerine statü hakkı tanındıktan sonra ikinci olarak korunmaları ve yeniden yerleştirilmeleri amacıyla gerekli politik, yasal ve etik önlemler uluslararası düzlemde alınmalıdır. Planlı yeniden yerleştirme, geçici sığınma yerine yeni bir ülkeye yerleştirme, yerel nüfus içerisinde kolektif haklar, iç önlemler için uluslararası yardım, uluslararası finansal fon sisteminin oluşturulması ve uluslararası ölçekte toplumsal yük paylaşımı gerekli önlemler arasında sayılabilir. İklim değişikliğine bağlı gerçekleşen göç, küresel perspektifte ele

alınması gereken uluslararası bir sorundur. Bundan dolayı gerekli iş birliği sağlanmalı ve sorumluluk eşit olarak paylaşılmalıdır (Tekin, 2020).

Spesifik olarak bakıldığında ise, kadınlar ve kız çocukları iklim değişikliğine bağlı göç sebebiyle birtakım etkilere karşı daha savunmasız olabilmektedir. Kritik sağlık hizmetlerine erişme hususunda kadınlar ve kız çocukları iklim değişikliğine bağlı göç nedeniyle dezavantajlı konumdadır. Bunun yanı sıra, yaşanan göç nedeniyle kız çocuklarının eğitimleri sekteye uğramakta kimi zaman ise erken evlendirilmek için okuldan alınmaktadır. Bu durum çocuk gelin sayısını da arttırmaktadır. Ayrıca iklim değişikliği felaketlerinde gerek yaşanan afetler sırasında gerekse sonrasında kadınlar ve kız çocukları cinsel istismar ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete daha açık hale gelmektedir. Tüm bu bahsedilenler kadınlar ve kız çocuklarının zihinsel, fiziksel, psikolojik ve genel refahı üzerinde son derece olumsuz bir etki yaratmaktadır (WEF, 2019). Bu nedenlerden dolayı iklim kaynaklı felaketlere karşı dayanıklılık oluşturmak amacıyla kadınlar ve kız çocukları sürecin merkezine konulmalı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik düzenleme ve politikalar ön plana alınmalıdır.

4. SONUÇ

Sanayileşme süreciyle artan karbon emisyonlarına bağlı olarak değişen iklim, ani ve aşırı hava olayları (artan sıcaklıklar, yağışlar ve fırtınalar vb.), yaşanan doğal felaketler süreç içerisinde canlı ve insan ölümleri başta olmak üzere telafisi olmayan kayıplara neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Yaşanan mevsimler değişimleri, deniz seviyesinin yükselmesi, buzulların erimesi, orman alanlarının tahribi canlıların yaşam alanlarını tehdit etmekte; tarım, balıkçılık vb. ekonomik insan faaliyetlerini ise olumsuz yönde etkilemektedir. Günümüzde gelinen noktada ise doğal nedenler haricinde antropojenik biçimde yaşanan olaylar kontrol edilemez bir hale gelmiştir. Bundan dolayı iklim değişikliğine bağlı olarak gündeme gelen iklim krizi küresel anlamda acil olarak müdahale edilmesi gereken siyasi, sosyal, ekonomik ve ekolojik bir tehlike unsurudur. Bu tehlikelere müdahale edilmediği ve önlenemediği durumda doğa tahrip edilecek, doğal kaynaklar yok olacak, canlılar ve insanların güvenliği tehlikeye girecek, siyasi istikrar bozulacak, ekonomi kötüleşecek, işsizlik, eşitsizlik ve adaletsizlik artacak, yoksulluk derinleşecek ve yaygınlaşacak, insanlar göç etmek zorunda kalacak, toplumsal huzursuzluk artacaktır.

İklim krizi ile ilgili alan yazına bakıldığında ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında, iklim değişikliğine sebep olan faktörlere en az katkısı olan az gelişmiş ülkelerin iklim krizinin olumsuz sonuçlarından daha fazla etkilendiği görülmektedir. Bu durum bölgeler ve ülkeler arasında var olan eşitsizliğin ve adaletsizliğin boyutunu göstermektedir. Bunun yanı sıra iklim değişikliğinin sebep olduğu yıkıcı çevresel etkiye sahip olaylar zorunlu kitlesel göçlere neden olmaktadır. Özellikle göç ile birlikte toplum içerisindeki sosyal korumadan yoksun dezavantajlı gruplar iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından orantısız bir şekilde daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde yaşayan bireylerin önemli bir bölümünün alt gelir grubunda yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, yaşanacak iklimsel göç hareketlerine bağlı olarak bu grubun yoksulluk kısır döngüsü içinde kalması kaçınılmazdır. Bahsedilen tüm bu faktörler, bölgeler ve ülkeler arasında zaten var olan eşitsizliğin ve adaletsizliğin boyutunu şiddetlendirmekte ve içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemektedir. Görüldüğü üzere iklimsel değişiklikler yaşanan çevresel tahribatın ötesinde insani boyutu olan bir durumdur. Bundan dolayı iklim krizi, küresel ölçekte yer alan tüm tarafların sorumluluğu paylaşarak acil eylem planı oluşturması gereken hayati öneme sahip bir konudur.

Çalışma kapsamında “Adil Geçiş Politikaları, Paris İklim Anlaşması ve Yeşil Yeni Mutabakat” çerçevesinde değerlendirilen ve iklim krizinin sosyal boyutuna ilişkin olarak “sosyal eşitsizlik, sosyal koruma ve göç” kapsamında detaylı bir biçimde ele alınan sosyal politika önerileri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- İklim eylemi geciktirilmemeli, karbon emisyonlarının hızlı ve sürekli bir biçimde azaltılmasına yönelik olarak politikalar geliştirilmelidir.
- Doğadaki tahribatı önleyici, ekosistemi koruyucu yeşil politika önlemleri yaygınlaştırılmalıdır.
- İklim kriziyle ilişkili sürdürülebilir eylem planının oluşturulması ve etkili mücadele edilebilmesi için söz konusu sorunun yükünün küresel ölçekteki sosyal taraflarca eşit paylaşılması gerekmektedir. Bu noktada uluslararası iş birliği sağlanmalıdır.
- Gelecek nesillerin ekolojik anlamda sürdürülebilir gelecek hakları göz önünde bulundurularak ulusal ve uluslararası ölçekte politikalar geliştirilmelidir.

- Bölgeler ve ülkeler arası gelişme düzeyinin farklılığından hareketle iklim krizinin olumsuz etkileriyle mücadele etmek için yoksul bölgelere ve ülkelere maddi destek sağlanmalıdır.
- İklim krizi, temel insan haklarından yaşama hakkını önemli ölçüde tehdit etmektedir. Bundan dolayı bireylerin yaşama hakkını korumaya yönelik gerekli olan bütün önlemler küresel sorumluluk çerçevesinde alınmalıdır.
- İklim krizinin adeta katalizör etkisi yarattığı sosyal eşitsizlik ile başa çıkabilmek adına insan hakları paralelinde hak temelli bir yaklaşım benimsenmeli, sosyal eşitsizliğin yaratmış olduğu sorunları telafi etmeye ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
- İklim krizinin yaratmış olduğu olumsuzluklar ile başarılı bir şekilde mücadele edebilmek ve yeni süreçte adaptasyonu sağlayabilmek için dezavantajlı grupları da içeren kapsayıcı sosyal koruma programları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.
- İklim göçü kapsamında, iklim mültecilerinin özellikle statü sorununa ilişkin acil çözüm önerileri hayata geçirilmeli ve bu kapsamda yaşanabilecek hak kayıplarının önüne geçilmelidir.
- Ekonomik açıdan savunmasız iklim mültecilerinin konut, barınma ve mülkiyet haklarını korumaya yönelik olarak düzenlemeler yapılmalıdır. Sosyal devlet olgusundan hareketle, bireylerin güvenliğinin sağlandığı, mahremiyetlerine önem verildiği, yeterli altyapı hizmetlerinin sağlandığı sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı paralelinde uygun politikalar geliştirilmelidir.
- İklim olaylarına bağlı yaşanan göçler ya yoksulluğa neden olmakta ya da var olan yoksulluğun boyutunu derinleştirmektedir. Bu durum ise yoksulluk kısır döngüsünü tetiklemektedir. İklim mültecilerinin yoksulluğunu önlemek amacıyla mikroekonomik ve makroekonomik düzeyde politikalar geliştirilmelidir.
- Göç ve yoksulluk ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, iklimsel olaylar sonucu göç edenlerin yoksulluğunu önlemenin en önemli araçlarından biri olarak bireylerin çalışma hakkını korumak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda göç eden bireylerin çalışma hakkı güvence altına alınmalı ve uygun sübvansiyon politikaları ile devlet tarafından desteklenmelidir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Altın, A. ve Altın, S. (2022). Göç ve çatışmalarda iklim değişikliğinin önemi: Orta Asya örneği. A. Bektaş (Ed.) *Küresel iklim değişikliği ve sosyo-ekonomik etkileri* (1. Baskı) içinde (s. 239-256). TASAV.
- Aybas, M. (2022). Yeşil iş, yeşil meslekler ve yeşil İKY uygulamaları. A. Çelik (Ed.) *İklim krizi ve sosyal politika* (1. Baskı) içinde (s. 87-102). Ekin Yayınevi.
- Barrientos, A. (2011). Social protection and poverty. *International Journal of Social Welfare*, 20(3), 240-249. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2011.00783.x>
- Baştürk, Ş. (2020). Göçmenlere yönelik sosyal politikalar. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.) *Sosyal politika* (11. Baskı) içinde (s. 535-567). Dora Yayınları.
- Costella, C., McCord, A., van Aalst, M., Holmes, R., Ammoun, J. ve Barca, V. (2021). Social protection and climate change: Scaling up ambition, *Social Protection Approaches to COVID-19 Expert Advice Service (SPACE)*, DAI Global UK Ltd, United Kingdom.
- Çelen, A. İ. (2019). Çalışma hayatında göçmenler. S. Dursun ve S. Ayaç (Ed.) *Çalışma yaşamında özel gruplar* (2. Baskı) içinde (s. 281- 336). Ekin Yayınevi.

- Demircan, M. (2022). İklim, iklim değişikliği ve su ilişkisi. A. Bektaş (Ed.) *Küresel iklim değişikliği ve sosyo-ekonomik etkileri* (1. Baskı) içinde (s. 47-84). TASAV.
- German Watch (2021). *The global climate risk index*. <https://www.germanwatch.org/en/19777> adresinden 22 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Green, F. ve Healy, N. (2022). How inequality fuels climate change: The climate case for a green new deal. *One Earth*, 5(6), 635- 649. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2022.05.005>
- Güler, Ç. (2022). İklim krizi bağlamında göçe mecbur kalanlar: İklim mültecileri. A. Çelik (Ed.) *İklim krizi ve sosyal politika* (1. Baskı) içinde (139-156). Ekin Yayınevi.
- Human Right 2 Water. (2021). A human rights based approach: A practical guide for the realisation of the human rights to water and sanitation through programming.
- Ilık Bilben, M. S. (2019). Dünyadan örnekler ışığında iklim değişikliği kaynaklı göçleri anlamak. *Mediterranean Journal Humanities*, 9(2), 335-355. <https://doi.org/10.13114/MJH.2019.494>
- International Labour Organization (ILO). (2019). *Social protection for a just transition: A global strategy for increasing ambition in climate action*. <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55905> adresinden 30 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Labour Organization (ILO). (2011). *The social dimensions of climate change, discussion draft*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_169567.pdf adresinden 8 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Labour Organization. (ILO). (2021). *Social protection for a just transition and a sustainable future for all: Communication strategy 2021-25*. <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=57240> adresinden 30 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Labour Organization (ILO). (2023a). *Frequently asked questions on just transition*. https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/WCMS_824102/lang--en/index.htm adresinden 26 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Labour Organization (ILO). (2023b). *Social protection for a just transition*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_867426.pdf adresinden 1 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). (2020). *Global report on internal displacement 2020*. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/> adresinden 16 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability, intergovernmental panel on climate change*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> adresinden 26 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). *AR6 synthesis report: Climate change 2023*. <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/> adresinden 23 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Islam, S. N. ve Winkel, J. (2017). *Climate change and social inequality* (DESA Working Paper No. 152).
- Kovancı, E. (2022). İklim krizini hak temelli yaklaşım özelinde değerlendirme. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 37(13), 1535-1565. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1139377>

- Leach, J. (2021). *What we mean by "climate injustice"*. <https://www.uusc.org/what-we-mean-by-climate-injustice/> adresinden 9 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Markkaneni, S. ve Anger-Kraavi, A. (2019). Social impacts of climate change mitigation policies and their implications for inequality. *Climate Policy*, 19(7), 827-844. <https://doi.org/10.1080/14693062.2019.1596873>
- Oxford Languages. (2019). *Word of the year 2019*. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2019/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sanson, A., Van Hoorn, J. ve Burke, S. (2019). Responding to the impacts of the climate crisis on children and youth. *Child Development Perspectives*, 13(4), 201-207. <https://doi.org/10.1111/cdep.12342>
- Semet, R. (2023). *Climate change and social inequality: How does climate change impact on inequality*, Amundi Institute/ Green & Social.
- Şenkal, A. (2022). İklim değişikliği ve sosyal koruma: Sosyal korumada yeni arayışlar. A. Çelik (Ed.) *İklim krizi ve sosyal politika* (1. Baskı) içinde (s. 35- 54). Ekin Yayınevi.
- Tekin, E. (2020). Uluslararası hukuk bağlamında iklim mültecilerinin korunması sorunu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (147), 313-332.
- Tenzing, J. (2020). Integrating social protection and climate change adaptation: A review. *WIREs Climate Change*, 11(2), 1-16. <https://doi.org/10.1002/wcc.626>
- The Climate Reality Project. (2019). *7 questions about the climate crisis you might be embarrassed to ask*. <https://www.climateRealityProject.org/blog/7-questions-about-climate-crisis-you-might-be-embarrassed-ask> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- The Global Commission on the Economy and Climate. (2018). *Unlocking the inclusive growth story of the 21.st century: Accelerating climate action in urgent times*. https://newclimateeconomy.report/2018/wp-content/uploads/sites/6/2018/09/NCE_2018_FULL-REPORT.pdf adresinden 27 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- The New Climate Economy. (2018). *The 2018 report of the global commission on the economy and climate*. <https://newclimateeconomy.report/2018/key-findings/> adresinden 17 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- The World Bank (WB). (2016). *Shock waves: Managing the impacts of climate change on poverty*. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/cc42cb9b-3f8e-5bf3-bba3-2cce3b0793ac> adresinden 22 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- The World Bank (WB). (2021). *Groundswell part II: Acting on internal climate migration*. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/2c9150df-52c3-58ed-9075-d78ea56c3267> adresinden 18 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Topgül, S. ve Beytaş, O. (2022). İklim mültecileri ve sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(2), 687-705. <https://doi.org/10.33417/tsh.1018703>
- United Nations. (1992). *United nations framework convention on climate change UNCCC*. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Weerasinghe, S. (2021). *What we know about climate change and migration*. Institute for the Study of International Migration (ISIM), Georgetown University.

- World Economic Forum (WEF). (2019). *How climate change exacerbates the refugee crisis- and what can be done about it*. <https://www.weforum.org/agenda/2019/06/how-climate-change-exacerbates-the-refugee-crisis-and-what-can-be-done-about-it> adresinden 24 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- World Economic Forum (WEF). (2021). *Climate refugees- the world's forgotten victims*. <https://www.weforum.org/agenda/2021/06/climate-refugees-the-world-s-forgotten-victims/> adresinden 24 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- World Wide Fund for Nature (WWF). (2022). *Net sıfıra giden yolda adil dönüşüm için yol haritası önerisi*. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/acil_donusum_cozunurlukdusuk.pdf?13101/Net-Sifira-Giden-Yolda-Adil-Donusum adresinden 28 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yavuz, K. (2022). İklim değişikliği kaynaklı sosyal eşitsizlik ve sosyal politika. A. Çelik (Ed.) *İklim krizi ve sosyal politika* (1. Baskı) içinde (s. 19-34). Ekin Yayınevi.

HISTORICAL TRANSFORMATION OF DIAGNOSIS AND MEDICAL COSMOLOGIES*

TANI SÜRECİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ VE TIBBİ KOZMOLOJİLER

Pınar ÖKE KARAKAYA¹

Assoc. Prof. Dr. Necla YILMAZ²

ABSTRACT

The changes that medicine has undergone throughout history have led to various transformations in the diagnosis process. The effect of metaphysical elements was seen in the diagnosis process in Antiquity and the Middle Ages. After the Renaissance, the diagnosis process took on a more systematic character. The values of each age affected the diagnosis process. In ancient times, there was a symptom-based approach in the diagnosis process and symptoms were sometimes associated with metaphysical elements. The diagnostic techniques used in Antiquity reflect class differences. Some diagnostic techniques of this period were the source of the techniques used today. The understanding of Christianity in the Middle Ages had interrupted the diagnosis and treatment process until the Renaissance. The Renaissance was an important period in shaping the philosophical foundations of medical science. Today, the diagnosis process is more systematic and mechanistic. The understanding of each era is associated with medical cosmology. In the study, the diagnosis process is examined historically and the diagnosis process of the 18th century and beyond is discussed in the context of medical cosmologies.

Keywords: History of Diagnosis, Medical Cosmologies, History of Medicine.

JEL Classification Codes: I19, Z00, Y90.

ÖZ

Tıbbın tarih boyunca geçirdiği değişimler tanı sürecinde çeşitli dönüşümlere neden olmuştur. İlkçağ ve Ortaçağ'da tanı sürecinde metafizik unsurların etkisi görülmektedir. Rönesans sonrası ise tanı süreci daha sistematik bir karaktere bürünmüştür. Her bir çağın değerleri tanı sürecini etkilemiştir. İlkçağ'da tanı sürecinde semptom temelli bir yaklaşım bulunmaktadır. Semptomlar ise kimi zaman metafizik unsurlarla ilişkili görülmüştür. Ayrıca İlkçağ'da kullanılan tanı teknikleri sınıfsal farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemin bazı tanı teknikleri günümüzde kullanılan tekniklere kaynaklık etmiştir. Ortaçağ'ın Hristiyanlık anlayışı ise tanı ve tedavi sürecini Rönesans'a kadar sekteye uğratmıştır. Tıp biliminin felsefi temellerinin şekillenmesinde Rönesans'ın önemli bir dönem olduğu bilinmektedir. Günümüzde tanı süreci ise daha sistematik ve mekaniktir. Her dönemin anlayışı tıbbi kozmolojisi ile ilişkilidir. Bu çalışmada tanı süreci tarihsel olarak incelenmiş ve 18. yüzyıl ve sonrası ise tanı süreci tıbbi kozmolojiler bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanı Tarihi, Tıbbi Kozmolojiler, Tıp Tarihi.

JEL Classification Codes: I19, Z00, Y90.

* The paper is prepared from the Ph. D. Dissertation titled ""Evaluation of Behavior Patterns of Physicians in the Diagnosis Process: A Study on Sociology of Diagnosis"" prepared by "Pınar ÖKE KARAKAYA" under the supervision of "Necla YILMAZ".

¹ Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Health Management, pinar_oke@hotmail.com

² Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, neclabardak@sdu.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Amaç ve Kapsam:

Bu çalışmanın amacı tanı sürecini tarihsel düzlemde ele almak ve tıbbın tarihi boyunca tercih edilen tanı metotlarının ve araçlarını incelemektir. Söz konusu alanlarda yaşanan değişimler tarihsel akışta ele alınmış ve tıbbi kozmolojiler bağlamında incelenmiştir.

Yöntem:

Bu çalışmada tanı sürecinin tarihsel dönüşümü İlkçağ, Ortaçağ ve Rönesans sonrası olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Tıp tarihi disiplininde yer alan çalışmalar ağırlıklı olmak üzere alan yazın taranmış ve sürece ilişkin bilgiler aktarılmıştır.

Bulgular:

Tanı süreci tarihsel olarak çeşitli dönüşümler yaşamıştır. İlkçağ'da, Mısır medeniyetinde belli hastalıkların ayırt edilebildiği, Hitit uygarlıklarında semptom temelli bir tanı sürecinin benimsendiği, Eski Çin tıbbında vücut dengesini ön plana çıkaran bir anlayış olduğu görülmektedir. Hipokrat'ın ise vücut sıvılarını ve somut belirtileri inceleme nesnesi olarak ele aldığı bilinmektedir. Mezopotamya uygarlıklarında günümüzde hala geçerliliğini koruyan palpasyon ve oskültasyon teknikleri kullanılmıştır. Ancak bu dönemde tanı sürecinde kullanılan tekniklerin toplumsal sınıflara göre değişkenlik gösterdiği belirtilmektedir. Örneğin alt ve orta sınıfa mensup kişilere tanı koymada - bir koyunun tanrı heykeli önünde kurban edilip karaciğerinin çeşitli malformasyonlar açısından incelenmesi- gibi inanç temelli uygulamaların tercih edildiği görülmektedir. Ortaçağ'a gelindiğinde inanç temelli uygulamalar tanı ve tedaviyi şekillendirmede ön plana çıkmıştır. Tanı ve tedavi sürecindeki gelişmeler bu çağda bir süre sekteye uğramıştır. Hastalıkların tanrı tarafından itaat eksikliği nedeniyle verilen bir ceza olduğu inancının güçlenmesi ve Hristiyanlık inancının basit işlemler haricinde kalan birçok cerrahi uygulamayı yasaklaması bu duruma zemin hazırlamıştır. Tanı sürecinde hastanın vücut sıvılarına -özellikle de idrarına- verilen önem bu dönemde de devam etmiştir. Öyle ki hastanın süslü şişeler içinde getirdiği idrarı incelemeyi reddeden bir hekimin dönemin yasası uyarınca dövülmeye maruz kaldığı belirtilmiştir. Bu dönemde ürolojinin gelişiminin yanında, rüya ve kehanete dayandırılan metafizik uygulamalar da tanı sürecinde tercih edilmiştir. Rönesans'la beraber yetişen bilim insanlarının dogmalara karşı çıkması ile tanı sürecinde gelişmeler hızlanmıştır. Kan dolaşımı teorisinin ortaya atılması, maden kaynaklı kimyasal birleşimlerin kullanımı bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerdir. 16. ve 17. yüzyılda epidemiyoloji, fizyopatoloji ve kimyanın tıp bilimine uyarlanması, Decartes'in başı çektiği düalizm felsefesi ile ruh ve bedenin birbirinden ayrı olarak ele alınması ve böylece diseksiyonun gelişim göstermesi, 17. ve 18. yüzyılda botanik biliminde ilham alınarak hastalıkların sınıflandırılmaya çalışılması, bulaşıcı hastalıkların nozolojinin gelişimine ortam hazırlaması, mikroskop gibi araçların icadı tanı ve dolayısıyla tedavi sürecinin gelişimini sağlayan hususlardır. 18. ve 19. yüzyıllar ise stetoskop gibi tanı araçlarının gelişimi ile tanı sürecinin başka bir boyuta taşındığı dönemlerdir. Buna ek olarak hastalığın bürokratik bir boyut kazanması ile 18.yüzyılda nozoloji alanındaki çalışmaları artış göstermiş ve bu çalışmalar 19. yüzyılın tanıları sınıflandırmayı hedefleyen çıktılarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu yüzyılda X ışınlarının tanı sürecinde kullanımına imkân sağlayan gelişmelerle, tanı daha somut kanıtlara dayandırılmış ve hekimin teknik uzmanlık gücünü önemli ölçüde artmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde tıbbın temel görevi tanı koyma olarak görülmüştür. Tanı ve prognozda elde edilen başarılar tıp biliminin zaferi olarak addedilmiştir. Yüksek teknoloji kullanımı süreci daha kesin ama daha mekanik bir hale getirmiştir. Tanı sürecinde yaşanan bu gelişmelerin tıbbi kozmolojiler bağlamında incelenmesi sürece yaşanan değişimlere sistematik bir bakış sağlamaktadır. Çünkü tıbbi kozmolojiler tıbbi bilginin üretimini çerçeveleyen tüm etkileşim biçimlerini içermektedir. Kozmolojinin paradigmaya benzerlik gösteren bir kavram olarak görülmesine rağmen kozmolojiler daha yavaş değişim göstermekte ve hem teori hem de pratiği kapsamına almaktadır. Bu nedenle değişim süreçlerini dönemin tıbbi kozmolojisi kapsamında incelemek önem arz etmektedir. Alan yazında ilk olarak üç farklı üretim tarzının yansıtan üç tür kozmolojiden bahsedilmiştir. Bunlar yatak yanı tıbbi, hastane tıbbi ve laboratuvar tıbbidir. Yatak yanı tıbbi hastanın isteklerinin süreci şekillendirdiği döneme işaret ederken, hastane tıbbi ise tıbbın profesyonel kariyer kapsamına alındığı, hastanın vaka olarak konumlandığı, tıbbın hastane kapsamında sürdürülen bir faaliyet alanı olarak mekansallaştırıldığı ve hekimin uzmanlık gücünün arttığı dönemdir. Bir diğer kozmoloji olarak ifade edilen laboratuvar tıbbi dönemi hastalığın salt biyokimyasal süreçlere indirgenmesi ve bilim insanlarının sürece yönelik etkinliğinin arttığı bir dönemdir. Yatak başı tıbbında yargılar, hastane tıbbında muayene, laboratuvar tıbbında ise mikroskopik inceleme ve testler temel tanı tekniğidir. Bunlara daha sonra farklı kozmolojiler de eklenmiştir. Gözetim tıbbi kozmolojisi hastalıkların haritalanmasını ve nüfusun gözetimini içeren yirminci yüzyıl kozmolojisi olarak ifade edilmiştir. İnternet tıbbi kozmolojisi olarak ifade edilen bir diğer kozmoloji tıbbi bilginin iletişim teknolojileri aracılığı ile dönüşümünü ve bilgiyi algılayıcı biçimimizi kapsamaktadır. Son dönemlerde ise batı tıbbının mevcut sorunlarını çözmenin yolunun yeni bir tıbbi kozmoloji ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle dijital sağlık platformlarının yeni bir kozmoloji yarattığı üzerinde durulmaktadır.

Sonuç ve Tartışma:

Alan yazın incelemesi sonucu tanı koyma sürecinde kullanılan metot ve araçların tarihsel olarak farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Tüm bu değişimlerin çeşitliliğine rağmen hem tanı araçlarında hem de metotlardaki dönüşümler kozmolojilerden bağımsız değildir. Her bir çağın perspektifini yansıtan kozmolojisi, tanıya bakışı ve tanıya yönelik uygulamaları şekillendirmiştir. Çalışmanın alan yazına tanı süreci ve kozmolojiler noktasında farklı bir bakış açısı sunarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. INTRODUCTION

The effort to determine the cause of pain with the motive of saving the sufferer from his helplessness has existed in different forms throughout the history of humanity. Today, this effort, which is mainly framed within the field of medicine, is included in the scope of "diagnosis" as the ability to form a judgment about the character of the disease. Although the diagnosis process of the physician in the modern world includes the support of current knowledge and skills with various technical tools, it is known that current diagnosis and treatment practices arise from the cumulative knowledge of the field of medicine. In this sense, it is difficult to say that diagnosis and treatment have an existence free from the past. As medical historian Waller puts it, we can also gain valuable insight from history about why things go wrong in medical science. The purpose of this study is to contribute to increasing this insight. In this respect, first of all, the diagnosis process will be discussed historically, and then periodical paradigm changes will be examined within the scope of medical cosmologies.

2. HISTORICAL TRANSFORMATION OF DIAGNOSIS

2.1. Diagnosis Process in Antiquity

The history of medicine is as old as the history of humanity. Archaeological remains and cave drawings provide a source of information obtained from the periods before the invention of writing. The oldest written source about the history of medicine is from 3000 BC, and is known to date back to the Sumerians, one of the oldest known civilizations (Budak, 2021, p. 6). The examination of ancient medical texts reveal that some diseases could be distinguished in Ancient Egypt, physicians in Hittite civilization catalogued diseases according to their symptoms, the philosophy based on the balance of yin and yang and the practice of medicine were integrated in Ancient China, and disease symptoms and definitions such as inflammation were made in the Roman period. Hippocratic school physicians, on the other hand, sought to detect changes in the body, such as blood and bile, to diagnose the disease (Sarı, 2007, pp. 35-36). Hippocrates' advocacy of a diagnostic protocol that included examining the patient's urine, auscultation of the lungs, and taking into account skin color and other visible elements, in other words, encouraging the use of the senses and mind as diagnostic tools played an important role in his being called the "Father of Medicine" (Berger, 1999, p. 28). Despite emphasizing the value of somatic cues and observation during this period, the focus was on predicting the outcome of a disease rather than making a diagnosis. A physician's reputation was determined by his having the right prognostic skills to predict who would recover and who would die, or how long an illness would last (Rakel, 2018).

In ancient Egypt and Mesopotamia, for diagnostic and therapeutic purposes, the earliest physicians relied primarily on the observation of clinical symptoms and used techniques such as palpation and auscultation. It is known that these techniques were generally used for the upper classes, and traditional and belief-based methods were preferred for the diagnosis of the middle and lower classes. For example, in diagnosing the diseases of middle and lower-class people; it is stated that methods such as the sacrifice of a sheep in front of a god statue and the examination of its liver in terms of various malformations and later the determination of the fate of the patient accordingly were used (Berger, 1999, p. 28). This shows that there were class differences between the methods preferred in the diagnosis process at that time. Although this period generally provides the basic information that can be a source for today's diagnostic practices - the diagnostic methods of Hippocrates - it is possible to say that the dominant belief system of the period had a significant impact on the methods used in the diagnosis process. As a matter of fact, due to the dogmatic structure of the Middle Ages, there was an increase in faith-based practices in every field, and the field of medicine also took its share of this situation.

2.2. Diagnosis Process in the Middle Ages

In the Middle Ages, medical practices and physicians had a largely religious tendency (Demirhan Erdemir 2014, p. 220). In medieval Europe, early Christians believed that illness was the result of punishment for sin and therefore, diagnosis was not perceived as a major necessity (Berger, 1999, p. 29). In this age, the discipline of the body was the aim of religions. An instance of this can be seen in the etymology of the word 'pain' and its root word 'poena', which means punishment. This suggests the idea that pain and illness were a punishment arising from lack of obedience to God at that time (Porter, 2009, p. 93). For this reason, it is known that everything, except for simple surgical procedures such as bloodletting, amputation, and tooth extraction, was prohibited due to the Christian belief of the Middle Ages. In this era, diagnostic methods included fever, pulse, sweat, stool, semen, and urine control. The urine taken from the patient was evaluated by the physician according to its color, smell, and

residue, and a diagnosis of the diseases was attempted. (Hot, 2007, p. 71). In this period, uroscopy became so widespread that the decorative urine bottles that the patients carried to the physicians in wicker baskets became the emblem of the medicine of this age. By 900 AD, physician and philosopher Isaac Judaeus had developed guidelines for the use of urine as an aid to diagnosis. Such a diagnostic method is so important that according to the Jerusalem Act of 1090, a physician who did not examine urine is reported to be beaten in public. The first book detailing the color, density, quality, and residue found in urine was also written around this time. Around 1300 AD, uroscopy became more and more common, reaching almost universality. In addition to uroscopy, the interpretation of dreams was also among the diagnostic methods of medieval medicine (Berger, 1999, p. 29). It is seen that the diagnostic practices in these periods were quite different from modern medicine, which adopted the Cartesian philosophy to a large extent. However, information about the physiological or pathological rationale underlying pulse and urine analysis is difficult to find in Early Medieval texts. These methods are similar to the forms of intuition, judgment, revelation, and prophecy that operate outside the logic of causality (Wallis, 2000, p. 265). Although it is desired that the methods used in diagnosing diseases, as well as in the treatment, are observable, it can be said that the process was generally associated with metaphysical elements.

2.3. Post-Renaissance Diagnosis Process

With the Renaissance, significant changes in the diagnosis and treatment process took place thanks to Versalius' opposition to dogmas in medicine, Paracelsus's critical approach to current treatments, and his use of chemical contents including sulfur and iron which were known to be minerals, and W. Harvey's theory of blood circulation, and the beginning of the use of microscopes-(Altıntaş, 2007, p. 92-96). While the rebirth of medicine and surgery corresponds to the 16th century, the 17th century is the period when new expansions were brought in botany and anatomy. In addition, the adaptation of epidemiology, physiopathology, and chemistry to medical science emerged in the 16th century but continued in the 17th century (Ülman, 2007, p. 99). In this century, the idea that nature has vitality, consciousness, will, and purpose, which comes from ancient times and is based on Aristotle, has been abandoned. Instead, with the philosophy of dualism led by Hobbes and Descartes, the soul and body were handled separately from each other, thus dissection developed. A healthy person is likened to a well-oiled, well-running machine, and disease has been described as a mechanical problem caused by clogging, lack of fuel, or excessive friction (Porter, 2009, p. 95).

The descriptive studies of the body structure and function of the 17th century laid the groundwork for the subsequent medical developments in diagnosis and treatment in the next century (Berger, 1999, p. 30). According to Rakel (2018), one of the greatest advances in diagnosis is the invention of the compound microscope towards the end of the 16th century, the microscope in the early 17th century, and the recognition of bacteria and blood cells with the use of microscopes in biological sciences thanks to their use for diagnostic purposes. In parallel with these developments, important breakthroughs have been experienced in nosology, which is defined as the science of disease classification. In the 17th century, Sydenham introduced the idea of classifying all diseases by species, just as botanists did with plants (Walker, 1990, p. 5). Epidemics of acute infectious diseases, such as those that struck thousands of people suddenly in the 18th and 19th centuries and left them at the same speed, provided the ideal environment for the development of modern nosological concepts.

Sauvages published a book in 1731 in which he grouped diseases into classes, orders, and genera, just as biologists did with plants and animals. Later, in his book titled *Philosophy of Nosology*, published in 1798, Pinel emphasized the importance of reaching the typical picture of a disease by taking into account the changing picture in each patient. He defined 2700 diseases and divided them into classes, orders, genera, and species (Walker, 1990, p. 8-9). The classification of disease Laennec devised was based on identifiable changes or 'lesions' in the three components of the human organism, which he categorized as solids (organs), fluids, and the life principle. The classification aimed to be able to diagnose the disease by objectively identifying the associated 'lesion' regardless of its location in organs, fluids, or vital principles. With these developments, the necessity of applying contemporary experimental studies in chemistry, physics, and physiology to clinical medicine has emerged in the diagnostic process (Duffin, 1986, p. 195). The fact that Walker (1990) states that modern nosology begins with Laennec is an emphasis on the transformative effect of his work. A basic classification system introduced at the end of the 18th century and the use of nosology are two important cornerstones in the historical transformation of the diagnostic process. In the following centuries, in order to establish nosology, technical developments and discoveries in the field of diagnosis followed with the International Classification of Diseases (ICD) (Armstrong, 2011, p. 801). In other words, the studies of the 18th century in the field of nosology greatly influenced the outputs of the 19th century aimed at classifying

diagnoses. Some historians have viewed the explosion of natural history and medical classifications in the late 19th century as both a political force and a regulatory rubric for complex bureaucracies (Bowker & Star, 1999, p. 5). In a way, this century is a period when physicians direct their attention not to the sick individuals but to the diseases their bodies carry, thus "the sick man disappears" (Porter, 2009, p. 96). In addition to these studies focusing on the classification of diseases, the discovery of percussion by Auenbrugger in 1760 and its spread by Corvisart in 1808 are important developments that are accepted as the real beginning of physical diagnosis (Walker, 1990, p. 5).

In the 18th and 19th centuries, physicians often saw patients in their own homes surrounded by their families. These patients are typically known to be wealthy and well-educated. During long bedside interviews, patients presented descriptions of their symptoms that formed the basis of the physician's diagnosis. Then, in 1816, French doctor René Laennec rolled a few papers into a tube to diagnose a young woman's heart condition when traditional percussion was not possible because of the patient's obesity, and surprisingly, he heard the patient's heartbeats ed much louder and more clearly with his proto-stethoscope. He began experimenting with other "mediated auscultation" instruments. Thus, the relationship between the doctor and the patient, has changed over time with the formerly "talkative" patient remaining silent and following the doctor's instructions, and physiological signs have become the main source of diagnostic information. This transformation is not a simple addition of more data, but a shift from "bedside medicine" to "hospital medicine" in medical paradigms – which will be detailed in the next section – (Jewson 1976 as cited in Schubert, 2011, p. 853). In this sense, it can be said that Laennec invented the stethoscope and initiated a century of explosive developments in physical diagnosis (Walker, 1990, p. 5). In essence, auscultation with the bare ear has been accepted as one of the most important developments in the history of medicine. When it was understood that the heart and lungs had unique sounds and that these sounds were sometimes functional in diagnosis, physicians began to auscultate by placing their ears on the heart, chest, and back. In the words of Thomas, "it is difficult to imagine a friendlier human behavior and a more sincere expression of personal interest and compassion than a friendly head bent towards the patient resting on the torso." However, although the invented stethoscope significantly improved the possibility of auscultating to the sounds in the chest area, it distanced the physician from the patient to a certain extent, and the stethoscope is the first of the new technologies that will increase the distance between the physician and the patient (Thomas, 2008, p. 57). Typically, this story is told as one of the reasons for the growing distance between physician and patient, with the stethoscope effectively creating a barrier between the two. However, the reverse is also possible: the introduction of the stethoscope then unites the physician's and patient's bodies as a new diagnostic ensemble. On the other hand, it creates distance by creating new aspects of medical knowledge that are no longer discussed in physician-patient dialogues. Diagnostic tools later became a professional control tool and the focal point of the asymmetry between the physician and the patient. (Schubert, 2011, p. 853). For this reason, it can be said that the use of tools in the diagnosis process is an important breaking point. The stethoscope, as the first instrument that came between the physician and the patient, paved the way for medical devices to mediate the relationship between the physician and the patient in the following periods. However, as Reiser (1978) points out, it would be too simplistic to technically conceptualize bedside medicine as non-technical and modern medicine based only on the invention of a diagnostic tool. Point-of-care medicine may not have practiced a multitude of tools but is known to be familiar with a wide variety of techniques such as early verbal and visual techniques and later the adoption of manual techniques. In particular, manual techniques have shifted the focus of the physician's exploratory actions to the physical examination rather than the patient's oral narratives. The feature of the stethoscope is that it is an element that strengthens this transition with its launch (Schubert, 2011, p. 853).

According to Rakel (2018), another important diagnostic tool developed in the 19th century is the ophthalmoscope, an instrument that examines the inside of the eye, developed in 1850 by the German scientist and philosopher Hermann von Helmholtz, known for his knowledge of physics and mathematics. This tool was able to provide information about eye diseases as well as cardiovascular abnormalities and complications of diabetes mellitus. Invented by the German physicist Daniel Fahrenheit in the 18th century, the use of the mercury thermometer in medicine as a clinical tool in the mid-19th century is another advance toward diagnosis. Perhaps, the greatest modern anatomical diagnostic tool is the X-ray, discovered in 1895 by German physicist Wilhelm Conrad Röntgen. These developments are proof that important advances were seen in medicine with the application of the results of natural sciences to medical uses at the end of the 19th century. As can be seen, clinical observation in this period focused on symptoms considered in the light of lesions rather than unexplained symptoms. The active examination has gained importance with new and dynamic diagnostic methods (Demirhan Erdemir 2014, p. 205).

At the end of this century, medical research has become more concerned with chronic degenerative disorders rather than focusing on the infectious diseases that once spread across continents. The reasons for this change are the control of communicable diseases to a large extent through vaccination and other public health activities, the changing of the perception of the disease, the transfer of the disease from home to the hospital, the prolongation of life expectancy with the causes of death becoming associated with chronic diseases. The developments in general scientific understanding of this period and technological developments enabled the examination of the disease. Unraveling the functioning of the endocrine system and the discovery of insulin, the use of X-rays for diagnosis, and an in-depth examination of the body with ECG and EEG as never before are among these developments (Duin & Sutcliffe, 1992, p. 86). This situation has significantly increased the technical expertise of the physician in the diagnosis process and has laid the groundwork for the dominant medical paradigm of the next century.

Physicians of the 20th century were increasingly empowered by their reputation for technical expertise and had to apply this expertise in practice (Crenner, 2002, p. 33). The main task of medicine was seen as diagnosis in the 1930s. Achievements in diagnosis and prognosis have been regarded as the triumph of medical science. So much so that in these years, the purpose of medical education programs was limited to teaching how to recognize, classify disease symptoms, and their appearance in the laboratory, and how to diagnose them. The treatment of the disease formed a small part of the education programs (Thomas, 2008, p. 28-29). Thus, diagnosis has moved away from being an implicit element of the physician's independent search for disease and has become a visible and distinctly attractive service (Crenner, 200, p. 54). The increase in the use of high technology for diagnosis in the 1950s made the diagnosis in many cases much easier and more accurate, but also more mechanical and impersonal. Critics of this trend of standardization and mechanization argued that it led the physician to focus on measurable aspects of the illness at the expense of a more qualitative element, such as the patient's mental or emotional state. This criticism has increasingly grown since the resurgence of interest in holistic medicine (Duin & Sutcliffe, 1992, p. 168). These changes in the diagnosis process, together with the development of industrial capitalism and the increase in the number of both physicians and patients, transformed the role of the physician, and the physician of the modern age assumed a secular character (Demirhan Erdemir, 2014, p. 220).

3. MEDICAL COSMOLOGIES AND DIAGNOSIS IN THE 21ST CENTURY

Medical cosmologies were introduced by Jewson (2009) as fundamentally metaphysical attempts to systematically define and delimit the essential nature of medical discourse as a whole. Within these initiatives, medical cosmologies are conceptual structures that form the frame of reference in which all questions are asked, and all answers are presented. They include forms of relationships and social interaction that are outside the realms of social discourse but surround the production of medical knowledge. According to Greaves (2002), the concept of medical paradigm has been adopted more than the concept of medical cosmology. However, he also emphasized that paradigm and cosmology have some differences and built his work in this direction. Cosmology encompasses scientific and technical as well as moral and cultural issues and is used to refer to both theory and practice. Paradigm, on the other hand, focuses more on theory. In other words, cosmology has wider implications for diagnostic practice than paradigm. Also, cosmologies change much more slowly than paradigms. It has been suggested that there are two main periods in western medicine that can be associated with medical cosmologies since antiquity. These are humoral medicine (medicine in which diseases were associated with bodily fluids), which dominated from 200 AD (Galen's time) to 1600 AD, and biomedicine (medicine based on biology and physiology), which dominated after 1800 AD. Jewson (2009) mentions three types of cosmology in the production of medical knowledge, reflecting three different modes of production that successively dominated Western European societies between 1770 and 1870. These are bedside medicine, hospital medicine, and laboratory medicine.

Table 1. Three Modes of Production of Medical Knowledge

	Patron	Occupational role of Medical Investigator	Source of Patronage	Perception of Sick-man	Occupational Task of Medical Investigator	Conceptualization of Illness
Bedside medicine	Patient	Practitioner	Private Fees	Person	Prognosis and therapy	Total psychosomatic disturbance
Hospital medicine	State; hospital	Clinician	Professional career structure	Case	Diagnosis and classification	Organic lesion
Laboratory medicine	State; academy	Scientist	Scientific career structure	Cell complex	Analysis and explanation	Biochemical process

Source: (Jewson, 2009, p. 624).

Table 1 shows the three types of cosmology put forward by Jewson (2009) and their differences in the production process of medical knowledge. Bedside medicine is the period in which the patient and his wishes shape the process to a large extent, and wealthy people manage the process with private fees. The second cosmology adopted with the establishment of hospitals is hospital medicine. This cosmology involved the medical researcher in a professionally structured career field, the patient began to be perceived as a case, and diagnosis and classification became a priority, so the patient's patronage power shifted to the clinician. In Armstrong's (2008) words, the understanding of illness, which was spatialized by hospital medicine, continued to rise in the 20th century. The third cosmology, the laboratory medicine period, is a period in which the disease is reduced to purely biochemical processes, and the power of producing and transforming medical knowledge is in the hands of scientists. Armstrong included another cosmology, which he called surveillance medicine, to these three cosmologies. According to him, despite the clear hegemony of hospital medicine in the last two centuries, a new medicine based on the surveillance of the normal population began to emerge in the early twentieth century. Surveillance medicine includes remapping disease areas. In this cosmology, not only is the relationship between symptom, sign, and disease redrawn, but also the nature of the disease is reinterpreted. Finally, Nettleton and Burrows (2003) included internet medicine, which they called e-scaped medicine, in these cosmologies. He stated that power/knowledge relations are shaped as a result of the rise of informational knowledge and discursive knowledge. They emphasized that in this cosmology, medical information is transformed through information and communication technologies, and the information gathered in the decision-making process regarding the appropriateness of diagnosis and treatment shapes our perception and affects our degree of trust in medical practice. In the words of Nicolson (2009), medical knowledge in bedside medicine is exoteric. However, in the era of hospital and laboratory medicine, medical knowledge became esoteric. However, with the widespread use of the internet and self-help groups today, medical knowledge has become more common among ordinary (non-medical) people.

The change in the production and use of medical knowledge in each cosmology has undoubtedly changed the preferred diagnostic techniques. As Jewson (2009, p. 624) stated, there are important differences between cosmologies in terms of the techniques used in the diagnostic process. While qualitative judgment is accepted as the basic technique in bedside medicine, examination has gained importance in hospital medicine, and laboratory medicine has adopted microscopic examination and chemical tests as the basic diagnostic technique.

According to Greaves (2002), although the biopsychosocial paradigm deals with both human and scientific aspects of medicine, it cannot harmonize them. Therefore, he argues that the biopsychosocial paradigm is a revised and expanded version of the orthodox biomedical paradigm and emphasizes that the way to solve the current problems of western medicine is possible with a new medical cosmology.

Saukko (2018) argued that digital health platforms create a new cosmology today. In this new cosmology, data is created jointly by companies and consumers. In other words, companies providing genetic testing services and individuals receiving these services are co-creators of health information. It can be said that this is one of the features that distinguishes 21st-century cosmology from surveillance medicine. In addition, this created health information is open to revision by laypeople. With this feature, it differs from the cosmology of the period, which is expressed as laboratory medicine.

4. CONCLUSION

The diagnosis process has passed through various stages throughout the history of medicine. Antiquity is the period when diagnosis and treatment were greatly influenced by religious elements. This is not a situation that completely hinders the development of medicine. However, the diagnostic techniques of the period were affected by religious rituals, and class differences played a role. If religious elements did not hinder the development of medicine in Antiquity, the situation progressed differently in the Middle Ages. Christianity's harsh attitude towards surgery slowed down the development of this field in the Middle Ages. The examination of the patient's body fluids to diagnose the disease in Antiquity continued in the Middle Ages as well. With the Renaissance, scientific developments accelerated, thus innovations in diagnosis and treatment emerged. After the 20th century, the classification of diseases came to the fore. Medical knowledge advances cumulatively. When the stages of the diagnosis process are examined historically, there is a common aspect. The diagnosis process is not independent of the dominant paradigm of the period. It is medical cosmologies that form the framework of medical discourse because the social interactions of the period shape medical knowledge. For this reason, when the history of medicine is examined, the diagnosis process after the 18th century, which changed very rapidly, should be considered in the context of medical cosmologies. Generally, the diagnosis process is included in the history of medical studies. However, the diagnostic process is a special process that should be examined independently of the treatment because the realization and visibility of the illness are possible with the diagnosis of a disease. A historical examination of the diagnostic process will provide insight into actions in the medical field. The purpose of viewing the diagnostic process in a historical dimension is not to belittle the past, but to acknowledge the fact that, as Waller puts it, "medicine has always had to fight against convention, whimsy, and sometimes dangerous overconfidence." (Waller, 2008, p. 55). This study, which deals with the historical aspect of the diagnosis process, aims to contribute to raising awareness of this issue.

DECLARATION OF THE AUTHORS

Declaration of Contribution Rate: The first author contributes 60% while the second author contributes 40%.

Declaration of Support and Thanksgiving: No support is taken from any institution or organization.

Declaration of Conflict: There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Altıntaş, A. (2007). Rönesans tıbbı. In *Tıp tarihi ve tıp etiği ders kitabı-40. yılda 40 kitap serisi*, (p. 91-97) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Armstrong, D. (2011). Diagnosis and nosology in primary care. *Social science & medicine*, 73(6), 801-807.
- Berger, D. (1999). A brief history of medical diagnosis and the birth of the clinical laboratory. Part 1-ancient times through the 19th century. *Med Lab Obs*, 31(7), 28-30.
- Bowker, G. & Star, S. L. (1999). *Sorting things out. Classification an its consequences*. The MIT Press.
- Budak, D. (2021). İlkçağlardan günümüze hekimliğin gelişimi. *J. Med. Sci.*, 2(2), 6-10.
- Crenner, C. (2002). Diagnosis and authority in the early-twentieth-century medical practice of richard c. cabot. *Bulletin of the history of medicine*, 76(1), 30-55. <https://doi.org/10.1353/bhm.2002.0015>
- Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp tarihi* (1.baskı). Nobel Tıp Kitapevi.
- Duffin, J. M. (1986). The medical philosophy of RTH laennec (1781-1826). *History and philosophy of the life Sciences*, 8(2):195-219.
- Duin, H., & Sutcliffe, J. (1992). *A history of medicine: from prehistory to the year 2020* (1th Edition). Barnes & Noble.

- Greaves, D. (2002). Reflections on a new medical cosmology. *Journal of Medical Ethics*, 28(2), 81-85.
- Hot, I. (2007). Ortaçağ'da batı tıbbı. In *Tıp tarihi ve tıp etiği ders kitabı-40. yılda 40 kitap serisi*, (p. 59-72) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Jewson, N. D. (2009). The disappearance of the sick-man from medical cosmology, 1770–1870. *International Journal of Epidemiology*, 38(3), 622-633.
- Nettleton, S, & Burrows, R. (2003). E-scaped medicine? information, reflexivity and health. *Critical social policy*, 23(2), 165–185. <https://doi.org/10.1177/0261018303023002003>
- Nicolson, M. (2009). Commentary: Nicholas jewson and the disappearance of the sick man from medical cosmology, 1770–1870. *International journal of epidemiology*, 38(3), 639-642.
- Porter, R. (2001). *The Cambridge illustrated history of medicine*. Cambridge University Press.
- Rakel, R. E. (2018). Diagnosis. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved April 20, 2022 from <https://www.britannica.com/science/diagnosis>
- Reiser, S. J. (1978). The emergence of the concept of screening for disease. *Health and society*, 403-425.
- Sarı, N. (2007). Ortaçağ'da tıp. In *Tıp tarihi ve tıp etiği ders kitabı-40. yılda 40 kitap serisi*, (p. 13-58) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Saukko, P. (2018). Digital health—a new medical cosmology? The case of 23andMe online genetic testing platform. *Sociology of Health & Illness*, 40(8), 1312-1326.
- Schubert, C. (2011). Making sure. A comparative micro-analysis of diagnostic instruments in medical practice. *Social science & medicine*, 73(6), 851-857.
- Thomas, L. (2008). *Bir tıp gözlemcisinin notları*, Tübitak Popüler Bilim Yayınları.
- Ülman, Y. I. (2007). 17-18.yüzyıllarda tıbbın gelişimi. In *Tıp tarihi ve tıp etiği ders kitabı-40. yılda 40 kitap serisi* (p. 99-109). Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Walker, H. K. (1990). The origins of the history and physical examination. In H. K. Walker, W. D. Hall, & J. W. Hurst (Ed), *Clinical methods: the history, physical, and laboratory examinations* (3rd edition). Butterworths.
- Waller, J. (2008). Lessons from the history of medicine. *Journal of investigative surgery*, 21(2), 53-56.
- Wallis, F. (2000). Signs and senses: diagnosis and prognosis in early medieval pulse and urine texts. *Social history of medicine*, 13(2), 265-278.